

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYET'İN KURULUŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE
FRANSIZ OKULLARI (1919-1925)**

Doktora Tezi

Engin Deniz TANIR

Ankara-2016

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**CUMHURİYET'İN KURULUŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE
FRANSIZ OKULLARI (1919-1925)**

Doktora Tezi

Engin Deniz TANIR

**Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Bige SÜKAN**

Ankara-2016

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET'İN KURULUŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE
FRANSIZ OKULLARI (1919-1925)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Bige SÜKAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Tayyip DUMAN (Başkan)

.....

Prof. Dr. Bige SÜKAN (Danışman)

.....

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

.....

Doç. Dr. Hakan UZUN

.....

Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT

.....

Tez Sınavı Tarihi: 14/03/2016

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarında açtığı okullar, Fransız dili ve kültürünü, kozmopolit ve çok dilli imparatorluk coğrafyasının "*lingua franca*"sı haline getirmiştir. 1914'te, tüm Osmanlı coğrafyasına yayılan Fransız eğitim kurumlarının sayısı 500'ün üzerindedir. I. Dünya Savaşı yıllarında Fransa'nın İtilaf Devletleri bloku içinde yer alması nedeniyle kapatılan bu kurumlar, Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar açılmışlardır. Mütareke sınırları içindeki Türkiye'de, sayıları 80'i bulan Fransız okulu varlığını sürdürmüştür. Bu kurumların varlığı, Lozan Barış Antlaşması'nda Türk Hükümeti tarafından tanınmıştır. Çoğunluğu Fransız misyoner topluluklarına ait olan bu kurumlar, özellikle Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında Türk-Fransız ilişkilerinde önemli bir sorun kaynağı olmuştur.

Yabancı okullara yönelik bir eğitim politikası henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Millî Mücadele yıllarında şekillenmeye başlamıştır. Ankara Hükümeti döneminde yabancı okullara ilişkin izlenen politikanın çizgisi, Cumhuriyetin ilk yıllarında da hemen hiç değişmeden devam etmiştir. Tezde, Millî Mücadele yıllarından 1925 yılına kadar uzanan dönem ele alınarak, izlenen bu kesintisiz politik çizginin Fransız okullarına etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yeni Türk Devleti'nin yöneticileri eğitime çok önem vermişler, yeni rejimin sağlamlaştırılmasında okulun temel bir işlev göreceğini düşünmüşler ve eğitim politikalarını bu yönde oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, millî kültür ve terbiyeden geçirilerek millî bir kimlik kazandırılacak yeni kuşaklar aracılığıyla Cumhuriyet'e bağlı yeni bir insan tipi oluşturmak temel amaç olmuştur. Böylelikle Osmanlı toplumunun temelinde bulunan dinî kimlik arka plana itilecektir. Tez, Cumhuriyet'in eğitim alanındaki iki temel ilkesi olan laiklik ve milliyetçiliğin, ele alınan dönemde çoğunluğu dinî nitelikteki Fransız okullarına etkisini incelemeyi amaçlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Fransız Misyoner Okulları, Laik Fransız Okulları, Gayr-i Müslim Okulları, Galatasaray Lisesi, Eğitim Politikaları, Laiklik, Dinî Semboller Krizi

ABSTRACT

Starting from the second half of the XIX. century, the schools opened by France in the Ottoman Empire has caused the French language and culture to become its “lingua franca” in the cosmopolitan and multi-language empire geography. In 1914, the total amount of French educational institutions was above 500. Although closed during the I. World War due to France being in the Entente Powers, they were re-opened after the Armistice of Mudros. Within the armistice borders of Turkey, approximately 80 French schools have kept their existence. The presence of these institutions was recognized by the Turkish government in the Lausanne Peace Treaty. Due to the fact that the majority of these institutions belonged to the French missionary congregations has caused an important source of conflict between Turkish French relations during the first years of the Turkish republic.

The policy towards foreign schools education has started to take shape in the years of Independence War before the declaration of the Turkish republic. The policy of the Ankara government towards foreign schools has remained more or less constant in the first years of the Turkish republic. In this thesis, the nature of this ongoing policy and its impact on French schools during the years between the war of independence and 1925, has been investigated.

The leaders of the “new turkey” have relished education and thinking that the schools will play a vital role in the establishment of new regime has shaped the educational policies on this basis. In this conjuncture, the aim was to institute a national citizen model that would be true to Turkish republic through new generations that was shaped by national culture and discipline. Such a process would undermine the Ottoman past and the religious identity which formed the basis of ottoman community would be shifted to background, loose its importance. This thesis aims to investigate the effect of two main principles of Turkish republic, laicism and nationalism, on the mostly religious French schools during this period.

Keywords: French missionary schools, French laic schools, Non-Muslim schools, Galatasaray High School, Educational policies, Laicism, Religious symbol crisis

ÖNSÖZ

Türk-Fransız ilişkileri uzun bir geçmişe dayanan çok yönlü tarihsel bir süreçtir. Bu ilişkilerin önemli bir yönünü de, Türk tarih yazımının yeterince üzerinde durmadığı kültürel boyut oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Batı kültürü ve kurumlarıyla tanışması, Batı uygarlığıyla temasının yoğunlaştığı ve onun müdahalesinin açık bir görünüm kazandığı XIX. yüzyılda olmuştur. Devletin Batı'yla temasında en önemli rol oynayan ülkelerin başında ise Fransa gelmektedir. Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda ağırlıklı olarak Tanzimat'tan sonra açtığı okullar Fransızca'yı çok dilli Osmanlı coğrafyasının "lingua franca"sı, yani ortak konuşma dili haline getirmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nde Fransız dili ve kültürünün altın çağıdır. 1914 yılında sayıları 500'ü aşan Fransız okullarının da bunda şüphesiz önemli bir etkisi vardır. I. Dünya Savaşı yıllarında Fransa'nın İtilaf Devletleri blokunda yer alması nedeniyle Osmanlı makamları tarafından kapatılan bu kurumlar, Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar açılmışlardır. Mütarekeyi izleyen dönemde, parçalanmış ve işgale uğramış bir İmparatorluk içinden Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatılan ulusal bağımsızlık savaşının sonucunda yeni bir Türk Devleti doğmuştur. Gerek askeri gerek siyasi alanda verilen bu büyük mücadelenin zaferle sona ermesinden sonra Türkiye'de yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümün yabancı öğretim kurumları üzerinde de önemli etkileri olmuştur.

Her tarih araştırmasında olduğu gibi bu tez çalışmasında da incelenen konu belli bir zaman aralığıyla sınırlandırılmıştır. Bu tez, Türkiye'de yabancı okullar üzerine yapılan çalışmaların çoğunluğunun odaklandığı 1914 öncesi dönemi değil, 1919-1925 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalktığı ve yerini ulusal ve laik temeller üzerine kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin aldığı, dar ama büyük siyasi ve toplumsal dönüşümlerin meydana geldiği bir tarihsel kesiti incelemektedir. Aslında tez çalışmasının başlangıç aşamasında daha geniş bir tarihsel kesitin ele alınması ve incelemenin Atatürk'ün öldüğü 1938 yılına kadar getirilmesi düşünülmüştür. Hatta bu nedenle Fransız arşivlerinde yapılan incelemeler, 1918-1945 yılları arasındaki belgeleri kapsayacak denli geniş tutulmuştur. Ancak daha sonra iki nedenden ötürü bu tarihsel kesitin incelenmesinden vazgeçilmiştir. Birincisi, Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin bu çalışmanın gerek Türk ve Fransız devletlerinin gerekse her iki ülke kamuoyunun algı ve yaklaşımlarını ortaya koyarken

sadece Fransız ve Türk arşivlerini değil, aynı zamanda Fransız ve Türk basınını da etraflı bir şekilde taramayı gerektirmesi, diğer yandan incelenen zaman diliminin geniş tutulmasının araştırmacı açısından yaratacağı güçlülüdür. İkincisi ise, araştırmanın ilerleyen aşamalarında, TBMM Hükümetleri döneminden itibaren yeni Türk Devleti'nin yabancı okullara karşı izlediği politikanın temel doğrultusunun herhangi bir değişikliğe uğramadan Cumhuriyet döneminde de devam ettiğinin anlaşılmasıdır. Bu iki neden, araştırmacıyı konuyu bütünlüklü olarak ele almasını sağlayacak daha dar bir zaman kesiti belirlemeye yöneltmiştir. Araştırmanın zaman sınırını oluşturan 1919-1925 yılları, Türkiye'deki yabancı öğretim kurumlarının ve esas itibarıyla bu incelemenin odağını oluşturan Fransız okullarının hukuki statüsüne ilişkin öteden beri var olan çatışmanın yoğunlaştığı (özellikle 1922'den itibaren) ve en nihayetinde sorunun Türkiye lehine çözüldüğü bir dönemi kapsamaktadır. Bu döneme ilişkin Fransız arşivleri büyük bir malzeme bolluğu sunmaktadır. Öte yandan, her iki ülke basınında Fransız okullarına ilişkin haber ve yorumlar da bu zaman aralığında yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla konunun zengin bir malzeme ile bütünlüklü bir şekilde incelenmesi ve anlaşılması bakımından araştırmanın 1919-1925 yılları arası dönemle sınırlandırılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı okullar, Osmanlı makamları nezdinde devletin varlığını tehdit eden bir sorun olarak görülmeye başlamıştır. Hukuki ve siyasi yönleri olan bu sorun, Osmanlı'dan yeni Türk Devleti'ne intikal etmiştir. Bu tez araştırması da büyük ölçüde konunun hukuki ve siyasi yönlerine odaklanmıştır. Araştırmanın öncelikli amacı, yeni Türk Devleti'nin genel eğitim hedefleri çerçevesinde benimsediği yabancı okullar politikasıyla Fransa'nın Türkiye'deki eğitim kurumlarını korumak için izlediği politikaların yarattığı çatışmayı Türk ve Fransız arşiv belgelerinin ışığında neden-sonuç ilişkileri içinde incelemektir. Öte yandan Türkiye'deki Fransız okulları, incelenen dönem itibarıyla Türk-Fransız ilişkileri açısından son derece önemli bir sorun kaynağıdır. Bu sorunun iki ülkenin iç politikaları ve kamuoyları üzerinde birtakım etkilerinin olması da kaçınılmaz bir sonuçtur. Dolayısıyla tezin bir diğer amacı, sorunun Fransa ve Türkiye'nin iç politikaları üzerindeki etkilerini ve bunun her iki ülke kamuoyundaki yansımalarını ortaya koymaya çalışmaktır.

Türkiye'de yabancı okullar konusu üzerine bugüne dek pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak, bu çalışmaların önemli bir kısmı okulların yaygınlaştığı Osmanlı

Devleti dönemini ele almaktadır. Bu çalışmaların çoğunda yabancı okullar konusu bir bütün olarak ele alınmış, Fransız okulları ise diğer yabancı okullarla birlikte sadece bir bölüm başlığı altında değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Saadet Özen'in "Yüz Elli Yılın Tanığı Notre Dame de Sion" adlı kitabı ile Frer Ange Michel ve Demir Alp Serezli tarafından hazırlanan "Saint-Joseph'in Öyküsü" adlı monografik çalışmalar bulunmaktadır.

Fransa'da ise Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin bazı eserler bulunmakla birlikte bunlar da konunun etraflıca incelenmesini sağlayacak Fransız Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerine dayanmamaktadır. Örneğin, Ludwig Biskupski'nin 1953 yılında hazırladığı "L'expansion et la propagation de la culture et de l'influence françaises en Turquie par les établissements scolaires français dans ce pays depuis la prise d'Istanbul jusqu'à nos jours" (İstanbul'un Fethinden Günümüze Kadar Fransız Eğitim Kurumları Vasıtasıyla Türkiye'de Fransız Kültürü ve Nüfuzunun Gelişimi ve Yayılması) başlıklı doktora tezi, misyoner arşiv belgelerinin ışığında Türkiye'de faaliyet gösteren Fransız misyoner topluluklarına ait okul ve diğer kurumların kapsamlı bir dökümünü ve kısa tarihçesini sunan, ancak Fransız okulları konusunu hukuki, siyasi, diplomatik boyutuyla incelemeyen, analiz-yorum içermeyen bir çalışmadır. Gaston Jeanmougin'in 1972 yılında hazırladığı "Les relations Franco-Turcs de 1925 à 1935" (1925-1935 yılları arasında Türk Fransız İlişkileri) başlığını taşıyan doktora tezinde ise, Fransız okullarının 1925-1935 yılları arasındaki durumu sadece on altı sayfalık bir alt başlıkta incelenmiştir.

Yukarıdan da görüleceği üzere, özellikle Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Fransız eğitim kurumlarının Türk-Fransız ilişkilerinde yarattığı sarsıntıyı ve bunun her iki ülke kamuoyundaki yansımalarını ele alan kapsamlı bir çalışmadan söz etmek güçtür. Dolayısıyla daha önce Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin özellikle Fransız arşiv belgelerine dayalı kapsamlı bir araştırma yapılmamış olması bu tez çalışmasını özgün kılmaktadır.

Tezin yazımında kullanılan belgelerin önemli bir bölümü Fransa'da üç arşivde yapılan taramalar sonucunda elde edilmiştir. Bu arşivler, Paris ve Nantes'daki Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri ile Aix-en-Provence'daki Denizaşırı Arşivler Merkezi (Centre des Archives d'Outre-Mer)'dir. Türkiye'de ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nden yararlanılmıştır. Ayrıca Fransız kamuoyunun Türkiye'deki Fransız okullarına yaklaşımını anlamak için farklı siyasi

görüşlere sahip Fransız gazeteleri taranmıştır. Diğer yandan, her ne kadar Türk gazeteleri Fransız okulları sorunu karşısında genellikle tek sesli bir görüntü sergileseler de, Türk kamuoyunun görüşlerini yansıtması açısından geniş bir süreli yayın taraması yapılmıştır.

Tez, girişi izleyen üç bölümden oluşmaktadır. Giriş'te, aralarında Fransız okullarının da bulunduğu yabancı okulların XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan bir zaman diliminde Osmanlı topraklarındaki yayılma serüveni ve devletin hızla yayılan bu kurumlara karşı verdiği hukuki ve siyasi mücadele ele alınmıştır. Birinci Bölüm'de, I. Dünya Savaşı yıllarında kapatılmış olan Fransız okullarının Mondros Mütarekesi sonrasında yeniden faaliyete geçmeleri ve Fransız Devleti'nin verdiği destekle bu kurumların 1919-1922 yılları arasındaki gelişimi mevcut siyasal ortam ve uluslararası rekabet koşulları da dikkate alınarak incelenmiştir. Ayrıca TBMM Hükümeti'nin yabancı okullar politikası ve Fransız okul idarelerinin bu ulusal politika karşısındaki tutumu ele alınmıştır.

İkinci Bölüm'de, Millî Mücadele'nin zafere ulaşmasından sonra Türk Hükümeti'nin izlediği yabancı okullar politikası ile Fransız diplomasisinin Türkiye'deki okulları adına statükonun korunmasından yana tavrı arasındaki çelişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca okulların kapatılmasıyla sonuçlanan dinî semboller krizinin kamuoyundaki yankılarının yansıtılmasına çaba gösterilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de ise, dinî semboller krizinin aşılmasında rol oynayan siyasi, hukuki ve diplomatik süreçler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Okulların yeniden açılmasının sağlanmasından sonra, Fransız okul idareleri ile Türk yönetimi arasındaki ilişkiler incelenmiş ve Fransa'nın Türkiye'deki eğitim kurumları için hukuki statü elde etme girişimleri üzerinde durulmuştur.

Bu araştırmanın gerçekleşmesinde birçok kişinin katkısı olmuştur. Özellikle doktora öğrenciliğim süresince ve tez çalışmamın her aşamasında göstermiş olduğu akademik destek ve katkılarının yanı sıra manevi desteğini de esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Bige SÜKAN'a teşekkürlerim sonsuzdur. Tez konumun belirlenmesi ve Fransız arşivlerinde yaptığım çalışmalar, saygıdeğer hocamın tecrübesi ve cesaretlendirmesi sayesinde olmuştur.

Tez izleme komitemde yer alarak değerli görüş ve önerileriyle araştırmama önemli katkılar sağlayan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Tayyip DUMAN ve Prof. Dr.

Mesut ÇAPA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bilimsel önerileriyle eksiklerimi gidermem konusunda yol gösteren sayın hocalarım Doç. Dr. Hakan UZUN ve Yrd. Doç. Dr. Sedef BULUT'a teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecinde gösterdiği anlayıştan ve manevi desteğinden ötürü saygıdeğer hocam Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN'a da müteşekkirim.

Akademik yaşamımı sürdürdüğüm Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde manevi desteğini her zaman hissettiren saygıdeğer bölüm başkanım Prof. Dr. Sedat SEVER'e ve değerli görüşlerinden yararlandığım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Yahya AKYÜZ'e de en içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın her aşamasında manevi desteklerini benden esirgemeyen annem, babam ve ablalarımın sonsuz sevgileri ve sabırları için ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak, zorlu çalışma serüvenini beraber yaşadığımız hayat arkadaşım Ayben'e ve evimizin mutluluk kaynağı oğlum Ali Derya'ya beni sabırla bekledikleri için teşekkür ederim.

CUMHURİYET'İN KURULUŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE FRANSIZ OKULLARI (1919-1925)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA FRANSIZ OKULLARI

A. Millî Mücadele Döneminde Fransız Okullarını Yeniden Canlandırma Çalışmaları	24
1. Laik Fransız Okulları Krizi ve Galatasaray Lisesi	32
2. Fransız Misyoner Okulları.....	48
2.1. İstanbul'daki Fransız Misyoner Okulları.....	48
2.2. Trakya ve Anadolu'daki Fransız Misyoner Okulları.....	92
3. Fransız Hükümeti'nce Desteklenen Gayr-i Müslim Okulları	131
B. Millî Mücadele Döneminde Yabancı Okullar Rekabeti.....	142
C. Ankara Hükümeti ve Fransız Okulları	148

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞ YILLARINDA FRANSIZ OKULLARI SORUNU

A. 30 Ağustos Zaferi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Uzanan Süreçte Yabancı Okullar Sorunu	158
B. Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Fransız Okulları Sorunu Karşısında Türkiye ve Fransa'nın Tutumu	178
C. Dinî Semboller Krizi ve Fransız Katolik Okullarının Kapatılması.....	203

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK EĞİTİM SİSTEMİYLE BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ SÜRECİNDE
FRANSIZ OKULLARI

A. Fransız Okullarının Yeniden Açılması Yönünde Diplomatik Girişimler ve Krizin Aşılması	233
B. Fransız Okullarının Yeniden Açılması ve Fransa'nın Bu Kurumlar İçin Statü Arayışı	263
C. Türk Hükümeti'nin Yabancı Okullara Yaklaşımı ve Fransız Okulları	277
D. Türkiye'de Fransız Okullarının Genel Görünümü	286
1. Laik Fransız Okulları ve Fransız Hükümeti'nce Desteklenen Gayr-i Müslim Okulları	286
2. Fransız Misyoner Okulları	297
2.1. İstanbul'daki Fransız Misyoner Okulları	297
2.2. Trakya ve Anadolu'daki Fransız Misyoner Okulları	300
SONUÇ	304
KAYNAKÇA	314
EKLER	336

KISALTMALAR

ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AIU	: Alliance Israélite Universelle
B.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CAOM	: Centre des archives d'outre-mer (Aix-en-Provence)
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
HR. İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
MAEN	: Ministère des Affaires Etrangères, (Nantes)
MAEP	: Ministère des Affaires Etrangères, (Paris-La Courneuve)
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
y. y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda siyasal ve toplumsal bir bunalımla karşı karşıyaydı. Yaşanan bunalım siyasal birliğin korunmasına ilişkin ve temelinde de azınlıklar sorunu yatmaktaydı. XIX. yüzyıl başında Balkanlardan başlayarak zamanla tüm Osmanlı coğrafyasına yayılan ulusal hareketler devletin siyasal bütünlüğünü tehdit etmekteydi.¹ Batılı devletlerin özellikle Hıristiyan azınlıklar üzerinden sürdürdüğü nüfuz mücadelesi bu tehdidi daha da büyütmekteydi. Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaasına yönelik ilgisi çok önceye dayanmakla birlikte "Doğu Sorunu" terimi ile anılan ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü de doğrudan ilgilendiren sorunun derinlik kazandığı devir XIX. yüzyıldır.²

Siyasal ve toplumsal bunalımın eğitimsel bir boyutu da vardır. XIX. yüzyılda eğitimin genel manzarasına bakıldığında siyasal-toplumsal durumu yansıtan bütünlükten yoksun bir yapı göze çarpar. Bir yanda modernleşme sürecine giren devletin eğitim reformu sürecinde oluşturduğu yeni tarzda ve laik nitelikte mektepler ile etkinlikleri giderek azalsa da varlıklarını koruyan medreseler yanyana yaşarken, diğer yanda büyük ölçüde devlet denetimi dışında serbestçe yayılan azınlık ve yabancı okulları vardır. Burada, yabancı okulların Osmanlı eğitim sisteminde gelişimi ve yaygınlık kazanması üzerinde durulacaktır. Ancak, öncelikle, yabancı okulların gelişiminde bu okulların asıl öğrenci kitlesini oluşturan gayr-i Müslim azınlıkların Osmanlı toplumundaki yeri hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Tanzimat dönemine gelinceye dek Osmanlı toplumsal örgütlenmesi millet sistemi adı verilen ve dinî-mezhebî ayrımın esas olduğu bir model etrafında şekillenmişti. Millet adı verilen dinî gruplar kendi dinî cemaat liderlerinin sorumluluğu altında dinî, kültürel ve cemaate ilişkin işlerini görmek için örgütlenmelerinde serbest bırakılmışlardı.³ XVI. yüzyıl klasik Osmanlı düzeninde Müslüman milletin dışında üç temel dinî grup vardı. Bunlar Rum-Ortodoks, Ermeni

¹ Başlangıçta bu hareketler topraksızlığa, topraksızlaşmaya, mülksüzleşmeye ve ağır vergilere karşı ekonomik ve sosyal nitelikli tepkilerden ibaretti. Ancak XIX. yüzyıl başından itibaren bu tepkiler siyasal-ulusal boyutlar kazanarak siyasal sistemi sarsan ulusal ayaklanmalara dönüşecektir. Bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 3.B., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s.25.

² Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, TTK, Ankara, 1994, s.1.

³ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, 2.B., TTK, Ankara, 1999, s.4.

ve Yahudi milletleriydi. Bu milletlerin her biri eğitim alanında da serbestçe örgütlenme hakkına sahipti. O dönemde eğitim dinsel faaliyetlerle sıkı sıkıya bağlı olduğundan azınlıklara ait okullar her milletin kendi dinî kurumları çerçevesinde örgütlenmişti.⁴ Bu şekilde, Osmanlı tebaasından olan gayr-i Müslimler Fatih döneminden itibaren kendilerine tanınan imtiyazlardan yararlanarak serbestçe eğitim kurumları açmış ve kimliklerini koruma imkânı bulabilmişlerdi. Üstelik, devletin eğitimi kamusal bir görev olarak görmediği XIX. yüzyıla kadar bu kurumlar denetimsiz bir şekilde faaliyet göstermişlerdi.⁵ Eğitimin denetimsizliği, devletin, XIX. yüzyıl hukuk reformlarıyla gayr-i Müslim azınlıkları tebaadan vatandaşa dönüştürme ve bunu Osmanlıcı bir ideoloji altında gerçekleştirme çabalarının yetersiz kalmasında önemli bir etken oldu.⁶ Her cemaatin çocuklarını ilkokuldan itibaren kendi dilinde ve dininde eğittiği bir eğitim sistemi ayrılmaya sebep olmaktaydı.⁷ Devlet, Osmanlı politikaya hizmet edecek Mekteb-i Sultani (Galatasaray), Mekteb-i Mülkiye vb. birkaç orta öğretim ve yüksek öğretim kurumunda imparatorluğun her din ve her dilden cemaatleri arasında Osmanlı aydınları yarattıysa⁸ da bunu toplum geneline yaymayı başaramadı.

XIX. yüzyılın temel bunalımı devletin siyasal birliğini korumaya ilişkindi ve büyük ölçüde, toplumun önemli bir kesimini oluşturan gayr-i Müslimlerin devlete aidiyet duygusunun zayıflığından ileri gelmekteydi. İmparatorluğun milliyetçi hareketlerin etkisiyle dağılmaya yüz tuttuğu XIX. yüzyılda devlet, sadece topraklarını değil, tebaasını da kaybetmek sorunuyla karşı karşıyaydı. Tanzimat devlet adamları, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 Islahat Fermanı ile devletin Müslim ve gayr-i Müslim tebaası arasında eşitliği sağlayarak yeni bir Osmanlı devlet milliyetçiliği ya

⁴ a.g.e., s.9-10. Ayrıca bkz. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2007)**, 11.B., Pegem A Yay., Ankara, 2007, s.103-104.

⁵ M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1990, s.67.

⁶ Fransız gezgin Ubcini kitabında, XIX. yüzyıl ortalarında azınlık okullarının nasıl bir özgürlük ve denetimsizlik içinde hareket ettiğini ilgi çekici bir örnekle sunmaktadır. İstanbul'da gezdiği Rum okullarında ilk dikkatini çeken nesnenin duvardaki Rus çarının portresi olduğunu söylemektedir. Benzeri bir duruma 1826-1827 yıllarında Anadolu'nun doğu vilayetlerini gezen M. Fontanier de rastlamıştır. Erzurum'da Ermeni piskoposunu ziyarete gittiğinde kendisini kalabalık bir öğrenci topluluğuna ders verirken bulmuştur. Piskoposun ders işlediği geniş sınıfın duvarlarını alışılmış olduğu üzere yine Rus Çarı'nın resimleri süslemektedir. M. A. Ubcini, **Letters on Turkey**, Part II, çev. Lady Easthope, John Murray, London, 1856, s.195.

⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3.B., Hil Yay., İstanbul, 1995, s.169.

⁸ aynı yer.

da vatanseverliği yaratmayı amaçlıyorlardı.⁹ Böylelikle, Tanzimat dönemi devlet adamları, Osmanlı kimliğini benimsemiş bir “vatandaşlar topluluğu” oluşturarak imparatorluğun çökmesini engellemeyi hedeflemekteydi.¹⁰ Siyasal birliğin korunmasında ve gayr-i Müslim tebaanın devlete aidiyet duygusunun sağlanmasında eğitimin oynayacağı rol hiç kuşkusuz çok önemliydi. Zira, eğitimde bir birlik bulunmaması siyasi bunalımı daha da derinleştirmektedir.¹¹

Osmanlı Devleti’nde eğitimde birlik sorununu daha da derinleştiren bir diğer unsur yabancı okullardır. Bu okulların ortaya çıkışında kapitülasyonlar ve misyonerlik faaliyetleri önemli rol oynamıştır.¹² Osmanlı Devleti’nde yürürlükte olan fıkıh hükümlerine göre, Osmanlı tebaasından olmayan gayr-i Müslim yabancılara “müsta’men” denirdi. Bunlar devlete herhangi bir vergi ödemezler, bir veya üç aylık izinlerle ülkeye girerler ve en çok bir yıl kalabilirlerdi.¹³ Dolayısıyla, yabancıların, süreklilik gerektiren bir faaliyette bulunmaları mümkün görünmemekteydi. Ancak, padişahların tek taraflı olarak yabancı ülkelere bahsettikleri kapitülasyon denilen ayrıcalıklar vasıtasıyla fıkıh hükümlerinin sınırlılıkları aşılmış ve bu sayede Osmanlı topraklarında yabancı okullar açılabilmiştir.

1569 kapitülasyonlarıyla kendi tebaasını geniş ölçüde Osmanlı yasalarının yetki alanı dışına çıkararak onlar için bireysel, dinî ve ticari özgürlükler elde eden Fransa,¹⁴ Osmanlı topraklarında açılan yabancı okulların öncüsü olmuştur. 1569 kapitülasyonlarını takip eden 1604, 1673 ve 1740 tarihli kapitülasyonlar bu yönde açık hükümler taşımasa da, geniş bir yorumla, Fransa’nın daha sonra Osmanlı topraklarındaki tüm Katoliklerin koruyucusu olma iddiasının temelini oluşturmuş gibi görünmektedir.¹⁵ Fransız diplomasisi, Fransa’nın Osmanlı Devleti’nde Katolikliğin

⁹ a.g.e., s.99.

¹⁰ Füsun Üstel, “Makbul Vatandaş”ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Türkiye’de Vatandaş Eğitimi, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.25.

¹¹ Osmanlı devlet adamlarının Tanzimat’tan itibaren öğretim birliği arayışı çabaları hakkında bkz. Yahya Akyüz, “Türk Eğitim Tarihi Açısından Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat) Yasasının Önemi”, 78. Yılında Öğretim Birliği ve Yurt Dışında Eğitim Gören Türk Öğrenciler, yayıma haz. Ayşe Çakır İlhan, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara, 2002.

¹² Akyüz, a.g.e., s.105.

¹³ Cemal Şanlı, “Türkiye’de Yabancı Dinî, İlmî, Hayrî Kurumların Hukukî Durumu ve Gayrimenkul İktisapları”, Prof. Dr. Hıfzı Timur’un Anısına Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul, 1979, s.842-843’ten Yılmaz Altuğ, Yabancıların Hukuki Durumu, 4.B., İstanbul, 1971, s.64.

¹⁴ Jacques Thobie, Intérêts et impérialisme français dans l’empire ottoman (1895-1914), Publications de la Sorbonne, Paris, 1977, s. 14.

¹⁵ Thobie’ye göre, Fransa’nın Osmanlı topraklarındaki tüm Katoliklerin koruyucusu olma iddiası 1890’larda Fransız Dışişleri Bakanlığı’na tasarlanan tuhaf bir teoriden ibaretti. Fransa’nın Osmanlı

koruyucusu olma sıfatını bir kazanılmış hak olarak görmüş ve bu ayrıcalığın devamının sıkı bir savunucusu olmuştur. Hatta 1878 Berlin Kongresi'nde bu kazanılmış hakların daha da genişletilerek uluslararası tanınırlık kazanması sağlanmıştır.¹⁶ 1569 kapitülasyonlarından itibaren Fransız elçileri Katoliklerle ilgili meselelerde Osmanlı topraklarında daha önce bu konularda etkin olan Venedik ve Cenova memurlarını geri planda bırakarak hakim güç durumuna gelmişlerdir.¹⁷ Kapitülasyonlar, her ne kadar daha sonra diğer Avrupa devletlerine tanınsa da, Fransa'yı, XVII. yüzyıldan itibaren Doğu'da Katolik Kilisesi'nin en önemli temsilcisi haline getirecektir.

Osmanlı topraklarında yabancı okulların ortaya çıkışı misyonerlik faaliyetleriyle doğrudan ilişkilidir. Misyoner sözcüğü latince *mittere* (göndermek) fiilinden gelmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren Hıristiyan inancını yaymak ve ayinleri yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının çevreye gönderilmesine misyon, bu gibi görevlilere de misyoner denmiştir.¹⁸

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren ilk misyonerler Latin Katoliklerdir. İki büyük Katolik tarikatının mensubu *Franciscain* (Fransiskan) ve *Dominicain* (Dominiken) misyonerler, henüz Osmanlı Devleti'nin meydana gelmediği XIII. yüzyılda Doğu Hıristiyanlarını Roma Katolik Kilisesi'ne bağlamak hedefiyle Mezopotamya, Suriye, Kilikya, Anadolu ve İstanbul'da boy göstermeye başlamışlardı.¹⁹ Misyonerlik faaliyetleri kapsamında okul açma girişimleri, ilk olarak Dominiken misyonerleri tarafından Ermeniler arasında Katolikliği yaymak için onlara Latince öğretmek düşüncesiyle başlatılmıştı.²⁰

topraklarındaki dinî koruma yetkisi en iyi ihtimalle Sultan'ın tebaasından olmayan yabancı Katoliklerle sınırlıydı. **a.g.e.**, s.18. Cemal Şanlı ise Nihat Erim'in Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Metinler adlı kitabına atfen "1604 kapitülasyonuyla Fransız konsolosluklarının Katolikleri himaye etmeleri, 1673 kapitülasyonları ile Fransa'nın Katolik mezhebinden olanları himaye edeceği ve 1740 kapitülasyonları ile de Fransa'nın Osmanlı egemenliğindeki ülkelerde yaşayan tüm Katolikleri himaye edeceği hükme bağlanmıştır" demektedir. Bkz. Şanlı, **a.g.m.**, s.841-842.

¹⁶ Joseph Hajjar, **Le Vatican-La France et le Catholicisme Oriental (1878-1914)**, Éditions Beauchesne, Paris, 1979, s.115. Ayrıca bkz., G. Péliissié du Rausas, **Le régime des Capitulations dans l'Empire Ottoman**, C.2, 2.B., Arthur Rousseau, Paris, 1911, s.125.

¹⁷ Charles A. Frazee, **Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923**, çev. Cemile Erdek, Küre Yay., İstanbul, 2009, s.80.

¹⁸ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerikan Misyoner Okulları**, 3.B., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2000, s.13.

¹⁹ Nurettin Polvan, **Türkiye'de Yabancı Öğretim**, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, s.49-52.

²⁰ **a.g.e.**, s.56.

Fetihten önce, İstanbul'da Latin rahiplerin idaresinde bulunan ve Latin ailelerin çocuklarını eğitmeyi amaçlayan, programları din derslerinden ve okuma yazmayı öğretmekten ibaret basit kilise okullarının varlığı bilinmektedir.²¹ Fetihten sonra Galata Ahitnamesi adı verilen bir fermanla Latinlere tanınan din ve vicdan özgürlüğü hakkı çerçevesinde bu kilise okullarına dokunulmamıştı.²² Osmanlı Devleti'nde ilk Fransız misyoner okulu ise Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında Fransız himayesine bırakılmış olan *St. Benoît* Kilisesi yanında, Pera ve Galata Katoliklerinin Papa'ya başvurusu üzerine İstanbul'a gönderilen birkaç *Jésuites* (Cizvit) misyoner tarafından 1583 yılında kurulmuştu.²³ Misyonerler, okullarını kurma aşamasında Fransız Büyükelçisi ve Venedik Balyosu tarafından destek görmüşlerdi.²⁴ Cizvit misyonerlerin açtığı bu okul, Latin çocuklara temel düzeyde okuma yazma ve dua öğretmekten öteye gitmeyen bir öğretimle sınırlı önceki kilise okullarından farklıdır. Bir kere, bu okulda Latin çocukları dışında Osmanlı tebaasından Rum ve Yahudi ailelerin çocukları da öğretim görmeye başlamışlardır. Ayrıca, Fransızca, matematik, eski Grekçe, Latince ve serbest sanatları içeren ders programıyla daha kapsamlı bir öğretim verilmektedir²⁵. Bu yönleriyle, *St. Benoît* Okulu ilk yabancı misyoner okulu olarak kabul edilir.²⁶

Cizvitlerden sonra İstanbul'a gelen *Capucin* (Kapüsen) tarikatı misyonerleri de Galata'da *St. Georges* Kilisesi yanında ve Beyoğlu'nda Fransız elçilik binası yanında iki okul açtılar.²⁷ Beyoğlu'nda açtıkları okul, Levanten ailelerinden gençlerin elçilik ve konsolosluklarda tercüman olmak amacıyla devam ettikleri bir dil okulu görevi görüyordu. Fransız Hükümeti, 1669'dan sonra, bu okula doğu dillerini öğrenmeleri için Fransa'dan Dil Oğlanları (Jeunes de langues) adı altında öğrenciler göndermeye başladı. Daha sonraki dönemde Dil Oğlanları Koleji adını alan bu

²¹ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.1-2, Eser Kültür Yay., İstanbul, 1977, s.769.

²² İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yay., Ankara, 1993, s.5-6.

²³ J.-B. Piolet, **Les Missions Catholiques Françaises au XIXe Siècle**, C.1, Librairie Armand Colin, Paris, 1901, s.50; François Alphonse Belin, **Histoire de la Latinité de Constantinople**, 2.B., Alphonse Picard et fils, Paris, 1894, s. 236-239.

²⁴ Frazee, **a.g.e.**, s.86-87.

²⁵ Polvan, **a.g.e.**, s.146-147.

²⁶ **a.g.e.**, s.147; Akyüz, **a.g.e.**, s.105, Haydaroğlu, **a.g.e.**, s.6.

²⁷ Polvan, **a.g.e.**, s.150.

okuldan mezun olanlar Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki elçilik ve konsolosluklarında çeşitli görevler üstlendiler.²⁸

XVII. ve XVIII. yüzyılda misyonerlik faaliyetleri büyük ölçüde Cizvit ve Kapüsen misyonları tarafından yürütüldü. Katolik Fransız misyonlarının sayısal bir patlama yaşadığı XVII. yüzyılda Fransa kralları ve Fransız diplomasisi de bu misyonlara ciddi destek verdiler.²⁹ Ancak bu dönemde okullaşma anlamında büyük bir atılım yaşanmadı ve Osmanlı topraklarında açılan yabancı okullar sadece Katolik misyon faaliyetleriyle sınırlı kaldı.

Yabancı okulların Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda gelişimi, bir tarihinin "eğitim çağı"³⁰ olarak adlandırdığı XIX. yüzyıla ait bir olgudur. İlk defa bu yüzyılda, her türlü sorunun çözümünün eğitimin yaygınlaşmasıyla mümkün olabileceği inancı yerleşiklik kazanmış ve okullar, tüm devletlerin vatandaşlarına sağlamakla yükümlü olduğu vazgeçilmez kurumlar olarak görülmeye başlamıştır.³¹ XIX. yüzyıl, okullaşmanın hız kazandığı, eğitimin giderek kitleleştiği ve demokratikleştiği bir dönemdir.³² Eğitimin bir kamu hizmeti olarak görülmesi ve eğitim alanının devletin tekeline girmesi, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Bu anlamda Osmanlı örneği de, XIX. ve XX. yüzyıllarda dünya çapında yaygınlaşan devlet eğitiminin dışında durmayan bu büyük olgunun bir parçasıdır.³³ Devletin eğitime güçlü bir şekilde el atması, eğitimi yerel düzeyde bir siyasal çatışma alanı haline getirmiştir. Fransa'da bu durum, eğitim üzerindeki kontrolü elinden alınan Katolik kilisesini, devletin eğitimi merkezileştirme ve modern laik bir okul sistemi kurma çabalarına karşı ciddi bir savaşım vermeye yöneltmiştir.³⁴ Osmanlı Devleti'nin eğitimi merkezileştirme ve modernleştirme hamlesiyle din temelli eğitim sistemine karşı bütünüyle olmasa da daha laik bir eğitim modeli getirmeye çalışması ise, ulemanın tepkisini çekmiş ve bir mektep-medrese ikiliği

²⁸ Piolet, **a.g.e.**, s.63-64.

²⁹ Bkz. Albert Salon, **L'Action culturelle de la France dans le monde**, Fernand Nathan, Paris, 1983, s.9-10. Bu dönemde Fransız monarşisinin en yoğun desteğini alan misyoner cemaati Kapüsenlerdir. Bkz. Chantal Verdeil, "Travailler à la renaissance de l'Orient chrétien. Les missions latines en Syrie (1830-1945)", **Proche-Orient Chrétien**, 51, 2001, Fasc 3-4, s.267-316, (halshs-00311418, version 1, <http://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00311418/en/>, 15 Nisan 2010).

³⁰ Theodore Zeldin, **France 1848-1945: Intellect, taste and anxiety**, C.2, Oxford University Press, Oxford, 1977, s.139.

³¹ **aynı yer.**

³² Üstel, **a.g.e.**, s.16.

³³ Benjamin J. Fortna, **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**, çev. Pelin Sıral, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.49.

³⁴ **a.g.e.**, s.57.

doğurmuştur. Osmanlı devlet adamları medreseleri tamamen ortadan kaldırmak gibi radikal bir tutum izlemek yerine ancak 1908 sonrasında bu kurumları ıslah etmeye yönelik birtakım çalışmalarla yetindiğinden,³⁵ eğitim üzerinde yerel düzeydeki mücadele Fransa'daki kadar büyük bir çatışma ve toplumsal kampaşmaya dönüşmemiştir.

Tanzimat'la birlikte o zamana dek dinsel otoritelerin tekelindeki eğitimin devlet yönetimi ve denetimine alınması yönündeki adımların önündeki en önemli engellerden biri de azınlık ve yabancı okullarının bu dönemden itibaren yaygınlaşması olmuştur. Bu durum, tam da devletin tüm tebaasını eşitlik prensibi altında ve Osmanlıcı bir ideoloji ile kaynaştırarak bir Osmanlı vatandaşlığı yaratma çabasına giriştiği dönemde gerçekleşmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla açılan reform dönemi Osmanlı gayr-i Müslimleri ve yabancılar açısından daha özgürce hareket edebilecekleri bir siyasal zemin hazırlamıştır. Gerçekten de Tanzimat'tan itibaren Katolik, Protestan ve Ortodoks misyon faaliyetlerinde büyük bir artış yaşanmıştır. Misyonerlik faaliyetleri artık sadece Katoliklerin tekelinde olmaktan çıkmıştır.³⁶ Okul, misyonerlik dizgesinin en önemli unsuru haline gelmiştir. Daha 1838'de P. Ryllo "gençliğin eğitimini ilk kim ele geçirirse Doğu'nun toprakları bundan sonra onun emrinde olacaktır" diye yazmakta ve bu işe ilk başlayanların Protestanlar olmasına hayıflanmaktadır.³⁷ Katolik kilisesinin, Protestanlığın Osmanlı ülkesinde hızla yayılmasından duyduğu korkunun okullaşma konusundaki rekabeti besleyen bir etken olduğu açıktır. Bir protestan papazın Beyrut'un güneyinde yer alan Sayda kentine seyahatinin amacı sorulduğunda, oraya iki okul kurmak üzere gittiğini, çünkü ilkini kurduğunda Cizvitlerin bir ikincisini kurmaya geleceklerini söylemesi okulların kuruluşunda bu rekabetin ne kadar önemli bir rol oynadığını açıkça göstermektedir.³⁸

Osmanlı topraklarında Protestanlığın en önemli temsilcileri İngiliz ve Amerikan misyonerleriydi. XX. yüzyıl başında Osmanlı topraklarında İngiliz

³⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.284-285.

³⁶ Claude Prudhomme, "Missions catholiques et rivalités culturelles en Méditerranée orientale (1870-1914)", **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006, s.37.

³⁷ Jean Ducruet, "Congrégations religieuses et gouvernements français anticléricaux partenaires en Orient (1880-1910)", **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006, s.90.

³⁸ **a.g.m.**, s.90-91.

misyonerlerinca açılmış olan okul sayısı 100'ün üzerindeydi.³⁹ Eberhard'ın sunduğu verilere göre 1914'te İngiliz okullarının sayısı 126, bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 10.000 civarında iken⁴⁰ *World's Missions*'ın istatistiklerine göre Osmanlı topraklarında İngiliz misyoner cemiyetlerinin kurduğu 178 okulda 12.800 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁴¹ 1820'li yıllardan itibaren Osmanlı ülkesine ayak basan Amerikan misyonerleri ise genellikle *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM) adlı Amerikan misyoner örgütüne bağlı olarak faaliyet göstermekteydi. ABCFM'nin 1900'deki yıllık raporuna göre, sadece Anadolu'da 417 Amerikan misyoner okulunda 17.556 öğrenci eğitim alıyordu.⁴² 1914'te *World's Missions*'ın istatistiklerine göre ise, Osmanlı ülkesinde 675 Amerikan okuluna 34.317 öğrenci devam etmekteydi.⁴³

1850'lerden itibaren Alman Protestan misyonerleri de Osmanlı topraklarında boy göstermeye başlamışlardı. Almanya, 1900'lerde, sadece Filistin'de sayıları 400'ü bulan misyoneriyle Osmanlı topraklarındaki en kalabalık Protestan misyona sahip devletti.⁴⁴ 1880'lerden itibaren Alman Katolik misyonerleri de Filistin'de Alman Protestanlarından geri kalmayacak bir etkinlik içine girdiler. Bu misyonerler, Kutsal Topraklar'da kilise, okul, yetimhane ve dispanserler açtılar. Alman Yahudileri de 1901'de Berlin'de kurulan *Hilfsverein der Deutschen Juden* (Alman Yahudileri Yardımlaşma Birliği) örgütü vasıtasıyla Filistin'de Almanca eğitim veren okullar

³⁹ İngiliz misyoner okulların sayısına ilişkin ayrıntılı bir liste için bkz. Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, 2.B., Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2005, s.240-247; İngiliz Dışişleri Bakanlığı verilerine göre, 1897'de, İngiliz okulların büyük bir kısmının bulunduğu Suriye ve Filistin'deki toplam okul sayısı 142, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı ise 8933'e ulaşmıştı. Bkz. Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Usur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)", **İslam Araştırmaları Dergisi**, No.10, 2003, s.116.

⁴⁰ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yay., Ankara, 1996, s.390'dan Otto Eberhard, **Bildungswesen und Schulreform in der Neuen Türkei**, Dresden, 1916, s.34-44.

⁴¹ Eliot Grinnell Mears, **Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923 Inclusive, With Selected Chapters by Representative Authorities**, The Macmillan Company, New York, 1924, s.131; Samuel T. Dutton, "Education in the Turkish Empire", **Reconstruction in Turkey. A Series of Reports Compiled for the American Committee of Armenian and Syrian Relief**, der. William H. Hall, y.y., New York, 1918, s.40.

⁴² Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s.122.

⁴³ Dutton, **a.g.m.**, s.41. Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullara ilişkin farklı kaynaklarda birbirinden oldukça farklı rakamlar verilmektedir. Dolayısıyla bu rakamların doğruluğu konusunda ihtiyatlı davranmak gereklidir. Babot'nun sunduğu rakamlara göre, 1914 yılında Anadolu'da 450 Amerikan okulunda 25000 öğrenci öğrenim görmektedir. Christiane Babot, **La Mission des Augustins de l'Assomption à Eski-Chéhir 1891-1924**, Les Éditions Isis, İstanbul-Strasbourg, 1996, s.27.

⁴⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s.101, 176.

kurdular.⁴⁵ Alman okulları, misyonerlik faaliyetlerinin çekim merkezi olan Filistin ve Suriye’de yoğunlaşmış olmakla birlikte, 1890’lardan itibaren Bağdat Demiryolu güzergâhı üzerinde yer alan şehirlerde, elçilik mensupları, tüccar ve demiryolu çalışanlarının çocukları için de laik nitelikte okullar açılmıştı.⁴⁶ Tüm bu girişimlere karşın I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı topraklarındaki Alman okullaşması diğer büyük güçlerle kıyaslandığında son derece zayıftı.

Ortodoks dünyası da Rusya’nın girişimiyle özellikle Filistin’de Katolik etkinliğine karşı bir yarış içerisine girmiştir. Rus Çarlığı, özellikle 1889’da kurulan “Filistin Ortodoks İmparatorluk Cemiyeti” vasıtasıyla bölgede etkinlik göstermiştir.⁴⁷ Bu cemiyet, Filistin ve Suriye’de çok sayıda okul açmıştır. I. Dünya Savaşının hemen öncesinde, Cemiyet’in idaresi altındaki okul sayısı 100’den fazladır.⁴⁸

İtalya, siyasal birliğini kurduğu 1861 yılından sonra Osmanlı coğrafyasında nüfuz mücadelesi veren Avrupalı güçler arasına katılmıştır. 1896 yılında İtalya’nın Osmanlı topraklarında sahip olduğu 12 devlet okulunda 1561, İtalyan Devleti tarafından sübvansede edilen 20 kadar okulda ise 2017 öğrenci öğrenim görmekteydi.⁴⁹ 1911’de Libya hariç tüm Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İtalyan devlet okulları sayısı 28’e ulaşırken, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı ise 3760’a yükselmişti.⁵⁰ Aynı yıl, biri hariç tamamı Katolik okullarından oluşan sübvansede edilen okulların sayısı 50’ye ulaşırken, öğrenci sayısı da 4074’ü bulmuştu.⁵¹ İtalya’nın okullaşma konusundaki gayretleri, İtalyan emperyalizminin ilgi odağı olan Libya’nın Trablus, Bingazi gibi kentlerinde etkisini göstermiş ve buralarda, işgal öncesinde, İtalyanca en fazla konuşulan Avrupa dili haline gelmişti.⁵²

⁴⁵ Babot, **a.g.e.**, s.28.

⁴⁶ Edirne, Bursa, Eskişehir, İstanbul Haydarpaşa ve Selanik’te açılan Alman okulları bunlar arasındadır. Bkz. Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye’deki Alman Okulları (1852’den 1945’e kadar)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.101-104, 119.

⁴⁷ Jean Riffier, **Les œuvres françaises en Syrie (1860-1923)**, L’Harmattan, Paris, 2000, s.251. Şamil Mutlu, Osmanlı kaynaklarında daha ziyade “Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti” adıyla anılan bu cemiyetin kuruluş tarihini 1881 olarak belirtmektedir. Bkz. Mutlu, **a.g.e.**, s.79-80.

⁴⁸ Theofanis Stavrou, **Russian Interests in Palestine 1882-1914: A Study of Religious and Educational Enterprise**, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1963, s.189; Mutlu, 1914 öncesinde Rus okullarının sayısının 100’e yaklaştığını söylemektedir. Mutlu, **a.g.e.**, s.90.

⁴⁹ Bkz. Daniel J. Grange, **L’Italie et la Méditerranée (1896-1911): Les fondements d’une politique étrangère**, C.1, École Française de Rome, Rome, 1994, s.477, 646.

⁵⁰ **a.g.e.**, s.478.

⁵¹ aynı yer.

⁵² **a.g.e.**, s.647-648.

Her ne kadar Osmanlı resmî kayıtları yabancı okullaşmasına ilişkin çok daha zayıf rakamlar sunsa da⁵³, yukarıda genel hatlarıyla ele alınan belli başlı Batılı güçlerin, İmparatorluğun son yüzyılında, Osmanlı coğrafyasında çok yaygın ve etkin bir okul ağı kurduğu açıktır. I. Dünya Savaşı öncesinde, yabancı okulların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplam sayısı hakkında, bunlara ilişkin istatistik ve kayıtların çok sağlıklı olmaması nedeniyle, net bir rakam vermek mümkün değildir. Ancak, okullaşma konusunda en etkin iki ülke olan ABD ve Fransa'ya ilişkin tahminler⁵⁴ Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki toplam yabancı okul sayısının 1000'den daha az olamayacağını açıkça göstermektedir.

Yabancı okulların bu denli yaygınlık kazanması XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluğu parçalanmaya sürükleyen uluslararası rekabetle doğrudan ilişkilidir. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde Batılı büyük güçlerin siyasal, ekonomik, mali ve kültürel kuşatması altındadır. Eğitim alanı da bu kuşatmadan müstesna değildir. Kieser'in belirttiği gibi, misyonların 1840'lı yıllardan itibaren her iki cinsiyet için modern eğitim veren okullar kurmaları ve bunu metropoller dışında okullaşmanın daha zayıf olduğu ülkenin doğu bölgelerinde de gerçekleştirmeleri hem Osmanlı Devleti'ne hem de gayr-i Müslim topluluklara yönelik bir meydan okumadır.⁵⁵ 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı idaresinin merkezi ve modern bir eğitim sistemi oluşturma çabaları gayr-i Müslim ve yabancı misyoner

⁵³ 1894-1895 yılı eğitim istatistiklerine göre, İstanbul'da 57, vilayet merkezlerinde 326 olmak üzere, Osmanlı Devleti'nde toplam 383 yabancı okul olduğu görülmektedir. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Tarih İstatistikleri Dizisi C.6, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, 2000, s.65, 106-111. Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa'nın padişaha sunduğu 1894 tarihli bir rapora göre imparatorluk genelinde tespit edilebilen yabancı okulların sayısı 427'yi bulmaktadır. Bkz. Atilla Çetin, "Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 10-11, 1983, s.207-217.

⁵⁴ Amerikan okullarına ilişkin iki tahmine göre 1914 yılı öncesinde Amerikan okullarının sayısını 450 ila 675 arasındadır. Joseph L. Grabill'e göre 1913 yılı itibarıyla tüm imparatorlukta Amerikan okulları sayısı 450'dir. Bkz. Çağrı Erhan, "Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries", **The Turkish Yearbook of International Relations**, 30, 2000, s.194'ten Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s.17. World's Missions istatistiklerine göre ise 1914'te bu rakam 675'tir. Bkz. Dutton, **a.g.m.**, s.41. Öte yandan, 1914 yılı itibarıyla Osmanlı topraklarındaki Fransız okullarının toplam sayısı 500'den fazla olarak tahmin edilmektedir. Bkz. Mutlu, a.g.e., s.169; Matthew Burrows, "Mission Civilisatrice: French Cultural Policy In The Middle East, 1860-1914", **The Historical Journal**, 29, 1, (1986), s.110; William I. Shorrock, "The French Presence in Syria and Lebanon before the First World War, 1900-1914", **Historian**, 34, 2, (Şubat 1972), s.295. Amerikan ve Fransız okulları için ileri sürülen bu tahminlere diğer yabancı ülkelere ait okullar da katıldığında Osmanlı topraklarındaki yabancı okullarının sayısının 1000 ila 1500 arasında olabileceği tahmin edilebilir.

⁵⁵ Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, çev. Atilla Dirim, 2.B., İletişim Yay., İstanbul, 2005, s.25.

okullarının yayılmasıyla eş zamanlı olarak gerçekleştiğinden, devlet eğitim üzerinde hiçbir zaman bir tekel oluşturamamıştır. Öyle ki, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı eğitimi, bizzat devletin de rekabetin taraflarından biri olduğu bir yarışma alanı haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları içerisinde eğitim örgütlenmesi açısından tek başına söz sahibi olamaması dönemin mevcut siyasal koşullarının bir ürünüdür. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın yarattığı elverişli ortamda, henüz eğitim alanını düzenleyen bir yasa olmayışından da yararlanan Batılı devletler, İmparatorlukta nüfuz alanı oluşturmak istedikleri bölgelerde okullarını açmışlardır.⁵⁶ Peki, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren yabancı eğitim kurumlarının hızla çoğalması karşısında Osmanlı idaresi nasıl bir tutum takınmıştır? Bu kurumlar Osmanlı yetkililerince nasıl algılanmıştır ve bunlara yönelik nasıl bir eğitim siyaseti takip edilmiştir? Bu sorulara, Osmanlı arşivlerine dayanan bir dizi çalışmada yanıtlar bulmak mümkündür.⁵⁷

1856 Islahat Fermanı sonrasında İmparatorluk toprakları üzerinde eğitim yarışı hız kazanmış, fermanın sağladığı özgürlük ortamında hem gayr-i Müslim cemaatler hem de Batılı misyonerler hızlı ve denetimden uzak bir okullaşma yarışı içine girmişti. Bu durum, Tanzimat dönemi devlet adamlarının Osmanlıcı siyaset doğrultusunda modern ve merkezîyetçi bir eğitim sistemi kurma idealleri ile

⁵⁶ Haydaroğlu, **a.g.e.**, s.17. Ne Tanzimat ne de Islahat Fermanı'nda yabancı öğretim kurumlarına ilişkin olarak doğrudan bir hüküm bulunmaktadır. Islahat Fermanı'nda eğitime özel bir yer ayrılmış ve daha çok gayr-i Müslim cemaatlerin hakları üzerinde durulmuştur. Bu fermanın hükümlerine göre, resmî olarak tanınan bütün dinî cemaatlerin, devlet denetiminde olması koşuluyla, kendi okullarını kurmaları bir hak olarak tanınmıştır. Bu konuda bkz. Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, 2.B., TTK, Ankara, 1991, s.15; Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, çev. Osman Yener, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s.67; Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, s.485-486, Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.159, 173.

⁵⁷ Osmanlı bürokratlarınca padişahın dikkatine sunmak üzere hazırlanan rapor, tezkere ve layiha gibi arşiv belgelerinin yayımlandığı birkaç makalede Osmanlı yönetiminin yabancı okulları nasıl algıladığına ilişkin değerli bilgiler mevcuttur. Bkz. Yahya Akyüz, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 1970; Atillâ Çetin, "II. Abdülhamid'e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dâir Bir Rapor", **Türk Kültürü**, C.22, Sayı 253, 1984; Atillâ Çetin, "Maarif Nâzırı Ahmed Zühdi Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 10-11, 1983. Bunların yanısıra yerli ve yabancı araştırmacıların kitaplarında da bu sorulara cevap bulmak mümkündür. Bkz. Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**; Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**; Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**; Selim Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, 2.B., çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002; Selim Deringil, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yay., İstanbul, 2007; Kieser, **Iskanlanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**; Fortna, **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**.

çelişiyordu. Devletin kendi tebaası üzerinde söz sahibi olabilmesi için eğitimin yaygınlaştırılması ve bunun bizzat devlet eliyle yapılması gereği Tanzimat bürokrasisi tarafından da anlaşılmıştı.⁵⁸ Gerçekten de 1840'lerden itibaren eğitimin düzenlenmesine yönelik hukuki ve idari alandaki çalışmalar hız kazandı. Bu çalışmaların önemli bir halkası, Osmanlı ideoloji doğrultusunda, İmparatorluk çapında, gayr-i Müslimleri de kapsayacak modern bir okul sistemi inşa etmek üzere 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıydı.⁵⁹ Bir diğer önemli adım ise 1869'da çıkan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Osmanlı eğitim sisteminin tek bir kapsayıcı kanun dairesinde bütünleştirilmesiydi.⁶⁰ Nizamname, o zamana dek düzensiz ve gelişigüzel bir gelişim içinde bulunan Osmanlı eğitimini düzenli bir model haline getirerek rasyonalize etmeye yönelik bir girişimdi ve İmparatorluğun sonuna kadar bazı değişikliklerle Osmanlı eğitiminin temeli olarak kalacaktı.⁶¹ Bu nizamname, yabancı okulların statüsünün ilk defa hukuki bir çerçeveye oturtulması bakımından da önem taşımaktadır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1. maddesinde İmparatorluk dahilindeki okullar iki gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır. Birinci grupta yer alanlar yani "umumi mektepler" devletin denetimi ve idaresi altındadır. İkinci grupta yer alan "hususî mektepler" ise denetimi devlete, kurulması ve idaresi kişilere ve cemaatlara ait okullardır.⁶² 1. maddede yabancı okullardan bahsedilmemekle birlikte, bunlar ikinci gruptaki özel okullar arasında yer alırlar. Nizamnamenin 129. maddesinde özel öğretim kurumları "*Mekâtib-i hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i devlet-i aliyye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhastan biri canîbinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki bunların masarifat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canîbinden idare ve rüyet kılınır*" denilerek açıkça tarif edilmekte ve yabancıların

⁵⁸ Sultan Abdülmecid Ocak 1845'te yayımladığı bir fermanla, tebaa arasındaki cehaletin ortadan kaldırılması için imparatorluğun uygun olan her yerinde ve her düzeyde gerekli okulların açılmasını talep etmekteydi. Somel'e göre, bu ferman çeşitli seviyelerdeki eğitimi bir bütün olarak ele alan ve İstanbul dışında da genel eğitimin yaygınlaşmasının önemini vurgulayan ilk resmî belgedir. Somel, **a.g.e.**, s.60; ayrıca bkz. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.159-160. Fermanın metni için bkz. Kodaman, **a.g.e.**, s.9-10.

⁵⁹ Somel, **a.g.e.**, s.67.

⁶⁰ **a.g.e.**, s.118; Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s.167. Bu nizamnamenin hazırlanmasında dönemin Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy'nin önemli bir etkisi olmuştur. Bkz. Niyazi Berkes, **The Development of Secularism in Turkey**, tıpkıbasım, Hurst & Company, London, 1998, s.179.

⁶¹ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876**, çev. Osman Akinhay, 2.B., Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s.258-259.

⁶² Sadrettin Celal Antel, "Tanzimat Maarifi", **Tanzimat I** içinde, MEB Yay., İstanbul, 1999, s.454.

açtıkları okullar da bunlar arasında sayılmaktadır.⁶³ İlk defa bu belgeyle yabancıların özel okul statüsü altında okul açabilmeleri hukuki bir zemin kazanmıştır.

129. maddenin devamında özel okulların açılabilmesi için bir takım koşullar sıralanmıştır. Buna göre, söz konusu okullarda öğretmenlik yapacak olanların, elinde Maarif Nezareti'nden ya da mahalli maarif idareleri tarafından verilmiş bir şahadetname bulunması; terbiye ve ahlâk kurallarına ve politikaya [devlet politikası] aykırı ders okutturulmaması ve bu maksatla ders programları ve kitaplarının Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi ve vali tarafından onaylanması; son olarak, okulların taşrada bulunması durumunda mahalli maarif idaresiyle vilayet valisi, İstanbul'da bulunması durumundaysa Maarif Nezareti'nden resmî ruhsat almaları şart koşulmuştur.⁶⁴ Maddenin devamında, bu üç şartın her biri yerine getirilmediği takdirde yeni açılacak okulların açılmasına; daha önce açılmış olanların ise devamına izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Böylelikle, hem yabancı okulların açılma koşulları hem de devletin bu okullar üzerindeki denetim yetkisinin hukuki çerçevesi oluşturulmuştur.

Nizamnamenin 129. maddesi, etkin bir şekilde işletilmesi durumunda, devlete yabancı okulların sayısını ve etkililiğini sınırlandırma imkânını vermekteydi.⁶⁵ Ancak, uygulamaya bakıldığında bu maddenin çok da etkin işletilemediği görülmektedir. Maarif Nazırı Zühdü Paşa, 1893'te Mabeyn-i Hümâyun Baş Kitâbeti'ne yazdığı bir tezkerede, İmparatorlukta o tarihte, erkek ve kızlar için gündüzlü ve yatılı olmak üzere 392 Protestan ve Amerikan okulunun mevcut olduğunu, bunların 284'ünün Abdülhamit'in tahta geçişinden önce, 108'inin ise onun döneminde açıldığını belirtmekteydi.⁶⁶ Asıl önemlisi, 129. maddenin varlığına rağmen, 392 okuldan sadece 51'inin resmî izin alarak açılmış olmasıydı.⁶⁷ Yalnızca Protestan okullarını kapsayan bu rakamlar, Bâb-ı Âlî'nin yabancı okulları denetim altına alma çabalarının çok da başarılı olamadığını gösteriyordu.

1878 Berlin Kongresi sonrasında Ortadoğu'da Avrupalı emperyalist güçler arasındaki yarışın kızışmasıyla "Doğu Sorunu" Balkanlar'dan Anadolu'ya ve

⁶³ Koçak, **a.g.m.**, s.487.

⁶⁴ aynı yer; Fortna, **a.g.e.**, s.122; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.173.

⁶⁵ Fortna, **a.g.e.**, s.122-123.

⁶⁶ Akyüz, "Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", s.121, 123.

⁶⁷ **a.g.m.**, s.123.

özellikle de Ermenilerin yoğun olduğu Doğu Anadolu'ya taşınmıştı.⁶⁸ Katolik ve Protestan misyonerler, Suriye-Filistin-Lübnan bölgesindeki geleneksel faaliyet alanlarına ek olarak, uluslararası politikanın yeni ilgi odağı olan bu coğrafyada da etkinliklerini artırmışlardı.⁶⁹ II. Abdülhamit'in hükümdarlık döneminin ilk yıllarına rastlayan bu gelişmeler Bâb-ı Âlî'de ciddi endişe kaynağı oluşturmaya başlamıştı.

Tanzimat'ın, İmparatorluğun Müslüman ve gayr-i Müslim halklarını bir arada tutma amaçlı Osmanlı politikası ve buna hizmet eden eğitim hamlesi başarısız olmuş; bu durum II. Abdülhamit'i, 1878 sonrası siyasal-toplumsal koşullarında devletin bütünlüğü açısından farklı Müslüman etnik grupların birlikteliğini ön plana alan İslamcı bir siyaset izlemeye yöneltmişti.⁷⁰ Bu siyasetin eğitimdeki yansıması İslami vurgunun ağırlık kazandığı bir eğitim anlayışının devlet okulları kanalıyla İmparatorluğun her köşesine yayılmasıydı. Sadece İslam dinini temel alan bir eğitim anlayışı gayr-i Müslim nüfusu dışarıda bırakacağından, eğitim politikasının ikinci sacayağını da Türkçe öğretimi üzerinden bir dil birliği sağlanması oluşturuyordu. Böylelikle devletin çeşitli kabile ve halkları arasında bir "Osmanlılık şuuru" yaratılabilecekti.⁷¹ 1894'te Türkçe öğretiminin gayr-i Müslim okullarında zorunlu hale getirilmesini bu politikanın bir sonucu olarak görmek gerekir.⁷²

Devlet, kurduğu okullar vasıtasıyla kendi eğitim anlayışını yerleştirmeye çalışırken, karşısında her bakımdan daha örgütlü ve maddi bakımdan iyi destek alan, çoğu misyoner kurumu niteliği taşıyan bir yabancı okul ağı bulmuştu. Anadolu içlerine kadar yayılmış olan bu okullar, öğretim kalitelerinin yüksek oluşu ve yabancı dillerin öğretildiği kurumlar olarak gayr-i Müslimler kadar yerel Müslüman çocukları için de çekiciydiler.⁷³ Misyonerler açtıkları okullar, yetimhaneler ve sağlık kuruluşlarıyla, devletin henüz el atmadığı pek çok bölgede ihtiyaç duyulan temel sosyal hizmetleri yerine getirerek, bir Osmanlı-İslam toplumu inşa etme çabalarının

⁶⁸ Bkz. Bayram Kodaman, "La Présence Culturelle et Religieuse de la France en Anatolie Orientale de 1878 à 1914", *L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France*, yay. haz. Hâmit Batu ve Jean-Louis Bacqué-Grammont, Les Éditions Isis, İstanbul, 1986, s.392, 394.

⁶⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kieser, *a.g.e.*, s.159-381. Papa Léon XIII (1878-1903) Berlin Kongresi'nin hemen ardından Gregoryen Ermenilerin Katolik Kilisesi'ne dönmelerini sağlamak ve Orta ve Doğu Anadolu'da artan Protestan nüfuzuna karşı mücadele etmeleri için Cizvitleri Türkiye'ye göndermeye karar vermişti. Bkz. Philippe Luisier, "Présence des Jésuites en Turquie au XIXe et au XXe siècle", *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age*, C.110, No.2, 1998, s.786.

⁷⁰ Kieser, *a.g.e.*, s.165

⁷¹ Ali Karaca, *Anadolu İslahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren, İstanbul, 1993, s.184-185.

⁷² Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, s.112'den Richard Clogg, "The Greeks and their Past", *Historians as Nation Builders*, ed. Dennis Deletent-Harry Hanak, s.29.

⁷³ Somel, *a.g.e.*, s.254.

önünde engel oluşturuyorlardı. Nitekim, 1890'lara gelindiğinde padişah, onları topraklarında yaşayan tüm yabancılar arasında toplumsal düzenin en büyük düşmanı olarak görüyordu.⁷⁴ Dönemin Osmanlı bürokratlarının raporlarında, taşra ve İstanbul arasındaki yazışmalarda, misyonerlerin varlığı büyük bir tehdit unsuru olarak yansıtılıyordu. 19 Haziran 1899 tarihinde Osmanlı Meclis-i Vükelâsı'nın Diyarbakır vilayeti dahilindeki Palu ve Çüngüş'te misyonerlerin yetimlere yönelik çalışmalarına karşı alacakları tedbirleri tartıştığı bir protokol metni, devletin misyonerlere bakış açısını yansıtması bakımından dikkat çekici bir örnektir.⁷⁵

“...Anadolu'da misyonerler canibinden icra olunagelen teşebbüsât ve telkinat ve tedrisat ve tâlimat devam eylediği takdirde ahali-i mahalliyyenin ahlak ve efkârı fesad-pezîr olunarak bilâhara milliyetlerini dahi gaip edecekleri tabî'î olmağla misyonerlerin devam-ı ifsadâtına meydan verilmemesi...”

Belgede, misyonerlerin eğitim-öğretim, propaganda yoluyla yerel halkın ahlak ve fikirleri üzerinde yarattığı “yıkıcı” etkilerden söz edilmekte ve buna engel olunmazsa, durumun halkın milliyetini kaybetme noktasına kadar varabileceği vurgulanmaktaydı. Din ve milliyet kavramlarının birbiri yerine kullanıldığı II. Abdülhamit döneminde, “milliyetlerini dahi gaip edecekleri” ifadesiyle kastedilen şey dinini kaybetmek, dinden çıkmaktı. Misyoner eğitiminden duyulan korkunun temelinde bu vardı.

Misyoner eğitimi, tebaanın devlete aidiyet duygusunu zayıflatan bir tehdit olarak algılanıyordu. Bu tehdit algısı yabancı okullara ilişkin pek çok resmî belgede açık bir dille ifade ediliyordu. Yabancı okullarında “tebaa çocuklarının zararlı telkinlerle kafalarının karıştırıldığı”, “fikirlerinin zehirlendiği”, bu okullarda eğitimlerini tamamlayan Osmanlı tebaasından öğrencilerin “yabancı âdet ve alışkanlıkları edindikleri” ve daha çok “yabancıların düşüncelerini desteklemeye hizmet ettikleri” türünden ifadeler⁷⁶, Osmanlı idaresinin bu okullara bakış açısını yansıtıyordu. Bâb-ı Âlî, bu okullara devam eden tebaasının devlete olan bağlılığının zayıfladığı ve bunun İmparatorluğun geleceği açısından kaygı verici olduğu inancını taşıyordu. Osmanlı memurlarının ifadesiyle, okullar vasıtasıyla yapılan şey “eğitim

⁷⁴ Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, s.121'den Jeremy Salt, “A Precarious Symbiosis: Ottoman Christians and the Foreign Missionaries in the Nineteenth Century”, **International Journal of Turkish Studies**, 3:3 (1985-86), s.65.

⁷⁵ Kieser, **a.g.e.**, s.258-259'dan (BOA MV 97/73).

⁷⁶ Bkz. Çetin, “Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın...”, s.201; Kieser, **a.g.e.**, s.255; Akyüz, “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları...”, s.125.

kalkını ardında yabancı nüfuzunun yayılması”ydı.⁷⁷ II. Abdülhamit’in kendisi de misyoner faaliyetleriyle Batılı hükümetler arasında yakın bir bağ olduğu görüşündeydi. Padişah hususi kâtibine dikte ettirdiği bir iradede şunları söylemekteydi:⁷⁸

“İngiltere, Rusya ve Fransa’da, varlıklı ve mutaasıp Hıristiyanlar’ın tüm servetlerini kendilerine vasiyet etmeleriyle son derece zengin olan İncil Cemiyetleri bulunmaktadır... İngiliz, Rus ve Fransız hükümetleri, faaliyetlerine doğrudan iştirak etmeseler de gizliden gizliye bunlara destek ve Afrika’nın en ücra köşelerine kadar gönderdikleri misyonerlerine yardımcı olmaktadır. Bu suretle, kendi inançlarını yerel nüfus nezdinde yaymaktadırlar. Yandaşlarının artan sayısı ile beraber dinî nüfuzları siyasî nüfuzla dönüşmektedir... Yakınlarda, varlıkları Musul’da tespit edilmiş ve risaleleri İstanbul’da dahi ortaya çıkmıştır. Bunlara karşı kat’i tedbirler almak caiz olsa da açıktan muhalefet edilmesi durumunda Bab-ı Âli bu üç devletin sefirlerinin müdahalesine maruz kalacaktır. Binaenaleyh, bunlarla mücadele etmenin tek yolu İslam nüfusunu artırmak ve Din-i Mübin’e olan inancı yaymaktan geçiyor.”

Padişah, Avrupalı devletlerin diplomatik koruması altında bulunan misyonerlere karşı kesin tedbirler alınmasını arzu etmekle birlikte bunun mümkün olmadığını farkındaydı. Devlet ricalince yabancı okulların kapatılması düşünülse de, böyle bir davranışın Batılı güçlerce kabul görmeyeceği ve tepkiyle karşılanacağı da biliniyordu.⁷⁹ Bâb-ı Âli, bu okullarla doğrudan mücadele edebilecek bir siyasal güce sahip değildi. Dolayısıyla, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 129. maddesinin kendisine sağladığı hukuki çerçeve dairesinde okul kapatma gibi bir tedbire bile nadiren başvurmuştu. Örneğin, 1884-1885 eğitim-öğretim yılının başında Suriye’deki Osmanlı makamları bazı Amerikan okullarını 129. maddeyi ihlal ettikleri gerekçesiyle uyarılmış ve ihlallerin devamı halinde okulların kapatılabileceğini kendilerine bildirmiş; söz konusu uyarı dikkate alınmayınca da Trablusşam’ın kuzeydoğusundaki bölgede yer alan 4 okulu kapatmıştı.⁸⁰ Hukuki çerçeveye bağlı kalınarak yapılan bu

⁷⁷ Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, s.124. Fransa ve İngiltere’nin Beyrut ve Cebel-i Lübnan’da açtıkları okullar vasıtasıyla nüfuz siyaseti gütmeleri konusunda bir örnek için bkz. Çetin, II. Abdülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki...”, s.319-320.

⁷⁸ Deringil, **Simgeden Millete**, s.115’ten BOA İrade Dahiliye 100258, Yıldız Sarayı Mabeyn Başkıtabeti, no.6975, 29 Şevval 1309/26 Mayıs 1892.

⁷⁹ Örneğin, 1895’ten 1900’e kadar Anadolu vilayetleri başmüfettişliği görevinde bulunan Ahmet Şâkir Paşa yapılacak en doğru şeyin bu okulları kapatmak olduğunu düşünmüştür, ancak böyle bir hareketin Batılı güçlerin gazabına uğrayacağından da şüphe duymamaktadır. Karaca, **a.g.e.**, s.183’dan BOA., YEE., 24-X; Akyüz, “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları...”, s.128.

⁸⁰ A. L. Tibawi, **American Interests in Syria 1800-1901: A Study of Educational Literary and Religious Work**, Clarendon Press, Oxford, 1966, s.259-260.

eylem bile Osmanlı Hükümeti'nin dinî hoşgörüsüzlüğüne bağlanarak büyük tepki toplamış; Protestan misyonerler ile devlet arasında ufak çapta bir kriz yaşanmasına sebep olmuştu.⁸¹ Bu kriz esnasında Osmanlı Hükümeti'nin tutumu bakımından dikkat çekici olan nokta, sadece Bedevi ve heterodoks Müslüman nüfusun yaşadığı bölgelerdeki yabancı okullar kapatılırken, Hıristiyan nüfusun kalabalık olduğu şehir ve kasabalardaki okullara dokunulmamasıydı.⁸² Bu tutum, olanakları ölçüsünde, devletin öncelikli olarak Müslüman kesimi yabancı okullardan uzak tutmak istemesi ile ilişkiliydi ve II. Abdülhamit döneminde izlenen eğitim politikasının belirgin özelliklerinden biriydi.⁸³ 1904 ağustosunda İmparatorluğun Hicaz ve Yemen hariç olmak üzere Asya'daki bütün vilayetlerine gönderilen bir telgrafta, valilere Müslüman öğrencilerin Amerikan okullarına devam etmelerine kayıtsız şartsız engel olmaları talimatı verilmesi de bu yöndeki politikaların bir uzantısıydı.⁸⁴

Devlet, Müslüman kesimin yabancı okullardan uzak tutulması için değişik çarelere de başvuruyordu. Bunlardan biri, Müslüman nüfusun çocuklarını misyoner okullarına gönderdiği kimi bölgelerde, yerel halkı bu eğitimin zararları konusunda uyarmak amacıyla gezici ulemaların görevlendirilmesi idi.⁸⁵ Bu tür tedbirler, daha çok, Hıristiyan misyonerlerin İslamı yüzeysel bilen Bedeviler ile Nusayriler gibi gayri Sünni kimi toplulukları “tanassur ettirme” amaçlarına karşı gelmek ve bu toplulukların İslama bağlılıklarını güçlendirmek için düşünülmüştü; ancak elbette yabancı okullara rağbeti engellemek için tek başına yeterli değildi.

⁸¹ Okul kapatma hadisesi ve arkasından yaşanan kriz hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tibawi, **American Interests in Syria 1800-1901**, s.258-265.

⁸² **a.g.e.**, s.261. Hükümet, 1884'te Gazze ve Salt'ta Müslüman çocukların misyoner okullarına gitmelerini yasaklamıştı. Misyonerler bu yasakları dikkate almadığında ise hükümet okulları kapatmaya başlamıştı. Bugün Ürdün sınırları içinde bulunan kasaba ve köylerdeki misyoner okullarının yanı sıra Lazkiye'nin güneydoğusunda bulunan Alevi dağlarında 21 Amerikan okulu kapatılmış; bunu Mart 1886'da Lübnan'daki 23 Amerikan misyon okulu takip etmişti. Bkz. Eugene L. Rogan, **Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 143-144.

⁸³ Bkz. Mesut Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet Öncesi Amerikan Okulları”, **Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan**, ed. Cemil Öztürk-İlhami Fındıkçı, Pegem Akademi, Ankara, 2011, s.572. 1890'larda Üsküdar Amerikan Kız Kolejinde öğrenci olan Halide Edip (Adıvar) da anılarında Abdülhamit devrinde Müslümanların yabancı okullara devamından duyulan rahatsızlığı dile getirir. Halide Edip, koleje kayıt olup bir sene öğrenci olarak kaldıktan sonra bir iradeyle mektepten çıkarıldığını söyler. Bkz. Halide Edib Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, yeniden düzenlemiş 6.B., Özgür Yay., İstanbul, 2004, s.101.

⁸⁴ Fortna, **a.g.e.**, s.123-124'ten MKP 86/22-2136. 27 Cemaziyülevvel 1322 (9 Ağustos 1904).

⁸⁵ Bu konuda bkz. Fortna, **a.g.e.**, s.86, 124-127; Rogan, **a.g.e.**, s.157-158; Deringil, **Simgeden Millete**, s.117-118; Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, s.124.

Yabancı okulların tercih edilmesi türlü nedenlere⁸⁶ dayanıyordu ve devletin tüm bu nedenleri ortadan kaldıracak çözümler üretmesi gerekiyordu. Örneğin Beyrut ve İzmir gibi ticaret merkezlerinde Fransızca dil bilgisine duyulan talep, yerel Müslüman halkı Fransız okullarını tercih etmeye yöneltebiliyordu.⁸⁷ Bu eğilimi ortadan kaldırmak ise başka seçenekler üretmekten geçiyordu. Nitekim, 27 Ocak 1870 tarihli bir iradeyle ticari merkezlerde ve yabancı nüfusun yoğun olduğu şehirlerde bulunan rüşdiyelerin müfredatına Fransızca dersi konmasının kabulü, böyle bir amaca yönelikti.⁸⁸ Bununla birlikte, yabancı okullarla mücadelede en büyük zaaf, İmparatorluğun kimi bölgelerinde devlet okullarının olmayışından ya da yetersiz sayıda bulunmasından kaynaklanmaktaydı. Bu durumdan misyoner okulları yararlanıyor ve “Osmanlı eğitiminin yetersizliğinin bıraktığı boşluğu” kendileri dolduruyorlardı.⁸⁹ Devletin kendi eğitim anlayışını hâkim kılabilmesi için her şeyden önce eğitim örgütlenmesini tamamlayıp, kendi okullarını İmparatorluğun tamamında yaygınlaştırması gerekiyordu. Esasında, Tanzimat’la başlayan ve II. Abdülhamit devrinde büyük gelişme kaydeden⁹⁰ okullaşma hareketini 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde ifadesini bulan bir devlet projesinin yaşama geçirilmesi olarak değerlendirmek gerekirse de, yabancı okulların tehditkâr mevcudiyetinin de bu gelişmede itici bir etken olduğu açıktır. Gerçekten de II. Abdülhamit döneminde, devletin yabancı okullarla mücadelesinde en önemli stratejisi, tebaasının gitmesini istemediği bu okullara seçenek oluşturacak nitelikte devlet okulları açmak olmuştur.⁹¹

⁸⁶ Devletin merkeziyetçi anlayışı da kimi zaman devlet okullarının tercih edilmemesinde bir nedendi. Devlet okullarına kaydolmaları durumunda isimleri resmî kayıtlara geçeceğinden, çocuklarının ileride askerlik görevine çağrılacakları korkusu taşıyan ebeveynler yabancı okulları tercih edebilmekteydiler. Bkz., Rogan, **a.g.e.**, s.131, 143. Misyonerler, kimi yerlerde öğrencileri okullarına bedava kabul ediyorlar, hatta yemek ve giyim ihtiyaçlarını dahi karşılıyorlardı. Bazen bu yardımların boyutu öğrencilerin ailelerine kadar uzanıyordu. Bu durum da, şüphesiz kısıtlı imkânlarla sahip ailelerin çocuklarını uygun koşullarda okutabilmelerini sağlayan yabancı okulları tercihlerinde önemli bir etkendi. Bkz. Deringil, **Simgeden Millete**, s.117’den BOA İrade Dahiliye, 99649, Suriye Valisi’nden Bab-ı Ali’ye, no.32, 21 Cemaziyelahir 1309/21 Ocak 1892.

⁸⁷ Somel, **a.g.e.**, s.82’den BOA ID 42205-1-23 L 1286.

⁸⁸ **a.g.e.**, s.82’den 24 L 1286/27 Ocak 1870 tarihli irade BOA ID 42205-I-23 L 1286.

⁸⁹ Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, s.123.

⁹⁰ Kodaman’ın verdiği rakamlara göre 1876-1909 yılları arasında hükümdarlık yapan II. Abdülhamit döneminde rüşdiyelerin sayısı 250’den 600’e, idadilerin 5’ten 104’e, Darümuallimînlerin 4’ten 32’ye çıkmıştır. Bunların yanısıra, 1876’da sayıları 200 olan iptidâî okullarına 4000-5000 civarında yenileri eklenmiş, 10.000’e yakın sıbyan okulu ise yeni usûl okullara dönüştürülmüştür. Bkz. Kodaman, **a.g.e.**, s.164.

⁹¹ Devlet okullarının açılmasında ya da kalitelerinin yükseltilmesinde yabancı misyoner okullarının etkisine ilişkin Somel pek çok örnek vermektedir. Örneğin, Beyrut vilayetine bağlı Nasıra kasabasında Müslümanlara yönelik rüşdiye ve ibtidâî okullarının bulunmayışı ebeveynleri çocuklarını buradaki misyoner okullarına göndermeye itmiş; bu gelişme başkente rapor edilince, Bâb-ı Âlî, Nasıra’da bir

Bu dönemde okullaşma hareketine paralel olarak eğitimin kurumsallaşmasına yönelik adımlar da hız kazandı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü taşradaki maarif teşkilatını oluşturacak vilayet maarif meclisleri ve maarif müdürlüklerinin kurulması esas itibarıyla 1881 sonrasında gerçekleşti. Maarif meclislerinden, vilayetlerde devlet okullarının yaygınlaştırılmasına öncülük etmesi ve gayr-i Müslim cemaat okulları ile yabancı okullarını etkili bir şekilde gözleyerek, faaliyetlerini denetlemesi beklenmekteydi.⁹² Maarif müdürleri, sorumlu oldukları vilayet sınırları içinde yer alan tüm okulların faaliyetlerini, müfredat ve ders kitaplarına ilişkin bilgilerle öğrenci sayısındaki gelişmeleri içeren geniş kapsamlı raporlar hazırlamakla yükümlüydüler.⁹³ Mamuretü'l-Aziz vilayetindeki maarif müdürünün, 1890 yılına kadar Maarif Nezareti'ne yabancı okulların müfredatına ilişkin herhangi bir rapor göndermemesinden dolayı görevinden alınması,⁹⁴ Bâb-ı Âlî'nin yabancı okulların kontrol altında tutulması bakımından bu raporları ne kadar önemseydiğinin bir kanıtıdır.

Maarif Nezareti, 1887 yılında, Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği adı altında gayr-i Müslim ve yabancı okullarının teftişinden sorumlu bir birim oluşturmuştur. Ancak bu teftiş biriminin yabancı okulların teftişinde başarılı sonuçlar aldığına dair yeterli veriler yoktur.⁹⁵ Okulların teftişi meselesi Osmanlı

rüşdiye ile iki ibtidâî, civar köylerde de üç ibtidâî okulu açılmasına karar vermişti. Bkz. Somel, **a.g.e.**, s.255-256. Ayrıca bkz. Fortna, **a.g.e.**, s.75-86, 130-131; Rogan, **a.g.e.**, s.143. Osmanlı memurları merkeze gönderdikleri raporlarda yabancı okullara karşı bir an önce devlet okullarının açılması gerektiği yönünde önerilerde bulunuyordu. Örneğin, Mihran Boyacıyan adlı Ermeni asıllı bir Osmanlı devlet görevlisinin II. Abdülhamit'e sunduğu raporunun öneriler kısmında “ecanib tarafından müteaddid mekâtib bulundurulmuş mahalde anlara nazîre olmak üzere birer bâb mektebin seri'ân bina ve küşâd ettirilmesi” vardı. Çetin, “II. Abdülhamid'e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki...”, s.321. Anadolu vilayetleri başmüfettişi (1895-1900) olan Ahmet Şakir Paşa da Doğu Anadolu'da misyoner okullarının faaliyetlerine cevap niteliğinde iki “Medrese-i Sanayi” açılmasını öneriyordu. Bkz. Akyüz, “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları...”, s.128; Karaca, **a.g.e.**, s.183.

⁹² Somel, **a.g.e.**, s.133-134.

⁹³ Maarif müdürlerinin yetki ve sorumlulukları 1896'da yayımlanan Vilâyât-ı Şâhâne Maarif Müdürlüklerinin Vezâifini Mübeyyin Talimat'la düzenlenmiştir. Maarif müdürlerinin görev ve sorumluluklarına ilişkin bu düzenleme ile Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi işlevsel hale getirilmeye çalışılmış; devlet, yabancı okullar üzerindeki denetim hakkının çerçevesini bu kez daha kesin çizgilerle çizmiştir. Bu düzenlemenin ayrıntıları hakkında bkz. Vahapoğlu, **a.g.e.**, s.86-90; Mutlu, **a.g.e.**, s.31-33.

⁹⁴ Somel, **a.g.e.**, s.140-141.

⁹⁵ Bkz. Betül Başaran, “American schools and the development of Ottoman educational policies during the Hamidian period: A Reinterpretation”, **International Congress on Learning and Education in the Ottoman World** (1999: İstanbul), IRCICA, İstanbul, 2001, s.198 ve dipnot 61-62; Mutlu, 1887'de kurulan Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiyye Müfettişliği'nin kurulduktan sonra uzun seneler sadece bir kişi ile hizmet verdiğini söyler. Mutlu, **a.g.e.**, s.374. Fortna büyük ihtimalle yabancı dil bilmeleri nedeniyle, gayr-i Müslim ve yabancı okullar müfettişliğine ilk yıl itibarıyla gayr-i Müslim

idaresi ile yabancı okullar arasında her zaman bir anlaşmazlık konusu olarak kalmıştır. Deringil'in belirttiği gibi "Osmanlılar, kendi topraklarındaki tüm Hıristiyan okullarını denetleme hakkına sahip olduklarını ileri sürerken, Fransız ve öteki yetkililer, kendi okullarını *ex-territorial* (bulunulan yerin yasalarının hükmü dışında kalan) olarak görme" eğilimindedirler.⁹⁶ Dolayısıyla yabancı okulların teftişi gündeme geldiğinde okul idareleri, çoğunlukla konsolosluk korumasına sığınarak bundan kaçabiliyorlardı.⁹⁷ Bu şartlar altında, misyonerler ve onların okullarına karşı yürütülen mücadelenin kesin bir başarıya ulaşma imkânı olmadığı açıktı. Bâb-ı Âlî, misyoner okullarını sınırlandırmaya yönelik her girişiminde geri adım atmak zorunda kalıyordu. 28 Mart 1892'de, Osmanlı Hükümeti yayımladığı bir genelgeyle resmî izin başvurusu için kendilerine tanınan sürenin dolduğunu yabancı okullara bildirerek, bunun gereğini yerine getirmeyen okulları kapatmak istemiş; ancak, muhtemelen diplomatik baskılar nedeniyle bu niyetinden vazgeçmişti.⁹⁸ II. Abdülhamit'in misyonerlere karşı gösterdiği büyük hassasiyete karşın, XIX. yüzyıl sonlarında pek çok yabancı okul ruhsatsız faaliyet göstermeye devam etmiş görünmektedir.⁹⁹

Bâb-ı Âlî'nin yabancı okulların ruhsatsız bir şekilde yaygınlaşmasına karşı hukuki çerçevede sürdürdüğü mücadele, XX. yüzyılın başında kesin bir yenilgiyle sonuçlanmıştı. 1901'de Fransa ile Osmanlı Hükümeti arasında Fransız tabiiyetinde bulunan bir kişinin alacakları yüzünden çıkan diplomatik kriz, Osmanlı ülkesindeki Fransız eğitim, din ve hayır kurumlarının mevcudiyetinin bir anlaşmayla Osmanlı idaresi tarafından resmen tanınmasına yol açmıştı.¹⁰⁰ Fransa'nın ardından, Rusya, Almanya, İngiltere, İtalya, Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri de bu anlaşmayı emsal göstererek himayelerindeki kurumların varlığını Osmanlı idaresine kabul

müfettişlerin tayin edildiğini, ancak daha sonraki dönemde, bu göreve Müslüman müfettişlerin tayin edilmeye başladığını belirtir. Fortna, **a.g.e.**, s.128-130.

⁹⁶ Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, s.128.

⁹⁷ Cumhuriyet dönemine kadar, Osmanlı idaresinin okulları denetlemek istemesinden doğan anlaşmazlıklarda okul idarelerinin araya her zaman kendi ülkelerinin diplomasi temsilcilerini sokmaları alışılmış bir durumdu. Bkz. Ange Michel, **Les frères des écoles chrétiennes en Turquie (1841-2003)**, Les Éditions Isis, İstanbul, 2004, s.86.

⁹⁸ Kieser, **a.g.e.**, s.253; Deringil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, s.124.

⁹⁹ Yorulmaz'ın XIX. yüzyıl sonlarına ait olduğunu düşündüğü bir Osmanlı arşiv belgesine göre ruhsatsız faaliyet gösteren yabancı okulların toplam sayısı 387'yi bulmaktadır. Şerife Yorulmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ruhsatsız Okullaşma: 19. Yüzyılda Açılan Gayrimüslim ve Yabancı Okullar Üzerine Bir Değerlendirme", **Doğu Batı**, C.13, No.54, (Ağustos, Eylül, Ekim 2010), s.185-188.

¹⁰⁰ **a.g.m.**, s.182.

ettirmişlerdi.¹⁰¹ Batılı devletlerin baskısıyla yapılan anlaşmalar, yabancı okulların varlıklarını güvence altına alıyor; onları emlak ve gümrük vergilerinden muaf tutuyor; 1894-1896 Ermeni olayları esnasında tahrip edilmiş ya da hasar görmüş binaların yeniden inşasına, tamir edilmesine veya genişletilmesine imkân tanıyordu.¹⁰² 1906 yılında, Abdülhamit'in bir süre direnç gösterdikten sonra, Amerikalıların da Avrupalı büyük devletlerin sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanmasını kabul eden iradesi, misyon faaliyetlerini sınırlandırmaya yönelik yürütülen mücadelede yenilginin kabullenildiği anlamına geliyordu.¹⁰³ Bu yenilgi öyle açık bir hal almıştı ki Fransa, Osmanlı topraklarında hızla çoğalan eğitim, sağlık, din ve hayır kurumlarını güvence altına almak için 1901 tarihinde yapılan anlaşmayı 18 Aralık 1913'te yeni bir Osmanlı-Fransız Anlaşması ile güncellemiş ve sayıları 500'ü aşan eğitim kurumunun Osmanlı makamlarınca tanınmasını sağlamıştı.¹⁰⁴

II. Abdülhamit döneminde Müslüman nüfusu yabancı okullardan uzak tutma yönündeki girişimlerin başarıya ulaştığını söylemek de pek mümkün değildir. Devlet, kurduğu ortaöğretim kurumlarıyla ileri gelen Müslüman ailelerin çocuklarına hitap edebilmişse de,¹⁰⁵ yabancı okullar bir cazibe unsuru olmaya devam etmiştir. Abdülhamit'in Müslüman çocukların yabancı okullara gitmesini yasaklayan iradelerine rağmen, devlet memurları bile kendi çocuklarını yabancı okullara göndermekten vazgeçmemişlerdir.¹⁰⁶ Ancak bu dönemde, Müslüman öğrencilerin

¹⁰¹ Mutlu, **a.g.e.**, s.378. Batılı ülkelerin dayatmalarına rağmen, Osmanlı idaresi onaylaması için kendisine sunulan okul, hastane, kilise gibi kurumları içeren listeleri her zaman olduğu gibi kabul etmemiştir. Amerikalılar ilk olarak, aralarında 279'u okul olmak üzere toplam 400 kurumun tanınması için başvurduklarında, bu liste eksik ve doğru bilgiler içermediği gerekçesiyle geri çevrilmişti. Amerikalılar ikinci başvurularında kendileri için çok önemli 10 kuruma onay istemişler ve bu liste Bâb-ı Âli tarafından onaylanmıştı. Bu konunun ayrıntıları hakkında bkz. İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", **Belleten**, C. LII, S.203, Ağustos 1988, s.635-639; Başaran, **a.g.m.**, s.201-204; Mutlu, **a.g.e.**, s.310-325.

¹⁰² Başaran, **a.g.m.**, s.203.

¹⁰³ Kieser, **a.g.e.**, s.262.

¹⁰⁴ 1913 Osmanlı-Fransız Anlaşması hakkında ve anlaşmaya bağlı ekli listede yer alan Fransız kurumları için bkz. Mutlu, **a.g.e.**, s.167-193.

¹⁰⁵ Örneğin Şam'da 1893 yılında kurulan Mekteb Anbar'ın öğrencilerinin önemli bir kısmını şehrin ileri gelen Müslüman ailelerinin çocukları oluşturuyordu. Büyük toprak sahipleri, zengin tüccarlar ve hatta ulema çocukları bunlar arasındaydı. Randi Deguilhem-Schoem, "Idées françaises et enseignement ottoman. L'école secondaire Maktab'Anbar à Damas", **Revue du monde musulman et de la Méditerranée**, No. 52-53, 1989, s.204.

¹⁰⁶ Örneğin, Abdülhamit'in tüm yasaklamalarına karşın, devlet memurları bile çocuklarını Urfâ'daki Fransisken misyon okuluna gönderiyorlardı. Bkz. Kieser, **a.g.e.**, s.343. Halep ve Şam gibi kentlerde subaylar, idareciler, tüccarlar, hatta valiler bile çocuklarını Osmanlı İmparatorluğu'nun idari dili haline gelmiş Fransızca'yı öğrenmeleri için tarikatlar tarafından yönetilen okullara gönderiyorlardı. Bu kentlerde bir müslüman çocuk öncelikle birkaç sene sıbyan mektebine devam ederek ya da evde bir hocadan ders alarak yetişiyor, sonra bir Osmanlı kurumunda eğitimine devam ediyor, son olarak

yabancı okullarda ufak bir azınlık oluşturduklarını da belirtmek gerekir.¹⁰⁷ 1909 yılında yaklaşık 20.000 ABCFM öğrencisinin içinde Müslümanların oranı yüzde biri bile bulmuyordu.¹⁰⁸ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yabancı okullardaki Müslüman oranında bir artış yaşandıysa da, gayr-i Müslim azınlıklar bu okulların asıl müşteri kitlesi olmaya devam etti. 1912 yılında, Amerikan ortaöğretim okullarında Müslümanların oranı % 2,3 iken, Amerikan yüksekokullarında % 10 civarındaydı.¹⁰⁹ Aynı yıl, öğrencilerinin büyük çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu *Alliance Israélite Universelle* (AIU) okulları hariç tutulduğunda, Fransız okullarındaki Müslüman öğrencilerin oranı % 8,7'ydi.¹¹⁰

1908 temmuzunda Jön Türk Devrimi'nin Osmanlı ülkesine getirdiği özgürlükçü ortam, misyon çevrelerinde de iyimser bir bakış açısı yaratmıştı. Ancak çok geçmeden, İttihat ve Terakki yönetimi beklentilerin tersine hareket etmeye başladı. Yabancıların Osmanlı topraklarında yeni okullar açmalarını engellemek ve var olanların da faaliyetlerini zorlaştırmak için 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin kendisine tanıdığı hakları yaşama geçirmeye çalıştı.¹¹¹ Aslında, İttihatçılar döneminde de misyon okullarına karşı Abdülhamit dönemindekine benzer çelişkili bir yaklaşımın egemen olduğu söylenebilir. Nasıl Abdülhamit devrinde yasaklara rağmen devlet memurları ve seçkin Müslüman aileler çocuklarını misyon okullarına gönderdilerse, İttihatçılar döneminde de bizzat Parti mensupları çocuklarını bu okullara gönderdiler.¹¹² Bununla birlikte, Türkçü ve İslamcı bir ideolojiyi

Fransızca diline hâkim olmak, fen bilimleri ya da ticaret alanında bir eğitim alabilmek için misyoner okullarına yöneliyordu. Bkz. Jérôme Bocquet, "Comment rester musulman dans un établissement étranger?", *Cahiers de la Méditerranée* [çevrimiçi], vol. 75, 2007, eklenme tarihi 21 Temmuz 2008, URL : <http://cdlm.revues.org/index3553.html> adresinden 17.4.2012 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰⁷ Örneğin 1902 yılında İstanbul'da *St. Benoît* Koleji'nde tek bir Müslüman öğrenci bile kayıtlı değildi. Bkz. Paul Dumont, "La présence culturelle française dans l'Empire ottoman à l'âge de la compétition coloniale en Europe (1870-1914)", *Frankofon Türk Şairlere Saygı Kolokyumu* Hacettepe Üniversitesi, (Ankara, 12-13 Ekim 2006), s.11. http://turcologie.ustrasbg.fr/dets/images/travaux/présence_culturelle_française.pdf adresinden 12.5.2012 tarihinde erişilmiştir.

¹⁰⁸ Kieser, *a.g.e.*, s.428.

¹⁰⁹ aynı yer.

¹¹⁰ Thobie'nin, gazeteci-yazar Maurice Pernot'nun 1912 yılında Osmanlı ülkesindeki Fransız okullarını incelemek amacıyla yaptığı seyahatte topladığı veriler üzerinden hesapladığı bu oran, Osmanlı ülkesinde bulunan Fransız okullarında okuyan öğrencilerin % 55'i üzerinden hesaplanmıştır. Zira, her okulun istatistiklerinde öğrencilerin hangi dine mensup oldukları belirtilmemiştir. Jacques Thobie, *Les intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant: L'enseignement laïque et en partenariat*, Peeters, Paris-Louvain-Dudley, 2008, s.XX.

¹¹¹ Bkz. Maurice Pernot, *Rapport sur un voyage d'étude à Constantinople, en Egypte et en Turquie d'Asie (Janvier-Août 1912)*, Paris, [t.y.], s.297-298.

¹¹² Kieser, *a.g.e.*, s.459-460.

benimseyen İttihatçılar döneminde de Abdülhamit devrinde olduğu gibi misyonlara ve okullarına kuşkuyla yaklaşıldı. Bunların devletin varlığı açısından bir tehdit unsuru oluşturduğu algısında belirgin bir değişiklik olmadı. Devlet ideolojisiyle seçkinlerin davranışları arasındaki bu tezat Cumhuriyet döneminde de kendini gösterecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE YILLARINDA FRANSIZ OKULLARI

A. Millî Mücadele Döneminde Fransız Okullarını Yeniden Canlandırma Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu için I. Dünya Savaşı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin (Ateşkes Anlaşması) imzalanması ile son bulmuştu. Mütarekeye ilişkin olarak Osmanlı yönetiminde ve kamuoyunda ilk günlerde iyimser bir hava hakimdi.¹¹³ Ancak, çok geçmeden, yaşanan gelişmeler Mondros metninin karşılıklı askeri konuları saptayıp donduran basit bir silah bırakma belgesi olmadığını ortaya koyacaktı.¹¹⁴

I. Dünya Savaşı sırasında, İtilaf Devletleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda bir dizi gizli anlaşma yapılmıştı. Esasen, Mondros'ta Osmanlı Hükümeti'ne dayatılan mütareke belgesi savaş esnasında yapılan bu paylaşım anlaşmaları doğrultusunda hazırlanmıştı.¹¹⁵ Mütarekenin özellikle 7 ve 24. maddeleri İtilaf Devletleri'nin yaptıkları anlaşmalara işlerlik kazandıracak bir hukuki dayanak olarak düşünülmüştü.¹¹⁶ Müttefiklere¹¹⁷ göre mütareke, gelecekteki sınırlar konusunda hiçbir bağlayıcılık içermeyen, ancak Osmanlı ordularının teslim

¹¹³ Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s.69-70; ayrıca bkz. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s.61-62. Mütarekeye gerek Hristiyan gerekse Müslüman Osmanlı kamuoyunda nasıl bir tepki verildiğini ele alan bir çalışma için bkz. Erik Jan Zürcher, "Osmanlı İmparatorluğu ve Mondros Mütarekesi", **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s.215-224.

¹¹⁴ Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, 2.B., İstanbul, YKY, 2002, s.22-23. Journal des débats gazetesi dış politika yazarı Auguste Gauvin mütarekenin hemen ardından, 2 Kasım'daki yazısında "şu veya bu şekilde, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir kısmının uzun süre müttefiklerin vesayeti altında kalması kaçınılmazdır" diyerek uzun sürecek bir işgalin haberini veriyordu. Auguste Gauvin, "La Capitulation de la Turquie", **Journal des débats**, 2 Novembre 1918, s.1.

¹¹⁵ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994, s.20.

¹¹⁶ 7. Madde İtilaf Devletleri'ne güvenlikleri yönünden tehlike teşkil edecek bir durum belirlediği takdirde, ülkenin bütün stratejik noktalarını işgal etme hakkı veriyordu. 24. Madde ise Ermenilerin oturduğu altı vilayette karışıklıkların çıkması halinde, müdahale hakkı veriyordu. Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C.3, Belge Yay., İstanbul, 2005, s.19.

¹¹⁷ Üçlü Anlaşma (İtilaf) olarak anılan devletler dünya savaşında Üçlü Bağlaşık (İttifak)'ı yendikten sonra kendilerini artık Müttefik (Bağlaşık) diye adlandırıyorlardı. Turan, **a.g.e.**, s.73.

olmasını sağlayan bir anlaşmaydı.¹¹⁸ Diğer yandan, bu mütareke İtilaf Devletleri'nin gerçekleştirecekleri işgaller için yasal zemin hazırlayan bir anlaşma niteliğindeydi.

Nitekim, mütarekeyi takip eden günlerde Musul ve İskenderun'un İngilizler; Dört Yol, Mersin, Tarsus, Adana'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi¹¹⁹ ile müttefiklerin gerçek niyetleri ortaya çıktı. 1919 yılının ilk altı ayı içinde, Anadolu'daki İngiliz ve Fransız işgallerini, İtalyan ve Yunan kuvvetlerinin işgalleri takip edecekti.

Mütarekenin ardından Fransa'nın giriştiği işgaller, 1916 yılında Fransa, İngiltere ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot anlaşmasına¹²⁰ dayanıyordu. Fransa'nın mütareke sonrasında temel hedefi bu anlaşmanın eksiksiz bir biçimde uygulamaya konmasıydı.¹²¹ Öte yandan, I. Dünya Savaşı'nın son iki yılındaki gelişmeler söz konusu anlaşmayı İngiliz çıkarları açısından anlamsız hale getirmişti.¹²² Bu durum, savaşın bitiminden hemen sonra İngiltere ve Fransa arasında derin bir güvensizlik oluşturmuştu. İngilizlerin Skyes-Picot anlaşmasına göre Fransız nüfuz bölgesinde yer alan Suriye'den uzunca bir süre çıkmamaları, Fransız yönetimine bırakılan Kilikya'da ise mülki yönetimin Fransızlarda, askeri yönetimin kendilerinde bulunduğu ortak bir işgal yönetimi oluşturmaları Fransız kamuoyu ve politik çevrelerinde rahatsızlık uyandırmıştı.¹²³ İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nden sonra, Sykes-Picot'ya göre Fransa'ya ait olan Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal

¹¹⁸ Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**, çev. Şirin Tekeli, 2.B., İletişim Yay., İstanbul, 1995, s.181.

¹¹⁹ Biçe Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Dergisi**, C.VIII, Sayı 23, (Mart 1992), s.274.

¹²⁰ İngiliz diplomat Mark Sykes ile Fransız meslektaşısı François Georges-Picot arasında saptanan hükümleri içerdiği için onların adıyla anılan bu anlaşmaya göre, güneyde bugünkü Lübnan-İsrail sınırının denize kavuştuğu yere kadar uzanan Halep-Şam aksımının batısında kalan tüm Suriye kıyıları ve hinterlandı, batıda Torosların güneyinde kalan Mersin-Adana illerini içine alan, Fransızların tabiriyle Kilikya bölgesi, kuzeyde Sivas, kuzeydoğuda Harput ve doğuda Diyarbakır'a uzanan Maraş, Antep, Mardin ve Urfa'yı da kapsayan geniş bir alan doğrudan doğruya Fransa'ya bırakılırken, Halep-Şam-Musul'u içine alan üçgende ise Fransız nüfuz bölgesi oluşturuluyordu. Sykes-Picot ve diğer gizli anlaşmaların sınırlarını gösteren iki harita için bkz. Gérard D. Khoury, **Une tutelle coloniale: Le mandat français en Syrie et au Liban; Ecrits politiques de Robert de Caix**, Éditions Belin, Paris, 2006, s.134-135. Ayrıca bkz. Yavuz, **a.g.e.**, s.5.

¹²¹ Bkz. L. Bruce Felton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler** içinde, ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.189.

¹²² Bunun nedenleri hakkında bkz. Felton, **a.g.m.**, s.188-189; Marian Kent, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu 1900-1923", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler** içinde, ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s.215-216; Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.157, 159-160.

¹²³ Bkz. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, 2.B., TTK, Ankara, 1988, s.180; Yavuz, **a.g.e.**, s.54-56.

etmesi de sorun yaratmıştı. Sorun, 15 Eylül 1919'da Fransa ve İngiltere arasında imzalanan gizli bir sözleşme ile çözülebilmüş ve söz konusu sözleşme uyarınca İngilizler Sykes-Picot ile Fransa'ya verilmiş olan Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ın yanı sıra Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını kapsayan Kilikya'dan çekilmiş, karşılığında ise Musul'a sahip olmuşlardı. Böylelikle 1919 yılı Kasım ayı başlarında, Kilikya ile birlikte Kilis, Urfa, Maraş ve Antep tamamen Fransız işgal kuvvetlerinin denetimine girmişti.¹²⁴

İstanbul, her ne kadar resmen işgal edilmiş olmasa da, 13 Kasım 1918'de yaklaşık 3500 kişiden oluşan İngiliz ve Fransız askerinin karaya çıkmasıyla başkentte de fiili işgal başlamıştı.¹²⁵ İstanbul'un yönetimini, müttefik ordularına komuta eden askeri yetkililerin yanı sıra İmparatorluk ile İtilaf Devletleri arasında resmen bir savaş hali sürdüğü için büyükelçi değil yüksek komiser olarak adlandırılan diplomatik temsilciler üstlenmişlerdi.¹²⁶ Mali bakımdan iflas etmiş olan Osmanlı yönetimi, İstanbul'da bile kendi memurlarına ödeme yapma, mültecilerle dolup taşan kentin iâşesini sağlama, sağlık sorunlarına çözüm bulma olanaklarından yoksundu.¹²⁷

Böylesi bir ortamda, saltanat ve hilafet makamının korunmasından başka siyasal bir hedefi olmayan Osmanlı yönetimi, mütarekeden kısa bir süre sonra taşra üzerindeki otoritesini kaybetmiş ve bu durum işgal altında bulunan ülkede bir "iktidar boşluğu" yaratmıştı.¹²⁸ Bu boşluk, Anadolu ve Trakya'da hızla bir çok yerel direniş hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Sivas kongresinden sonra tüm bu yerel hareketlerin Mustafa Kemal'in önderliğinde tek bir çatı altında toplanmasıyla direniş, millî ve merkezi bir nitelik kazanmıştı. Mütarekeden 18 ay sonra, 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla Millî Mücadele'nin kurumsallaşmasının en önemli aşamalarından biri tamamlanmış olacak, böylelikle merkezi otoritenin iktidar kaybının yarattığı boşluk Anadolu'daki ulusal direniş hareketi tarafından doldurulacaktı.

1919-1922 yılları arasında parçalanmış Osmanlı toprakları üzerinde hangi devlet veya devletlerin var olacağı ve nasıl yapılanacakları üzerine farklı tezlerin

¹²⁴ Yavuz, **a.g.m.**, s.274-275'ten Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965, s.216-219.

¹²⁵ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, 2.B., TTK, Ankara, 1986, s.29.

¹²⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 2.B., İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.205.

¹²⁷ **a.g.e.**, s.205-206.

¹²⁸ Bu konudaki tespit ve çözümlenmeler için bkz. Tanör, **a.g.e.**, s.92-102.

yarıştığı ve Tanör'ün "devlet sorunu" olarak nitelendirdiği bir siyasi belirsizlik ortamı hâkimdir¹²⁹. Askeri ve siyasi mücadelenin öne çıktığı böyle bir ortamda eğitim faaliyetlerinin çok arka planda kalacağı düşünülebilir. Ancak söz konusu dönemde eğitim faaliyetleri durmadığı gibi, eğitim rakip siyasi güçler arasında ciddi bir mücadele sahası olmaya devam etmiştir. Tezin birinci bölümünde, bu mücadelenin taraflarından biri olan Fransa'nın I. Dünya Savaşı'ndan önce okullar vasıtasıyla eğitim alanında sahip olduğu üstünlüğü yeniden kurma çabaları, diğer İtilaf Devletleri ile rekabet ilişkileri içerisinde ele alınacaktır. Ayrıca, Ankara Hükümeti'nin yabancı okullara karşı henüz Millî Mücadele yıllarında belirginleşmeye başlayan siyasi çizgisi ve Fransa'nın buna verdiği tepkiler üzerinde durulacaktır.

Fransa'nın mütareke sonrasında Türkiye'deki okullarını canlandırma yönündeki girişimlerine geçmeden önce, I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okulların durumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

I. Dünya Savaşı yıllarında siyasi, askeri, mali alanlarda olduğu gibi, eğitim alanında da Alman nüfuzu egemendi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alan İngiltere, Fransa, Rusya, daha sonra da İtalya'ya ait eğitim kurumlarının kapatılması¹³⁰ ve çoğunluğu misyonerlerin idaresindeki bu kurumlarda çalışan eğitimci din adamlarının ülke dışına çıkarılması, Almanya'nın büyük ölçüde rekabetsiz kalmasına neden oldu. Diğer yandan, savaşa İtilaf Devletleri kanadında 1917'de giren ABD'ye ait eğitim kurumları da savaş boyunca varlığını devam ettirebildi.¹³¹

1880'lerden beri Osmanlı ordusunun eğitiminde üstlendiği rolle, ticari ve mali alanlarda giderek artan etkinliğiyle, emperyalist mücadele içinde yerini alan Almanya, Alman diplomasisinin de hayıflanarak kabul ettiği gibi, eğitim alanında rakip devletlerin bir hayli gerisinde kalmıştı.¹³² Savaş öncesindeki yıllarda ve savaş

¹²⁹ Tanör, **a.g.e.**, s.15.

¹³⁰ İtalyan kurumları, 1915'te İtalya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesinin ardından Osmanlı makamlarınca kapatılmıştır. Bkz. Henri Riondel, "La guerre et le catholicisme en Turquie", **Études**, 56 année, Tome 161, 20 Octobre 1919, s.175.

¹³¹ Bkz. Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, TTK, Ankara, 1999, s.56'dan J. C. Hurewitz, "Türk Amerikan İlişkileri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul, 1983, s.496.

¹³² Alman büyükelçisi Wangenheim'm 13 Eylül 1913'te Alman şansölyesine gönderdiği raporda Anadolu'da yabancı dilde ders veren yabancı ve yerli okulların bir listesi verilmişti. Buna göre, Fransızlar 43654 öğrencili ve 1295 öğretmenli 542 okulu, Amerikalılar 21746 öğrencili ve 1099 öğretmenli 542 okulu, İngilizler 8957 öğrencili ve 400 öğretmenli 192 okulu, Ruslar 6374 öğrencili ve

esnasında, Fransız örneğinden yola çıkarak Alman dilinin Türkiye’de yerleşmesini bir kültür politikası olarak benimseyen Almanya, bu amaca ulaşmak için dil kursları açma ve Alman okullarını geliştirmek gibi iki temel araca başvurdu¹³³. Savaştan hemen önce 1914 şubatında kurulan Alman-Türk Derneği savaş yıllarında Alman kültür politikasına yön verirken, Osmanlı Hükümeti’nin savaşın başlamasından hemen sonra Alman eğitim sisteminden yararlanma kararı alması doğrultusunda, Osmanlı eğitim sisteminin iyileştirilmesi Franz Schmidt adında bir Alman okul reformcusuna teslim edildi.¹³⁴ Ayrıca Almanya, Fransız misyonerlerin ülkeden çıkarılmasıyla sahipsiz kalan Fransız kurumlarını Katolik çıkarları ve Avrupa kültürü adına kendi himayesine almaya yönelik girişimlerde bulundu.¹³⁵ Ancak savaş koşullarında, Almanya’nın kültürel nüfuzunu özellikle Fransız dili ve kültürü zararına güçlendirme çabaları Alman emperyalizmini tatmin edecek sonuçlar vermedi.¹³⁶

Fransa, savaş yıllarında Fransız dili ve kültürünün yayılmasında başat rol oynayan misyoner okulları ve az sayıdaki laik okuldan yoksun kaldı. Bununla birlikte Fransızca, başta Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) olmak üzere, Türk ve gayr-i Müslim okullarında programlardaki yerini korudu. Bunların yanısıra birkaç misyoner ve laik Fransız okulu, gizlice ya da hükümetin izniyle zor koşullar altında eğitim faaliyetlerini devam ettirdi.¹³⁷ Savaş yıllarında, Fransız Dışişleri Bakanlığı (Quai

91 öğretmenli 71 okulu ve İtalyanlar 3725 öğrencili ve 138 öğretmenli 30 okulu idame ve muhafaza etmekteydiler. Buna karşın Anadolu’da Alman dilinde eğitim veren 6109 öğrencili, 295 öğretmenli 49 okul bulunmaktaydı. Mustafa Gencer, **Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü**, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s.186.

¹³³ a.g.e., s.268

¹³⁴ Kemal Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s.79-82.

¹³⁵ Matthias Erzberger, **Souvenirs de guerre de M. Erzberger**, (Reprints from the collection of the University of Michigan Library), Paris, Payot & Cie, 1921, s.86-97; Maurice Barrès, **Faut-il autoriser les Congrégations? Les Frères des Ecoles Chrétiennes**, Plon-Nourrit, Paris, 1923, s.35-37. Ayrıca bkz. Mehmet Emin Elmacı, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s.145-146.

¹³⁶ Almanya’nın I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nde yürüttüğü kültürel faaliyetlerinin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Gencer, a.g.e., s.218-270.

¹³⁷ İstanbul Kadıköy’de “*Augustin de l’Assomption*”un Doğu misyonuna ait Kilise okulu savaş boyunca derslere devam etmişti. Polis takibatına takılmamak için dersler ilk zamanlarda kiliseye bitişik rahiplere ait odalarda, daha sonra Mütareke imzalanıncaya kadar bir evde yapılmıştı. Bkz. **MAEN (Fransız Diplomatik Arşivleri, Nantes)**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, *Augustins de l’Assomption* misyonu başrahibi P. Clément Laugé’nin İstanbul’daki Yüksek Komiserine 7.10.1919 tarihli mektubu, s.2. İzmir Bornova’da *Filles de la Charité*’nin idaresindeki St. Vincent okulu savaş sırasında kapatılmış ama yetimhane rahibelerce muhafaza edilmişti. 1917 Temmuzunda Türk makamlarınca resmen kapatılınca dek dersler, yasağa rağmen yetimhanenin salonlarında devam ettirilmişti. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Bornova St. Vincent okuluna dair bilgi formu, s.3. Pera’daki Fransız Kız Enstitüsü müdiresi Madam Laloy-Bragiotti ise kocasının Avusturya vatandaşı olmasından yararlanarak uzun uğraşlar sonunda Osmanlı Maarif Nezareti’nden

d'Orsay), Osmanlı topraklarında faaliyetini sürdüren Fransız kurumlarına Hollanda Ortaelçiliği aracılığıyla para yardımlarını düzenli bir şekilde ulaştırmaya ve savaşın bitiminde Türkiye'ye gönderilecek eğitim ve sağlık personelinin formasyonu için misyoner örgütlerin Fransa'daki merkezlerine destek vermeye devam etti.¹³⁸

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve Osmanlı ülkesinin müttefiklerce işgali hemen her alanda olduğu gibi eğitim alanında da galip devletlere geniş olanaklar sunan yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Savaşın son bulmasıyla, doğal olarak Alman nüfuzu da bir süreliğine Türk siyaset sahnesinden silindi. Bu dönemde Almanya ve Avusturya'ya ait eğitim kurumları kapandı ve çalışanları ülke dışına çıkarıldı. Eğitim alanında 1914 öncesindeki üstün konumunu bir an önce yeniden kurma peşindeki Fransa, Alman tehlikesi ortadan kalkmış olmakla beraber, bu kez müttefikleri İtalya, İngiltere ve ABD'nin rekabeti ile karşı karşıyaydı. İleride biraz daha ayrıntılı olarak değinilecek olan bu rekabete, Trakya ve Batı Anadolu'nun bir kısmını işgal eden Yunanistan da katılacaktı.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden hemen sonra hükümetin “düvel-i muhasıma” olarak adlandırdığı devletlerden biri olan Fransa'ya ait okullar kapatılmış, okul binaları tüm araç ve gereçleriyle birlikte Maarif Nezareti'nin tasarrufuna bırakılmıştı.¹³⁹ El koyulan okul binalarına çoğunlukla Türk okulları yerleştirilmiş, bazı binalar ise başka amaçlar için kullanılmıştı. Örneğin İstanbul Mekteb-i Sultanisi Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji'ne, İstanbul Sultanisi Beyoğlu'ndaki *St. Benoît* Koleji'ne, Fındıklı Numune Mektebi ise Beyoğlu Taksim'deki *St. Michel* Koleji'ne taşınmıştı.¹⁴⁰ Sadece İstanbul'da değil, Anadolu'daki Fransız okulları da Osmanlı okullarına ya da başka kurumlara devredilmişti. Örneğin Samsun'da *Frères Maristes*

okulunu açık tutma iznini alabilmişti. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Laloy-Bragiotti'nin İstanbul'daki Yüksek Komiser'e 18 Ocak 1919 tarihli mektubu, s.2. Matmazel Alberti'nin Ortaköy'deki okulu 1 Aralık 1914'te resmî makamlarca kapatılarak tüm eşyasına el konulmuştu. Buna rağmen Alberti, savaş boyunca az sayıdaki öğrencisini sabah ve akşam iki grup halinde kendi evinde toplayarak eğitime gizli bir şekilde devam etmişti. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Matmazel Alberti'nin Bakan'a hitaben yazdığı 12 Şubat 1919 tarihli mektup, s.1-2. Madam Aubert'in kızıyla beraber Anadolu yakasında bulunan Feneryolu'nda açtığı okula çoğu varlıklı Türk ailelerinin çocukları devam etmekteydi. Savaş sırasında, Aubert'in deyiimiyle okulunun kapatılması için her yol denense de, okula devam eden öğrencilerin babaları nüfuzlarını kullanarak okulun kapatılmasını engellemişlerdir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Tefvik Aubert'in mektubu.

¹³⁸ *Les Affaires Etrangères et Le Corps Diplomatique Français 1870-1980*, C.2, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1984, s.479.

¹³⁹ Elmacı, *a.g.e.*, s.141-142.

¹⁴⁰ *a.g.e.*, s.142.

(Marist Frerler)'e ait kolej öncelikle Türk postanesi ve Samsun Sultanisi'nce ortaklaşa kullanılmış, daha sonra Sultani binanın tek sahibi olmuştu.¹⁴¹ İzmir ve Karşıyaka'daki *Notre Dame de Sion* okulları da pek çok diğer Fransız okulu gibi Osmanlı okullarına devredilmişti.¹⁴²

Fransa'nın mütareke döneminin başlangıcında, öncelikli olarak eğildiği konu, savaş sırasında Osmanlı okulları ya da başka kurumlar tarafından kullanılan okul binalarını, okul araç ve gereçlerini geri almaya yönelik çalışmalar yapmak oldu. Bu amaçla, gayri menkulleri geri alma komisyonu (*Commission de récupération des immeubles*) adı altında 4 Fransız ve 1 Osmanlı temsilciden oluşan bir komisyon kuruldu.¹⁴³ Fransız Yüksek Komiserliği tarafından Paris'e gönderilen 1 Ocak 1919 tarihli bir telgrafta, İstanbul ve civarında kapatılmış bulunan Fransız eğitim ve sağlık kurumlarının yeniden açılmasına yönelik olarak gayrimenkulleri geri alma komisyonunun çalışmalar yaptığı bildirilmekteydi. Bu komisyonun İstanbul ve dış mahallelerdeki çalışmaları tamamlamak üzere olduğu ve komisyonca incelenen 48 Fransız kurumu için tespit edilen zararın yaklaşık 25 milyon frank olduğu belirtiliyordu.¹⁴⁴ Sonuçta, 1919 Mart ayı öncesinde komisyon İstanbul, Bursa, Çanakkale, Gelibolu ve İzmit'teki Fransız okul ve hastanelerini geri almıştı.¹⁴⁵

Fransa'nın okulları canlandırma çabaları sadece İstanbul ve çevre illerle sınırlı kalmadı; Trakya ve Anadolu'daki Fransız okulları için de aynı tür girişimlerde bulunuldu. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği, okulların durumu hakkında bilgi toplamak ve kısa zamanda temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bazı subaylarını çeşitli bölgelere özel misyonla gönderdi. Örneğin Teğmen Monbéliard, Yüksek Komiserliğin 12 Eylül 1919 tarihli emriyle Edirne'deki okulların durumunu

¹⁴¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Samsun Marist Frerler koleji müdürünün Konsolos'a mektubu.

¹⁴² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Karşıyaka *Notre Dame de Sion* okuluna dair bilgi formu, s.3.

¹⁴³ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Commission de recuperation des immeubles français" başlığını taşıyan 12 Mart 1919 tarihli not. Bu komisyonun kurulması İstanbul'da Yüksek Komiserlik görevine getirilen ve aynı zamanda Türk karasularında Fransız Deniz Kuvvetleri komutanı olan Tümamiral Amet tarafından önerilmişti. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 15, Tümamiral Amet imzalı 19 Kasım 1918 tarihli belge.

¹⁴⁴ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 15, İstanbul'dan Paris'e gönderilen 1 Ocak 1919 tarihli telgraf.

¹⁴⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Commission de récupération des immeubles français" başlığını taşıyan 12 Mart 1919 tarihli not.

incelemekle görevlendirilmişti.¹⁴⁶ Bir diğer Fransız subayı Teğmen Dubreuil'e ise 24 Temmuz 1919 tarihinde, Yüksek Komiserlik tarafından Samsun, Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'deki Fransız misyoner okullarının mevcut durumunu incelemek, temel ihtiyaçlarını tespit etmek, şayet Fransızlara ait olup halen Türklerin kullanmaya devam ettiği binalar varsa bunların boşaltılmasını sağlamak görevi verilmişti.¹⁴⁷

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği okulların savaş öncesindeki etkin konumuna dönmesi için güçlü bir irade sergilemekteydi. Komiserlik, Fransız Hükümeti'nden tazminatlar üzerinden Türkiye'deki savaş mağdurları için bir avans talep ettiği 3 Haziran 1919 tarihli resmî bir yazıda, her yerde savaşın neden olduğu felaketlerin mümkün olduğunca çabuk bir biçimde tamir edilmesinde büyük yarar olduğunu, ancak Türkiye'de bu durumun diğer yerlerden çok daha aciliyet taşıdığını, çünkü burada sadece kişisel çıkarların değil, büyük ölçüde Fransız eğitim kurumlarına bağlı olan Fransız nüfuzu ve Fransız çıkarlarının söz konusu olduğunu vurgulamaktaydı.¹⁴⁸ Komiserliğin ortaya koyduğu hedef, savaştan önce Türkiye'de Fransız nüfuzunu oluşturan her şeyi eski konumuna getirmektir. Zira, gecikilen her gün Fransız nüfuzu için bir kayıp, rakipler için ise bir kazançtır.¹⁴⁹

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin Fransız eğitim kurumlarının faaliyete geçmesi yönündeki yoğun çabaları Paris'in bu kurumlara verdiği önemle doğrudan ilişkilidir. Mütarekeden kısa bir süre sonra, Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul'da Yüksek Komiserlik görevini yürüten Amiral Amet'ye

¹⁴⁶ Teğmen Monbéliard'ın Edirne'deki okulları incelemek için İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği emrinde görevlendirmesi konusunda bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Ordre de Mission Pour Le Lieutenant de Monbéliard" başlığını taşıyan 12 Eylül 1919 tarihli belge.

¹⁴⁷ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'nin Teğmen Lemaigre-Dubreuil'ün görev tanımını yaptığı "Note pour le lieutenant Lemaigre Dubreuil" başlığı taşıyan 24 Temmuz 1919 tarihli görevlendirme yazısı. Teğmen Lemaigre-Dubreuil, 20 Ağustos 1919'da İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne Sivas'tan gönderdiği mektupta, 13 Ağustos'ta Amasya'daki Fransız dinî kurumlarının ve bu kurumlara ait okul araç ve gereçlerinin bir kısmının geri alınması işlemini gerçekleştirdiğini bildirmekteydi. Teğmen, mektubunda Fransız kurumlarına ait malların geri alınmasında yaşanan sıkıntılardan bahsederek tüm malların mümkün olduğunca eksiksiz bir şekilde eski sahiplerine geri verilmesinin sağlanabilmesi için her şehirde gerekli incelemeleri titizlikle yapmak amacıyla belirli bir süre orada ikamet edecek bir komisyonun görevlendirilmesi önerisini getirmekteydi. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Teğmen Lemaigre-Dubreuil'ün İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser'e gönderdiği 20 Ağustos 1919 tarihli mektup.

¹⁴⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'nin Fransız Hükümeti'nden Türkiye'de savaş mağdurlarına tahsis edilmek üzere savaş tazminatı üzerinden avans talep etmesine ilişkin 3 Haziran 1919 tarihli ve "Réparation des dommages de guerre" başlığını taşıyan resmî yazı, s.1.

¹⁴⁹ aynı yazı, s.1.

gönderilen “Türkiye’deki Fransız eğitim kurumlarının ivedi olarak açılmasını kolaylaştırmak” doğrultusundaki talimatlar bu kurumlara verilen önemin açık bir göstergesiydi.¹⁵⁰ Zaten bizzat Fransız Hükümeti de her türlü destek ve maddi yardım sözü vererek, Fransız eğitim kurumlarının idarecilerini okullarını bir an önce açmaları için sıkıştırmaktaydı.¹⁵¹ Fransız Hükümeti ve diplomasisi, Fransız okullarının büyük kısmının 15 Eylül’deki yeni eğitim-öğretim yılı açılışında hizmet verebilir bir konuma gelmesini amaçlamaktaydı.¹⁵² Ancak okullar, bina, okul araç-gereçleri ve eşyası ile öğretim kadrosu açısından ciddi sıkıntılar içindeydi. Savaşın yol açtığı zararları karşılayabilmek için önemli bir mali desteğe ihtiyaç duyulmaktaydı. Fransız Hükümeti, savaş sonrası mali koşulların elverişsizliğine rağmen, 1919 yılında sadece İstanbul’daki misyoner okulları için 585.000¹⁵³, laik okullar için ise 67.300¹⁵⁴ franklık bir yardımda bulundu. Bu yardımların da katkısıyla Fransız Katolik misyon okulları özellikle İstanbul ve İzmir gibi merkezlerde hızlı bir gelişme gösterirken, onlara göre daha örgütsüz ve ekonomik bakımdan daha zayıf olanaklara sahip laik Fransız okulları savaştan önceki konumlarına kavuşamadılar. XX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı topraklarında belli bir gelişim içinde olan bu okulların Mütareke dönemi koşullarında tutunamama nedenleri üzerinde durmak gerekir.

1. Laik Fransız Okulları Krizi ve Galatasaray Lisesi

İstanbul’da I. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden hemen sonra okullarını yeniden örgütlenme çabası içine giren iki önemli laik Fransız kurumu vardı. Bunlardan ilki, okulun kurucusu ve müdürü Jules Faure’un kendi adıyla anılan ve sadece erkek öğrencilerin öğretim gördüğü Faure Lisesi, diğeri ise yine okulun kurucusu olup aynı

¹⁵⁰ **Les Affaires Etrangères et Le Corps Diplomatique Français 1870-1980**, s.479.

¹⁵¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, 3 Haziran 1919 tarihli “Réparation des dommages de guerre” başlığını taşıyan yazı, s.1.

¹⁵² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Yüksek Komiser Defrance’ın Fransız Dışişleri’ne gönderdiği 19 Temmuz 1919 tarihli telgraf, s.1.

¹⁵³ Sözkonusu rakama 1919 yılına ait Doğu’daki dinî kurumlara tahsis edilen ödenek tablosundan yararlanılarak ulaşılmıştır. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, “Exercice 1919. Allocations aux Etablissements religieux en Orient” başlıklı mali yardım listesi.

¹⁵⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Dışişleri Bakanı Pichon’un İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği’ne gönderdiği 8 Eylül 1919 tarihli telgraf. 1919 yılında İstanbul’da mali yardım yapılan laik okulların içinde Mösyö Faure’un erkek ve Madam Devaux’nun kız lisesi dışında kalanları tam anlamıyla Fransız kurumu olarak adlandırmak mümkün değildir. Bu okullar, öğretim programlarında fransızcanın sahip olduğu ağırlığa göre, Fransız Hükümeti tarafından himaye edilerek maddi açıdan desteklenen kurumlardır. 1919 yılında Fransız Hükümeti tarafından mali olarak desteklenen laik okulların bir listesi için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Fransız Dışişleri Bakanlığı’nın İstanbul Yüksek Komiserliği’ne gönderdiği 6 Eylül 1919 tarihli poliçe.

zamanda müdürelüğünü yapan Madam Devaux'nun adıyla anılan ve sadece kız öğrencilerin devam ettiği Devaux Lisesi idi.

Jules Faure, Fransız Lisesi adıyla bilinen okulunu 1884 yılında Pera (Beyoğlu)'da açmıştı.¹⁵⁵ Bunu, 1901'de ilkinin şubesi niteliğinde Moda'da açtığı bir lise ve 1906'da Pera'daki liseye bağlı olarak eğitim faaliyetine başlayan ticaret şubesi takip etti.¹⁵⁶ Lise, 1907 yılı sonundan itibaren şubeleriyle birlikte Laik Fransız Misyonu himayesi altına girdi.¹⁵⁷ Yerel ihtiyaçlarla uyumlu bir öğretim programı takip eden ve iyi bir üne sahip olan lisenin mezunları büyük bankalar, ticaret firmaları ve büyük şirketler tarafından istihdam ediliyorlardı.¹⁵⁸ Faure Lisesi, 1914 ekiminde savaş nedeniyle kapanırken, mevcut okul binasının yetersizliğine rağmen 352 öğrencisi, 41 öğretmeni ve son eğitim-öğretim yılında elde ettiği 26.318 franklık kârla son derece iyi bir durumdaydı.¹⁵⁹

Jules Faure, 1918 aralık ayından itibaren İstanbul'daki lisesini yeniden kurmak için harekete geçmiş, fakat ciddi bir sorunla karşılaşmıştı. Savaş başında kapatmak durumunda kaldığı lise, kendisinin müdür yardımcılığını yapan Rum asıllı Osmanlı vatandaşı Apostolides tarafından savaş yıllarında bir Rum-Fransız okulu haline getirilmişti.¹⁶⁰ Faure, borçlarını ödeme karşılığında bu yeni okulu dağıtarak kuruma eski kimliğini kazandırmak istemişse de, savaş öncesinde olduğu gibi müdür

¹⁵⁵ Faure'un kendisi Maarif Vekili'ne yazdığı 1923 tarihli bir mektupta Pera'daki okulunu 1884 yılında açtığını söylemektedir. **MAEN**, Fonds Ankara, Carton 505, Faure'un Maarif Vekili'ne gönderdiği Mayıs 1923 tarihli mektup, s.1. Ayrıca bkz. Thobie, **Les intérêts culturels français**, s.80.

¹⁵⁶ Thobie, **a.g.e.**, s.80.

¹⁵⁷ **aynı yer.**

¹⁵⁸ Ernest Fréville, "Une Pointe en Macédoine", **La Nouvelle revue**, Année 28, Tome 45, Mart-Nisan 1907, s.109.

¹⁵⁹ Jules Faure'un idaresindeki Fransız erkek lisesinin savaş öncesindeki durumuna ilişkin bilgiler içeren 2 Şubat 1919 tarihli notlar için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Carton 45, "Notes sur le Lycée Français de garçons de Monsieur Faure" başlıklı yazı.

¹⁶⁰ Jules Faure, 27 Ağustos 1919'da İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği mektupta savaş yıllarında eski müdür yardımcısı Apostolides tarafından kurulan yeni lisenin her ne kadar kamuoyuna Faure lisesinin bir devamı gibi tanıtılsa da iki lise arasında hiçbir ortak yönün bulunmadığını yazmaktaydı. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Jules Faure'un İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 27 Ağustos 1919 tarihli mektup, s.1. Jules Faure'un 27 Ağustos 1919 tarihli mektubunda Apostolides lisesi hakkında yazdığı olumsuz sözler Fransız diplomasisi tarafından kabul görmüş gibi görünmemektedir. Zira Yüksek Komiser Defrance, Dışişleri Bakanı Pichon'a yazdığı mektupta Apostolides lisesinin savaş sırasında Türk ve Almanların muhalefetine rağmen öğrencilerine Fransızca öğretmeye devam ederek Fransız nüfuzu yararına hizmet ettiğinden övgüyle bahsetmekte ve bu liseyi Faure lisesinin devamı olarak gördüğünü vurgulamaktaydı. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Defrance'ın Pichon'a yazdığı 15 Eylül 1919 tarihli mektup, s.1-2.

yardımcılığını önerdiği Apostolides bu görevi kabul etmemiştir.¹⁶¹ Faure, kendi deyimiyle “eski okul binası yasal olarak işgal altında” olduğundan yeni bir bina arayışına girişmişti.¹⁶² İstanbul’da makul fiyatta ve okul haline dönüştürmeye elverişli bir bina bulamadığından,¹⁶³ 14 Ocak 1919 tarihli bir mektupla Fransız Hükümeti’nden İstanbul’daki Alman okulu binasının kendisine tahsis edilmesini istemiştir.¹⁶⁴ Fransız yetkililer tarafından bu talebi olumlu karşılanmayan Faure’a, artık Apostolides’in müdürlüğünü yaptığı Rum-Fransız okulunda çalışması önerilmiştir.¹⁶⁵ Bunca yıl Fransa’ya hizmetten sonra “daha fazla ilgiyi hak ettiğini” düşünen Faure, söz konusu öneriyi reddetmiş ve sonuç olarak otuz yıllık okulunu açmaktan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Madam Devaux Kız Lisesi, 1882 yılında Madam Devaux ve kardeşi Madam Schaffner tarafından Pera’da açılmıştır.¹⁶⁶ Yetersiz bir binada¹⁶⁷ hizmet vermesine rağmen, kapandığı 1914 yılı itibarıyla 265 öğrencisi olan okul,¹⁶⁸ varlıklı aile kızlarının devam ettiği,¹⁶⁹ iyi üne sahip bir eğitim kurumuydu. Bu kurum, başarısıyla Osmanlı yönetiminin de ilgisini çekmiş olmalı ki, Sadrazam Hilmi Paşa, *La Turquie* gazetesi¹⁷⁰ yazarı Le Goff aracılığıyla Madam Devaux’dan Galatasaray Lisesi’nin eşdeğeri olacak bir kız lisesi oluşturması talebinde bulunmuştu.¹⁷¹ Devaux, Osmanlı Maarif Nezareti’yle işbirliği içinde bir tasarı oluşturmuş, fakat kabinenin düşmesi ve

¹⁶¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Jules Faure’un İstanbul Fransız Yüksek Komiseri’ne gönderdiği 27 Ağustos 1919 tarihli mektup, s.1.

¹⁶² aynı mektup, s.1.

¹⁶³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 506, Yüksek Komiser Defrance’ın Dışişleri Bakanı Pichon’a gönderdiği 8 Ekim 1919 tarihli mektup, s.12.

¹⁶⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Faure’un Fouques Duparc’a gönderdiği 14 Ocak 1919 tarihli mektup, s.2.

¹⁶⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Faure’un İstanbul Fransız Yüksek Komiseri’ne gönderdiği 27 Ağustos 1919 tarihli mektup, s.2.

¹⁶⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Devaux Kız Lisesi’nin tarihsel gelişimini anlatan Temmuz 1914 tarihli bir belge, s.1. Bu okul 1911 yılına kadar Madam Devaux ve Schaffner okulu adını taşımıştı. Bkz. Thobie, *Les intérêts culturels français*, s.94.

¹⁶⁷ 1912 yılında okulu ziyaret eden Pernot raporunda, okulun yetersiz bir binada hizmet verdiğini belirtir. Bkz. Maurice Pernot, *Rapport sur un voyage d’étude...*, s.14.

¹⁶⁸ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux’nun tam yetkili temsilcisinin Fransız Dışişleri Bakanı’na 19 Mayıs 1919 tarihli mektubu.

¹⁶⁹ Thobie, *Les intérêts culturels français*, s.94.

¹⁷⁰ Kurucusu ve sahibi Guillaume de Bondini olan ve yazı işleri müdürlüğünü Pierre Le Goff’un yaptığı “La Turquie”, İstanbul’da 1906-1915 yılları arasında yayımlanmış günlük bir İtalyan-Fransız gazetesidir. La Turquie gazetesi 1911’de kısa bir süre “La Constitution” ve “La Liberté” adıyla yayım hayatına devam etmiştir. Bkz. G. Groc ve İ. Çağlar, *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours: Histoire et catalogue*, Les Éditions Isis, İstanbul, 1985, s.181.

¹⁷¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Devaux Lisesi’nin tarihsel gelişimi hakkında bilgi veren Temmuz 1914 tarihli başlık taşımayan bir belge, s.2.

Hilmi Paşa'nın sadarettten ayrılmasıyla tasarısını hayata geçirememiştir.¹⁷² 1914'te, Devaux Lisesi'nin yanında kızlar için bir öğretmen okulu açılması şeklinde tekrar gündeme gelen tasarı,¹⁷³ bu kez de I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle gerçekleşme imkânı bulamamıştır.

Madam Devaux, I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'daki okulunu Paris'te canlandırmak için girişimlerde bulunmuştu. Kurmayı tasarladığı lisenin öğrenci kitlesi, Paris'te yaşayan Rum, Ermeni, Musevi, Rus göçmen toplulukları, yabancılar ve Osmanlı sürgünlerinden oluşacaktı.¹⁷⁴ Devaux, mali olanaksızlıklardan dolayı söz konusu liseyi açamamış olsa da, tasarısının diğer kısmını oluşturan kızlar için bir öğretmenlik kursu (Cours Normal) açma düşüncesini gerçekleştirebilmişti. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın 15.000 franklık yardımıyla 1917'de Paris'te Madeleine Enstitüsü bünyesinde faaliyete geçen bu kurs,¹⁷⁵ Fransa'nın sömürgelerinde veya yabancı ülkelerde öğretmenlik mesleğini yapmak isteyen öğrencilerin formasyonu için düzenlenmiş laik nitelikte bir kurumdu.¹⁷⁶ Kısa vadede, kursun savaş bittiğinde İstanbul'da yeniden açılacak Devaux Lisesi'ne öğretmen kaynağı olması düşünülmüştü.¹⁷⁷

I. Dünya Savaşı'nın son bulmasının ardından Fransız Dışişleri Bakanlığı Madam Devaux'dan İstanbul'daki okulunu yeniden açmasını, Paris'teki öğretmenlik kursunu devam ettirmesini, ayrıca Beyrut'ta İstanbul'dakine benzeyen bir lise kurmasını istemiştir. Devaux, 15 Kasım 1918 tarihli mektubunda, tüm bu taleplerin kendisine sağlanacak mali olanaklar çerçevesinde gerçekleştirilebileceğini belirtiyordu.¹⁷⁸ Hastalığı nedeniyle İstanbul'daki okulunun açılışıyla bizzat

¹⁷² **aynı belge**, s.2. Ayrıca bkz., Pernot, **a.g.e.**, s.14.

¹⁷³ Söz konusu tasarı hem Osmanlı hem de Fransız yönetimi tarafından destek bulmuş görünmektedir. Dönemin Osmanlı Maliye Nazırı Cavid Bey 1914 baharında Paris'e gittiğinde Madam Devaux'nun ziyaretini kabul etmiş ve kendisine bu tasarıya destek vereceği konusunda söz vermişti. Öte yandan dönemin Fransa Başbakanı Gaston Doumergue İstanbul'daki Fransa büyükelçisine yazdığı mektupta, planını gerçekleştirmesine yönelik olarak Madam Devaux'ya yardımcı olmasını istemiştir. **aynı belge**, s.2-5.

¹⁷⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux'nun kaleme aldığı Haziran 1916 tarihli başlıksız yazı.

¹⁷⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Ecoles Françaises de Constantinople" başlıklı belge.

¹⁷⁶ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Carton 45, "Création d'un lycée français pour étrangers" başlığını taşıyan 18.7.1916 tarihli yazı.

¹⁷⁷ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Le projet minimum de Mme Devaux" başlığını taşıyan 7.8.1916 tarihli yazı.

¹⁷⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux'nun 15.11.1918 tarihli mektubu.

ilgilenemese de vekil tayin ettiği Matmazel Demilleville,¹⁷⁹ 31 Mart 1919'dan itibaren¹⁸⁰ 52 öğrenciyle birlikte derslere başlayabilmişti.¹⁸¹ Fakat, 1919 ağustosunda İstanbul'a gelen Devaux, yaptığı incelemelerin ardından okulun mali açıdan ayakta duramayacağını anlamıştı. Nitekim, Fransız Yüksek Komiseri'ne yazdığı 6 Ağustos 1919 tarihli mektubunda, mali gerekçelerle yeni eğitim-öğretim yılında okulunu açamayacağını bildirmekteydi.¹⁸² Zaten okulların açılışından 15 gün önce eğitim faaliyetini yürüteceği bir okul binasına sahip olup olamayacağı bile belli değildi.¹⁸³ Zira, Osmanlı Hükümeti'nin gayrimenkul vergisi miktarını henüz belirlememiş olması nedeniyle, savaştan önce Devaux'nun kiracısı olduğu okul binasının sahibi, kira sözleşmesini yenilemeye yanaşmıyordu.¹⁸⁴

Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Madam Devaux, elindeki öğrencileri 1920 yılındaki sınavlara hazırlamaları için İstanbul'da iki öğretmen bırakmaya karar vermişti. Niyeti en geç 1920 eylülünde okulunu yeniden açmaktı.¹⁸⁵ İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği de bu önemli okulun tekrar açılabilmesi için en son 50.000 franklık bir yardım teklif etmişti. Ancak okulunu açabilmesi için 100.000 franga ihtiyaç duyan Devaux bu teklifi yetersiz bulmuştu.¹⁸⁶ 30 yılı aşan bir maziye sahip olan Devaux Lisesi de tıpkı Faure Lisesi gibi bir daha hiç açılmayacaktı.

¹⁷⁹ Matmazel Demilleville 11 Temmuz 1919 tarihli mektubunda sekiz aydan beri İstanbul'da olduğunu, herhangi bir ücret almaksızın geçici bir süre için Madam Devaux'nun vekaletini üstlendiğini belirtiyordu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Matmazel Demilleville'in 11.7.1919 tarihli mektubu.

¹⁸⁰ Madam Devaux'nun İstanbul'daki Fransız Kız Lisesi hakkında yetkili elçi M. Gout'ya bilgi veren 5.6.1919 tarihli not. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Note pour M. Gout, Ministre plénipotentiaire".

¹⁸¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux'nun vekili Matmazel Demilleville'in Fransa Dışişleri Bakanı'na 19.5.1919 tarihli mektubu. 10 Temmuz tarihli bir telgrafta okulun Nisan başında 125 öğrenci ile derslere başladığı belirtilmektedir. Ancak, kanımızca okulun açılışında başında olan Matmazel Demilleville'in belirttiği 52 rakamını doğru kabul etmek daha yerinde olacaktır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Defrance'ın Quai d'Orsay'e gönderdiği 10.7.1919 tarihli telgrafi.

¹⁸² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux'nun Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 6.8.1919 tarihli mektup, s.1.

¹⁸³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux'nun Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 29.8.1919 tarihli mektup, s.2.

¹⁸⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Lise binasının sahibinin Madam Devaux'ya gönderdiği 23.8.1919 tarihli mektup.

¹⁸⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux'nun Mösyö Le Conseiller'ye hitaben yazdığı 25.9.1919 tarihli mektup, s.1.

¹⁸⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Madam Devaux Lisesi hakkında Defrance'ın Başbakan Millerand'a yazdığı 29.4.1920 tarihli mektup, s.2. Madam Devaux 7 Ağustos 1919 tarihli bir mektupta İstanbul'daki okulunu açabilmek için 100.000 franga ihtiyaç duyduğunu belirtiyordu. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Devaux'nun 7.8.1919 tarihli mektubu.

Bu gelişmeler sonucunda, daha 1919-1920 ders yılı başında Fransa Türkiye'deki iki önemli laik ortaöğretim kurumundan mahrum kalmıştır. Öte yandan, İstanbul'da savaştan önce var olan Mösyö Magnus'un Şişli'deki kız okulunun da, 1910'dan beri okulun yönetiminden sorumlu bir birliğin yönetim kurulunun aldığı karar üzerine, açılmasından vazgeçilmiştir.¹⁸⁷ Mütareke dönemine ilişkin Fransız belgelerinde, Madam Kolb'un 1909'da Pera'da açtığı kız meslek okulundan¹⁸⁸ ise hiç bahsedilmemektedir. Bursa'da 1893 yılında Velletaz çifti tarafından kurulan ve 1911'de C. Benoît'nın müdürlüğünü üstlendiği¹⁸⁹ kız ve erkek okulları da mütareke döneminde tekrar faaliyete geçememiştir.¹⁹⁰ 1909 yılı sonunda Vatelot isimli bir Fransız tarafından Taksim'de kurulan, Yunanca ve Fransızca olmak üzere iki dilde eğitim veren Rum-Fransız Lisesi de 1914'te kapanmasının ardından tekrar açılmayan bir diğer okuldur.¹⁹¹

Laik Fransız okullarının tekrar faaliyete geçememesi, büyük ölçüde ekonomik etkenlerden ve bununla bağlantılı olarak Fransa'nın misyoner okullara öncelik vermesinden kaynaklanmaktaydı. Gerçekten de Türkiye'deki laik Fransız okulları, savaş sonrası ekonomik şartların ağırlığını kaldırmakta misyoner okullarına oranla çok daha elverişsiz durumdaydılar. Kira ve besin fiyatlarının sürekli olarak artması, hayat pahalılığı karşısında öğretmenlerin yüksek ücretler talep etmeleri, laik kurumların büyük borçlar altına girmelerine neden oluyor ve bu kurumların ayakta kalmalarını imkânsızlaştırıyordu.¹⁹² Laik bir öğretmen, geçinebilmek için yıllık olarak en az 12.000 franklık bir maaşa ihtiyaç duyarken, okul kiralari yılda 24.000 frangı bulmaktaydı.¹⁹³ Buna karşılık misyonerler, genellikle oturdukları ve eğitim faaliyetinde buldukları binaların sahipleriydiler. Ayrıca misyoner öğretmenler, çok

¹⁸⁷ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Defrance'ın Pichon'a yazdığı 21.10.1919 tarihli mektup, s.2. Jacques Thobie, kitabında bu okulun tartışmalı kuruluş sürecini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Okulun yönetimini 1910 yılı yazında kurulan "Association française de propagande scolaire" adlı birliğin yönetim kurulu üstlenmiştir. Okula ismini veren Mösyö Magnus aynı zamanda birliğin yönetim kurulu başkanıdır. Bkz. Thobie, *Les intérêts culturels français*, s.85-93. Bu okuldan Maurice Pernot'nun 1912 tarihli raporunda da bahsedilmektedir. Bkz. Pernot, *a.g.e.*, s.15.

¹⁸⁸ 1909 yılında açılan bu okul, Maurice Pernot'nun 1912 tarihli raporunda yer almamaktadır. Söz konusu okulun savaş öncesinde maddi imkânsızlıklar nedeniyle kapanmış olması mümkündür. Bkz. Thobie, *Les intérêts culturels français*, s.93-94.

¹⁸⁹ *a.g.e.*, s.107-110.

¹⁹⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 506, Defrance'ın Pichon'a gönderdiği 8.10.1919 tarihli mektup, s.2.

¹⁹¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Defrance'ın Paris'e gönderdiği 23.9.1919 tarihli telgraf.

¹⁹² aynı belge, s.1.

¹⁹³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor, s.14.

ufak masraflarla geçimlerini sağlayabiliyorlardı. Sözgelimi, *Frères des Ecoles Chrétiennes* mensubu bir frerin yıllık masrafı 600 frank civarındaydı.¹⁹⁴ Bu koşullar altında, Fransa'nın savaştan önce Fransız kültürel nüfuzunu oluşturmakta laik okullara göre çok daha etkin bir rol oynayan misyoner okullarına daha güçlü bir destek verdiğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte mütareke döneminde Fransa, çoğu Osmanlı gayr-i Müslimlerinin, pek azı Fransız ya da diğer ülke vatandaşlarının idaresindeki laik okula ilgi göstermiştir. Burada Osmanlı gayr-i Müslimlerine ait olanları bir yana bırakacak olursak, Faure ve Devaux Liseleri kadar olmasa da Fransız dili ve kültürünün yayılmasına hizmet eden bir dizi okuldan bahsetmek gerekir.

Bu okullardan biri Madam Laloy-Braggiotti'nin 1909 yılında Pera'da açtığı Fransız Enstitüsü denilen kız okuluydu.¹⁹⁵ Aslen Fransız olan Laloy-Braggiotti, eşinin Avusturya vatandaşı olması sayesinde okulunu 1914'ten sonra da açık tutabilmişti.¹⁹⁶ 1918-1919 ders yılı başında okulun Türk, Rum, Ermeni ve Musevi ailelerden gelen 150 öğrencisi bulunuyordu.¹⁹⁷ Savaştan önce ne Fransız Hükümeti'nden ne de başka bir kurumdan destek alan Laloy-Braggiotti, savaş yıllarında okulunu yaşatabilmek için tüm sermayesini tüketmişti. Laloy-Braggiotti, mali güçlükler karşısında 1919 yılı başında İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği aracılığıyla Fransız Hükümeti'nden manevi ve maddi destek talep etti.¹⁹⁸ Ancak, savaş sırasında Avusturya himayesinde olması nedeniyle İstanbul'daki Fransız diplomatik çevrelerinin sıcak bakmadığı Fransız Enstitüsü'ne 1919 yılı için sadece 2.400 franklık bir yardım öngörüldü. Bunun üzerine Laloy-Braggiotti, okulunun bir Fransız kurumu olduğunu kanıtlamak ve mali yardım talebini yinelemek için doğrudan doğruya Fransız Eğitim Bakanı'na bir mektup yazdı.¹⁹⁹ Sonuçta, ortaöğretim düzeyinde sınıfları da bulunan Laloy-

¹⁹⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 506, Defrance'ın Pichon'a gönderdiği 8.10.1919 tarihli mektup, s.1-2.

¹⁹⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Laloy-Braggiotti'nin Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 18.1.1919 tarihli mektup, s.1. Ayrıca bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Madam Laloy-Braggiotti hakkında bilgi veren kısa not.

¹⁹⁶ Bkz. Dipnot 137.

¹⁹⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Laloy-Braggiotti'nin Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 18.1.1919 tarihli mektup, s.4.

¹⁹⁸ aynı mektup, s.3-4.

¹⁹⁹ Laloy-Braggiotti öğrencilerinin Fransız Büyükelçiliği'nin düzenlediği sınavlarda elde ettiği başarıları kanıt olarak gösteriyor ve okulunda öğretmenlik yapan Blanchong ve Chuzel'in de söylediklerini doğrulayacağını belirtiyordu. Bu öğretmenlerin her ikisi Galatasaray Lisesi'nin de öğretmenleriydi. Blanchong aynı zamanda hem Galatasaray Lisesi'nde müdür yardımcısı hem de Fransız Büyükelçiliği'nde düzenlenen sınavlarda sınav komisyonu başkanıydı. Bkz. MAEN, Fonds

Braggiotti Kız Enstitüsü, Devaux Lisesi'nin kapanmasının ardından kısmen önem kazanmış görünüyordu.²⁰⁰ Fransız Hükümeti, kız enstitüsü için 1919-1920 ders yılında 5.400, sonraki ders yılında 5.000, 1921-1922 ders yılında ise 20.000 franklık yardımda bulundu.²⁰¹ Okulun mütareke döneminde öğrenci sayısı 50 ile 102 arasında değişkenlik gösterdi.²⁰² Bu sayıların ortaya koyduğu üzere, Laloy-Braggiotti mütareke dönemi boyunca okul ücretlerini düşürerek 200 kapasiteli okulunun öğrenci sayısını artırma düşüncesinin çok uzağında kalmıştır.²⁰³ 1923 sonrasında Fransız Hükümeti'nin mali yardımda bulunduğu okullar listesinde adı yer almayan bu okul 1923-1924 öğretim yılında kapanmıştır.²⁰⁴

Mütareke döneminde Fransız Hükümeti'nin desteklediği bir diğer okul, 1910 yılında Madam Aubert'in kızıyla birlikte Feneryolu'nda açtığı karma bir ilköğretim okuluydu.²⁰⁵ 1914 öncesinde olumlu yönde gelişme gösteren okula genellikle İstanbul'un Asya yakasındaki Türk ailelerin çocukları devam ediyordu.²⁰⁶ Savaş yıllarında da varlığını sürdüren ve öğrenci fazlalığından dolayı daha büyük yeni bir binaya geçen okulun 1917 ve 1918'de öğrenci sayısı 145'e ulaştı.²⁰⁷ 1919 başında yeni okul binasının kirası iki misline çıkartılmak istenince Aubert, okulunu

Ankara, Ambassade, Carton 45, Laloy-Braggiotti'nin Fransız Eğitim Bakanı'na gönderdiği 15.9.1919 tarihli mektup.

²⁰⁰ 14 Aralık 1922 tarihli bir belgenin ekinde Laloy-Braggiotti'nin kız enstitüsünün Devaux Lisesi'nin ardılı olduğu dile getirilmektedir. Bkz. **MAEP (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Paris-La Courneuve)**, Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jesse-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 14.12.1922 tarihli mektuba ekli liste, s.14.

²⁰¹ Okula Fransız Hükümeti tarafından tahsis edilen ödenekler için 1919-1922 yılları arasında okul hakkında bilgi veren bilgi formları ve listelerden yararlanılmıştır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, "Institut Français de Jeunes Filles de Madame Laloy Braggiotti" başlığı taşıyan bilgi formu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Laloy-Braggiotti enstitüsü hakkında 1920-1921 ders yılına ait bilgi formu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Laloy-Braggiotti hakkında 1921-1922 ders yılına ait bilgi formu.

²⁰² Okula ait bilgi formlarında yer alan istatistiklerdeki tutarsızlıklar nedeniyle okulun öğrenci sayısındaki değişime ilişkin kesin rakamlar vermek mümkün değildir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 359 ve 361'de Laloy-Braggiotti Fransız Kız Enstitüsü'nün 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923 ders yıllarına ait bilgi formları.

²⁰³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Laloy-Braggiotti Fransız Kız Enstitüsü 1921-1922 ders yılı bilgi formu, s.2.

²⁰⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, İstanbul'da Fransız Yüksek Komiser Vekili Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 4.6.1924 tarihli rapor.

²⁰⁵ Tevfik Bey adında bir Türk ile evli olan Madam Aubert aslen İsviçreli'di. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 180.09/26.140.1.; **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Aubert'in 1918 ya da 1919 tarihli bir mektubu.

²⁰⁶ **aynı mektup**. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Madam Aubert okulunun gelişimi hakkında çok kısa bilgi veren bir belge.

²⁰⁷ Okulun varlığını sürdürebilmesinin nedeni hakkında bkz. Dipnot 137. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Madam Aubert okulunun 1919-1920 ders yılına ait bilgi formu.

Kızıltoprak'taki ilk binasına taşınmak durumunda kaldı.²⁰⁸ Kuruluşundan itibaren kendi imkânlarıyla ayakta duran okula Fransız Hükümeti ilk kez 1919-1920 ders yılında 1.500 franklık bir yardımda bulundu.²⁰⁹ Madam Aubert eğitim faaliyetine ara verince, okulu 1920-1921 ders yılında Matmazel Massoneau'nun idaresine geçti.²¹⁰ Ancak bu okul da uzun ömürlü olmadı ve bir kez daha el değiştirdi. Fransız Yüksek Komiserliği'nin girişimiyle 1921-1922 ders yılında okulun idaresini iki yıldan beri İstanbul'daki Kız Öğretmen Okulu'nda (Darülmualimat) Fransızca dersleri veren Madam Jouve üstlendi.²¹¹ Jouve, Kızıltoprak'ta kiraladığı yeni ve büyük bir binada, tamamı Müslüman 12 öğrenci ile ancak 9 Ocak 1922'de eğitime başlayabildi.²¹² Fransız Hükümeti okulun açılışını kolaylaştırmak için ilk seneye mahsus olarak 3.500 franklık bir yardımda bulundu.²¹³ Bu okul 1922-1923 ders yılından itibaren Madam Jouve ve Mahmud Bey tarafından idare edilen bir Türk-Fransız okuluna dönüştü.²¹⁴ Öte yandan Madam Aubert'in Kızıltoprak'taki okulu, kızı Madam Tevfik Aubert tarafından 1922 eylülünde 15 öğrenci ile tekrar faaliyete geçti.²¹⁵ Mütareke dönemi boyunca Fransız dili ve kültürünün yayılması adına önemli bir katkı sağlayamayan Madam Aubert okulu, 1922-1923 yılından sonra da Fransız Hükümeti tarafından desteklenmeye devam etti.

Fransa'nın mütareke döneminde desteklediği bir başka okul Anette Alberti'nin Ortaköy'deki okuluydu.²¹⁶ Alberti, 1898'de, *Alliance Française*'in desteğiyle Ortaköy

²⁰⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Aubert'in muhtemelen 1919 tarihli mektubu.

²⁰⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Madam Aubert okulunun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²¹⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği 21.7.1921 tarihli rapor, s.6. Alliance Française'in İstanbul Bölgesi Kurulu, Matmazel Massoneau'nun anokulunun Kızıltoprak'ta Madam Aubert Okulu'na yerleşmesi aşamasında 110 Türk Lirası yardımda bulunmuştu. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Alliance Française'in İstanbul Bölgesi Kurulu'nun 14 Mart 1921 tarihli genel toplantısının kitapçığı, s.2.

²¹¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Yüksek Komiser General Pellé'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a 21.11.1921 tarihli mektubu, s.1-2.

²¹² Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Kızıltoprak'taki Madam Jouve Okulu'nun durumu hakkında 1921-1922 ve 1922-1923 yılına ait bilgi formları. Ayrıca bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Yüksek Komiser General Pellé'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a 21.11.1921 tarihli mektubu, s.1-2.

²¹³ aynı mektup, s.2.

²¹⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Madam Jouve ve Mahmud Bey tarafından idare edilen Fransız-Türk okulunun 1922-1923 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²¹⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Kızıltoprak Madam Aubert Okulu'na ilişkin bilgiler içeren 7.11.1923 tarihli belge.

²¹⁶ Fransız Devleti'nin koruması altında (protégé) bir babanın kızı olarak İstanbul'da 1859 yılında dünyaya gelmiş olan Anette Alberti'nin hangi ülke vatandaşı olduğu konusu biraz karışık

ve Feriköy’de kızlar için iki okul açmıştı. Bu okullardaki öğrenci sayısı 1910’da toplamda 141’e ulaşmıştı.²¹⁷ Savaş yıllarında önce kiraladığı bir odada, daha sonra da kendi evinde gizlice eğitim faaliyetini sürdüren Alberti, 1919 yılı başlarında Ortaköy’deki okulunu yeniden açma isteğini ve bu konuda Fransız Hükümeti’nin yardımını beklediğini Fransız makamlarına yazdığı bir mektupla ilettili.²¹⁸ 1919-1920 ders yılında 50 öğrenciyle yeniden faaliyete geçen okul, ilköğretim düzeyinde karma bir eğitim kurumuydu. Alberti, mütareke yılları boyunca mali sorunlar ve okul binasının yetersizliği nedeniyle öğrenci sayısını fazla artıramadı. 1922’de okulun öğrenci sayısı ancak 86’ya ulaştı. Fransız Hükümeti, okulda verilen eğitim seviyesini yetersiz bulmakla birlikte okula mütareke yılları boyunca destek verdi. Alberti okulu, Fransız Hükümeti’nden 1919-1920 ders yılında 5.000, sonraki yıl 1.000 ve 1921-1922 ders yılında ise 1.500 frank maddi yardım aldı.²¹⁹ *Alliance Française* de 1920 yılında okula ufak bir yardımda bulundu.²²⁰ Mütareke döneminden sonra da Fransız Hükümeti’nce desteklenen okul, ilerleyen yıllarda büyük bir gelişme göstermeden eğitim faaliyetini sürdürdü.

Fransız Hükümeti’nin mütareke döneminde desteklediği bir diğer okul, Cociffi kız kardeşlerin²²¹ Ayastefanos’ta (Yeşilköy) 1911 yılında açtıkları karma ilköğretim okuluydu. Bu okul kuruluşundan 1914’te savaş nedeniyle kapanışına dek Fransız

görülmektedir. İstanbul’daki İsviçre diplomatik misyonu ile Fransız başkonsoloslugu arasında 1926 yılında yapılan yazışmalardan 1921’de İstanbul Fransız Başkonsoloslugu’ndan kendisine bir nüfus belgesi verildiği görülen Alberti’nin kendisini İsviçreli olarak nitelendirdiği ancak bunu belgelendiremediği anlaşılıyor. Bkz. **MAEN**, Fonds İstanbul, Série B, Consulat Général, Carton 282, İstanbul’daki İsviçre diplomatik misyonu ile Fransız başkonsoloslugu arasındaki 17.11.1926, 25.11.1926 ve 6.12.1926 tarihli yazışmalar. Öte yandan, Alberti’nin okulu bir listede Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Osmanlı kurumları arasında sayılmıştır. Bkz. **MAEP**, Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol.521, Jesse-Curély’nin Poincaré’ye gönderdiği 14.12.1922 tarihli mektuba ekli liste, s.14.

²¹⁷ Thobie, **Les intérêts culturels français**, s.104.

²¹⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Alberti’nin 12.2.1919 tarihli mektubu.

²¹⁹ Alberti okulunun mütareke dönemindeki durumuna ilişkin bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Alberti Okulu’nun 1919-1920’deki durumuna ilişkin bilgi formu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Alberti Okulu’nun 1920-1921’deki durumuna ilişkin bilgi formu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Alberti Okulu’nun 1920’deki durumuna ilişkin kısa bilgi veren “Ecole de Madame Alberti” başlıklı belge. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Alberti Okulu’nun 1921-1922’deki durumuna ilişkin bilgi formu.

²²⁰ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Alliance Française*’in İstanbul Bölgesi Kurulu’nun 14 Mart 1921 tarihli genel toplantısının kitapçığı, s.2.

²²¹ Cociffi kardeşler aslen İtalyan asıllıdır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Cociffi okulu hakkında kısa notlar içeren müsvedde. Kız kardeşlerin soyisimleri belgelerde “Cociffi”, “Cociffi” ve “Cociffi” olarak farklı şekillerde yazılmıştır. Elimizdeki tek imzalı belgede “Cociffi” ismiyle imza atıldığı için farklı yazımlardan bu sonuncusunu doğru olarak kabul etmek gerekir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Cociffi Okulu’nun 1922-1923 yılındaki durumuna ilişkin düzenlenen bilgi formu.

Hükümeti'nden her yıl 300 frank yardım almıştı.²²² 1919'da yeniden faaliyete geçen okul, küçük ve etkisiz olmasına rağmen Ayastefanos'ta Kapüşenlerin erkek, Fransisken rahibelerin kız okulları tekrar açılmadığından Fransız Hükümeti'nin ilgilendiği ve desteklediği okullar arasına girebildi. Fransa, okula mütarekeyi takip eden üç ders yılında 1.000'er frank yardımda bulundu. Mütareke döneminde okulun öğrenci sayısında dikkate değer bir gelişme olmadı. 1919-1922 yılları arasında okulun öğrenci sayısı 40-50 aralığında kaldı.²²³ Bu okul 1923'ün ekim ayında kapandı.²²⁴

Matmazel Guillois'nın 1914'te İstanbul Pera'da açtığı *Jeanne d'Arc* adını taşıyan laik ilköğretim okulu, mütareke yıllarında Fransız Hükümeti'nin maddi yardım listelerinde yer almamakla birlikte faaliyetine devam etti.²²⁵ Bu okul, ancak 1923'ten itibaren Fransız Hükümeti tarafından destek alan okullar arasına girdi.²²⁶

Marie Issaverdens'in İzmir Karataş'taki iki okulu da mütareke döneminde Fransız Hükümeti'nden destek almadan varlıklarını sürdürdüler. Bunlardan birisi 1901 yılında kurulmuş olan Karataş Fransız okulu, diğeri ise 1919'da açılan *Jeanne d'Arc* okuluydu.²²⁷ Çoğunluğunu Yahudi öğrencilerin oluşturduğu Karataş Fransız

²²² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Cociffi Kız Okulu hakkında 15.7.1921 tarihli belge.

²²³ Okulun mütareke yıllarındaki durumuna ilişkin bilgiler için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1915 ile 1919 yıllarında okulun durumuna ilişkin bilgiler içeren form. Okulun 1914'te kapandığı dikkate alınırsa burada 1914 yerine yanlışlıkla 1915 yazılmış olmalıdır. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Cociffi okulunun 1920'deki durumuna ilişkin kısa bilgi veren "Ecole de Madame Cociffi" başlıklı belge. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Cociffi okulunun 1920-1921 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Cociffi kız okulu hakkında 15.7.1921 tarihli belge. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Alliance Française'in İstanbul Bölge Kurulu'nun 1922 Marsilya Sömürge Fuarı için hazırladığı "Notices sur quelques écoles françaises de Constantinople" başlıklı çalışma içinde yer alan Ayastefanos'taki Cociffi okulunun 1922'deki durumuna ilişkin kısa notlar. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Cociffi okulunun 1921-1922 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²²⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Cociffi Okulu hakkında kısa notlar içeren müsvedde.

²²⁵ Matmazel Guillois'nın 1914 yılında açtığı *Jeanne d'Arc* okulunun mütareke yıllarındaki durumuna ilişkin olarak incelediğimiz arşiv belgelerinde herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak okulun 1914'te kuruluşundan 1936'da kapanmasına dek kesintisiz 22 yıl çalışmış olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. MAEN, Fonds İstanbul, Consulat Général, Série B, Carton 31, Jeanne Guillois'nın İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi'ne gönderdiği 24.5.1939 tarihli mektup.

²²⁶ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği "Rapport sur les écoles œuvres et établissements français en Orient pendant l'année scolaire 1922-1923" başlığını taşıyan 25.4.1923 tarihli rapor, s.10. Guillois'nın okulu ilk defa 1923 ekiminde 2.000 franklık bir yardım almıştı. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Jeanne Guillois'nın Doğu'da Fransız Okulları Müfettişi Jean Garoby'ye gönderdiği 12.5.1924 tarihli mektup, s.1.

²²⁷ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, Marie Issaverdens'in konsolosa gönderdiği 15.4.1922 tarihli mektup, s.1. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderilen "Propositions d'allocations pour 1922 aux

okulu 17 Kasım 1922’de yerel Maarif Müdürlüğü tarafından kapatıldığında 170 öğrencisi vardı.²²⁸ 1923 ve 1924 yıllarında İzmir’deki Fransız okulları için hazırlanan ödenek listelerinde adının yer alması, okulun 1922 kasımında nihai olarak kapanmayarak eğitim faaliyetine bir süre daha devam ettiğini düşündürmektedir.²²⁹ Ancak eldeki verilerle bu konuda kesin bir yargıya varmak da mümkün değildir.

Issaverdens’in *Jeanne d’Arc* adlı okulunun öğrenci sayısına ilişkin çok tutarlı bilgiler olmamakla birlikte, mütareke yıllarında okulun belli bir gelişim seyri içinde olduğu söylenebilir. Bu okulun, 1920-1921 ders yılında 70, 1921-1922 ders yılında ise 82 öğrencisi vardı. 1922 yılına ait bir başka istatistikte ise İzmir merkezde bulunan okulda ve onun bir şubesinde toplam 135 öğrenci bulunuyordu. Bu okul 13 Eylül 1922’deki İzmir yangınında tahrip olunca bir daha faaliyete geçememiştir.²³⁰

Fransa, mütareke döneminde Samsun’da da iki laik kız okulunu kısa bir süre için destekledi. Bunlardan biri, mütarekenin başında Marie-Louise Croqueville adındaki bir Fransız tarafından açılan kız okuluydu.²³¹ Fransa, mütarekeden sonra

établissements français du Smyrne” başlığı taşıyan 18.4.1922 tarihli mektubun ekinde Jeanne d’Arc laik okulu hakkında kısa not.

²²⁸ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, Karataş Fransız okulunun 1922-1923 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²²⁹ 1923 yılında İzmir’deki Fransız okullarına tahsis edilecek ödenekler için bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği’ni vekaleten yürüten (gérant) Jessé-Curély’nin İzmir başkonsolosu Graillet’ye gönderdiği 31.8.1923 tarihli mektup. 1924 yılında İzmir’deki Fransız okullarına tahsis edilecek ödenekler için bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği’ni vekaleten yürüten Jessé-Curély’nin İzmir başkonsolosu Bigot’ya gönderdiği 2.9.1924 tarihli mektup.

²³⁰ Okulların mütareke yıllarındaki öğrenci sayılarına ilişkin bilgiler için Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, Karataş Fransız Okulu’nun 1921-1922 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, Karataş Fransız Okulu’nun 1922-1923 yıllarında öğrenci sayısına ilişkin istatistik. Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, Karataş Fransız Okulu’nun 1922-1923 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği’ne gönderilen “Propositions d’allocations pour 1922 aux établissements français du Smyrne” başlığı taşıyan 18.4.1922 tarihli mektubun ekinde *Jeanne d’Arc* laik okulu hakkında kısa not. Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Jeanne d’Arc* laik enstitüsünün 1922 yılında öğrenci sayısına ilişkin istatistik. Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, İzmir Fransa Başkonsolosuna gönderilen *Jeanne d’Arc* Okulu’nun öğrenci sayısına ilişkin kısa bilgiler içeren not. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Jeanne d’Arc* Okulu’nun 1922-1923 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²³¹ Marie-Louise Croqueville I. Dünya Savaşı öncesinde 20 yıl boyunca Ermeni-Katolik Asompsiyon rahibelerin okullarında Fransızca öğretmenliği yaptıktan sonra kendisi de rahibe olarak Philomène ismini almıştı. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Croqueville’in İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri’ne gönderdiği 21.9.1919 tarihli mektup, s.1-2. Croqueville 1925’te Samsun’dan ayrılarak İstanbul’a gelmiş, burada önce Şişli’deki *Ecole Moderne*’de, daha sonra da Pera’daki *Ste. Elisabeth* Fransız Okulu’nda çalışmıştı. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 373, Croqueville’in Fransa Dışişleri Bakanı’na gönderdiği 25.2.1934 tarihli mektup, s.2. Croqueville Tevfik Aubert’in Kızıltoprak’taki Fransız okulunda da öğretmenlik yapmış görünmektedir.

Samsun'da *St. Joseph de l'Apparition* rahibeleri misyonuna ait kız okulunun tekrar açılmamasından doğan boşluğu biraz olsun doldurmak için 1919-1920 ders yılında 40-50 öğrencili bu küçük okula 500 frank destekte bulundu.²³² Croqueville'in okulu Samsun'da Ankara Hükümeti'ne bağlı Türk yetkililer tarafından 1920 yılı sonunda kapatıldı.²³³

Öte yandan, Samsun'da *St. Joseph de l'Apparition* rahibelerinin eski bir öğrencisi olan Marie Haropoulo tarafından açılmış olan ve I. Dünya Savaşı boyunca faaliyet gösteren bir okul daha vardı.²³⁴ Mütarekenin ardından *St. Joseph de l'Apparition* rahibelerinin Samsun'a geri dönmemesi üzerine Haropoulo'nun açtığı kız okulu Fransız çıkarları açısından değerli görülerek Fransız Hükümeti tarafından destek görmeye başladı.²³⁵ Okulun, 1919 ekiminde, büyük çoğunluğu Rum Ortodoks 31 öğrencisi vardı.²³⁶ 1920 yılı istatistiklerine göre ise 40 öğrencisi bulunmaktaydı. Fransız Hükümeti 1919-1920 ders yılında okula 1.000 frank tutarında bir destek verdi.²³⁷ Bu okul da Croqueville'inki gibi 1920-1921 ders yılında kapatılmış olmalıdır. Zira 1920'den sonra düzenlenen maddi yardım listelerinde okulun ismi, hakkında bilgi elde edilemeyen okullar arasında geçmektedir.²³⁸

Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Kızıltoprak okulunun 1924-1925 eğitim-öğretim yılına ilişkin bilgi formu, s.2.

²³² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Croqueville'in kız okulunun 1920'de mevcut durumuna ilişkin bilgi veren "Ecole de filles de Madame Croqueville" başlıklı belge.

²³³ 27 Ocak 1921 tarihli bir belgede Samsun'da Türk makamlarının Croqueville'in özel derslerine bile son verdiğinden bahsedilmektedir. Bu ifade, Croqueville'in okulunun Fransızca dersi veren bir özel kurs niteliğinde faaliyet gösteriyor olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'nin Karadeniz Bölgesi Temsilcisi'nin Defrance'a gönderdiği 27.1.1921 tarihli mektup. Öte yandan Croqueville'in okulunun 2.000 frank tutarındaki kira ödemesi ve kişisel harcamaları için İstanbul'dan yardım istediği mektup 22 Kasım 1920 tarihli olduğuna göre bu tarihte okulu halen açıktır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Croqueville'in 22.11.1920 tarihli mektubu.

²³⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton, 45, Haropoulo'nun Defrance'a gönderdiği 15.10.1919 tarihli mektup. İncelenen belgeler arasında Marie Haropoulo'nun milliyetine dair herhangi bir kayıt yoktur. Fakat okuluna devam eden öğrencilerin genellikle Rum Ortodoks ailelerden gelmesi Haropoulo'nun Osmanlı vatandaşı bir Rum olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte 1919 tarihli bir belgede okuldan "özel Fransız okulu" diye bahsedildiğinden bu okulu laik Fransız okulları içinde değerlendirmeyi uygun gördük. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Matmazel Marie Haropoulo Özel Fransız Okulu'nun 10.10.1919'da mevcut durumuna ilişkin kısa bilgiler içeren belge.

²³⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Haropoulo'nun kız okulunun 1920 yılındaki durumuna ilişkin "Ecole de filles de Madame Haropoulo" başlıklı kısa bilgiler içeren belge.

²³⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Matmazel Marie Haropoulo Özel Fransız Okulu'nun 10.10.1919'da mevcut durumuna ilişkin kısa bilgiler içeren belge.

²³⁷ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Haropoulo'nun kız okulunun 1920 yılındaki durumuna ilişkin "Ecole de filles de Madame Haropoulo" başlıklı kısa bilgiler içeren belge.

²³⁸ Asya Türkiyesi Anadolu ve Ermenistan'da Fransız Hükümeti'nin desteklediği okullar listesinin 1921-1922 yılına ait kolonunda Haropoulo okuluna hiçbir destek verilmediği görülüyor. **MAEN**,

Genel tabloya bakıldığında, mütareke yıllarında laik Fransız okulları Fransa'nın Türkiye'deki eğitim çıkarları açısından son derece ufak bir katkı sunabildiler. Bunun en önemli nedeni şüphesiz ekonomik koşullardır. Zira, okul sadece bir eğitim kurumu değil aynı zamanda bir ticari işletmedir. Dolayısıyla belli bir sermaye gücüne dayanmak zorundadır. Mütareke yıllarında laik Fransız okulları yeniden kurulma aşamasında bu sermaye yokluğunu ciddi bir biçimde yaşamışlardır. Yukarıda da bahsedildiği üzere hayat pahalılığı, buna bağlı olarak artan okul kiralari ve öğretmenlerin yüksek maaş talepleri, bireysel girişimlere dayanan bu kurumları okullarını yeniden tesis etme aşamasında tamamen devlet yardımlarına bağlı kılmıştır. Fakat Fransa, savaş sonrasının ekonomik imkânları içinde söz konusu laik okulların ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır. Dolayısıyla, mütareke koşullarında devlet bütçesine pek fazla yük getirmeyecek ve kısa vadede sonuç alınacak misyoner eğitim kurumlarının laik okullara tercih edildiği söylenebilir. Devletten bekledikleri ölçüde destek bulamayan laik Fransız okulları ise pek varlık gösterememişlerdir.

Aslında mütarekenin başlarında Fransa'nın Türkiye'deki laik eğitim kurumlarını, özellikle de Fransız dili ve düşüncesinin yayılmasında başrol oynayan elit tabakanın yetişmesinde pay sahibi olan laik ortaöğretim kurumlarını yeniden düzenleme yönünde bir takım tasarıları da vardı. Bu tasarıların merkezinde ise, bir Osmanlı eğitim kurumu olmakla birlikte, kuruluş aşamasında Fransa'nın önemli bir rol oynadığı Galatasaray Lisesi yer alıyordu.²³⁹ İlk müdürü Fransız olan (De Salve), Fransız liselerini örnek alan bir müfredat programına sahip olan, bünyesinde önemli sayıda Fransız öğretmen barındıran ve temel öğretim dili esas itibarıyla Fransızca olan bu lise, Fransa açısından her zaman ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştu. I. Dünya Savaşı yıllarında Alman yetkililerin Galatasaray Lisesi'ne yönelik baskılarına rağmen Fransızca öğretiminin kesintiye uğramadan devam etmesi de lisenin Fransız kültür politikası açısından taşıdığı ayrıcalıklı konumu perçinlemişti. Osmanlı Hükümeti savaşa girdikten sonra İtilaf Devletleri'nin vatandaşı olan tüm öğretmenleri ülke dışına çıkardığı halde, Galatasaray'daki Fransız öğretmenlerin askerlik çağını geçmiş olanları Osmanlı Hükümeti'nden aldıkları özel izin sayesinde ülkede kalarak eğitim

Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, "Annexe VII Turquie d'Asie – Anatolie et Arménie" başlığı taşıyan liste.

²³⁹ 1 Eylül 1868'de açılan lisenin kuruluş aşamasında Fransa'nın rolü hakkında bkz. De Salve, "L'enseignement en Turquie: le lycée impérial de Galata-Seraï", **Revue des deux mondes**, 3ème période, Vol. 5, (15 Octobre 1874), s.844-846. Ayrıca bkz. Vahdettin Engin, **1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani**, Galatasaraylılar Derneği Yay., İstanbul, 2003, s.24-37.

faaliyetini sürdürebilmişlerdi.²⁴⁰ Fransız yetkililerinin de vurguladığı üzere, Fransa savaş yıllarında İstanbul'da Fransız kültürünün muhafaza edilebilmesini her şeyden önce Galatasaray Lisesi'ne borçluydu.²⁴¹

Savaş son bulduğunda Fransız diplomatları, Galatasaray Lisesi'ni Fransız çıkarları açısından yeniden biçimlendirilmeye elverişli bir eğitim kurumu olarak görüyordu. Dolayısıyla, lisenin mütareke döneminde İstanbul'da Fransız kültürel nüfuzunu güçlendirme yönündeki tasarıların odağında bulunması pek şaşırtıcı olmasa gerektir. Bu noktada mütareke döneminde Galatasaray Lisesi'nin Fransa'nın eğitim politikasındaki yerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Henüz 1919 yılı başlarında, Fransa Eğitim Bakanı, Fransız Dışişleri Bakanı'nın da onayıyla, İstanbul'da büyük bir laik Fransız lisesi kurulması tasarısını gündeme getirmişti.²⁴² Bu tasarı, İstanbul'daki Fransız yetkililer ve Fransız eğitimcilerce de ele alınmıştı. Yüksek Komiser Defrance, böyle bir lisenin, görüşleri ya da dinleri nedeniyle çocuklarını misyoner okullarına ya da Galatasaray Lisesi gibi özünde Müslüman bir kuruma göndermek istemeyen Yahudi ve Rumların yanı sıra Fransız aileler için de cazip bir seçenek olacağı düşüncesindeydi.²⁴³ Defrance, böyle bir lisenin bunun için çok uygun koşullara sahip Alman okulu binasına el konularak kurulabileceği önerisini de getirmekteydi.²⁴⁴ Bu konuda hayli ilginç bir öneri de Jules Faure'dan gelmişti. Faure, yeni bir laik lise kurmak yerine, her ne kadar zamanla Fransız denetiminden çıkmış olsa da, başlangıç itibarıyla bir Fransız kurumu olarak nitelendirilebilecek Galatasaray Lisesi'nin modernleştirilerek tam anlamıyla bir Fransız lisesi haline dönüştürülmesini önermekteydi.²⁴⁵

²⁴⁰ Alman yetkililerin Galatasaray'ı tümüyle kapatmayı ya da dönüştürmeyi hedefleyen girişimlerini dönemin lise müdürü Salih Arif Bey'in direnci engellemiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Galatasaray Lisesi'nde Fransız öğretmenlerin ülkede kalması ve Fransızca öğretimin devam etmesine ilişkin bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Note sur l'enseignement français à Constantinople" başlığını taşıyan 25.2.1919 tarihli rapor, s.8. Engin, **a.g.e.**, s.235. Henri Mylès, "Une visite au Lycée Impérial de Galata-Seraï", **Revue des sciences politiques**, 1921, s.129; "Les écoles françaises d'Orient sont en péril", **L'Europe nouvelle**, Année 7, No.311, 2 Fév. 1924, s.138.

²⁴¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Defrance'ın 31.7.1919 tarihli mektubu, s.2.

²⁴² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 15, Jules Faure'un Fransız Dışişleri Bakanına gönderdiği 26.2.1919 tarihli mektup.

²⁴³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 506, Defrance'ın Pichon'a gönderdiği 8.10.1919 tarihli mektup, s.9.

²⁴⁴ **aynı belge**, s.9-10.

²⁴⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 15, Jules Faure'un Fransız Dışişleri Bakanına gönderdiği 26.2.1919 tarihli mektup, s.1-2. Galatasaray Lisesi'nin bir Fransız kurumu haline dönüştürülmesi girişimi ve bundan vazgeçilmesi hakkında bkz. Engin, **a.g.e.**, s.243-244.

Faure'un bu önerisi hayata geçirilemese de, Fransız Hükümeti, mütareke yıllarında Galatasaray Lisesi'nin Fransız karakterini öne çıkaracak bir takım girişimlerde bulunmaktan da geri kalmadı. Devletin üst kademelerinde yer alan elit kadroların yetiştirildiği bu lisede Fransız kültürü ve etkisinin artması Fransız nüfuzu açısından önemli görülmekteydi.²⁴⁶ Defrance, 8 Ekim 1919 tarihli mektubunda Galatasaray Lisesi'nin Fransız çıkarları için taşıdığı önemi *Quai d'Orsay*'in dikkatine sunarken, Fransa'nın lise üzerindeki etkinliğini artırması için bir takım öneriler ileri sürmekteydi. Öncelikle öğretmen sorununa değinen Defrance, Galatasaray'ın 70 kişilik öğretim kadrosunda sadece 8 kişiyle temsil edilen Fransız öğretmenlerin sayılarının artırılması, daha nitelikli bir öğretim kadrosunun oluşturulması ve öğretmenlerin maddi koşullarının iyileştirilmesi gereğine dikkat çekmekteydi. Üzerinde durduğu diğer konular ise, mevcut durumda Maarif Nezareti'nin denetiminde bulunan kurumun idari bakımdan tamamen özerk kılınması, öğretmenleri özgür kılacak sağlam sözleşmelerin yapılması ve Fransızcaya Türkçe kadar ağırlık veren mevcut ders programlarının korunmasıydı.²⁴⁷ Bu öneriler, 10 Ocak 1921 tarihinde Galatasaray Lisesi'nin idari yapısını, öğretmenlerin hak ve sorumluluklarını düzenleyen 14 maddelik bir sözleşme ile belli ölçülerde hayata geçirilmeye çalışıldı. Sözleşmeyi Fransız Yüksek Komiseri Defrance ile dönemin Osmanlı Maarif Nazırı Arif Hikmet Bey imzaladılar.²⁴⁸ Sözleşmenin birinci maddesine göre, Maarif Nezareti'nin arzusu üzerine Fransız Hükümeti 20 kişilik bir öğretim kadrosunu Galatasaray Lisesi'nin hizmetine sunacaktı. İkinci maddeye göre ise, Galatasaray Lisesi'nin söz konusu kadronun dışında yeni Fransız öğretmenlere ihtiyaç duyması durumunda Maarif Nezareti bu talebini derhal Fransız Yüksek Komiserliği'ne iletenecekti. Bu maddeler lisenin öğretim kadrosu içinde Fransız ağırlığının artırılmasına yönelik önemli adımlardı. Sözleşmenin sekizinci ve dokuzuncu maddeleri ise, Galatasaray Lisesi'nin kuruluş aşamasında biri Fransızların diğeri Türklerin elinde bulunması kararlaştırılan, ancak II. Meşrutiyet sonrasında kısa bir süre hariç tamamıyla Türk idareciler tarafından yürütülen ikinci müdür (Müdür-i sani)

²⁴⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Başbakan ve Dışişleri bakanı Millérand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli mektup, s.6.

²⁴⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 506, Defrance'ın Pichon'a gönderdiği 8.10.1919 tarihli mektup, s.4-8.

²⁴⁸ Bu sözleşmenin Fransızca metni için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 506, "Convention entre le Haut-Commissaire de la République Française à Constantinople et le Ministre de l'Instruction Publique de l'Empire Ottoman au sujet du Lycée Impérial Ottoman de Galata Sérail".

mevkiinin yeniden Fransızlar ve Türkler arasında eşit haklara sahip olarak paylaşılacağını belirtiyordu.²⁴⁹ Bu sözleşme, hiç kuşkusuz Fransa'nın Galatasaray Lisesi'ndeki konumunu açıkça güçlendiren bir içeriğe sahipti. Ancak Ankara Hükümeti'nin zaferi koşulları değiştirecek, Osmanlı Maarif Nezareti'nce imzalanan ve iki sene içerisinde güçlü bir uygulama zemini bulamayan bu sözleşme de ölü bir metin olarak kalacaktır.

2. Fransız Misyoner Okulları

2.1. İstanbul'daki Fransız Misyoner Okulları

Mütareke döneminde, Fransa eğitim alanındaki asıl çabalarını Katolik misyon okulları üzerine yoğunlaştırdı. Misyon okullarının restorasyonu çalışmasında en etkili sonuçların alındığı şehir, 13 Kasım 1918'den itibaren müttefiklerin fiili işgali altında bulunan başkent İstanbul'du. Fransa, 1914 öncesinde, İstanbul'da Katolik misyonları tarafından kurulmuş 40'in üzerinde ilköğretim ve ortaöğretim kurumuyla önemli bir okul ağına sahipti.²⁵⁰ 1914'te ülke dışına çıkarılmış olan misyonerler, savaşın sona ermesiyle birlikte, misyonlarını ve okullarını bir an önce yeniden örgütlemek üzere Osmanlı başkentine döndüler. Okul binalarındaki ciddi hasarlara ve her türlü eğitim araç-gerecinden yoksun olmalarına rağmen, Fransız ordusunun da etkin yardımıyla 1919 yılı başından itibaren okullarını yeniden açmaya başladılar.²⁵¹ İstanbul'daki

²⁴⁹ **aynı belge.** Fransa'da akademi müfettişliği görevinde bulunan Mösyö Mazure 1908 yılı sonlarında Mekteb-i Sultani'de müdür-i saniliğe tayin edilmiş, ancak kontratı devam ederken 1909 yılı ağustos ayında görevinden ayrılmıştır. Mazure'nin göreve geliş ve ayrılış süreci hakkında bkz. Engin, **a.g.e.**, s.170; Thobie, **a.g.e.**, s.135. Mekteb-i Sultani'nin kuruluş aşamasından 1923 yılına kadar idari görevde bulunan kişilerin listesi için bkz. Engin, **a.g.e.**, s.32-250.

²⁵⁰ 1913 tarihli Osmanlı-Fransız anlaşmasının ekinde yer alan Fransız okulları ile Fransa himayesi altında yer alan okulların sıralandığı listede *collège* (kolej), *pensionnat* (yatılı okul), *école gratuite* (ücretsiz okul), *séminaire* (rahip okulu), *école professionnelle* (meslek okulu) gibi farklı türde okullardan bahsedilmektedir. Listeden yola çıkılarak yapılacak bir sayımda bir şehir ya da semtte, belli bir dinî topluluğa ait farklı türde okulların ayrı ayrı ya da birarada değerlendirilmesine göre farklı sonuçlara ulaşılabileceği dikkate alınmalıdır. Burada İstanbul'da 40'in üzerinde Fransız Katolik misyon okulundan (Fransız himayesinde olanlar dahil olmak üzere) bahsederken, İstanbul'un belli bir semtinde belli bir misyoner topluluğuna ait eğitim kurumlarının tek bir kurum olarak değerlendirilmesi ile bu sonuca varılmıştır. Tüm kurumlar ayrı ayrı sayıldığında 1914 öncesinde İstanbul'da Fransız Katolik misyonlarına ait okulların sayısı 50'nin üzerine çıkmaktadır.

²⁵¹ Lazarist misyonunun İstanbul bölgesi müfettişi olan Félix Lobry'nin Türkiye'ye döndüğünde *St. Benoît* Koleji başta olmak üzere Lazaristler ile *Filles de la Charité*'ye ait okul binalarının içinde bulunduğu durumu canlı bir şekilde anlattığı 3 Aralık 1918 tarihli bir mektup için bkz. "M. Lobry, visiteur de la province, écrit de Constantinople, le 3 décembre 1918, à M. Verdier, Vicaire général", **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol. 84, No. 1, 1919, s.172-179. Bir başka önemli öğretim kurumu olan *Notre Dame de Sion*'un başrahibesi M. Elvira 27 Aralık 1918'de İstanbul'a ulaşmıştı. Pangaltı'daki Notre Dame de Sion Okulu 15 Ocak 1919'da ilk öğrencilerini kabul etmiş, 22

çalışmalar öylesine başarılı oldu ki, henüz 1919-1920 ders yılı başlangıcında, 12 dinî topluluğa ait toplam 32 eğitim kurumu yeniden faaliyete geçti.

İstanbul'da 1914 öncesinde önemli eğitim kurumlarına sahip olan *Lazariste*²⁵² rahipler ve *Filles de la Charité*²⁵³ adıyla bilinen rahibeler, mütarekeden sonra başkente dönerek okullarını yeniden faaliyete geçiren topluluklar arasında yer alıyorlardı.

Tablo 1. 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da Lazarist rahiplerine ait okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar²⁵⁴

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Galata St. Benoît Koleji		450	600	650	26-31	33-43	42-44	50.000	-	30.000
Bebek St. Gabriel Okulu		-	85	95	6	6	6	20.000	10.000	5.000

Şubat'ta da ilk yatılılar okula başlamışlardı. Özellikle okulun kaynak ve çalışacak insan sıkıntısı çektiği ilk zamanlarında Fransız ordusu önemli yardımlarda bulunmuştu. Bkz. Saadet Özen, **Yüz Elli Yıllık Tanığı Notre Dame de Sion**, 2.B., YKY, İstanbul, 2006, s.112.

²⁵² Lazarist rahiplere asıl adlarıyla *Prêtres de la Mission*, mensubu buldukları dinî topluluğa ise *Congrégation des Prêtres de la Mission* denir. Bu dinî topluluk, 1625'te Vincent de Paul adında bir rahip tarafından kurulmuştur. 1773'te Vatikan tarafından lağvedilen Cizvitlerin İstanbul'daki kurumlarını devralan Lazaristler 1783 yılından itibaren Osmanlı başkentinde misyon faaliyetlerine başladılar. Bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.104-105.

²⁵³ *Filles de la Charité* topluluğu, Lazaristlerin kurucusu Vincent de Paul tarafından 1634'te Madam Legras (Louise de Marillac) adında bir rahibenin yardımıyla kurulmuştur. Öğretim ve hayır işleriyle meşgul olmak üzere yetiştirilen bu topluluk üyelerine kurucularının ismi dolayısıyla *Sœurs de St. Vincent de Paul* de denir. *Filles de la Charité* topluluğu, Lazaristlerin çağrısı üzerine İstanbul'a ilk defa 1838'de gelmişler ve sonradan bu şehirdeki ana merkezleri olacak Galata'daki *Maison de la Providence* denilen binaya yerleşmişlerdir. Bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.109. Başka bir kaynağa göre, *Filles de la Charité* topluluğu 29 Kasım 1633'te kurulmuştur. Bkz. Riffier, **a.g.e.**, s.68.

²⁵⁴ Bu tablo *St. Benoît* ve *St. Gabriel* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak tarafımca hazırlanmıştır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri. Bilgi formlarında öğretmenlerin sayısına ilişkin aynı yıllarda farklı veriler kullanılmıştır. Bu durum, verilere ilişkin bir tutarsızlık göstergesi olabileceği gibi, yıl içinde öğretmen sayısında yaşanan değişimleri de işaret ediyor olabilir. Burada oluşturulan tabloda, bilgi formlarında verilen en düşük ve en yüksek rakamlar araya bir "--" işareti konularak tabloya yansıtılmıştır. Tablodan yola çıkılarak yapılacak değerlendirmelerde en yüksek rakamlar dikkate alınacaktır. Diğer dinî topluluklara ait okullara ilişkin oluşturulan tablolarda da aynı yol izlenecektir. Dolayısıyla öğrenci veya öğretmenlerin sayılarına ilişkin aynı yıllarda farklı veriler kullanıldığında en düşük ve en yüksek rakamlar araya bir "--" işareti konularak tablolara yansıtılacak, bu tablolardan yola çıkılarak yapılacak değerlendirmelerde de en yüksek rakamlar dikkate alınacaktır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere Lazaristler mütareke döneminde Galata’daki *St. Benoît* Koleji ile Bebek’teki *St. Gabriel* Okulu’nda yeniden eğitime başladılar. Kuruluşu 1583’e uzanan ve 1783’te Lazaristlerin yönetimine geçen *St. Benoît* Koleji İstanbul’daki en köklü Fransız ortaöğretim kurumlarının başında geliyordu.²⁵⁵ 1914’te kapandığında 213 öğrencisi²⁵⁶ ve 31 öğretmeni olan kolej, 1919-1920 ders yılına 450 öğrenci ile başlamıştı.²⁵⁷ Bu, 1914’e kıyasla % 111’lik bir artışa karşılık geliyordu. Okulun yatılı kısmının tekrar işler hale sokulamadığı bir dönemde bu artış dikkate değer bir gelişmeydi.²⁵⁸ Bu kayda değer gelişmenin arkasında ise önemli bir neden yatıyordu. Lazaristler, 1897’de Cizvitlerden Pera’daki *Ste. Pulchérie* Koleji binasını satın almışlar ve yer darlığından dolayı *St. Benoît* Koleji’nin ilk kısım sınıflarıyla orta kısımdan iki sınıfı bu yeni binaya nakletmişlerdi. Böylelikle, kolej küçükler ve büyükler kısmı olarak ikiye bölünmüştü.²⁵⁹ Mütareke başında yeterli öğretim kadrosu bulunamadığından *Ste. Pulchérie* kısmı açılmayınca buradaki küçükler kısmının kayıtlı 157 öğrencisi Galata’daki *St. Benoît* Koleji’ne nakledilmişti.²⁶⁰ Dolayısıyla, kolejin yeniden kuruluş aşamasında yaşanan öğrenci patlaması esas olarak bu gelişmeye bağlıydı. Sonraki iki öğretim yılında öğrenci sayısındaki artış devam ederek 1922 yılında 650’ye ulaştı. Böylelikle müttefik işgalinin sürdüğü İstanbul’da kolejin öğrenci sayısı üç yıl içinde % 44 oranında arttı.

St. Benoît, öğretmen kadrosunda görünüşteki sayısal artışa karşın, mütareke yıllarında İstanbul’daki diğer Fransız okulları gibi öğretim personeli bakımından sıkıntı içindeydi. 1914’te kolejde her 7 öğrenciye 1 öğretmen düşerken, 1919-1920 ders yılında her 14-15 öğrenciye 1 öğretmen düşüyordu. 1921-1922 ders yılında her ne kadar öğretmen sayısı 44’e yükselmiş olsa da öğrenci sayısının artışına bağlı olarak öğrenci-öğretmen oranında bir değişiklik yaşanmamıştı. Öte yandan

²⁵⁵ Cizvitler tarafından kurulan ve 1783’ten sonra Lazaristlerin yönetimine geçen bu okulun tarihçesi hakkında bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.78-82, s.104-106, s.145-148, s.155-166.

²⁵⁶ Bir başka kaynakta kolejin 1914’te 297 öğrencisi olduğu belirtilmektedir. Ludwig Biskupski, **L’Expansion et la propagation de la culture et de l’influence françaises en Turquie par les établissements scolaires français dans ce pays depuis la prise d’Istanbul jusqu’à nos jours**, yayımlanmamış doktora tezi, Université de Paris, Paris, 1953, s.173.

²⁵⁷ 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Benoît* Koleji’ne ilişkin kısa bir değerlendirme. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade Carton 358, “Collège Saint Benoît” başlığını taşıyan değerlendirme yazısı. Biskupski’nin tezinde 1919’da kolejin 594 öğrencisi olduğu belirtilmektedir. Biskupski’nin verileri doğru ise kolejin öğrenci sayısı 1914’e göre 1919’da % 100 artmıştır. Biskupski, **a.g.e.**, s.173.

²⁵⁸ aynı yazı.

²⁵⁹ Polvan, **a.g.e.**, s.149 ve 158.

²⁶⁰ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Benoît* Koleji’nin 1920-1921 ders yılına ait bilgi formu.

Fransa'dan İstanbul'daki misyonu besleyecek bir misyoner öğretmen akışı olmadığından *St. Benoît* Koleji mütareke yıllarında büyük ölçüde laik öğretmen istihdam ederek ayakta kalabildi. Öyle ki 1921-1922 yılı verilerine göre kolejin öğretim kadrosunda yer alan 44 öğretmenin 34'ü laik öğretmendi. Bu durum okul bütçesi için de büyük bir masraf anlamına geliyordu.²⁶¹

St. Benoît Koleji, mütareke yıllarında Fransız Hükümeti tarafından mali açıdan da desteklendi. Ne var ki, 1919-1920 ders yılında *Ste. Pulchérie*'ye ayrılan ödenek *St. Benoît* tarafından kullanıldığı için 1920-1921 ders yılında Fransız Hükümeti *St. Benoît*'ya ödenek ayırmamıştır.²⁶²

Lazaristler'in Bebek'teki okulu, ilkököl ve yüksek ilkököl²⁶³ düzeyinde bir eğitim kurumuydu. Galata'dan Bebek'e nakledilen *St. Benoît* Koleji, 1840-1867 yılları arasında eğitim faaliyetine bu semtte devam etmişti.²⁶⁴ 1896'da Lazaristlerin idaresindeki bu okula kiracı olarak yerleşen *Frères Maristes* (Marist frerler) adını taşıyan dinî topluluk, burada *St. Gabriel* Okulu'nu açtı.²⁶⁵ Mütarekenin başında Fransız askerî yetkilileri el koydukları okul binasını hastane olarak kullandıklarından, Marist frerler *St. Gabriel*'de eğitime ancak 1920 yılı sonunda başlayabildiler.²⁶⁶ 1914'te kapandığında 50'si yatılı olmak üzere 200 öğrencisi bulunan okul, mütareke döneminde önemli bir gelişme kaydedemedi.²⁶⁷ 1921-1922 ders yılında okulun öğrenci sayısı ancak 95'e ulaştı. Burada okuyan öğrencilerden eğitimlerine devam etmek isteyenler *St. Benoît* Koleji'ne geçiyorlardı.

²⁶¹ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Benoît* Koleji'nin 1921-1922 ders yılına ait bilgi formu.

²⁶² MAEN, Fonds Ankara, Carton 358, *St. Benoît* Koleji'nin 1920-1921 ders yılına ait bilgi formu.

²⁶³ Fransa'da *Ecole primaire supérieur* adıyla anılan yüksek ilköküller, ilköğretim ile ortaöğretim kurumları arasında yer alan ara öğretim kurumlarıdır. Bu okullar Osmanlı eğitim sisteminde iptidailerle idadiler arasında yer alan rüşdiyelerle denk tutulabilir.

²⁶⁴ Belin, a.g.e., s.434-435.

²⁶⁵ Polvan, *St. Gabriel* Okulu'nun Lazaristlere ait olan binada 1896 yılında açıldığını belirtmektedir. Bkz. Polvan, a.g.e., s.227. 1920 yılına ait bir belgede Marist frerlerin Bebek'te Lazaristlere ait okul binasının kiracısı oldukları belirtilir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser Defrance'ın Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Georges Leygues'ye gönderdiği 11.10.1920 tarihli mektup.

²⁶⁶ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Bebek *St. Gabriel* Okulu'nun 1920-1921 ders yılına ait bilgi formu. Ayrıca bkz. 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Bebek'teki *St. Gabriel* Okulu'na ilişkin kısa bir değerlendirme. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade Carton 358, "Collège de garçons" başlığını taşıyan değerlendirme yazısı.

²⁶⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Rapport sur les Ecoles de Frères Maristes à rouvrir dans la région de Constantinople" başlıklı rapor.

Tablo 2. 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da *Filles de la Charité* okullarının öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar²⁶⁸

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Galata Notre Dame de la Providence Okulu		500-535	510-521	450-457	11-12	11-12	12	28.000	15.000	15.000
Şişli La Paix Hastanesi Okulu ve Kimsesiz Çocuklar Yurdu		120-280	135-187	202	5-10	5	5-8	11.500	8.000	10.000
Pera St. Vincent de Paul/Ste. Pulchérie Okulu		630-680	654	616	14-17	18	20	14.000	10.000	12.000
Bebek St. Joseph Okulu		125-150	152-164	126-139	4-5	4-6	5-6	18.000	4.000	4.000
Pera Çukurbostan St. Joseph Okulu ve Yetimhanesi		225-275	273	260	5-16	7	7	4.000	4.000	5.000
Üsküdar St. Vincent Okulu		360	190-220	160-180	10-13	13	13-14	10.000	6.000	6.000

Lazaristler'e bağlı bulunan *Filles de la Charité*,²⁶⁹ onların çağrısı üzerine 1838'de İstanbul'a gelmişler ve 1839'dan itibaren Osmanlı başkentinde okulların yanısıra yetimhane, dispanser, hastane, dikiş-nakış atölyeleri gibi çok sayıda kurum açmışlardı. *Filles de la Charité* topluluğunun 1839'da Galata'da *La Maison de Notre Dame de la Providence* adıyla açtıkları misyon okulu, onların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonlarının ana merkezi ve İstanbul'un fethi sonrasında Doğu'da bir kadın misyoner topluluğu tarafından kurulan ilk dinî kurumdu.²⁷⁰

²⁶⁸ Tablo 2, *Filles de la Charité* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

²⁶⁹ Bkz. Belin, **a.g.e.**, s.434; Riffier, **a.g.e.**, s.68.

²⁷⁰ Biskupski, **a.g.e.**, s.181. Belin, İstanbul'da fetihten önce özellikle de kentin Latin işgalinde kaldığı dönemde farklı dinî tarikatlara mensup kadın rahibelerin varlığından söz eder. Bkz. Belin, **a.g.e.**, s.456-457.

1914 öncesinde *Filles de la Charité*'nin Galata'daki merkezlerinde yatılı ve ücretli bir kız ortaokulu, ücretsiz bir ilkokul, anaokul düzeyinde eğitim verdikleri bir kimsesiz çocuklar yurdu ve bir kız öksüzler yurdu vardı. Gazeteci-yazar Maurice Pernot'ya göre 1912'de Galata'daki ücretli ve ücretsiz okullarda 204 öğrenci okumaktaydı.²⁷¹ 1914 yılı verilerine göre ise *La Providence* Kız Okulu'nda 201 öğrenci öğrenim görmekteydi.²⁷² Savaşta kapatılan bu kurum 1919'da tekrar açıldı. 1919-1922 yıllarına ait bilgi formlarına göre ilköğretim düzeyindeki okulda Fransa'daki resmî ders programları takip ediliyordu. Okulun 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısı 535'ti.²⁷³ Bu rakam 1914 verileriyle karşılaştırıldığında % 166'lık bir artışa karşılık geliyordu. Sonraki iki öğretim yılında okulun öğrenci sayısında düşüş yaşandı. 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı ilk seneye oranla % 15'e yakın bir azalmayla 457'ye düştü. Öğretmen sayısında 1919-1922 yılları arasında dikkate değer bir değişim olmadı. Fransız Hükümeti, bu dönem boyunca *La Providence*'ı *Filles de la Charité*'nin talepleriyle uyum içinde istikrarlı bir şekilde destekledi.

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında kurdukları gezici hastanelerde Türk askerlerinin tedavisi için önemli katkılarda bulunan *Filles de la Charité* topluluğu, bu hizmetlerinin karşılığı olarak 1857'de dönemin padişahı Abdülmecid (1839-1861)'in kendilerine bağışladığı Şişli'deki geniş bir arazi ile ödüllendirilmişti.²⁷⁴ Rahibeler burada *Notre Dame de la Paix* adını verdikleri misyon evinde 1870'de yatısız bir kız okulu, çırak okulu, erkek çocuklarına mahsus öksüzler yurdu, çocuk yurdu, sokakta bulunmuş çocuklar için bir çocuk yuvası, ayrıca bir hastane, bir akıl hastanesi ve bir dispanser açmışlardı.²⁷⁵ 1919'da rahibeler Şişli'deki ücretli kız okulunu ve öksüzler yurdunu yeniden işler hale getirdiler. 1914'te 166 öğrencisi bulunan bu iki kurumun

²⁷¹ Pernot, **a.g.e.**, s.16.

²⁷² "Ecole des filles et asile de la Providence" başlığını taşıyan 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında yapılan değerlendirmede 1914 yılı istatistiklerine göre 201 öğrenci bulunduğu görülmektedir. Bu sayının ücretli ve ücretsiz okulları birlikte kapsayıp kapsamadığı açık değildir. Ancak Pernot'nun 1912'de verdiği rakama çok yakın olması nedeniyle ücretli ve ücretsiz okulda okuyan öğrencilerin toplamını gösteriyor olması kuvvetli bir olasılıktır. Bu okulun 1914 yılı istatistiği için Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, "Ecole des filles et asile de la Providence" başlığını taşıyan değerlendirme.

²⁷³ 1919-1920 yılı bilgi formuna göre bu okulda öğrenim gören öğrenci sayısı 535'tir. Formda kurumun ismi "Providence Kız Okulu ve Kimsesiz Çocuklar Yurdu" olarak adlandırılmış olmakla birlikte, savaştan önce anakokul düzeyinde eğitim verilen kimsesiz çocuklar yurdundaki çocukların bu rakama dahil edildiğine dair hiçbir ifade yoktur. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, "Ecole des filles et asile de la Providence"ın 1919-1920 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²⁷⁴ Belin, **a.g.e.**, s.462-463.

²⁷⁵ Öksüzler yurdundaki çocuklar Fransız diliyle temel düzeyde bir eğitim alıyorlardı. Pernot, **a.g.e.**, s.20-21; Polvan, **a.g.e.**, s.174-175.

1919-1920 ders yılında 80'i öksüz erkek çocuklar, 200'ü ise kız okulu öğrencileri olmak üzere 280 öğrencisi vardı. Bu, 1914'le karşılaştırıldığında, % 69 oranında bir artış anlamına geliyordu. Mütareke döneminde bu kuruma ilişkin hazırlanan bilgi formlarında öğrenci sayılarında aynı yıl içinde görülen büyük farklara herhangi bir açıklama getirilmediğinden öğrenci sayısında yaşanan dalgalı seyri anlamak pek mümkün değildir. Ancak formlarda verilen en yüksek rakamları dikkate alarak yapılacak bir hesaplamada görüleceği üzere, 1919-1920 ders yılında 280 öğrencisi bulunan kurumun 1921-1922 ders yılında yaklaşık % 26'lık bir azalmayla 202 öğrencisi bulunmaktaydı. Formlarda öğretmen sayılarına ilişkin de bazı çelişkiler bulunmakla birlikte, öğretmen sayısının 5-10 kişi arasında olduğu görülmektedir. Fransız Hükümeti'nin mütareke döneminde yaptığı yardımlar, *Filles de la Charité*'nin Şişli'deki eğitim kurumlarına yönelik talepleriyle örtüşmektedir.

Filles de la Charité rahibeleri, 1846'da Fransız Büyükelçiliği'nin çağrısıyla çalışmaya başladıkları Taksim Fransız Hastanesi bünyesinde *St. Vincent de Paul* adında bir misyon evi kurdular. Burada küçük yaşta erkek çocuklar ile kız çocukları için okullar ve atölyeler açtılar.²⁷⁶ Maurice Pernot'nun raporuna göre, 1912'de bu okullarda 442 öğrenci bulunmaktaydı.²⁷⁷ I. Dünya savaşı yıllarında okul tamamen harap olmuş ve yağmalanmıştı. Rahibeler oturulmaz durumdaki bu binayı yeniden inşa etmek yerine, Lazaristlerin Pera'daki *Ste. Pulchérie* Okulu'na kiracı olarak yerleştiler.²⁷⁸ Böylelikle Taksim'deki eski *St. Vincent de Paul* Okulu yerleştiği yeni binanın adını alarak *Ste. Pulchérie* olarak anılmaya başladı. Mütareke döneminde ilköğretim düzeyindeki okulda Fransa'daki resmî müfredat takip ediliyordu. Okulun öğrenci sayısı 1919-1920 ders yılında 1912'yle karşılaştırıldığında % 54 artışla 680'e yükselmişti. Sonraki iki yılda öğrenci sayısında ufak bir düşüş yaşandı. 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı ilk yıla oranla % 8 düşüşle 616'da kaldı. Okuldaki öğretmen sayısı yıldan yıla ufak bir artışla 1921-1922 ders yılında 20'ye kadar yükseldi. İstanbul'daki tüm Fransız ilköğretim okulları içinde en yoğun ilgi görenlerin başında gelen *Ste. Pulchérie* Fransız yetkililerce de önemseniyordu. Nitekim, *Filles*

²⁷⁶ Belin, **a.g.e.**, s.460-461.

²⁷⁷ Pernot, **a.g.e.**, s.17.

²⁷⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Ste. Pulchérie*'nin 1920-1921 yılına ait bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Ste. Pulchérie*'nin 1921-1922 yılına ait bilgi formu. Ayrıca bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.149 ve s.172.

de la Charité'nin mütareke yıllarında talep ettiği yardım miktarları Fransız Hükümeti'nce her zaman karşılanmıştır.²⁷⁹

Filles de la Charité rahibeleri 1853'te Bebek'te *St. Joseph* adlı bir misyon evi kurdular. Burada yatılı ve yatsız kısımları olan bir ilkokul, bir öksüz yurdu ve bir atölye açtılar.²⁸⁰ Bebek *St. Joseph* Okulu'nun 1914'te 140 öğrencisi vardı. Okul 1919-1920 ders yılında yeniden faaliyete geçtiğinde ise 150 öğrencisi bulunuyordu. Mütareke dönemi boyunca çok büyük bir gelişme kaydetmese de İstanbul'un Bebek semtindeki tek kız okulu olmasından dolayı Fransız Hükümeti tarafından istikrarlı bir şekilde desteklendi.

Galata'daki *La Providence* binasının 1865'te bir yangında yanmasından sonra, *Filles de la Charité* rahibeleri Tophane Çukurbostan'da dönemin padişahı Abdülaziz (1861-1876) tarafından kendilerine tahsis edilen bir arsa üzerinde Fransız Hükümeti'nin, büyük ticaret çevrelerinin ve hayırseverlerin bağışlarıyla *St. Joseph* adında yeni bir misyon evi açtılar. 1841'den beri Galata'daki binada bulunan öksüzler yurdunu da Çukurbostan'a taşıdılar. 1869'da hizmete giren kız öksüzler yurdunun yanısıra rahibeler burada biri yatılı, diğeri gündüzlü iki kız okulu açtılar.²⁸¹ 1914'te kapanan bu kurumlardan öksüzler yurdu ve yatsız kız okulu 1919'da tekrar faaliyete geçti. Öksüzler yurdundaki kız çocuklar eskiden olduğu gibi temel düzeyde bir eğitimin yanısıra açılan atölyelerde dikiş-nakış ve diğev işleriyle ilgili dersler görüyorlardı. Burada amaçlanan, yurttan ayrılan öğrencileri hayatlarını kazanmalarını sağlayacak bir meslek sahibi yapmaktı.²⁸² Okul ve kız öksüzler yurdunun 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısı 275'ti. Bunların 85'ini öksüzler, 190'ını yatsız okulun öğrencileri oluşturuyordu.²⁸³ Sonraki sene, toplam 273 öğrencinin 60'ını öksüzler oluşturuyordu. 1921-1922 ders yılında ise 260 öğrenciden 56'sı öksüz çocuklardı. Bu iki kurumla ilgilenen öğretmen sayısı 1919-1920 senesine ilişkin bilgi formuna göre 16'ydı. Rahibeler, öğretim kadrosunun kısıtlılığını kurumlarının gelişimini engelleyen

²⁷⁹ Tablo 2'deki yardım miktarları, okula ilişkin düzenlenen bilgi formlarındaki yardım talepleri ile karşılaştırıldığında, *Filles de la Charité*'nin talepleri doğrultusunda 1920 sonrasında yardım miktarlarında bir artırıma gidildiği görülmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Carton 358 ve Carton 359'da *Ste. Pulchérie* Okulu için düzenlenen bilgi formları.

²⁸⁰ Polvan, a.g.e., s.172.

²⁸¹ Belin, a.g.e., s.464-465; Polvan, a.g.e., s.176.

²⁸² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Çukurbostan'daki *St. Joseph* Öksüzler Yurdu ve Okulu'na ilişkin kısa bir değerlendirme.

²⁸³ F.-X. Lobry, "Province de Constantinople- Mission de S. Ém. Le Cardinal Dubois en Orient Journal de M. Lobry", *Annales de la Congrégation de la Mission*, Vol. 86, (1921), s.661. <http://via.library.depaul.edu/annales/86>.

bir etken olarak görüyorlardı.²⁸⁴ Öte yandan öğretmen açığını kapatmak için laik öğretmen istihdam edecek kaynaklara da sahip değillerdi.²⁸⁵ İlginçtir ki, sonraki iki yılın bilgi formlarına göre öğretmen sayısı 7'ye kadar düştüğü halde öğretmen açığının yarattığı sıkıntılardan bahsedilmemiştir. Mütareke yıllarında, okul ve öksüzler yurdu için rahibelerin talep ettiği yardım miktarları Fransız Hükümeti tarafından eksiksiz karşılanmıştır.

Filles de la Charité rahibeleri, 1859'da Üsküdar'da yatılı ve yatisız kısımları olan bir okul açmışlarsa da, 1860'da Suriye'deki siyasi gelişmelerin Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yarattığı gerginlik üzerine okullarını kapatma gereği duymuşlardı. Rahibeler, 1883'te Üsküdar'a geri dönerek bu kez kiraladıkları bir evde semtin az sayıdaki Katolik sakini için bir okul açtılar. Deneme amaçlı bu girişim başarılı olunca 1884'te bir bina satın alarak burada *St. Vincent* misyon evini kurdular. Rahibeler, burada yatılı ve yatisız kısımları olan bir okul, kimsesiz çocuklar için bir yurt ve atölyeler oluşturdular.²⁸⁶

St. Vincent Okulu'nun 1914'te kapatıldığında 300 öğrencisi vardı.²⁸⁷ 1919-1920 ders yılında 1914'le karşılaştırıldığında öğrenci sayısı % 20'lik bir artışla 360'a yükseldi. Sonraki yıl % 39'luk bir düşüşle 220'ye geriledi. Öğrenci sayısındaki bu büyük düşüşün nedeni açıkça belirtilmese de, okulun yeniden açıldığı 1919-1920 ders yılına ait bilgi formunda dikkat çekilen öğretmen kadrosunun yetersizliğinin böyle bir sonuca yol açmış olduğu düşünülebilir.²⁸⁸ Mütareke yılları boyunca okulun öğretmen sayısı 13-14'ün üzerine çıkmadı ve rahibeler pek arzu etmediği halde öğretim kadrosu ağırlıklı olarak laik öğretmenlerden oluştu. Öğrenci sayısının 1921-1922 ders yılında bir önceki seneye oranla % 18'lik bir gerilemeyle 180'e düşmesiye, Ağustos 1921'de

²⁸⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Çukurbostan *St. Joseph* Öksüzler Yurdu ve Okulu'nun 1919-1920 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²⁸⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Çukurbostan'daki *St. Joseph* Öksüzler Yurdu ve Okulu'na ilişkin kısa bir değerlendirme.

²⁸⁶ Belin, *a.g.e.*, s.468-469; Polvan, *a.g.e.*, s.177.

²⁸⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 ödenek önerileri kapsamında Üsküdar'daki *St. Vincent* Okulu'na ilişkin kısa bir değerlendirme.

²⁸⁸ 1919-1920 yılına ait bilgi formundaki açıklamalara göre okula devam eden öğrenciler ve onların aileleri okuldaki öğretmenlerin azlığından ve yetersizliğinden şikayet ediyorlar ve eğer bir çözüm bulunamazsa okulu bırakmaktan bahsediyorlardı. Rahibelere göre okulun öğrencilerini kaybetmemesi öğretim kadrosuna en azından üç yeni rahibenin daha katılmasına bağlıydı. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Üsküdar *St. Vincent* Okulu'nun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

çıkan yangından kaynaklanıyordu.²⁸⁹ Mütareke dönemi boyunca Fransız Hükümeti'nin *St. Vincent Okulu*'na verdiği yıllık ödenekler, *Filles de la Charité* rahibelerinin talepleriyle tamamen örtüşüyordu.

Tablo 3. 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da *Notre Dame de Sion* rahibelerine ait okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar²⁹⁰

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Pangaltı Notre Dame de Sion		468	539	588	32-37	39	43	10.000	6.000	8.000
Kadıköy Notre Dame de Sion		120	241	229	8	15	17	10.000	6.000	6.000

Notre Dame de Sion rahibeleri,²⁹¹ mütarekenin ardından İstanbul'a dönerek buradaki okullarını yeniden hizmete sokan bir diğer dinî topluluktu.

Notre Dame de Sion rahibeleri İstanbul'a 1856'da geldiler ve daha önce *Filles de la Charité* rahibeleri tarafından idare edilen Pangaltı'daki okulu devralarak aynı yıl içinde eğitime başladılar.²⁹² Pangaltı *Notre Dame de Sion*, başlangıçta varlıklı ailelerin kızlarını gönderdiği yatılı bir ortaöğretim okulu iken, buna ilaveten 1859 yılında fakir Hıristiyan kız çocuklarını okutmak için parasız bir ilköğretim okulu

²⁸⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Üsküdar *St. Vincent Okulu*'nun 1921-1922 yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

²⁹⁰ Tablo 3, *Notre Dame de Sion* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

²⁹¹ Fransa'da halk arasında kısaca "*Dames de Sion*" diye anılan bu rahibelerin bağlı oldukları dinî topluluk, (*Congrégation des Sœurs de Notre Dame de Sion*) 1842 veya 1843'te Théodore Ratisbonne adında bir din adamı tarafından kurulmuştur. Strasbourg'lu Yahudi bir aileden olan Théodore genç yaşında Hıristiyan olmuş, tarikatlara girmiş, Strasbourg Katedrali'ne Piskopos muavini tayin edilmiştir. *Dame de Sion* dinî topluluğunun amacı Yahudiler arasında Hıristiyanlığı yaymak ve bu dini kabul edenlere ilk Hıristiyan terbiyesini vermektir. Sonraları kızlar için yatılı okullar, öksüz yurtları, fakir kızlar için iş atölyeleri açmak *Dame de Sion* rahibelerinin belli başlı işlerinden olmuştur. Polvan, a.g.e., s.114. *Notre Dame de Sion* dinî topluluğunun kuruluş öyküsü için bkz. Özen, a.g.e., s.13-20.

²⁹² a.g.e., s.20-34.

açıldı.²⁹³ Ayrıca yine Pangaltı’da, bu rahibelere ait Katolik kızlar için bir öksüzler yurdu bulunuyordu.²⁹⁴ 1914’te rahibeler ülkeden ayrılırken Pangaltı’daki iki okulun toplam 439 öğrencisi vardı.²⁹⁵ Rahibeler mütarekeden hemen sonra İstanbul’a geri dönerek 15 Ocak 1919’dan itibaren okullarına öğrenci kabul etmeye başladılar.²⁹⁶ 1919-1920 ders yılında Pangaltı *Notre Dame de Sion* yatılı okulunda 330, parasız ilköğretim okulunda 138 olmak üzere toplam 468 öğrenci bu kurumda eğitim görüyordu.²⁹⁷ Sonraki yıl öğrenci sayısı % 15 artarak 539’a (389’u yatılı okul, 150’si parasız ilköğretim okulu öğrencisi) yükseldi. 1921-1922 ders yılında ise yeniden öğretime başlanılan ilk seneye oranla % 26 artışla öğrenci sayısı 588’e (407’si yatılı okul, 181’i parasız ilköğretim okulu öğrencisi) ulaştı.

Mütareke dönemi boyunca okulun restorasyonu ve genişletilmesi çabaları devam etti ve çalışmalar 1922 yılında büyük ölçüde tamamlandı. Bu süre içinde okulun öğrenci sayısındaki artışa rağmen, pek çok öğrencinin başvurusu da yer darlığı nedeniyle reddedildi.²⁹⁸ Mütareke yıllarında diğer pek çok Fransız okulunun aksine öğretmen açığı bulunmayan Pangaltı *Notre Dame de Sion*’da öğretmen sayısı 1919-1920 ders yılında 37 iken, iki yıl sonra 43’e yükseldi. Diğer misyon okullarının çoğunda öğretmen açığı laik öğretmenlere başvurmayı zorunlu kıldığı halde, mütareke dönemi boyunca öğretmen kadrosunda daima rahibelerin ağırlıklı bir yere sahip olduğu Pangaltı’da böyle bir sıkıntı göze çarpmıyordu. Öte yandan, yüksek mali yardım taleplerini tam olarak karşılamasa da Fransız Hükümeti mütareke yıllarında bu kurumu düzenli olarak desteklemeye devam etti.²⁹⁹

²⁹³ a.g.e., s.54.

²⁹⁴ Belin, a.g.e., s.472.

²⁹⁵ 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Pangaltı *Notre Dame de Sion* yatılı kız ortaöğretim okulu ve parasız ilköğretim okuluna dair değerlendirme. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, “Pensionnat de Notre Dame de Sion” başlıklı değerlendirme. Özen, rahibelerin İstanbul’dan Paris’teki ana merkeze gönderdikleri bir mektupta 1914’te okul kapanırken 281’i paralı okul, 199’u parasız okulda okuyan toplam 480 öğrencisi bulunduğunu bildirdiklerini belirtir. Bkz. Özen, a.g.e., s.103 ve dipnot 9.

²⁹⁶ Özen, a.g.e., s.112.

²⁹⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında “Pensionnat de Notre Dame de Sion” başlıklı değerlendirme.

²⁹⁸ Pangaltı *Notre Dame de Sion*’un 1919-1922 yılları arasındaki durumuna ilişkin hazırlanan bilgi formlarında okulda yapılan tamirat çalışmaları ve düzenlemelere ilişkin bilgiler verilmekte, ayrıca okuldaki yer darlığını aşmak için bulunan çözümler dile getirilmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359. Bu konuda ayrıca bkz. Özen, a.g.e., s.112-113.

²⁹⁹ Pangaltı *Notre Dame de Sion*’un 1920-1921 ve 1921-1922 ders yılları için Fransız Hükümeti’nden talep ettiği yardım miktarı 20.000 franktı. Fakat yapılan yardımlar bu talebin yarısı kadar bile değildi. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359, Pangaltı *Notre Dame de Sion*’un 1919-1922 yılları arasındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

Notre Dame de Sion rahibeleri, 1863 yılında, İstanbul Kadıköy’de başka bir okul daha açtı.³⁰⁰ Kadıköy’de 1914 öncesinde kız öğrenciler için yatılı ve gündüzlü kısımları olan bir ortaöğretim okulu ve bir de parasız ilköğretim okulu bulunuyordu.³⁰¹ I. Dünya Savaşı sırasında okul binalarından biri yanmış, diğeri ise Türkler tarafından öksüzler yurdu olarak kullanılmış ve çok zarar görmüştü.³⁰² Mütareke sonrasında İstanbul’a geri dönen rahibeler imkânları ölçüsünde sadece eski ortaokulun gündüzlü kısmını açabildiler.³⁰³ Bununla birlikte okul, mütareke dönemi boyunca yüksek ilköğretim düzeyinde eğitim veren bir kurum olarak kaldı.³⁰⁴ 1914’te yatılı ve gündüzlü ortaöğretim okulunda toplam 200 öğrenci, parasız ilköğretim okulunda ise 100 öğrenci eğitim görüyordu.³⁰⁵ 1919-1920 ders yılında okulun açılabilen gündüzlü kısmında 120 öğrenci bulunuyordu. Sonraki yıl gündüzlü öğrencilerin yanısıra yatılı okul, öksüzler yurdu ve kilise okulu öğrencileriyle birlikte öğrenci sayısı 241’e ulaştı.³⁰⁶ Tablo 3’ten görüleceği üzere, mütareke yıllarını yeniden toparlanma çabasıyla geçiren okulun 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı bir miktar düşüşle 229’da kaldı.

1919-1920 ders yılında 8 öğretmeni bulunan okulun iki yıl sonra öğretmen sayısı 17’ye ulaştı. Ancak yine de 1914’teki 26 kişiden oluşan öğretim kadrosunun gerisinde kaldı. Kadıköy okulu savaşta çok zarar görmüştü. Okul idaresi bu nedenle 1921 ve 1922’de giriştiği tamirat ve okul büyütme çalışmaları için Fransız Hükümeti’nden 20.000 frank düzeyinde yüksek yardım taleplerinde bulundu. Fransız Hükümeti Tablo 3’ten de görüldüğü üzere bu talepleri yıllık ödeneklere

³⁰⁰ Kadıköy *Notre Dame de Sion*’un kuruluş hikayesi için bkz. Özen, **a.g.e.**, s.57-60.

³⁰¹ Kadıköy’deki parasız ilköğretim okuluna Pangaltı’dakinin aksine Katolik olmayan öğrenciler de kabul ediliyordu. Bkz. Pernot, **a.g.e.**, s.16.

³⁰² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Kadıköy *Notre Dame de Sion*’un 1919-1920 ders yılına ait bilgi formu.

³⁰³ **aynı form.**

³⁰⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Kadıköy *Notre Dame de Sion*’un 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu

³⁰⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kadıköy *Notre Dame de Sion* Kız Okulu’na ilişkin değerlendirme.

³⁰⁶ Kadıköy *Notre Dame de Sion*’un 1920-1921 ders yılına ait bilgi formunda öğrenci sayısının yanında yatılı, gündüzlü öğrencilerden, öksüzlerden ve kilise okulu öğrencilerinden bahsedilmekte ancak okulun bir yıl içinde nasıl bir gelişim gösterdiğine ilişkin bilgi verilmemektedir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Kadıköy *Notre Dame de Sion*’un 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

yansıtamamakla birlikte, 1922 mayısında Oyunlar Fonu üzerinden 86.000 frank tutarında bir yardımda bulunarak okulun taleplerini büyük ölçüde karşılamış oldu.³⁰⁷

Tablo 4. 1919-1922 yılları arasında İstanbul’da *Augustins de l’Assomption* rahiplerine ait okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar³⁰⁸

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Kumkapı Asompsiyon Koleji		270-284	285	288-296	12	15	17	30.000	10.000	14.000
Büyük Doğu Semineri/ Bizans Araştırmaları Yüksek Okulu		11	15	16	3	6	7-8	-	7.500	7.500
Kadıköy Kilise Okulu/Kolej (école paroissiale/maîtrise)		80-85	96	89-90	4-5	6	6-7	5.000	2.000	2.000

*Augustin de l’Assomption*³⁰⁹ rahipleri ile *Oblates de l’Assomption*³¹⁰ rahibeleri de mütareke sonrasında İstanbul’a dönerek 1914 öncesinde sahip oldukları eğitim kurumlarını büyük ölçüde yeniden çalışır hale getirdiler.

³⁰⁷ MAEN, Fonds İstanbul, Consulat Général, Série B, Carton 27, İstanbul Fransız Yüksek Komiseri Pellé’nin İstanbul Başkonsolosu’na gönderdiği 18.5.1922 tarihli mektup.

³⁰⁸ Tablo 4, *Augustins de l’Assomption* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359’da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

³⁰⁹ “Assomptionnistes” de denilen *Augustins de l’Assomption* dinî topluluğu 1845’te Fransa’nın Nîmes şehrinde Emmanuel d’Alzon adında bir din adamı tarafından kurulmuştur. Bu topluluk, vaaz vermek, öğretim işleri ve diğer ruhani ödevlerin yanısıra faaliyetleri arasına basın yayın ve gazetecilik alanını da katmıştır. Asompsiyonistler, Fransa’da 1880 yılından itibaren çıkardığı “La Croix” adlı gazete ile muhafazakâr Katolik çevrelerin sözcülüğünü yapmıştır. Bkz. Babot, **a.g.e.**, s.51-52; Polvan, **a.g.e.**, s.118; “Assumptionist Fathers”, **Encyclopædia Britannica**, Vol.2, Encyclopædia Britannica Inc., William Benton, Chicago, 1969, s.632. *Augustins de l’Assomption* dinî topluluğu, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki misyon faaliyetlerine bugün Bulgaristan’da bulunan Filibe’de 1863 yılında başlamıştır. Jean-Paul Périer-Muzet, “Un historique de la mission d’Orient”, **La Mission d’Orient de l’Assomption**, yay. haz. André Brombart, (Collection “Cahiers du Bicentenaire d’Alzon 2010” no.6), 2008, s.26

³¹⁰ *Oblates de l’Assomption* dinî topluluğu, *Augustins de l’Assomption*’un kurucusu Emmanuel d’Alzon ve yardımcısı Marie Eugénie adlı bir rahibenin girişimleri sonucunda 1865 mayısında kuruldu. Bu dinî topluluğun kuruluş amacı Doğu misyonlarında *Augustins de l’Assomption* rahiplerine yardımcı

Asompsiyonistler İstanbul'daki misyon faaliyetlerine 1882 yılında başladılar.³¹¹ Önce, misyon merkezi olarak seçtikleri Kumkapı mahallesinde erkek çocuklar için bir ilkokul açtılar. Daha sonra bu okul gelişerek XX. yüzyıl başlarında bir kolej halini aldı.³¹² Asompsiyonistler ayrıca bu okula din adamı yetiştirmek amacıyla yatılı bir kısım eklediler.³¹³ 1914'te kolej kapandığında 250 öğrencisi vardı.³¹⁴ 1919-1920 ders yılında yeniden faaliyete geçtiğinde yer darlığından dolayı pek çok öğrenciyi kabul etmemekle birlikte 284 öğrencisi bulunuyordu.³¹⁵ Sonraki iki yıl ufak artışlarla öğrenci sayısı 296'ya kadar yükseldi. Asompsiyonistler, okullarının yeniden faaliyete geçtiği 1919-1920 ders yılında, kolejin öğretim kadrosunda Fransızların azlığından ve bu açığı İstanbul'daki yabancı laik öğretmenler ya da rahiplerle doldurmak zorunda kaldıklarından şikâyet ediyorlardı. Onlara göre bu durum sadece okul bütçesine ağır bir yük getirmekle kalmıyor, aynı zamanda verilen eğitimin niteliğini de olumsuz yönde etkiliyordu.³¹⁶ Mütareke yıllarında Fransız öğretmenlerin öğretim kadrosu içindeki ağırlığı çok az da olsa arttı. 1919-1920 ders yılında 12 öğretmenin 4'ü yani % 33'ü, 1921-1922 ders yılında ise 17 öğretmenin 7'si yani % 41'i Fransız öğretmenlerden oluşuyordu. Okul binası savaş sırasında yeniden inşa edilmeyi gerektirecek denli büyük zarar gördüğünden, Asompsiyonistler Kumkapı'daki kolejleri için Fransız Hükümeti'nden yüksek mali yardım beklentisi içindeydiler.³¹⁷ Ancak, Fransız Hükümeti'nin yıllık yardımları bu talepleri karşılamaktan uzak kaldı. Öte yandan kolejin müdürü P. Clément, yeni bir okul binasının inşası için 1 Mayıs 1921'de Fransa Dışişleri Bakanı'na yazdığı bir mektupla Oyunlar Fonu üzerinden verilecek yardımlara Kumkapı Koleji'nin de dahil edilmesini

olmaktı. *Oblates de l'Assomption* rahibeleri Osmanlı topraklarındaki ilk misyon faaliyetlerini 1868'te Edirne'de başlattılar. Bkz. Bernadetta Zeidu, "Les Oblates de l'Assomption en Orient", **La Mission d'Orient de l'Assomption**, yay. haz. André Brombart, (Collection "Cahiers du Bicentenaire d'Alzon 2010" no.6), 2008, s.33-36; Biskupski, **a.g.e.**, s.310.

³¹¹ Biskupski, **a.g.e.**, s.298.

³¹² Xavier Jacob, "L'Assomption en Turquie", **L'Aventure missionnaire assomptionniste**, ed. Bernard Holzer (Collection "Recherches Assomption" no.1), Actes du Colloque d'histoire du 150ème anniversaire de la congrégation des Augustins de l'Assomption, Lyon-Valpré, 22-26 novembre 2000, s.244-245.

³¹³ Belin, **a.g.e.**, s.442; Polvan, **a.g.e.**, s.120.

³¹⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kumkapı Asompsiyon Koleji'ne ilişkin değerlendirme.

³¹⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Kumkapı Asompsiyon Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³¹⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Kumkapı Asompsiyon Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³¹⁷ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Carton 358 ve 359, Kumkapı Asompsiyon Koleji'nin 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

istedi.³¹⁸ Oyunlar Fonu Dağıtım Komisyonu kolejin bu talebini 110.000 frank tutarında bir sübvansiyonla ancak 1923 yılında karşılayabildi.³¹⁹

Asompsiyonistler 1886'da Fenerbahçe'de bir arsa satın alarak Kumkapı'dan sonra İstanbul'daki ikinci misyon merkezlerini kurdular.³²⁰ Burada rahip adayları için bir *noviciat*,³²¹ rahip yetiştirmek üzere bir seminer³²² ve Katolik ailelerin çocuklarına yönelik küçük, gündüzlü bir ilkokul açtılar.³²³ I. Dünya Savaşı yıllarında hastane olarak kullanılan Fenerbahçe'deki misyon binaları 1919 yılında Asompsiyonistler tarafından geri alındığında son derece kötü durumdaydı.³²⁴ Bir belgede buradaki ilkokulun 1920'da yeniden açıldığından söz ediliyor olsa da sonraki yıllarda bu okulun varlığından bahsedilmemektedir.³²⁵

Asompsiyonistlerin İstanbul'da misyon faaliyetlerini yürüttüğü bir diğer merkez de Kadıköy'deydi. Papalık, 1895'te aldığı bir kararla Kadıköy Latin ve Rum cemaatlerinin ruhani yönetimini Asompsiyonist rahiplere emanet etmişti. Buradaki kilise ve ona bağlı binalar da Asompsiyonistlere verilmişti.³²⁶ Asompsiyonistler

³¹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Kumkapı Asompsiyon Koleji müdürü P. Clément'in Fransız Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 1.5.1921 tarihli mektup.

³¹⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Fransız Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki Yüksek Komiser'e gönderdiği 17.2.1923 tarihli mektup.

³²⁰ Belin, a.g.e., s.442; Polvan, a.g.e., s.120

³²¹ Tarikata ya da dinî bir cemiyete girmek isteyen, ilk önce bir rehberin yönetimi altında en az bir sene süren bir deney dönemi yaşayacaktır; bu döneme *Noviciat* denir. Bu dönemin yaşandığı eve de *noviciat* denir. Jacob, "noviciat" kelimesinin karşılığı olarak çömezlik veya ibtida kelimelerini önermiştir. Bkz. Xavier Jacob, **Hıristiyan Terimler Sözlüğü: Bir deneme (Essai d'un lexique chrétien en langue turque)**, Orhan Matbaacılık, İstanbul, [2004], s.396-397.

³²² Aslında fidanlık anlamına gelen bu terim bir meslek okulu ya da özel eğitim kurumunu belirtmektedir. Öte yandan Hıristiyan terminolojisinde seminer genellikle rahip okulu anlamına gelmektedir. Bu rahip okulları iki seviyededir. Lise seviyesinde olanlara Küçük Seminer (Petit Séminaire), fakülte seviyesinde olanlara ise Büyük Seminer (Grand Séminaire) denir. Bu ikincisi aslında bir ilahiyat fakültesi ya da yüksek okuldur ve öğrencilerini rahipliğe hazırlamaktadır. Bkz. Jacob, a.g.e., s.509.

³²³ Belin, a.g.e., s.442-443; Polvan, a.g.e., 120.

³²⁴ Jacob, a.g.m., s.247.

³²⁵ İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Leygues'e gönderdiği 11 Ekim 1920 tarihli mektupta Fenerbahçe'de Asompsiyonistlere ait okulun açıldığı haber vermekte ve bu okul için 5.000 franklık bir yardım talep etmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Leygues'e gönderdiği 11.10.1920 tarihli mektup. Defrance'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand'a gönderdiği 30 Nisan 1920 tarihli raporda ise Asompsiyonistlerin Fenerbahçe'deki okulu başka bir dinî topluluğa (Karmelitler) bıraktıkları bildirilmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade Carton, 358, Defrance'ın Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor. Asompsiyonistlerin Doğu Misyonu başkanı P. Gervais Quénard'ın 21 Mart 1921'de İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği mektupta Asompsiyon rahip ve rahibelerinin faaliyete geçmiş olan misyon kurumlarına ilişkin bir liste sunar. Fenerbahçe'deki okul bu liste içinde yer almamaktadır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, P. Gervais Quénard'ın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 21.3.1921 tarihli mektup.

³²⁶ Rinaldo Marmara, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, çev. Saadet Özen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s.151.

1895'te burada öğrencilerin felsefe, teoloji, kutsal kitaplar ve kilise hukuku üzerine dersler gördüğü *Séminaire Léonin* ismini taşıyan bir büyük seminer açtılar.³²⁷ Öte yandan, aynı tarihte Kadıköy kilisesinin yanında Peder Louis Petit'nin öncülüğünde *Ecole pratique d'Etudes Orientales* (Doğu Araştırmaları Uygulama Okulu) adlı bir yüksek araştırma merkezi kurdular.³²⁸ Merkezin temel amacı Bizans dönemine ilişkin bilimsel çalışmalar yapmaktı.³²⁹ Asompsiyonistler burada yapılan incelemeleri yayımlamak üzere Ekim 1897'den itibaren *Echos d'Orient* adlı bir dergi çıkarmaya başladılar.³³⁰ Ayrıca, 20.000 ciltlik zengin bir araştırma kütüphanesi oluşturdular.³³¹

Mondros Mütarekesi'nden sonra Asompsiyonistler hem Büyük Doğu Semineri'ni hem de Kadıköy'deki Yüksek Araştırma Merkezi'ni yeniden faaliyete geçirdiler. Büyük Doğu Semineri'nde Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı az sayıda Bulgar, Rus ve Rumen öğrenci, rahip olmak üzere eğitim görüyorlardı.³³² Buradaki öğrenci sayısı 1921-1922 ders yılında 16'ya kadar yükseldi. Öğretmen sayısının öğrencilere oranla hayli yüksek olması, özel uzmanlık gerektiren felsefe, teoloji, kilise hukuku ve kilise tarihi gibi alanları kapsayan ders programından kaynaklanıyor olmalıdır.

Mütareke döneminde Büyük Doğu Semineri, araştırma merkezi ile aynı binada faaliyet gösteriyordu.³³³ Seminer öğrencileri araştırma merkezi binasına sıkışmışlardı. Yer darlığından dolayı yeni öğrenci başvuruları da kabul edilmiyordu. Asompsiyonistler bu iki kurumu birbirinden ayırmak üzere Oyunlar Fonu Dağıtım Komisyonu'ndan 250.000 frank tutarında bir yardım talebinde bulunmakla birlikte, mütareke yıllarında semineri yeni bir binaya taşıyamadılar.³³⁴ Yıllık düzenli yardımlar

³²⁷ Jean-Baptiste Piolet, ed. **La France au dehors: Les missions catholiques françaises au XIXe siècle**, C.1: Missions d'Orient, A. Colin, Paris, [1900], s.87; Jacob, **a.g.m.**, s.253; Biskupski, **a.g.e.**, s.303-304.

³²⁸ Polvan bu okulun 1897'de kurulduğu bilgisini verir. Bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.121. Bu kurum için belgelerde ortak bir adlandırma yoktur. Ancak 1919-1922 yıllarına ait bilgi formlarında kurumdan *Ecole des Hautes Etudes Byzantines* (Yüksek Bizans Araştırmaları Okulu) diye bahsedilmektedir. Tablo 4'te de bu adlandırma tercih edilmiştir.

³²⁹ **MAEP**, Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol.122, "Rapport sur la fondation d'un Institut Français de Hautes Etudes Byzantines à Constantinople" başlıklı rapor, s.172.

³³⁰ Marmara, **a.g.e.**, s.152.

³³¹ Polvan, **a.g.e.**, s.121.

³³² Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359'da Büyük Doğu Semineri ve Yüksek Bizans Araştırmaları Okulu'nun 1919-1922 yılları arasındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

³³³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Yüksek Bizans Araştırmaları Okulu ve Büyük Doğu Semineri'nin 1922-1923 ders yılına ait bilgi formu.

³³⁴ Bu konuda bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, *Echos d'Orient* dergisinin yazı işleri müdürü S. Salaville'in Oyunlar Fonu Dağıtım Komisyonu Başkanı'na 3.4.1921 tarihli mektubu.

açısından Fransa hükümeti bu iki kuruma 1919-1922 yılları arasında çok güçlü bir destek vermedi. 1920-1921 ders yılında Fransız Hükümeti'nin yaptığı yardım, Yüksek Araştırma Merkezi kütüphanesine tahsis edildi.³³⁵ Sonraki yıl yapılan yardım ise iki kurum arasında paylaştırıldı.³³⁶

Fransa, 1846'dan itibaren Akdeniz bölgesindeki şehirlerde arkeolojik araştırma enstitüleri kurmuştu. Bu, arkeoloji alanında sürmekte olan uluslararası rekabet ve prestij yarışının bir yansımasıydı.³³⁷ Fransa, İstanbul'da da öteden beri Atina Fransız Okulu (Ecole Française d'Athènes) benzeri bir arkeoloji enstitüsü kurmak istiyordu.³³⁸ Çarlık Rusyası'nın çöküşüyle İstanbul'da Ruslara ait Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nün ortadan kalktığı³³⁹, savaş mağlubu Almanya'nın da etkinliğinin azaldığı mütareke döneminde³⁴⁰, Fransa bir arkeoloji enstitüsü kurma fikrini yaşama geçirmek için uygun bir ortam buldu. Asompsiyonistlerin elindeki Yüksek Bizans Araştırmaları Merkezi'nden yararlanarak söz konusu tasarının hayata geçirilmesi düşünüldü ve bu konuya ilişkin olarak Maurice Pernot, Asompsiyonistlerin Doğu Misyonu başrahibi Gervais Quénard ile bazı görüşmeler yaptı.³⁴¹ Sonuç olarak kütüphanenin kurulacak olan enstitüye bırakılması karşılığında

MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser General Pellé'ye gönderdiği 15.11.1921 tarihli mektup. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, General Pellé'nin Kadıköy Augustins de l'Assomption başrahibine gönderdiği 21.11.1921 tarihli mektup. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Echos d'Orient yazışmaları müdürü S. Salaville'in Yüksek Komiser General Pellé'ye gönderdiği 28.3.1922 tarihli mektup. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye gönderdiği 27.5.1922 tarihli mektup.

³³⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Yüksek Bizans Araştırmaları Okulu ve Büyük Doğu Semineri'nin 1920-1921 ders yılına ait bilgi formu.

³³⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade Carton, 359, Yüksek Bizans Araştırmaları Okulu ve Büyük Doğu Semineri'nin 1921-1922 ders yılına ait bilgi formu.

³³⁷ Arkeolojinin uluslararası rekabetin hizmetinde bir araç olarak kullanılmasına ve kurulan arkeolojik araştırma enstitülerinin arkasındaki temel motivasyonun politik nedenlere dayandığına dikkat çeken bir çalışma için bkz. Catherine Valenti, "Vitrines scientifiques et vecteurs culturels: écoles et instituts français en Méditerranée (XIXe-XXe siècles)", **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006, s.391-403.

³³⁸ **aynı makale**, s.400-401.

³³⁹ Defrance'ın 30 Nisan 1920 tarihli raporunda Rusya'nın İstanbul'daki arkeoloji enstitüsünün ortadan kalkmasıyla bu alanda doğan boşluğun Fransa tarafından doldurulması gereğine dikkat çekilir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor, s.4-5.

³⁴⁰ 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Asompsiyonistlerin Kadıköy'deki araştırma merkezine ilişkin bir değerlendirme yazısında Bizans tarihine incelemelerin Alman bilim adamlarının tekelinde bulunduğu ve şayet Fransa bu konuya gereken önemi vermezse Almanların bu konuda üstünlüğünün devam edeceğine dikkat çekilmektedir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, "Institut Oriental d'Archéologie" başlığını taşıyan belge.

³⁴¹ Maurice Pernot, İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü kurulmasına yönelik bir inceleme yapmak üzere Fransız Hükümeti tarafından görevlendirilmişti. Pernot, Fransız Hükümeti'nin de görüşleri doğrultusunda Asompsiyonistlerin Kadıköy'deki Yüksek Bizans Araştırmaları Merkezi'nden

kütüphane memurluğu görevinin bir Asoptionsyon pederine verilmesi noktasında ilke olarak anlaşmaya varıldı.³⁴² Ancak Fransa'nın çok arzuladığı bu tasarının mütareke döneminde gerçekleştirilmesi mümkün olmadı. Her ne kadar Hariciye Nezareti 23 Nisan 1922 tarihli bir mektupla, İstanbul'da bir Fransız Arkeoloji ve Tarih Okulu kurulmasına onay verse de,³⁴³ siyasi gelişmeler nedeniyle tasarının gerçekleşmesi 1930 yılını bulacaktır.

Asoptionsyonistler, Kadıköy'deki kilisenin hizmetini sağlamak üzere 1897'de küçük bir kilise okulu kurdular.³⁴⁴ 1919 sonrası belgelerde “*école maîtrise*” adıyla anılan bu okulda kilise müziği eğitimi veriliyordu.³⁴⁵ Bu okul, niteliği dikkate alındığında yalnızca Katolik öğrencilere açık olması gerektiği halde, Ortodoks ve Gregoryenlerden de öğrenci kabul ediyordu.³⁴⁶ 1914'te 75 öğrencisi olan okul, savaş yıllarında eğitim faaliyetini gizli bir şekilde sürdürmeye devam etti.³⁴⁷ Mütarekeden önce bir kilise okulu şeklinde faaliyet gösteren kurum, 1919-1920 ders yılından itibaren diğer misyon okullarının programlarını benimseyerek yeni bir yapılanmaya gitti. Böylelikle okul, lise kısmı olmayan bir koleje dönüştü. Bu okulun öğrencilerinden eğitimlerine devam etmek isteyenler frerlerin Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji'ne gidiyorlardı. Mütareke yıllarında okulun öğrenci sayısında büyük bir gelişme yaşanmadı. 1921-1922 ders yılı formunda bunun nedeninin frerlerle yapılan bir anlaşmaya dayandığı belirtiliyordu. Aslında, frerlere göre *St. Joseph*'in yanında böyle bir okulun açılması yersizdi. Beklentileri, kolejlerine rekabet oluşturabilecek bu okulun kapatılması yönündeydi.³⁴⁸ Ancak Asoptionsyonistlerin *école maîtrise*'i mütareke döneminde ve sonrasında da varlığını sürdürdü. Fakat muhtemelen frerlerin etkisiyle fazla bir gelişme gösteremedi.

yararlanılabileceği düşüncesiyle cemiyetin başrahibi Gervais Quénard'la kurulacak enstitüye ilişkin işbirliği arayışı çerçevesinde bir dizi görüşme yapmıştı. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 508, “Rapport sur un projet d'Ecole Française d'Archéologie et d'Histoire à Constantinople” başlığını taşıyan Maurice Pernot'nun 19.9.1921 tarihli raporu, s.5.

³⁴² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 508, “Rapport sur un projet de création d'un 'Institut Français d'Archéologie et d'Histoire' à Constantinople” başlığını taşıyan Haziran 1922 tarihli Charles Diehl tarafından hazırlanan rapor, s.13.

³⁴³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 508, Hariciye Nezareti'nden İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye gönderilen 23.4.1922 tarihli ve 33289/68 numaralı mektup.

³⁴⁴ Biskupski bu okulun *Frères des Ecoles Chrétiennes*'in yönetimine bırakıldığını belirtir. Bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.302.

³⁴⁵ Kilise korosu için çocuk yetiştiren müzik okuluna *maîtrise* adı verilir.

³⁴⁶ Polvan, **a.g.e.**, s.225.

³⁴⁷ Bkz. dipnot 137.

³⁴⁸ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Saint Joseph* Koleji'ne bağlı *Saint Paul* ücretsiz ilköğretim okulunun 1922-1923 ders yılına ait bilgi formu.

Tablo 5. 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da *Oblates de l'Assomption* rahibelerinin idaresindeki okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar³⁴⁹

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Kumkapı Ste. Jeanne d'Arc Kız Enstitüsü		510-546	552-556	560	15	18	18	15.000	12.000	15.000
Fenerbahçe Ste. Irène Okulu		-	47-49	45	-	4	4	-	5.000	5.000
Haydarpaşa Ste. Euphémie Okulu		545	575	520-590	20	25	23-27	15.000	12.000	15.000
Kadıköy Bethléem Anaokulu		-	34-50	25-48	-	2	2	-	2.000	5.000

Oblates de l'Assomption rahibeleri 1882 yılı aralık ayında İstanbul'a gelir gelmez Kumkapı'da *Ste. Jeanne d'Arc* adını taşıyan bir kız okulu açtılar.³⁵⁰ Bu okul Pernot'nun 1912 tarihli raporuna göre ortaöğretim düzeyinde bir okuldu.³⁵¹ 1914'te kapandığında okulun 370 öğrencisi vardı.³⁵² 1919-1920 ders yılında 1914'le karşılaştırıldığında öğrenci sayısı % 46'lık bir artışla 546'ya yükseldi. 1921-1922 ders yılında okulun öğrenci sayısı ilk ders yılına oranla ufak bir artışla 560'a ulaştı. Bu okulun dikkat çekici yönü, 1914 öncesinde olduğu gibi mütareke döneminde de önemli sayıda Müslüman öğrencisi bulunmasıydı.³⁵³ 1919-1920 ders yılında 546 öğrencinin 62'si, yani % 11'ini, 1921-1922 ders yılında ise 560 öğrencinin 104'ünü, yani % 19 kadarını Müslüman öğrenciler oluşturuyordu. Öğretmen sayısı da mütareke döneminde bir miktar artarak 1921-1922 ders yılında 18'e ulaştı. Bunlardan 15'i

³⁴⁹ Tablo 5, *Oblates de l'Assomption* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

³⁵⁰ Polvan, a.g.e., s.119.

³⁵¹ Pernot, a.g.e., s.18.

³⁵² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kumkapı Kız Okulu'na ilişkin değerlendirme. Biskupski ise 1914'te savaş patlak verdiğinde 8 sınıflı okulda 402 öğrenci bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Biskupski, a.g.e., s.317.

³⁵³ Pernot'nun 1912 tarihli raporuna göre okuldaki 300 öğrencinin 75'i yani % 25'i Müslüman kız öğrencilerden oluşuyordu. Bkz. Pernot, a.g.e., s.18.

rahibe, 3'ü laik öğretmendi.³⁵⁴ Mütareke döneminde Fransız Hükümeti'nin çıkarları açısından önemli gördüğü bu okula verdiği yıllık mali yardımlar rahibelerin talep ettiği miktarlarla büyük ölçüde örtüşüyordu.

Oblates de l'Assomption rahibeleri 1886'da Fenerbahçe'de yeni bir misyon evi açtılar. Burada aynı tarihte *Ste. Irène* adını taşıyan gündüzlü bir kız okulu açtılar.³⁵⁵ Ayrıca yerel halktan aday rahibeler için de bir *noviciat* kurdular.³⁵⁶ I. Dünya Savaşı boyunca Türkler tarafından hastane olarak kullanılan *Ste. Irène*,³⁵⁷ ancak 1920-1921 ders yılında yeniden faaliyete geçebildi.³⁵⁸ Bu küçük okulun öğrenci sayısı 1920-1922 yılları arasında 49'un üzerine çıkmadı. Bu yıllar içinde Fransız Hükümeti okula düzenli olarak 5.000 frank yardımda bulundu.

Oblates de l'Assomption rahibeleri 1895'te yerleştikleri Haydarpaşa'da *Ste. Euphémie* adını taşıyan gündüzlü bir kız okulu açtılar.³⁵⁹ 1905'te bu okula yatılı bir kısım eklediler.³⁶⁰ 1912'de okulun 429 öğrencisi vardı ve bunların 107'si, yani yaklaşık % 25'i Müslümandı. Bu okula gösterilen yoğun ilginin temel nedeni başta Türkçe olmak üzere yerel dillerin yerli öğretmenler tarafından özenli bir şekilde okutulmasıydı.³⁶¹ 1914'te okul kapatıldığında öğrenci sayısı 445'e ulaşmıştı.³⁶² 1919-1920 ders yılında 1914'le karşılaştırıldığında okulun öğrenci sayısı % 22'lik bir artışla 545'e yükseldi. Sonraki iki ders yılında öğrenci sayısı artmaya devam etti ve 1921-1922 ders yılında 590'a ulaştı. Yerel dillerin öğretimine önem vermeye devam eden okul, mütareke döneminde de Müslüman aileler için cazibesini korumayı sürdürdü. 1921-1922 ders yılında 590 öğrencinin 137'si, yani % 23'ü Müslümandı.³⁶³ *Ste. Euphémie* Okulu'nda rahibelerin ağırlıkta olduğu öğretim kadrosu da 1919-1922

³⁵⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Kumkapı *Ste. Jeanne d'Arc* Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁵⁵ Polvan, **a.g.e.**, s.222.

³⁵⁶ Biskupski, **a.g.e.**, s.320.

³⁵⁷ **a.g.e.**, s.320-321.

³⁵⁸ Biskupski, *Ste. Irène* Okulu'nun mütareke dönemine ilişkin farklı bilgiler verir. Mütareke dönemi başında *Oblates de l'Assomption* rahibeleri oldukça iyi durumda bulunan okul binalarını Karmelitlere bırakmışlardır. Kendileri ise 1921'den itibaren Fenerbahçe misyonuna geri dönerek Asompsiyon rahiplerinin binasına yerleşmişlerdir. Okullarını yeniden açmaları 1922 yıl sonuna doğru mümkün olmuştur. Bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.321.

³⁵⁹ Polvan, **a.g.e.**, s.221.

³⁶⁰ Biskupski, **a.g.e.**, s.321-322; Zediu, **a.g.m.**, s.47.

³⁶¹ Pernot, **a.g.e.**, s.17.

³⁶² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *Ste. Euphémie* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

³⁶³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Ste. Euphémie* Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

yılları arasında 20'den 27'ye kadar yükseldi. Fransız Hükümeti 1919-1922 yılları arasında, maddi durumları son derece kötü olan ve giderek kalabalıklaşan bir öğrenci grubunu ücret almadan okutan okul idaresinin yüksek mali yardım taleplerini mümkün olduğunca karşılamaya özen gösterdi.³⁶⁴

Oblates de l'Assomption rahibeleri, Ocak 1921'de Kadıköy'de kiraladıkları bir evde *Bethléem* ismini taşıyan bir anaokul açtılar. Bu okulu kurma amaçları Kadıköy ve Haydarpaşa'daki Fransız okullarına öğrenci kaynağı sağlamaktı.³⁶⁵ Kurulduğu yıl 50 öğrenciyle eğitime başlayan okul, mütareke döneminde önemli bir gelişme gösteremedi.

³⁶⁴ Okul idaresi 1921-1922 yılı için 20.000 frank tutarında mali yardım talep etmesine rağmen Fransız Hükümeti ancak 15.000 franklık bir yardımda bulunabilmiştir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Ste. Euphémie* Okulu'nun 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

³⁶⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Bethléem* Anaokulu'nun 1920-1921 ders yılına ait bilgi formu.

Tablo 6. 1919-1922 yılları arasında İstanbul’da *Frères des Ecoles Chrétiennes* idaresindeki okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar³⁶⁶

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Kadıköy St. Joseph Koleji		540-626	728-752	742-843	46	53-72	69-72	75.000	24.000	24.000
Kadıköy St. Joseph Ticaret Enstitüsü		5-6	15	15	3-5	5	5	75.000	24.000	24.000
Kadıköy St. Paul Okulu		86-93	88-89	101-104	2	2	2	5.000	3.000	3.000
Galata St. Pierre Okulu		186-188	125-190	204-205	4-7	4-6	5-6	30.000	15.000	10.000
Taksim St. Jean Baptiste Okulu		141-153	254-271	308-318	4-5	5-9	9	8.000	6.000	6.000
Pangaltı St. Esprit Okulu		150	178-194	206-210	5	5	4-5	6.400	12.000	12.000
Pera St. Michel Koleji		276-285	348-383	415-430	12	13-21	24	12.000	10.000	10.000
Feriköy St. Jean Chrysostome/St. Jeanne d’Arc Koleji		143-154	144-156	167-189	4-5	5-6	15	4.000	2.000	5.000
Haydarpaşa St. Louis Koleji		165-170	237-245	246-259	5-7	6-10	13	5.000	5.000	5.000

*Frères des Ecoles Chrétiennes*³⁶⁷ topluluğunun üyeleri de, mütareke sonrasında İstanbul’a dönerek yeniden eğitim faaliyetlerine başladılar.

St. Joseph Koleji’nin temeli, 1857’de Beyoğlu İmam Sokağı’nda açılan bir okulla atıldı. 1870’teki büyük Pera yangının ardından Kadıköy’e yerleşen frerler,

³⁶⁶ Tablo 6, *Frères des Ecoles Chrétiennes* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359’da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

³⁶⁷ Tüm yaşamlarını çocukların eğitimine adanmış bekar erkeklerden oluşan *Frères des Ecoles Chrétiennes*, 1679 yılında Jean Baptiste de la Salle adında bir din adamı tarafından kurulmuştur. Frerler rahip değildiler; yani onları kilise kürsüsünde ayin yönetirken görmek söz konusu değildir. Frerler dinî bir hayat sürmekle birlikte, ruhban sınıfına dahil olmadıklarından dinbilim sözcükleri ile “laik” olarak adlandırılırlar. Lazaristlerin çağrısıyla onlara eğitim faaliyetlerinde yardım etmek üzere önce 1841 Mayıs ayında İzmir’e, aynı yılın Kasım ayında ise İstanbul’a gelen *Frères des Ecoles Chrétiennes*, Osmanlı topraklarında çok sayıda okul açtılar ve eğitim alanında en etkin topluluklardan biri haline geldiler. Bkz. Ange Michel, **Saint-Joseph’in Öyküsü-1 (1870-1923)**, çev. Demir Alp Serezli, Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, İstanbul, 2002, s.12-15.

burada günümüzde de varlığını sürdüren Kadıköy *St. Joseph* Koleji'ni inşa ettiler.³⁶⁸ Kolej, 1914'te savaş nedeniyle kapandığında 694 öğrencisi ve 61 kişilik öğretim kadrosuyla frerlerin İstanbul'daki en önemli ve en itibarlı kurumu durumundaydı.³⁶⁹ Koleje Müslüman aileler de büyük rağbet gösteriyorlardı. Öyle ki, 1912'de 693 öğrencinin 269'u, yani % 39'u Müslüman öğrencilerden oluşuyordu.³⁷⁰ Şüphesiz kolejde verilen nitelikli eğitimin yanısıra, Türkçe dersinin varlığı³⁷¹ da Müslüman Türk ailelerin çocuklarını bu okula göndermelerinde önemli bir etkendi. 1919'da okul yeniden açıldığında koleje yönelik ilgi savaş öncesinde olduğu gibi yine çok yüksekti. 1919 yılı biterken 540 olan öğrenci sayısı, 1919-1920 ders yılı sonunda 626'ya ulaştı. Üstelik, öğretmen kadrosunun sayısal yetersizliğinden dolayı 250 öğrenci başvurusu da reddedilmişti.³⁷² 1921-1922 ders yılı sonunda okulun yeniden açıldığı ilk ders yılına oranla öğrenci sayısı % 19'luk bir artışla 843'e yükseldi. Bu öğrencilerin 144'ü, yani % 17'si Müslümandı.³⁷³ 1919-1920 ders yılında 46 olan öğretmen sayısı 1921-1922 ders yılında 72'ye kadar yükseldi. Öğretim kadrosu içinde frerler ağırlıktaydı. Bunların bir kısmı Fransız ordusunda askerlik görevini yaparken geçici bir süre *St. Joseph* Koleji'nde ders vermeleri için görevlendirilen frerlerdi. 1920-1921 ders yılında kolejde ders veren 10 asker frer vardı.³⁷⁴ Öte yandan Fransa'dan frer öğretmen akışı olmadığından Türkiye'den sağlanan öğretmenlerin sayısı da yıldan yıla arttı. 1919-1920 ders yılında 46 kişilik öğretim kadrosunun sadece 8'i, 1921-1922 ders yılında ise 72 kişilik kadronun 16'sı laik öğretmenlerden oluşuyordu.³⁷⁵ Kolej binalarının savaştan önceki eski haline döndürülmesi, laik öğretmenlerin istihdamı, mütareke dönemi ekonomik koşulları nedeniyle öğrenci harçlarında önemli indirimlere gidilmesi gibi etkenler frerleri 1919-1922 yılları

³⁶⁸ Kolej'in kuruluş ve gelişme aşamaları için bkz. Michel, **a.g.e.**, s.16-31.

³⁶⁹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kadıköy *St. Joseph* Koleji'ne ilişkin değerlendirme.

³⁷⁰ Pernot, **a.g.e.**, s.10.

³⁷¹ Kolejde Fransızca haricinde mecburi lisan dersi mevcut değildi, ancak Türkçe dersi öğrencilerin tercihleri doğrultusunda kolej'in vermekle yükümlü olduğu diller arasında yer alıyordu. Kolejde Türkçe öğretimine ilişkin daha kapsamlı bilgi için bkz. Michel, **a.g.e.**, s.84-85. Pernot, 1912 tarihli raporunda türkçenin kolejdeki tüm sınıflar için zorunlu ders olduğunu belirtir. Pernot, **a.g.e.**, s.9.

³⁷² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Joseph* Koleji'ne ilişkin değerlendirme.

³⁷³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Joseph* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁷⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Joseph* Koleji'nin 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁷⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Joseph* Koleji'ne ilişkin değerlendirme. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Joseph* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

arasında Fransız hükümetlerinden yüklü mali yardımlar talep etmeye sevketti. Yapılan yardımlar önemli olmakla birlikte, frerlerin taleplerini karşılamaktan bir hayli uzak kaldı.³⁷⁶

Frerler, 1903'te Kadıköy *St. Joseph* Koleji bünyesinde *Ecole Supérieure de Commerce* (Yüksek Ticaret Okulu) ya da kısa adıyla *Institut Commercial*'i (Ticaret Enstitüsü) kurdular. İki yıllık yüksek okul düzeyindeki bu kurumda ticari, mali ve idari konularda uzmanlaşmak isteyen öğrencilerin eğitilmesi amaçlanıyordu.³⁷⁷ Enstitü kısa süre içinde büyük bir başarı elde etti. Mezunlarının İmparatorluk sınırları içinde etkinlik gösteren üretim ve hizmet kuruluşlarında istihdam edilmeleri ve üst düzey görevlere gelmeleri Enstitü'ye haklı bir ün kazandırdı.³⁷⁸ Enstitü'ye yönelik ilgi yıldan yıla arttı. 1913-1914 ders yılında kayıtlı öğrenci sayısı 41'e ulaştı.³⁷⁹ 1914'te savaş nedeniyle kapanan Enstitü, 1919'da yeniden açıldı. Mütareke dönemi restorasyon çalışmaları ile geçti ve Enstitü savaş öncesindeki gelişim düzeyine tekrar ulaşamadı. Öğrenci sayısı Enstitü'nün yeniden faaliyete başladığı yıl 6, sonraki iki ders yılında ise 15'ti. Öğretmen sayısı da bu dönem boyunca 5'le sınırlı kaldı. Frerler gelişiminden memnun olmadıkları Enstitü'yü Pera'da *St. Michel* Koleji yanına taşımak ve gündüzlü hale getirmek istedilerse de, bu tasarımı mütareke döneminde gerçekleştiremediler.³⁸⁰ Frerlerin tüm taleplerini karşılamamakla birlikte, Fransız Hükümeti 1919-1922 yılları arasında Enstitü'yü mali açıdan güçlü bir şekilde destekledi.³⁸¹

İstanbul'daki Papa Vekili Grasselli'nin ricası üzerine, frerler, 1878'te Kadıköy'de *St. Paul* adında ücretsiz bir kilise okulu açtılar. Bu ilköğretim okulu, idari

³⁷⁶ Örneğin frerler 1920-1921 ders yılı için 75.000 frank yardım talep etmişlerse de Fransız Hükümeti koleje sadece 24.000 franklık bir ödenek sağlayabilmiştir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Joseph* Koleji'nin 1919-1920 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

³⁷⁷ Michel, **a.g.e.**, s.92-93.

³⁷⁸ Frère Ange Michel ve Demir Alp Serezli, **Saint-Joseph'in Öyküsü-2 (1923-1968)**, Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, İstanbul, 2006, s.23. Ticaret Enstitüsü'nün kısa sürede elde ettiği büyük başarıya dikkat çeken bir başka kaynak için bkz. Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. yay., İstanbul, 1999, s.468-469.

³⁷⁹ Michel, **Saint-Joseph'in Öyküsü-1**, s.97.

³⁸⁰ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Ticaret Enstitüsü'nün 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁸¹ Örneğin, frerler Ticaret Enstitüsü için 1920-1921 ders yılında 75.000 frank yardım talep etmişti. Buna karşılık Fransız Hükümeti Tablo 6'dan da görüleceği gibi sadece 24.000 frank tutarında bir ödenek çıkarabilmişti. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Ticaret Enstitüsü'nün 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

bakımdan *St. Joseph* Koleji'ne bağlıydı.³⁸² 1914'te okul savaş nedeniyle kapandığında 68 öğrencisi vardı.³⁸³ Savaştan önce, Asompsiyonistlerin idaresindeki Kadıköy kilisesine bağlı bulunan okul binası savaş sırasında yıkılınca, bu okul mütareke döneminde *St. Joseph* Koleji sınırları içine alındı.³⁸⁴ 1919-1920 ders yılında okulda 1914'e oranla % 37'lik bir artışla 93 öğrenci eğitim görmekteydi. 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı okulun yeniden faaliyete geçtiği ilk yıla oranla % 12'lik bir artışla 104'e kadar yükseldi. Okula ilgi yoğundu. Frerler iki sınıftan ibaret okula bir sınıf daha ekleyebilseler öğrenci sayısını kolaylıkla artırabilecek durumdaydılar. Nitekim yer darlığı nedeniyle 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarında 40 civarında öğrencinin kayıt başvuruları geri çevrildi.³⁸⁵ Mütareke döneminde Fransız Hükümeti'nin verdiği yıllık mali yardımlar frerlerin bu okul için talep ettiği miktarların hep altında kaldı.³⁸⁶

Frères des Ecoles Chrétienues, 1857'de *Dominicain* (Dominiken) papazların idaresi altında bulunan *St. Pierre* manastırı bahçesinde adını bu manastırdan alan bir ilkokul açtılar.³⁸⁷ Erkek çocuklarına mahsus bu okul ücretsizdi. Okulun masrafları, Papa Vekili tarafından *Propaganda fide*³⁸⁸ teşkilatının sağladığı yardımlarla karşılanıyordu.³⁸⁹ *St. Pierre*, 1914'te savaş nedeniyle kapandığında 221 öğrencisi vardı.³⁹⁰ Okul, 1919'da yeniden faaliyete geçti. Ancak mütareke dönemi boyunca

³⁸² Belin, a.g.e., s.449.

³⁸³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kadıköy *St. Paul* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

³⁸⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Kadıköy *St. Paul* Okulu'nun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Kadıköy *St. Paul* Okulu'nun 1922-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Ayrıca bkz. Michel, **Saint-Joseph'in Öyküsü-1**, s.105.

³⁸⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Kadıköy *St. Paul* Okulu'nun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Kadıköy *St. Paul* Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁸⁶ Frerler *St. Paul* Okulu için 1920-1921 ders yılında 5.000 frank tutarında bir destek talep etmişti. Ancak Tablo 6'dan da görüleceği gibi hükümet sadece 3.000 frank yardım yapabilmisti. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Kadıköy *St. Paul* Okulu'nun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁸⁷ Bu okulun kuruluş tarihi Frerlerin İstanbul'a gelerek Lazaristlerin idaresindeki *St. Benoît* kurumuna yerleşmelerine kadar dayanmaktadır. Okulun kuruluş ve gelişim aşamaları hakkında bkz. Belin, a.g.e., s.449-450; Polvan, a.g.e., s.197-198; Biskupski, a.g.e., s.235.

³⁸⁸ Tam adı *Sacra Congregatio de propaganda fide* (İnanç Yayma Kutsal Topluluğu) olan cemiyet, 1622'de Papa XV. Gregorius tarafından tüm misyoner faaliyetlerini tek bir merkezden yürütmek amacıyla kurulmuştur. Vatikan, bu cemiyet vasıtasıyla Katolik monarşilere bağımlı olarak yürüten misyoner faaliyetlerini denetimi altına almayı hedeflemiştir. Bkz. Claude Prudhomme, **Missions chrétiennes et colonisation XVIe-XXe siècle**, Les Editions du Cerf, Paris, 2004, s.58-59.

³⁸⁹ Belin, a.g.e., s.450.

³⁹⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Pierre* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

öğrenci sayısı 1914'teki düzeye ulaşamadı. Okul binasının büyük bir bölümünün 1920 kasımına kadar İngiliz işgali altında kalması da okulun gelişimini olumsuz yönde etkiledi.³⁹¹ 1919-1920 ders yılında 188 öğrencisi bulunan okulun 1921-1922 ders yılında % 9 düzeyinde bir artışla 205 öğrencisi vardı.

Mütareke döneminde önemli bir gelişme, *St. Pierre*'e bağlı demir ve ahşap işleri üzerine bir meslek okulu açılması oldu.³⁹² Bu girişim, Fransa'nın eksikliğini duyduğu meslekî ve teknik eğitim alanındaki boşluğu doldurma yönünde atılmış bir adımdı. Fransız yetkililer, ücretsiz Fransız okullarında temel eğitimlerini alan alt gelir grubundan öğrencilerin bu tarzda meslekî eğitim veren okullara devam ederek, yine bir Fransız şirketi bünyesinde istihdam edilebileceği görüşünü taşıyorlardı.³⁹³ Meslekî eğitim, Fransız eğitim kurumları ile Fransız şirketleri arasında kurulması istenen bağın temel aracı olarak görülüyor ve teşvik ediliyordu. Frerlerin meslek okulu, Yüksek Komiser Defrance'ın talebi üzerine *Compagnie des Chemins de Fer Orientaux* (Şark Demiryolları Şirketi) müdürü Delaunay'nin sağladığı makinalarla kuruldu.³⁹⁴ Ancak, *St. Pierre*'in 1920-1921 ders yılına ait bilgi formunda kendisinden son kez bahsedilen bu okul, büyük olasılıkla maddi yetersizlikler nedeniyle faaliyetine devam edemedi.

St. Pierre ücretsiz olduğundan gelir kaynakları sınırlıydı. Katolik olmayan öğrencilerden alınan ufak harçlar okulun giderlerini karşılamayacak kadar küçüktü.³⁹⁵ Bu nedenle, frerler mütareke dönemi boyunca Fransız Hükümeti'nden yüksek mali yardım taleplerinde bulundu. Ancak hükümet tarafından *St. Pierre*'e tahsis edilen yıllık ödenekler genellikle frerlerin taleplerini karşılamaktan uzak kaldı.³⁹⁶

³⁹¹ Tablo 6'da *St. Pierre*'in 1920-1921 ders yılında öğrenci sayısına ilişkin büyük farkın nedeni, muhtemelen öğrencilerinin İngiliz işgali nedeniyle ders yılı başında okuldan ayrılmalarıdır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Pierre*'in 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁹² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance'ın Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderdiği 24.11.1919 tarihli mektup, s.1.

³⁹³ **aynı mektup**, s.1-2.

³⁹⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Pierre*'in 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance'ın Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderdiği 24.11.1919 tarihli mektup, s.1-2.

³⁹⁵ Frerlerin ücretsiz okullarında Katolik olmayan öğrencilerden ufak bir ücret alınması genel bir uygulamaydı. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Pierre*'in 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁹⁶ Frerler, *St. Pierre* için 1920-1921 ders yılında 30.000, 1921-1922 ders yılında ise 15.000 frank düzeyinde yardım talebinde bulundular. Buna karşılık Fransız Hükümeti Tablo 6'dan da görüleceği üzere okula 1920-1921 ders yılında 15.000, 1921-1922 ders yılındaysa 10.000 frank yardım yapabildi.

Frères des Ecoles Chrétiennes'in Taksim'de açtıkları *St. Jean Baptiste* adlı ücretsiz okul, onların Pera'da açtıkları en eski okullardan biriydi.³⁹⁷ Bu okul, I. Dünya Savaşı öncesinde frerlerin idaresi altındaki ücretsiz okullar arasında en fazla rağbet göreniydi. Savaş nedeniyle kapandığı 1914 yılında okula 395 öğrenci devam ediyordu.³⁹⁸ Okul, 1919'da yeniden faaliyete geçtiğinde savaş esnasında çok zarar görmüş olan Pera'daki *St. Michel* Koleji'nin bir bölümüne yerleşti. Kendi okul binasını ise geçici bir süre için *St. Michel'e* terketti ve ancak 1921-1922 ders yılı başında Taksim'deki eski binasına yerleşebildi.³⁹⁹ Öğrenci sayısı 1914'teki düzeyi yakalayamasa da yıldan yıla büyük bir artış gösterdi. 1919-1920 ders yılında 153 olan öğrenci sayısı, sonraki ders yılında sonunda % 77'lik bir artışla 271'e ulaştı. 1922 mart ayı sonunda ise ilk yıla oranla % 108'lik bir artışla 318'e yükseldi. Üstelik frerler aynı yıl 200'den fazla öğrencinin başvurusunu da yer darlığı nedeniyle kabul etmediler.⁴⁰⁰ Okulun öğretim kadrosu öğrenci sayısına oranla oldukça zayıftı. Yeniden açıldığı ders yılında 5 öğretmenle hizmet veren okul, 1921-1922 ders yılında 9 öğretmene sahipti.

St. Jean Baptiste esas olarak bir ilkokuldu. Fakat 1920-1921 ders yılından itibaren okula "cours d'honneur" (şeref sınıfı) adı verilen ek sınıflar eklendi. Bu sınıflarda frerlerin İstanbul'daki dört ücretsiz okulunun en iyi öğrencileri toplanıyordu. Şeref sınıflarında muhasebe, yabancı diller ve stenodaktilografi gibi dersler veriliyordu. Burada eğitimlerini tamamlayan alt gelir grubundan öğrencilerin, kentteki ticaret şirketleri, mağazalar ya da bankalarda iş bulabilecekleri düşünülüyordu.⁴⁰¹ *St. Jean Baptiste*, bu yönüyle, toplumun alt tabakasında yer alan ailelerin çocukları için statü yükseltme fırsatı sunmuş oluyordu. Mütareke döneminde okula gösterilen yoğun ilginin önemli bir nedeni de bu olmalıydı. Frerler, *St. Jean Baptiste*'i, Fransız dilini toplumun alt tabakalarına kadar yayacak ve Fransız

Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Pierre*'in 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

³⁹⁷ Belin, a.g.e., s.450; Polvan, a.g.e., s.198.

³⁹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Jean Baptiste*'in 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

³⁹⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da, *St. Jean Baptiste*'in 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁰⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Jean Baptiste*'in 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁰¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Jean Baptiste*'in 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Jean Baptiste*'in 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Jean Baptiste*'in 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

nüfuzunun daha geniş kitlelere uzanmasını sağlayacak önemli bir okul olarak görüyorlar ve Fransız Hükümeti'nden güçlü bir destek bekliyorlardı. Bununla birlikte, mütareke döneminde Fransız Hükümeti'nin okula yaptığı yıllık yardımlar Frerlerin beklentilerini karşılamaktan uzak kaldı.⁴⁰²

İstanbul'daki Papa Vekili Monsenyör Pluym, 1871'de Pangaltı'da *St. Esprit* Kilisesi'nin yanında bir kilise okulu inşa ettirdi. Okulun idaresini de *Frères des Ecoles Chrétiennes*'e verdi.⁴⁰³ *Dames de Sion* rahibeleri de aynı binada kızların eğitimini üstlendiler. Frerler daha sonra aynı arazi üzerinde Papalık Vekâleti tarafından kendileri için yaptırılan büyük bir binaya yerleştiler. Okul ücretsizdi. Masrafları tıpkı *St. Pierre* okulundaki gibi Papa Vekili tarafından *Propaganda fide* teşkilatının sağladığı yardımlarla karşılanıyordu.⁴⁰⁴ 1914'te savaş nedeniyle kapandığında okula 203 öğrenci devam ediyordu.⁴⁰⁵ 1919-1920 ders yılında yeniden faaliyete giren okulun öğrenci sayısı 150'ydi. 1921-1922 ders yılında ise bu sayı ilk ders yılına oranla % 40'lık bir artışla 210'a ulaştı. Pangaltı'daki tek Fransız erkek okulu olan *St. Esprit*, mütareke döneminde Fransız Hükümeti tarafından güçlü bir şekilde desteklendi. Papalık Vekâleti de 1919-1920 ders yılında okula 2.400 frank yardımda bulundu. Ancak, sonraki iki ders yılında okul yalnızca Fransız Hükümeti'nden destek alabildi.⁴⁰⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, frerlerin de misyon faaliyetlerini yürüttüğü Pera ve Galata gibi semtler büyük bir gelişme göstermişti. Kısa bir süre zarfında işyerleri, bankalar, ticarethaneler, oteller, binalarla dolan ve Avrupalı bir görünüm kazanan bu semtler, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen yabancıların yanı sıra gayri Müslimlerin, Levantenlerin ve varlıklı Müslümanların yaşadığı bir bölgeydi.⁴⁰⁷

⁴⁰² Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *St. Jean Baptiste* Okulu'nun 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁰³ Okulun tarihçesine ilişkin bkz. Belin, a.g.e., s.450-451; Biskupski, a.g.e., s.236; Polvan, a.g.e., s.199-200.

⁴⁰⁴ Belin, a.g.e., s.451; Polvan, a.g.e., s.200.

⁴⁰⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Esprit* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁴⁰⁶ Mütareke yıllarında frerlerin *St. Esprit* Okulu için Fransız Hükümeti'nden mali yardım beklentileri eksiksiz karşılandı. Hatta 1920-1921 ders yılı için talep edilen 10.000 franklık tutardan 2.000 frank daha fazla bir yardım yapıldı. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da, *St. Esprit* Okulu'nun 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁰⁷ Galata ve Pera semtlerinin gelişimine ilişkin bkz. Oliver Jens Schmitt, **Les Levantins: cadres de vie et identités d'un groupe ethno-confessionnel de l'empire ottoman au long 19e siècle**, Les Éditions Isis, İstanbul, 2007, s.94-100.

Frerlerin Galata, Pera ve Pangaltı'da açtıkları ücretsiz okullar alt gelir grubundan ailelerin çocuklarına hitap ediyordu. Oysa burada, Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji düzeyinde eğitim verecek bir kuruma ihtiyaç duyuluyordu. Frerler bu ihtiyaca yanıt vermek üzere 1886'da Pera'da *St. Michel* adını taşıyan kolejlerini açtılar.⁴⁰⁸ Bu kolej, 1914 öncesinde İstanbul'daki en itibarlı Fransız eğitim kurumlarından biriydi.⁴⁰⁹ 1914'te savaş nedeniyle kapandığında koleje 375 öğrenci devam ediyordu.⁴¹⁰ Ağahamamı sokağındaki kolej binası savaş sırasında büyük zarar gördüğünden *St. Michel*, 1919'da, yine frerlere ait olan Taksim'deki *St. Jean Baptiste* Okulu binasında faaliyete geçti. Geçici olarak yerleşilen bu okul binasının yetersizliğine rağmen, ilk ders yılından itibaren koleje yoğun bir ilgi gösterildi. 200'den fazla başvurunun reddedilmek zorunda kalındığı 1919-1920 ders yılında kolejin öğrenci sayısı 285'ti.⁴¹¹ Bir sonraki ders yılında öğrenci sayısı % 34'lük bir artışla 383'e ulaştı. 1921-1922 ders yılında eski binasına geri dönen kolejin öğrenci sayısı, ilk ders yılına oranla % 51'lik bir artışla 430'a yükseldi. Pera'nın seçkin ailelerinin çocuklarını toplayan bu koleje büyük önem veren frerler, mütareke döneminde koleji daha iyi bir konuma getirmek üzere hem yeni bir kolej binası inşa etmeyi hem de Kadıköy'deki Ticaret Enstitüsü'nü inşa edilecek bu yeni binaya taşımayı tasarladılar.⁴¹² Ancak mütareke döneminde her iki tasarı da gerçekleştirilemedi.

St. Michel'in öğretim kadrosu 1919-1920 ders yılında 12 öğretmenden ibaretti. 1921-1922 ders yılında ise öğretmen sayısı ilk yıla oranla % 100 artarak 24'e yükseldi. Mütareke döneminde laik öğretmenlerin sayısı zamanla artsa da kolejin öğretim kadrosu ağırlıklı olarak Fransız frerlerden oluşuyordu.⁴¹³

Koleje ait bilgi formlarında Fransız Hükümeti'nden talep edilen yıllık mali yardımlar açıkça belirtilmemiştir. Fakat formlardaki açıklamalardan, eski kolej

⁴⁰⁸ Belin, **a.g.e.**, s.451; Polvan, **a.g.e.**, s.200-201.

⁴⁰⁹ Biskupski, **a.g.e.**, s.228.

⁴¹⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Michel* Koleji'ne ilişkin değerlendirme. Biskupski ve Polvan 1914'te kolejde 350 öğrenci bulunduğunu belirtirler. Bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.229; Polvan, **a.g.e.**, s.200.

⁴¹¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Michel* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴¹² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Michel* Koleji'nin 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴¹³ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *St. Michel* Koleji'nin 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

binasını restore etmeye çalışan frerlerin hükümetten daha yüksek mali yardım beklentisi içinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁴

Frères des Ecoles Chrétiennes, 1897'de İstanbul'un yeni kurulmuş bir mahallesi olan Feriköy'de, *St. Jean Chrysostome* adında ücretli bir okul açtılar.⁴¹⁵ Pernot'nun 1912 tarihli raporuna göre, ilkokul ve yüksek ilkokul derecesinde öğretim yapan bu eğitim kurumunda, frerler temel düzeyde ticaret dersleri de veriyorlardı.⁴¹⁶ Okulda Türkçe dersi tüm sınıflar için zorunluydu.⁴¹⁷ 1914'te, okul savaş nedeniyle kapandığında 125 öğrencisi vardı.⁴¹⁸ Mütarekeden sonra yeniden açılan okul isim değiştirerek *Ste. Jeanne d'Arc* adını aldı ve lise kısmı bulunmayan bir ortaöğretim kurumu olarak faaliyet göstermeye başladı.⁴¹⁹ 1919-1920 ders yılında kolejin öğrenci sayısı 154'tü. 1921-1922 ders yılında ise ilk yıla oranla % 23'lük bir artışla 189'a yükseldi. Öğretmen sayısı üç ders yılı içinde 5'ten 15'e yükseldi. Öğretim kadrosu ağırlıklı olarak frerlerden oluşuyordu. Ancak öğretmen açığını kapamak amacıyla, 1921-1922 ders yılında 5 laik öğretmen kadroya dahil edilmişti.⁴²⁰

Frerler Feriköy mahallesinin kolejin gelişimi için gelecek vaadeden bir yer olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle yeni bir kolej binası inşa etmek için girişimde bulundular. Oyunlar Fonu Dağıtım Komisyonu'nun 3 Temmuz 1920'de aldığı bir kararla, frerlere kolej binasının inşası için 340.000 frank tutarında bir yardım yapıldı.⁴²¹ 6 Mart 1921'de başlayan inşaat, 1922 nisan ayı sonunda tamamlandı.⁴²²

⁴¹⁴ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *St. Michel* Koleji'nin 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴¹⁵ Biskupski, a.g.e., s.230. Polvan, bu okulun 1896'da açıldığını söyler. Bkz. Polvan, a.g.e., s.204.

⁴¹⁶ Pernot, a.g.e., s.10. Polvan, *St. Jean Chrysostome*'un ilk ve orta kısımları bulunan bir ortaokul olduğunu söyler. Bkz. Polvan, a.g.e., s.206.

⁴¹⁷ Pernot, a.g.e., s.10.

⁴¹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Jean Chrysostome* Okulu'na ilişkin değerlendirme. Pernot 1912 tarihli raporunda, okulda 30'u Müslüman toplam 180 öğrencinin öğretim gördüğünü ve giderek artan kayıt başvuruları karşısında frerlerin yeni bir okul binası inşa etmeyi tasarladıklarını belirtir. Pernot'nun *St. Jean Chrysostome* için söyledikleri dikkate alındığı takdirde, okulun 1914'te kapandığında 125 öğrencisi bulunması şaşırtıcıdır. Arşiv belgesinde öğrenci sayısına ilişkin verilen rakamla, Pernot'nun verdiği rakam arasındaki büyük fark, öğrenci sayılarına ilişkin verilere şüpheyle yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Bkz. Pernot, a.g.e., s.10.

⁴¹⁹ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Ste. Jeanne d'Arc* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴²⁰ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Ste. Jeanne d'Arc* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴²¹ MAEN, Fonds İstanbul, Série B, Carton 27, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Mösyö Santi'ye gönderdiği 5.12.1921 tarihli mektup. Bu yardım tutarı frerlere iki aşamada verildi. Frerlere önce 150.000, daha sonra da 190.000 frank tutarında yardım yapıldı. Bkz. MAEN, Fonds İstanbul, Série B, Carton 27, General Pellé'nin Mösyö Santi'ye gönderdiği 25.3.1921 tarihli

Fransız Hükümeti, mütareke döneminde frerlerin yıllık mali yardımlarda artırım taleplerine de olumlu karşılık verdi.⁴²³

Frerler, 1906 yılında Haydarpaşa'da kısa bir süre sonra *St. Louis* Koleji'ne dönüşecek olan bir semt okulu açtılar.⁴²⁴ Ücretli ve gündüzlü bir okul olan *St. Louis*, Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji'nin bir şubesi konumundaydı.⁴²⁵ Ortaöğretimin ilk kademesini burada tamamlayan öğrencilerden öğrenimlerine devam etmek isteyenler, her yıl haziran ayında yapılan bir sınavda başarılı oldukları takdirde *St. Joseph* Koleji'ne geçiyorlardı.⁴²⁶ *St. Louis* Koleji kısa bir süre içinde büyük ilgi görünce, frerler Haydarpaşa'da ihtiyaçlarına uygun yeni bir bina inşa ettiler.⁴²⁷ 1914'te savaş nedeniyle kapandığında kolejin 204 öğrencisi vardı.⁴²⁸ 1919-1920 ders yılında yeniden faaliyete geçen *St. Louis*'nin öğrenci sayısı 170'ti. Sonraki iki ders yılında öğrenci sayısı hızla arttı ve 1921-1922 ders yılında ilk yıla kıyasla % 52'lik bir artışla 259'a ulaştı. Bu öğrencilerin 58'i, yani % 22'si Müslümandı.⁴²⁹ Kolej, 1919-1920 ders yılında 7 olan öğretmen sayısı 1921-1922 ders yılında 13'e ulaştı. Bunların 8'i frer, 5'i ise laik öğretmendi. Fransa'dan yeni frerler gelmediğinden öğretmen açığı laik öğretmenlerle kapatıldı. Frerlere göre bu durum sadece masrafları artırmakla kalmıyor, aynı zamanda eğitimin kalitesini de düşürüyordu.⁴³⁰

St. Louis Koleji, 1921 nisan ayından itibaren o zamana kadar idari bakımdan bağlı bulunduğu Kadıköy *St. Joseph* Koleji'nden ayrılarak özerk bir kurum haline

mektup. MAEN, Fonds İstanbul, Série B, Carton 27, General Pellé'nin Mösyö Santi'ye gönderdiği 5.12.1921 tarihli mektup.

⁴²² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Ste. Jeanne d'Arc* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumun ilişkin bilgi formu.

⁴²³ Örneğin 1920-1921 ders yılında 2.000 frank tutarındaki yardım frerlerin talebi üzerine artılarak 1921-1922 ders yılında 5.000 franga yükseltilmişti. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Ste. Jeanne d'Arc* Koleji'nin 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴²⁴ Michel, *Saint-Joseph'in Öyküsü-1*, s.68.

⁴²⁵ Biskupski, *a.g.e.*, s.235; Polvan, *a.g.e.*, s.195-196.

⁴²⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Louis* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴²⁷ Biskupski, *a.g.e.*, s.234.

⁴²⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Louis* Koleji'ne ilişkin değerlendirme. Biskupski 1914'te okulun 185 öğrencisi olduğunu söyler. Biskupski, *a.g.e.*, s.234.

⁴²⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Louis* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴³⁰ aynı form.

geldi.⁴³¹ Mütareke döneminde büyük bir hızla gelişen kolej, frerlerin beklentilerinin altında kalsa da Fransız Hükümeti tarafından her yıl istikrarlı bir şekilde desteklendi.

Tablo 7. 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da *Frères Maristes* idaresindeki okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar⁴³²

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Üsküdar Immaculée Conception Koleji		190	204	230	13	14	16	10.000	6.000	8.000
Makriköy Notre Dame du Rosaire Koleji		170-200	185	202	10-11	12	16	10.000	6.000	8.000
Ayastefanos Sacré Cœur Okulu		36	50	68	3	5	6	20.000	3.000	4.000
Yedikule St. Theodore Okulu		-	-	93	-	-	5	-	-	6.000

Frères Maristes (Marist frerler)⁴³³ denilen, *Petits Frères de Marie* adını taşıyan topluluğun mensupları da mütareke sonrasında İstanbul'a dönerek yeniden eğitim faaliyetlerine başladılar.

Marist frerler İstanbul'a gelip *St. Benoît* Koleji'nde çalışmaya başladıktan iki yıl sonra, 1894'te Üsküdar'da *Immaculée Conception* adını taşıyan bir okul açtılar.⁴³⁴

⁴³¹ aynı form.

⁴³² Tablo 7, *Frères Maristes* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

⁴³³ Mensuplarına *Frères Maristes des Ecoles* ya da kısaca *Frères Maristes* denilen *Petits Frères de Marie* adını taşıyan topluluk, 1817 yılında Marcellin Champagnat adında bir rahip tarafından kurulmuştur. Bunlar da *Frères des Ecoles Chrétiennes* mensupları gibi ruhban sınıfına dahil değildir. Lazaristlerin çağrısı üzerine 1892'de *St. Benoît* Koleji'nin ilk kısım sınıflarında Fransızca öğretmenliği yapmak üzere İstanbul'a gelen Marist frerler, başlangıçta Lazaristlerle beraber yaşayıp onların kurumlarında çalıştılar. Ancak, çok geçmeden İstanbul'un çeşitli semtlerinde kendi okullarını açtılar. Bkz. Sophie Hasquenoph, *Histoire des ordres et congrégations religieuses en France du Moyen Âge à nos jours*, Champ Vallon, Lonrai (Orne), 2009, s.1092; Belin, a.g.e., s.452; Polvan, a.g.e., s.122; Biskupski, a.g.e., s.367.

Pernot'nun 1912 tarihli raporunda çok olumlu bahsettiği bu okul, Fransa'daki ortaöğretim ders programlarını takip eden bir kolejdi. Türkçe dersinin tüm sınıflar için zorunlu olduğu kolejde, fen ve dil derslerinin öğretimine ağırlık veriliyordu.⁴³⁵ Bir başka kaynağa göre ise *Immaculée Conception* Koleji, öğrencilerini Osmanlı Bankası, Düyun-ı Umumiye gibi kurumlarla, mali ve ticari işletmelerdeki mevkilere hazırlayacak şekilde yetiştiren bir ticaret okulu niteliği taşıyordu.⁴³⁶ 1914'te savaş nedeniyle kapandığında, kolejde 260 öğrenci öğrenim görüyordu.⁴³⁷ Mütarekeden sonra yeniden faaliyete geçen kolejin 1919-1920 ders yılındaki öğrenci sayısı 190'dı. Müslüman öğrencilerin koleje gösterdiği ilgi dikkat çekiciydi. 1919-1920 ders yılında öğrencilerin 75'i, yani % 39'u Müslümandı.⁴³⁸ 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı ilk yıla oranla % 21 artarak 230'a yükseldiğindeyse bunların 110'u, yani % 48'i Müslüman öğrencilerden oluşuyordu.⁴³⁹ Müslüman öğrenciler içinde, babaları küçük devlet memuru olan Türk öğrenciler çoğunlukta idi.⁴⁴⁰ Mütareke döneminde, öğretmen açığı pek çok Fransız okulunda olduğu gibi *Immaculée Conception* Koleji'nde de önemli bir sorun oldu. 1914'te 20 öğretmeni bulunan kolej, mütareke döneminde bu sayıyı yakalayamadı.⁴⁴¹ 1919-1920 ders yılına 13 öğretmenle başlayan kolejin 1921-1922 ders yılında öğretmen sayısı ancak 16'ya yükseldi. Kolej yeniden açıldığında 7 olan öğretmen frerlerin sayısı da zamanla artarak 12'ye ulaştı.⁴⁴² Öğretmen açığı, diğer Fransız okullarındaki gibi, Fransız askeri birliklerinden geçici görevle kolejde çalışmaya gönderilen askerler ve yerli laik öğretmenlerle giderildi.

⁴³⁴ 1894 yılına kadar Üsküdar'daki erkek okulu *Filles de la Charité* rahibeleri tarafından idare edilmişti. Bu tarihte Lazarist müfettiş Lobry, okulun idaresini Marist frerlere bıraktı. Bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.367.

⁴³⁵ Pernot, **a.g.e.**, s.12-13.

⁴³⁶ Schmitt, **a.g.e.**, s.464.

⁴³⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Üsküdar'daki *Immaculée Conception* Koleji'ne ilişkin değerlendirme. Marist frerlerin İstanbul'daki okulları için düzenlenmiş bir raporda, 1914'te Üsküdar'daki kolejde 310 öğrencinin öğrenim gördüğü kaydedilmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Rapport sur les Ecoles des Frères Maristes à rouvrir dans la région de Constantinople" başlıklı rapor.

⁴³⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Immaculée Conception* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴³⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Immaculée Conception* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁴⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Immaculée Conception* Koleji'nin 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁴¹ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Üsküdar'daki *Immaculée Conception* Koleji'ne ilişkin değerlendirme.

⁴⁴² Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Üsküdar'daki *Immaculée Conception* Koleji'nin 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

Mütareke döneminde Fransız Hükümeti'nin koleje yaptığı yıllık mali yardımlar Marist frerlerin talepleriyle büyük ölçüde örtüşüyordu.⁴⁴³

Marist frerler, 1895 yılında Makriköy'de (Bakırköy) *Notre Dame du Rosaire* adında bir kolej açtılar.⁴⁴⁴ Üsküdar'daki kolejin ders programını takip eden bu kolejde yerli ve yabancı dillerin öğretimine ağırlık veriliyordu.⁴⁴⁵ 1914'te savaş nedeniyle kapandığında kolejde 180 öğrenci öğrenim görüyordu.⁴⁴⁶ Mütarekenin ardından yeniden öğretime başlayan kolejin 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısı 200'dü. 1919-1922 yılları arasında kolejin öğrenci sayısında dikkate değer bir gelişme yaşanmadı. Öğretmen açığı burada da ciddi bir sıkıntı kaynağıydı. 1919-1920 ders yılında 11 öğretmeni bulunan kolejin iki ders yılı içinde öğretmen sayısı 16'ya ulaştı. Frer öğretmenlerin sayısı ise 7'den 11'e yükseldi.⁴⁴⁷ Fakat bu rakamlar, 1914'te 13'ü frer 18 öğretmeni bulunan kolejin gerisinde kaldı. Öğretmen açığı sorunu, diğer pek çok misyon okulunda olduğu gibi yerli laik öğretmenler ve Fransız askerlerin istihdam edilmesiyle kısmen aşılabildi. Fransız Hükümeti'nin, Makriköy'de başka bir Fransız okulu bulunmadığından, eğitimsel çıkarları açısından faydalı bir kurum olarak gördüğü koleje mütareke döneminde yaptığı yıllık mali yardımlar, Marist frerlerin talepleriyle de büyük ölçüde örtüşüyordu.⁴⁴⁸

Marist frerler, 1910 yılında Ayastefanos'ta *Sacré-Cœur* adını taşıyan, ilk ve orta kısımları bulunan bir okul açtılar.⁴⁴⁹ 1914 yılında savaş nedeniyle kapandığında

⁴⁴³ 1919-1920 ders yılı için yapılan 10.000 frank tutarındaki yardımın 1920-1921 ders yılında korunması talebine karşılık 6.000 frank yardımda bulunan Fransız Hükümeti, 1921-1922 ders yılı için frerlerin artırım talebine olumlu yanıt vererek koleje 8.000 frank yardımda bulunmuştur. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Üsküdar'daki *Immaculée Conception* Koleji'nin 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁴⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Alliance Française'in İstanbul Bölge Kurulu'nun 1922 Marsilya Sömürge Fuarı için hazırladığı "Notices sur quelques écoles françaises de Constantinople" başlıklı çalışma içinde yer alan Makriköy'deki *Notre Dame du Rosaire* Koleji'nin 1922'deki durumuna ilişkin kısa notlar. Ayrıca bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.369; Marmara, **a.g.e.**, s.157.

⁴⁴⁵ Biskupski, **a.g.e.**, s.369.

⁴⁴⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *Notre Dame Du Rosaire* Koleji'ne ilişkin değerlendirme. Marist frerlerin İstanbul'daki okulları için düzenlenmiş bir raporda, 1914'te Makriköy'deki kolejde 260 öğrencinin öğrenim gördüğü kaydedilmektedir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Rapport sur les Ecoles des Frères Maristes à rouvrir dans la région de Constantinople" başlıklı rapor.

⁴⁴⁷ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Notre Dame du Rosaire* Koleji'nin 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁴⁸ Marist frerler, 1920-1921 ders yılı için Fransız Hükümeti'nden 10.000 frank talep etmişlerse de sadece 6.000 frank yardım alabildiler. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Notre Dame Du Rosaire* Koleji'nin 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁴⁹ Polvan, **a.g.e.**, s.229.

okulda 85 öğrenci öğrenim görüyordu.⁴⁵⁰ Savaşta büyük zarar gören okul, ancak Aralık 1919’da yeniden faaliyete geçebildi.⁴⁵¹ 1919-1920 ders yılında 36 olan öğrenci sayısı, 1921-1922 ders yılında % 89’luk bir artışla 68’e ulaşabildi. Aynı dönem zarfında, öğretmen sayısı da 3’ten 6’ya yükseldi. Fransız Hükümeti, 1919 yılında okulun tamiri için 20.000 frank tutarında güçlü bir yardımda bulundu. Marist frerlerin sonraki yıllarda güçlü yardım taleplerine karşın yıllık yardım miktarları bir hayli düşük kaldı.⁴⁵²

Marist frerler, 1 Ekim 1921’de Yedikule’de eski bir Alman okulunun binasında *St. Théodore* adını taşıyan bir ilköğretim okulu açtılar.⁴⁵³ Okul, henüz faaliyete geçtiği 1921-1922 ders yılı içinde 93 öğrenci toplayabildi. Ancak bu rakamın içinde okulda akşamları verilen Fransızca kursuna devam eden Şark Demiryolları Şirketi’nin Yedikule’deki tamirhanelerinin çalışanları da bulunuyordu.⁴⁵⁴ İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği, 1921-1922 ders yılı için okula 6.000 frank tutarında bir mali destek sağladı.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, “Rapport sur les Ecoles des Frères Maristes à rouvrir dans la région de Constantinople” başlıklı rapor.

⁴⁵¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Sacré-Cœur* Okulu’nun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁵² Marist frerler Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359’da, *Sacré-Cœur* Okulu’nun 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁵³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Théodore* Okulu’nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Alliance Française’in İstanbul Bölge Kurulu’nun 1922 Marsilya Sömürge Fuarı için hazırladığı “Notices sur quelques écoles françaises de Constantinople” başlıklı çalışma içinde yer alan Yedikule’deki *St. Théodore* Okulu’nun 1922’deki durumuna ilişkin kısa notlar.

⁴⁵⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Théodore* Okulu’nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. 24 Şubat 1922’de okul müdürü tarafından verilen bilgilere göre öğrenci sayısı 61’di. Akşam kurslarına devam eden Şark Demiryolları Şirketi çalışanlarının sayısı ise 40’tı. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Alliance Française’in İstanbul Bölge Kurulu’nun 1922 Marsilya Sömürge Fuarı için hazırladığı “Notices sur quelques écoles françaises de Constantinople” başlıklı çalışma içinde yer alan Yedikule’deki *St. Théodore* Okulu’nun 1922’deki durumuna ilişkin kısa notlar.

⁴⁵⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Théodore* Okulu’nun 1921-1922 ve 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

Tablo 8. 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da *Franciscaines Missionnaires du Sacré-Cœur de Jésus* rahibeleri idaresindeki okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar⁴⁵⁶

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Pera Ste. Elisabeth Okulu		300	320-350	320-350	11-21	14	14	12.000	12.000	10.000
Büyükkada St. Antoine Okulu		100	100	100-115	5-6	5-6	5-6	5.000	5.000	5.000

Franciscaines Missionnaires du Sacré-Cœur de Jésus,⁴⁵⁷ mütarekenin ardından İstanbul'a dönerek yeniden eğitim faaliyetine başlayan bir diğer dinî topluluğu.

1872'de İstanbul'a gelen Gemonalı Fransiskan rahibeler, Pera'da her ikisi de *Ste. Elisabeth* adını taşıyan biri ücretsiz kilise okulu, diğeri ücretli ve yatılı olan iki okul açtılar. Bu okullardan birincisi ilkokul, ikincisi ise yüksek ilkokul derecesindeydi. Her iki okul da 1914'te savaş nedeniyle kapandılar. Mütarekenin ardından 20 Ocak 1919'da yeniden faaliyete geçen *Ste. Elisabeth* yatılı kız okulunun öğrenci sayısı 1919-1920 ders yılı içinde 300 öğrenciye ulaştı.⁴⁵⁸ 1921-1922 ders yılında ise öğrenci sayısı % 17'lik bir artışla 350'ye kadar yükseldi. 1914 öncesinde

⁴⁵⁶ Tablo 8, *Franciscaines Missionnaires du Sacré-Cœur de Jésus* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

⁴⁵⁷ *Soeurs Franciscaines Missionnaires du Sacré-Cœur de Jésus* dinî topluluğu, 1860'ta Madam La Duchesse de Beaufremont ve Fransiskan misyoner Peder Grégoire tarafından Venedik piskoposluğunda kurulmuştur. Topluluk daha sonra İtalya'nın Gemonia şehrine yerleşmiştir. Bu nedenle kendilerinden Gemonalı Fransiskan rahibeler diye de bahsedilir. İstanbul'a ilk defa 1872'de gelen rahibeler 1914 öncesinde Beyoğlu, Büyükkada ve Ayastefanos'ta 4 okul açmışlardır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 373, "Bref aperçu sur l'Institut des Soeurs Franciscaines Missionnaires du Sacré-Cœur, ainsi que sur le pensionnat Sainte-Elisabeth" başlığını taşıyan 24.2.1929 tarihli yazı. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Franciscaines Missionnaires du Sacré-Cœur de Jésus* rahibelerinin İstanbul ve Rodos'ta açtıkları okullar ve mütarekenin ardından bu okulların içinde buldukları genel durum hakkında bilgi veren, başrahibe Marie Philomène Aublé imzalı 1.3.1920 tarihli yazı. Ayrıca bkz. Polvan, a.g.e., s.117.

⁴⁵⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Franciscaines Missionnaires du Sacré-Cœur de Jésus* rahibelerinin İstanbul ve Rodos'ta açtıkları okullar ve mütarekenin ardından bu okulların içinde buldukları genel durum hakkında bilgi veren, başrahibe Marie Philomène Aublé imzalı 1.3.1920 tarihli yazı.

iyi bir ün kazanan okula varlıklı Pera burjuvazisi rağbet gösteriyordu.⁴⁵⁹ Tablo 8'den de görüleceği gibi okulun 1919-1920 ders yılındaki öğretmen sayısına ilişkin çelişkili bilgiler vardır. Fakat sonraki iki ders yılında öğretmen sayısı 8'i laik 6'sı rahibelerden oluşmak üzere 14'le sınırlı kalmıştır.⁴⁶⁰ Rahibeler kısa zamanda kalabalık bir öğrenci kitlesine kavuşan okullarını Fransa'daki lise ders programlarını takip edecek bir ortaöğretim kurumuna dönüştürmek istiyorlardı.⁴⁶¹ Ancak, bunun yapılabilmesi için öncelikle savaşta büyük zarar gören okulun yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Okul idaresi, 1921 yılında yeni bir okul inşası için Fransız Hükümeti'nden 200.000 frank yardım talep etti.⁴⁶² Sonraki yıl bu talep yineleniyse de Fransız Hükümeti ihtiyaç duyulan yardımları yapamadığından mütareke dönemi içinde yeni bir okul inşa edilemedi.

Fransisken rahibeler, 1883'te Büyükada'da *St. Antoine* adında ana sınıfı da bulunan ücretli ve yatılı karma bir ilköğretim okulu açtılar.⁴⁶³ Ayrıca, Pera'da olduğu gibi burada da ücretsiz bir okul bulunuyordu. 1914'te savaş nedeniyle kapandığında *St. Antoine*'da 84 öğrenci öğrenim görüyordu.⁴⁶⁴ Mütarekenin ardından yeniden faaliyete geçen okulun 1919-1920 ders yılı içinde öğrenci sayısı 100'ü bulmuştu. 1921-1922 ders yılında ise öğrenci sayısı % 15'lik bir artışla 115'e yükseldi. Okulda yaz aylarında düzenlenen kurslarda öğrenci sayısı bu rakamın da üzerine çıkıyordu. Bu kurslar, aynı zamanda okul için önemli bir gelir kaynağı oluşturuyordu.⁴⁶⁵ Büyükada'da tek Fransız eğitim kurumu olan ve bu nedenle önemsenen *St. Antoine* Okulu, mütareke dönemi boyunca Fransız Hükümeti'nden her yıl 5.000 frank mali yardım aldı.

⁴⁵⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Elisabeth* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁴⁶⁰ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *St. Elisabeth*'in 1920-1921, 1921-1922 ve 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁶¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Elisabeth*'in 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁶² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Elisabeth*'in 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁶³ Belin, a.g.e., s.477; Polvan, a.g.e., s.138.

⁴⁶⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Antoine* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁴⁶⁵ aynı belge.

Frères Mineurs Capucins ya da kısaca *Capucins*⁴⁶⁶ (Kapüsenler) denilen rahipler de mütarekenin ardından İstanbul'a dönerek misyon faaliyetlerine yeniden başlayan bir diğer dinî topluluktu.

İstanbul'daki misyon faaliyetleri XVI. yüzyıla dayanan Kapüsenler, 1882'de Pera'da *St. Louis* manastırında aynı adı taşıyan bir eğitim kurumu açtılar.⁴⁶⁷ Bu kurum, büyük seminer ile küçük seminer veya kolej olarak nitelenen iki kısımdan oluşuyordu. Yatılı ve yatsız öğrencilerin kabul edildiği kolejde klasik liselerin ders programları takip ediliyordu. Kolejlin yatılıları arasından seçilen öğrencilerin bir kısmı ise papaz olmak üzere felsefe ve teoloji eğitimi aldıkları büyük seminere devam ediyorlardı.⁴⁶⁸ Osmanlı İmparatorluğu ve komşu ülkelerdeki Latin, Ermeni, Keldani, Süryani, Slav vs. tüm Katolik piskoposluklar kilise kariyerine uygun buldukları çocukları papaz olarak yetiştirilmeleri için *St. Louis* ruhban okuluna gönderiyorlardı. Burada yetişen öğrenciler papaz olduktan sonra ruhani görevlerini yerine getirmek üzere memleketlerine geri dönüyorlar ve kendi piskoposluklarının ruhani dairesi içinde Fransızca eğitim veren okullar açarak Doğu'da Fransız nüfuzu yararına değerli bir katkı sunuyorlardı.⁴⁶⁹ Bu önemli eğitim kurumunun, 1914'te savaş nedeniyle kapandığında 94 öğrencisi vardı.⁴⁷⁰ Mütarekenin ardından gündüzlü öğrencilerin kabul edildiği kolej 15 Ocak 1919'dan itibaren, seminer kısmı ise ancak 1921'de faaliyete geçti.⁴⁷¹ *St. Louis*'nin 1919-1920 ders yılında 66 olan öğrenci sayısı, 1921-1922 ders yılında 80'e kadar yükseldi.⁴⁷² Öğretmen sayısı ise aynı dönem içinde

⁴⁶⁶ XIII. yüzyılda ortaya çıkan "Dilenen Tarikatlar"dan (Ordres Mendians) biri olan Fransisken tarikatının bir kolu olarak doğan ve mensuplarına *Frères Mineurs Capucins* ya da kısaca *Capucins* denilen Kapüsenler, 1528 yılında Papa VII. Clément tarafından müstakil bir tarikat olarak resmen tanınmıştır. Bkz. Jacob, **a.g.e.**, s.102; Polvan, **a.g.e.**, s.21. Kapüsenlerin İtalya'da ortaya çıkışı ve Fransa'da yayılışına ilişkin bkz. Hasquenoph, **a.g.e.**, s.615-621.

⁴⁶⁷ Kapüsenlerin İstanbul'daki etkinliklerine ve açtıkları okullara ilişkin bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.94-103, s.150-154.

⁴⁶⁸ Kapüsenlerin *St. Louis* adını taşıyan seminerleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.152-153; Pernot, **a.g.e.**, s.6-7; Biskupski, **a.g.e.**, s.149-154.

⁴⁶⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, *St. Louis* Kapüsenleri vekil başrahibi P. Constant de Cras'ın Amiral Amet'ye gönderdiği 15.12.1918 tarihli mektup. Ayrıca bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.153.

⁴⁷⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kapüsenlerin *St. Louis* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁴⁷¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Louis*'nin 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEP, Série E Levant, 1918-1940, Turquie, Vol. 603, Vatikan'daki Fransız Büyükelçiliği dini danışmanı M. Vidal'e gönderilen 11.10.1933 tarihli mektup, s.90.

⁴⁷² Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *St. Louis*'nin 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. Ayrıca bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kapüsenlerin *St. Louis* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

8'den 11'e çıktı. Fransız Hükümeti okula 1919-1920 ders yılı için 7.000, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yılları için ise 10.000 frank yardımda bulundu.⁴⁷³

1913 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması'na bağlı listede Ayastefanos'ta Kapüsenlere ait bir kolej ve bir okuldan bahsedilmektedir.⁴⁷⁴ Ancak mütareke döneminde bu eğitim kurumları yeniden faaliyete geçememiştir.⁴⁷⁵

*Sœurs Franciscaines de Calais*⁴⁷⁶ (Calais'li Fransisken rahibeler) mütarekenin ardından İstanbul'a dönerek misyon faaliyetlerine yeniden başlayan bir diğer dinî topluluktu.

1886'da İstanbul'a gelen Calais'li Fransisken rahibeler, Pera'da *St. Joseph de Léonisse* adında küçük bir öksüzler yurdu açmışlardı. Bu yurttan, öksüzlere basit bir öğrenimle beraber ileride geçimlerini sağlamaları için elişleri öğretiyorlardı.⁴⁷⁷ Mütarekenin ardından rahibeler Pera'daki misyon faaliyetlerini yeniden başlattılar. Burada yatılı ve gündüzlü öğrencilerle yetimlerin temel düzeyde eğitim gördüğü bir okul, öksüzler yurdu ve dikiş-nakış atölyesine sahiptiler.⁴⁷⁸ 1919-1920 ders yılında 68 öğrencisi bulunan okulun 1920-1921'de öğrenci sayısı 94'e yükseldi.⁴⁷⁹ Ocak 1922'de okulun 28'i yatılı, 58'i gündüzlü, 20'si yetim olmak üzere toplam 106 öğrencisi bulunuyordu. Rahibeler, maddi yetersizlikler ve öğretim kadrosu açığı dolayısıyla yatılı ve gündüzlü öğrencilerin devam ettiği sınıfları kapatmak durumunda

⁴⁷³ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Kapüsenlerin *St. Louis* Okulu'na ilişkin değerlendirme. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *St. Louis*'nin 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁴⁷⁴ Bkz. Mutlu, a.g.e., s.181; Polvan, a.g.e., s.154. Pera'daki *St. Louis* Kapüsen misyonu 1881'den itibaren Fransız Kapüsenlerinin kontrolü altına girerken, Ayastefanos'taki misyon İzmir'deki İtalyan Kapüsenleri misyonuna bağlı kalmıştır. Bkz. Belin, a.g.e., s.427; Marmara, a.g.e., s.152.

⁴⁷⁵ Mütareke dönemine ilişkin belgelerde Ayastefanos'ta Kapüsenlere ait bir okuldan söz edilmektedir. 1920 yılında Ayastefanos'taki Kapüsen okuluna ilişkin yapılan bir değerlendirmede Fransa'ya karşı mesafeli bir tavır sergileyen Ayastefanos misyonu başrahibinin bu okulun açılması için fazla istekli olmadığı belirtilmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, "Ecole des Capucins de San Stephano" başlığını taşıyan belge.

⁴⁷⁶ Fransisken tarikatına bağlı olan bu dinî topluluk, yedi ayrı Fransisken cemaatinin Mgr. Adolphe Duchenne adlı bir rahip ve Mère Louise Mabilie adlı bir rahibinin öncülüğünde 1852 yılında biraraya getirilmesiyle kurulmuştur. "Les artisans de l'unité - Franciscaines missionnaires de Notre Dame", <http://www.fmnd-international.org/rubriques/haut/qui-sommes-nous/les-artisans-de-lunite>, 26.04.2014. Calais'li Fransisken rahibeler Pera'daki *St. Louis* Kilisesi Kapüsenlerinin çağrısı üzerine 1886'da İstanbul'a gelmişlerdir. Hasta bakıcılık, fakir çocukların öğretim ve eğitimi gibi işler bu rahibelerin temel faaliyetleri arasındadır. Bkz. Belin, a.g.e., s.480; Polvan, a.g.e., s.122.

⁴⁷⁷ Polvan, a.g.e., s.122.

⁴⁷⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Calais'li Fransisken rahibeleri okulunun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁷⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Calais'li Fransisken rahibeleri okulunun 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

kalınca, 1921-1922 ders yılı içinde öğrenci sayısı tamamı yetim olmak üzere 20'ye kadar düştü.⁴⁸⁰ 1922-1923 ders yılından itibaren rahibeler eğitim faaliyetlerine öksüzler yurdundaki yetimlerle devam ettiler. Mütareke döneminde Fransız Hükümeti rahibelerin okuluna 1919-1920 ders yılında 3.000, sonraki yıl 1.000 ve 1921-1922 ders yılında 2.500 frank tutarında yardımda bulundu.⁴⁸¹

İstanbul'a 1895'te gelen *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibeleri, 1896'da Kadıköy Moda'da bir okul ve dikiş-nakış atölyesi açtılar. Burada, 6-18 yaş aralığındaki kızlara temel düzeyde Fransızca ve elişleri öğretiyorlardı.⁴⁸² Rahibeler, 1914-1918 yılları arasında Moda'daki misyon evinden çıkarılırsalar da İstanbul'u terketmediler.⁴⁸³ 1914'te okul ve dikiş-nakış atölyesi kapandığında toplam 45 öğrencisi vardı. Rahibeler, 1919-1920 ders yılında 12 öğrenciyle yeniden faaliyete geçtiler.⁴⁸⁴ 1920-1921 ders yılında 42 olan öğrenci sayısı Mart 1922'de 52'ye ulaştı.⁴⁸⁵ Mütarekeden sonraki ilk ders yılında 6 olan öğretmen sayısı sonraki iki ders yılında 7 oldu. Fransız Hükümeti, fakir genç kızları iyi birer ev kadını olarak yetiştirmeyi ya da onları meslek sahibi yapmayı amaçlayan bu kuruma 1920-1921 ders yılında 1.000, 1921-1922 ders yılında ise 1.500 frank tutarında yardımda bulundu.⁴⁸⁶

⁴⁸⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Calais'li Fransisken rahibeleri öksüzler yurdunun 1925-1926 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Calais'li Fransisken rahibeleri okulunun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁴⁸¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Calais'li Fransisken rahibeleri okulunun 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Calais'li Fransisken rahibeleri okuluna ilişkin değerlendirme.

⁴⁸² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Başrahibe Marie Agnès'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye gönderdiği 30.8.1921 tarihli mektup. Ayrıca bkz. Polvan, a.g.e., s.123.

⁴⁸³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Moda'da *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibelerinin okul ve dikiş-nakış atölyesinin 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Başrahibe Marie Agnès'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'ye gönderdiği 30.8.1921 tarihli mektup.

⁴⁸⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibeleri okul ve dikiş-nakış atölyesine ilişkin değerlendirme.

⁴⁸⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Moda *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibeleri okul ve dikiş-nakış atölyesinin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Alliance Française'in İstanbul Bölge Kurulu'nun 1922 Marsilya Sömürge Fuarı için hazırladığı "Notices sur quelques écoles françaises de Constantinople" başlıklı çalışma içinde yer alan Kadıköy Moda'daki *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibeleri okul ve dikiş-nakış atölyesinin 1922'deki durumuna ilişkin kısa notlar.

⁴⁸⁶ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibeleri okul ve dikiş-nakış atölyesine ilişkin değerlendirme. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibeleri okul ve dikiş-nakış atölyesinin 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

*Soeurs Géorgiennes Servantes de l'Immaculée Conception*⁴⁸⁷ ya da kısaca *Sœurs Géorgiennes* denilen Gürcü rahibeler, mütarekenin ardından İstanbul'daki misyon faaliyetlerine yeniden başlayan bir diğer dinî topluluktur. Fransa ile güçlü bağları olan Gürcü rahibeler, Fransız soyundan olmamakla beraber Fransız himayesini kabul edip, okullarında Fransız diliyle öğretim yapıyorlardı.⁴⁸⁸

Gürcü rahibeler, 1883 yılında, *Immaculée Conception* Gürcü rahiplerinin himayesi altında Feriköy'de kızlar için *Notre Dame de Lourdes* adında bir ilkokul açtılar.⁴⁸⁹ 1904'ten itibaren *Notre Dame de Lourdes* anaokul, ilkokul ve yüksek ilkokul olmak üzere üç kısımdan oluşuyordu.⁴⁹⁰ 1914'te savaş nedeniyle kapandığında okulun 115 öğrencisi vardı.⁴⁹¹ Mütarekenin ardından yeniden faaliyete geçen okulun 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısı 190'dı. Sonraki iki ders yılı içinde öğrenci sayısında önemli bir değişim olmadı. Mütareke döneminde öğretmen sıkıntısı yaşamayan okulun 1919-1920 ders yılında 9 olan öğretmen sayısı, 1921-1922 ders yılında 13'e kadar yükseldi. Rahibeler mütareke dönemi boyunca, tamirat çalışmaları ve okulun büyütülmesi için her yıl Fransız Hükümeti'nden ısrarlı bir şekilde yıllık mali yardım miktarlarının artırılmasını ve okula olağandışı bir yardım yapılmasını istedilerse de, bu talepleri dikkate alınmadı. Mütarekeyi takip eden üç ders yılında Fransız Hükümeti okula 2.000 frank tutarında yardım yapmakla yetindi.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Çarlık devrinde Rusların Gürcistan'da Katoliklere manastır açma izni vermemeleri üzerine P. Pierre Carischiaranti (Harişçiranti) adında Katolik bir Gürcü papazı 1861 yılında İstanbul'a gelerek Feriköy'de bir Gürcü Katolik kilisesi ve manastırı kurmuştu. Burada, Gürcistan'a Katolik papazı yetiştirmek üzere bir de seminer açmıştı. Gürcü rahipleri, daha sonra 1870-1871 yıllarında bu seminerin yanında biri rahip, diğeri rahibe adaylarını yetiştirmek üzere iki *noviciat* kurmuşlardı. *Sœurs Géorgiennes Servantes de l'Immaculée Conception* adını taşıyan Gürcü rahibeleri dinî topluluğu da 1871 yılında yine P. Pierre Carischiaranti tarafından kurulmuştu. Rahibelerin Fransa ile güçlü bağları vardı. Feriköy'deki rahibe adayları için açılan '*noviciat*'dan başarıyla çıkan Gürcü rahibe adayları, Fransa'ya giderek burada Moissac-Montauban manastırında rahibelik eğitimini tamamlıyorlardı. Daha sonra İstanbul'a geri dönen rahibeler burada öğretim işleriyle meşgul oluyorlardı. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, *Mémoire succinct sur la Communauté des Sœurs Géorgiennes*" başlığını taşıyan 17.8.1931 tarihli belge; Polvan, **a.g.e.**, s.114-115; Raymond Janin, "Les catholiques de rite byzantin", *Échos d'Orient*, C. 17, No. 109, 1915, s.526.

⁴⁸⁸ Polvan, **a.g.e.**, s.126.

⁴⁸⁹ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, "Mémoire succinct sur la Communauté des Sœurs Géorgiennes" başlığını taşıyan 17.8.1931 tarihli belge; Biskupski, **a.g.e.**, s.357; Polvan, **a.g.e.**, s.214.

⁴⁹⁰ Biskupski, **a.g.e.**, s.357.

⁴⁹¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *Notre Dame de Lourdes* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁴⁹² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Notre Dame de Lourdes*'un 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

Genel bilanço'ya bakıldığında Fransız okullarının savaşın yaralarını sardığı 1919-1920 ders yılında, İstanbul'daki Fransız misyonerleri idaresindeki 32 ilköğretim ve ortaöğretim kurumunda⁴⁹³ toplam öğrenci sayısı 7776'ydı. Bu rakam, 1914'te 6581 olan toplam öğrenci sayısına göre % 18'lik bir artışa karşılık geliyordu. 1920-1921 ders yılında İstanbul'daki Fransız misyonerleri idaresindeki 35 okulda toplam 8695, 1921-1922 ders yılında ise 36 okulda toplam 9120 öğrenci öğrenim görüyordu. Bu rakamlara göre, İstanbul'da Fransız misyonerlerine ait okullardaki toplam öğrenci sayısı üç ders yılı içinde % 17 oranında artmıştı.⁴⁹⁴

Görüldüğü gibi, mütareke döneminde İstanbul'da öğrenci sayısı bakımından 1914 rakamlarına ulaşılmış, hatta bu rakamlar fazlasıyla aşılmıştı. Ancak, buna rağmen hem okul müdürleri hem de İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği yazışmalarında, Fransız okullarına olan talebin mevcut rakamların çok daha üstünde olmasına karşın, pek çok kayıt başvurusunun binaların yetersizliği ve hepsinden önemlisi öğretmen eksikliği nedeniyle geri çevrildiğine dikkat çekiyorlardı. Örneğin, 1920-1921 ders yılı başlangıcında İstanbul'daki *Frères des Ecoles Chrétiennes* okulları toplamda 1110 başvuruyu bu sebeplerle reddetmek durumunda kalmıştı.⁴⁹⁵

Öğretmen açığı ve öğretmen istihdamı sorunu, I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının yeniden canlandırılması sürecinde en can alıcı sorun olarak ortaya çıkmıştı. Örneğin Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'daki *Frères des Ecoles Chrétiennes* okullarının durumunu ele alan bir raporda, 1914'ten önce bu bölgedeki okullarda çalışan 230 frerden 178'inin seferberlikle birlikte askere alındığı ve 37'sinin savaşta öldüğü belirtiliyordu.⁴⁹⁶ Savaştan kaynaklanan ölümlerin yanı sıra yaşlılık ve hastalık gibi nedenlerden ötürü savaş sonrası dönemde öğretim kadrosu üçte bir oranında azalmıştı.⁴⁹⁷ Öyle ki,

⁴⁹³ Kadıköy'de Asompsiyonistlere ait Büyük Seminer ile Kapüşenlerin Pera'daki Büyük Seminer'i yükseköğretim düzeyinde dinî eğitim kurumlarıdır.

⁴⁹⁴ Buradaki rakamlar 8 tabloda yer alan okullar ile Kapüşenlerin, Calais'li Fransisken rahibelerin ve Gürcü rahibelerin idaresinde bulunan okullardaki öğrenci sayıları toplanarak hesaplanmıştır. 1914 yılına ait rakam ise İstanbul'daki ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarının 1914 ve 1920 yıllarındaki öğrenci istatistiklerini gösteren bir tablo üzerinden hesaplanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, "Constantinople-Enseignement Primaire" ve "Constantinople-Enseignement Secondaire" başlıklarını taşıyan tablolar.

⁴⁹⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, *Frères des Ecoles Chrétiennes*'in İstanbul bölgesi müfettişinin De Courcel'e ilettiği 10.10.1920 tarihli not.

⁴⁹⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, *Frères des Ecoles Chrétiennes*'in İstanbul bölgesi müfettişi Florin'in Fransa Savaş Bakanı'na sunduğu "La question Frères-Soldats incorporés dans l'Armée d'Orient" başlıklı 4.11.1920 tarihli rapor, s.1.

⁴⁹⁷ aynı rapor, s.2.

öğretmen açığı okulların işleyişini etkileyecek boyutlara varmıştı. Örneğin Frerlerin İstanbul bölgesi müfettişi Frer Florin, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne yazdığı 16 Temmuz 1920 tarihli bir mektupta, *St. Joseph* Koleji'ne şayet bir an önce 10 öğretmen bulunamazsa 2 sınıfın kapanacağını, açılmak istenen 5 ayrı sınıfın ise açılmayacağını bildiriyordu.⁴⁹⁸

İstanbul'daki *Frères des Ecoles Chrétiennes* okullarının yanısıra diğer misyoner eğitim kurumları da öğretmen açığı dolayısıyla ciddi sıkıntılar yaşıyorlardı. Aslında sorunun temeli Fransa'da tarikatler (ordres) ve dinî toplulukların (congrégations) varlığına büyük darbe vuran 1901-1904 yılları arasında çıkarılan yasalara dayanıyordu. Dinî toplulukların varlığını izne tabi kılan 1901 yarasını 1902'de izinsiz okul açmalarını yasaklayan yasa takip etmiş, 1904'te ise bu yasaları tamamlayıcı nitelikteki bir yasa ile dinî toplulukların eğitimle uğraşmaları yasaklanmıştı.⁴⁹⁹ Söz konusu yasalar Fransa'da din adamı yetiştiren okulları da ortadan kaldırmıştı ki, bu durum Doğu'daki Fransız misyoner kurumlarının istihdam kaynağının kuruması anlamına geliyordu. Yasaların katı bir şekilde uygulanması ve Fransa'da din adamı yetiştiren okulların açılmasına izin verilmemesi, Doğu'daki Katolik misyonlarda Fransız misyonerlerin sayısının azalmasına ve buna paralel olarak İtalyan ve Alman misyonerlerin sayısının artmasına sebep oluyordu.⁵⁰⁰ Giderek daha fazla sayıda yabancı misyonerin istihdam edildiği Fransız misyoner okulları Fransız karakterini kaybetme tehdidi altındaydı.⁵⁰¹ Savaş sonrasında Türkiye'deki Fransız misyoner okullarının varlığı açısından bu tehdit daha da ciddi bir hal almıştı. 2 Ağustos 1919 tarihli bir mektupta, Frer Florin laiklik konusunda uygulanagelen yasaların savaş sonrasında esnetilebileceğini umduklarını, ancak Fransız İçişleri Bakanlığı'nın frerlerin beklentilerinin aksine daha da katı bir tutum sergilediğini, bu konudaki ısrarını sürdürmesinin ise Fransa'nın çıkarlarına aykırı olduğunu vurgulamaktaydı.⁵⁰² 7 Mart 1921 tarihli mektubunda Frer Florin, öğretmen açığı

⁴⁹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, *Frères des Ecoles Chrétiennes*'in İstanbul bölgesi müfettişi Florin'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 16.7.1920 tarihli mektup.

⁴⁹⁹ Özen, **a.g.e.**, s.97, 100.

⁵⁰⁰ Riffier, **a.g.e.**, s.199-200.

⁵⁰¹ Riffier, Fransız diplomasisinin bu konudaki kaygılarını içeren ve Fransız misyoner kurumlarını destekleme yönündeki çabalarını örneklerle açıklamaktadır. **a.g.e.**, s.202-205.

⁵⁰² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Frère Florin'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 2.8.1919 tarihli mektup, s.1-2.

sorununun giderek daha ağırlaştığını ve bunun tek pratik çözümünün, Fransa'da din adamı yetiştiren okullardan birkaçının yeniden açılması olduğunu belirtiyordu.⁵⁰³

İstanbul'daki misyoner okulları bu sorunun ağırlığını mütarekenin ilk döneminde Fransız askeri yetkililerin yardımıyla hafifletmeye çalıştılar. Bulunan çözüm, Doğu'da Fransız ordusu bünyesinde askerliklerini yapmakta olan, öğretmenlik yeterliliğine sahip din adamlarının askerlik görevlerinin tamamı ya da bir kısmında İstanbul ve diğer kentlerde ihtiyaç duyulan okullarda öğretmen olarak görevlendirilmeleri idi.⁵⁰⁴ Bu tedbir sadece din adamlarını değil, öğretmenlik mesleğine uygun herkesi kapsıyordu. Savaşın bitiminden itibaren, okul müdürlerinin talepleri doğrultusunda İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği Türkiye'deki Müttefik Kuvvetler Komutanlığı'ndaki Fransız askeri yetkilileriyle temas halinde askerlik görevini yapmakta olan çok sayıda din adamını İstanbul ve başka şehirlerdeki Fransız okullarında görevlendirerek öğretmen açığını kapatmaya çalıştılar. İstanbul'da personel yetersizliğinden şikayet eden Marist frerlerin bölge başkanı Jean Emile'in 23 Mart 1922 tarihli mektubunda bu uygulama sayesinde öğretmen açığının önemli miktarda kapatıldığını, hatta Makriköy'deki okulda öğretmen sayısının ikiye katlandığını bildiren sözleri bu çözümün kısmen başarıya ulaştığını göstermekteydi.⁵⁰⁵

İstanbul'daki Fransız misyoner okullarındaki öğretmen sayılarına ilişkin veriler, 1919-1920 ders yılını takip eden iki sene içinde önemli bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. 1919-1920 ders yılında 383 olan toplam öğretmen sayısı, 1920-1921 ders yılında % 20'lik bir artışla 459'a, 1921-1922 ders yılında ise ilk ders yılına oranla yaklaşık % 32'lik bir artışla 507'ye yükselmiştir.⁵⁰⁶ İstanbul'daki Fransız misyoner okullarından yukarıda söz edilirken dikkat çekildiği üzere, öğretmen açığının önemli bir kısmı laik öğretmenlerin istihdam edilmesi ile giderilmiştir. Bunun yanı sıra Fransız Doğu Ordusu'nda yer alan askerlerden de belli ölçülerde yararlanılmıştır.

⁵⁰³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Frère Florin'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 7.3.1921 tarihli mektup.

⁵⁰⁴ MAEP, Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol. 124, Savaş Bakanının Doğu'daki Müttefik Orduları Başkumandanına gönderdiği 27.9.1920 tarihli mektup.

⁵⁰⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Jean Emile'in Yüksek Komiser'e gönderdiği 23.3.1922 tarihli mektup, s.1.

⁵⁰⁶ Özellikle laik öğretmenlerin birden fazla Fransız misyon okulunda çalışmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulursa mevcut öğretmen sayılarının biraz daha düşük çıkabileceği düşünülebilir.

2.2. Trakya ve Anadolu'daki Fransız Misyoner Okulları

Fransız misyonerleri, 1914'ten önce Trakya ve Anadolu'da pek çok şehirde ve hatta kimi bölgelerde köylere kadar uzanan yaygın bir okul ağına sahipti. Mütarekenin ardından Trakya ve Anadolu'daki Fransız Katolik misyon okulları, misyonerlerin, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin, belli başlı kentlerdeki Fransız konsoloslar ve diplomatik temsilciler ile Fransız askeri yetkililerin ortak çabalarıyla yeniden diriltilmeye çalışıldı.

Ulusal direnişin merkezinden coğrafi bakımdan kopuk olan ve Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'nin yabancı okullara karşı aldığı tedbirlerin dışında kalan Doğu Trakya'da, Fransız misyoner okulları 1919-1920 ders yılından itibaren büyük ölçüde yeniden faaliyete geçtiler. Ancak 25 Temmuz 1920 sonrasında Yunanistan'ın işgali altına giren bölgede Yunan makamlarının yabancı okullara karşı olumsuz yaklaşımı nedeniyle istikrarlı bir gelişme sergileyemediler.

Tablo 9. 1919-1922 yılları arasında Trakya’da *Augustins de l’Assomption* rahipleri ile *Oblates de l’Assomption* rahibelerinin idaresi altındaki okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar⁵⁰⁷

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Karaağaç St. Basile Koleji		128-140	65-127	67-75	8-13	8	8	12.000	20.000	15.000
Karaağaç Notre Dame Auxiliatrice Okulu		117-167	125-132	50-55	8-13	8-11	7-11	12.000	10.000	10.000
Gelibolu Sacré-Cœur Okulu		43-75	15-75	45	3	3	4-5	15.000	8.000	8.000
Gelibolu Notre Dame du Rosaire Okulu		-	-	55	-	-	4	-	-	-

1914’ten önce Trakya’da bulunan Fransız misyoner okullarının tamamı Asompsiyonist rahipler ile onlara bağlı *Oblates de l’Assomption* rahibeleri tarafından kurulmuştu. 1860’larda, Osmanlı Bulgaristanı’nda Ortodoks Bulgarlar arasında Fener Rum Patrikhanesi’ne karşı Roma Katolik Kilisesi’ne bağlanma yönünde bir hareket oluşmuştu. Asompsiyonistler, bu hareketi değerlendirmek isteyen Vatikan’ın yönlendirmesiyle, Doğu misyonu faaliyetlerine Filibe şehrinde 1863’te açtıkları bir kilise okuluyla başladılar.⁵⁰⁸ 1867’de misyon merkezi olarak belirledikleri Edirne’ye geçtiler.⁵⁰⁹ Burada, 1868 yılında *St. Basile* Koleji’ni açtılar.⁵¹⁰ *Oblates de l’Assomption* rahibeleri de aynı yıl içinde Edirne’ye gelerek *St. Vincent* adlı bir

⁵⁰⁷ Tablo 9’daki rakamlar 1919-1923 yılları arasında söz konusu okullar için düzenlenen bilgi formlarından elde edilmiştir. Daha önce de açıklandığı üzere, formlarda öğrenci ve öğretmen sayılarına ilişkin aynı yıllarda farklı veriler kullanıldığında en düşük ve en yüksek rakamlar araya bir “-” işareti konularak tabloya yansıtılmıştır. Yapılan değerlendirmede de en yüksek rakamlar dikkate alınmıştır. Rakamların elde edildiği bilgi formları için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359 ile **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5’te *St. Basile* Koleji, *Notre Dame Auxiliatrice*, *Sacré-Cœur* ve *Ste. Famille* okulları için düzenlenmiş bilgi formları. Ayrıca bkz. **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, kolej müdürü P. Saturnin Aube imzalı *St. Basile* Koleji hakkında bilgi veren 10.7.1921 tarihli belge. **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, okul müdiresi Marie du Calvaire imzalı, *Notre Dame Auxiliatrice* Okulu hakkında bilgi veren 12.7.1921 tarihli belge.

⁵⁰⁸ Babot, **a.g.e.**, s.53.

⁵⁰⁹ Jacob, **a.g.m.**, s.243.

⁵¹⁰ Biskupski, **a.g.e.**, s.294. Bkz. **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, kolej müdürü P. Saturnin Aube imzalı, *St. Basile* Koleji hakkında bilgi veren 10.7.1921 tarihli belge.

gündüzlü okul açtılar ve hemen ardından okula *Notre Dame Auxiliatrice* adını taşıyan yatılı bir kısım eklediler.⁵¹¹ 1873'te, bir süredir yapımı devam eden demiryolu hattı çalışmalarının tamamlanmasının ardından, şehir merkezinde yaşayan Avrupa kolonisi Edirne'nin Karaağaç mahallesine yerleşip Asompsiyon misyonu başrahibi P. Galabert'den bir okul açmasını talep edince, Edirne'deki rahip ve rahibeler okullarını Karaağaç'a taşıdılar.⁵¹²

Edirne-Karaağaç bölgesindeki en önemli Fransız eğitim kurumu olan *St. Basile* Koleji'nin, 1914'te savaş nedeniyle kapandığında, 205 öğrencisi ve 18 kişilik bir öğretim kadrosu vardı.⁵¹³ Asompsiyonistler, mütarekenin ardından koleji yeniden açtılar. Okul binasının kötü şartlarına rağmen 1919-1920 ders yılında 140 öğrenci toplayabildiler. İlk ve orta kısımları bulunan koleje Edirne, İskeçe, Gümülcine, Dedeoğaç, Sofulu, Kırkkilise (Kırklareli) gibi yakın civardaki yerlerden az sayıda yatılı öğrenci de geliyordu. Öğrencilerin önemli bir kısmı memur ve tüccar çocuklarıydı. Aralarında zanaatkâr ve çiftçi çocukları da vardı.⁵¹⁴ Öğrenimlerini tamamlamak isteyen öğrenciler, lise kısmı da bulunan Filibe'deki Asompsiyonist kolejine devam ediyorlardı.⁵¹⁵ 1920 Temmuz ayı sonunda bölgenin Yunan işgali altına girmesinden sonra kolejin öğrenci sayısı ciddi oranda azaldı. 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı 75'e kadar düştü.

Doğu Trakya'da Fransız propagandasının değerli bir aracı olarak görülen koleje, Fransız Hükümeti 1919-1920 ders yılında 12.000, sonraki yıl 20.000 ve 1921-1922 ders yılında ise 15.000 frank tutarında yüksek mali yardımlarda bulundu.

Mütarekenin ardından *Oblates de l'Assomption* rahibeleri de Karaağaç'a dönerek *Notre Dame Auxiliatrice* Okulu'nu yeniden açtılar. 1914'te savaş nedeniyle

⁵¹¹ Biskupski, **a.g.e.**, s.310. Bkz. **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, okul müdiresi Marie du Calvaire imzalı, *Notre Dame Auxiliatrice* Okulu hakkında bilgi veren 12.7.1921 tarihli belge.

⁵¹² Biskupski, **a.g.e.**, s.294 ve s.311; Jacob, **a.g.m.**, s.243. Bir belgede *Notre Dame Auxiliatrice*'in 1870 yılında Karaağaç'a nakledildiği kaydedilmektedir. **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, okul müdiresi Marie du Calvaire imzalı, *Notre Dame Auxiliatrice* Okulu hakkında bilgi veren 12.7.1921 tarihli belge.

⁵¹³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Basile* Koleji'ne ilişkin değerlendirme.

⁵¹⁴ **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, kolej müdürü P. Saturnin Aube imzalı *St. Basile* Koleji hakkında bilgi veren 10.7.1921 tarihli belge.

⁵¹⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Basile* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

kapandığında okulun 120 öğrencisi vardı.⁵¹⁶ 1919-1920 ders yılı içinde 1914 rakamları aşıldı ve öğrenci sayısı 9'u yatılı olmak üzere 167'ye ulaştı.⁵¹⁷ Öğrencilerin önemli bir kısmı demiryolu çalışanlarının, tüccarların, orta sınıf ailelerin çocuklarıydı.⁵¹⁸ 1920-1921 ders yılında, Yunan makamlarının kendi milliyetlerinden olan öğrencileri Yunan okullarına yönlendirmeleri, Bulgar öğrencilerin Karaağaç'tan ayrılmaları ve bir İtalyan okulunun yarattığı rekabet nedeniyle okulun öğrenci sayısı 22'si yatılı olmak üzere 132'ye düştü.⁵¹⁹ 1922 yılı itibarıyla *Notre Dame Auxiliatrice*, 200'ü gündüzlü 60'ı yatılı olmak üzere 260 öğrenci kabul edebilecek yeterlilikteydi. Fakat büyük ölçüde Trakya'daki Yunan egemenliği ve politikalarının etkisiyle, 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı daha sert bir düşüşle 55'e kadar geriledi.

Fransız Hükümeti, Doğu Trakya'daki en önemli Fransız eğitim kurumlarından biri olan bu okulu, 1919-1920 ders yılında 12.000, takip eden iki yılda ise 10.000 frank tutarında yıllık yardımlarla güçlü bir şekilde destekledi.

Oblates de l'Assomption rahibelerinin 1890 yılında Edirne'de açtıkları *Ste. Hélène*⁵²⁰ adlı kız okulu ise personel ve kaynak yetersizliğinden dolayı mütarekeden sonra yeniden açılmadı.⁵²¹

Mütareke döneminde, Fransız Hükümeti Edirne'de Fransız olmayan, ancak programlarında Fransızca öğretimine yer veren iki Katolik misyon okuluna maddi yardımda bulundu. Bunlardan biri Polonyalı *Résurrectionniste* rahiplerin erkek kolejiydi. Diğeri ise *Sœurs de Charité d'Agram* adıyla anılan Hırvat rahibelerin idaresindeki kız okuluydu. 1914 öncesinde Polonyalı rahiplerin koleji Fransız himayesinde olmakla birlikte, daha ziyade Bulgarca ve Almanca öğretiminin ağır bastığı Bulgaristan ve Avusturya etkisinde bir kurumdu. Hırvat rahibelerin *Marie-Lourdes* adlı enstitüsü ise tüm fen derslerinin Almanca işlendiği Avusturya etkisi

⁵¹⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *Notre Dame Auxiliatrice*'e ilişkin değerlendirme.

⁵¹⁷ MAEN, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, okul müdiresi Marie du Calvaire imzalı, *Notre Dame Auxiliatrice* Okulu hakkında bilgi veren 12.7.1921 tarihli belge.

⁵¹⁸ MAEN, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, okul müdiresi Marie du Calvaire imzalı, *Notre Dame Auxiliatrice* Okulu hakkında bilgi veren 12.7.1921 tarihli belge.

⁵¹⁹ aynı belge.

⁵²⁰ Demiryolu çalışmalarının tamamlanmasından sonra Karaağaç'a taşınan *St. Vincent* gündüzlü okulu Edirne'de kalan Avrupalı ailelerin talepleri üzerine 1890 yılında Edirne'ye geri dönecek ve bu kez *Ste. Hélène* adı altında açılacaktır. Biskupski, **a.g.e.**, s.311.

⁵²¹ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Les établissements scolaires d'Andrinople" başlığını taşıyan belge. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Edirne Fransa Konsolosu L. Pérétie'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği 19.7.1921 tarihli rapor.

altında bulunan bir eğitim kurumuydu. Fransa, mütarekenin ardından Trakya'da oluşan siyasi belirsizlik ortamında kendinden mali destek ve koruma talep eden bu iki kuruma yardımda bulunarak, onları kendine bağlama yönünde bir politika benimsedi. Fransa'nın bu kurumlardan beklentisi, öğretim programlarında Fransızcaya daha geniş bir yer ayırarak bölgede Fransız dilinin yayılmasına hizmet etmeleriydi. Ancak Edirne'nin Yunan işgali altına girmesinden sonra, tamamına yakını Bulgar olan öğrencilerinin kenti terketmesiyle, Polonyalı rahiplerin koleji eğitim faaliyetini durdurmak zorunda kaldı. Hırvat rahibelerin okulu ise az sayıda öğrenciyle eğitime devam edebildi.⁵²²

Asompsiyonistler, 1914 öncesinde, Gelibolu'da *Sacré-Cœur* adlı bir erkek okulu, *Oblates de l'Assomption* rahibeleri de *Notre Dame du Rosaire*⁵²³ adlı bir kız okulu açmışlardı. 1893'te açılan erkek okulunun⁵²⁴ 1914 yılında savaş nedeniyle kapandığında 140 öğrencisi vardı.⁵²⁵ Mütarekenin ardından, Asompsiyonistler I. Dünya Savaşı'nda büyük tahribata uğrayan bu okulu açmama kararı almışlardı. Ancak Fransız sivil ve askeri yetkililerin ısrarı üzerine 1919 yılı sonlarına doğru Gelibolu'daki erkek okulu yeniden açıldı.⁵²⁶ 1919-1920 ders yılında 75 öğrencinin kayıt yaptırdığı okula 55 öğrenci devam etti.⁵²⁷ Gelibolu'nun Yunan işgali altına

⁵²² Bu iki okul hakkında bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Les établissements scolaires d'Andrinople" başlığını taşıyan belge. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Edirne Fransa Konsolosu L. Pérétie'nin Başbakan ve Dışişleri Başkanı Briand'a gönderdiği 19.7.1921 tarihli rapor. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Note sur l'œuvre des Pères Résurrectionnistes à Andrinople" başlıklı belge. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Polonyalı rahiplerin kolejinin 1919-1920 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Sœurs de Charité d'Agram* Okulu'nun 1919-1920 ve 1921-1922 ders yıllarına ait bilgi formları.

⁵²³ 1921-1922 ders yılına ait bilgi formunda okulun ismi *Ste. Famille* olarak geçerken, 1922-1923 ders yılına ait bilgi formunda aynı okulun ismi *Notre Dame du Rosaire* olarak yazılmıştır.

⁵²⁴ Biskupski, **a.g.e.**, s.308.

⁵²⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *Sacré-Cœur* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁵²⁶ Asompsiyonistlerin Doğu Misyonu başrahibi P. Clément, Ekim 1919'da P. Léandre Gayraud isimli rahibi Gelibolu'daki okulları açmak üzere görevlendirmiştir. P. Clément'in bu görevlendirmeye ilişkin Fransız büyükelçilik sekreterine yazdığı üst yazı için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, P. Clément'dan Fransız büyükelçiliği sekreterine gönderilen 17.10.1919 tarihli mektup. Ayrıca bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Gelibolu'da Asompsiyonistlere ait okullara ilişkin P. Léandre Gayraud'nun hazırladığı 15.10.1919 tarihli rapor.

⁵²⁷ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 381, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Defrance'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Leygues'ye gönderdiği 14.10.1920 tarihli mektup. Okulun 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısına ilişkin veriler Tablo 9'da gösterildiği gibi 43 ile 75 arasındadır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Sacré-Cœur* Okulu'nun 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

girmesinin ardından 1921’de okul bir süre hastane olarak kullanıldı.⁵²⁸ 1921-1922 ders yılında eğitim faaliyetine 45 öğrenciyle devam edildi.⁵²⁹ Fransız Hükümeti savaştan fazlasıyla zarar gören bu okula 1919-1920 ders yılında 15.000, takip eden iki yılda ise 8.000 frank yardımda bulundu.

Oblates de l’Assomption rahibelerinin 1908 yılında açtıkları *Notre Dame du Rosaire* Okulu’na 1914’te savaş nedeniyle kapandığında 120 öğrenci devam ediyordu.⁵³⁰ Rahibeler, okul binası 1921 eylülüne kadar işgal altında kaldığından mütarekenin ardından okullarını hemen açamadılar.⁵³¹ 1921-1922 ders yılında 4 kişilik bir öğretim kadrosu ve 55 öğrenci ile okullarını yeniden açtılar.

Mütareke döneminde Trakya’da tekrar faaliyete geçen Fransız misyoner okulları öğrenci sayısı bakımından 1914’teki rakamlara ulaşamadılar. Sadece tablo 9’da yer alan okullar üzerinden yapılacak bir değerlendirmeye göre, 1914’te Trakya’daki dört misyoner okuluna toplam 585 öğrenci devam ediyordu.⁵³² Mütarekenin ardından, 1919-1920 ders yılında açılan üç okulun toplam öğrenci sayısı 382, sonraki ders yılında ise 334’tü. 1921-1922 ders yılında açık olan dört okulun toplam öğrenci sayısı 230’a kadar geriledi. Böylelikle üç ders yılı içerisinde, okullardaki toplam öğrenci sayısı % 40 düzeyinde azalmıştı. Bu gerilemede, bilgi formlarında dikkat çekildiği üzere Yunan işgali baş rol oynamıştı.

⁵²⁸ *Sacré-Cœur* Okulu’nun 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarına ait bilgi formlarında okulun bir hastaneye dönüştürüldüğünden söz edilmekle birlikte bu konuda ayrıntılı bir bilgi verilmemiştir. Bu konuya ilişkin olarak 1920-1921 ders yılına ait bilgi formunda okulun bir Fransız-Rus hastanesine dönüştürüldüğü, 1921-1922 ders yılına ait bilgi formunda ise okulun ordu tarafından hastane olarak kullanıldığı kaydedilmiştir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359, *Sacré-Cœur* Okulu’nun 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁵²⁹ Defrance 1920-1921 ders yılı başlangıcında okula devam eden öğrenci sayısının 15’e düştüğünü belirtmektedir. Defrance’ın mektubunda aktardığı bu bilgi 1920-1921 ders yılı bilgi formuna yansımamıştır. Bu formda okulun hastane olarak kullanılmaya başlamadan önce 75 öğrencisi olduğundan söz edilmektedir. Defrance’ın mektubu için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 381, Defrance’ın Leygues’ye gönderdiği 14.10.1920 tarihli mektup. Bilgi formu için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Sacré-Cœur* Okulu’nun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵³⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Ste. Famille* Okulu’nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵³¹ *Ste. Famille* Okulu’nun 1921-1922 ders yılına ait bilgi formunda okulun 1921 Eylül ayına kadar işgal altında olduğu belirtilmekte, ancak işgalin kimler tarafından hangi amaçla yapıldığına ilişkin bir bilgi verilmemektedir. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Ste. Famille* Okulu’nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵³² Trakya’daki okulların 1914 yılı verileri için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, “Thrace-Statistique des élèves” başlıklı tablo. Ayrıca 1921-1922 ders yılında açılabilen *Notre Dame du Rosaire* Okulu’nun 1914 yılı öğrenci sayısı için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Notre Dame du Rosaire* Okulu’nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

Mütarekenin ardından, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği Anadolu'daki Fransız misyoner okullarının açılması için de girişimlerde bulundu. Ancak buradaki misyon faaliyetlerinin canlandırılması ve okulların yeniden açılması ya da açıldıktan sonra istikrarlı bir biçimde faaliyet gösterebilmesi İstanbul'daki kadar kolay değildi. Bu durumu yaratan temel etken, 1919 yılı ortalarında Anadolu'da doğan ulusal hareketin giderek zemin kazanması, ülkenin çeşitli bölgelerindeki işgalci güçlerle süren savaş hali ve bunun yol açtığı siyasal belirsizlikti. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, İstanbul ve Ankara'da iki hükümet oluşmuş ve İstanbul'a yakın yerler dışında, Saray'ın Anadolu üzerinde bir etkinliği kalmamıştı. 1919-1922 yılları arasında süren savaş ve siyasal belirsizlik, Anadolu'daki tüm yabancı okullarla birlikte Fransız okullarını da derinden etkilemişti. Bununla birlikte Fransa, işgali altında bulunan güney illerle, müttefiklerin güçlü olduğu Batı Anadolu'da, demiryolu hattı üzerinde bulunan kimi kentlerde ve kıyı bölgelerinde yer alan okullarının önemli bir kısmını yeniden açabilmişti.

I. Dünya Savaşı öncesinde İzmir, Fransız okullarının İstanbul'dan sonra en yaygın olduğu şehirdi. İzmir'deki ilk Fransız misyon okulu Cizvitler tarafından 1638 yılında açılmıştı.⁵³³ Ancak Fransız Katolik misyon okullarının yaygınlık kazanması XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait bir olgudur.

İzmir'de Fransız Katolik misyon okullarının yaygınlık kazanması, İstanbul'da olduğu gibi, büyük ölçüde *Frères des Ecoles Chrétiennes* ve *Filles de la Charité*'nin çabalarının ürünüdür.

⁵³³ Bkz. Hanife Güven, "L'enseignement du français à İzmir après 1839", **Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde** [En ligne], 37, 2006, mis en ligne le 01 Juillet 2009, consulté le 13 Octobre 2012. URL : <http://dhfles.revues.org/70>; Hervé Georgelin, **La fin du Smyrne: Du cosmopolitisme aux nationalismes**. New edition [online]. Paris: CNRS Éditions, 2005 (generated 15 July 2014). Available on the Internet: <<http://books.openedition.org/editions-cnrs/2498>>.

Tablo 10. 1919-1922 yılları arasında İzmir’de *Frères des Ecoles Chrétiennes* idaresindeki okulların öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar⁵³⁴

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
St. Joseph Koleji		314-366	360	415	24	22-24	21	9.000	4.000	7.000
St. Jean Okulu		52	120	149	4-5	4-5	5	9.000	4.000	7.000
St. André Okulu		37-39	49-52	57	2	2	3	9.000	4.000	7.000
Karşıyaka St. Polycarpe Okulu		99-100	103-110	115	4	4	5	4.000	3.000	7.000
Bornova Alliance Française Okulu		-	42-44	52	-	3	4	-	-	7.000
Göztepe St. Germanicus Okulu		45	-	-	2	-	-	9.000	4.000	-

İzmir’e 1841 Mayıs ayında ayak basan frerler⁵³⁵ 1914’te savaş başlamadan önce idareleri altında bulunan 6 okulda eğitim faaliyetine devam ediyorlardı.⁵³⁶

Frerlerin İzmir’de açtıkları okullar içinde en önemlisi Alsacak’taki *St. Joseph* Koleji’ydi. 1880’de açılan kolej,⁵³⁷ lise kısmı da bulunan bir ortaöğretim kurumuydu.

⁵³⁴ Tablo 10, İzmir *Frères des Ecoles Chrétiennes* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359’da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri. Ayrıca Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73’te yer alan bilgi formları.

⁵³⁵ Max Roche, **Education, assistance et culture françaises dans l’Empire ottoman (1784-1868)**, Les Éditions Isis, İstanbul, 1989, s.120.

⁵³⁶ Frer okullarına ilişkin istatistikî bilgiler içeren bir listede, 1914 öncesinde İzmir’de 6 frer okulu bulunduğu görülmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, “Etablissements des Frères des Ecoles Chrétiennes (district de Constantinople)” başlığını taşıyan liste. 1912 tarihli raporunda Pernot, İzmir’de frerlere ait 5 okuldan bahsederken, Bornova’da Alliance Française’in yönetimini frerlere bıraktığı okulu dışarıda tutmuştur. Bkz. Pernot, **a.g.e.**, s.257-258. Georgelin, 1913’te İzmir’de, *Frères des Ecoles Chrétiennes* tarafından idare edilen 7 okul olduğunu söyler. Bkz. Georgelin, **a.g.e.**, s.2-3. Frère Ange Michel, *St. André*’ye bağlı meslek okulu da dahil edilirse İzmir’de frerlerin idaresinde bulunan 7 okuldan bahseder. Buca’da 1906’da frerler tarafından açılmış olan sekizinci okulun ise 1910’da kapandığını yazar. Bkz. Frère Ange Michel, “Presentation du Secteur de Turquie”, 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi.

⁵³⁷ Roche, İzmir’de 1856 yılında üç frer okulu olduğundan bahseder. Bunlar *St. Joseph*, *St. Polycarpe* ve *Ste. Marie* adını taşıyan okullardır. 1866’da diğer iki okul, *St. Joseph* çatısı altında toplanmışlardır.

Kolejin Paris'teki yüksek okulların programlarını takip eden bir de ticari şubesi vardı.⁵³⁸ İzmir'deki diğer tüm Fransız okullarıyla birlikte *St. Joseph* Koleji de 1915 Şubat ayında kapanıncaya dek faaliyetini sürdürdü.⁵³⁹ Savaş nedeniyle kapanmadan önce koleje 197 öğrenci devam ediyordu.⁵⁴⁰ Mütarekenin ardından Fransız donanmasının yardımıyla frerler *St. Joseph* Koleji'ni iki sınıfla sınırlı olmak üzere 5 Mart 1919'da yeniden açtılar.⁵⁴¹ Frerlerin çabalarıyla 1919-1920 ders yılına sekiz sınıfla başlayan kolejin ders yılı içinde öğrenci sayısı 366'ya ulaştı. Bu, 1914'le kıyaslandığında % 86 oranında bir artışa karşılık geliyordu. 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı 415'e ulaşırken 200'e yakın kayıt başvurusu da öğretmen açığı nedeniyle kabul edilmedi.⁵⁴² İstanbul frer okullarındaki öğretmen açığı sorunu İzmir'deki tüm frer okulları için de geçerliydi. Nitekim *St. Joseph* Koleji 1914'te 33 öğretmenle çalışırken⁵⁴³, mütarekeyi takip eden ilk iki ders yılında 24, son ders yılında ise 21 öğretmene sahipti.

Frerlerin İzmir'de açtığı bir diğer okul *St. Jean* adlı ilkokuldu. Bazı kaynaklarda 1841 yılında açıldığı söylenmekle birlikte⁵⁴⁴, okulun bu isim altında faaliyet göstermeye başlaması daha ileri bir tarihte gerçekleşmiştir.⁵⁴⁵ Bu kurum, fakir

Bkz. Roche, **a.g.e.**, s.187, 190. *St. Joseph* ismi, daha sonra 1880'de Alsancak'ta açılan koleje verilecektir. Bkz. Frère Ange Michel, "Presentation du Secteur de Turquie", 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi.

⁵³⁸ Pernot, **a.g.e.**, s.257-258.

⁵³⁹ İzmir'deki Fransız okullarının kapatılma süreci için bkz. "Journal de guerre. -Providence de Smyrne", **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol. 84, 1919, s.790-794. <http://via.library.depaul.edu/Annales/84>.

⁵⁴⁰ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında İzmir *St. Joseph* Koleji'ne ilişkin değerlendirme. Frer okullarına ilişkin istatistiki bilgiler içeren bir listeye göre, I. Dünya Savaşı öncesinde *St. Joseph* Koleji'ne devam eden öğrenci sayısı 250'dir. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Etablissements des Frères des Ecoles chrétiennes (district de Constantinople)" başlığını taşıyan liste.

⁵⁴¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında İzmir *St. Joseph* Koleji'ne ilişkin değerlendirme.

⁵⁴² **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, İzmir *St. Joseph* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁴³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında İzmir *St. Joseph* Koleji'ne ilişkin değerlendirme.

⁵⁴⁴ Biskupski, Pernot ve Tutsak okulun 1841 tarihinde açıldığını belirtmektedirler. Bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.243; Pernot, **a.g.e.**, s.258; Sadiye Tutsak, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s.51'den F. Rougon, **Smyrne**, Paris, 1892, s.44-45.

⁵⁴⁵ Roche'un çalışmasında belirtildiği üzere frerler 1841'de İzmir'e geldiklerinde öncelikle Lazaristlere ilköğretim sınıflarında yardımcı olmuşlar, onlara bağlı olarak çalışmışlardır. 1853'te frerler Lazaristlerden ayrılarak özerk hale gelmişlerdir. Roche, 1853'ten sonra İzmir'de açılan frer okullarından bahsederken bunlar arasında *St. Jean* Okulu'nu saymaz. Bkz. Roche, **a.g.e.**, s.119-122. Frère Ange Michel'e göre *St. Jean* Okulu'nun temelleri Frerler 1853'te Lazaristler'den ayrıldıktan sonra atıldı. Frerler bu tarihte İzmir başpiskoposluğu hizmetine girdiler ve 1875'te inşa edilen St. Jean Katedrali'nden ötürü daha sonra Katedral mahallesi adını alacak olan yerde bir binaya yerleştiler. Okulun *St. Jean* ismini alması katedralin inşa edilmesinden sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Bkz. Frère

aile çocuklarını okutmayı hedefleyen ve Katolik çocukların çoğunlukta olduğu ücretsiz bir okuldu. 1915'te savaş nedeniyle kapatılmadan önce okulda 200 öğrenci öğrenim görüyordu.⁵⁴⁶ 1919 eylülünde yeniden eğitime başlanan okulda, öğretmen açığından dolayı daha önce mevcut olan beş sınıftan sadece üçü açılabilirdi. Buna bağlı olarak 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısı 52 ile sınırlı kaldı. Öğretmen açığı sonraki iki ders yılında da devam etmekle birlikte öğrenci sayısı 1921-1922 ders yılında 149'a ulaştı. Bu rakam, okulun yeniden açıldığı ders yılıyla kıyaslandığında % 187'lik bir artışa karşılık geliyordu. 1921-1922 ders yılında okul öğrencilerinin % 74'ünü oluşturan Katolikler belirgin bir biçimde çoğunlukta idi.⁵⁴⁷

Frerler, 1881 yılında Alsacak'ta işçi mahallesinde *St. André* adında ücretsiz bir okul açtılar.⁵⁴⁸ Hemen sonra, bu kuruma ahşap işleri, elektrik ve kunduracılık üzerine eğitim verilen bir meslek okulu eklendi.⁵⁴⁹ Frerlerin aynı yerde bir de ücretli okulları vardı. 1915'te kapanmadan önceki son ders yılında 270 öğrencisi bulunan okul, mütarekenin ardından okul binasının kötü durumuna ve öğretmen yokluğuna rağmen ebeveynlerin talebi üzerine Kasım 1919'da yeniden açıldı.⁵⁵⁰ Frerlerin ikamet ettiği ve ücretsiz sınıfların bulunduğu okul binası yıkılacak derecede zarar görmüştü. Savaştan önce altı sınıftan oluşan okulun 1919-1920 ders yılında açılabilen üç sınıfına 39 öğrenci devam etti. 1921-1922 ders yılında öğrenci sayısı 57'ye kadar yükseldi. Bunların 46'sını, yani % 81'ini Katolik öğrenciler oluşturuyordu.⁵⁵¹ 1921-1922 ders yılında, öğrenci sayısı 1914'le karşılaştırıldığında % 79 oranında düşmüştü. Bunda, savaştan önce 14 kişiden oluşan öğretim kadrosunun⁵⁵² 1919-1922 yılları arasında üçün üzerine çıkmamasının da önemli bir payı vardı.

Ange Michel, "Presentation du Secteur de Turquie", 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi.

⁵⁴⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Jean* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁵⁴⁷ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *St. Jean* Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁴⁸ Biskupski, **a.g.e.**, s.243.

⁵⁴⁹ Frère Ange Michel, "Presentation du Secteur de Turquie", 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi. Tutsak, **a.g.e.**, s.243'ten F. Rougon, **Smyrne**, Paris, 1892, s.45.

⁵⁵⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. André* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁵⁵¹ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *St. André* Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁵² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. André* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

1886'da Gediz ırmağının yatağının değiştirilmesinden sonra nüfus bakımından kalabalıklaşan Karşıyaka semti zamanla önemli bir merkez haline geldi.⁵⁵³ Frerler 1888'de Karşıyaka'da *St. Polycarpe* adını taşıyan bir ilkokul açtılar.⁵⁵⁴ 1915'te savaş nedeniyle kapatılmadan önce *St. Polycarpe*'ta 120 öğrenci öğrenim görüyordu.⁵⁵⁵ Okul, Karşıyaka'daki ailelerin ısrarlı talepleri üzerine Kasım 1919'da yeniden açıldı.⁵⁵⁶ Kurulduğu tarihten beri herhangi bir tadilat yapılmayan okul binası ihtiyaçları ve talepleri karşılamaktan çok uzaktı. Buna rağmen öğrenci sayısı 1919-1920 ders yılı içinde 100'e ulaştı. Bu rakam takip eden iki sene içinde artarak 1921-1922 ders yılında 115'e yükseldi. Bu, okula kabul edilebilecek öğrenci kontenjanının üst sınırıydı.⁵⁵⁷ 1914 öncesinde olduğu gibi mütareke sonrasında da *St. Polycarpe*'a ilgi yoğundu. Fakat okul binasının yetersizliğinden ötürü pek çok kayıt başvurusu geri çevriliyordu. Öte yandan frerler, uzun süreden beri 1903'te satın aldıkları geniş bir arazi üzerinde 250-300 öğrenci kapasiteli yeni bir okul inşa etmeyi tasarlıyorlardı. Bu tasarınının gerçekleştirilmesi için uygun zamanın geldiği düşüncesiyle 1920'de yeni okul inşaatı için Oyunlar Fonu Dağıtım Komisyonu'na başvurarak 662.000 frank tutarında bir yardım talep ettiler. Ancak, 1922'de 100.000 frank tutarındaki ilk yardım dilimini almakla birlikte bu tasarılarını gerçekleştirme imkânı bulamadılar.⁵⁵⁸

Alliance Française Komitesi, 1900'de, Bornova'da sahip olduğu küçük bir okulu frerlerin tasarrufuna bıraktı. Komitenin yıllık 1.500 Frank yardımda bulunduğu okul, 1915'te savaş nedeniyle kapanıncaya dek frerlerin idaresinde kaldı.⁵⁵⁹ 1914'te

⁵⁵³ Bkz. Frère Ange Michel, "Présentation du Secteur de Turquie", 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Polycarpe* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁵⁵⁴ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Polycarpe*'a ilişkin değerlendirme. Biskupski, **a.g.e.**, s.244. Tutsak, okulun 1889'da açıldığını belirtir. Bkz. Tutsak, **a.g.e.**, s.243'ten F. Rougon, **Smyrne**, Paris, 1892, s.45. Frère Ange Michel ise okulun 1886'da açıldığını belirtir. Bkz. Frère Ange Michel, "Présentation du Secteur de Turquie", 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi.

⁵⁵⁵ **aynı belge.**

⁵⁵⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Tuğamiral Amiral Lejay'in Donanma Başkomutanı Tümamiral'e gönderdiği 28.11.1919 tarihli rapor.

⁵⁵⁷ **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *St. Polycarpe*'in 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁵⁸ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Polycarpe* Okulu'na ilişkin değerlendirme. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *St. Polycarpe*'in 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. Bkz. **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *St. Polycarpe*'in 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁵⁹ Bkz. Frère Ange Michel, "Présentation du Secteur de Turquie", 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir

okula devam eden öğrenci sayısı 70'ti.⁵⁶⁰ Frerler mütarekenin ardından öğretmen sıkıntısı yüzünden bu okulu yeniden açamadılar. 1920-1921 ders yılında Bornova'daki okul, bu semtteki Katolik kilisesinde papazlık yapan Belçika kökenli P. Innocent tarafından iki laik öğretmenin desteğiyle yeniden açıldı. Okulun açılması için gereken masraflar Fransız vatandaşları ve Fransız mahmiler tarafından yapılan 5.000 frank tutarındaki yardım ile *Alliance Française*'in buna eklediği mütevazı katkıyla sağlandı.⁵⁶¹ Bu tarihten itibaren okul artık frerler tarafından idare edilen bir kurum olmaktan çıktı. Ancak okulda frerlerin öğretim tarzı takip edilerek onların ders kitapları okutulmaya devam edildi.⁵⁶²

Frerler, 1901'de Göztepe semtinde *St. Germanicus* adında bir ilkokul açtılar.⁵⁶³ 1912'de çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu 74 öğrencinin okuduğu okula⁵⁶⁴, 1915'te savaş nedeniyle kapatılmadan önce 112 öğrenci devam ediyordu.⁵⁶⁵ Frerler maddi kaynakların kıtlığına ve öğretmen sıkıntısına rağmen, Kasım 1919'da *St. Germanicus*'un iki sınıfını açarak eğitim faaliyetine yeniden başladılar. Her sabah iki frerin ders vermek üzere gittiği Göztepe'deki okula 1919-1920 ders yılında 45 öğrenci devam etti. Ancak frerler öğretmen sıkıntısı nedeniyle Göztepe okulunu daha uzun bir süre açık tutamayarak 1920'de kapatmak durumunda kaldılar.⁵⁶⁶

1914 yılında İzmir'de 6 okulda 969 öğrencisi⁵⁶⁷ bulunan frerler, 1921-1922 ders yılı itibarıyla 4 okulda 736 öğrenciye eğitim veriyorlardı. Bu düşüşteki en önemli etken ise öğretim personelinin kısıtlılığıydı. Savaş yıllarında tutulan bir günlüğe göre

başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge.

⁵⁶⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Etablissements des Frères des Ecoles chrétiennes (district de Constantinople)" başlığını taşıyan liste.

⁵⁶¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Bornova Alliance Française Okulu'nun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁶² MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, Bornova Alliance Française Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁶³ Biskupski, a.g.e., s.244-245; Pernot, a.g.e., s.258.

⁵⁶⁴ Pernot, a.g.e., s.258.

⁵⁶⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *St. Germanicus* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁵⁶⁶ aynı belge.

⁵⁶⁷ 1914 yılında İzmir'de frerlerin yönettiği altı okulun öğrenci sayılarına ilişkin veriler, frer okullarının 1919-1920 ders yılına ait bilgi formlarından elde edilmiştir. Frer okullarına ilişkin istatistiki bilgiler içeren bir belgeye göre ise 30 Haziran 1914'te İzmir'deki altı frer okulunda toplam 982 öğrenci bulunmaktadır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, "Statistique scolaire pour les écoles des Frères des Ecoles Chrétiennes du district de Constantinople" başlığını taşıyan 6.1.1922 tarihli belge.

İzmir’den ayrılan frerlerin sayısı 80’i buluyordu.⁵⁶⁸ Oysa 1921-1922 ders yılında frerlerin 4 okulunda toplam 34 öğretmen görev yapıyordu. Bunların 28’i frerlerden, 6’sı laik öğretmenlerden oluşuyordu.⁵⁶⁹

Tablo 10’den da görüleceği üzere, 1919-1920 ders yılında yeniden faaliyete geçmiş olan 5 frer okulu toplam 40.000, sonraki ders yılında ise toplam 19.000 frank yardım aldılar. 1921-1922 ders yılında ise açık olan 4 frer okulu toplam 28.000 frank tutarındaki yardımı eşit bir şekilde paylaştılar.

Tablo 11. 1919-1922 yılları arasında İzmir’de *Filles de la Charité* okullarının öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar⁵⁷⁰

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
La Providence Okulu		373-404	428-464	424-468	14-17	15-16	14-19	2.500	2.000	10.000
Fransız Hastanesi Okulu ve Atölyesi		246	249	254	7	7	8	2.500	2.000	5.000
Bornova St. Vincent Okulu		149	112-145	124-140	13	9-12	10-12	2.500	2.000	8.000
Buca Notre Dame des Anges Okulu		85-90	76	85-95	4-6	5-6	4-6	2.500	2.000	5.000
Kula St. Joseph Yetimhanesi		82-88	84	87	3	4	4	10.000	6.000	20.000

İzmir’e frerlerden de önce, 4 Aralık 1839’da ayak basan *Filles de la Charité* mensupları,⁵⁷¹ 1914’te savaş başlamadan önce 6 kurumda eğitim faaliyetine devam ediyorlardı.

⁵⁶⁸ “Journal de guerre. –Providence de Smyrne”, **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol. 84, 1919, s.794. <http://via.library.depaul.edu/annales/84>.

⁵⁶⁹ Bu rakamlara İzmir’deki 4 frer okulunun 1921-1922 ders yılına ilişkin bilgi formlarında yer alan öğretmen sayılarından yararlanarak ulaşılmıştır.

⁵⁷⁰ Tablo 11, *Filles de la Charité* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve Carton 359’da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri. Ayrıca bkz. **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73’te yer alan bilgi formları.

⁵⁷¹ Roche, **a.g.e.**, s.101.

Filles de la Charité, İzmir'e geldikten kısa bir süre sonra Frenk caddesinde *La Providence* adını verdikleri bir misyon evi kurdu ve burada açtıkları bir sınıfta 21 Ocak 1840'ta öğretime başladı.⁵⁷² Zamanla *La Providence* misyon evinde ücretsiz gündüzlü, yarım yatısız⁵⁷³ ve ücretli yatılı kız öğrencilerin devam ettiği birkaç okul oluştu.⁵⁷⁴ Henüz 1848'te, *La Providence* bünyesinde bulunan okullarda 450 öğrenci öğrenim görüyordu.⁵⁷⁵ 1915'te kapatılmadan önce bu okullara 510 öğrenci devam ediyordu.⁵⁷⁶ Savaş yıllarında sürgün edilmeleri yönündeki emre rağmen dönemin İzmir valisi Rahmi Bey'in⁵⁷⁷ iyiliksever tutumu sayesinde *Filles de la Charité* mensuplarının önemli bir kısmı derslere devam etmemeleri koşuluyla İzmir'de kalabildiler. Yetimhane, dispanser ve terkedilmiş çocuklara baktıkları yuvalara da dokunulmadı.⁵⁷⁸ Mütarekenin ardından yeniden derslere başlandı. *La Providence*'a gösterilen ilgi büyüktü. 1919-1920 ders yılında okula 404 öğrenci devam ediyordu. 1921-1922 ders yılında ise öğrenci sayısı 468'e kadar yükseldi. Aynı dönem içinde öğretmen sayısında ise belirgin bir artış olmadı.

Fransa Denizcilik Bakanlığı ile *Filles de la Charité* arasında yapılan bir sözleşme sonucunda, rahibeler 1854 Mayıs ayından itibaren Fransız Hastanesi'nin yönetimini ele aldılar. Yine sözleşme gereğince aynı sene içinde kız ve erkek çocuklar için ücretli ve ücretsiz sınıflar açarak Fransız Hastanesi Okulu adıyla anılacak kurumda eğitime başladılar.⁵⁷⁹ Okulun 1915'te kapatılmadan önce 350 öğrencisi ve 10 öğretmeni vardı.⁵⁸⁰ Mütarekenin ardından yeniden açılan okulun ilk ders yılında

⁵⁷² Roche, **a.g.e.**, s.101; Biskupski, **a.g.e.**, s.202.

⁵⁷³ Yarım yatısız, okullarda öğlen yemeklerinin ücretsiz olarak verildiği düzen ve bu düzenden yararlanan öğrenciler için kullanılan bir terimdir.

⁵⁷⁴ Pernot ve Roche *La Providence*'ı ele alırken her ikisi de tek bir okuldaki değil okullardan söz ederler. Bkz. Pernot, **a.g.e.**, s.260; Roche, **a.g.e.**, s.104-105.

⁵⁷⁵ Roche, **a.g.e.**, s.104.

⁵⁷⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında *La Providence* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁵⁷⁷ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucu üyelerinden ve İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden biri olan Rahmi Bey (1873-1947) 19 Eylül 1913-24 Ekim 1918 tarihleri arasında İzmir valisi olarak görev yapmıştır. Rahmi Bey savaş yıllarında İzmir'de yerleşik İngiliz, Fransız ve diğer yabancı topluluklarına olduğu kadar, Rum ve Ermeni Osmanlı vatandaşlarına karşı da oldukça liberal bir yönetim göstermiş ve Merkez-i Umumi'nin aldığı kararları uygulamamıştır. Bkz. Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, No. 3, 1993, s.347, 358-360.

⁵⁷⁸ "Journal de guerre. -Providence de Smyrne", *Annales de la Congrégation de la Mission*, Vol. 84, 1919, s.793-794. <http://via.library.depaul.edu/annales/84>.

⁵⁷⁹ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, "Extrait des notes pour l'Hôpital Français" başlığını taşıyan 27.5.1923 tarihli belge.

⁵⁸⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Fransız Hastanesi Okulu'na ilişkin değerlendirme.

246 olan öğrenci sayısı, 1921-1922 ders yılında 254'e yükseldi. Öğretmen sayısı ise sekizle sınırlı kaldı.

Filles de la Charité, 1854'te Bornova'da yeni bir misyon evi daha kurdu.⁵⁸¹ Burada *St. Vincent* adında ücretli bir okul, atölye ve kızlar için bir yetimhane açtılar.⁵⁸² *St. Vincent* Okulu'nun 1915'te kapatılmadan önce 121 öğrencisi ve 12 öğretmeni vardı.⁵⁸³ Rahibeler savaş yıllarında açık kalmasına izin verilmiş olan yetimhanede ders vermeye devam ettiler. Ancak, Temmuz 1917'de yetimhane de Türk yetkililer tarafından kapatıldı.⁵⁸⁴ Mütarekenin ardından yeniden açılan okulda 1919-1920 ders yılında 30'u yetim olmak üzere 149 kayıtlı öğrenci bulunuyordu.⁵⁸⁵ Sonraki iki ders yılında *St. Vincent* Okulu önemli bir gelişme göstermedi. 1921-1922 ders yılında 140 öğrencisi bulunan okulda 12 öğretmen çalışıyordu.

1856 yılında Buca'da *Filles de la Charité* tarafından yeni bir misyon evi daha kuruldu.⁵⁸⁶ Rahibeler, burada gündüzlü ve yatılı kısımları olan ücretli bir okul açtılar.⁵⁸⁷ 1912'de 93 öğrencinin öğrenim gördüğü okul,⁵⁸⁸ Şubat 1915'te İzmir'deki diğer Fransız okulları ile birlikte kapatıldı. Mütarekenin ardından öğretim personeli sıkıntısına rağmen okul yeniden açıldı. Ancak mütarekeyi takip eden üç ders yılı içinde önemli bir gelişim göstermedi. 1919-1920 ders yılında 90 olan öğrenci sayısı 1921-1922 ders yılında 95'e ulaştı. Öğretmen sayısı ise 6'yla sınırlı kaldı.

İzmir Başpiskoposu kentteki terkedilmiş çocuklarla ilgilenme görevini 1859'da *Filles de la Charité*'nin sorumluluğuna vermişti. Rahibeler bunun üzerine kentin hemen dışında geniş bir arazi satın alarak çocukları buraya yerleştirdiler.⁵⁸⁹ Burada terkedilmiş çocuklar için bir kreş, kız ve erkek çocuklar için iki ayrı

⁵⁸¹ Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, Bornova *St. Vincent* Okulu'nun 1930-1931 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁸² Biskupski, a.g.e., s.205.

⁵⁸³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Bornova *St. Vincent* Okulu'na ilişkin değerlendirme.

⁵⁸⁴ aynı belge.

⁵⁸⁵ aynı belge.

⁵⁸⁶ Roche, a.g.e., s.180. Biskupski'ye göre Buca'daki okul 1854 yılında açılmıştır. Bkz. Biskupski, a.g.e., s.207.

⁵⁸⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge.

⁵⁸⁸ Pernot, a.g.e., s.261.

⁵⁸⁹ Bkz. Roche, a.g.e., s.181; Biskupski, a.g.e., s.205-206.

yetimhane ve meslek okulları açtılar.⁵⁹⁰ Kula *St. Joseph* Yetimhanesi adıyla anılan bu kurumda yetimler ilköğretim düzeyinde öğrenim görüyorlardı. Yetimlere muhasebenin yanısıra yönelecekleri mesleklere ilişkin temel bilgiler de veriliyordu.⁵⁹¹ *St. Joseph* Yetimhanesi'nde 1912'de 134 yetim öğrenim görüyordu.⁵⁹² Yetimhane savaş yıllarında faaliyetine ara vermedi. Mütarekeyi takip eden üç ders yılında, tamamı Katolik 80'in üzerinde kız ve erkek yetim Kula *St. Joseph* Yetimhanesi'nde öğrenimlerine devam ettiler.

Rahibeler, 1899'da açtıkları ve 1912'de 144 öğrencisi bulunan Göztepe okulunu ise kaynak ve personel yetersizliği nedeniyle yeniden faaliyete geçiremediler.⁵⁹³

1914 öncesinde İzmir'de *Filles de la Charité*'nin idaresi altındaki 6 kurumda 1300'ün üzerinde öğrenci öğrenim görüyordu.⁵⁹⁴ Mütarekenin ardından rahibeler Göztepe'deki okul dışında tüm kurumlarını canlandırdılar. 1921-1922 ders yılında rahibelerin idaresindeki 4 okul ve 1 yetimhanede öğrenim gören öğrenci sayısı 1044'ü buldu.

Tablo 11'den de görüleceği üzere *Filles de la Charité* okulları mütarekeyi takip eden ilk iki ders yılında daha mütevazı yardımlar aldılar. Fransız Hükümeti'nin 1919-1920 ders yılında 10.000, 1920-1921 ders yılında ise 8.000 frank tutarındaki yardımları, rahibelere ait dört okul arasında eşit bir biçimde paylaşıldı. Sonraki ders yılında ise dört okula yapılan hükümet yardımları 28.000 franga yükseldi. 100'ün üzerinde yetim ve terkedilmiş çocuğun bakımından sorumlu olan Kula *St. Joseph* Yetimhanesi ise diğer kurumlara oranla çok daha yüksek yardımlar aldı.

⁵⁹⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge.

⁵⁹¹ aynı belge.

⁵⁹² Pernot, a.g.e., s.262.

⁵⁹³ Bkz. Biskupski, a.g.e., s.207-208; Pernot, a.g.e., s.261. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Göztepe Fransız okuluna ilişkin değerlendirme.

⁵⁹⁴ Buca, Göztepe okullarıyla Kula *St. Joseph* Yetimhanesi'ne ilişkin öğrenci sayıları 1912 yılına ait olduğundan, burada verilen toplam öğrenci sayısı 1912 ve 1914'e ait verilerden yola çıkılarak ulaşılan tahmini bir rakamdır.

Tablo 12. 1919-1922 yılları arasında İzmir’de *Notre Dame de Sion* rahibelerine ait okullarının öğrenci, öğretmen sayıları ve bu okullara Fransız Hükümeti tarafından yapılan mali yardımlar⁵⁹⁵

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
İzmir Notre Dame de Sion Enstitüsü		180-186	222-230	244	10-11	13-17	18	25.000	8.000	15.000
Karşıyaka Notre Dame de Sion Enstitüsü		207	220	231	17	19	20	-	6.000	12.000

Filles de la Charité, 1870’li yıllara dek İzmir’deki tek kadın misyoner topluluğu durumundaydı. 1875’te İzmir başpiskoposu Monsenyör Spaccapietra’nın girişimiyle *Notre Dame de Sion* rahibeleri ile *Filles de la Charité* arasında bir anlaşma yapıldı. Ağustos 1876’da İzmir’e gelen *Notre Dame de Sion* rahibeleri, *Filles de la Charité*’den devraldıkları bir okulda 2 Ekim 1876’da eğitime başladılar.⁵⁹⁶ Rahibelerin Frenk mahallesinde açtıkları yatılı ve ücretli okulda İzmir’in varlıklı ailelerinin kızları öğrenim görüyordu.⁵⁹⁷ Okul, takip ettiği ders programı açısından bir ortaöğretim kurumuydu.⁵⁹⁸ 1912’de yatılı ve gündüzlü kısımlardan oluşan okulun öğrenci sayısı 110’du.⁵⁹⁹ 1915’te kapatılmadan önce ise 100 öğrencisi ve 14 öğretmeni vardı.⁶⁰⁰ Savaş yıllarında okul binası bir Türk okulu tarafından kullanıldı. Mütarekenin ardından İzmir’e dönen rahibeler, Fransız donanmasının yardımlarıyla

⁵⁹⁵ Tablo 12, İzmir *Notre Dame de Sion* okullarının 1919-1922 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358’de yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri. Ayrıca bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73’te yer alan bilgi formları.

⁵⁹⁶ Bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.280-281; Özen, **a.g.e.**, s.70. Ayrıca bkz., Vital Cuinet, **La Turquie d’Asie**, C. 3, E. Leroux, Paris, 1894, s.460.

⁵⁹⁷ Georgelin, **a.g.e.**, s.3; Tutsak, **a.g.e.**, s.241.

⁵⁹⁸ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, İzmir *Notre Dame de Sion* Enstitüsü’nün 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁵⁹⁹ Pernot, **a.g.e.**, s.260.

⁶⁰⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında İzmir *Notre Dame de Sion* Enstitüsü’ne ilişkin değerlendirme.

1919 yılı başından itibaren derslere yeniden başladılar.⁶⁰¹ Mütareke yıllarında okula gösterilen ilgi 1914 öncesinden daha büyüktü. 1919-1920 ders yılında 186 olan öğrenci sayısı 1921-1922 ders yılında % 31 oranında bir artışla 244'e yükseldi. Öğretmen sayısı da üç ders yılı içinde artarak 18'e ulaştı. Rahibeler, öğrenci sayısının artışı karşısında okul binasının yanında 100.000 frank tutarında bir bina satın aldılarsa da mütareke döneminde bu binayı okul haline getirecek düzenlemeleri tamamlayamadılar.⁶⁰²

Notre Dame de Sion rahibeleri, 1885 yılında Karşıyaka'da İzmir'deki okulun şubesi konumunda yeni bir okul açtılar.⁶⁰³ Zamanla gelişen bu kurum İzmir'deki okuldan ayrı, özerk bir nitelik kazandı.⁶⁰⁴ Pernot'nun 1912 tarihli raporuna göre, *Notre Dame de Sion* rahibeleri Karşıyaka'da biri ücretli diğeri ücretsiz iki ilköğretim okulunda eğitim veriyorlardı. Ücretli okulda 82, ücretsiz okulda ise mevsime göre 50 ila 70 öğrenci öğrenim görüyordu.⁶⁰⁵ 1915'te kapatılmadan önce Karşıyaka'daki iki okulda okuyan öğrenci sayısı toplamı 200'ü bulmuştu.⁶⁰⁶ Savaş yıllarında okul binası bir Türk okulu tarafından kullanıldı. Rahibeler mütarekenin ardından Karşıyaka'ya döndüklerinde önce ücretli okulu, daha sonra da ücretsiz okulu faaliyete soktular.⁶⁰⁷ Henüz 1919-1920 ders yılında iki okuldaki toplam öğrenci sayısı 207'yi bulmuştu. 1921-1922 ders yılında ise bu sayı 230'a kadar yükseldi. Öğretim kadrosu açısından da okullar 1914'teki rakamların üzerine çıktılar. 1914'te 12 olan öğretmen sayısı 1921-1922 ders yılında 20'ye ulaştı. Rahibelerin bu dönemdeki temel sıkıntısı artan öğrenci sayısı karşısında okul binalarının yetersiz kalmasıydı. Öğrenci sayısındaki

⁶⁰¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Tuğamiral Amiral Lejay'in Donanma Başkomutanı Tümamiral'e gönderdiği 28.11.1919 tarihli rapor.

⁶⁰² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, İzmir *Notre Dame de Sion* Enstitüsü'nün 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Sonraki ders yılında satın alınan binada herhangi bir düzenleme yapıldığından bahsedilmemektedir. Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, İzmir *Notre Dame de Sion* Enstitüsü'nün 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁰³ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 78, Karşıyaka *Notre Dame de Sion*'dan İzmir Fransa Başkonsolosu'na gönderilen 14.11.1932 tarihli mektup.

⁶⁰⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Karşıyaka *Notre Dame de Sion* Enstitüsü'ne ilişkin değerlendirme.

⁶⁰⁵ Pernot, a.g.e., s.260.

⁶⁰⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Karşıyaka *Notre Dame de Sion* Enstitüsü'ne ilişkin değerlendirme.

⁶⁰⁷ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Karşıyaka *Notre Dame de Sion* Enstitüsü'ne ilişkin değerlendirme.

artışın yanısıra İtalyan ve Amerikan okullarının rekabeti karşında rahibeler okul binasını büyötmek istedilerse de mütareke yıllarında bu yönde bir gelişme olmadı.⁶⁰⁸

Mütareke yıllarında, İzmir ve Karşıyaka'daki *Notre Dame de Sion* rahibelerine ait eğitim kurumları 1914 öncesine kıyasla önemli bir gelişim gösterdi. 1914'te tüm *Notre Dame de Sion* kurumlarında 300 öğrenci öğrenim görürken, 1921-1922 ders yılında bu rakam % 58 oranında bir artışla 475'e yükseldi.

Tablo 12'den de göröleceği gibi, Fransız Hükümeti mütareke döneminde *Notre Dame de Sion* okullarına 1919-1920 ders yılında 25.000, sonraki yıl 14.000 ve 1921-1922 ders yılında 27.000 frank tutarında maddi destek verdi.

Lazaristlerin İzmir'deki varlığı hem *Filles de la Charité* hem de *Frères des Ecoles Chrétiennes*'den daha eskiye, XVIII. yüzyıl sonlarına dayanıyordu. Papa'nın Cizvit tarikatını 1773'te kesin olarak ortadan kaldırmasının ardından, 1780'de Fransa Kralı'nın emirnamesiyle Cizvit kurumları Lazarist rahiplerin yönetimine bırakılmıştı.⁶⁰⁹ Cizvitlerin boşalttığı misyonu doldurmak üzere 1783'te İzmir'e gelen Lazaristler, burada erkek çocuklar için bir okul açtılar.⁶¹⁰ Lazaristler, 1833'te İzmir Başpiskoposluğu tarafından açılan ve *Collège de la Propagande* (Propaganda Koleji), adıyla bilinen kolejin yönetimini 1845'ten itibaren devraldılar.⁶¹¹ 1880'e doğru, Frenk caddesi üzerinde yeni bir kolej binası inşa ettiler ve bu tarihten itibaren okul *Sacré-Cœur* Koleji ismini aldı.⁶¹² Kolej, 1915'te İzmir'deki diğer Fransız okulları ile birlikte kapatılmadan önce 25 öğretmen ve 140 öğrenciye sahipti.⁶¹³ Lazaristler 6 Ekim 1919'dan itibaren koleji açarak eğitime yeniden başladılar.⁶¹⁴ Kolej kısa süre içinde

⁶⁰⁸ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, Karşıyaka *Notre Dame de Sion* Enstitüsü'nün 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁰⁹ Polvan, **a.g.e.**, s.105.

⁶¹⁰ Bu okulun açılış tarihi, tarihsel gelişimi ve niteliği hakkında birçok kaynakta birbirinden farklı bilgiler verilmektedir. Örneğin Louis François Martini, Lazaristlerin burada 1787'de Saint-Polycarpe adında erkek çocuklar için ücretsiz bir okul açtığını ve bu okulun daha sonra Napolyon dönemi klasik liselerine dönüşerek 1922'ye kadar varlığını sürdürdüğünü yazarken, Roche, Lazaristlerin İzmir'de 1802'den 1821'e kadar gündüzlü öğrencilerin de kabul edildiği küçük bir yatılı okul açtığını, daha sonra bu okulun yerini ücretsiz bir okulun aldığını kaydeder. Pernot'ya göre ise Lazaristler İzmir'de ilk kez 1783 yılında bir okul açmışlardır. Bkz. Louis François Martini, **Le crépuscule des Levantins de Smyrne: étude historique d'une communauté**, Harmattan, Paris, 2013, s.26; Roche, **a.g.e.**, s.59; Pernot, **a.g.e.**, s.257.

⁶¹¹ Bu okulun kuruluş ve Lazaristlerin yönetimine verilmesi süreci hakkında bkz. Roche, **a.g.e.**, s.60-62, 109-117.

⁶¹² Biskupski, **a.g.e.**, s.178.

⁶¹³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Sacré-Cœur* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶¹⁴ aynı belge.

büyük bir gelişim gösterdi. Henüz 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısı 173'tü; sonraki ders yılında 233'e, 1921-1922 ders yılında ise 249'a yükseldi. Mütareke döneminde dikkat çekici bir gelişme kolejin Müslüman öğrenci sayısındaki artışı. 1919-1920 ders yılında öğrencilerin sadece % 5'i, bir sonraki ders yılında % 15'i, 1921-1922 ders yılında ise % 24'ü Müslümandı.⁶¹⁵ *Sacré-Cœur* Koleji, mütareke yıllarında Fransa'daki kolej ve liselerle uyumlu, klasik ve modern eğitimin birarada bulunduğu bir ders programı takip etti.⁶¹⁶ Fransız Hükümeti, Lazaristlerin İzmir'deki bu köklü okuluna 1919-1920 ders yılında 20.000, sonraki yıl 8.000, 1921-1922 ders yılında ise 12.000 frank tutarında mali destek verdi.⁶¹⁷

1914'ten önce İzmir'de faaliyet gösteren *Pères de Sion* ya da *Prêtres de Sion* adıyla anılan topluluk mensupları da mütarekenin ardından kente geri döndüler.⁶¹⁸ *Pères de Sion*, 1904'te İzmir'de gündüzlü bir kolej açmıştı.⁶¹⁹ Kolejde genel olarak klasik bir eğitim verilmekle birlikte, iki senelik uygulamalı bir ticaret sınıfı da bulunuyordu.⁶²⁰ 1915'te kapatılmadan önce koleje 60 öğrenci devam ediyordu.⁶²¹ Mütarekenin ardından İzmir'e dönen *Pères de Sion*, savaştan önce varolan koleji açmak yerine, pek çok ailenin çocukları için uygulamalı bir ticaret eğitimi talep etmesi doğrultusunda Ekim 1919'da *Institut Supérieur de Commerce*'i (Yüksek

⁶¹⁵ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Sacré-Cœur* Koleji'nin 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. Bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Sacré-Cœur* Koleji'nin 1921-1922 ve 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁶¹⁶ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Sacré-Cœur* Koleji'nin 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Sacré-Cœur* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶¹⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Sacré-Cœur* Koleji'nin 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Sacré-Cœur* Koleji'nin 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, "Allocations aux œuvres françaises de Smyrne Année 1922-1923" başlığını taşıyan, İzmir'deki Fransız kurumları ve okullarına verilen ödenekleri gösteren liste.

⁶¹⁸ *Société des Prêtres Missionnaires de Notre Dame de Sion* ya da kısaca *Pères de Sion* denilen dinî topluluk, *Notre Dame de Sion*'un bünyesinde rahipleri toplayan bir kolu olarak, 1855'te Paris Piskoposu Monsenyör A. Simour'un onayıyla Théodore Ratisbonne tarafından kurulmuştur. Bkz. Özen, a.g.e., s.20.

⁶¹⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Yüksek Ticaret Enstitüsü'nün 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade Carton 45, İzmir başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge.

⁶²⁰ Pernot, a.g.e., s.258. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge.

⁶²¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Yüksek Ticaret Enstitüsü'nün 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

Ticaret Enstitüsü) açtı.⁶²² İmparatorluğun en önemli ticaret ve banka merkezlerinden biri olan İzmir’de böyle bir kurumun amacı, kentin ekonomik yaşamında ciddi bir pay sahibi olan Fransız kolonisinin ticari ve mali işlerinde yönetici konumunda çalışabilecek eğitilmiş tüccar ve bankacılar yetiştirmektir.⁶²³ Enstitü’nün, *St. Joseph* ve *Sacré-Cœur* kolejlerinden gelecek çok sayıda öğrenciyle, kısa sürede büyük bir gelişim göstereceği bekleniyordu. Ancak bu beklenti karşılık bulmadı. Fransız Hükümeti’nin kuruluş aşamasında 6.000 frank yardımda bulunduğu Enstitü’ye 1919-1920 ders yılında sadece 14 öğrenci devam ettikten sonra, maddi imkânsızlıklar nedeniyle Enstitü kapanmak durumunda kaldı.⁶²⁴

1914 öncesinde İzmir’de faaliyet gösteren bir diğer dinî topluluk *Saint-Joseph de l’Apparition* rahibeleriydi.⁶²⁵ Rahibeler, 1905 yılında Karşıyaka’nın Alaybey mahallesinde kızlar için *Notre Dame du Sacré-Cœur* adında bir ilkokul açtılar.⁶²⁶ Okul olarak kullanılmaya elverişli olmayan bir binada çalıştıkları halde 1914 öncesinde 100’ün üzerinde öğrenciye eğitim veriyorlardı.⁶²⁷ 1915’te kapatılmadan önce okula devam eden öğrenci sayısı 113’tü.⁶²⁸ Rahibeler savaş yıllarında İzmir’i terketmediler, ancak eğitime devam etmelerine de izin verilmedi.⁶²⁹ Mütarekenin ardından okullarını yeniden açan rahibeler, 1919-1920 ders yılında 160, sonraki ders

⁶²² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte’un Defrance’a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli “Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne” başlığını taşıyan belge.

⁶²³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Yüksek Ticaret Enstitüsü’nün 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶²⁴ aynı form. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Cercle Catholique des Jeunes Gens des Pères de Sion* başlığını taşıyan belge.

⁶²⁵ *Sœurs de Saint-Joseph de l’Apparition* dinî topluluğu 1832 yılında Emilie de Vialar adında yerel bir toprak soylusu tarafından kurulmuştur. Hasta bakıcılık ve eğitim işleriyle meşgul olan *Saint-Joseph de l’Apparition* rahibeleri Fransa dışında faaliyet gösteren ilk kadın misyoner topluluğudur. Bkz. Claude Langlois, “L’offre scolaire des congrégations féminines françaises dans le bassin méditerranéen oriental (XIXe siècle-début XXe siècle)”, **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006, s.207-224.

⁶²⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Notre Dame du Sacré-Cœur* Okulu’nun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶²⁷ Biskupski, okul binasını tarif ederken bir villa görünümünde olduğunu belirtir. Biskupski, **a.g.e.**, s.342. Ayrıca bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte’un Defrance’a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli “Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne” başlığını taşıyan belge.

⁶²⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Notre Dame du Sacré-Cœur* Okulu’nun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶²⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte’un Defrance’a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli “Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne” başlığını taşıyan belge.

yılında 175, 1921-1922 ders yılında ise 141 öğrenciye eğitim verdiler.⁶³⁰ Fransız Hükümeti, önemli bir gelir kaynağı olmayan ve savaş öncesinde ikamet ettikleri okul binasını satın almak için 26.000 frank borca girmiş olan *St. Joseph de l'Apparition* rahibelerine 1919-1920 ders yılında 10.000, sonraki yıl 6.000, 1921-1922 ders yılında ise 15.000 frank tutarında yardımda bulundu.⁶³¹

XIX. yüzyıl başında İzmir'de görülen bir veba salgını sırasında M. Cousinéry adında bir Fransız tarafından İzmir Başpiskoposluğu ve Fransız Konsolosluğu'na bırakılan bir arsa üzerinde İzmir'in tüm Katolikleri için *Mortakia* denilen bir karantina alanı oluşturulmuş ve burada *St. Roch* adında bir özel veba hastanesi kurulmuştu.⁶³² Karantinanın idaresi İzmir Başpiskoposluğu'na bırakılmıştı.⁶³³ 1845 İzmir yangınının ardından idare tarafından buraya çok sayıda felaketzede aile yerleştirildi. 1881'de Karantina mahallesinin artan nüfusu için bir şapel, çocukların eğitimi için de bir okul inşa edildi.⁶³⁴ Bu okulun sonraki dönemde hangi dinî topluluk tarafından idare edildiğine dair bilgiler açık değildir. Pernot'ya göre 1912'de yaklaşık 80 öğrencisi bulunan okul, *St. Joseph de l'Apparition* rahibelerince idare edilmekteydi.⁶³⁵ Öte yandan, 1913 Osmanlı-Fransız Anlaşması'nın ekinde Fransız ve Fransa himayesindeki okulları içeren listeye göre *Mortakia*'daki okul *Filles de la Charité* idaresi altında bulunuyordu.⁶³⁶ Mütareke sonrasında *Franciscaines Missionnaires de Marie*⁶³⁷ rahibeleri *Mortakia*'da bir okul açarak burada faaliyete

⁶³⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358'de *Notre Dame du Sacré-Cœur* Okulu'nun 1919-1920 ve 1920-1921 yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Notre Dame du Sacré-Cœur* Okulu'nun 1921-1922 ve 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁶³¹ Bkz. aynı bilgi formları.

⁶³² Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge. Ayrıca bkz. Pernot, a.g.e., s.262-263; Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yay., İstanbul, 2011, s.54.

⁶³³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge.

⁶³⁴ **Indicateur des professions commerciales et industrielles de Smyrne, de l'Anatolie etc.**, Imprimerie Commerciale Timoni, Smyrne, 1895, s.55-56.

⁶³⁵ Pernot, a.g.e., s.263.

⁶³⁶ MAEN, Fonds İstanbul, Consulat Général, Série B, Carton 303, 18 Aralık 1913 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması ve anlaşmanın ekinde yer alan Fransa himayesindeki kurumlar listesi.

⁶³⁷ *Sœurs Franciscaines Missionnaires de Marie* dinî topluluğu 1877 yılında Hélène de Chappotin ya da dinî ismiyle Mère Marie de la Passion tarafından Hindistan'da kurulmuştur. Bu rahibeler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerine 1909'da İstanbul'da başlamışlardır. Bkz. Langlois, a.g.m., s.210; Biskupski a.g.e., s.355.

başladılar.⁶³⁸ Okula, 1919-1920 ders yılında 65, 1920-1921 ders yılında 76 ve bir sonraki ders yılında 95 öğrenci devam etti. Mütareke döneminde, Fransız Hükümeti rahibelerin *Mortakia*'daki okul ve diğer kurumlarını güçlü bir biçimde destekledi. Rahibeler 1919-1920 ders yılında 30.000, sonraki yıl 15.000, 1921-1922 ders yılında ise 25.000 frank tutarında yardım aldı.⁶³⁹

İzmir'de 1914 yılında Fransız misyonerlerine ait 18 eğitim kurumunda tahmini olarak 3000 civarında öğrenci öğrenim görüyordu.⁶⁴⁰ Mütareke döneminde bu düzeye ulaşılmasa da toplam öğrenci sayısı yıldan yıla artmıştır. 1919-1920 ders yılında, İzmir'de Fransız misyonerleri idaresindeki 16 ilköğretim ve ortaöğretim kurumunda⁶⁴¹ toplam öğrenci sayısı 2384'tür. Bir sonraki ders yılında İzmir'deki 15 misyoner eğitim kurumunda toplam 2638 öğrenci öğrenim görmektedir. 1921-1922 ders yılında ise toplam öğrenci sayısı 2792'ye yükselmiştir. Böylelikle üç ders yılı içerisinde öğrenci sayısı % 17 oranında bir artış göstermiştir. Mütareke döneminde öğretmen sayılarında ise belirgin bir artış olmamış, 1919-1920 ders yılında 154 olan öğretmen sayısı 1921-1922 ders yılında ancak 162'ye yükselmiştir. Öğretmen açığı İstanbul'daki gibi İzmir'de de önemli bir sorundur. Öğrenci sayısının savaştan önceki düzeye ulaşamamasının ve bazı okulların yeniden açılmamasının temel nedeni de yeterli sayıda öğretmenin bulunmamasıdır.

⁶³⁸ Biskupski *Franciscaines Missionnaires de Marie* rahibelerinin 1913'ten itibaren İzmir'de bir okulu bulunduğunu belirtirken, bunun nerede olduğuna dair bir bilgi vermemektedir. Bkz. Biskupski, **a.g.e.**, s.356. Bir belgede *Franciscaines Missionnaires de Marie* rahibelerinin 1914'te savaşın patlak vermesinden sadece bir kaç ay önce İzmir'e geldikleri ve *Mortakia*'da bir misyon oluşturma düşüncesinde oldukları belirtilmektedir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, İzmir Başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 7.8.1919 tarihli mektuba ekli "Situation générale des établissements religieux du vilayet de Smyrne" başlığını taşıyan belge.

⁶³⁹ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Mortakia* Fransisken rahibeleri okulunun 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Mortakia* Fransisken rahibeleri okulunun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, "Allocations aux œuvres françaises de Smyrne Année 1922-1923" başlığını taşıyan, İzmir'deki Fransız kurumları ve okullarına verilen ödenekleri gösteren liste.

⁶⁴⁰ Öğrenci istatistiklerine ilişkin bir belgede İzmir'de 1914'ten önce varolan 18 eğitim kurumundan 13'ünün 1914 yılı öğrenci sayılarına ulaşılmıştır. Buna göre 1914'te 13 okulda toplam 2493 öğrenci eğitim görmektedir. *Filles de la Charité*'nin Göztepe ve Buca'daki okulları ile Kula *St. Joseph* Yetimhanesi, frerlerin Bornova'daki Alliance Française Okulu ve son olarak *Hôpital St. Roch* Okulu'nda öğrenim gören öğrencilerin de 1914 verilerine dahil edilmesi durumunda toplam öğrenci sayısı tahminen 3000'e yaklaşacaktır. İzmir'deki Fransız misyoner okullarının 1914 ve 1920 yıllarında öğrenci sayılarına ilişkin bir karşılaştırma için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, "Smyrne-Statistique des élèves" başlıklı belge.

⁶⁴¹ *Filles de la Charité* idaresindeki Kula *St. Joseph* Yetimhanesi de 16 okul arasına dahil edilmiştir. Öte yandan *Pères de Sion*'un açtığı Yüksek Ticaret Enstitüsü ise yüksek okul düzeyinde bir eğitim kurumudur.

Batı Anadolu'da, İzmir dışında kimi başka kentlerde de Fransız misyoner okulları yeniden faaliyete geçti. Bu okullardan biri Çanakkale'de Gürcü rahibeler tarafından 1884 yılında açılmış olan karma ilköğretim okuluydu.⁶⁴² 1914'te savaş nedeniyle kapatılmadan önce okula devam eden öğrenci sayısı 65'ti.⁶⁴³ Mütarekeden sonra okul binası bir süre İngiliz birliklerince kullanıldı ve rahibeler ancak 1 Eylül 1919'dan itibaren okullarına yerleştiler.⁶⁴⁴ Okul, mütareke döneminde öğrenci sayısı açısından istikrarlı bir gelişme göstermedi. 1919-1920 ders yılında 72 olan öğrenci sayısı, sonraki yıl 34'e düştü ve 1921-1922 ders yılında tekrar artarak 51'e yükseldi. Fransız Hükümeti, mütareke dönemi boyunca Çanakkale'deki bu okula her yıl 10.000 frank tutarında yardımda bulundu.⁶⁴⁵

Manisa'da *Franciscaines Missionnaires de Marie* rahibeleri 1914 öncesinde satın aldıkları bir arazi üzerinde bir okul açmak istemişler, fakat uzun süre Osmanlı Hükümeti'nden izin alamamışlar ve bu isteklerini ancak savaş başlamadan hemen önce gerçekleştirebilmişlerdi.⁶⁴⁶ Savaş yıllarında okul binası Türk ordusu tarafından kullanıldı.⁶⁴⁷ Mütarekenin ardından, Mayıs 1919'da, demiryolunun korunmasıyla görevli bir Fransız müfrezesinin yardımıyla Manisa'ya geri dönen rahibeler⁶⁴⁸ şehirdeki Katolik nüfusun talebi üzerine 5 Mayıs 1920'de *Jeanne d'Arc* adlı ilköğretim okulunun yanısıra bir yetimhane, dikiş nakış atölyesi ve dispensar açtılar. Okulun öğrenci sayısı 1920-1921 ders yılında 73, sonraki ders yılında ise 70'ti. Fransız Hükümeti rahibelere 1920-1921 ders yılında 8.000, 1921-1922 ders yılında ise 15.000 frank tutarında yardım yaptı.⁶⁴⁹

⁶⁴² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Çanakkale'deki Gürcü rahibeleri okulunun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁴³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Çanakkale'deki Gürcü rahibeleri okuluna ilişkin değerlendirme.

⁶⁴⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Çanakkale Gürcü rahibeleri okulunun Türk yetkililer tarafından 17 Kasım 1914'te kapatılmasından, rahibelerin 1 Eylül 1919'da okullarına geri dönmesine kadarki süre içinde yaşananlar hakkında Çanakkale kilisesi Katolik papazı Jean Amirağlı'nın 29.5.1927 tarihli tanıklık belgesi.

⁶⁴⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Çanakkale'deki Gürcü rahibeleri okulunun 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 yılları arasındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁶⁴⁶ Pernot, **a.g.e.**, s.270; Biskupski, **a.g.e.**, s.356.

⁶⁴⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Manisa *Jeanne d'Arc* Okulu'nun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁴⁸ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 122, İzmir Fransa Başkonsolosu'ndan Yüksek Komiser Defrance'a gönderilen 7.3.1920 tarihli mektup, s.21.

⁶⁴⁹ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Manisa *Jeanne d'Arc* Okulu'nun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 73, *Jeanne d'Arc* Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

Bursa’da Asompsiyonistler ve *Filles de la Charité* tarafından idare edilen okullar da mütareke döneminde tekrar faaliyete geçtiler. Asompsiyonistler tarafından 1886’da açılmış olan erkek kolejinin,⁶⁵⁰ 1914’te savaş nedeniyle kapatıldığında 120 öğrencisi vardı.⁶⁵¹ Mütarekenin ardından yeniden açılan koleje 1919-1920 ders yılında 85 öğrenci devam etti. Bursa’nın Yunan işgali altına girmesinden sonra 1920-1921 ders yılında kolejin öğrenci sayısı 56’ya geriledi; sonraki ders yılında ise tekrar artarak 75’e yükseldi. Fransız Hükümeti, koleje 1919-1920 ders yılında 15.000, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarında ise 10.000 frank tutarında yardımda bulundu. Mütareke döneminde, eşkıyalık faaliyetlerine bağlı olarak bazı varlıklı Hıristiyan ailelerin kenti terketmesi, hayat pahalılığı karşısında yeterli gelir kaynaklarından yoksun Asompsiyonistlerin öğrenci harçlarını artırmak zorunda kalması, Amerikan okullarının rekabeti ve Yunan işgalinin Bursa’da istikrarsız bir ortam yaratması gibi etkenler kolejin gelişimini olumsuz yönde etkiledi.⁶⁵²

Bursa’daki diğer bir misyon, *Filles de la Charité* tarafından 1857 yılında oluşturulmuştu.⁶⁵³ *Filles de la Charité* burada yatılı ve gündüzlü öğrencileri olan bir okulun yanısıra, birer yetimhane, hastane, dispanser, yurt, dikiş-nakış atölyesi gibi başka kurumlar da açmıştı.⁶⁵⁴ 1914’te savaş nedeniyle kapatılmadan önce okula yaklaşık olarak 180 öğrenci devam ediyordu.⁶⁵⁵ Mütarekenin ardından Bursa’ya dönen rahibeler okullarını yeniden açtılar. Üç ders yılı içinde büyük gelişme gösteren okul, Asompsiyonistlerin erkek kolejinin aksine Yunan işgalinden ve diğer unsurlardan da olumsuz yönde etkilenmedi. 1919-1920 ders yılında 94 olan öğrenci sayısı, ertesi yıl 154, 1921-1922 ders yılında ise 195’ti. Rahibeler mütareke döneminde çok sayıda öğrencinin ücretsiz okuduğu okulun ve diğer kurumların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Fransız Hükümeti’nden yüksek miktarda mali yardım talep ettiler. Fransız Hükümeti 1919-1920 ders yılında 12.000, sonraki yıl

⁶⁵⁰ Jacob, **a.g.m.**, s.246; Biskupski, **a.g.e.**, s.305.

⁶⁵¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Bursa Asompsiyonist Erkek Koleji’nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Jacob, savaştan hemen önce Bursa’daki Asompsiyon Koleji’ne 280 ila 300 öğrencinin devam ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Jacob, **a.g.m.**, s.246.

⁶⁵² Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359’da Bursa Asompsiyon Koleji’nin 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁶⁵³ Biskupski, **a.g.e.**, s.201. Okulun kuruluşu ve ilk yıllarındaki gelişimine ilişkin olarak bkz. Roche, **a.g.e.**, s.191-194.

⁶⁵⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Bursa’daki *Filles de la Charité* misyonunun başrahibesi Ponsonnet imzalı “Ecole de filles et dispensaire” başlığını taşıyan 11.3.1920 tarihli belge.

⁶⁵⁵ aynı belge.

10.000, 1921-1922 ders yılında ise 20.000 frank düzeyinde yardımlarıyla bu talepleri büyük ölçüde karşıladı.⁶⁵⁶

Batı Anadolu'da Aydın ve Uşak'taki Fransız misyon okulları ise çeşitli nedenlere bağlı olarak yeniden canlandırılmadı. Aydın'da 1914 öncesinde *Filles de la Charité* tarafından idare edilen okul, Temmuz 1919'da okulun bulunduğu Hıristiyan mahallesinde çıkan bir yangında yıkıldığından yeniden açılmadı.⁶⁵⁷ Öte yandan Uşak'ta 1914 öncesinde *Frères des Ecoles Chrétiennes* tarafından idare edilen okul da, frerlerin yeterli öğretim personeli bulamaması nedeniyle mütareke döneminde yeniden faaliyete geçemedi.⁶⁵⁸

Asompsiyonistler, Bağdat Demiryolu yapımı sürerken demiryolu hattı üzerinde bulunan İzmit, Eskişehir, Konya gibi şehirlerde misyonlar oluşturarak okullar açtılar. İzmit'te 1914 öncesinde biri Asompsiyonistlere, diğeri *Oblates de l'Assomption* rahibelerine ait iki okul vardı. Asompsiyonistler 1891'de İzmit'e gelerek burada *Ste. Barbe* adlı bir erkek koleji açmışlardı.⁶⁵⁹ 1914'te savaş nedeniyle kapatıldığında koleje devam eden öğrenci sayısı 170'ti.⁶⁶⁰ Mütarekenin ardından İzmit'e dönen Asompsiyonistler eğitim faaliyetine yeniden başladılar. 1919-1920 ders yılında 80 olan öğrenci sayısı 1920-1921 ders yılında 115'e yükseldi. 28 Haziran 1921'de Yunan birlikleri kentten çekilirken bölgenin Hıristiyan ahalisini de yanlarında götürdüklerinden, 1921-1922 ders yılında okulda tamamı Müslüman sadece 12 öğrenci kaldı.⁶⁶¹ Fransız Hükümeti, kolej için Asompsiyonistlere 1919-1920 ders yılında 12.000, sonraki yıl 6.000, 1921-1922 ders yılında ise 8.000 frank tutarında maddi destek verdi.

Oblates de l'Assomption rahibeleri ise İzmit'te savaş yıllarında yanmış olan okullarını mütareke döneminde yeniden faaliyete geçirme imkânı bulamadılar.

⁶⁵⁶ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Bursa'daki *Filles de la Charité* Kız Okulu'nun 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁶⁵⁷ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol.125, İzmir Fransa Başkonsolosu'nun Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 19.3.1921 tarihli mektup, s.174-175.

⁶⁵⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Uşak'taki *Frères des Ecoles Chrétiennes* okulu hakkında değerlendirme.

⁶⁵⁹ Biskupski, **a.g.e.**, s.305.

⁶⁶⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, İzmit *Ste. Barbe* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁶¹ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da İzmit *Ste. Barbe* Koleji'nin 1920-1921, 1921-1922 ve 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları. Ayrıca bkz., Jacob, **a.g.m.**, s.249.

Asompsiyonistler ve *Oblates de l'Assomption* rahibeleri 1891 yılında Eskişehir'e yerleşerek burada bir misyon oluşturmuşlardı.⁶⁶² Aynı yıl Asompsiyonistler burada *Ste. Croix* adında bir erkek koleji açtı.⁶⁶³ 1914'te kapatıldığında koleje 179 öğrenci devam ediyordu.⁶⁶⁴ Mütarekenin ardından Eskişehir'e dönen Asompsiyonistler 28 Mart 1919'dan itibaren derslere yeniden başladılar.⁶⁶⁵ 1919-1920 ders yılında *Ste. Croix* Koleji'nin öğrenci sayısı 110'a ulaştı.⁶⁶⁶ Sonraki ders yılı içinde, Ankara Hükümeti'nin emri üzerine Anadolu'daki tüm yabancı okullarla birlikte Eskişehir'deki *Ste. Croix* Koleji de Aralık 1920'de kapatıldı; okul binasına Türk birlikleri yerleştirildi.⁶⁶⁷ 19 Temmuz 1921'de Yunan ordusu Eskişehir'i ele geçirinince okul binasına bu kez Yunan birlikleri yerleşti.⁶⁶⁸ Kolej, ancak Şubat 1922'de 42 öğrenciyle tekrar faaliyete başlayabildi.⁶⁶⁹ Fransız Hükümeti kolej için Asompsiyonistlere 1919-1920 ders yılında 15.000, 1921-1922 ders yılında ise 6.000 frank tutarında yardım yaptı.⁶⁷⁰

Oblates de l'Assomption rahibeleri de 1891'de Eskişehir'e geldikten sonra burada biri diğerinin şubesi olan iki okul açmışlardı.⁶⁷¹ 1914'te kapatıldığında iki okulda okuyan 161 öğrencileri vardı.⁶⁷² Mütarekenin ardından Eskişehir'e dönen rahibeler okullarını faaliyete geçirdikleri 1919-1920 ders yılında 150 öğrenciye ulaştılar.⁶⁷³ Aralık 1920'de Ankara Hükümeti tarafından kapatılan *Oblates de*

⁶⁶² Eskişehir misyonunun kuruluş aşaması hakkında bkz. Babot, **a.g.e.**, s.64.

⁶⁶³ Pernot, **a.g.e.**, s.25.

⁶⁶⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Ste. Croix* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁶⁵ Jacob, **a.g.m.**, s.250.

⁶⁶⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Ste. Croix* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Babot, P. Ludovic Marseille'in 21.5.1920 tarihli mektubunda kolejde 75 öğrenci olduğunu bildirdiğinden bahseder. Babot, ayrıca P. Ludovic Marseille'in Eskişehir'deki misyon okulunun her şeyden uzakta, iletişim kurma güçlüğünden yakınlığına dikkat çeker. Bu durum Anadolu'nun iç kısımlarındaki tüm Fransız misyon okulları için geçerlidir. Dolayısıyla bu bölgelerdeki okullara ilişkin bilgi formlarında yer alan sayısal verilere daha ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Bkz. Babot, **a.g.e.**, s.91.

⁶⁶⁷ Babot, **a.g.e.**, s.92; Jacob, **a.g.m.**, s.250.

⁶⁶⁸ Babot, **a.g.e.**, s.92; Jacob, **a.g.m.**, s.250.

⁶⁶⁹ Babot, **a.g.e.**, s.92. 1921-1922 ders yılı bilgi formuna göre *Ste. Croix* Koleji'nin tekrar faaliyete geçtiği Ocak 1922'den itibaren öğrenci sayısı 60'dır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Ste. Croix* Koleji'nin 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁷⁰ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Ste. Croix* Koleji'nin 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 yılları arasındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁶⁷¹ Biskupski, **a.g.e.**, 325-326.

⁶⁷² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Immaculée Conception* ve *St. Antoine* okullarının 1919-1920 ders yılındaki durumlarına ilişkin bilgi formu.

⁶⁷³ 1919-1920 ders yılına ait bilgi formunda *Immaculée Conception* ile *St. Antoine* Okulu'nda toplam 150 öğrenciye ulaşıldığı belirtilse de Babot'un P. Ludovic Marseille'in 21.5.1920 tarihli mektubundan aktardığına göre rahibelerin mektubun yazıldığı tarihte sadece 80 öğrencisi vardı. Daha önce de

l'Assomption okulları ancak Ocak 1922'de 45 öğrenciyle tekrar açılabilirdi.⁶⁷⁴ Fransız Hükümeti okulları için rahibelere 1919-1920 ders yılında 15.000, 1921-1922 ders yılında ise 6.000 frank tutarında yardım yaptı.⁶⁷⁵

Asompsiyonistler Eskişehir'den hemen sonra 1892'de Konya'da bir misyon oluşturmuşlar ve 1893'te burada *St. Paul* Koleji adında bir okul açmışlardı.⁶⁷⁶ Kolejde ilkokul ve yüksek ilkokullar seviyesinde eğitim veriliyordu. Ayrıca, öğrencilere ticaret ve muhasebeye ilişkin temel bilgiler de öğretiliyordu.⁶⁷⁷ 1914'te kapatılmadan önce koleje devam eden öğrenci sayısı 190'dı.⁶⁷⁸ Mütarekenin ardından Konya'ya dönen misyonerler eğitim faaliyetine yeniden başladılar. 1919-1920 ders yılında kolejin 95 öğrencisi vardı.⁶⁷⁹ Kolej, 31 Ekim 1920'de Ankara Hükümeti tarafından resmen kapatıldı.⁶⁸⁰ Asompsiyonistler Millî Mücadele dönemi boyunca koleji istikrarlı bir şekilde çalıştırma imkânı bulamadılar. Ancak kilise okulunu açık tutarak *Oblates de l'Assomption* rahibelerinin yokluğunda kız ve erkek Katolik öğrencilere burada eğitim vermeye devam ettiler.⁶⁸¹

Oblates de l'Assomption rahibeleri Konya'ya geldikleri 1894 yılında burada *Ste. Thècle* adında bir kız okulu açtılar.⁶⁸² 1914'te kapatılmadan önce okulda 125 öğrenci öğrenim görüyordu. Mütarekenin ardından Konya'ya dönerek okullarını yeniden açan rahibeler 1919-1920 ders yılında 110 öğrenci topladılar.⁶⁸³ Ertesi yıl okul Türk makamları tarafından kapatıldı. Okul binası askeri hastane olarak kullanılmaya başlandı. Rahibeler ise 1923'te yeniden dönecekleri Konya'yı bir süre

belirtildiği üzere Anadolu'daki okullara ait bilgi formlarında yer alan sayısal verilere ihtiyatlı yaklaşmak gereklidir. Bkz. Babot, **a.g.e.**, s.91.

⁶⁷⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *Immaculée Conception* ve *St. Antoine* okullarının 1921-1922 ders yıllarındaki durumlarına ilişkin bilgi formu. Babot'un P. Ludovic Marseille'in 4.2.1922 tarihli mektubundan aktardığına göre, derslerin başladığı ilk ayın sonunda rahibelerin yalnızca 26 öğrencisi vardır. Bkz. Babot, **a.g.e.**, s.92.

⁶⁷⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Immaculée Conception* ve *St. Antoine* okullarının 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 yılları arasındaki durumlarına ilişkin bilgi formları.

⁶⁷⁶ Jacob, **a.g.m.**, s.250-251; Biskupski, **a.g.e.**, s.306.

⁶⁷⁷ Pernot, **a.g.e.**, s.255.

⁶⁷⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Konya *St. Paul* Koleji'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁷⁹ **aynı form.**

⁶⁸⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Konya *St. Paul* Koleji'nin 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁶⁸¹ **aynı form.**

⁶⁸² Biskupski, **a.g.e.**, s.326-327.

⁶⁸³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Ste. Thècle* Okulu'nun 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

için terkettiler.⁶⁸⁴ Konya'daki her iki okul, Fransız Hükümeti'nden 1919-1920 ders yılında 5.000 frank tutarında yardım aldı.⁶⁸⁵

1908 yılında Nevşehir'de bir misyon merkezi oluşturarak burada bir okul açmış olan Asompsiyonistler, mütarekenin ardından bu misyonu tekrar faaliyete geçirmek için herhangi bir girişimde bulunmadılar.⁶⁸⁶

Frères des Ecoles Chrétiennes'in 1892'de Ankara'da açtığı misyon okulu,⁶⁸⁷ I. Dünya Savaşı sırasında yanmıştı. Frerler, okul binasının yeniden inşası için gereken 100.000 frank gibi büyük bir meblağı karşılayacak durumda olmadıklarından mütareke döneminde Ankara'daki okullarını tekrar faaliyete geçiremediler.⁶⁸⁸ Zaten şehrin ulusal direniş hareketinin merkezi konumunda olması da böyle bir çabayı anlamsız kılıyordu.

Karadeniz kıyısındaki birkaç şehirde de Fransız misyoner okulları mütarekenin ardından tekrar faaliyete geçebildi. Asompsiyonistler ve *Oblates de l'Assomption* rahibeleri, Zonguldak kömür havzasında Fransız sermayeli *Société Ottomane d'Héraclée* (Ereğli Şirket-i Osmaniyesi)'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, 1897 yılında, Zonguldak'ta *St. Barbe* adında bir erkek okulu ile *Ste. Geneviève* adında bir kız okulu açmışlardı.⁶⁸⁹ 1907'de her iki okulun devamlı giderlerini üstlenen Ereğli Şirketi'nin girişimiyle erkek okulunun öğretim işi *Frères des Ecoles Chrétiennes*, kız okulunununki ise *Sœurs de St. Joseph de Lyon*'a⁶⁹⁰ bırakılmıştı.⁶⁹¹ 1914'te savaş nedeniyle kapatılmadan önce erkek okulunun 60, kız okulunun ise 100

⁶⁸⁴ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da *Ste. Thècle* Okulu'nun 1920-1921, 1921-1922 ve 1922-1923 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁶⁸⁵ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 Konya *St. Paul* Koleji ve *Ste. Thècle* Okulu'nun 1919-1920 ders yılındaki durumlarına ilişkin bilgi formları. 1920-1921 ders yılında Fransız Hükümeti tarafından tahsis edilen 6.000 frank tutarındaki yardım okullara iletilenmemişti. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Doğu'da Asompsiyon misyonu başrahibi P. Gervais Quénard'ın Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 21.3.1921 tarihli mektup.

⁶⁸⁶ Bkz. Jacob, **a.g.m.**, s.256; Biskupski, **a.g.e.**, s.307.

⁶⁸⁷ Biskupski, **a.g.e.**, s.249.

⁶⁸⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Note sur les écoles, établissements religieux et autres, Français ou protégés Français, situés dans les Vilayets de Konia, Angora et Andrinople" başlığını taşıyan 28.7.1919 tarihli rapor.

⁶⁸⁹ MAEN, Fonds Zonguldak, Consulat, Carton 1, "Les Ecoles Françaises de Zonguldak" başlıklı Zonguldak Fransa Konsolosu A. Graulle'un 11.2.1926 tarihli raporu, s.1-2.

⁶⁹⁰ *Sœurs de St. Joseph de Lyon* (Lyon'lu St. Joseph rahibeleri) topluluğu, 1650 yılında Fransa'nın Le Puy en Velay şehrinde Cizvit rahip Jean Pierre Médaille ile şehrin piskoposu Henri de Maupas tarafından kurulmuştur. *St. Joseph de Lyon* rahibeleri *Filles de la Charité* gibi kendilerini hayır işlerine adanmış laik nitelikte bir topluluktur. Hasquenoph, **a.g.e.**, s.742.

⁶⁹¹ Bkz. aynı rapor, s.2. Pernot, **a.g.e.**, s.256. Ereğli Şirketi Müdür-i Umumisi Paul Duroy'nın Zonguldak Vilayeti'ne gönderdiği 25 Teşrin-i Evvel 1339 (25 Ekim 1923) tarihli mektup. BCA, 180. 09/27.141, s.135.

kadar öğrencisi vardı.⁶⁹² Mütarekenin ardından frerler Zonguldak'a dönerek eğitim faaliyetine yeniden başlarken, *St. Joseph de Lyon* rahibeleri geri dönmedi. Onların yerine, *Franciscaines Missionnaires de Marie* rahibeleri Zonguldak'a gelerek kız okulunun sorumluluğunu üstlendi.⁶⁹³ 8 Mart 1919'dan 21 Haziran 1921'e kadar Fransız işgali altında kalan Zonguldak'ta⁶⁹⁴ Fransız okulları Ankara Hükümeti'nin Aralık 1920'de yabancı okulları kapatma kararından etkilenmedi. 1921 yılı verilerine göre erkek okulunda 80, kız okulunda 120 öğrenci okumaktaydı.⁶⁹⁵ Ankara Hükümeti'nin kontrolü altına girmesinin ardından Zonguldak'taki Fransız misyoner okullarının yerel makamlarla ilişkileri bozuldu. Nitekim, 1922 yılı içinde okullar birçok defa kapatıldı ve tekrar açıldı.⁶⁹⁶

Samsun ve Trabzon'da, Fransız misyoner okullarından bir kısmında kısa bir süre için de olsa eğitime yeniden başlandı. Samsun'da Marist frerler tarafından 1895'te kurulmuş olan⁶⁹⁷ ve 1914'te kapatılmadan önce 225 öğrencisi bulunan *Notre Dame du Sacré-Cœur* Koleji, 1919 güzünde yeniden faaliyete geçti.⁶⁹⁸ 1919-1920 ders yılında öğrenci sayısı 92'ye ulaşan koleje, Fransız Hükümeti tarafından söz konusu ders yılı için 10.000, 1920-1921 ders yılı için ise 5.000 frank tutarında yardım yapıldı.⁶⁹⁹ Kolej, 28 Aralık 1920'de Ankara Hükümeti'nin emriyle kapatıldıktan sonra bir daha açılmadı.⁷⁰⁰

1914 öncesinde Samsun'da *St. Joseph de l'Apparition* rahibeleri tarafından idare edilen kız okulu ise mütareke döneminde tekrar faaliyete geçemedi.

⁶⁹² MAEN, Fonds Zonguldak, Consulat, Carton 1, "Les Ecoles Françaises de Zonguldak" başlıklı Zonguldak Fransa Konsolosu A. Graulle'un 11.2.1926 tarihli raporu, s.3.

⁶⁹³ aynı rapor, s.2.

⁶⁹⁴ Zonguldak'ta Fransız işgali hakkında bkz. Stanford J. Shaw, **From empire to republic: the Turkish War of National Liberation, 1918-1923 a documentary study**, Vol. 2, TTK, Ankara, 2000, s.597-603.

⁶⁹⁵ aynı rapor, s.3. Frerlerin İstanbul bölgesindeki okullarına ilişkin istatistiki bilgiler içeren bir belgeye göre Zonguldak'taki Frer okuluna 1920-1921 ders yılı içinde 111 öğrenci devam etmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, *Frères des Ecoles Chrétiennes*'in İstanbul bölgesi müfettişi frer Florin'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye gönderdiği 9.3.1920 tarihli mektup.

⁶⁹⁶ Jacob, **a.g.m.**, s.255.

⁶⁹⁷ Biskupski, **a.g.e.**, s.371.

⁶⁹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Samsun'da *Notre Dame du Sacré-Cœur* Fransız Koleji'nin 1914'teki ve mevcut durumuna ve ihtiyaçlarına ilişkin bilgiler içeren 2.8.1919 tarihli belge.

⁶⁹⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Samsun'daki *Notre Dame du Sacré-Cœur* Koleji'ne ilişkin değerlendirme. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Samsun'daki *Notre Dame du Sacré-Cœur* Koleji'nin 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁰⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Frer Jean Emile'in Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 12.4.1924 tarihli mektup.

Trabzon'da *Frères des Ecoles Chrétiennes* tarafından 1881 yılında kurulan⁷⁰¹ ve *Ecole Française de Commerce et de Comptabilité* (Fransız Ticaret ve Muhasebe Okulu) ya da *Ste. Famille* adıyla anılan okulun 1914'te kapatılmadan önce 155 öğrencisi vardı.⁷⁰² Mütarekenin ardından yeniden açılan okula 1919-1920 ders yılında, aralarında valinin oğlunun da dahil olduğu, şehrin seçkin ailelerinden gelen 50'yi aşkın öğrenci devam ediyordu.⁷⁰³ Müslüman ailelerin ilgisi bir hayli yoğundu. 1919-1920 ders yılında okulun 53 öğrencisinden 19'u, yani %36'sı Müslüman öğrencilerden oluşuyordu.⁷⁰⁴ Bu olumlu başlangıca rağmen, Trabzon'daki frer okulu da Anadolu'daki diğer Fransız okulları gibi Ankara Hükümeti'nin emriyle Aralık 1920'de kapatıldı. Bu tarihten sonra da bir daha hiç açılmadı. Okul açık kaldığı 1919-1920 ders yılında Fransız Hükümeti'nden 25.000 frank tutarında bir destek aldı.⁷⁰⁵

Trabzon ve Giresun'da, 1914 öncesinde, *St. Joseph de l'Apparition* rahibeleri tarafından idare edilen iki kız okulu ise rahibeler mütarekenin ardından Doğu'da hüküm süren siyasi ortamdan ürküp misyonlarına geri dönmediklerinden yeniden açılmadı.⁷⁰⁶

1881'den itibaren Orta Anadolu'da Cizvitler tarafından Ermenistan Misyonu (Mission d'Arménie) adı altında bir misyon oluşturulmuştu.⁷⁰⁷ Cizvitlerin 1914'te bu misyon kapsamında Adana, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya ve Merzifon olmak üzere altı istasyonda okulları vardı. Aynı şehirlerdeki kız okullarını Adana, Amasya, Kayseri ve Sivas'ta Lyon'lu *St. Joseph* rahibeleri, Merzifon ve Tokat'ta ise *Oblates de l'Assomption* rahibeleri yönetiyordu.⁷⁰⁸ 1914'te savaş nedeniyle kapatılmadan önce Cizvitlerin ve rahibelerin söz konusu şehirlerle, Kayseri ve Sivas arasındaki bazı köylerde açtıkları okullarda 2528'i erkek, 3041'i kız olmak üzere toplam 5569

⁷⁰¹ Ange Michel, *Les Frères des Écoles Chrétiennes en Turquie (1841-2003)*, Les Éditions Isis, İstanbul, 2004, s.116.

⁷⁰² Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Trabzon'da Yüksek Komiserlik temsilcisi Paul Lépassier'nin Defrance'a gönderdiği 5.4.1920 tarihli mektup. Bkz. MAEN, Fonds Trébizonde, Carton 80, *Ecole Française de Commerce et de Comptabilité*'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁰³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Trabzon'da Yüksek Komiserlik temsilcisi Paul Lépassier'nin Defrance'a gönderdiği 5.4.1920 tarihli mektup.

⁷⁰⁴ MAEN, Fonds Trébizonde, Carton 80, *Ecole Française de Commerce et de Comptabilité*'nin 1919-1920 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁰⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Trabzon'da Yüksek Komiserlik temsilcisi Paul Lépassier'nin Defrance'a gönderdiği 5.4.1920 tarihli mektup.

⁷⁰⁶ aynı mektup.

⁷⁰⁷ Cizvit Ermeni Misyonu'nun kuruluş aşaması hakkında bkz. Kieser, a.g.e., s.190-199.

⁷⁰⁸ a.g.e., s.772.

öğrenci öğrenim görüyordu.⁷⁰⁹ Mütarekenin ardından Cizvitler 20 papaz ve 8 frerden oluşan bir ekiple Ermenistan Misyonu'nu yeniden inşa etmek üzere geri döndüler. Ancak Fransız birlikleri tarafından işgal edilen güvenli Adana şehri bir yana bırakılırsa, Anadolu'nun iç kesimlerinde yalnızca Amasya, Sivas ve Merzifon'daki istasyonlarını tekrar kurabildiler.⁷¹⁰ Merzifon'daki Cizvit okulu binasının geri alma işlemleri Jandarma Teğmen Favreau tarafından 19-20 Haziran 1919'da tamamlandı.⁷¹¹ 9 Temmuz itibarıyla Merzifon Fransız okulu, ikisi Cizvit papazı dört kişilik bir öğretim kadrosuyla ve toplayabildiği 30 öğrenciyle faaliyet halindeydi.⁷¹² Öte yandan Teğmen Lemaigre-Dubreuil'ün refakat ettiği Cizvitler ise 13 Ağustos'ta Amasya,⁷¹³ 21 Ağustos'ta da Sivas'taki okullarını geri aldılar.⁷¹⁴ Amasya'da iki papaz ve bir frerden oluşan Cizvit misyonerler, 15 Eylül'de savaştan önce varolan iki okulu yeniden açtılar. 28 Ekim 1919 tarihi itibarıyla okullarında 19'u erkek 39'u kız olmak üzere 58 öğrenci öğrenim görüyordu.⁷¹⁵ Sivas'a dönen üç Cizvit misyoner ise 1 Kasım 1919'dan itibaren erkek ve kız çocuklar için açtıkları iki okulda eğitime başladılar.⁷¹⁶ Ancak Aralık 1920'de Ankara Hükümeti'nin okulları kapatma kararıyla Cizvitlerin bu üç şehirdeki eğitim faaliyetleri de son buldu. Okul binalarına el konulan Cizvitler, 1921 yılının ikinci yarısında İstanbul'a geri dönmelerine izin verilinceye kadar rehin tutuldular.⁷¹⁷ 1914 öncesinde kız okullarını yöneten Lyon'lu *St. Joseph ve Oblates de l'Assomption* rahibeleri ise mütarekenin ardından bölgeye geri dönmediklerinden altı istasyondaki okullarından Adana haricindeki hiçbirisi açılmadı.

1808'de İtalyan, 1841'den sonra İspanyol Kapüsenlere bağlı olan Mezopotamya Kapüsen misyonunun idaresi, 1893'te Fransız Kapüsenlerine

⁷⁰⁹ 1914 yılı istatistiki verileri için bkz. Kieser, **a.g.e.**, s.797-798.

⁷¹⁰ **a.g.e.**, s.524.

⁷¹¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Teğmen Lemaigre-Dubreuil'ün İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 12.8.1919 tarihli rapor.

⁷¹² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Cizvitlerin Merzifon'daki Fransız okulunun öğrenci ve öğretmen sayıları ile ihtiyaçlarına ilişkin bilgiler içeren 9.7.1919 tarihli belge.

⁷¹³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Amasya ve Tokat'taki Fransız misyon okullarının durumuna ilişkin olarak Teğmen Lemaigre-Dubreuil'ün İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 20.8.1919 tarihli rapor.

⁷¹⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Sivas ve Kayseri'deki Fransız misyon okullarının durumuna ilişkin olarak Teğmen Lemaigre-Dubreuil'ün İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği rapor.

⁷¹⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Note sur les écoles françaises d'Amasia" başlığını taşıyan 19.11.1919 tarihli belge.

⁷¹⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, "Note sur les écoles françaises de Sivas" başlığını taşıyan 19.11.1919 tarihli belge.

⁷¹⁷ Kieser, **a.g.e.**, s.524.

bağlanmıştı.⁷¹⁸ *Province de Lyon*'dan Fransız Kapüsenler, Mezopotamya ve Ermenistan misyonu kapsamında 1893'ten itibaren Malatya, Harput, Mezere (Elazığ), Diyarbakır, Mardin ve Urfa olmak üzere altı istasyonda okullar açtılar. Bu istasyonlardaki kız okullarının sorumluluğunu ise *Lons-le Saunier*'li Fransisken rahibeler üstlendi.⁷¹⁹ Pernot'nun raporuna göre, Kapüsen rahipler ile Fransisken rahibelerin okullarında 1912 yılında toplam 2881 öğrenci öğrenim görüyordu.⁷²⁰

1914'te savaşın başlamasının ardından bu altı istasyondaki tüm okullar kapatıldı, rahip ve rahibelerin önemli bir kısmı da ülkeden ayrıldı.⁷²¹ Mütarekenin ardından Kapüsenler ve rahibeler okullarını açmak üzere 1919 baharından itibaren bölgeye geri dönmeye başladılar.⁷²² 18 Ekim 1919 tarihli bir rapora göre Harput ve Malatya'daki Kapüsen okulları henüz açılmamış olmakla beraber, Elazığ'daki Kapüsen koleji 10 öğretmenle, Fransisken rahibelerin kız okulu ise 7 öğretmenle faaliyete geçti. Rahibeler ayrıca erkek ve kız çocuklar için bir yurt ile 200 yataklı bir yetimhane de açtılar.⁷²³ Defrance'ın 17 Kasım 1919 tarihli mektubunda Kapüsenlerin Elazığ'da açtığı koleje 150 öğrencinin devam ettiği bildiriliyordu. Fransiskenlerin yetimhanesinde ise 200 yetim kalıyordu.⁷²⁴ Elazığ'daki bu faaliyetler yolun tüm tehlike ve zorluklarına rağmen kente ulaşmayı başaran iki Fransız misyoner ile yerli misyonerler vasıtasıyla başlamış olmalıydı. Zira Elazığ'a gitmek üzere yola çıkan Fransız misyonerlerin çoğu Urfa'nın ötesine geçemediler.⁷²⁵ Urfa'da da mütarekenin ardından Fransisken rahibeler kızlar, Kapüsen rahipler ise erkekler için birer

⁷¹⁸ P. Hilaire de Barenton, **La France Catholique en Orient**, Librairie Charles Poussielgue, Paris, 1902, s.277-280.

⁷¹⁹ **a.g.e.**, s.279, 282-283; Kieser, **a.g.e.**, s.267.

⁷²⁰ Bu rakama Pernot'nun raporunun sonunda okullardaki öğrenci sayılarına ilişkin hazırladığı tablodan ulaşılmıştır. Bkz. Pernot, **a.g.e.**, s.320-321.

⁷²¹ Elazığ'da Fransız Kapüsen rahiplerin hepsi ülkeden ayrılırken yerli misyonerler misyonlarını terketmediler. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 372, Suriye ve Mezopotamya Kapüsen Misyonu başrahibi R. P. Jérôme'un Fransa'nın Ankara Büyükelçisi'ne gönderdiği 31.7.1933 tarihli mektup. Urfa'daki Fransisken rahibeler içinde ileri yaşından ötürü vatandaşlığa geçmek şartıyla ülkede kalmasına izin verilen Marthe adında bir Fransız rahibe de vardı. Bkz. Kieser, **a.g.e.**, s.664.

⁷²² *Province de Lyon*'dan Kapüsen rahip Attale de Saint-Etienne'in, frer Laurentin takma adıyla "Souvenirs" başlığı altında 1928 yılında kaleme aldığı 64 sayfalık yayımlanmamış hatıralarının geniş bir yeni yayımı için bkz. "Souvenirs", s.34. 25 Ağustos 2014 tarihinde http://www.leonardmelki.org/web/?page_id=201 adresinden erişildi.

⁷²³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Harput, Malatya ve Elazığ'daki Kapüsen ve Fransisken rahibelerine ait kurumlar hakkında Sivas'ta Osmanlı Jandarması Bölge Müfettişi Bruneau'nun 18.10.1919 tarihli raporu.

⁷²⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Defrance'ın Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'a gönderdiği 17.11.1919 tarihli mektup.

⁷²⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 372, Suriye ve Mezopotamya Kapüsen Misyonu başrahibi R. P. Jérôme'un Fransa'nın Ankara Büyükelçisi'ne gönderdiği 31.7.1933 tarihli mektup.

yetimhane ve birer okul açtılar.⁷²⁶ Urfa'nın Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından kuşatıldığı 9 Şubat 1920'de kentte bulunan Kapüsen ve Fransisken misyonerler, iki ay kadar süren çarpışmalarda yaralı ve hastaların tedavisiyle ilgilendiler.⁷²⁷ Fransız ve Türk tarafları arasında yapılan görüşmenin ardından Urfa'daki Fransız birliği 11 Nisan 1920'de kenti boşaltsa da, Katolik misyonu sekiz ay boyunca fazla rahatsız edilmeden 130 yetimle ve çocukların eğitimiyle ilgilenmeye devam edebildi.⁷²⁸ Yerel makamlar tarafından tutuklanarak kentten çıkarıldıkları 25 Ocak 1921'den sonra, misyonerler Urfa'daki misyonlarına bir daha hiç geri dönemediler.⁷²⁹ Kuva-yı Milliye güçlerinin kontrolü altında bulunan Mardin ve Diyarbakır'da⁷³⁰ ise, Fransız misyonerler muhtemelen ciddi bir etkinlik göstermeden Urfa'daki misyona katıldılar ve oradakilerle beraber 25 Ocak'ta kentten sürüldüler.⁷³¹ Malatya ve Elazığ'daki istasyonlarda küçük bir Fransız ve yerli misyoner grubu 1921 yılından sonra da varlığını korudu; fakat Türk makamlarının denetimi altında önemli bir etkinlik gösteremedi.⁷³²

Kapüsenlerin 1914 öncesinde Erzurum'da açtıkları misyon okulu ise mütarekenin ardından okulun harabiyeti ve daha da önemlisi siyasi koşulların elverişli olmaması nedeniyle tekrar açılmadı.⁷³³

⁷²⁶ “Souvenirs”, s.36, 25 Ağustos 2014 tarihinde http://www.leonardmelki.org/web?page_id=201 adresinden erişildi.

⁷²⁷ “Informations Diverses – Turquie d’Asie”, **Les Missions Catholiques**, T. 55, No. 2795, Janvier-Décembre 1923, s.152.

⁷²⁸ Kieser, **a.g.e.**, s.702-703.

⁷²⁹ “Souvenirs”, s.42. 25 Ağustos 2014 tarihinde http://www.leonardmelki.org/web?page_id=201 adresinden erişildi.

⁷³⁰ Sykes-Picot anlaşmasına göre Mardin bölgesi ve Urfa-Diyarbakır arasındaki geniş topraklar da Fransa'ya bırakılmıştı. Fakat Aralık 1919'da Fransız kuvvetleri henüz Mardin ve Diyarbakır'ı işgal etmiş değildi. Bu bölgeler resmî olarak Bâb-ı Âli'ye bağlı olmakla birlikte, gerçekte birkaç aydan beri Kuva-yı Milliye'nin kontrolü altındaydı. Nitekim 4 Ocak 1920'de Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'nun görevlendirmesiyle bölgede bir keşif misyonuna çıkan Albay Normand ve mahiyetindekiler Antep, Halep ve Urfa gibi pek çok şehre uğradıkları halde misyonun son durağı olan Diyarbakır'a girmeleri “Kemalistler” tarafından reddedilmişti. Bkz. Vahé Tachjian, **La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie: Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)**, Éditions Karthala, Paris, 2004, s.120-123.

⁷³¹ Suriye ve Kilikya Fransız Yüksek Komiseri'nin Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 6 Temmuz 1920 tarihli bir mektupta Urfa pususundan kurtulan teğmen Deloیره'in verdiği bilgilere göre Urfa, Mardin ve muhtemelen Diyarbakır Kapüsen rahip ve Fransisken rahibeleri Urfa'da biraraya gelmişlerdir. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 122, s.104.

⁷³² Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Suriye, Lübnan ve Kilikya Kapüsen Misyonu Başrahibi Père Jérôme'un İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye gönderdiği 12.4.1923 tarihli mektup. Ayrıca bkz. “Souvenirs”, s.49. 25 Ağustos 2014 tarihinde http://www.leonardmelki.org/web?page_id=201 adresinden erişildi.

⁷³³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Trabzon'da Yüksek Komiserlik temsilcisi Paul Lépişsier'nin Defrance'a gönderdiği 5.4.1920 tarihli mektup.

Orta ve Doğu Anadolu'da Cizvit ve Kapüsen faaliyetleri dışında daha doğudaki Van (1881), Siirt (1882), Cizre (1884) gibi yerlerde de Fransız Dominikenler⁷³⁴ tarafından misyonlar oluşturuldu. Dominikenler bu bölgelerde kendilerine yardımcı olan *La Présentation de Marie* rahibeleri⁷³⁵ ile birlikte okul ve yetimhaneler açtılar.⁷³⁶ 1914'te savaşın başlamasının ardından ülkeden ayrılan misyonerlerin mütareke döneminde nasıl bir etkinlik içinde bulunduğu dair elimizde arşiv kaynaklarına dayanan yeterli bilgiler yoktur.⁷³⁷ Ancak, 21 Kasım 1922 tarihli *La Croix* gazetesindeki haber dikkate alınacak olursa Van, Siirt ve Cizre'deki Fransız misyoner okulları da Ankara Hükümeti'nin Aralık 1920'deki emri doğrultusunda kapatılmış ve okul binalarına el konulmuştur.⁷³⁸

Fransızların Kilikya⁷³⁹ diye tabir ettiği Adana, Mersin, Cebel-i Bereket ve Kozan sancaklarını kapsayan bölgede, 1914 öncesinde Cizvit, Kapüsen, Lazarist misyonerleri ile *St. Joseph de Lyon*, *St. Joseph de l'Apparition* ve *Ste. Famille*⁷⁴⁰ rahibeleri tarafından çok sayıda kız ve erkek okulu açılmıştı. Pernot'nun raporuna göre, Kilikya'da açılan misyoner okullarından sadece Adana, Mersin ve Tarsus'takilere 1912 yılında 1721 öğrenci devam ediyordu.⁷⁴¹

⁷³⁴ Dominiken tarikatı 1215'te Fransa'nın Toulouse şehrinde Dominique isminde bir rahip tarafından kurulmuştur. Mensuplarına *Frères Prêcheurs* veya sadece *Dominicains* denir. Dominikenler için fakirlik içinde yaşamak, sadaka ile geçinmek esas kabul edildiğinden bu tarikat da *Franciscains*, *Carmes*, *Augustins* gibi *Ordres Mendians* denilen "Dilenen Tarikatlar"dan biridir. Dominiken tarikatı 1230'lu yıllardan itibaren İstanbul'da misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Bkz. Polvan, **a.g.e.**, s.22.

⁷³⁵ *La Congrégation de la Présentation de Marie*, 1796'da Fransa'nın Thueyts adlı köyünde Anne-Marie Rivier tarafından kurulmuş bir dinî topluluktur. Bkz. Hasquenoph, **a.g.e.**, s.984.

⁷³⁶ Bkz. Piolet, **a.g.e.**, s.256-271; Biskupski, **a.g.e.**, s.257-265; Kieser, **a.g.e.**, s.323-325; Bayram Kodaman, "La présence culturelle et religieuse de la France en Anatolie Orientale de 1878 à 1914", **L'Empire Ottoman, la République de Turquie et la France**, der. Hâmit Batu ve Jean-Louis Bacqué-Grammont, Les Éditions Isis, İstanbul, 1986, s.394-396.

⁷³⁷ Dominikenlerin Paris bölge başkanının Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 19 Temmuz 1927 tarihli mektubun içeriği Dominikenlerin mütareke döneminde Van, Siirt ve Cizre'deki misyonlarını yeniden canlandıramadıkları kanısını doğurmaktadır. Mektupta Dominikenlerin Mezopotamya ve Ermenistan misyonuna ait Van, Siirt, Cizre ve Çığlı (Hakkari'nin Çukurca ilçesine bağlı bir köy) istasyonlarından savaştan beri haber alamadıkları belirtilerek, bakandan buradaki mülkler üzerindeki haklarını nasıl savunup koruyabilecekleri yönünde kendilerine yol göstermesi rica edilmektedir. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 123, s.203.

⁷³⁸ "Les écoles françaises et les kemalistes", **La Croix**, 21 Novembre 1922, s.5.

⁷³⁹ Kilikya'nın coğrafi ve idari açıdan tarifleri için bkz. Yavuz, **a.g.e.**, s.54-55.

⁷⁴⁰ *La Congrégation de la Sainte Famille* 1816 yılında Fransa'da Villefranche-de Rouergue'de Emilie de Rodat tarafından kurulmuş bir dinî topluluktur. Bkz. Langlois, **a.g.m.**, s.211.

⁷⁴¹ Pernot'nun 1912 yılı raporunda metin içinde sunduğu rakamlarla, raporun sonunda hazırladığı tablodaki rakamlar birbiriyle tam olarak örtüşmemektedir. Burada tablodaki rakamlar esas alınmıştır. Adana-Mersin-Tarsus'taki Fransız okullarına ilişkin sayısal veriler için Bkz. Pernot, **a.g.e.**, s.242-247, s.328.

1914'te tüm diğer Fransız okulları gibi bu bölgede bulunan okullar da kapatıldı ve misyonerler ülke dışına çıkarıldı. Fransa, Mondros Mütarekesi'nin ardından kısa bir süre sonra, 1918 Aralık ayından itibaren Kilikya bölgesini işgal etti. Adana, Mersin ve Tarsus'taki Fransız misyoner okulları, Fransız yetkililerinin teşviki ve işgal süresi boyunca onlara sağladıkları mali yardımlar ve manevi destekle 1919 sonbaharından itibaren kısa sürede gelişme gösterdiler.⁷⁴² Adana'da, 1914'te kapatılmadan önce 490 öğrencisi bulunan Cizvit papazların idaresindeki *St. Paul* Koleji, Mart 1919'da yeniden faaliyete geçti.⁷⁴³ Fransız birliklerinin Adana'dan henüz ayrılmadığı 1921-1922 ders yılı başında kolejde 362 öğrenci eğitim alıyordu.⁷⁴⁴ Aynı şehirdeki *St. Joseph de Lyon* rahibeleri idaresindeki *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu da Nisan 1919'da tekrar faaliyete geçti.⁷⁴⁵ 1914'te kapatılmadan önce 600'ün üzerinde öğrencisi bulunan okulun⁷⁴⁶ 1921-1922 ders yılı açılışında 280 öğrencisi vardı.⁷⁴⁷ Bu okula bağlı gündüzlü okula ise 120 Ermeni kız öğrenci devam ediyordu.⁷⁴⁸ Mersin'de Kapüsen misyonerleri 1921-1922 ders yılı başında *St. Antoine* adlı okullarında 141, bu okula bağlı ücretsiz okulda ise 65 öğrenciye eğitim vermekteydi.⁷⁴⁹ Aynı şehirde *St. Joseph de l'Apparition* rahibeleri *St. Joseph* adlı bir yatılı okul ile ona bağlı bir ücretsiz okulu yönetiyordu. 1921-1922 ders yılı başında yatılı okula 145, ücretsiz

⁷⁴² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Fransız Kilikya Misyonu Başkonsolosu'ndan Başbakan ve Dışişleri Bakanı'na 20.2.1922 tarihli Kilikya'daki Fransız kurumlarına mali yardım önerilerini içeren resmî yazı, s.2.

⁷⁴³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Adana'daki Cizvit *St. Paul* Koleji ve Lyon'lu *St. Joseph* rahibelerinin *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu'nun 1919-1920 ders yılı açılışında mevcut durumuna ilişkin bilgi veren 6.9.1919 tarihli mektup. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Kuzey Bölgesi Genel Valisi Albay Brémond'un İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 25.8.1919 tarihli mektup.

⁷⁴⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Adana'daki Cizvit *St. Paul* Koleji ve Lyon'lu *St. Joseph* rahibelerinin *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu'nun 1919-1920 ders yılı açılışında mevcut durumuna ilişkin bilgi veren 6.9.1919 tarihli mektup. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Adana *St. Paul* Koleji'nin 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁴⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Kuzey Bölgesi Genel Valisi Albay Brémond'un İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 25.8.1919 tarihli mektup.

⁷⁴⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Adana'daki Cizvit *St. Paul* Koleji ve Lyon'lu *St. Joseph* rahibelerinin *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu'nun 1919-1920 ders yılı açılışında mevcut durumuna ilişkin bilgi veren 6.9.1919 tarihli mektup. Bu rakam, muhtemelen sadece *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu'nu değil, Pernot'nun 1912 tarihli raporunda bahsedilen ücretsiz okul ile anaokulunu da kapsıyordu. Pernot'nun sunduğu rakamlara göre ücretli yatılı okulun, ücretsiz yatısız okulun ve anaokulunun öğrenci sayısı toplamı 591'i buluyordu. Bkz. Pernot, **a.g.e.**, s.329.

⁷⁴⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Adana *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu'nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁴⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Kilikya Fransız Misyonu Şefi ve Fransa Konsolosu Barthe de Sandfort'un İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 25.3.1923 tarihli rapor.

⁷⁴⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Antoine* Koleji'nin 1922-1923 eğitim-öğretim yılına ait bilgi formu.

okula ise 63 öğrenci devam ediyordu.⁷⁵⁰ Tarsus'ta her ikisi de Kapüsen misyonu idaresindeki *St. Paul* adlı erkek okulunda 1922 yılı başında 50 öğrenci, aynı adı taşıyan kız okulunda ise 30 öğrenci eğitim görüyordu.⁷⁵¹

1919-1922 yılları arasında Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı bulunan Kilikya Fransız okullarına ilişkin elimizdeki veriler bölgede büyük bir demografik değişimin yaşandığı 1921-1922 ders yılına ait olduğundan, eksiksiz bir tablo sergilemekten uzaktır.⁷⁵² Bu verilere göre Adana, Mersin ve Tarsus'taki Fransız misyoner okullarında 1921-1922 ders yılı güz döneminde toplam 1256 öğrenci eğitim almaktadır. Bu rakamın Kilikya'nın Fransız idaresi altında bulunduğu 1919-1920 ve 1920-1921 ders yıllarında daha yüksek olması kuvvetli bir olasılıktır.

20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Hükümeti arasında yapılan Ankara Anlaşması sonrası, Fransız birlikleri 4 Ocak 1922'de tamamlanan bir süreç sonunda Kilikya'yı boşaltırken, Fransız işgaliyle birlikte bölgeye geri getirilen Ermeniler ve diğer Hıristiyan toplulukların büyük bir çoğunluğu da Kilikya'dan ayrıldılar.⁷⁵³ Göçün Fransız misyoner okulları üzerinde çok önemli bir etkisi oldu. Asıl öğrenci kaynağını oluşturan Hıristiyan nüfusun göç etmesiyle birlikte Fransız okulları da büyük ölçüde boşaldı. Adana *St. Paul* Koleji'nde Fransız birliklerinin kenti boşaltmasından önce 362 olan öğrenci sayısı, Ocak 1922'de 46'ya düştü.⁷⁵⁴ Keza, aynı şehirdeki *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu da 200 öğrenci kaybederek 80 öğrenciyle eğitime devam edebildi.⁷⁵⁵ Mersin'de, Kapüsenlerin *St. Antoine* Koleji Hıristiyan nüfusun göçü ve Ankara Hükümeti'nin yabancı okullara karşı olumsuz

⁷⁵⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Joseph* Yatılı Okulu'nun 1922-1923 ders yılına ait bilgi formu.

⁷⁵¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Paul* Erkek Okulu'nun 1922-1923 eğitim-öğretim yılına ait bilgi formu, s.1. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Paul* Kız Okulu'nun 1922-1923 ders yılına ait bilgi formu, s.1.

⁷⁵² Eylül 1919'da İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser Defrance ile Beyrut'taki Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri François Georges-Picot arasında varılan anlaşmaya göre Kilikya'da bulunan Fransız okullarından Beyrut'taki Yüksek Komiserlik sorumlu olacaktı. Dolayısıyla Adana, Mersin, Tarsus'taki Fransız okullarına Fransız Dışişleri bütçesinden tahsis edilen yardımlar Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği kanalıyla aktarılmıştır. 1919-1922 yılları arasında bu okullara ilişkin diplomatik bilgi aktarımı da Paris'le Beyrut arasında gerçekleşmiştir. Kilikya bölgesindeki Fransız okullarına ilişkin belge ve bilgiler muhtemelen Nantes'daki Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin Beyrut fonundaki dosyalarda bulunmaktadır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Defrance'ın Kilikya'da İşgal Edilmiş Topraklar Valisi Albay Brémond'a gönderdiği 25.9.1919 tarihli yazı.

⁷⁵³ Bkz. Yavuz, a.g.e., s.156-157; Tachjian, a.g.e., s.224-226.

⁷⁵⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Adana *St. Paul* Koleji'nin 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁵⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Adana *Ste. Jeanne d'Arc* Yatılı Okulu'nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

tavrına rağmen, Ekim 1922’de yeni ders yılına 152 öğrenciyle başladı.⁷⁵⁶ Aynı şehirde rahibelerin idaresindeki *St. Joseph* Yatılı Okulu’nda ise Ekim 1922’de 140 öğrenci eğitim görüyordu. Kapüsenlerin Tarsus’taki iki okulundan ise sadece 50 öğrenciyle eğitime devam eden erkek okulu ayakta kaldı.⁷⁵⁷

Kurtuluş Savaşı’nda Fransızlarla yoğun çatışmaların yaşandığı Antep’te, 1914 öncesinde farklı milliyetlerden Avrupalı ve yerli misyonerler tarafından yönetilen iki Fransız okulu vardı.⁷⁵⁸ Bunlardan biri Fransisken rahiplerince idare edilen 300’den fazla öğrencinin eğitim gördüğü *Terre Sainte* adlı kilise okulu⁷⁵⁹, diğeri ise *St. Joseph de l’Apparition* rahibelerinin idare ettiği *St. Joseph* adını taşıyan karma ilköğretim okuluydu.⁷⁶⁰ Söz konusu okulların her ikisi de mütarekenin ardından tekrar faaliyete geçti. 1922 yılı başında Fransiskenlerin kilise okulunda sadece 50 öğrenci varken, rahibelerin okulunda 150 öğrenci eğitim alıyordu.⁷⁶¹ Antep’te Fransız ve Türkler arasındaki çatışmalar, 1920 yılının büyük bir bölümünde ve 8 Şubat 1921’de şehrin açlık nedeniyle teslim oluşuna dek sürdü.⁷⁶² 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması’nın uygulama planı kapsamında Fransız birlikleri 30 Aralık 1921’de şehri boşalttılar.⁷⁶³ Şehrin Ermeni nüfusu 1922 yılı boyunca Antep’ten aşamalı olarak göç etti. Göç hareketi Ekim 1922’de Fransız konsolosluk temsilcisi Barth de Sandfort’un şehirden ayrılmasından sonra hız kazandı.⁷⁶⁴ Mayıs 1922 öncesinde Antep’te halen 5.000 kişiden oluşan bir Ermeni nüfus varken, 1923 yılı başında şehirdeki Hıristiyanların

⁷⁵⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Kilikya Fransız Misyonu Şefi ve Fransa Konsolosu Barthe de Sandfort’un İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri’ne gönderdiği 25.3.1923 tarihli rapor.

⁷⁵⁷ aynı rapor.

⁷⁵⁸ Aslında sadece Antep’teki okullarda değil, tüm Katolik misyon okullarında genellikle çok milliyetli bir yapı söz konusudur. Fransız misyoner okullarından bahsedildiğinde öğretim kadrosunun tamamı Fransızlardan oluşan bir okul kastedilmemektedir. *Frères des Ecoles Chrétiennes* ve *Filles de la Charité* gibi Fransız karakteri daha ağır basan toplulukların okullarında dahi Fransız olmayan misyonerlere rastlamak mümkündür. XX. yüzyıl başında Antep’teki Fransisken rahipleri okulunun öğretim kadrosunun çok milliyetli görünümü bu durumun açık bir göstergesidir. Okulda, biri İspanyol, biri İtalyan ve bir diğeri Hollandalı üç papazın yanısıra, biri Fransız ve diğeri Ermeni iki frer olmak üzere toplam beş ayrı milliyetten din adamı çalışmaktadır. Ludovic de Contenson, **Chrétien et Musulmans**, Librairie Plon, Paris, 1904, s.103.

⁷⁵⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, *Terre Sainte* Okulu’nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁶⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Antep *St. Joseph* Okulu’nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁶¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, *Terre Sainte* Okulu’nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Antep *St. Joseph* Okulu’nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁶² Yavuz, a.g.e., s.59.

⁷⁶³ “Les troupes françaises ont quitté Aintab”, **L’Ouest-Eclair**, 31 Décembre 1921, s.1.

⁷⁶⁴ “Informations Diverses”, **Les Missions Catholiques**, T. 55, No. 2803, Janvier-Décembre 1923, s.101. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Antep *St. Joseph* Okulu’nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

sayısı 80'e kadar düştü.⁷⁶⁵ Bu gelişmeye rağmen *St. Joseph de l'Apparition* rahibeleri okullarını açık tutmayı başardılar; Fransisken rahipler ise okullarını kapatmakla birlikte şehirden ayrılmadılar.⁷⁶⁶

1919-1922 yılları arasında, henüz coğrafi sınırları kesinlik kazanmamış bir ülkede, bölgeden bölgeye farklı siyasal güçlerin egemen olduğu ya da egemenlik mücadelesi verdiği, mevcut dengelerin sürekli değiştiği bir ortamda Fransız misyoner okullarına ilişkin genel bir değerlendirmede bulunmak oldukça güçtür. Zira İstanbul, İzmir, Edirne-Karaağaç, Çanakkale, Manisa, Bursa ve İzmit ve gibi Müttefiklerin işgali altında bulunan kentler haricinde Fransız misyoner okulları kesintisiz ve istikrarlı bir faaliyet gösterme imkânı bulamamışlardır. Buna rağmen, Lozan Barış Antlaşması ile belirlenen yeni Türk Devleti'nin sınırları esas alınarak 1914 ve 1922 yılı rakamları üzerinden yapılacak bir değerlendirme kısmen bir fikir verebilir.

1924 tarihli Fransız Senatosu raporuna göre, 1914 yılında Türkiye'de 12'si laik, 151'i misyoner kurumu olmak üzere toplam 163 Fransız okulu bulunmaktadır ve söz konusu okullarda yaklaşık olarak 25.848 öğrenci eğitim görmektedir.⁷⁶⁷ 1921-1922 ders yılında bu okullardan sadece 80 kadarı faaliyet halindedir.⁷⁶⁸ Bunların da 70'den fazlası Fransız misyonerlerine ait eğitim kurumlarıdır.⁷⁶⁹ Bu rakamların da gösterdiği üzere, Fransız Katolik misyonlarının 1914'teki okul varlığı 1922'de yarı yarıya azalmıştır. Öte yandan, Mondros Mütarekesi sonrasında açılan misyon okullarının büyük çoğunluğu İstanbul, İzmir, Trakya bölgesi ve Batı Anadolu kentlerinde toplanmıştır. 1922 yılı başında İstanbul, İzmir, Edirne-Karaağaç,

⁷⁶⁵ Tachjian, **a.g.e.**, s.220.

⁷⁶⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Antep *St. Joseph* Okulu'nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, *Terre Sainte* Okulu'nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

⁷⁶⁷ Lozan Antlaşması'nın onanmasına ilişkin yasa tasarısı hakkında Fransız Senatosu Dış İlişkiler Komisyonu adına raportör M. Gasser tarafından hazırlanarak Senato'nun onayına sunulan 1924 yılı 610 sayılı Fransız Senatosu raporu için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 312. Paul Sylvere, Türkiye'deki Fransız okullarından bahseden makalesinde aynı rakamları verir. Bkz. Paul Sylvere, "Les écoles françaises en Turquie", **Le Correspondant**, 97ème année, No. 1517, 10 Décembre 1925, s.642-643.

⁷⁶⁸ Türkiye'de Fransız okulları başlıklı bir rapora göre 1922 yılında 80'e yakın Fransız okulunun 20.000'den fazla öğrenciye eğitim verdiğinden söz edilmektedir. Bu rakam, arşiv verilerinden yola çıkarak elde ettiğimiz toplam okul sayısı ile örtüşmektedir. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 179, "Ecoles Françaises en Turquie" başlığını taşıyan 12.1.1925 tarihli rapor, s.153. Paul Sylvere de Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin yazdığı bir makalede mütarekenin ardından Türkiye'nin yeni sınırları dahilinde yeniden eğitime başlayan Fransız okulu sayısının 78, bu okullarda okuyan öğrenci sayısının ise 20.000 olduğunu belirtir. Bkz. Sylvere, **a.g.m.**, s.642.

⁷⁶⁹ Kesin olmamakla birlikte, arşiv bulgularına göre 1922 yılı başında İstanbul, İzmir başta olmak üzere Edirne-Karaağaç, Gelibolu, Çanakkale, Manisa, Bursa, İzmit, Eskişehir, Konya, Zonguldak, Adana, Mersin, Tarsus ve Antep'te 72 Fransız misyoner eğitim kurumu faaliyet halindeydi.

Gelibolu, Çanakkale, Manisa, Bursa ve İzmit'te halen faaliyette olan misyon okullarının sayısı 60'tır. Bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı ise 12.545'tir. 1922 yılı başında Eskişehir, Konya, Zonguldak, Adana, Mersin, Tarsus ve Antep'teki okullara devam eden 1.000 kadar öğrenci de bu rakama dahil edilecek olursa, Türkiye'deki toplam 70'ten fazla Fransız Katolik misyon okulunda yaklaşık 13.500 öğrencinin eğitim gördüğü söylenebilir.

Millî Mücadele döneminde Anadolu'da çok sayıdaki Fransız misyoner okulu bir daha açılmamak üzere kapanırken, Fransa 1914'teki okul varlığını yeniden tesis etme hedefini gerçekleştirmekten uzak kalmıştır. Buna rağmen, özellikle İstanbul ve İzmir'deki 51 misyon okulu ve 12.000'e yaklaşan öğrencisiyle, Fransa 1922 yılı başında Türkiye'de eğitim alanında halen en etkin yabancı güçtür.

3. Fransız Hükümeti'nce Desteklenen Gayr-i Müslim Okulları

Fransa, I. Dünya Savaşı öncesinde ders programlarında Fransızca öğretimine önemli yer ayıran belli sayıda Osmanlı gayr-i Müslim okuluna maddi destek sağlıyordu. Fransızcanın mümkün olduğunca geniş kitlelere yayılmasını hedefleyen Fransa, gayr-i Müslim okullarını da bu çerçevede Fransız nüfuzuna hizmet edebilecek önemli unsurlar olarak görüyordu. Fransızcanın XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra uluslararası alanda en geçerli yabancı dil haline gelmesi ve tüm ailelerin çocuklarının iyi düzeyde Fransızca öğrenmesini istemesi, Fransızca öğretimini İstanbul'daki pek çok gayr-i Müslim okulu açısından da en önemli konulardan biri haline getirmişti. Bunun sonucu olarak kurumlarını daha cazip hale getirmek isteyen çok sayıda gayr-i Müslim okulu Fransızca öğretimine daha geniş yer ayırmaya başlamış, özellikle bazı Rum okulları Fransızca öğretimini zorunlu hale getirerek kurumlarını çift dilde eğitim veren Rum-Fransız okullarına dönüştürmüşlerdi.⁷⁷⁰

Mütareke döneminde de bu karşılıklı çıkar ilişkisi doğrultusunda, çok sayıda gayr-i Müslim okulu İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nden destek talep

⁷⁷⁰ 1868 tarihinde kurulan Hacıhristos Rum okulu, 1891 yılında *Alliance française* ile yaptığı bir anlaşma üzerine okulda bir Fransızca şubesi oluşturmuş ve bu şubenin başına da Laffon adında bir Fransız getirmişti. Böylelikle okul çift dilde eğitim yapan bir Rum-Fransız okuluna dönüşmüştü. Hacıhristos okulunun eğitim ve örgütlenme modeli başarı kazanınca başka pek çok Rum okulu da bu modeli benimsediler. Örneğin, İzmir'de 1854'ten beri varolan N. Aroni idaresindeki Rum lisesi de 1909 yılında Laik Fransız Misyonu ile yaptığı bir anlaşma sonucunda bir Rum-Fransız lisesi haline gelmişti. Thobie, **a.g.e.**, s.98-100 ve s.110-112.

etmiş ve Fransız çıkarlarına hizmet ettiği düşünülenler Fransız Hükümeti'nce desteklenmişti. Yüksek Komiserliğin kendisine gelen talepleri değerlendirirken temel aldığı ölçüt, ders programlarında Fransızca öğretimine verilen ağırlıktı. Nitekim Fransız Hükümeti'nin verdiği sübvansiyonları korumak ya da artırmak isteyen okul idareleri de her zaman öğrencilerinin Fransızca seviyesini yükseltmek için gösterdikleri çabaları sergilemeye çalışıyorlardı.⁷⁷¹

Tablo 13. 1919-1922 yılları arasında Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Rum okullarının öğrenci sayıları ve aldıkları yardım miktarları.⁷⁷²

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
		1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Apostolides Rum-Fransız Koleji		303-330	320-323	327	46.000	18.000	18.000
Papadopoulos Rum-Fransız Lisesi		370	375-385	362-375	-	10.000	5.000
Melas Rum-Fransız Enstitüsü		90-119	110	84	2.000	1.000	1.000
Tarsi Varidu Rum-Fransız Okulu		145-160	152-154	160-164	5.400	3.000	3.000
Odigitriya Rum-Katolik Erkek Okulu		125	185	305	-	1.500	2.500
Odigitriya Rum-Katolik Kız Okulu		-	65	150	-	-	2.500

Fransa mütareke yıllarında İstanbul'da Fransızcaya ders programlarında önemli yer ayıran bir dizi Rum okuluna mali destek verdi. Bunlar arasında en önemlisi ve en büyük desteği gören, 1914'te savaşın başlamasıyla kapatılan Faure Lisesi'nin yerini doldurmak üzere Ekim 1916'da Pera'da Apostolides adında bir Rum

⁷⁷¹ Örneğin Kadıköy'deki Rum-Fransız okulu müdiresi Tarsi Varidu, öğrencilerinin Fransızca düzeyinin ne kadar ilerlediğinin görülebilmesi için Fransız Yüksek Komiserliği'nden okuluna bir müfettiş gönderilmesini talep etmişti. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Müdire Tarsi Varidu'nun General Pellé'ye gönderdiği 25.3.1922 tarihli mektup.

⁷⁷² Tablo 13'teki veriler 1919-1923 yılları arasında Rum okulları için düzenlenen bilgi formlarından ve Fransız okulları için hazırlanan ödenek listelerinden elde edilmiştir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

tarafından açılan Rum-Fransız kolejiydi.⁷⁷³ Mütareke döneminde, Faure Lisesi yeniden açılmayınca Fransız makamları çok masraf gerektiren yeni bir laik erkek lisesi açmak yerine Fransa'ya ve Fransız ders programlarına çok bağlı görünen Apostolides'in kolejini desteklemeye karar verdiler.⁷⁷⁴ Öğretim kadrosunda yirmiye yakın Fransız öğretmenin bulunması kolejin Fransız karakterini açıkça ortaya koyuyordu.⁷⁷⁵ Apostolides, 1921'de kolejin Fransız karakterini daha güçlendirmek için Fransız Yüksek Komiserliği'nin önerileri doğrultusunda İstanbul'daki Fransız kolonisinin nüfuzlu isimlerinden oluşacak bir komite kurmaya karar verdi.⁷⁷⁶ Ertesi yıl, Fransız Ticaret Odası Başkanı Ernest Giraud, Rıhtım Şirketi müdürü Aimé Charrier, *Stamboul* gazetesi müdürü P. Le Goff gibi isimlerin yer aldığı, okulun hem eğitim işlerini hem de mali yönetimini denetleyecek bir komite kuruldu.⁷⁷⁷ Fransız Hükümeti Apostolides'in çabalarını karşılıksız bırakmayarak mütareke döneminde tüm azınlık okulları içinde en güçlü desteği onun kolejine verdi.

Fransa'nın mütareke yıllarında desteklediği altı Rum okulu da öğretimin bir kısmının Yunanca bir kısmının Fransızca ile sürdürüldüğü çift dilli okullardı.

Tablo 13'teki rakamlara göre, Fransız Hükümeti İstanbul'da 979 öğrencisi bulunan 4 Rum okuluna 1919-1920 ders yılında toplam 53.400 frank tutarında bir mali destek verdi. 1920-1921 ders yılında Odigitriya erkek ve kız okulları da yardım yapılan okullar listesine dahil edildi. Ancak 1920-1921 ders yılında faaliyetine yeni başlayan Odigitriya Kız Okulu erkek okulunun bir parçası olarak görüldüğünden ilk senesinde destek almadı.⁷⁷⁸ Fransız Hükümeti, 1920-1921 ders yılında toplam 1157 öğrencisi bulunan 5 kuruma 33.500 frank, 1921-1922 ders yılında ise 1405 öğrencisi bulunan 6 okul için 32.000 franklık bir yardım sağladı.

⁷⁷³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Müdür Apostolides'in okula ilişkin bilgiler verdiği 12.3.1919 tarihli raporu. Söz konusu okul Osmanlı Lisesi adı altında açılmakla birlikte, mütareke yılları belgelerinde kendisinden çoğunlukla Fransız Koleji diye bahsedilir.

⁷⁷⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor, s.7.

⁷⁷⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da Apostolides'in Fransız Koleji'nin 1919-1920, 1920-1921 ve 1921-1922 ders yıllarındaki durumuna ilişkin bilgi formları.

⁷⁷⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Apostolides'in Fransız Koleji'nin 1920-1921 ders yılına ait bilgi formu.

⁷⁷⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Apostolides'in Fransız Koleji'nin 1921-1922 ders yılına ait bilgi formu.

⁷⁷⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Odigitriya Kız Okulu'nun 1920-1921 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

Tablo 14. 1919-1922 yılları arasında Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Ermeni okullarının öğrenci sayıları ve aldıkları yardım miktarları.⁷⁷⁹

OKULLAR	Öğrenci Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)			
	Yıllar	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Gedikpaşa Ermeni Protestan Okulu		110	115	-	-	1.000	-
Samatya Ermeni Protestan Okulu		-	-	47	-	-	1.000
Hasköy Ermeni Protestan Okulu		83	120-130	162-170	-	1.000	1.500
Akhadasser Okulu		150	185	160-180	-	1.500	2.000
Immaculée Conception Okulları		537	591-644	470-713	-	2.500	5.000
St. Grégoire l'Illuminateur Okulu		104	98-112	110	10.000	4.000	4.000
Viyanalı Mehitarist Rahipler Okulu		160	170-174	154	-	1.500	1.500
Venedikli Mehitarist Rahipler Okulu		85	92-96	94-105	-	1.000	1.500
Galata Merkez Okulu		318	330-331	305-310	-	3.000	3.000
Tarkmanças Okulu		?	193-225	202-218	-	1.000	2.000
Esayan Koleji		1144	1170-1214	1100-1325	-	2.000	4.000
Cemaran Okulu		?	227-255	280-300	-	1.000	2.000
Sahakyan Okulu		?	360-385	380-390	-	1.500	2.000
Mesropyan Okulu		?	390-425	453-465	-	1.000	2.000
Tebrotzasser Okulu		?	250-260	290	-	-	2.000
Bezazyan Kız ve Erkek Kolejleri		?	300-350	345-400	-	-	1.500
Nor-Tbrotz Koleji		?	190-200	210	-	-	2.000

Fransa, mütareke döneminde İstanbul'da çok sayıda Katolik, Gregoryen ve Protestan Ermeni okulu ile birkaç laik Ermeni okuluna da maddi destek verdi. Bu okullar içinde Ermeni Katolik Piskoposluğu'na bağlı bulunan Pera'daki *St. Grégoire*

⁷⁷⁹ Tablo 14'teki veriler 1919-1923 yılları arasında Ermeni okulları için düzenlenen bilgi formlarından ve Fransız okulları için hazırlanan ödenek listelerinden elde edilmiştir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

l'Illuminateur Koleji'nin durumu diğer okullardan farklıydı. Fransız Hükümeti 1892 yılından itibaren himayesine aldığı bu kolejle yakın bir bağ kurdu. Koleje her yıl 5.000 frank düzeyinde destek verdi. Ayrıca, öğrencilerine Fransa'da okuyabilmeleri için devlet bursu imkânı sundu.⁷⁸⁰ Kolej, 1915 yılında Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf Devletleri vatandaşlarının öğretmen olarak istihdam edilmesini yasaklayan genelgesinden sonra altı Fransız öğretmeni kaybetse de, Fransızca öğretime devam edecek Fransız kurumlarında yetişmiş yerli bir kadro oluşturarak, I. Dünya Savaşı yıllarında da Ermeni-Fransız karakterini büyük ölçüde korumayı başardı.⁷⁸¹ Kolej, mütarekenin ardından Fransız Hükümeti'nden mali yardım almaya başlayan ilk Ermeni eğitim kurumu oldu.

St. Grégoire l'Illuminateur Koleji dışında Fransız Hükümeti'nin mütareke döneminde destek verdiği Ermeni Katolik kurumları şunlardı: Pangaltı *Akhadasser* Okulu, Pangaltı Viyana Mehitarist Rahipler Okulu, Pera Venedik Mehitarist Rahipler Okulu, *Immaculée Conception* Ermeni Katolik rahibelerinin Pangaltı, Pera ve Kadıköy'deki üç okulu.

Fransa, mütareke döneminde az sayıda Protestan Ermeni okuluna da maddi destek sağladı. Bunlar Gedikpaşa, Samatya ve Hasköy Ermeni Protestan okullarıydı. Gedikpaşa'daki okul 1920-1921 ders yılı sonunda kapandıktan sonra, Samatya Ermeni Protestan Okulu Fransız Hükümeti tarafından yardım yapılacak okullar listesine dahil edildi.⁷⁸²

Fransız Hükümeti'nin mütareke döneminde destek verdiği Ermeni Gregoryen eğitim kurumları ise şunlardı: Galata Merkez Okulu, Kuruçeşme Tarkmanças Okulu, Pera Esayan Koleji, Üsküdar Cemaran Okulu, Samatya Sahakyan Okulu, Gedikpaşa Mesropyan Okulu.

1921-1922 ders yılında Fransız Hükümeti'nin desteklediği Ermeni okulları arasına üç laik eğitim kurumu dahil edildi. Bunlar *Nor-Tbrotz* Koleji, *Tebrotzasser* Kız Öğretmen Okulu ile Bezazyan erkek ve kız kolejleriydi.

⁷⁸⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, *St. Grégoire l'Illuminateur* Koleji müdürünün Fransa'nın İstanbul Ortalçisi Fouques-Duparc'a gönderdiği 3.2.1919 tarihli mektup.

⁷⁸¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Ermeni Başpiskopos Joseph Rokossian'ın Fouques-Duparc'a gönderdiği 26.2.1919 tarihli mektup.

⁷⁸² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Defrance'ın Poincaré'ye gönderdiği 12.5.1922 tarihli rapor.

Tablo 14'teki verilere göre Fransız Hükümeti İstanbul'da 1920-1921 ders yılında toplam 4291 öğrencisi bulunan 13 Ermeni eğitim kurumuna 22.000 frank tutarında mali yardım sağlarken, 1921-1922 ders yılında toplam 5387 öğrencisi bulunan 16 Ermeni eğitim kurumuna 37.000 frank tutarında bir yardım yaptı.

Fransa'nın mütareke döneminde desteklediği bir diğer Ermeni eğitim kurumu ise Ankara'daki *Immaculée Conception* Ermeni Katolik rahibelerine ait kız okuluydu. 1914'ten önce Fransız Hükümeti'nden ve *Alliance Française*'den her yıl 500 frank yardım alan okul savaş yıllarında kapalı kalmıştı. Mütarekenin ardından 1919 yılı sonlarına doğru yeniden faaliyete geçen okula Fransız Hükümeti 1919-1920 ders yılında 1.000 frank tutarında bir maddi destek verdi. 1920-1921 ders yılı içinde Ankara'dan İstanbul'a göç eden rahibeler, 13 Ocak 1921'de Makriköy'de bir yetimhane açarak faaliyetlerini burada sürdürdüler. Fransız Hükümeti 1920-1921 ders yılı sonrasında da bu kurumu maddi olarak desteklemeye devam etti.⁷⁸³

Tablo 15. 1919-1922 yılları arasında Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Yahudi okullarının öğrenci sayıları ve aldıkları yardım miktarları.⁷⁸⁴

OKULLAR	Öğrenci Sayısı			Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)			
	Yıllar	1919-1920	1920-1921	1921-1922	1919-1920	1920-1921	1921-1922
Pera Midraha Yabene Yahudi Lisesi		375-451	328-370	404	-	5.000	8.000
Kuzguncuk AIU Okulu		444	497	437-505	1.000	5.000	5.000
Galata AIU Erkek Okulu		866	920	915	-	18.000	18.000

⁷⁸³ Ankara Ermeni Katolik rahibeleri okuluna ilişkin bilgiler için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, *Alliance Française*'in İstanbul Bölge Kurulu tarafından 1922 Marsilya Sömürge Fuarı için hazırladığı "Notices sur quelques écoles françaises de Constantinople" başlıklı çalışma içinde yer alan Makriköy'deki Ankaralı Ermeni Katolik rahibeler yetimhanesinin 1922'deki durumuna ilişkin kısa notlar. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Ankara Ermeni Katolik rahibeleri okuluna ilişkin değerlendirme. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Osmanlı Jandarması'nı Düzenleme Misyonu'ndan (La mission d'organisation de la gendarmerie ottoman) Yüzbaşı Lafranque'ın 24.10.1919 tarihli raporu.

⁷⁸⁴ Tablo 15'teki veriler 1919-1923 yılları arasında Yahudi okulları için düzenlenen bilgi formlarından ve Fransız okulları için hazırlanan ödenek listelerinden elde edilmiştir. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358 ve 359'da yer alan bilgi formları ve ödenek listeleri.

1870'lerden itibaren, Osmanlı Yahudilerinin eğitiminde Fransa merkezli, ancak uluslararası nitelik taşıyan *Alliance Israélite Universelle* (A.I.U.) örgütünün açtığı okullar önemli bir rol oynamıştı. Bu okulların Fransız karakteri oldukça belirgindi. Bir kere, *Alliance* okullarında öğretim dili Fransızcaydı. İkincisi, A.I.U. okullarının yöneticileri ve öğretim kadrolarının bir kısmı 1867 yılında Paris'te *Ecole Normale Israélite Orientale* (E.N.I.O.) adı altında kurulan bir öğretmen okulunda yetiştiriliyordu.⁷⁸⁵ XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Yahudileri arasında Fransızcanın yayılması konusunda çok etkin bir rol oynasalar da, Yakındoğu'daki A.I.U. okullarının çabaları Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından uzunca bir süre görmezden gelindi. Öte yandan A.I.U. örgütü de bütün yabancı eğitim kurumlarına kuşkuyla yaklaşan Osmanlı yönetiminin tepkisini çekmemek için, açtığı okulların Fransa'yla herhangi bir bağı olmayan Yahudi cemaat okulları olarak görülmesini sağlayacak bir politika izledi. XX. yüzyıl başlarından itibaren *Alliance* ile Paris arasında bir yakınlaşma başlamakla birlikte,⁷⁸⁶ Birinci Dünya Savaşı sonuna dek Fransa A.I.U. okullarına doğrudan hiçbir maddi destek vermedi. 1914 öncesinde Osmanlı topraklarındaki tüm *Alliance* okulları ödeme gücü olan öğrencilerinden aldığı ücretler, yerel Yahudi cemaatlerinin varlıklı kesimi tarafından yapılan yardımlar ve Paris'teki Merkez Komitesi'nden gönderilen maddi desteklerle faaliyetini sürdürdü.⁷⁸⁷ *Alliance* örgütü Fransız Hükümeti'nden ilk defa 1920 yılında mali yardım almaya başladı. 1920'de Fransa'nın örgüte yaptığı 500.000 frank tutarındaki bu ilk yardım, sonraki yıllarda düzenli olarak devam etti.⁷⁸⁸

Mütarekenin ardından İstanbul'da, Fransız Dışişleri Bakanlığı bütçesinden yardım alan ilk A.I.U. kurumu Kuzguncuk'ta Madam Albala tarafından idare edilen karma ilköğretim okulu oldu. 1920-1921 ders yılından itibaren A.I.U.'nun İstanbul Bölge Komitesi Sekreteri ve aynı zamanda Galata'daki erkek okulu müdürü Abraham Benveniste aracılığıyla İstanbul'daki diğer A.I.U. okulları da Fransız Hükümeti'nden

⁷⁸⁵ Aron Rodrigue, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: "Alliance" Okulları 1860-1925**, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s.115.

⁷⁸⁶ Paris ile *Alliance*'ın birbirlerine karşı mesafeli duruşu ve ancak XX. yüzyıl başından itibaren bir yakınlaşmanın ortaya çıkmasının nedenleri hakkında bkz. Rodrigue, **a.g.e.**, s.220-240.

⁷⁸⁷ Beki Haleva, "Les écoles de l'Alliance israélite universelle comme élément de propagation de la francophonie en Turquie", **Francophonie en Turquie, dans les pays Balkaniques et de l'Europe Orientale** içinde, Actes du colloque international pluridisciplinaire, Université Hacettepe, mai 2004, Les Éditions Isis, Ankara, 2005, s.102.

⁷⁸⁸ **MAEP**, Service des Œuvres Françaises à l'Étranger (SOFE), Carton 197, A.I.U. başkanı Sylvain Lévi ve sekreter Jacques Bigart imzalı Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderilen 31.12.1930 tarihli mektup.

yardım almaya başladı. Benveniste'in 27 Eylül 1920 tarihli mektubuna göre 1920-1921 ders yılı için kendilerine verilen 18.000 frank tutarındaki yardım okulların öğrenci sayıları dikkate alınarak Galata kız ve erkek A.I.U. okullarına 7.000'er frank, Hasköy A.I.U. kız ve erkek okullarına toplam 4.000 frank olmak üzere dağıtılmıştı.⁷⁸⁹ 1921-1922 ders yılında İstanbul'daki A.I.U. okulları için Fransız Büyükelçiliği tahsisatı olarak yine 18.000 frank tutarında bir yardım verildi.⁷⁹⁰ Mütareke yıllarında A.I.U. okullarına yapılan ödemeler tam bir düzene sokulamadığından, Kuzguncuk'taki Madam Albala okulu aslında A.I.U. örgütüne bağlı olduğu halde bağımsız bir okul olarak değerlendirilerek kendisine ayrı bir ödenek tahsis edildi.⁷⁹¹

1920-1921 ders yılında sadece İstanbul'da 5.000'e yakın öğrenciye Fransızca öğretim veren A.I.U. okullarının⁷⁹² Fransa açısından taşıdığı önem mütareke döneminde artmıştı. Bu durum, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği tarafından Paris'e gönderilen raporlardaki vurgulardan da anlaşılıyordu. Defrance 30 Nisan 1920 tarihli raporunda, İstanbul'daki A.I.U. okullarının, verdikleri eğitimin niteliği açısından, *Frères des Ecoles Chrétiennes* okullarından sonra Fransa'nın eğitim alanındaki çıkarlarına en fazla hizmet eden kurumlar olduğunu söylüyordu.⁷⁹³ Bu yaklaşım, mütareke döneminde A.I.U. okullarına verilmeye başlanan mali yardımlarda somut karşılığını buldu. Fransa'nın A.I.U. kurumlarına doğrudan yardım vermeye başlamasının siyasi düzlemdeki nedeni ise, Almanca öğretim yapan ve siyonist hareketle özdeşleştirilen *Hilfseverein*⁷⁹⁴ okulları vasıtasıyla Yahudi cemaati üzerinde kurulmak istenen Alman nüfuzunu önleme isteğiydi.⁷⁹⁵

⁷⁸⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, A. Benveniste'in Defrance'a gönderdiği 28.9.1920 tarihli mektup.

⁷⁹⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, A. Benveniste'in Pellé'ye gönderdiği 28.10.1921 tarihli mektup.

⁷⁹¹ Bu konuda Yüksek Komiserlik ile Fransız Dışişleri Bakanlığı arasındaki anlaşmazlık hakkında bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 30.8.1922 tarihli mektup. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 18.4.1923 tarihli mektup.

⁷⁹² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, A. Benveniste'in Pellé'ye gönderdiği 2.3.1921 tarihli mektup.

⁷⁹³ Bkz. MAEN, Fonds Ankara Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında İstanbul ve taşradaki A.I.U. okullarına ilişkin değerlendirme. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor, s.15-16.

⁷⁹⁴ 1901 yılında Berlin'de Alman Yahudileri tarafından Ortadoğu'da Alman okulları kurmak amacıyla kurulan örgüt. Bkz. Rodrigue, *a.g.e.*, s.231-232.

⁷⁹⁵ Bkz. MAEN, Fonds Ankara Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında İstanbul ve taşradaki A.I.U. okullarına ilişkin değerlendirme. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade,

Fransa'nın mütareke döneminde desteklediği bir diğer Yahudi okulu ise A.I.U. ile herhangi bir ilişkisi bulunmayan Midraha Yabene Yahudi Lisesi idi. 1915 yılında uluslararası Bene Berit cemiyeti⁷⁹⁶ tarafından Pera'da açılan bu okul, Osmanlı topraklarındaki ilk Yahudi lisesiydi.⁷⁹⁷ Fransızca öğretim yapan lise, A.I.U. okulları arasında orta dereceli bir kurumun bulunmaması nedeniyle önemli bir boşluğu doldurmuştu.⁷⁹⁸ Savaş yıllarında Osmanlı makamlarının baskılarına rağmen öğretim kadrosundaki 9 Fransız öğretmenini koruyan lise, Alman nüfuzunun egemen olduğu bir dönemde, İstanbul'da Fransızca öğretim yapan az sayıdaki orta dereceli okullardan biriydi. İstanbul'un varlıklı Yahudi ailelerinin çocuklarını gönderdiği bu lise, mütarekenin ardından desteklenmeğe değer bir okul olarak görüldü ve 1920-1921 ders yılından itibaren Fransız Hükümeti'nden mali yardım almaya başladı.⁷⁹⁹

Tablo 15'ten görüleceği üzere, Fransız Hükümeti'nin mütareke yıllarında Yahudi Lisesi ile birlikte İstanbul'un çeşitli semtlerindeki A.I.U. okullarına verdiği mali destek 1920-1921 ders yılında 28.000, 1921-1922 ders yılında ise 31.000 frank düzeyindeydi.

1921-1922 ders yılında Enver Paşa adında bir Türk okulu da Fransız Hükümeti'nin desteklediği okullar arasına girdi. Söz konusu okul, Erkân-ı Harbiye mektebinde ileri matematik öğretmeni olarak çalışan ve 1913'te general rütbesiyle emekliye ayrılan Hasan Enver Paşa tarafından 1918 yılında Erenköy'de açılmıştı. Galatasaray Lisesi modelini benimseyen ve Fransız dilinde öğretim yapan okul, kız ve erkek öğrencilerin kabul edildiği karma bir ortaöğretim kurumuydu.⁸⁰⁰ Enver Paşa, 22 Ekim 1921 tarihli mektubunda okulu için Fransız Yüksek Komiserliği'nden maddi destek talep edince, Yüksek Komiserlik okul hakkında bilgi toplamak üzere harekete geçti. Öncelikle Fransız Jandarması Vekil Komutanı gizlice yürüttüğü bir ön soruşturma ile okul hakkında bilgi topladı. Daha sonra, Galatasaray Lisesi öğretmeni M. Louat'dan, okulda verilen Fransızca öğretimin niteliğini yerinde değerlendirmesi

Carton 358, Defrance'ın Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor, s.16-17.

⁷⁹⁶ 1843'te Amerika'da kurulan bu cemiyet 1911'de İstanbul, İzmir ve Edirne'de localar açmıştır. Bkz. Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları**, 3.B., İletişim Yay., İstanbul, 2010, s.16; Rodrigue, **a.g.e.**, s.202.

⁷⁹⁷ Rodrigue, **a.g.e.**, s.202-203.

⁷⁹⁸ **a.g.e.**, s.203.

⁷⁹⁹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, 1920 yılı ödenek önerileri kapsamında Midraha Yabene Yahudi lisesine ilişkin değerlendirme.

⁸⁰⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Erenköy Fransız okulu kurucusu ve müdürü Enver Paşa'nın 22.10.1921 tarihli mektubu.

için Enver Paşa Okulu'na gitmesi rica edildi.⁸⁰¹ Tüm bu incelemelerin ardından desteklenmeye layık görülen Enver Paşa okuluna 1921-1922 ders yılında 2.500 frank tutarında yardım verildi.⁸⁰² Bu yardımlar sonraki yıllarda da devam etti.

Fransa'nın mütareke döneminde destek verdiği bir diğer eğitim kurumu, Bolşeviklerden kaçarak İstanbul'a yerleşen Rus sığınmacıların çocukları için açılan *St. Georges* Yatılı Okulu'ydu. Bu okul, 1921 nisanında "Rus çocukların eğitimi için Fransız Komitesi" (*Le Comité Français pour l'éducation des enfants russes*) adını taşıyan bir komite tarafından açıldı. Başkanlığını Cizvit misyoner Louis Baille'in yaptığı komite, okulun her türlü ihtiyacını karşılama sorumluluğunu üzerine almıştı. Derslikler ve yatakhane için Avusturyalı Lazaristlerin Galata'da bulunan eski *St. Georges* Koleji binasının dördüncü katı kiralanmıştı. Okulun öğretim kadrosu tamamıyla Ruslardan oluşuyordu. Öğrenciler ortaöğretim düzeyindeki dersleri *St. Benoît* Koleji'nde alıyorlardı. 1921-1922 ders yılında 50 öğrencisi bulunan okula Fransız Hükümeti Haziran 1921'de 5.000 frank, Şubat 1922'de ise 300 lira yardımda bulundu.⁸⁰³

Gayr-i Müslim okulları, Fransız Katolik misyon okullarına göre ikinci planda kalsalar da mütareke döneminde Yüksek Komiserlik tarafından hazırlanan yıllık raporlarda Fransızca öğretimi adına gösterdikleri çabalar ölçüsünde kendilerine yer buldular ve desteklendiler.⁸⁰⁴ Fransa'nın verdiği destek sadece Katoliklik bağlantısı bulunan okullarla sınırlı kalmadı. Rum Ortodoks, Ermeni Gregoryen ve Ermeni Protestan cemaati okulları ile laik öğretim yapan özel okullar da mali açıdan desteklendi. Yapılan yıllık yardımlar genellikle çok yüksek düzeylerde değildi. 1919-1920 ders yılında İstanbul'daki gayr-i Müslim okullarına yapılan toplam yardım 64.400 franktı. Ertesi yıl bu rakam 83.500 franga yükseldi. 1921-1922 ders yılında ise

⁸⁰¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Yüksek Komiser Pellé'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a gönderdiği 21.11.1921 tarihli mektup.

⁸⁰² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, 1921-1922 ders yılında İstanbul ve çevresindeki Fransız okul ve kuruluşlarına yapılan mali yardımları gösteren liste.

⁸⁰³ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, *St. Georges* Yatılı Okulu'nun 1921-1922 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, "L'Internat Saint Georges" başlığını taşıyan 17.10.1921 tarihli belge.

⁸⁰⁴ İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye sunduğu 12 Mayıs 1922 tarihli raporda, fransızcanın öğretimi konusunda gösterdikleri maddi fedakârlıklar dolayısıyla Apostolides koleji ve Papadopoulos Rum-Fransız Lisesi'ne yapılan mali yardımların önemli ölçüde artırılmasını teklif ediyordu. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 12.5.1922 tarihli rapor, s.5.

101.000 frank tutarında bir yardım verildi. Sübvansiyonlar, Fransa açısından daha ziyade Fransızca öğretiminin kalıcılığını sağlamak yönünde kullanılan bir teşvik aracıydı. Zira Müttefikler gayr-i Müslim okullarında kendi dillerininin öğretilmesi konusunda da bir yarış içindeydiler. İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliği'nin mali bakımdan sıkıntı içinde bulunan Papadopoulos'un Rum-Fransız Lisesi'ne Fransızca yerine İngilizce öğretim yapması karşılığında daha yüksek mali destek vermeyi önermesi bu yarışın açık bir göstergesiydi.⁸⁰⁵

Gayr-i Müslim okullarına verilen destek frankofon kitlenin büyümesine de büyük bir katkı sağlıyordu. İstanbul'da Fransa'nın desteklediği Rum, Ermeni ve Yahudi okullarına devam eden öğrenci sayısı 10.000'in üzerindeydi. Bu rakamlar Yüksek Komiserlik tarafından hazırlanan yıllık raporlara da yansiyordu.

Defrance, 30 Nisan 1920 tarihli raporunda Fransız Hükümeti'nin destek verdiği gayr-i Müslim okulları da dahil olmak üzere Fransız okullarının toplam öğrenci sayısının 1914'teki 24.270'in üstüne çıkarak 1920 yılı itibarıyla 26.434'e ulaştığını belirtmekteydi.⁸⁰⁶ Üstelik Defrance'ın raporunda Adana, Mersin, Tarsus, Antep gibi Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı kentlerde bulunan Fransız okulları değerlendirme dışındaydı. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin 21 Temmuz 1921 tarihli raporuna göre, 1920-1921 ders yılında sadece İstanbul ve İzmir'de, Fransız Hükümeti'nce desteklenen okullara giden öğrenci sayısı 20.280'di.⁸⁰⁷ 1921-1922 ders yılında ise İstanbul'da ve Fransız Yüksek Komiserliği'nin haklarında bilgi edinebildiği diğer bölgelerde Fransız Hükümeti'nce desteklenen tüm okullarda okuyan öğrenci sayısı 21.245'e ulaşmıştı.⁸⁰⁸

Yüksek Komiserlik mütareke döneminde Anadolu'daki pek çok okul hakkında yeterli bilgi edinemediğinden bu rakamların genel tabloyu eksiksiz yansıttığını söylemek zordur. Ancak, Fransa'nın yeni devlet şekillenmeden hemen önce Türkiye'de eğitim alanında sahip olduğu nüfuzun boyutları hakkında yeterince fikir vermektedir.

⁸⁰⁵ aynı rapor, s.5.

⁸⁰⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor, s.1.

⁸⁰⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Pellé'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği 26.7.1921 tarihli rapor, s.1.

⁸⁰⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Pellé'nin Poincaré'ye gönderdiği 12.5.1922 tarihli rapor, s.2.

B. Millî Mücadele Döneminde Yabancı Okullar Rekabeti

Fransa'nın 1860'lardan başlayarak Doğu'da yürüttüğü kültürel politika, büyük ölçüde misyonerlerin açtıkları okulların devlet eliyle desteklenmesine dayanıyordu. Her ne kadar III. Cumhuriyet Fransası'nın (1870-1940) ruhban karşıtı politikaları ülke sınırları içinde Fransız tarikatleri ve dinî topluluklarına büyük bir darbe vursa da, birbirini takip eden hükümetler, ülke dışında Fransız dilinin ve kültürünün yayılmasında en önemli araç olarak görülen Fransız misyoner okullarını desteklemeye devam etti. 1880'lerden itibaren Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist güçler arasında kızışan rekabet, eğitim alanında da kendini gösterdi. 1840'larda İngiliz ve Amerikalılar ile başlayan rekabete 1880'lerden itibaren Almanya, İtalya ve Rusya da etkin bir şekilde dahil olunca Fransa, Fransız dili ve kültürünün yayılmasının en temel aracı olarak gördüğü okullara daha fazla önem vermeye başladı. Fransız devletinin Osmanlı topraklarındaki okullarına yaptığı yardımların 1880'de 600.000 frank düzeyindeyken, 1900'de 800.000, 1914'te ise 1.270.000 franga yükseltilmesi bunun açık bir göstergesiydi.⁸⁰⁹ 1914'te, Osmanlı topraklarında 500'den fazla okulu,⁸¹⁰ sayıları 88.000'e yaklaşan öğrenci kitlesiyle⁸¹¹ Fransa eğitim alanında rakiplerinin bir hayli önündeydi. Jacques Thobie'nin saptamasına göre bu rakam Osmanlı topraklarında yabancı okullara devam eden öğrencilerin % 55'ine karşılık geliyordu.⁸¹²

Fransız okulları, Fransa'nın yurt dışında kültürel yayılmasının ve manevi çıkarlarının en önemli temsilcisi konumundaydılar. Fransız politikacılar, manevi çıkarları maddi çıkarların ayrılmaz bir parçası olarak görüyorlardı. Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé, 1901 yılında Fransız Parlamentosu'ndaki bir tartışma esnasında Fransa'nın maddi ve manevi çıkarlarının aynı kararlılıkla savunulması gerektiğinden bahsederken bu bakış açısını yansıtıyordu.⁸¹³ Fransız dilinin tüm dünyaya yayılması

⁸⁰⁹ Rodrigue, **a.g.e.**, s.222.

⁸¹⁰ Mathew Burrows, " 'Mission Civilisatrice': French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914", **The Historical Journal**, Vol. 29, No. 1, (March 1986), s.110.

⁸¹¹ Thobie, Maurice Pernot'nun 1912 tarihli raporundan yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız okullarına devam eden öğrenci sayısını 87.743 olarak hesaplar. Bunların 49.389'u erkek, 38.354'ü ise kız öğrencilerdir. Jacques Thobie, "L'importance des écoles dans la diffusion du français dans l'Empire ottoman au début du XXe siècle", **Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde** [En ligne], 38/39 (2007), mis en ligne le 16 décembre 2010. URL : <http://dhfles.revues.org/140>.

⁸¹² **a.g.m.**, s.3.

⁸¹³ Jacques Thobie, **Intérêts et impérialisme français dans l'empire ottoman (1895-1914)**, Publications de la Sorbonne, Paris, 1977, s.573.

amacıyla kurulmuş olan *Alliance Française* örgütünün bir üyesinin 1891'de Rheims'de yaptığı bir konuşmada söyledikleri ise maddi ve manevi çıkarların ilişkiselliğini çok daha özlü bir şekilde ortaya koymaktadır: “Fransız dili Fransız alışkanlıkları sağlar, Fransız alışkanlıklarıysa Fransız ürünlerinin alınması demektir. Fransızca bilen kişi de Fransa'nın ‘müşterisi’ haline gelir.”⁸¹⁴ Mütareke döneminde Fransız okullarına yine bu anlayış doğrultusunda yaklaşıldı ve mevcut “müşterilerin” rakip güçlere kaybedilmemesi için uğraş verildi.

Fransa'nın mütareke döneminde izlediği temel politika, Osmanlı ülkesinde eğitim alanında savaştan önce büyük ölçüde Fransız misyonerleri sayesinde oluşturduğu üstünlüğü yeniden kurmaktı. Ancak, Fransız diplomasi ve askeri temsilcilerinin *Quai d'Orsay* ile yazışmalarında Fransız üstünlüğüne duyulan özgüvenin yanı sıra, bunun rakip devletlerin çabalarıyla yitirilebileceği endişesi de hissediliyordu. Mütarekenin ardından 25 Şubat 1919'da, İstanbul'da Fransızca öğretimi üzerine kaleme alınan bir raporda “her ne kadar Alman tehlikesi uzun bir süre için bertaraf edilmiş görünse de bundan böyle bir rekabetle karşılaşmayacağımız yanılması kendimizi kaptırmamalıyız” deniliyor ve yeni dönemde eğitim alanındaki Fransız üstünlüğünün Fransa'nın kendi müttefikleri olan İtalya, İngiltere ve Amerika'nın tehdidi altında olacağı vurgulanıyordu.⁸¹⁵

Defrance, 30 Nisan 1920 tarihli raporunda rakip devletlerin tehdidi karşısında Fransa'nın üstünlüğünü koruması için Fransız Büyükelçiliği ve Osmanlı Maarif Nezareti ile birarada çalışacak bir Fransız akademisyenin görev alacağı eğitim alanını düzenleyici bir makamın oluşturulmasını önermekteydi.⁸¹⁶ Defrance, imzalanacak barış antlaşmasında Osmanlı nazırlıklarının Müttefikler arasında paylaşılması durumunda Osmanlı Maarif Nezareti'nin denetiminin Fransa'ya bırakılması konusunda ısrarcıydı.⁸¹⁷ Bu öneri, Fransa'nın Osmanlı eğitim sistemi üzerinde belirleyici olma isteğini ve 1914 öncesinde eğitim alanında sahip olduğu üstünlüğü korumaya ne denli önem verdiğini gösteriyordu.

⁸¹⁴ Rodrigue, **a.g.e.**, s.221.

⁸¹⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, “Note sur l'enseignement français à Constantinople” başlığını taşıyan 25.2.1919 tarihli rapor.

⁸¹⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Defrance'ın Millerand'a gönderdiği 30.4.1920 tarihli rapor, s.27-29.

⁸¹⁷ **aynı rapor**, s.27-29.

Savaştan önce Osmanlı gayr-i Müslimleri üzerinden sürdürülen nüfuz mücadelesi, mütareke döneminde de devam etmekteydi. Okul, bu mücadelede önemli bir araçtı. Fransız askeri ve diplomasi temsilcilerinin raporları eğitim sahasında ciddi bir yarışın sürdüğünü göstermekteydi. Amerikan misyonları Sivas, Merzifon, Harput gibi doğu vilayetlerinde okullara ve sağlık kurumlarına ciddi mali kaynaklar ayırmaktaydı.⁸¹⁸ Bursa’da, savaştan önce Fransız okullarına devam eden Gregoryen Ermenilerin neredeyse tamamı, ABD’nin önemli miktarda yatırımlarıyla desteklenen gayretleri sonucunda Amerikan okullarına yönelmişti.⁸¹⁹ Amerikalıların ve İngilizlerin İstanbul’daki girişimleri de Fransız diplomatik çevreleri tarafından endişe ile izlenmekteydi. Defrance, 22 Ekim 1920 tarihli mektubunda, Fransa’nın Türkiye’de eğitim alanında halen üstün konumunu sürdürmekle birlikte çok tehlikeli bir dönemece varıldığını belirtmekteydi. Çocuklarının eğitimi için Fransız okullarını tercih eden ailelerin, bilim ve makineleşmenin önemini kavradıklarından giderek daha pratik ve kâr getirici bir eğitime özlem duymaya başladıklarını ve bu nedenle de bakışlarını bu tarz bir eğitimin temsilcisi olarak gördükleri İngiltere ve Amerika’ya çevirdiklerini vurgulamaktaydı.⁸²⁰ Bu anlamda, Amerika’nın Bebek’te açtığı tıp okulu⁸²¹ pratik eğitime özlem duyan kitleye hitap eden bir nitelik taşımaktaydı. Defrance’a göre, bu girişim Fransa’nın eğitim alanındaki üstünlüğüne karşı girişilen ve çetin geçecek mücadelenin başlangıcıydı. Bu mücadelede Fransa’nın geri kalmaması için Fransız öğretmenlerin klasik eğitimden ödün vererek pratik eğitime daha fazla ağırlık vermesi, İngilizcenin Fransız okullarında daha yaygın bir şekilde öğretilmesi, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde yapılan sınavların ve öğretim programlarının değiştirilerek yerli nüfusun ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi

⁸¹⁸ Sivas’ta Osmanlı jandarması bölge müfettişi kumandan Bruneau’ya göre Amerikalılar Sivas ve Merzifon’da öğrenci başına ayda en az 15 liralık bir harcama yapmaktaydı. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 45, Bruneau’nun Doğu’daki Müttefik Orduları başkumandanına gönderdiği 18.10.1919 tarihli rapor, s.4.

⁸¹⁹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Bursa’daki Fransız taburu komutanı Brissaud’nun 11.3.1920 tarihli mektubu, s.1.

⁸²⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 381, Defrance’ın başbakan ve dışişleri bakanı Leygues’e gönderdiği 22.10.1920 tarihli mektup, s.1-2.

⁸²¹ Söz konusu edilen Tıp okulu İstanbul’daki Amerikan Kız Koleji müdürlüğünü yapan Dr. Mary Mills Patrick’in çabalarıyla 1920 yılında kurumun bünyesinde açılan bir bölümdür. Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü aynı zamanda Türkiye’de kız öğrencilerin tıp eğitimi almalarını sağlayan ilk akademik kurum olma niteliğini taşımaktadır. Bkz., Elif Atıcı, Sezer Erer, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, **Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 2, 2009, s.109.

gerekmekteydi.⁸²² Defrance, 11 Ocak 1921 tarihli bir başka mektubunda, İngilizce öğretiminin mütarekeden beri İstanbul'da çok gelişme kaydettiğini, İngilizcenin artık tüm Türk ortaokullarında seçimlik ders olarak öğretildiğini dile getirmekteydi. Ayrıca İngiliz makamlarının İngilizce öğretimini teşvik etmek amacıyla okullara kitap dağıttığından ve bazı okullara ise erkek ve kadın öğretmenler sağladığından söz etmekteydi.⁸²³ Aynı mektupta, Defrance, İngilizsever Türklerin İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ne eşdeğer nitelikte bir İngiliz lisesi açma niyetinde olduklarını da dile getirmekteydi.⁸²⁴

İtalya ile Fransa arasındaki mücadele ilk bakışta dinsel bir görünüm arz etmekteydi. XX. yüzyıl başından itibaren İtalya, Fransa'nın Katolikliğin tek hamisi olmasına karşı mücadele vermekteydi. Bu anlamda İtalya, İtalyanların çoğunlukta olduğu kimi dinî toplulukların ve bunların idaresindeki okulların Fransa'nın koruyuculuğu altında bulunmasına karşı, Doğu'da önemli makamlara ulusal çıkarlarını koruyacak İtalyan din adamlarını getirmeye yönelik bir İtalyanlaştırma politikası izlemeye başlamıştı.⁸²⁵ Yani, asıl mesele ulusal stratejilere hizmet edecek İtalyan din adamlarının görev başına getirilmesiydi. Mütareke döneminde de Fransız diplomasisini kaygılandıran temel nokta İtalya'nın din adamları vasıtasıyla sürdürmekte olduğu bu İtalyanlaştırma politikasıydı.

İtalya ile Fransa arasında dinsel planda süren nüfuz mücadelesinin merkezi, İzmir ve Batı Anadolu bölgesiydi. İzmir Başkonsolosu Laporte, 10 Mayıs 1919 tarihli raporunda İzmir'de sürmekte olan mücadeleyi ele almakta ve İzmir'deki başpiskoposluk görevine bir Fransızın getirilmemesi halinde Fransa'nın dinî koruyuculuğunun ciddi bir şekilde tehlikeye düşeceğini söylemekteydi.⁸²⁶ Aslında 1905'de Fransa ile İtalya arasında yapılan bir ikili anlaşma ile Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki tüm Katoliklerin koruyucusu olma tekeli resmî ve hukuki olarak ortadan kalkmış ve böylelikle İtalyan Katolik misyonlarının Fransız himayesinden

⁸²² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 381, Defrance'ın Leygues'e gönderdiği 22.10.1920 tarihli mektup, s.3.

⁸²³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 381, Defrance'ın Leygues'e gönderdiği 11.1.1921 tarihli mektup, s.1-2.

⁸²⁴ aynı mektup, s.1. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği bir toplantıda İstanbul'da Galatasaray lisesi benzeri bir İngiliz kurumunun açılması yönünde karar aldığına dair bir gazete haberi için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 381, 25.8.1920 tarihli Stamboul gazetesinde çıkan "Nouvelles Ecoles" başlıklı haber.

⁸²⁵ Durand, a.g.m., s.68-70.

⁸²⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 15, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Laporte'un Defrance'a gönderdiği 10.5.1919 tarihli mektup, s.1.

ayrılarak İtalyan himayesine geçmesi bir hak olarak tanınmıştı.⁸²⁷ Ancak yine de tüm İtalyan kurumları Fransız korumasını terkederek İtalyan korumasına geçmemişlerdi. İzmir’de süren mücadele de, İtalya’nın Katolik kurumları İtalyanlaştırma politikasına karşı, Fransa’nın Doğu’da Katolikliğin koruyucusu olma hakkına dayanarak kurumların Fransız karakterini koruma mücadelesiydi.⁸²⁸ İzmir ve hinterlandında İtalya, maddi açıdan güçlü bir biçimde desteklediği kalabalık ve etkin bir İtalyan din adamları topluluğu vasıtasıyla Fransız nüfuzunu kırmaya çabalamaktaydı.⁸²⁹ Ayrıca, İzmir ve Batı Anadolu’da okullarını yaygınlaştırma ve güçlendirme yönünde de çalışmalar yapmaktaydı. Örneğin, İzmir’de *Salésien* papazlara ait, şehrin çeşitli yerlerine dağılmış halde bulunan dört beş ayrı okulu bir araya getirecek büyük bir bina inşa etme hazırlığı içindeydi.⁸³⁰ Uşak ise Batı Anadolu’da İtalyan propagandasının yeni merkezi olarak düşünölmekteydi.⁸³¹

Mütareke döneminde, Fransa’nın savaştan önce sahip olduğu kültürel nüfuzu tehdit eden bir başka devlet de önce İzmir’i, daha sonra Batı Anadolu ve Trakya’yı işgal eden Yunanistan olmuştu. İzmir’in Yunanistan tarafından işgali Fransız kamuoyunda Osmanlı Devleti’nin parçalanmasının son aşaması olarak görölmüş ve Fransız çıkarları açısından değerlendirildiğinde farklı tepkiler doğurmuştu. Fransız kamuoyunun bir kısmı Osmanlı Devleti’nin paylaşımından Fransa’nın hakkı olan payı alması, diğerk kısmı ise bu devletin bütönlüğünün korunması taraftarıydı.⁸³² Mütareke sonrasında bu iki seçenek arasında gelgitler yaşayan Fransız diplomasisi⁸³³ siyasal

⁸²⁷ Joseph Hajjar, **Le Vatican-La France et le Catholicisme Oriental (1878-1914)**, Editions Beauchesne, Paris, 1979, s.276-277. Pernot, 1912 tarihli raporunda, 33 kurumun Fransız korumasından ayrılarak İtalyan korumasına geçtiğini söyleyerek bu durumun Fransa’nın itibarı açısından kaygı uyandırıcı olduğunu belirtmektedir. Pernot, **a.g.e.**, s.304.

⁸²⁸ İzmir’deki mücadeleyi ayrıntılı bir şekilde anlatan bir belge için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 15, İzmir Başkonsolosu Laporte’un Defrance’a gönderdiği 10.5.1919 tarihli mektup. Buca’da Kapüsen tarikatının idaresindeki *Institut Apostolique d’Orient* adlı papaz okulunun İtalyanlaştırılmasına ilişkin bir belge için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Başbakan ve Dışişleri Bakanı’nın Vatikan’daki Fransa Büyökelçisi Jonnart’a gönderdiği 7.3.1922 tarihli mektup.

⁸²⁹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Fransa’nın İzmir Başkonsolosu Laporte’un İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri’ne gönderdiği 22.3.1921 tarihli rapor, s.3.

⁸³⁰ **aynı rapor**, s.4.

⁸³¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, Uşak’ta *Frères des Ecoles Chrétiennes*’e ait okulun 1919-1920 ders yılındaki durumunu bildiren bilgi formu.

⁸³² Bkz. Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, s.78.

⁸³³ Fransız diplomasisinin yaşadığı gelgitler 1919-1922 yılları arasında Türk-Fransız ilişkilerini Fransız arşiv belgeleriyle kapsamlı bir şekilde inceleyen Bige Yavuz’un kitabında çok ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kitabında 23.5.1919 tarihli gizli bir memorandum ile Defrance’ın 29.8.1919 tarihli bir telgrafından bahseden Yavuz, bu iki önemli belgenin Sevr Antlaşması öncesinde Osmanlı Devleti’nin geleceğine ilişkin olarak Fransa’nın resmî politikasını ortaya koyduğunu savunmaktadır. Bu iki

gelişmelerin etkisiyle ikinci seçenekte karar kılacaktır. Nitekim, İzmir'in işgali sonrasında Yunan makamlarının Fransız kurumlarına yönelik düşmanca tutumu, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na sunulmuş 23 Mayıs 1919 tarihli bir gizli memorandumda ele alındığı şekliyle, Fransa'nın Osmanlı topraklarının parçalanması seçeneğini savunması halinde ekonomik ve kültürel çıkarlarının tehlikeye düşeceği yönündeki kaygılarını doğrular niteliktedir.⁸³⁴ Trakya, Çanakkale ve İzmir'de Fransız okullarına karşı Yunan makamları düşmanca bir tutum sergilemekte ve işgalleri altında bulunan tüm bölgelerde Fransız dilinin yayılmasına sekte vuracak bir Yunanlaştırma siyaseti izlemekteydi.⁸³⁵ Özellikle, Fransız okullarına devam etmekte olan Ortodoks mezhebine mensup aileler, çocuklarını bu okullardan alarak Rum okullarına vermeye zorlanıyordu. Örneğin, Edirne'deki Rum Ortodoks ailelerin, çocuklarını Fransız Asompsiyonist misyonerlerinin idaresindeki *St. Basile* Koleji'ne göndermeleri engellenmişti.⁸³⁶ Yunan işgalinin Anadolu'nun iç kesimlerine ilerlediği 1921 yaz aylarında Eskişehir'de Papoulas'ın birlikleri Fransız kilisesi ve okulunu işgal ederek binalara el koymuştu.⁸³⁷ Bursa'da ise Asompsiyonistlerin başrahibi ve aynı zamanda Fransız kolejinin müdürü papaz Claudien, Yunan jandarmalar tarafından kısa bir süre için tutuklanmıştı.⁸³⁸ Gelibolu'da Yunan idaresi bir genelgeyle tüm okullarda Yunanca öğretimini altı yıllık bir süre boyunca zorunlu hale getirdiğini bildirmişti.⁸³⁹ Yunan makamlarının aldığı tedbirler sonucunda Trakya ve Çanakkale'deki Fransız okullarının öğrenci mevcudu 1921-1922 ders yılında önceki yıla oranla yarı yarıya azalmıştı.⁸⁴⁰ Bu durum, Fransız okulları idarecilerini ve Fransız diplomatik çevrelerini, Yunan makamlarını memnun edeceğini düşündükleri bir strateji benimsemeye yöneltmişti. 1921-1922 ders yılında Karaağaç'taki *St. Basile* ve *Notre Dame Auxiliatrice* adlı iki Fransız okulunda modern Yunanca dersleri

belgenin özü şudur: Fransa'nın Osmanlı topraklarında sahip olduğu ekonomik ve manevi çıkarların zarar görmemesi için Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü mümkün olduğu ölçüde korunmalıdır. Bkz. Yavuz, **a.g.e.**, s.29-35.

⁸³⁴ **a.g.e.**, s.31.

⁸³⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği 21.7.1921 tarihli rapor, s.4.

⁸³⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Edirne'deki Fransız Konsolos Pérétie'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği 19.7.1921 tarihli rapor, s.4.

⁸³⁷ Maurice Pernot, **La Question Turque**, Bernard Grasset, Paris, 1923, s.192; ayrıca bkz. Babot, **a.g.e.**, s.92.

⁸³⁸ Pernot, **La Question Turque**, s.192.

⁸³⁹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 381, Defrance'ın Leygues'e gönderdiği 14.10.1920 tarihli mektup, s.1-2.

⁸⁴⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 12.5.1922 tarihli rapor, s.7.

verilmeye başlanacaktı. Bu dersleri vermek üzere Edirne'deki Yunan Krallığı Yüksek Komiserliği'nden okullar için biri erkek diğeri kadın iki Yunan öğretmen talep edilmişti.⁸⁴¹ Fransız okullarının bu yöndeki girişimleri hiç şüphesiz Rum öğrencilerini geri kazanmaya ve kalıcı bir Yunan işgali durumunda kurumların devamlılığını sağlamaya yönelikti. Ancak Fransız diplomatlar Yunan işgali altındaki bölgelerde Yunan makamları ile iyi ilişkiler kurma çabalarına karşın, gelecekte işgal bölgelerinin Yunanistan'a bağlanması kesinleşirse Fransız kurumlarının hiçbir yaşama ümidi olmadığını da görmekteydiler.⁸⁴²

Mütareke sonrasında Trakya ve Anadolu'nun Müttefikler tarafından işgal edilmesi, bu geniş coğrafyadaki maddi ve manevi çıkarlarını bir bütün halinde korumak isteyen Fransa açısından olumsuz bir gelişmeydi. Yukarıda kısaca özetlediğimiz üzere, bu durum Fransa'nın eğitim alanındaki çıkarları açısından da geçerliydi. Fransız politikacılarının temel kaygısı Fransız okullarının varlığının sürdürülmesi ve daha da güçlendirilmesiydi. Fransa, bunu sağlamak için ülkenin her bölgesinde karşılaştığı rekabete uygun stratejiler benimsedi. Amerikan ve İngiliz okullarının rekabeti pratik eğitime daha ağırlık verilmesi ve İngilizcenin ders programlarına seçimlik ders olarak konulmasıyla aşılmaya çalışıldı. İtalyan rekabetine karşı dinî planda bir mücadele verildi. Yunan rekabetine karşı ise Yunancanın Fransız okullarının ders programlarına dahil edilmesi gibi uzlaşmacı bir siyaset izlendi. Tüm bu stratejiler, özünde, Fransız okullarına devam eden öğrenci kitlesinin veya başka deyişle Fransa'nın gelecekteki müşterilerinin elde tutulmasını, rakip güçlere kaptırılmamasını hedefliyordu.

C. Ankara Hükümeti ve Fransız Okulları

1919-1922 yılları arasında Müttefikler arası rekabet ilişkileri Fransız okulları açısından bir takım sıkıntılar yaratmakla birlikte okulların işleyişini pek fazla etkilemedi. Bu okulları asıl etkileyen gelişme, Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğindeki Ankara Hükümeti'nin etkisini giderek artırmasıydı. 1920 başlarından 20 Ekim 1921 tarihindeki Ankara Anlaşması'na dek Ankara Hükümeti ile Fransa

⁸⁴¹ MAEN, Fonds Edirne, Consulat, Carton 5, Edirne'deki Fransız Başkonsolosu'nun Edirne'deki Yunanistan Krallığı Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 15.9.1921 tarihli mektup.

⁸⁴² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Pérétie'nin Pellé'ye gönderdiği 4.4.1922 tarihli rapor, s.2.

arasında güney cephesinde süren savaş halinin şüphesiz Anadolu'daki misyoner okullarına olumsuz etkileri oldu. Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'nin gönderdiği 6 Temmuz 1920 tarihli bir mektupta Urfa, Diyarbakır ve Mardin Kapüsen misyonu rahipleri ile Fransisken misyonu rahibelerinin Urfa'da toplandıklarından, Urfa'daki kız ve erkek Fransız okullarının halen açık olmakla birlikte misyonerlerin çok sıkı bir şekilde denetim altında tutulduklarından ve dışarı çıkmalarına izin verilmediğinden bahsediliyordu.⁸⁴³ Urfa'daki bu misyoner topluluğu, 1921 Şubat ayında Urfa'dan sürülmüş ve Sivas'ta 8 ay boyunca gözetim altında tutulmuşlardı.⁸⁴⁴

Fransa ile savaş halinin sürdüğü güney illerinde bu gelişmeler yaşanırken, Anadolu'da Ankara Hükümeti'nin kontrolünde bulunan bölgelerde de Fransız okullarına yönelik sert tedbirler alındı. Aralık 1920'de Ankara Hükümeti'nin emriyle Anadolu'daki tüm Fransız okulları kapatıldı.⁸⁴⁵ General Pellé, 15 Mart 1921 tarihli telgrafında Sivas, Amasya ve Merzifon'da Cizvit rahiplere ait okulların ve misyon binalarının Kemalist yetkililerce kapatıldığını ve bunlara el koyulduğunu bildirmekteydi. Misyonerler gözetim altında tutuluyorlardı. Benzer durum Samsun, Trabzon, Harput, Eskişehir ve Konya'daki rahip ve rahibeler için de geçerliydi.⁸⁴⁶ 19 Mart 1921 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı, Londra Konferansı'nın hemen ardından Paris'e geçen Türk Heyeti Başkanı ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'den Anadolu'daki Fransız okullarının tekrar açılması ve misyonerlere ait kurumların kendilerine geri verilmesi konusunda ilgili Türk makamları nezdinde müdahalede bulunmasını rica etmişti.⁸⁴⁷ Ancak bu yöndeki girişimler bir sonuç vermedi.

20 Ekim 1921 tarihinde, Ankara'da, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile Fransız temsilcisi Henri Franklin-Bouillon arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türk-Fransız ilişkileri yeni bir safhaya girdi. Bu anlaşma ile Ankara Hükümeti ile

⁸⁴³ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 122, Suriye ve Kilikya Fransız Yüksek Komiseri'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Millerand'a gönderdiği 6.7.1920 tarihli mektup.

⁸⁴⁴ Bu misyonerlerin sürgün hikayesi Sivas'ta "The Near East Relief" adlı Amerikan misyonunda hemşire olarak çalışan Edith L. Wood tarafından anlatılmıştır. Bkz. MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 122, Edith L. Wood tarafından kaleme alınan 18.4.1921 tarihli mektup, s.219-220. Bir diğer belge için bkz. MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 122, Gouraud'nun Paris'e gönderdiği 27.11.1921 tarihli telgraf, s.294.

⁸⁴⁵ Babot, a.g.e., s.92.

⁸⁴⁶ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 122, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé'nin Paris'e gönderdiği 15.3.1921 tarihli telgraf.

⁸⁴⁷ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 122, Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan Türk heyeti başkanı Bekir Sami Bey'e gönderilen 19.3.1921 tarihli resmî yazı, s.201-202.

Fransa arasındaki savaş durumu sona erdi. Ayrıca Ankara Hükümeti ilk kez batılı bir devlet tarafından tanınmış oldu.⁸⁴⁸

Türkiye'deki Fransız okullarının durumu Ankara Anlaşması'nın imzalanması öncesinde yürütülen müzakerelerde ele alınan konulardan biriydi. 24 Eylül'de başlayan görüşmelerde Franklin-Bouillon'un Paris'te Briand'la hazırlamış olduğu 26 Ağustos 1921 tarihli anlaşma tasarısı temel alındı.⁸⁴⁹ Fransız tasarısında “eğitim ve sağlık kurumlarımız eskiden olduğu gibi faaliyet göstermeye devam edecekler” şeklinde düzenlenen madde Türkler tarafından kabul görmedi.⁸⁵⁰ Zira, “eskiden olduğu gibi” ifadesi Ankara Hükümeti'nin tamamıyla karşısında olduğu kapitülasyon rejiminin Fransa tarafından devam ettirilmek istendiği anlamına geliyordu. Müzakereler sonunda Türk tarafı maddenin içeriğini değiştirdiği gibi, anlaşmanın ana metnine girmesini de engelledi. Nitekim Franklin-Bouillon, 18 Ekim'de Başbakan Briand'a gönderdiği telgrafta, Türkiye'deki Fransız okul ve kurumlarına ilişkin maddenin Amerika'nın aynı türde isteklerde bulunmaması için anlaşmaya eklenecek özel bir mektupta yer alacağını bildiriyordu.⁸⁵¹

Sonuç olarak, Türk tarafının isteği doğrultusunda Fransız öğretim, sağlık ve yardım kuruluşlarından anlaşmanın gizli ek mektuplarından birinde söz edildi. Yusuf Kemal Bey'in Franklin-Bouillon'a hitaben yazdığı mektubun içeriği şöyleydi:

“İki hükümet arasında, bugün imzalanan anlaşmayı bütünleyici nitelikte olmak üzere, Fransız öğretim ve sağlık kurumları ile yardım enstitülerinin, hiçbir bahane ile ve hiçbir durumda Türkiye'nin çıkarlarına ve Türk yasalarına aykırı herhangi bir propagandaya ya da harekete girişmemeleri kararlaştırılmış olarak, Türkiye'deki varlıklarını sürdüreceklerini Eksalanslarına açıklamakla mutluyum.”⁸⁵²

Metnin bu şekilde kaleme alınmış olması Fransız okullarının Türkiye'deki varlığı açısından yeterli bir güvence oluşturuyor muydu? Bu soru anlaşmanın üzerinden çok geçmeden Fransız okulları idarecilerini ve Türkiye'deki Fransız üst düzey yetkililerini meşgul etmeye başladı. Frer Florin, General Pellé'ye hitaben yazdığı 25 Şubat 1922 tarihli mektupta Fransız okullarının faaliyetlerini iyi bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan özgürlük alanının en yüksek düzeyde korunmasının

⁸⁴⁸ Ankara Anlaşması'nı hazırlayan süreç ve sonuçları hakkında bkz. Yavuz, **a.g.e.**, s.121-165.

⁸⁴⁹ **a.g.e.**, s.142.

⁸⁵⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 15.3.1922 tarihli mektup.

⁸⁵¹ Yavuz, **a.g.e.**, s.144.

⁸⁵² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. 1, 3. B., TTK, Ankara, 2000, s.58.

önemine değiniyordu. Bu sorunun an itibarıyla kamu erkini pek kaygılandırmadığını dile getiren Florin, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuya dikkatini çekmek üzere Fransa'ya çıkacağı seyahatten önce Pellé'nin desteğini arıyordu. Florin, mektubunun sonunda Ankara'ya anlaşma müzakeresi için giden heyetin Fransız okulları ve hayır kurumları sorunuyla yeterince meşgul olmamasının çok üzücü olduğunu vurgularken önemli bir fırsatın kaçırıldığına dikkat çekiyordu.⁸⁵³ Pellé'nin Başbakan Poincaré ile görüşlerini paylaştığı 15 Mart 1922 tarihli mektubu, Türkiye'deki Fransız okullarının geleceğine ilişkin kaygıların Yüksek Komiserlik tarafından ciddiye alındığının ve en üst düzeyde tartışılmaya başlandığını göstermekteydi. Pellé, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'yla elde edilen güvencenin açıkça yetersiz olduğu görüşündeydi. Ona göre metin bu şekliyle, geleceğin yetki sahiplerinin* Fransız okullarını teftiş etmek, bu okullara Türk öğretmenler yerleştirmek, faaliyetlerini düzenlemek, hatta bulunması kolay bahanelerle onları kapatmak için almak isteyecekleri tüm yasal ve idari tedbirlere açık kapı bırakıyordu.⁸⁵⁴ Pellé, okulların şimdiye dek kapitülasyon rejimi vasıtasıyla korunduğunu, fakat Türklerin kapitülasyonları lağvedilmiş saydıklarını söylüyor ve gelecekte yapılacak barış antlaşmasında kapitüler hakların ancak önemli kısıtlamalarla yeniden tesis edilebileceğini öngörüyordu. Pellé'ye göre, mevcut Fransız okullarının rahatsız edilmemeleri ve yenilerinin açılabilmesi için mutlaka özel güvenceler elde edilmeliydi.⁸⁵⁵

Türkiye'deki Fransız okul idarelerinin ve Fransız diplomatik çevrelerinin okulların geleceği açısından duydukları endişe, Ankara Hükümeti'nin okullara yönelik tavrıyla doğrudan ilişkiliydi. Ankara Anlaşması Türk-Fransız ilişkileri üzerinde genel olarak olumlu bir hava yaratmıştı. Fakat, Fransızların iyimser beklentilerinin aksine, bu durum Anadolu'daki Fransız okulları açısından olumlu yönde bir değişikliğe yol açmamıştı. Pellé, 15 Mart 1922'de Başbakan Poincaré'ye gönderdiği mektupta, Konya'daki durumu örnek göstererek okullar için özel güvenceler elde edilmesinin gerekliliğine dikkat çekiyordu. Franklin-Bouillon, Konya'yı ziyaretinde Asoptionsionistlere ait erkek okulunun yeniden açılması için yerel makamlardan güvence aldığı halde okul halen açılmamıştı. Yüksek Komiser'in

⁸⁵³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, Frer Florin'in General Pellé'ye gönderdiği 25.2.1922 tarihli mektup.

* Burada "geleceğin yetki sahipleri" sözüyle Ankara Hükümeti'nin kastedildiği anlaşılmaktadır.

⁸⁵⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 15.3.1922 tarihli mektup.

⁸⁵⁵ aynı mektup.

elde ettiği bilgilere göre, Konya'daki Maarif Müdürü okulun açılabilmesi için tarih ve coğrafya derslerinin* bundan böyle Türkçe okutulmasını ve ğretmenin Maarif Müdürlüğü tarafından belirlenmesini Şart koŐmuŐtu. Asonipsiyonistler bu isteğe boyun eğmeyi kabul etmediklerinden okul açılmamıştı.⁸⁵⁶ Bu türden istekler 1914 öncesindeki statükonun korunmasından yana olan Fransa'nın tutumuyla taban tabana zıttı.

Okullara ilişkin anlaşmazlığın hukuki temelleri vardı. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasının hemen öncesinde, 9 Eylül 1914'te, İttihat ve Terakki yönetimi kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırma kararı almıştı.⁸⁵⁷ Bu kararla birlikte, aslında 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden bu yana özel okul statüsü ile Osmanlı Maarif Nezareti'nin denetiminde bulunan, fakat kapitülasyon rejimi dolayısıyla Osmanlı yasalarına bağlı kalmadan elçilik ve konsolosluklarının himayesi altında büyük ölçüde özgürce hareket eden yabancı okullar bu ayrıcalıklarını yitirmiŐ oldular. Kapitülasyonların kaldırılması kararının uygulanmasına yönelik hazırlanan 20 Eylül 1330 (3 Ekim 1914) tarihli *İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlgası zerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatname*'de yabancı okullara ilişkin düzenlemeler de yer alıyordu.⁸⁵⁸ Bu talimatnamedeki düzenlemeler yabancı okulları ilgilendiren önemli hükümler içeren 20 Ağustos 1331 (2 Eylül 1915) tarihli *Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi*'ne de temel oluŐturdu. Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde de uzun bir süre uygulanacak olan bu talimatname ile Osmanlı Hükümeti yabancı okulları sınırlandırma ve denetimi altına alma isteğine savaş koşullarından yararlanarak kavuşmuş oluyordu. Talimatnamenin en önemli maddelerinden biri olan 2. maddede yabancı cemaat, cemiyet ve Şirketlerin kendi adlarına ya da muvazaa yoluyla okul açmaları yasaklanmıştı. 4. maddede yabancı uyruklu kişilerin okul açabilmesi için okul açacakları yerlerde kendi uyruklarından

* Bu metinde söz konusu edilen tarih ve coğrafya dersleri ile kastedilen Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası dersleridir. Bu iki ders Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 6. maddesi uyarınca yabancı okulların programlarına giren zorunlu derslerdir. Öte yandan Fransız okullarının ders programlarında Fransızca okutulan genel tarih ve coğrafya dersleri bir süre daha programlardaki yerini korumuştur. Genel tarih ve coğrafya derslerinin Türkçe okutulması zorunluluğu 1930-1931 ders yılından itibaren baŐlayacaktır.

⁸⁵⁶ aynı mektup.

⁸⁵⁷ Kapitülasyonların kaldırılması, bu karara ilişkin tepkiler ve kararın uygulanmasına ilişkin olarak bkz. Elmacı, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, s.60-148.

⁸⁵⁸ a.g.e., s.104 ve s.144. Talimatnamenin yabancı okullar ile ilgili bazı hükümleri için bkz. Gündüz kn, "Yabancıların Türkiye'de Okutma Hürriyeti", **AÜSBF Dergisi**, C. XIV, No. 2-3, Temmuz 1959, s.144-146.

okula ihtiyaç duyacak derecede bir nüfusun bulunması ve kendi ülkelerinde de Türk uyruklu kişilerin okul açmalarına izin verilmesi usulünün yürürlükte olması şart koşulmuştu. Söz konusu iki madde ile yeni yabancı okulların açılması son derece zorlaştırılmış oluyordu. 6. maddede yabancı dilde öğretim yapılan özel okullarda Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından öğretilmesi zorunluluğu getirilmişti. 10. maddede ise özel okulların buldukları yerlerin en büyük mülkiye memurları, maarif müdür ve müfettişleriyle sıhhiye müfettişlerinin denetimine bağlı oldukları belirtiliyordu.⁸⁵⁹ I. Dünya Savaşı yıllarında yabancı okulların çoğu kapatılmış olduğundan bu talimatname etkin bir uygulama zemini bulamadı.

Mütarekenin ardından şartlar değişmişti. İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri, 19 Ocak 1919 tarihli ortak bir nota ile Osmanlı Hükümeti'nin 1914'te keyfi ve tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırma kararından kaynaklanan tüm icraatları gayri meşru saydıklarını bildirerek kapitülasyonların yeniden tesis edilmesini talep ettiler.⁸⁶⁰ 19 Ocak tarihli notanın ardından Müttefikler İstanbul ve diğer işgal bölgelerinde kapitülasyon rejimini yeniden yerleştirmek için girişimlerde bulundular. Yabancı okullar açısından ele alındığında, söz konusu durum savaş yıllarında çıkarılan 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin yürürlükten kaldırılması anlamına geliyordu. İstanbul'da bazı Fransız dinî toplulukların gerekli izinleri almadan okul binasını büyütmeye, yeni bir bina inşa etme girişimleri ve Osmanlı makamlarının bu konulara ilişkin gönderdiği uyarıların Fransız Yüksek Komiserliği tarafından ciddiye alınmaması, kapitüler rejimin fiili durum yaratılarak yeniden tesis edilmeye çalışıldığını gösteriyordu.⁸⁶¹ Şurası bir gerçektir ki, Osmanlı Hükümeti,

⁸⁵⁹ Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi toplam 46 madde ve 8 bölümden oluşmaktadır. Talimatnamenin tam metni için bkz. **Özel Okullar Mevzuatı**, İstanbul, 1954, s.3-14.

⁸⁶⁰ Elmacı, **a.g.e.**, s.167. Ayrıca İngiliz, Fransız, İtalyan yüksek komiserlerinin 19 Ocak 1919 tarihli ortak notasının Fransızca metni için bkz. Elmacı, **a.g.e.**, s.282, Ek.6.

⁸⁶¹ Bkz. **MAEN**, Fonds İstanbul, Consulat Général, Série B, Carton 303, Fransız din adamlarının emekli General Fuad Paşa'ya ait Ayazpaşa'daki hamamı kiliseye çevirme ve *Notre Dame de Sion* rahibelerinin Kadıköy Moda'daki okul binalarını büyütmeye girişimlerine gerekli formaliteleri tamamlayarak izin almadıkları gerekçesiyle Osmanlı Maarif Nezareti'nin Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 29577/216 numaralı ve 20.8.1921 tarihli resmî uyarı yazısı. Bkz. **MAEN**, Fonds İstanbul, Consulat Général, Série B, Carton 303, Pangaltı St. Esprit ve Moda *Notre Dame de Sion* okullarının Bab-ı Ali'den izin almaksızın yeni inşaatlara girişmeleri nedeniyle İstanbul Valiliği'nin Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 8.7.1921 tarihli uyarı yazısı. Pangaltı *Notre Dame de Sion*'da yeni bir şapel inşaatına ilişkin İstanbul Valiliği'nden alınan bir uyarı yazısı üzerine Yüksek Komiserlik tarafından verilen cevapta *Notre Dame de Sion* rahibelerinin Fransız Hükümeti himayesinde olduğu hatırlatılarak söz konusu inşaatın engelsiz bir şekilde yapılabilmesi için valilikçe

Fransa'nın 1901 ve 1913 Osmanlı-Fransız anlaşmaları ile kapitüler ayrıcalıklardan kaynaklanan taleplerine tümüyle boyun eğmemiş, ileride yapılacak Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra onun içeriğine uygun hareket edeceğini söyleyerek bir oyalama politikası izlemeye çalışmıştı. Örneğin, Ayastefanos'ta Richard Camille isimli Fransız vatandaşının Marist frerler adına sahibi bulunduğu okul binasının frerlere devredilmesi işlemlerinin ücret alınmadan yerine getirilmesi talebi üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği cevabi notada, bu sorunun doğrudan kapitülasyon rejiminin uygulanmasıyla ilgili olduğu ve söz konusu talebin yerine getirilmesi için Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesini beklemenin yerinde olacağı kanaati bildirilmişti.⁸⁶²

Ankara Hükümeti ise İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusanın feshedilmesinden sonra 7 Haziran 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından yapılan kanun, düzenleme ve borçlanmalar ile yabancılara verilen imtiyazları tanımayacağına dair bir kanun çıkararak⁸⁶³ tavrını açıkça ortaya koydu. Yabancı okulların mutlak özerkliğini kabul eden 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması⁸⁶⁴ ise Ankara Hükümeti'nin mücadelesi sonucu hiçbir zaman yürürlüğe girmeyecekti.

Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından sonraki gelişmeler Ankara Hükümeti'nin 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'ndeki hükümleri uygulama kararlılığında olduğunu gösteriyordu. İstanbul'da ikamet eden Fransız misyoner toplulukların başrahipleri, Ankara Hükümeti'nin bu talimatnameyi uygulamakta ısrarcı olabileceği düşüncesiyle, 1922 şubatında talimatnamenin içeriğini etraflıca incelemek üzere *St. Benoît*'da bir toplantı düzenlemişlerdi.⁸⁶⁵ Başrahipler, talimatnamenin incelenmesinden çıkan sonuçları özetledikleri bir yazıyı daha sonra General Pellé'ye ilemişlerdi. Talimatnamenin incelenmesinden çıkan sonuçlara göre, Fransız Büyükelçiliği'nin bundan böyle yeni okullar açılması ya da

gerekli talimatların verilmesi isteniyordu. Bkz. **MAEN**, Fonds İstanbul, Série B, Carton 303, Fransız Yüksek Komiserliği'nin İstanbul Valiliği'ne gönderdiği 31.3.1921 tarihli yazı.

⁸⁶² Bkz. **MAEN**, Fonds İstanbul, Consulat Général, Série B, Carton 303, Osmanlı Maarif Nezareti'nin 27764/119 sayılı ve 23.4.1921 tarihli notası.

⁸⁶³ Elmacı, **a.g.e.**, s.176.

⁸⁶⁴ Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s.490.

⁸⁶⁵ Frer Florin 25 Şubat 1922 tarihli mektubunda İstanbul'daki misyon başrahipleri ile yapılan bu toplantıdan söz etmektedir. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, Frer Florin'in General Pellé'ye gönderdiği 25.2.1922 tarihli mektup.

okulların himayesi konusunda müdahalesinin kabul edilmemesi; Türk Maarif Vekili'nin nedenleri konusunda açıklama yapmaksızın kendisine gelen talepleri reddetme yetkisine sahip olması; misyoner eğitim kadrosunun, bunların milliyetlerinin ve diplomalarının, okullarda okutulan kitap ve derslerin, din eğitiminin Türk makamlarınca denetiminin dayatılması, okulların varlığı ve özgürce faaliyet göstermesi açısından önemli bir tehdit oluşturuyordu. Başrahiplere göre, talimatname yabancı okullar karşısındaki güvensizliği ve düşmanlığı yansıtıyordu. Talimatnamenin hükümlerinde okulların mümkün olduğunca azaltılması ve yenilerinin açılmasının engellenmesi yönündeki irade de hissediliyordu. Türkiye'nin özellikle iç bölgelerindeki Fransız okullarının bu talimatnamenin uygulanması durumunda faaliyetlerini sürdürebilmeleri çok zor, hatta imkânsızdı. Türklerin kapitülasyonları artık istemedikleri ve her şeyi kendi kontrolleri altına almak istedikleri açıktı.⁸⁶⁶

Türkiye'deki kapitülasyon rejiminin sürmesini isteyen başrahipler ise, okullar konusunda konuşması gerekenin Türkler değil, savaşın galibi olan Fransa olduğu görüşündeydiler. Dolayısıyla Fransız kurumlarının korunması ve özgürce faaliyet göstermesi Türklere kabul ettirilmeliydi.⁸⁶⁷

Başrahipler toplantı sonucunda Fransız okulları ile sağlık ve hayır kurumları yararına özel statü talebi içeren bir ortak irade beyanı oluşturdular. Buna göre:⁸⁶⁸

“1- Fransız okulları ile sağlık ve hayır kurumlarına yönelik uygulanmakta olan Fransız himayesi devam edecekti.

2- [1901 ve 1913 anlaşmalarına atıfla] Midilli anlaşması hükümlerine ve son savaştan önce bu anlaşmanın yenilenen hükümlerine uygun olarak şu an mevcut olan tüm okullar ve sağlık kurumları tanınacak ve fermanın verdiği tüm avantajlara sahip olacaklardı. Fransız Büyükelçiliği yeni okul ve kurumların açılması talep edildiğinde müdahalede bulunacaktı.

3- Fransız okulları Fransa'daki okulların ders programlarını takip etmeye devam edeceklerdi. Özellikle kolejlerde ve Türkiye'nin iç bölgelerindeki okullarda Türkçe öğretimi zorunlu olacaktı. Türkiye tarihinin öğretimi Genel Tarih dersi içinde yapılacaktı. Türkiye coğrafyası özenle öğretilicekti.

⁸⁶⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 371, “Note concernant les écoles et autres œuvres françaises en Turquie” başlığını taşıyan 3.3.1922 tarihli belge.

⁸⁶⁷ aynı belge.

⁸⁶⁸ aynı belge.

4- Bir Türk müfettiş, yanında Fransız Büyükelçiliği'nden ya da bulunduğu yerin Fransız konsolosluğundan bir temsilci olmaksızın tek başına bir Fransız okulunu teftiş edemeyecekti. Söz konusu durum hastane, dispenser gibi Fransız sağlık kurumları için de geçerli olacaktı.

5- Yıl sonu sınavlarına Maarif Vekaleti'nin bir temsilcisi katılabilecekti.

6- Fransa'daki Türkler için geçerli olduğu şekliyle bakalorya diplomaları, sahiplerine yüksek okullara giriş hakkı kazandıracaktı. Türk bir temsilci önünde yapılan sınav sonrasında hak edenlere verilen ortaöğretim bitirme diplomaları aynı hakkı verebilecekti.

7- Fransız okullarında Müslüman ve Yahudi öğrenciler din derslerine ve dinî ayinlere katılmayacaklardı. Farklı mezhepten Hıristiyan öğrenciler ise ya kendi istekleri doğrultusunda ya da ebeveynlerinin izniyle din dersi ve ayinlere katılabileceklerdi.

8- Fransız okulları Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı unsurlarından gelen öğrencileri arasında asla anlaşmazlık yaratabilecek fikirler aşılammıştı. Bu bakımdan da Maarif Vekaleti'nin bir denetim yapmasını gerektirecek hiçbir neden yoktu.”

Başrahiplerin ortak irade beyanı Fransız okullarının 1914 öncesindeki statüsünün hemen hiç değişmeden korunmak istendiğini gösteriyordu. Onlara göre, okullar eskiden olduğu gibi Osmanlı makamlarının denetim ve teftişinden uzak, Fransız diplomasisinin himayesi altında serbestçe çalışabilmeliydi. Bu yaklaşım tarzı, Fransız okullarını yakın bir gelecekte Türk-Fransız ilişkilerinin önemli bir çatışma konusu haline getirecekti. Zira Ankara Hükümeti kapitülasyon rejiminin devamı anlamına gelebilecek her türlü düzenlemenin karşısındaydı. Esasen Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin uygulamaya konması eğitim alanında bağımsız, millî bir politika izleneceğinin işaretlerini veriyordu.

Ankara Hükümeti'nin millî bir eğitim sistemi kurma arzusu dönemin önemli politik figürlerinin söylemlerinden de açıkça görülüyordu. 15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi açılışında Mustafa Kemal'in yaptığı “millî maarif” tanımı, aslında Cumhuriyet rejiminin ilerleyen yıllarda yabancı okullara karşı izleyeceği politikaya ilişkin ipucu da veriyordu. Mustafa Kemal, millî maarif anlayışını şöyle açıklamaktaydı:⁸⁶⁹

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatındayım. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç

⁸⁶⁹ Mustafa Kemal'in Maarif Kongresi'nde yaptığı burada alıntıladığımız konuşma Yahya Akyüz tarafından sadeleştirilerek sunulmuştur. Bkz. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.321. Konuşma metninin aslı için bkz. Gazi M. Kemal Atatürk, **Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar**, yay. haz. Kemal Aytaç, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1984, s.13.

ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen tüm etkilerden uzak, millî ve tarihî özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum.”

Dönemin Maarif vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver)’nin Şubat 1921’de TBMM’deki konuşması esnasında söylediği sözler de, Ankara Hükümeti’nin yabancı okullara bakış açısını çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır.⁸⁷⁰

“Bazı sakıncaları olmasa, Türkiye dahilinde bir tek ecnebî mektep bırakmam. Fakat bu, dahilî olduğu kadar haricî bir meseledir. Amerikan mekteplerini kapattığımız gün, Amerika üzerinde bunun yankıları olacaktır, düşünüp incelemeliyiz. İtalyan mekteplerini kapattığımız zaman yine ortaya çıkacak etkileri gözönüne almalıyız. Demek ki elimizde bir çare vardır, o da mekteplerimizi, ailemizi, ecnebî mekteplere ihtiyaç göstermeyecek bir surette yükseltmektir. Kendi mekteplerimiz, lâzımgelen irfan ve terbiyeyi temin etti mi, emin olunuz ki bir tek aile çocuklarını ecnebî mekteplerine yollamaz.”

Hamdullah Suphi’nin bu sözleri Cumhuriyet döneminde izlenecek politikalara ilişkin önemli bir ipucu vermektedir. Hedef, yabancı okullara ihtiyaç duyulmayacak bir Türk eğitim sistemi yaratmaktır. Ancak, Cumhuriyet rejimi, eğitim alanında gösterdiği büyük gayrete rağmen yabancı okulların bir cazibe unsuru olmasının tam anlamıyla önüne geçemeyecektir. İleride değinileceği üzere Cumhuriyet idaresi, yabancı okulları Türk eğitim sistemiyle bütünleştirecek, onları resmî devlet okullarına yaklaştıracak bir eğitim politikası izleyecektir. Yabancı okulların bu politikalara direnç ya da uyum yönünde gösterdiği tepkiler de onların yeni rejim altındaki kaderlerini şekillendirecektir.

⁸⁷⁰ Hamdullah Suphi’nin mecliste yaptığı burada alıntıladığımız konuşma Yahya Akyüz tarafından sadeleştirilerek sunulmuştur. Bkz. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.322. Hamdullah Suphi’nin konuşma metninin aslı için bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 8, İçtima 148, (10.2.1921), s.170.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN KURULUŞ YILLARINDA FRANSIZ OKULLARI SORUNU

A. 30 Ağustos Zaferi'nden Lozan Barış Antlaşması'na Uzanan Süreçte Yabancı Okullar Sorunu

Mustafa Kemal'in başkumandanlığını yaptığı Türk Ordusu tarafından 26 Ağustos 1922'de başlatılan “Büyük Taaruz”, 30 Ağustos'ta Yunan kuvvetlerinin kesin bir yenilgiye uğratılması ve Batı Anadolu'da işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesiyle sonuçlandı. Türk birlikleri, 9 Eylül 1922'de üç yılı aşkın bir süredir Yunan işgali altında bulunan İzmir'e girdi. Türk ordusunun İzmir'i geri aldıktan sonra, Trakya'yı da Yunan işgalinden kurtarmak üzere İstanbul ve Çanakkale boğazlarına doğru yürümesi eylül ayı içinde Müttefikler arası ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Fransız ve İtalyan hükümetleri, Türklere karşı askeri bir harekâtan yana olan İngiltere Başbakanı Lloyd George'un sertlik yanlısı politikasını benimsemediklerini askerlerini Çanakkale'den çekip Rumeli yakasına geçirerek ve böylelikle İngilizleri Türk ordusu karşısında yalnız bırakarak gösterdiler.⁸⁷¹ Fransa'nın uzlaşmacı tutumu ve arabuluculuğu Türklerle barışa giden yolu açtı. Dönemin Fransa Başbakanı Poincaré, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser General Pellé ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın mimarlarından biri olan Franklin-Bouillon'un çabalarıyla TBMM Hükümeti Mudanya'da yapılacak konferansa katılmayı kabul etti.⁸⁷²

Her ne kadar Fransız diplomasisi Türk zaferinin ardından İngilizlerin sertlik politikası karşısında Türk yanlısı bir politika izlemeyi tercih ettiyse de,⁸⁷³

⁸⁷¹ Bige Yavuz, “Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasında Fransa'nın Katkısı”, **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Bursa, 1993, s.112-114.

⁸⁷² **a.g.m.**, s.114-117.

⁸⁷³ Lloyd George'un Türk ordusunun Avrupa'ya geçmesini önleme isteği nedeniyle ortaya çıkan ve Fransa'nın müttefiki İngiltere'yi yalnız bıraktığı “Çanakkale olayı” diye bilinen kriz hakkında Fransız kamuoyunun tutumuna ilişkin bilgi almak için bkz. Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, s.294-298.

Türkiye'deki Fransız diplomasi temsilcileri Fransa'nın çıkarları açısından böyle bir politika izlemenin ne gibi getiri ve götürüleri olduğunu da sorgulamaya koyulmuştu. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser General Pellé 14 Eylül 1922 tarihli telgrafında “Türklerle dostluğu tercih ettiğimiz takdirde onlar bu iyiliğimizi unutmayacaklardır. Bu durumdan da okullarımız ve şirketlerimiz yararlanacaktır. Ayrıca, Türklerle barış masasına oturduğumuzda galip gibi davranamayacağımızı ve de onların koşullarını büyük ölçüde bize dikte ettireceklerini bilmemiz gerekir” diyordu.⁸⁷⁴ Pellé'nin telgrafındaki “okullarımız ve şirketlerimiz” ifadesi, Fransa'nın geleneksel söylemi olan Türkiye'deki manevi ve maddi çıkarlarını temsil ediyordu. Türk dostluğu tercih edildiği takdirde Fransa bu çıkarlarını korumayı, hatta geliştirmeyi umut ediyordu. Ancak bunun karşılığında Türklere önemli ödünler verilmesi de kaçınılmaz görünüyordu. Fransa'nın ne yönde bir politika izleyeceğini Türkiye'de 1922 yılının ekim ve kasım aylarında yaşanan gelişmeler belirleyecekti.

Müttefiklerle TBMM Hükümeti temsilcileri arasında yürütülen müzakereler sonunda 11 Ekim'de Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı sona erdi. Ateşkes Anlaşması hükümleri gereği Yunan kuvvetlerinin Meriç nehrinin doğusuna çekilmesiyle Doğu Trakya savaşılmadan geri alındı. Buna karşılık TBMM Hükümeti de Türk kuvvetlerinin kapsamlı bir barış antlaşması imzalanana dek Çanakkale Boğazı ile İzmit yöresinde belirlenen çizgiyi geçmemelerini kabul etti.⁸⁷⁵ Bu durum İstanbul'daki Müttefik işgalinin bir yıl kadar uzamasına neden oldu. Gerçekten de Osmanlı başkentindeki Müttefik işgali Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından on hafta sonrasına, yani 2 Ekim 1923'e kadar sürecek; bu tarihten dört gün sonra da Türk ordusu İstanbul'a girecekti.⁸⁷⁶

30 Ağustos Zaferi'nin ardından Türkiye'nin geleceği Lozan'da yapılacak barış konferansında kararlaştırılacaktı.⁸⁷⁷ Ekim 1922'de İstanbul ve Ankara'da henüz iki ayı hükümet varlığını sürdürüyordu. Müttefikler, 13 Kasım 1922'de toplanması

⁸⁷⁴ Yavuz, “Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın...”, s.112-113.

⁸⁷⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. B., Bilgi Yay., Ankara, 1998, s.274.

⁸⁷⁶ Alan Palmer, **Son Üç Yıl Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, çev. Belkis Çorakçı Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002, s.265.

⁸⁷⁷ Fransa, İngiltere ve İtalya arasında yapılan görüşmeler sonucunda barış konferansının toplanacağı yerin İsviçre'nin Lozan kenti ve toplantı tarihinin 13 Kasım olması konusunda ortak karara varılmıştır. Bkz. “La Conférence de Paix”, **Le Temps**, 23 Octobre 1922, s.2.

planlanan Lozan Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin yanısıra İstanbul Hükümeti'ni de çağırdılar. İstanbul Hükümeti'nin bu çağrıya olumlu yaklaşması ve hatta kendini asıl temsilci olarak görmesi Ankara'nın tepkisine yol açtı. Bunun üzerine TBMM, 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihli Heyet-i Umumiye kararlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olduğunu, Saltanatın Hilâfetten ayrılarak kaldırıldığını ve TBMM'nin egemenlik hakkının gerçek temsilcisi olduğunu ilân etti.⁸⁷⁸ Son Osmanlı kabinesi 4 Kasım'da istifa etti ve bu tarihten itibaren İstanbul da TBMM Hükümeti tarafından idare edilmeye başlandı.⁸⁷⁹ Böylelikle siyasi iktidarın çift başlılığı son buldu ve Ankara Hükümeti henüz şekillenmemiş yeni devlet üzerinde tek söz sahibi haline geldi. TBMM Hükümeti, İstanbul'un idaresini ele aldıktan sadece bir gün sonra, 5 Kasım 1922'de, Müttefik Yüksek Komiserleri'ne gönderdiği nota ile İtilaf Devletleri kuvvetlerinin İstanbul'u boşaltmasını talep etti.⁸⁸⁰ İkinci bir notada ise TBMM Hükümeti'nin izni olmaksızın Müttefiklerin savaş gemilerinin Türk limanlarına girmesi yasaklanıyordu.⁸⁸¹

30 Ağustos zaferinden Lozan Barış Konferansı'nın toplanacağı 20 Kasım tarihine uzanan süre içinde Türkiye'de yaşanan büyük siyasi değişim rüzgârı Fransa ve müttefiklerinde belirgin bir tedirginlik ve tepki yarattı.⁸⁸² İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği ile Paris arasındaki yazışmalar ekim ayı itibarıyla Fransızların da kaygılarının arttığını gösteriyordu. Lozan Barış Konferansı'nın toplanmasından bir buçuk ay kadar önce, 7 Ekim 1922 tarihli bir telgrafta, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, Türklerin İzmir'e girdikten sonraki tavırlarının barış görüşmelerinin çetin geçeceğinin habercisi olduğuna ve Fransız çıkarlarının korunması konusunda Türklere güvenilmemesi gerektiğine dikkat çekiyordu.⁸⁸³ Pellé,

⁸⁷⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 3. B., YKY, İstanbul, 1999, s.277-279.

⁸⁷⁹ Bâb-ı Âli Kabinesi'nin istifasından bir gün sonra, 5 Teşrin-i Sani 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ana başlığında İstanbul'un bundan böyle TBMM Hükümeti tarafından idare edileceği bildiriliyordu. Bkz. "Bâb-ı Âli Kabinesi İstifa Eylemiş ve Sevgili İstanbul Türkiye Büyük Millet Meclisi Namına İdare Edilmeye Başlanmıştır", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1922, s.1.

⁸⁸⁰ Bkz. "Hariciyemizin Yeni Notası", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Sani 1922, s.1.

⁸⁸¹ André Chaumeix, "La Conférence de Lausanne", **Revue de Paris**, année 29, Vol. 6, Novembre-Décembre 1922, s.667.

⁸⁸² Bu tepkiyi, dönemin Fransız basın organlarından takip etmek mümkündür. TBMM Hükümeti'nin tutumu özellikle Fransa'da hayal kırıklığı yaratmış ve barış konferansı öncesinde uzun zamandır sarsılmış olan Müttefikler arası ilişkilerin sıkışmasına yol açmıştır. Bu konuda Fransız gazetelerinden örnekler vererek Fransız kamuoyunun 1922 Kasım başında Türklere karşı değişen tutumunu inceleyen bir çalışma için bkz. Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, s.317-341.

⁸⁸³ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 182, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Paris'e gönderdiği 7.10.1922 tarihli telgraf, s.3-4.

12 Ekim’de Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré’ye gönderdiği mektupta “çok doğal” ve “çok meşru” olarak nitelendirdiği Sevr Antlaşması’nın 274. maddesinin 1. paragrafına atıfla, 1914 öncesinde imzalanan ikili anlaşmalardan bir kısmının geçerliliğini sürdürmesinin önemine değiniyordu. Fransız okullarına önemli ayrıcalıklar tanıyan 18 Aralık 1913 Anlaşması da bu ikili antlaşmalar arasında yer alıyordu.⁸⁸⁴ Pellé’nin Poincaré’ye gönderdiği bu mektup, Fransa’nın barış görüşmelerinde Türkiye’deki Fransız okullarının I. Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu ayrıcalıklarının korunmasında ısrarcı bir tutum takınacağını gösteriyordu.

Lozan görüşmeleri öncesinde, Fransız okullarına ilişkin politikaların şekillenmesinde İstanbul’daki Fransız Katolik misyon okulları yöneticileri ve Fransız Yüksek Komiserliği önemli bir rol oynamaktaydı. İstanbul’daki Katolik misyon şefleri, 23 Ekim 1922’de Saint Benoît’da bir toplantı yapmışlar ve Türkiye’de son zamanlarda yabancıların statüsüne ilişkin meydana gelen önemli değişikliklerden duydukları kaygıları dile getiren bir mektup kaleme almışlardı. Altı misyon şefinin imzaladığı İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé’ye hitaben yazılan mektubun içeriği şöyleydi:⁸⁸⁵

- “1- Yerli Hıristiyanların genel göçü Türkiye’deki Fransız Katolik misyonlarının varlığını imkânsız hale getirecektir.
- 2- Resmî yönetmeliklerden görüldüğü üzere, milliyetçi eğitim tasarıları Türkiye’deki Fransız Katolik misyon okullarının faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyecektir.
- 3- Şerî hukuk buyruklarının uygulanması Fransız Katolik misyon kurumlarının devamına dahi izin vermeyecektir.
- 4- Fransız Katolik misyon kurumlarının şimdiye kadar sahip oldukları ayrıcalıkların tümüyle ortadan kalkması, onları varlıklarını tehlikeye düşürecek derecede keyfî uygulamalara maruz bırakacaktır.
- 5- Fransız Katolik misyonlarının başrahipleri Türklerle yaşadıkları sorunları eskiden olduğu gibi yine Fransız diplomasi temsilcileri aracılığıyla çözmeyi gerekli görmekte-dirler.
- 6- Türkiye’deki Fransız Katolik misyon kurumlarının Fransız manevi çıkarları açısından taşıdığı önem doğrultusunda, bu kurumların başrahipleri, söz konusu çıkarlara ilişkin yapılacak gizli pazarlıklarda yetkin ve bilgili bir kişinin bu görüşmeleri yürütecek olanları sürekli bilgilendirmesini önermektedirler.

⁸⁸⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri’nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré’ye gönderdiği 12.10.1922 tarihli mektup.

⁸⁸⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Katolik misyon şeflerinin Türkiye’deki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé’ye hitaben yazdıkları 23.10.1922 tarihli mektup.

7- Fransız başrahipler, Türkiye’de Fransız nüfuzunun temelini oluşturan eğitim ve sağlık kurumlarının geleceğinin şu anda tehlikede olduğu görüşündedirler.”

Mektubun son kısmında, Katolik misyon şefleri milliyetçilik görünümü altında bağımsız, otoriter ve hatta yabancı düşmanı bir karaktere sahip “Hilâl”in yükselmekte olduğunu vurguluyorlardı.⁸⁸⁶ Misyon şeflerine göre Fransa’ya düşen görev, şimdi kısmen galip görünmekle birlikte gerçekte “Büyük Savaş”ın mağlubu olan Türklere engel olma.⁸⁸⁷

İstanbul’daki Katolik misyon şeflerinin kaygılarını artıran temel nedenlerden biri, taşradaki Fransız okulları üzerinde giderek artan baskının artık İstanbul’a ulaşmasıydı. Lazaristlerin bölge müfettişi Lobry, General Pellé’ye gönderdiği 23 Ekim 1922 tarihli mektupta Türk müfettişlerin İstanbul’daki *Filles de la Charité* okullarını ziyaret ederek, bu kurumlarda çalışanların listesini talep ettiğini yazıyordu.⁸⁸⁸ Bu müfettişlere, eskiden olduğu gibi, yine Fransız Büyükelçiliği’ne* başvurmaları gerektiği söylenmişti. Ancak Lobry, bu usulün yeni yönetim karşısında etkili olacağından şüphe duyuyordu.⁸⁸⁹ Savaş öncesinde her türlü sorunu Fransız Büyükelçiliği kanalıyla çözmeye alışmış olan misyon şefleri, Fransız okullarının yeni yönetim karşısında da bu ayrıcalığını korumasını istiyorlar ve bu konuda Fransız Hükümeti’ne güveniyorlardı.

Lozan öncesinde Türkiye’deki Fransız okullarına ilişkin politikanın belirlenmesinde önemli bir aktör de İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği ve 11 Ocak 1921’den beri Yüksek Komiser sıfatıyla görev yapmakta olan General

⁸⁸⁶ Mektupta kullanılan “le Croissant” kelimesinin Türkçedeki temel karşılıkları hilâl ya da Türk bayrağıdır. Bu sözcüğün Fransızca-Türkçe sözlüğe göre iki mecazi anlamı daha vardır. Bunlardan biri Türkiye, diğeri ise İslam dünyasıdır. Metinde geçen “le Croissant” sözcüğünün mecazi anlamıyla kullanıldığı açıktır. Burada Katolik dünyasının öteden beri Türklükle Müslümanlığı, yani İslâm’ı eş tutan bakış açısı metne yansımıştır. Dolayısıyla “le Croissant” sözcüğüyle hem Türkiye hem de İslâm kastedilmiş olmalıdır.

⁸⁸⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Katolik misyon şeflerinin Türkiye’deki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé’ye hitaben yazdıkları 23.10.1922 tarihli mektup.

⁸⁸⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Lazaristlerin bölge müfettişi Lobry’nin Türkiye’deki Fransız Yüksek Komiseri’ne gönderdiği 23.10.1922 tarihli mektup.

* Metinde Fransız Büyükelçiliği diye söz edilmişse de, o tarihte Türkiye’de henüz bir büyükelçilik bulunmamaktadır. Savaş halinin devam etmesi nedeniyle İstanbul’da Müttefik devletler Yüksek Komiserlikler oluşturmuştur. Dolayısıyla metinde Fransız Büyükelçiliği ifadesiyle kastedilen İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği’dir.

⁸⁸⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Lazaristlerin bölge müfettişi Lobry’nin Türkiye’deki Fransız Yüksek Komiserliği’ne gönderdiği 23.10.1922 tarihli mektup.

Pellé'ydi.⁸⁹⁰ Fransa'nın Türkiye'deki en üst düzey diplomasi temsilcisi olan Pellé, Ekim-Kasım 1922'de dönemin Fransa Başbakanı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı Poincaré ile yoğun bir yazışma trafiği içinde Fransa'nın Lozan'da izleyeceği politikaların belirlenmesine çalışıyordu. 16 ve 24 Ekim tarihli iki telgraftan anlaşıldığı kadarıyla Pellé, Türk milliyetçilerine güvenmiyor; Fransa'nın kendi çıkarlarını korumak için Müttefiklerle birlikte hareket etmesi gerektiğine inanıyor ve Paris'e de bu yönde telkinlerde bulunuyordu. Ona göre, Türklere verilecek ödünlerin sınırları belirlenmeli; Fransız çıkarları açısından vazgeçilmez olan ilkeler saptanarak Türk kamuoyu aşılmaz çizgiler konusunda konferans öncesinde uyarılmalıydı.⁸⁹¹

Pellé'nin politik çizgisi, Lozan'da Misâk-ı Millî temelinde millî hedeflerini gerçekleştirmek isteyen ve bu yönde Fransa'nın desteğini bekleyen TBMM Hükümeti ile taban tabana zıttı. 6 Kasım'da, Ankara'nın resmî yayın organı niteliğindeki Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Osmanlı dönemindeki kapitülasyon rejimini eski haliyle korumak isteyen Pellé ve onun temsil ettiği zihniyeti şu sözlerle eleştiriyordu:⁸⁹²

“Hülâsâ General (Pellé) yine eskisi gibi bir taraftan ellerimizi ayaklarımızı sımsıkı bağlamak ve diğer taraftan vâsi ıslahât icrâ ettirmek istiyor! Bu, yine o eski davul ve eski zurnadır! Eğer fi-l-hakika sulh konferansına gönderilecek Fransız murahhasları da General (Pellé)'nin taşıdığı zihniyetle giderlerse Fransız ricâli arasında bizi hâlâ da anlayamamış, Fransız milletininkin efkâr ve hissiyâtına tercümân olmaktan uzak bulunanlar olduğuna hükmederek konferanstan müsbet neticeler çıkacağı hususunda pek nîkbîn olmamağa şimdiden hazırlanmalıyız.”

1922 yılının ekim ayı sonlarında Türk-Fransız ilişkilerine genel bir güvensizlik havası hâkimdi. TBMM Hükümeti'nin taşradaki Fransız okullarına yönelik aldığı tedbirler de bu güvensizliği besleyen etkenlerden biriydi. Ekim ayı sonlarına doğru, Zonguldak ve Bursa'daki Fransız okulları yerel Maarif Müdürlükleri tarafından 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi hükümlerine uymaya davet

⁸⁹⁰ Ankara'daki Kemalist harekete son derece olumsuz bakan General Pellé (1863-1924), 11 Ocak 1921-19 Nisan 1923 tarihleri arasında Türkiye'de Fransız Yüksek Komiseri olarak görev yapmıştı. Bkz. Jean-Louis Bacqué-Grammont ve diğerleri, **Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, Les Éditions Isis, İstanbul-Paris, 1991, s.78-79.

⁸⁹¹ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 177, General Pellé'nin Paris'e gönderdiği 16.10.1922 tarihli telgraf; MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 177, General Pellé'nin Paris'e gönderdiği 24.10.1922 tarihli telgraf.

⁸⁹² “Önümüzdeki Konferans”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Teşrin-i Sani 1922, s.1.

edilmişlerdi.⁸⁹³ Okullar bu hükümlere uymadıkları takdirde 5 Kasım'da kapatılacaklardı.⁸⁹⁴ Okul idareleri Maarif Müdürlüklerinden gelen emirlere uymama kararı almışlardı.⁸⁹⁵ Fransız Yüksek Komiserliği de okul idarelerinin bu kararlarını destekliyordu. Komiserlik, Ankara Anlaşması'nda Türk tarafının verdiği güvencelere uygun bir şekilde, okullar konusunda statükonun devam etmesi konusunda ısrarcıydı.⁸⁹⁶

Türk yönetimi ile Türkiye'deki Fransız diplomatik çevreleri arasındaki gerilimin tırmandığı Kasım ayı başlarında, Fransız Yüksek Komiserliği okullar sorununu çözmek için farklı birtakım hazırlıklara girişmişti. General Pellé'nin, 9 Kasım 1922'de Başbakan ve Dışişleri Bakanı'na yazdığı mektupta verdiği bilgilere göre, Galatasaray Lisesi'nde müdür yardımcılığının yanı sıra Fransız Yüksek Komiserliği'nde Kültür Ataşeliği görevini de üstlenmiş olan Jean Garoby, Türkiye'deki Fransız okullarının tabi olacağı rejimi belirleyecek bir sözleşme tasarısı hazırlamıştı. Garoby'nin 12 maddelik sözleşme tasarısı, adeta Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin üstünü çizerek, Fransa'nın 1913'te Osmanlı-Fransız Anlaşması ile Türkiye'deki okulları adına elde ettiği ayrıcalıkları yeniden düzenleyen bir metindi. Örneğin Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nde yabancı tüzel kişilere okul açma hakkı tanınmazken, Garoby'nin sözleşme tasarısına göre Türk makamlarının izniyle hem tüzel hem de gerçek kişiler okul açabilecekti. Kurallara uygun bir şekilde yapılan izin başvurularına resmî makamlarca altı ay içinde yanıt verilmediği takdirde başvurular onaylanmış sayılacak ve okullar açılma hakkını kazanacaktı. Fransızca dersler, Fransız okulları tarafından Fransa'da yürürlükte olan programlara uygun bir şekilde düzenlenecek ve Türk makamları bu konuda herhangi bir denetim yapamayacaktı. Tasarıya göre Fransız okullarında Türkçe derslerin zorunlu olması

⁸⁹³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, "Rapport au sujet des Ecoles Françaises d'Anatolie" başlığını taşıyan rapor.

⁸⁹⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, General Pellé'nin Paris'e gönderdiği 2.11.1922 tarihli telgraf. Bursa, Zonguldak, Konya ve İzmir'deki Fransız okullarının Türk yasalarına uymaya davet edildikleri yönündeki haberler Fransız basınına da yansımıştı. Bkz. "La langue française et la Turquie", *La Croix*, 7 Novembre 1922, s.1; "La situation en Anatolie", *Journal des débats*, 10 Novembre 1922, s.1; "La question des écoles françaises d'Asie-Mineure", *Le Temps*, 6 Novembre 1922, s.2.

⁸⁹⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, "Rapport au sujet des Ecoles Françaises d'Anatolie" başlığını taşıyan rapor; MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Bursa'da konsolosluk görevlisi Yüzbaşı Koçer'nin İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 29.10.1922 tarihli mektup.

⁸⁹⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, General Pellé'nin Paris'e gönderdiği 2.11.1922 tarihli telgraf.

kabul ediliyor, ancak bunların haftalık ders programında Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nde belirlenen saatlerin üzerine çıkartılması istenmiyordu. Tasarıda okul binalarının inşası, hijyen, idari işler ve Türkçe derslerin Türk makamları tarafından denetlenmesi kabul ediliyor; fakat Fransızca dersler, Fransızca ders programları ve Fransız öğretmenlerin verdikleri eğitimin teftiş edilmesi görevi Fransız Büyükelçiliği Eğitim Müfettişi'ne bırakılıyordu. Okullarda din eğitimine mutlak bir serbesti tanınması isteniyordu. Tasarıda Fransız okullarının Türk yönetimi ile anlaşmazlık yaşadığı hemen her konuda başvurulacak makamın Fransız Büyükelçiliği olduğu da ısrarla vurgulanıyordu.⁸⁹⁷

Garoby'nin hazırladığı bu tasarı, Mütareke sonrasında Türkiye'deki okullarının geleceğinden endişe duyan Fransa'nın, söz konusu kurumlar için sağlam bir hukuki statü elde etme yönündeki ilk girişimiydi. Garoby, Fransa'nın Türkiye'deki manevi ve kültürel çıkarlarının genel bir düzenlemenin içine sığdırılmayacak derecede geniş olduğu görüşündeydi. Ona göre Fransa, Türkiye'deki okullarının rejimini nihai olarak belirleyecek özel bir sözleşme yapmak üzere TBMM Hükümeti ile doğrudan masaya oturmalıydı.⁸⁹⁸ Garoby'nin görüşlerini destekleyen General Pellé de, 9 Kasım 1922'de Başbakan Poincaré'ye gönderdiği mektupta, koşullar izin verirse, okullar sorununun Lozan Barış Konferansı'nın dışında Türklerle doğrudan müzakere edilmesinin Fransız çıkarları açısından daha olumlu olacağını vurguluyordu.⁸⁹⁹ Tasarı metni İstanbul'daki Katolik misyon şefleri ile laik Fransız okullarının müdürlerine de iletilmiş ve hepsi müzakere edilmesi düşünülen metne onay vermişti. Ancak Kasım ayı başında Türk Hükümeti ile Fransız okullarının müzakere edilebileceği bir siyasi atmosfer yoktu. Dolayısıyla okullara uygulanacak rejim konusu da diğer pek çok tartışmalı konu ile birlikte Lozan'da görüşülecekti. Garoby tarafından hazırlanan sözleşme tasarısındaki mantık, Lozan'daki Fransız

⁸⁹⁷ Jean Garoby'nin General Pellé'ye gönderdiği Türkiye'de Fransız Eğitim Kurumlarının Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı başlığını taşıyan tasarı için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, s.90-92.

⁸⁹⁸ İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı Fransız Okulları Müfettişi Jean Garoby'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'ye Türkiye'deki Fransız okulları hakkında gönderdiği gizli rapor için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, s.93-95.

⁸⁹⁹ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 9.11.1922 tarihli mektup, s.86-87.

temsilci heyetinin okullar konusunda savunacağı esasların genel çerçevesini oluşturacaktı.⁹⁰⁰

Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde yabancı okullar konusuna ilişkin tavrının ne olacağını ise, Konferansın açılış gününde Hâkimiyet-i Milliye gazetesine mülâkat veren Maarif Vekili Safa Bey'in sözleri çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu.⁹⁰¹

Biz memleketimizdeki ecnebi müessesatına karşı maziye katiyyen unutmuşuzdur. Bütün dünyaca kabil-i inkar değildir ki bu müessesat şimdiye kadar memleketimizde maa-t-teessüf samimi bir maksatla çalışmamışlardır. Memleketi inhilale sevk eden, muhtelif yerlerde şuriş (karışıklık) ve isyan çıkarıcı unsurların bir çoğunu bu mekteplerin yetiştirdiği insanlar teşkil etmektedir ve denilebilir ki bu müessesat en çok bununla uğraşmış ve Türkiye devletini tahrip etmek için bir gün mesaisinden geri kalmamıştır.

Bu müessesatın mazisi bu kadar feci olduğu halde biz yine herşeyi unutmak istiyoruz. Bugün bizim istediğimiz bir şey vardır. Bütün dünyaya ve bilhassa bu müessesatla alâkadar olanlara kati suretle bildirmek isteriz ki artık eski oyunların tekrar edilmesi imkânsızdır. Onun için memleketimizde yaşamak isteyen her ecnebi müessesesi kanunlarımıza ve mektepler hakkında koymuş olduğumuz ve koyacağımız esasata harfiyen riayet edeceklerdir ve bu esasata riayet edilip edilmediğini daimi surette teftiş ve murâkabe etmek en büyük hakkımız ve bir dakika olsun gözden kaçırmayacağımız bir esastır...

Biz memleketimizde açılmış olan ecnebi mekteplerinde Türkçenin, Türk tarih ve coğrafyasının okunmasını talep ediyoruz: bundan daha meşru ve tabii bir şey olamaz. Zaten mezkur müesseselerin mahiyet-i tesis ve teşekkülü de bunu zaruri kılmaktadır. Çünkü buraya devam edenler Türkiyeli çocuklar ise ana vatanlarının coğrafyasını, tarihini ve lisanını öğrenmemeleri büyük bir noksan ve mahrumiyet olur. Yok, ecnebi çocuklar devam edecek ise içinde yaşadıkları bir toprağın lisan ve tarihine şüphesiz bu kadar lakayd ve yabancı kalmaları, hatta kendi menfaatleri için dahi zararlıdır. Anlayamıyorum bundan ne için kaçıyorlar. Bizimle beraber yaşamak isteyen, memleketimizde alâka ve müessese sahibi

⁹⁰⁰ General Pellé, Poincaré'ye gönderdiği 9 Kasım tarihli mektubunda Lozan'da başlayacak müzakereler öncesinde Fransız okullarına ilişkin hazırlanan dosyayı Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiğini; Lazaristlerin bölge müfettişi P. Lobry'nin ya da bizzat Garoby'nin Lozan'da Fransa'yı temsil edecek delegelere arzu ettikleri tüm bilgileri sağlayacaklarını ve onlara teknik danışman olarak destek vereceklerini bildiriyordu. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 9.11.1922 tarihli mektup, s.86-87. Bazı Fransız gazeteleri P. Lobry'nin Türkiye'deki Fransız eğitim ve sağlık kurumlarının içinde bulunduğu güç durumu anlatmak için 16 Kasım'da Başbakan Poincaré ile görüştüğünü haberleştirmişlerdi. Türkiye'deki en kıdemli Fransız misyoner olan P. Lobry ile Başbakan Poincaré'nin görüşmesinde, Garoby tarafından hazırlanan tasarı çerçevesinde, Lozan barış görüşmelerinde Fransız eğitim ve sağlık kurumlarına ilişkin izlenecek politika belirlenmeye çalışılmış olmalıydı. P. Lobry'nin Poincaré ile görüşmesi hakkındaki haberler için bkz. "Le supérieur des lazaristes d'Orient chez M. Poincaré", **Journal des débats**, 17 Novembre 1922, s.2; "Le supérieur des Lazaristes d'Orient chez M. Poincaré", **La Croix**, 17 Novembre 1922, s.1.

⁹⁰¹ "Mülkümüzdeki Ecnebi Mektepler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i Sani 1922, s.2.

olanların lisanımızı, tarihimizi öğrenmekten tevahhuşları (korkmaları) cidden anlaşılmayacak bir garibedir. Avrupa milletleri mesela Fransızlar, mesela Almanlar kendi topraklarında böyle bir garibenin devam ve teessüsüne değil; hatta bir kere söylenmiş olmasına bilmem ki tahammül edebilirler mi? Şüphesiz edemezler. Öyle olduğu halde aziz Türkiyemiz’de bu kadar garip ve bu kadar mantıksız iddialar ve talepler ile karşılaşmamız eski zihniyetin hiç değişmediğini göstermektedir. Mamafih Avrupalılar kafalarını istedikleri gibi muhafaza veya tebdilde serbesttirler. Biz de kendi kafamıza, kendi zihniyetimize uymayan müessesatı yaşatmamakta serbestiz. Bunu bir kere daha bütün dünyaya ilân etmek faideli olur kanaatindeyim.

Maarif Vekili’nin yabancı okullar konusunda verdiği bu mülâkat, Lozan Konferansı öncesinde, doğrudan doğruya Batı’ya verilmiş bir mesajdı.⁹⁰² Safa Bey’in sözleri, geçmişteki tüm zararlı faaliyetlerine rağmen Ankara’nın yabancı eğitim kurumlarını tanımaya hazır olduğunu gösteriyordu. Ancak hükümetin uzlaşabileceği nokta bundan öteye geçmiyordu. Yabancı okullara, kurallarını Türk Hükümeti’nin belirleyeceği bir eğitim düzeni içinde yaşama hakkı tanınacaktı.

Lozan Konferansı’nın ilk döneminde (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) Türkiye’de yabancı okullara uygulanacak rejim, müzakere edilen konular arasında yer almadı. Buna karşılık Türkiye’deki yabancı okullar, Müttefiklerle Türk makamları arasında hararetli bir tartışma konusu olmaya devam etti. Fransız makamlarının Lozan Barış Konferansı sonuçlanana dek Türkiye’deki Fransız okulları için statükonun korunması yönündeki talepleri Türk yetkililer tarafından kabul görmüyordu.⁹⁰³ Fransa’nın statükonun korunmasından kastı, Türk makamlarının yabancı okulların mevcut durumunda değişikliğe yol açacak herhangi bir yasal düzenlemede bulunmamasıydı. Oysa Türk Hükümeti, bir an önce Mekâtib-i Hususiye

⁹⁰² Lozan Konferansı öncesinde Fransız basınında TBMM Hükümeti karşıtı çok sayıda haber yapılmıştı. Anadolu’daki Fransız okullarına yönelik milliyetçi Türk yönetiminin aldığı kimi tedbirlerin çarpıtılarak yansıtıldığı haberler de Türk karşıtı kampanyanın bir parçasıydı. Maarif Vekili Safa Bey’in sözleri bir ölçüde Fransız basınında çıkan bu haberlere karşı verilmiş bir yanıt olarak da değerlendirilebilir. Lozan Konferansı öncesi, Türkiye’deki Fransız okullarına ilişkin Fransız basınında çıkan bu yöndeki birkaç haber ve yorum için bkz. “Les Turcs contre la langue française”, **La Presse**, 5 Novembre 1922, s.1; Auguste Gauvin, “Le Nationalisme turc”, **Journal des débats**, 7 Novembre 1922, s.1; Robert Vaucher, “Les Français d’Anatolie sont l’objet de vexations de la part des extrémistes turcs”, **Le Petit Parisien**, 9 Novembre 1922, s.1. Lozan Konferansı öncesinde Hariciye Vekili ve Türk temsil heyeti başkanı İsmet Paşa da Türkiye’deki Fransız okullarına ilişkin sorularla karşı karşıya kalmıştı. İsmet Paşa, “Le Matin” gazetesinin özel muhabiri ile yaptığı görüşmede, Türkiye’deki Fransız okullarının kapatılması ve Fransızcanın Türk okullarının ders programlarından kaldırılması konusundaki görüşleri sorulduğunda bu haberleri resmen yalanlamıştı. Jules Sauerwein, “La Conférence de Lausanne est ajournée au 20 novembre”, **Le Matin**, 13 Novembre 1922, s.1.

⁹⁰³ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 123, General Pellé’nin Fransa Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği 28.11.1922 tarihli telgraf.

Talimatnamesi'ni etkin bir şekilde uygulamaya geçirmek ve Türkiye'deki tüm yabancı okulları Maarif Vekâleti'nin mutlak denetimi altına almak istiyordu.

Lozan görüşmelerinin başladığı günlerde Fransız okulları, Fransız diplomatik çevreleri ile Türk makamları arasında keskin bir çatışma halini aldı. Kasım ayı başlarında Mersin ve Adana'daki Fransız okulları Maarif Vekâleti'nin yayımladığı bir genelgeyle Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin hükümlerine uygun davranmaya davet edildikleri resmî yazılarla karşı karşıya kalmışlardı.⁹⁰⁴ Okullar bu genelgenin hükümlerine uymadıkları takdirde kapatılacaklardı. Okullarının meşru varlığının Ankara Anlaşması ile güvence altına alındığını savunan Fransız Yüksek Komiserliği, bu genelge ile Türk Hükümeti'nin anlaşma koşullarını ihlal ettiğini ileri sürüyordu.⁹⁰⁵ General Pellé, Fransız okul idarelerine bu genelgeye uymaktansa Türk makamları tarafından kapatılmayı beklemeleri yönünde talimatlar verdi. Sonuçta genelge hükümlerine uymayan Adana, Mersin ve Tarsus Fransız okulları aralık ayı başlarında kapatıldılar.⁹⁰⁶

Aralık 1922'de Maarif Vekâleti'nin etkinliği artık İstanbul'da da hissedilmeye başlamıştı. Ancak, Müttefik ordularının İstanbul'u işgal altında tutuyor olması, yine de taşraya göre İstanbul'daki Fransız okullarını daha dokunulmaz kılıyordu. Bununla birlikte General Pellé, İstanbul'daki Fransız okul idarelerinin yakında Türk yetkililer ile ilişki içine gireceğini öngörerek, 2 Aralık'ta İstanbul'daki Katolik misyon şeflerine Türk makamları ile ilişkilerinde onlardan uymalarını beklediği ilkeleri açıkladığı bir mektup gönderdi. Pellé, okul idarelerinin uygulanabilir buldukları tüm Türk yasaları ve Maarif yönetmeliklerine uymalarını istiyordu. Ancak gelecekte iptal edilmesi mümkün görünen ya da okullar açısından sıkıntı yaratabilecek tedbirlere karşı Fransız

⁹⁰⁴ Adana'daki Fransız okullarının kapatılma kararına ilişkin Adana Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün Fransız Misyonu Şefi Barthe de Sandfort'a gönderdiği 30 Kasım 1922 tarihli resmî tebligat için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 183, s.10.

⁹⁰⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, General Pellé'nin Ankara'daki Fransız temsilci Miralay Mougine'e gönderdiği 2.12.1922 tarihli telgraf. Ayrıca bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransız Yüksek Komiserliği tarafından General Refet Paşa'ya gönderilen 1.12.1922 tarihli memorandum.

⁹⁰⁶ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 183, s.10. Mersin'deki Fransız okullarının 7 Aralık'ta kapatılmasına ilişkin olarak bkz. Kilikya Fransız Misyonu temsilcisi A. Graullé'nin Mersin Mutasarrıfı'na gönderdiği 7.12.1922 tarihli resmî yazı. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 183, s.88. Tarsus'taki Kapüsenlere ait misyon okulları 12 Aralık'ta kapatıldılar. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, s.25.

okul idarelerinin Türk makamlarına karşı bir oyalama taktiği gütmelerini bekliyordu.⁹⁰⁷

Fransız Yüksek Komiserliği'nin, Lozan görüşmelerinin devam ettiği bir sırada, 10 Ocak 1923'te İstanbul'daki TBMM temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey'e gönderdiği bir muhtıra, Fransa'nın okullar konusundaki hukuki pozisyonunu çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Fransa, Türkiye'deki Fransız okullarının meşru varlığının birbirini takip eden üç anlaşma (1901, 1914* ve 1921) ile resmen tanınmış olduğu görüşünü savunuyordu. Muhtırada, 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin temel hükümlerinin okullar tarafından kabul edildiği ve uygulanmasına itiraz edilmeyeceği belirtiliyordu.⁹⁰⁸ İtiraz edilen nokta, Maarif Vekâleti'nin son yayımladığı genelgeyle okullardan 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın metnine ve ruhuna aykırı yeni taleplerde bulunarak Fransa'nın ikili anlaşmalardan doğan haklarına müdahale etmesiydi. Fransa, bu muhtıra ile bir kez daha Türk Hükümeti'nin Fransız okullarına karşı Fransa'ya danışmadan tek taraflı bir yaptırımda bulunamayacağını, bunun ikili anlaşmaları ihlal eden bir pozisyon olduğunu hatırlatıyordu.⁹⁰⁹ Aslında Fransız yetkililer okulları için sağlam bir güvence oluşturmadığını kendileri de kabul ettikleri halde,⁹¹⁰ 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın ekindeki Yusuf Kemal Bey'in mektubunu, 1922-1923 ders yılı boyunca Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin olarak yaşanan her anlaşmazlıkta temel hukuki dayanak olarak kullandılar. Oysa, söz konusu mektupta Ankara Hükümeti tarafından Fransız okullarına hiçbir özel güvence verilmemişti. Sadece, "Türkiye'nin çıkarlarına ve Türk yasalarına aykırı herhangi bir propagandaya ya da harekete girişmemeleri" kaydıyla "Fransız okullarının Türkiye'deki varlıklarını

⁹⁰⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, General Pellé'nin İstanbul'daki Fransız Katolik misyon şeflerine gönderdiği 2.12.1922 tarihli mektup.

*Fransız okullarına ilişkin Osmanlı-Fransız Anlaşması 18 Aralık 1913 tarihinde gerçekleşmiştir. Ancak, Fransız arşiv belgelerinin çoğunda bu anlaşma 1914 tarihiyle anılmaktadır.

⁹⁰⁸ Muhtırada Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin temel hükümlerinin kabul edildiği söylenirken çerçeve oldukça dar tutulmuştur. Okulların itiraz etmeden kabul edeceği hükümler Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyasının zorunlu dersler olarak ders programına girmesi ve ders kitaplarının denetlenmesiyle sınırlandırılmıştır. Muhtırada kullanılan dil, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin bütünüyle kabul edilmediğini ve Fransız Hükümeti'nin Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nde beğenmediği maddeleri Türk Hükümeti ile müzakere etmek istediğini göstermektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin TBMM Hükümeti temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 10.1.1923 tarihli muhtıra.

⁹⁰⁹ aynı muhtıra.

⁹¹⁰ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé'nin Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 9.11.1922 tarihli mektup, s.86-87.

sürdürecekleri” kabul edilmişti. Dolayısıyla, Türk Hükümeti’nin Fransız okullarına yönelik yeni yasal düzenlemeler yapmasını engelleyen hiçbir hüküm bulunmuyordu.

Lozan görüşmelerinin henüz sonuca ulaşmadığı bu dönemde, Fransa açısından önemli olan, konunun diplomatik sahada tutulmasıydı. Fransız diplomasisinin temel amacı, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin tartışmaya açılması ve bu talimatnamenin revize edilmesinin sağlanmasıydı. Bu da, konunun Türk ve Fransız yetkililer arasında müzakere edilmesini gerektiriyordu. General Pellé, İstanbul’daki Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy’ye gönderdiği 11 Şubat 1923 tarihli mektupta, Yüksek Komiserliğin TBMM Hükümeti ile Fransız okullarının statüsü meselesine ilişkin bir takım gizli pazarlıklarda bulunduğundan bahsetmekteydi.⁹¹¹ Fransız Yüksek Komiserliği ile Ankara Hükümeti arasında okullar konusuna ilişkin temalar, 8 Haziran 1922’den itibaren TBMM Hükümeti nezdinde Fransa’nın resmî temsilcisi olarak görev yapan Miralay Mougin aracılığıyla yürütülüyordu.⁹¹²

Önemli tartışma konularından biri okulların teftişi meselesiydi. Osmanlı döneminde, yabancı okullar bağlı oldukları devletlerin himayesi sayesinde her türlü denetimden uzak serbestçe faaliyet gösterebilmişlerdi. İzmir’de Fransa Başkonsolosu olarak görev yapan M. A. Guy’in, 24 Aralık 1926’da *Alliance Française*’in İzmir komitesi üyelerinin toplantısında yaptığı konuşmada itiraf ettiği üzere, Fransız okulları Osmanlı döneminde yerel makamların etkisinden tamamen özgür, adeta Fransız topraklarında bulunuyormuşçasına hareket eden “devlet içinde devlet” kurumlardı.⁹¹³ Yeni Türk yönetimi, Osmanlı idaresinin siyasal zaafiyeti nedeniyle göz yummak zorunda kaldığı bu durumu bir an önce değiştirerek yabancı okullar üzerinde mutlak bir denetim kurmak istiyordu. Yabancı okullarda Türk teftişi için mevzuat hazırды. 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin 10, 35 ve 36. maddeleri

⁹¹¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiseri’nin İstanbul’daki Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy’ye gönderdiği 11.2.1923 tarihli mektup.

⁹¹² TBMM Hükümeti nezdinde Fransa’nın ilk resmî temsilcisi olan Louis Mougin (1873-1955), Ankara’da ilki (Haziran 1922-Mart 1924), ikincisi (Eylül 1924-Nisan 1925) olmak üzere iki kere görev yapmış bir Fransız subayıdır. Mougin’in Ankara’da Fransa temsilcisi olarak görev yaptığı dönem hakkında bkz. Paul Dumont, “A l’aube du rapprochement franco-turc: le colonel Mougin, premier représentant de la France auprès du gouvernement d’Ankara (1922-1925)”, *La Turquie et la France à l’époque d’Atatürk*, Association pour le développement des études turques, Paris, 1991, s.75-108.

⁹¹³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 348, “Paroles adressées à la réunion des membres du Comité de Smyrne de l’Alliance Française le 24 Décembre 1926 par M. A. Guy, Consul Général de France”, başlığını taşıyan belge, s.2-3.

yabancı okulların kimler tarafından teftiş edileceğini ve yapılacak teftişin kapsamını ortaya koyuyordu.⁹¹⁴ Ancak Fransız okul idareleri kapılarını henüz Türk yetkililere açmaya hazır değillerdi.⁹¹⁵ Fransız diplomasisi de Türkiye'deki okulları için belli bir özerklik alanını korumak istiyordu.

Fransız Yüksek Komiserliği, 14 Şubat 1923 tarihli bir notayla Türkiye'deki Fransız okullarının Türk yasa ve yönetmeliklerine uymayı ve Türk makamları tarafından yapılacak teftişi kabul ettiğini bildiriyordu. Bununla birlikte, Fransız notası Türk teftişinin kapsamı konusunda bazı kısıtlamalar talep ediyordu. Öncelikle, Fransız okullarında yapılacak teftiş hijyen, temizlik, okul içi güvenlik ve idareye ilişkin genel yönetmeliklere uyulup uyulmadığının denetlenmesiyle sınırlı tutuluyordu. İkinci olarak, sağlık teftişinin kabul edilmesi için okulların hizmetinde çalışan Fransız hekimlerin Türk makamları tarafından tanınması isteniyordu. Türkçe derslerin teftişinin Türk müfettişler tarafından yapılması kabul ediliyordu; ancak Türk öğretmenlerin seçiminin okul müdürlerine bırakılması isteniyordu. Fransız notasında talep edilen en önemli istisna, Fransızca işlenen derslerin teftişinin Fransız Büyükelçiliği'nin sorumluluğuna bırakılmasıydı. Buna gerekçe olarak ise Fransızca işlenen derslerin öğretim yöntemlerinin ve işleniş şeklinin yabancı zihinler tarafından kavranamayabileceği ve bunun da yanlış anlamalara yol açabileceği gösteriliyordu. Dinî ya da laik Fransız okullarında öğretim kadrosunun statüsü, ders programlarının oluşturulması, Fransızca ders kitaplarının seçimi gibi konular ise Türk ve Fransız akademisyenlerden oluşan bir karma komisyonun kararıyla belirlenecekti.⁹¹⁶

Maarif Vekili, Fransa'nın 14 Şubat tarihli notasına ilişkin görüşlerini, 13 Mart'ta İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na gönderdiği bir resmî yazıyla

⁹¹⁴ 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nde özel okul statüsü içinde yer alan yabancı okulların teftişinin kapsamı 35. maddede düzenlenmiştir. Maddenin içeriği incelendiğinde teftişin okul idaresine, öğretim kadrosuna, eğitim-öğretim faaliyetine ve okulun hijyen koşullarına uzanan geniş bir alanı kapsadığı görülmektedir. Bkz. **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 133, 18 Ağustos 1941, s.219.

⁹¹⁵ 11 Ocak 1923'te İzmir Alaybey'deki *Notre Dame du Sacré-Cœur* Okulu'nu bir tercüman eşliğinde ziyaret eden iki Türk polisi okul ve okulda çalışan rahibeler ile ders programı hakkında birtakım bilgiler almak, derslik ve odaları gezmek istemişlerdi. Rahibe Stéphane, gelen polislere buna hakları bulunmadığını ve İzmir Fransa Konsolosluğu'nu konudan haberdar edeceğini söylemişti. **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 78, Rahibe Stéphane'ın İzmir Fransa Başkonsolosu'na gönderdiği 5.2.1923 tarihli mektup.

⁹¹⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, "Note sur l'inspection des écoles françaises par les autorités turques" başlığını taşıyan 14.2.1923 tarihli Fransız notası.

bildiriyordu.⁹¹⁷ Bu metinde yer alan görüşler, daha sonra 28 Nisan 1923 tarihli bir muhtırayla Hariciye Vekâleti'nin İstanbul Murahhaslığı kanalıyla İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderilecekti.⁹¹⁸ Maarif Vekili'nin Fransız notasına ilişkin görüşleri şöyleydi:

“Fransız mekteplerinde memurlarımız tarafından teftişat icrasının esas itibarıyla kabulü ve bütün kavanin ve nizamatomıza inkıyâd edileceğinin bildirilmesi hüsn-i telakki ile karşılanmak tabiidir. Ancak memleketteki diğer hususi mektepler fevkinde olarak müstesna muameleye tabi tutulması kabil olmayan bu müesseselerin muamelatı için doğrudan doğruya mektep müdürleriyle muhabere ve temas etmek Maarif Vekâleti'nin muhafazaya mecbur olduğu esasat cümlesindedir. Dahilde açılmış olan hususi mektepler için Fransa Komiserliğinin tavassutu ve Sefaretin böyle muamelelerde muhatab olması devletin istiklâl-i hukukiyesiyle kabil-i telif olmadığı gibi hükümetimizle mektep müdiri arasında herhangi bir muamelede zuhuru muhtemel nokta-i nazar ihtilâfının daire-i hususiyetten çıkarak iki devlet arasında hâdis olmuş bir muamele şekline girebilmesine müsaid bir usul ittihazı tarafeynin menafi-i mütekabilesine mugayyır görülmektedir.”⁹¹⁹

Maarif Vekili, Fransa'nın Türk memurlarının teftiş hakkını kabul etmesini olumlu karşılamakla birlikte, Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin bir konunun diplomatik sahaya taşınarak müzakere konusu edilmek istenmesini açık bir şekilde reddediyordu. Fransız okullarıyla yaşanacak bir ihtilâfta Fransız Yüksek Komiserliği'nin ya da Fransız Büyükelçiliği'nin arabuluculuğuna başvurulması, devletin bağımsızlığı açısından kabul edilebilir bir durum olarak görülmüyordu. Maarif Vekili teftişe yönelik hiçbir sınırlamayı kabul etmiyor, sağlık, temizlik, iç güvenlik ve idareye ilişkin konuların dışında, ahlak, din, kültür ve genel olarak eğitim ve öğretimin de teftiş edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Fransızca derslerin teftişinin Fransız Büyükelçiliği'ne bırakılması da kabul edilmiyordu.⁹²⁰

Diğer önemli tartışma konusu ise yabancı okulların ders programlarına zorunlu Türkçe derslerin konması ve bu dersleri verecek Türk öğretmenlerin tayinine ilişkindi. Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 6. maddesi gereğince yabancı okullarda Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin Türk öğretmenler

⁹¹⁷ Maarif Vekili'nin İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderdiği 13 Mart 1339 (1923) tarihli ve 3994/363 no'lu resmî yazı. **BCA**, 030.10/143.21.3., s.2.

⁹¹⁸ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, 28.4.1923 tarihli muhtıra.

⁹¹⁹ Maarif Vekili'nin İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderdiği 13 Mart 1339 (1923) tarihli ve 3994/363 no'lu resmî yazı. **BCA**, 030.10/143.21.3., s.2.

⁹²⁰ **aynı yazı**, s.2-3. Ayrıca bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, 28.4.1923 tarihli muhtıra.

tarafından zorunlu olarak öğretilmesi öngörülüyordu. Maarif Vekâleti 1922 yılı başlarından itibaren taşradaki Fransız okullarından bu maddeye uygun hareket etmelerini istemeye başlamıştı. 20 Mart 1923'te bu kez İstanbul Maarif Müdüriyeti, İstanbul'daki tüm yabancı okullara tebliğ ettiği bir genelgeyle, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin zorunlu kıldığı Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası dersleri için okullarına üç Türk öğretmen gönderileceğini bildirdi. Öğretmenler, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 25. maddesi gereğince Maarif Vekâleti tarafından seçilecek ve okullara tayin edilecekti. Öğretmenlerin maaşları okulların kendi bütçelerince karşılanacaktı. Türkçe derslerine, yabancı ilköğretim okullarında haftada en az 4 saat, yabancı ortaöğretim okullarında ise en az 2 saat zaman ayrılacaktı. Ders saatleri Vekâlet tarafından değiştirilebilecek ve istendiği takdirde devlet okullarında bu derslere ayrılan zamanla eşitlenebilecekti. Okulların düzeyine göre, haftada 13 saati aşmamak koşuluyla Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası dersleri yalnız bir öğretmen tarafından verilebilecek; 13 saatin aşılması durumunda ise her iki ders için birer öğretmen tayin edilecekti.⁹²¹

Fransız Yüksek Komiserliği, 7 Nisan 1923'te Maarif Vekâleti'nin 20 Mart tarihli genelgesine bir muhtıra ile yanıt verdi. Bu muhtırada, Fransız okullarının Türk yönetmeliklerine, özellikle de 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'ne harfiyen uymaya hazır oldukları konusunda İstanbul'daki TBMM Hükümeti temsilcisi Adnan Bey'e güvence veriliyordu. Ancak Komiserlik, bu genelgeyle Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin de ötesine geçen yeni koşullar ileri sürüldüğü görüşündeydi. Komiserlik, genelgeyle getirilen düzenlemeye uygulamada yaşanabilecek sorunlar nedeniyle dört konuda itiraz ediyordu. İlk olarak öğretmenlerin Maarif Vekâleti tarafından seçilmesi ve tayin edilmesine karşı çıkılıyordu. Zira, dünyanın her yerinde yabancı okullar çalışacakları öğretmenleri kendileri seçme özgürlüğüne sahipken, söz konusu tedbir çok temel bir özgürlük alanının kısıtlanması anlamına gelecekti. Öte yandan, böyle bir tedbir okul müdürleri tarafından kendilerini yaralayıcı bir güvensizlik ifadesi olarak da yorumlanabilirdi. En nihayetinde bu yöntem, yabancı okul idareleri ile bu okullara zorla kabul ettirilecek Türk öğretmenler arasında anlaşmazlık ve çatışmalara yol açabilirdi. İkinci olarak, öğretmenlere verilecek maaşların okul müdürleri tarafından belirlenmesi gerektiği

⁹²¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul Maarif Müdüriyeti'nin Fransız okullarına gönderdiği 20.3.1923 tarihli ve 1091 sayılı genelge.

savunuluyordu. Üçüncüsü, öğretmenlerin haftada verebilecekleri ders saatinin 13 saatle sınırlandırılmasının uygun olmadığı ve bu konuda okul düzeylerini dikkate alan bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiği belirtiliyordu. Son olarak Türk dilinin öğretilmesi konusunda 2 ya da 3 yıllık bir geçiş devresine ihtiyaç duyulduğu vurgulanıyordu. Bu süre, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerini almadan önce öğrencilerin Türk dilindeki yeterliklerini artırmaları için bir hazırlık devresi olarak düşünülüyordu.⁹²²

Maarif Vekâleti, 1922-1923 ders yılının ikinci yarısında yabancı okullar üzerindeki denetimini birbirini izleyen genelgelerle gitgide artırıyordu. İstanbul Maarif Müdüriyeti, 16 Nisan 1923'te okullara gönderdiği bir genelgede özel okulların bitirme sınavlarına ilişkin yeni bir düzenlemeye gitti. Bu genelge aslında Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 31. maddesinde yer alan hükümlere dayanıyordu. Bundan böyle yabancı okulların da içinde bulunduğu tüm özel okullar, sınav takvimleri hakkında Maarif idaresine veya buldukları yerin en büyük mülkiye memuruna önceden bilgi vereceklerdi. Ayrıca yıl sonu sınavlarında görev almak üzere okullara Türk müfettiş ve mümeyyizler gönderilecekti.⁹²³ Böylelikle, daha önce her yabancı okulun kendi eğitim anlayışı doğrultusunda düzenlediği sınav sistemi de Türk denetimi altına giriyordu.

1922 kasımından itibaren Fransa'nın okullar politikasının temel stratejisi, Türkiye'deki Fransız okullarının Lozan görüşmeleri dışında Türklerle ayrı bir müzakere konusu yapılmasıydı. Türkiye'de önemli bir okul varlığı bulunan ve bu bakımdan Müttefikleriyle kıyaslanmayacak bir üstünlüğe sahip olan Fransa, bu noktada kendini diğerlerinden ayırarak, çıkarlarını Türklerle yapacağı görüşmeler sonucunda yapılacak iki taraflı bir sözleşme ile korumak istiyordu. Bu da, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin tartışmaya açılması ve Fransız okulları lehine önemli ölçüde değiştirilmesi anlamına geliyordu. Ancak 20 Mart 1923 ve 16 Nisan 1923 tarihli genelgeler ile Hariciye Vekâleti'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 28 Nisan 1923 tarihli muhtıra, Fransız Yüksek Komiserliği'nin 1922 yılı sonlarından beri takip ettiği okullar politikasının milliyetçi Türk yönetimi karşısında herhangi bir başarı şansı olmadığını gösteriyordu.

⁹²² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, 7.4.1923 tarihli muhtıra.

⁹²³ MAEN, Fonds İstanbul, Consulat Général, Série B, Carton 303, İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün 16.4.1923 tarihli ve 11409 sayılı genelgesi.

Bununla birlikte, Türkiye'deki Fransız Yüksek Komiserliği'nin üst düzey yetkilileri General Pellé, Jessé-Curély ve Fransız okulları için bir sözleşme tasarısı hazırlayan Jean Garoby gibi isimler, okullar meselesini yeni Türk yönetimi ile müzakere etmek konusunda ısrarlarını sürdürüyorlardı. İstanbul'daki Yüksek Komiserlik yetkilileri, okullara ilişkin Fransız çıkarlarının korunabilmesi için Türklere aşırı tavizler verilmemesi ve uzlaşmaz bir tutum sergilenmesi konusunda hemfikir di.

Türk ulusal kurtuluş hareketinin önderleriyle Ankara'da sıkı ilişkiler kuran Fransız temsilci Miralay Mougin ise, İstanbul'daki Fransız diplomatların aksine, hemen her konuda Türk tezlerine yakın duruyor ve Türklere karşı daha uzlaşmacı bir politika izlenmesi gerektiğini savunuyordu.⁹²⁴ Mougin bu tutumu nedeniyle, bir ara okullar konusunda Fransız Yüksek Komiserliği'nin kendisine gönderdiği talimatlar dışına çıkarak kendi insiyatifiyle davranmakla bile suçlanmıştı.⁹²⁵

Fransa'da 1919'dan beri iktidarda bulunan Ulusal Blok Hükümeti⁹²⁶ ve dönemin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincaré, Türkiye'ye ilişkin meselelerde Mougin'den daha ziyade General Pellé'ye kulak veriyordu. Paris'in okullar politikasını da, büyük ölçüde Pellé'nin Türklere taviz vermemekten yana çizgisi belirliyordu. Örneğin Pellé, Poincaré'ye gönderdiği 29 Mart 1923 tarihli mektupta Türk Hükümeti'nin yabancı okullara yönelik çıkardığı kararname ve genelgelere karşı etkin bir tepki verilmemesi halinde, bu eylemsizlik durumunun bir

⁹²⁴ Bkz. Dumont, "A l'aube du rapprochement franco-turc...", s.75-108.

⁹²⁵ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Mougin'e gönderdiği 10.12.1922 tarihli telgraf; MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Mougin'e gönderdiği 15.12.1922 tarihli telgraf. Mougin'in yetkisini aşmadığını kendisine verilen talimatları uyguladığını vurgulayan telgrafları için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in Pellé'ye gönderdiği 12.12.1922 tarihli telgraf; MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in Pellé'ye gönderdiği 18.12.1922 tarihli telgraf.

⁹²⁶ "Bloc National" (Ulusal Blok), Fransa'da I. Dünya Savaşı'nı izleyen milliyetçi dalgaya dayanarak 1924'e değin iktidarı elinde tutmuş sağcı bir koalisyonudur. Kasım 1919 seçimlerinde Temsilciler Meclisi sandalyelerinin dörtte üçünü kazanan Ulusal Blok, Üçüncü Cumhuriyet döneminin (1870-1940) en tutucu çoğunluk gruplarından birini oluşturmuştur. Katoliklerin ve emekli askerlerin ağırlıkta olduğu Temsilciler Meclisi'ne ordunun üniforma renginden dolayı "bleu horizon" (mavi ufuk) adı verilmiştir. Yeni temsilcilerin çoğu din karşıtı Üçüncü Cumhuriyet'le Katolik Kilisesi'ni uyumlu hale getirmek istemiştir. Ulusal Blok, Mayıs 1924'te yapılan parlamento seçimlerinden yenilgiyle çıkarak iktidarı yitirmiştir. Bkz. "Ulusal Blok", *AnaBritannica*, C. 21, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1990, s.383. Ulusal Blok'u oluşturma girişimi 1919 baharından beri Alsace-Lorraine'de hükümet komiseri olarak görev yapan Alexandre Millerand'dan gelmiş ve bu girişim dönemin başbakanı Georges Clemenceau'nun da desteğini almıştır. Bu oluşumun içinde *Alliance démocratique*, *Fédération républicaine*, *Action libérale* ve Barrès'çi milliyetçiler gibi merkez, liberal ve muhafazakâr sağ oluşumların yanı sıra cumhuriyetçi sosyalistlerden cumhuriyetçi sola uzanan çeşitli eğilimlere sahip gruplar da vardır. Bkz. Serge Berstein ve Pierre Milza, *Histoire de la France au XXe siècle, Tome I: 1900-1930*, Éditions Perrin, 2009, s.473-479.

gün okulları çaresiz bırakacak genel bir statüye dönüşeceğinden duyduğu endişeyi paylaşıyordu.⁹²⁷ Okullar konusunda Türk mevzuatını yok sayan bu bakış açısı, yakın gelecekte Fransız okulları ile Türk yönetimi arasında ciddi bir çatışmanın doğacağını habercisiydi.

Kasım 1922'den Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı tarihe kadar Fransa'nın konuyu diplomatik sahaya taşıma çabaları Türk Hükümeti'nin kararlı tutumu nedeniyle sonuç vermedi. Türkiye'deki yabancı okulların hukuki statüsünün ne olacağı sorunu Lozan'ın da gündem maddelerinden biriydi. Lozan Konferansı'nın ilk devresi (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923) sona ermeden, 31 Ocak 1923'te, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri kendi aralarında hazırlamış oldukları bir antlaşma tasarısı metni ile bu metne ekli diğer senetleri kabul ya da reddedilmesi istemiyle Türk heyetine vermişlerdi.⁹²⁸ Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'nın tasarısı metnini imzalamaya yanaşmaması ve İngiliz heyeti başkanı Lord Curzon'un 4 Şubat 1923'te Lozan'dan ayrılması üzerine konferans kesintiye uğramıştı.⁹²⁹ Lozan'da Müttefiklerin 31 Ocak 1923'te Türk heyetine sunduğu antlaşma tasarısına bağlı ek metinlerden biri olan "Türkiye'de Yabancılar Uygulanacak Rejime İlişkin Sözleşme Tasarısı"nın 24. maddesi, yabancı okullara yönelik bir düzenleme içeriyordu. Bu maddenin içeriği şöyleydi.⁹³⁰

"Bugün Türkiye'de bulunmakta olan ve öteki Bağıtlı Devletlerin uyrukluğundaki kişiler, topluluklar [cemaat] ve derneklerce yönetilen din, öğretim ya da hayır işleri kurumlarının, hastanelerin dispanserlerin ve bunlara benzer kurumların serbestçe çalışmalarına ve bunların mülkiyet haklarına hiç engel çıkartılmayacaktır.

Benzer yeni kurumların açılması konusunda, ilgili Devletler, Türk Hükümeti ile özel anlaşmalar yapma hakkını saklı tutarlar.

Genel olarak, Türkiye'deki yabancı din, öğretim, hayır işleri kurumları ya da hastaneler, özel niteliklerine ve serbestçe çalışmalarına hanel gelmeksizin, ülkenin

⁹²⁷ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, General Pellé'nin Poincaré'ye gönderdiği 29.3.1923 tarihli mektup, s.32-33.

⁹²⁸ Nihai senet tasarısı için bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C. 1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1970, s.131. Ayrıca bkz. Achille Mestre, "L'Étranger en Turquie d'après le Traité de Lausanne", **Revue politique et parlementaire**, Tome 116, 10 août 1923, s.203-204.

⁹²⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. B., Bilgi Yay., Ankara, 1998, s.286.

⁹³⁰ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C. 1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1970, s.118-119. Bkz. Mestre, **a.g.m.**, s.203-204.

[Türkiye'nin] bu çeşit kurumlarına uygulanan kanunlara ve kurallara uygun davranacaklardır.”

Bu maddenin son paragrafında yabancı okullara ve diğer yabancı kurumlara Türk kanunlarına ve kurallarına uygun davranma yükümlülüğü getirilmiş olsa da “özel niteliklerine ve serbestçe çalışmalarına halel gelmeksizin” ifadesi, eskiden olduğu gibi yabancı müdahalelerine açık kapı bırakıyordu. Yabancı okulların dokunulmazlıklarının devamı anlamına gelebilecek bu düzenlemeyi Türk tarafı kabul etmedi. Gerçekten de, 8 Mart 1923'te Türk heyetinin Müttefiklere sunduğu karşı tekliflerde 24. madde metinden tümüyle çıkartılmıştı.⁹³¹ Konferansın ikinci devresinde (23 Nisan-24 Temmuz 1923) yapılan müzakerelerde uluslararası bir senetle yükümlülük altına girmek istemeyen Türk heyeti kendi görüşünü kabul ettirmeyi başarmış ve yabancı okullara ilişkin sorun sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan kurumlarını kapsayacak şekilde, bu üç devletin temsilcilerine İsmet Paşa tarafından gönderilen aynı içeriğe sahip birer mektupla çözüme kavuşturulmuştu. 24 Temmuz 1923 tarihli mektubun içeriği şöyleydi:⁹³²

“Lausanne'da bugünkü tarihle imzalanan Yerleşme [ikamet] Sözleşmesine dayanarak ve bu Sözleşmeye eklenecek olan Bildiri yerine mektuplar konulmasına ilişkin olmak üzere Birinci Komitenin 19 Mayıs 1923 tarihli oturumunda alınmış karar uyarınca, Türkiye'de 30 Ekim 1914 gününden önce varlığı tanınmış ve Fransa uyrukluğunda olan din ve öğretim kurumlarıyla, sağlık ve hayır kurumlarının varlığının tanınacağını Hükümetim adına, bildirmekle onur duyarım; Türk Hükümeti, Barış Andlaşmasının imzalandığı tarihte Türkiye'de bulunan benzer öteki Fransız kurumlarının durumunu düzenli kılmak üzere, bunları iyi niyetle inceleyecektir.

Her çeşit mali yükümler [vergiler] bakımından, yukarıda sözü geçen kurumlar, benzer Türk kurumlarıyla eşit düzeyde işlem göreceklere ve Türk kurumlarına uygulanan kamu düzeni hükümleriyle kanun ve nizamlara bağlı olacaklardır. Bununla birlikte, şurası kararlaştırılmıştır ki, Türk Hükümeti, işbu kurumların işleyiş şartlarını ve okullar bakımından da, bunların öğretimlerinin uygulama açısından örgütlenmesini dikkate alacaktır.”

Lozan'da kabul edilen bu düzenlemeyle Türk heyeti dört açıdan önemli bir başarı elde etti. Birincisi, Müttefiklerin düzenlemeyi tüm yabancı kurumlara

⁹³¹ Bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, I. Takım, C. 4, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1972, s.52. Bkz. Philippe Lamour, “L'influence française en Turquie et les Frères des écoles chrétiennes”, **Revue politique et parlementaire**, Tome 117, 10 novembre 1923, s.222.

⁹³² **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, II. Takım, C. 1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1973, s.259.

yaygınlaştırma çabasına rağmen bunu yalnızca İngiliz, Fransız ve İtalyan uyruklu din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarıyla sınırlı tutabildi. İkincisi, yapılan düzenleme tıpkı Fransızlarla 20 Ekim 1921’de yapılan Ankara Anlaşması’nda olduğu gibi Lozan Antlaşması’nın da ana metni içinde yer almadı. Üçüncüsü, yedi yıl yürürlükte kalacak olan İkâmet Sözleşmesi’ne bağlı mektupların geçerliği bu süreyle sınırlı olduğundan Türkiye’nin yabancı kurumlar karşısındaki uluslararası yükümlülüğü de bu süre nihayetinde son bulacaktı. Dördüncüsü ve en önemlisi Türkiye bu düzenlemeyle birlikte yabancı kurumların Türk mevzuatına bağlı olacaklarını Müttefiklere teyit ettirmiş oluyordu. Müttefiklere “Türk Hükümeti, işbu kurumların işleyiş şartlarını ve okullar bakımından da, bunların öğretimlerinin uygulama açısından örgütlenmesini dikkate alacaktır” cümlesiyle verilen taahhüt ise, yabancı okullar için yeterli bir güvence sağlayabilecek bir içerik sunmuyordu.

Türkiye’deki okullar konusunda sahip olduğu çıkarlarını 1922 kasımından itibaren Türklerle yapacağı müzakereler sonucunda varılacak iki taraflı bir sözleşme ile korumayı hedefleyen Fransa ise, arzu etmediği halde okullarını Lozan’da Müttefikleriyle birlikte savunmak zorunda kaldı. Müttefikler, Türkiye’deki okul çıkarları konusunda ortak hareket ettikleri halde Türk heyetinden anlamlı ödümler elde etmeyi başaramadı. İsmet Paşa’nın İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilere gönderdiği ortak içerikli mektup, Fransız çıkarları açısından 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması’nın tekrarlanmasından öte bir kazanç getirmiyordu. Fransa’nın Lozan’da elde edilen sonuçtan memnuniyet duymayacağı açıktı. Dolayısıyla 1923-1924 ders yılında Türk tarafının takip edeceği yabancı okullar politikası ve Fransız diplomasisinin bu politikaya karşı alacağı tavır Türkiye’deki Fransız okullarının kaderini önemli ölçüde etkileyecekti.

B. Lozan Barış Antlaşması’ndan Sonra Fransız Okulları Sorunu Karşısında Türkiye ve Fransa’nın Tutumu

Lozan’da Batılı devletlerce tanınan yeni Türk devletinin önder kadrosunun öncelikli hedefi modern bir ulus-devlet yaratmaktı. İmparatorluğun dağılmasının ardından bu yeni siyasal-toplumsal örgütlenme modelinin meşruiyet kazanması için ise öncelikle “Türklük” temelinde yeni bir ulusun inşa edilmesi gerekiyordu. Şüphesiz bu süreçte, devlet denetiminde resmî ideolojiyi topluma aktaracak millileştirilmiş bir

eğitim sistemi ve millî okullar önemli bir rol oynayacaktı. Ancak yeni Türk devleti Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok parçalı bir eğitim sistemi ve farklı tipte okullar devralmıştı. Bu okulların önemli bir kısmı ulusal kimliğin oluşturulmasına hizmet edecek türden kurumlar değillerdi. Yüzyıllardır Osmanlı eğitim sisteminin temeli olan medreselerin yanı sıra azınlık okullarının ve misyonerler tarafından idare edilen yabancı özel okulların, millî ve laik karakterli eğitim sistemi vasıtasıyla yaratılmak istenen modern Türk vatandaşını ortaya çıkaramayacağı açıktı. Dolayısıyla, yeni devletin önünde tüm bu kurumları ortadan kaldırmak ya da onları kurulacak yeni eğitim sisteminin parçası yapmak gibi iki temel seçenek duruyordu.

Yeni Türk yönetimi, İmparatorluğun çöküşünden sorumlu tuttuğu yabancı okulları ortadan kaldırma düşüncesinde değildi. Ancak artık bu okulların eskiden olduğu gibi denetimsiz ve serbestçe faaliyet göstermelerini de istemiyordu. Dolayısıyla bu kurumlar yeni kurulacak eğitim sistemine entegre edilmeliydi. Aslında yabancı okullar, hukuki açıdan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden itibaren "mekâtib-i hususiye" sıfatıyla Osmanlı eğitim sisteminin bir parçası haline getirilerek devlet denetimi altına alınmaya çalışılmıştı. Ancak fiiliyatta bu okullar bağlı buldukları devletlerin diplomatik koruması sayesinde Osmanlı mevzuatının dışında özerk kurumlar olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdi.

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından yabancı okullar için yeni bir tarihsel dönem başlıyordu. Türk Heyeti, konferansta Müttefiklerin bütün gayretlerine rağmen yabancı okullara özel statü kazandıracak bir metni kabul etmeye razı olmamıştı. İsmet Paşa'nın İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerine gönderdiği Lozan Barış Antlaşması'nın ekinde yer alan mektupta, sözkonusu devletlerin uyruklarına ait okullara Türk eğitim mevzuatının uygulanmasını sınırlandırabilecek ifadelerin bulunmasından özenle kaçınılmıştı. Böylelikle yabancı okulların Türk mevzuatını göz ardı ederek kendilerine özerk bir alan açmalarının önüne geçilebilecekti.

Yeni Türk yönetimi, 1922-1923 ders yılı sonundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan eğitim düzenini değiştirmek üzere kapsamlı çalışmalara başladı. 15 Temmuz 1923'te Ankara'da Maarif Vekili İsmail Safa Bey başkanlığında toplanan I. Heyet-i İlmiye bu yöndeki ilk önemli adımdı. Çalışmalarını 15 Ağustos'ta tamamlayan bu heyetin amacı, Türkiye'nin bütün eğitim sorunlarını

incelemek ve eğitime yeni bir yön vermektir.⁹³³ Heyet-i İlmiye'nin altı komisyonundan biri olan İlköğretim Komisyonu'nda yabancı okulları da ilgilendiren birtakım önemli kararlar alınmış, ve bunlar daha sonra Genel Kurul tarafından aynen kabul edilmişti. Yabancı okulları ilgilendiren önemli kararlar şunlardı:

- Yabancı okulların Türk Hükümeti'nin her türlü yasa ve yönetmelikleri ile Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi (1915)'ne tamamen uyması şarttır.
- Yabancı veya yabancı olmayan tüm özel okullar Maarif Vekâleti'nin teftişi ve denetimi altında bulunacaktır. Yasa ve yönetmeliklere uymayan veya başka bir düşünce ve amaçla okul açtıkları anlaşılan özel okullar derhal kapatılacaktır.
- Zorunlu eğitim çağında bulunan çocukların yabancı okullara devamları yasaktır.⁹³⁴

Heyet-i İlmiye toplantısında yabancı okullara ilişkin alınan bu kararların doğrudan bağlayıcılığı yoktu. Ancak eğitime yön vermek üzere toplanan heyetin aldığı bu kararlar her an Maarif Vekâleti'nin ve TBMM'nin gündemine girebilir ve yasalaşabilirdi.⁹³⁵ Heyet-i İlmiye'nin yabancı okullara ilişkin aldığı kararlardan ilk ikisi, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nde yer alan hükümleri farklı ifadelerle yineliyor ve Türk mevzuatına uymadıkları takdirde okulların kapatılacağını vurguluyordu. Son karar ise, yasalaşması halinde zorunlu eğitim çağında bulunan 7-14 yaşları arasındaki Türk vatandaşı çocukların yabancı okullara gitmesini engelleyecek önemli bir hüküm getiriyordu. Yabancı ilköğretim okullarının ortadan kalkmasına yol açabilecek bu kararın yasalaşmasında ise acele edilmeyecekti. İlk defa Urfa Mebusu Refet Bey, 18 Mayıs 1926'da ilköğretimin yalnızca Türk okullarında

⁹³³ Birinci Heyet-i İlmiye hakkında bkz. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.401-402; Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1982, s.26-31; Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003, s.162-163.

⁹³⁴ "İlk Tedrisat ve Muallimleri Hakkında", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1923, s.3; ayrıca bkz. Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, s.29.

⁹³⁵ Hasan Ünder'in dikkat çektiği gibi, Cumhuriyet eğitiminin temellerinin özgürce tartışıldığı Birinci Heyet-i İlmiye toplantısında alınan kararların büyük bir kısmı Maarif Vekâleti tarafından uygulanmıştır. Ayrıca mevcut siyasi kadro, daha sonra bir benzeri görülmeyecek şekilde, kendi politikalarını aydınlara veya uzmanlara onaylatma amacı gütmemiş; aksine politikasını onların görüşleri üzerinden şekillendirme niyeti taşımıştır. Bkz. Hasan Ünder, "Birinci Heyeti İlmiye'de Tevhid-i Tedrisat Tartışması", **Tarih ve Toplum**, Cilt 31, Sayı 186, Haziran 1999, s.349.

verilmesine dair bir kanun teklifini meclis başkanlığına sunmuşsa da,⁹³⁶ bu teklif o dönemde meclis genel kuruluna inmeyecekti.⁹³⁷ Bu yöndeki düzenleme ancak beş yıl sonra, Maarif Vekâleti'nce hazırlanan kanun layihasının hükümet tarafından meclise sunulup genel kurulda 23 Mart 1931'de kabulünün ardından 1778 sayıyla yasalaştırılacaktı.⁹³⁸

Türk Hükümeti, Lozan'ın ardından yabancı okullar sorununun ortadan kalktığı ve artık bu okullara Türk mevzuatının uygulanması açısından bir engel kalmadığı görüşündeydi. Maarif Vekâleti, 1923 yazında, önceki ders yılında tam anlamıyla uygulanmaya başlamayan genelgelerinin takipçisi olacağını gösteren adımlar atıyordu. İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün 4 ve 18 Ağustos'ta gönderdiği iki genelge 20 Mart 1923 tarihli genelgesinin devamı niteliğindedir. 4 Ağustos 1923 tarihli genelgede Türk öğretmenler tarafından okutulacak olan Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin özel okulların haftalık ders programında ne kadar yer tutacağı bildiriliyor, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası için resmî okulların ders programlarının esas alınacağı belirtiliyordu. Ayrıca yaklaşan yeni ders yılı nedeniyle, okullardan bütçelerinde Türk öğretmenlerin maaşlarını karşılamak üzere yeterli miktarda para bulundurmaları isteniyordu.⁹³⁹ 18 Ağustos 1923 tarihli genelgede ise, Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin Türk ya da yabancı tüm öğrenciler için zorunlu olduğu bildiriliyordu.⁹⁴⁰

⁹³⁶ 18 Mayıs 1926 tarihli kanun teklifinin birinci maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan Türk çocukları, kanun-u mahsusunda muayyen olan mecburi tahsili ancak resmî ve hususi Türk ilk mekteplerinde görürler” denilmektedir. Bkz. **BCA**, 30.10/3.14.17.

⁹³⁷ 23 Mayıs 1926 tarihli meclis oturumunda Urfa Mebusu Refet Bey'in verdiği kanun teklifi ve Maarif Encümeni'nin bu konuda hazırladığı mazbatanın meclis genel kurulunda acilen müzakere edilmesi kabul edildiyse de, her nedense 10 Haziran 1926'da meclis tatil edilmeden önce bu konu görüşülüp yasalaştırılmamıştır. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 25, İçtima Senesi III, İçtima 106 (23.5.1926), s.428.

⁹³⁸ Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre III, Cilt 26, İçtima 4, İnikad 38, (23.3.1931), s.89. Ayrıca 111 sıra numarasıyla “Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'na bir madde tezyiline dair 1/874 numaralı kanun layihası ve Maarif Encümeni mazbatası” başlığını taşıyan yasa tasarısı ve tasarının gerekçesi için bkz. **aynı Zabıt Ceridesi**.

⁹³⁹ **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, TBMM Hükümeti İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün 4 Ağustos 1339 (1923) tarih ve 20947 sayılı genelgesi. Akşam gazetesi 10 Temmuz tarihli haberinde “Enebi mekteplerinde türkçe derslerinin mektebin birinci senesinden itibaren, Türk tarih ve coğrafyasının ise resmî mekteplerin hangi senelerinde okutturuluyorsa o seneden itibaren tedrisi lüzumu bilumum mekâtib-i hususiyeye tamamen tebliğ edilmiştir” diye yazıyordu. Bu bakımdan 4 Ağustos 1923 tarihli genelge, belki de yabancı okullara Türkçe dersler konusunda yapılan ikinci bir hatırlatmaydı. Bkz. “Enebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisat”, **Akşam**, 10 Temmuz 1923, s.2.

⁹⁴⁰ **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, TBMM Hükümeti İstanbul Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nün 18 Ağustos 1339 (1923) tarih ve 19799 sayılı genelgesi. Akşam gazetesi bu konuya ilişkin bir haberi yaklaşık bir buçuk ay önce sütunlarına taşımıştı. Bkz. “Türkçe Tedrisat Hakkında”, **Akşam**, 4 Temmuz 1923, s.1.

Fransız okullarının statüsüne ilişkin Türk yönetimi ile bir anlaşma zemini bulamayan Fransa, 1923 yazında okullarının ders programlarına yönelik müdahalelerden ve Türkiye’de Fransızca öğretimini kısıtlayan bir dizi gelişmeden rahatsızdı. İstanbul’da Fransız Yüksek Komiserliği görevini vekâleten yürütmekte olan Jessé-Curély, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré’ye gönderdiği 9 Ağustos 1923 tarihli mektupta bu konuyu ele alarak, Türk Hükümeti’nin Fransızca öğretimine karşı bir kampanyaya giriştiğinden bahsediyordu. Ona göre, Türk Hükümeti, Fransız okullarında Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin saatlerini makul ölçülerin ötesinde artırarak bu okullardaki öğrencilerin Fransızca öğrenmeleri için zaman kalmamasını hedefliyordu.⁹⁴¹ Jessé-Curély, Fransızca öğretimine karşı yürütülen kampanyayı başka örneklerle de destekliyordu. Örneğin Fransızca öğretmeni Mösyö Louat, bir yıl süren görüşmelere rağmen halen İstanbul Darülmualimîni (Erkek Öğretmen Okulu)’ndeki öğretmenlik görevine başlayamamış, Madam Jouve ve Madam Fraissinet isimli öğretmenler ise İstanbul Darülmualimâtı (Kız Öğretmen Okulu)’ndaki işlerinden yazılı bildirim yapılmadan çıkarılmışlardı.⁹⁴² Öte yandan Tıp Fakültesi’ndeki dört Fransız profesörün sayısı ikiye düşürülmüş,⁹⁴³ ayrıca Kırkkilise, Edirne ve Bursa *Alliance Israélite Universelle* okullarındaki müdürlere yabancı oldukları gerekçesiyle çalışma izni verilmemişti.⁹⁴⁴

⁹⁴¹ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély’nin Poincaré’ye gönderdiği 9.8.1923 tarihli mektup.

⁹⁴² aynı mektup. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 178. maddesine göre yabancılar Türkiye’deki genel öğretim kurumlarında ders veremezlerdi. 23 Eylül 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati’nin 93. maddesinde de “Osmanlı olmayan... kimse mekâtib-i iptidaiyeye muallim tayin edilemez” deniyordu. Yabancıların Türk okullarında ders verebilmesinin önünü açan ilk düzenleme 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması’nın ek mektuplarında yer alır. Daha sonra çıkan yasalarla, yabancıların genel öğretim kurumlarında ders vermeleri için Maarif Vekâleti’ne bu kişilerle sözleşme yapma yetkisi tanınmıştır. Bkz. Ökçün, a.g.m., s.163.

⁹⁴³ Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin kuruluşunda (1839) öğretim dili olarak Fransızca kabul edilmiş ve Fransız kültürü yüzyıl boyunca Türkiye’de tıp eğitime egemen olmuştur. Fransa, Mütareke döneminin elverişli koşullarında dört Fransız hocanın Tıp Fakültesi’ne alınmasını Osmanlı makamlarına kabul ettirmiştir. Bu dört Fransız hocadan Dr. Gabriel Delamare ve Dr. Aimé Mouchet’nin sözleşmeleri 6 Şubat 1923’te TBMM Hükümeti tarafından onaylanmış, diğer iki doktorun görevine ise son verilmişti. Bu konuda bkz. Şeref Etker, “Dr. Aimé Mouchet ve Tıbbiye’de Fransız Kültürel Egemenliği’nin Sonu”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 6, S. 2, 2005, s.35, 37, 44, 63.

⁹⁴⁴ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély’nin Poincaré’ye gönderdiği 9.8.1923 tarihli mektup. Türkiye’deki AIU okulları, Musevi cemaatinin açmış olduğu özel okul statüsünde kurumlardı. Bu nedenle söz konusu okullar Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’ne tabiydiler. Talimatnamenin 8. maddesinde “Türkiyeli efrat ve cemaat, cemiyet ve şirketler tarafından açılan mekâtib-i hususiyede Maarif Vekâletinden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebi müdür ve müdire, muallim ve muallime ile muavin ve muavine istihdam olunamaz” hükmü getirilmişti. AIU okullarındaki yabancı müdürlerin ülke dışına çıkarılması bu gerekçeye dayandırılmıştı. Bkz. T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, Cilt 3, Sayı 132, 11 Ağustos 1941, s.214. Fas vatandaşı Maurice Lévy’nin Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin 8. maddesi gereğince Türk makamları tarafından

Şüphesiz Fransız okulları, Türkiye'deki Fransız propagandasının en önemli unsurlarından biriydi. Ancak Türk ve gayr-i Müslim okullarındaki Fransızca öğretiminin güçlü bir şekilde devam etmesi de Fransız diplomatik çevrelere son derece önemseniyordu. Nisan 1923'te bazı Fransız gazeteleri Türk okullarında Fransızca öğretiminin kaldırıldığına dair haberler yayımlamışlardı.⁹⁴⁵ Fransız basınında çıkan bu haberler çok geçmeden Lozan'daki Türk basın bürosu tarafından yalanlanmıştı.⁹⁴⁶ Gerçekte ise, maarif bürokrasisi bir süreden beri gelecek yılın ders programlarını oluşturmak amacıyla özellikle yabancı dil öğretiminin resmî okullarda nasıl bir ağırlığa sahip olması gerektiği üzerinde çalışıyordu.⁹⁴⁷ Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan bir ankete I. Heyet-i İlmiye üyelerinden bazılarının verdiği cevaplardan anlaşıldığı üzere, eğitim camiası resmî okullarda iyi bir yabancı dil öğretiminin gerçek bir ihtiyaç olduğu üzerinde hemfikir idi.⁹⁴⁸ Bazı eğitimcilere göre, Türkiye'deki yabancı okulları gereksiz hale getirmek her şeyden önce iyi bir yabancı

Kırkkilise'deki AIU okulunda çalışmasına izin verilmeyince Lévy, Edirne'deki Fransa Konsolosu'ndan yardım talep etmişti. Bkz. **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, Maurice Lévy'nin Edirne'deki Fransa Konsolosu'na gönderdiği 8.5.1923 tarihli mektup. Fransız Yüksek Komiserliği, 26 Mayıs'ta TBMM temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği bir notayla, Maurice (metinde Marco) Lévy'nin Kırkkilise AIU okulunda görev yapmasına izin verilmemesinin hiçbir meşru temeli bulunmadığını bildirmiştir. Bkz. **BOA**, HR. İM., 74/31, 26 Mayıs 1923 tarihli nota.

⁹⁴⁵ "L'enseignement de la langue française en Turquie", **La Croix**, 13 Avril 1923, s.2; "La langue française en Turquie", **Le Journal des débats**, 13 Avril 1923, s.4.

⁹⁴⁶ "L'enseignement du français n'est pas supprimé en Turquie", **Le Petit Journal**, 26 Avril 1923, s.3; "L'enseignement du français en Turquie", **Le Journal des débats**, 27 Avril 1923, s.1; "La langue française dans les écoles turques", **Le Temps**, 19 Mai 1923, s.2.

⁹⁴⁷ İstanbul'da Meclis-i Umumi-i Vilayet'te ders programlarına ilişkin yürütülen tartışmalarda en ciddi meselelerden birini yabancı dil öğretiminin programlardaki yeri oluşturuyordu. Bkz. "İstanbul Maarifine Dair Fikirler", **Vakit**, 9 Haziran 1923, s.3. Maarif Vekâleti'nin 8 Mart 1923'te tüm vilayet ve ortaokullara gönderdiği 3952/348 sayılı bir genelge de yabancı dil öğretimine verilen önemi gösteriyordu. Bu genelgenin içeriği şöyleydi: "Memlekette günden güne mühmel (ihmal edilmiş) bir hale geldiği teessüfle hissedilen mühim bir şube-i ihtisas vardır ki o da lisan şubesidir. Kavmiyyât (etnografya) ve atıkıyyâtı (eski eserler) tetkikte yegane vasita olan şark lisanlarının garb istişrak aleminde gittikçe kesbettiği ehemmiyete mukabil bu lisanlar memleketimizde her an biraz daha metrukiyete uğradığı gibi gerek ameliyatta, gerek iktisadi hayatta en fazla muhtaç olduğumuz ecnebi lisanları da aramızda lüzumu kadar intişar edemiyor. Tali mekteplerimizde lisan derslerini verecek muallim pek güç tedarik ediliyor, tarz-ı tahsil ise nakıs ve akimdir. Bu noksanı süratle telafi için yeniden tali mekteplere lisan muallimi yetiştirecek bir müessese vücuda getirmeye muhtaç olduğumuz gibi liselerde ulûm ve fûnûndan bir kısmını Galatasaray Lisesi'nde olduğu gibi Fransızca tedris etmeye mecburuz. İlk tecrübe olmak üzere İzmir, Samsun, Adana gibi ecnebi iktisadiyatıyla en fazla temas eden ticaret merkezlerindeki liselerimizde bu usulü tatbika çalışacağız". Bkz. İbrahim Memduh, "Lise ve Orta Mekteplerde Fransızca Tedrisatı", **Muallimler Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 26, Kanun-ı Evvel 1924, s.1060.

⁹⁴⁸ Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Birinci Heyet-i İlmiye çalışmalarının devam ettiği sırada, 2-9 Ağustos 1923 tarihleri arasında bir anket düzenlemişti. Heyet üyelerinden on bir kişinin cevap verdiği on dört soruluk bu ankette katılımcılara yabancı dil öğretimine ilişkin bir soru da yöneltilmişti. Bu soruya verilen cevaplar, devlet okullarında yabancı dil öğretiminin geliştirilmesi konusunda tüm eğitimcilerin ortak bir görüşe sahip olduğunu göstermektedir. Ancak izlenilecek yöntem hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bkz. "On dört sualimize cevap", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Ağustos 1923, s.2.

dil eğitimi veren resmî okulların açılmasını gerektiriyordu.⁹⁴⁹ Bu başarıldığı takdirde, Şubat 1921’de dönemin Maarif Vekili Hamdullah Suphi’nin TBMM’deki konuşmasında söylediği “mekteplerimizi, ailemizi ecnebi mekteplere ihtiyaç göstermeyecek bir surette yükseltmek” formülü yaşama geçirilmiş olacaktı.⁹⁵⁰ Yabancı okulların kendiliğinden kapanmasına neden olacak bu formül, devlet okulları vasıtasıyla millî bir eğitim düzeni oluşturmak isteyen dönemin eğitim bürokrasisinin ve eğitim çevrelerinin bakış açısıyla da son derece uyumluydu.

Yabancı dil öğretimine ilişkin yürütülen tartışmalarda ele alınan önemli bir boyut da, Fransızcanın devlet okullarında sahip olduğu tekelin devam ettirilip ettirilmeyeceğiydi. Dönemin bürokratları ve eğitimcileri arasında İngilizce ve Almanca gibi dillerin de devlet okullarında yer bulması gerektiğini seslendirenler vardı.⁹⁵¹ Jessé-Curély, 9 Ağustos 1923 tarihli mektubunda, Türk basınında İngilizce öğretimi lehine bir kampanya başlatıldığından ve Türklerin İstanbul’da biri İngilizce, diğeri Almanca eğitim yapacak iki lise kurma niyetinde olduklarına dair duyumlardan bahsediyordu.⁹⁵² Fransız diplomatik çevreleri, İngilizce ve Almancanın Türk eğitiminde kendine bir yer açma olasılığını Fransız üstünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılıyorlardı. Zira Fransızca, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda ve özellikle de başkent İstanbul’da ortak bir dil haline gelmişti ve 1923 Türkiye’si’nde halen bu ayrıcalıklı pozisyonunu koruyordu.

Fransız Yüksek Komiserliği yetkilileri, I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi 1923 Türkiye’si’ne de yine emperyalist bir bakış açısı ile yaklaşıyorlardı. Fransa’nın

⁹⁴⁹ Örneğin, dönemin Galatasaray Lisesi Müdürü Faik Bey, “Ecnebi lisanına ihtiyacımız der-kârdır. Bunu memleketimizdeki ecnebi mekteplerinde veyahut Avrupa’da küçük yaşındaki çocuklarımıza öğretmektense memleketimizde öğretmek daha münasip olacağı fikrindeyim. Bunu temin için Galatasaray mektebine mümasil mekteplerin küşad ve teksiriyle olabilir” demişti. Bkz. “On dört sualimize cevap”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Ağustos 1923, s.2.

⁹⁵⁰ Maarif Vekili Hamdullah Suphi’nin TBMM’deki konuşması için bkz. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.322.

⁹⁵¹ Örneğin, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin anketine cevap veren Heyet-i İlmiye üyelerinden İhsaiyyat (İstatistik) Müdürü Avni Bey, “ecnebi lisanında inhisarın şiddetle aleyhindeyim. Mekteplerimizde Fransızcanın esas tutulması hayatımız için çok zararlı neticeler vermiştir. Millî edebiyatımızın henüz “orijinal” olamamasında yalnız ve münhasıran Fransız edebiyatı ile temasımız başlı başına sebep olmuştur. Garp ufkumuzu Fransa kaplıyor, Fransa ise garpta yegane her cihetçe ileri bir memleket değildir. Sultanilerin bazılarında Almanca-İngilizce, bazılarında İngilizce-Fransızca, bazılarında Almanca-Fransızca okunmasına taraftarım. İdadilerin bir kısmında yalnız Fransızca, bir kısmında yalnız Almanca, bir kısmında yalnız İngilizce okunması müfid olur” diyerek devlet okullarında Fransızca tekelinin kırılması gerektiğini savunmuştur. Bkz. “On dört sualimize cevap”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Ağustos 1923, s.2.

⁹⁵² **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély’nin Poincaré’ye gönderdiği 9.8.1923 tarihli mektup.

İstanbul'daki Yüksek Komiserliği'nde görev alan kültür ve eğitim sorumlusu Jean Garoby, 26 Ocak 1923'te kaleme aldığı bir raporda, o günkü Türkiye'nin kendilerinin yanı sıra İtalya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri gibi iddialı rakip güçlerin birbirleriyle kıyasıya rekabete giriştiği bir çeşit "terra nova" olduğunu dile getiriyordu. Garoby'nin vurguladığı üzere bu rekabetin temelinde ticari ve endüstriyel hırslar vardı. Ancak siyasi, düşünsel, edebi, manevi bir propaganda faaliyeti de ticari ve endüstriyel hırslara eşlik ediyor, onları gizliyor ve hatta hazırlıyordu.⁹⁵³ Fransızcanın yayılmasında önemli rol oynayan Fransız okullarının da böyle bir işlev gördüğü düşünülüyor, dolayısıyla bu kurumların Fransız kimliğini koruyarak Türkiye'deki varlığını sürdürmesi isteniyordu.

Daha önce de vurgulandığı üzere, Türkiye açısından bakıldığında yabancı okullar sorunu Lozan'da İsmet Paşa'nın Müttefiklere gönderdiği mektuplarla çözüme ulaştırılmıştı. Ancak okullarının geleceği için aradığı sağlam hukuki güvenceleri Lozan Barış Antlaşması'nın ana metnine sokmayı başaramayan Fransa bu çözümü yetersiz buluyordu. Nitekim Ağustos 1923'ten itibaren yaşanan gelişmeler, ikili ilişkiler açısından Türkiye'deki Fransız okullarını hızla siyasi ve diplomatik bir sorun haline getirdi.

Lozan'ın ardından yaşanan ilk sorunlardan biri, eğitim faaliyetine devam edebilmeleri için Fransız okul idarelerinden hükümetin iznini almış olduklarına dair bir belge (ferman ya da ruhsatname) talep edilmesiydi. Böyle bir belgesi olmayan okulların faaliyete devamına izin verilmeyecekti. Örneğin, Zonguldak'taki iki Fransız okul idaresine 1 Ağustos 1923'te Zonguldak mutasarrıfı tarafından gönderilen resmî yazıda, hükümetçe verilmiş bir izin belgesine sahip olmadıklarından Eylül ayındaki ders yılı başlangıcında faaliyete geçmelerine müsaade edilmeyeceği bildirilmişti.⁹⁵⁴ Konya, Bursa, Çanakkale, İzmir, Ayastefanos (İstanbul-Yeşilköy) ve Mamuretü'l-Aziz (Elazığ)'deki Fransız okulları için de yerel idareler benzer taleplerde bulunmuştu.⁹⁵⁵ Fransız Yüksek Komiserliği, Türkiye'nin bu talepleri karşısında

⁹⁵³ MAEP, SOFE, Carton 37, General Pellé'nin Poincaré'ye gönderdiği 2 Mart 1923 tarihli mektuba ekli Jean Garoby'nin 26.1.1923 tarihli raporu. Garoby'nin bu raporda "terra nova" ifadesi ile Türkiye'nin yeni fetihlere açık bakir bir toprak olduğunu ima ettiği söylenebilir.

⁹⁵⁴ BOA, HR. İM., 80/51, Zonguldak'taki Fransız okulları hakkında Fransız Yüksek Komiserliği'nin İstanbul'daki TBMM temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 10.8.1923 tarihli nota. Aynı notanın Fransız arşivlerindeki örneği için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361.

⁹⁵⁵ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 185, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserlik Vekili Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 6.11.1923 tarihli

Lozan'da İsmet Paşa'nın Fransız temsilcisine gönderdiği mektubu gerekçe göstererek itiraz etmişti. Şöyle ki, bu mektupta, 30 Ekim 1914 öncesinde varlığı tanınmış tüm Fransız okullarının varlığının yine tanınacağı bildiriliyordu. Fransızlara göre, 1901 ve 1913 tarihli Osmanlı-Fransız anlaşmalarının ekli listelerinde yer alan ve Osmanlı makamlarınca tanınmış olan Fransız kurumları İsmet Paşa'nın mektubunun kapsamı içinde bulunuyordu, dolayısıyla bu kurumlardan yeniden ruhsatname talep edilemezdi.⁹⁵⁶ Türk idaresi ise, bu yöndeki taleplerini Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 46. maddesinde Türk ya da yabancı hiçbir kurumun ruhsatsız çalıştırılmayacağına dair düzenlemeye dayandırıyor.⁹⁵⁷ Okul ruhsatnamelerine ilişkin yaşanan bu görüş ayrılığının nasıl aşıldığı Fransız belgelerine yansımamış olmakla birlikte, Zonguldak örneğinde sorunun Fransız okullarının talimatnamenin 46. maddesine uymasıyla aşıldığı anlaşılıyor.⁹⁵⁸

1923-1924 ders yılı başlarken Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin öğretim programlarına girmesi konusunda Fransız okullarının ve Fransız diplomasisinin bir itirazı yoktu. Zaten bazı Fransız okullarında öteden beri Türkçe zorunlu ya da seçmeli ders olarak okutulmaktaydı.⁹⁵⁹ Bu konuda temel endişe kaynağı okullara tayin edilecek Türk öğretmenlerin Maarif Vekâleti tarafından belirlenecek

mektup, s.69. Mamuretü'l-Aziz'de Kapüsen rahip Raphaël, kapanmış olan yetimhanelerin yerine yeni ders yılında biri erkek diğeri kız iki okul açmak üzere Mamuretü'l-Aziz Maarif Müdürü'ne müracaat ettiğinde müdür Ankara'dan izin alınması gerektiğini bildirmişti. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mamuretü'l-Aziz'deki Kapüsen rahip Raphaël'in Ankara'daki Fransız temsilci Miralay Mougin'e gönderdiği 13.9.1923 tarihli mektup.

⁹⁵⁶ **BOA**, HR. İM., 80/51, Zonguldak'taki Fransız okulları hakkında Fransız Yüksek Komiserliği'nin İstanbul'daki TBMM temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 10.8.1923 tarihli nota.

⁹⁵⁷ Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin madde-i muvakkate başlığını taşıyan 46. maddesinde getirilen düzenleme şöyleydi: "Mevcut mekâtib-i hususiyeden Türkiyeliler tarafından açılmış olanlardan henüz ruhsata raptedilmemiş bulunanların işbu talimatnamenin neşri tarihinden itibaren nihayet üç ay zarfında bermucibi talimatname ruhsatname istihsaline ve ecnebiden olan efrat veya cemiyet ve şirketler tarafından açılmış olup imtiyazat-ı ecnebiyenin lağvı münasebetiyle tanzim ve tamim olunan talimatname dairesinde hareket etmemiş olanlar dahi mezkur müddet zarfında müdür ve müdire iraesıyla beraber ruhsatname ahzine veyahut fermanlarını tescil ettirmeğe mecburdurlar. Aksi takdirde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesiyle anif-üz-zikr talimatname ahkâmına tevfikân mektepleri seddolunur." Bkz. **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 133, 18 Ağustos 1941, s.219.

⁹⁵⁸ Zonguldak'ta Ereğli Şirketi genel müdürü Mösyö Duroy tarafından Fransız erkek ve kız okullarının mesul müdürü olarak seçilen rahip Andéol Besset, 28 Teşrin-i Evvel 1339 (1923)'da Zonguldak Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği bir beyannameyle Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'ne uygun davranacağını taahhüt ederek söz konusu görevi üstlendiğini bildiriyor ve her iki okulun eğitime başlaması için izin verilmesini talep ediyordu. Bkz. **BCA**, 180.09/27.141, s.90

⁹⁵⁹ Gazeteci-yazar Maurice Pernot, 1912 tarihli raporunda İstanbul'daki pek çok Fransız okulunun ders programında Türkçe dersinin zorunlu olduğundan bahseder. Pernot, **Rapport sur un voyage d'étude...**, s.2-18. Örneğin Saint Benoît Koleji'nde I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Mütareke sonrasında da Türk dili öğretilmeye devam etti. Bkz. **BCA**, 180.09/28.149, *Saint Benoît Koleji müdürü Levecque*'in İstanbul Maarif Müdürü'ne gönderdiği 25.4.1923 tarihli mektup.

olmasıydı. Fransız okul idareleri öğretim kadrolarında yer alacak öğretmenleri kendileri belirlemek istiyordu. Zira okullarına tayin edilecek Türk öğretmenlerin Maarif Vekâleti tarafından belirlenecek olması kendilerinde bir güvensizlik yaratıyordu. Öyle ki, bazı Fransız okul müdürleri, Türkiye'nin okullarına müdahalesiyle birlikte kurumlarındaki haç ve dinî sembollerin ortadan kaldırılabileceğinden, hatta en sonunda Fransız öğretmenlerin bile kovulabileceklerinden endişe ediyorlardı.⁹⁶⁰ Katolik Fransız okullarının dinî otorite olarak bağlı bulunduğu Vatikan da benzer kaygılar taşıyordu. Dönemin Vatikan Dışişleri Bakanı Kardinal Gasparri, Katolik dünyasının bağışlarıyla ayakta duran pek çok okulun Türk öğretmenlerin maaşlarını ödemek zorunda bırakılarak ezici bir mali yük altına gireceğinden bahsediyordu. Ona göre, “daha da kötüsü, Kuran’ı temel alan Türkçe öğretiminin ve Müslümanların Hıristiyanlara karşı mücadelesi anlatısına dayalı Türk tarihi dersinin Katolik kurumlar için kabul edilemez derecede tehlikeli bir zihniyeti okullara sokacak olmasıydı.”⁹⁶¹ Papalığın en üst düzey temsilcilerinden Kardinal Gasparri'nin bu görüşleri, Hıristiyan dünyasının bilindik Kuran karşıtı söyleminin bir yansımasıydı ve Vatikan'ın henüz yeni Türk yönetiminin laik eğilimlerinin farkına varamadığını gösteriyordu.

Türkiye'deki Fransız okullarının sözcüsü konumundaki Fransız Yüksek Komiserliği ise, 1923-1924 ders yılı başlamadan önce Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerine öğretim programlarında ayrılacak saatler, Türk öğretmenlerin Maarif Vekâleti'nce tayini, okulların Türk öğretmenlere ödemesi istenen maaşların miktarı ve Fransız okullarına ilişkin diğer tüm sıkıntılı konuları Türk makamlarıyla görüşerek aşmaya çalışıyordu. Fransız Yüksek Komiser Vekili Jessé-Curély, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Lozan'dan döndüğü 10 Ağustos 1923'te, onunla İstanbul'da Türk-Fransız ilişkilerinin etraflıca ele alındığı bir görüşme yapmıştı.⁹⁶² Bu görüşmede okullar sorunu da uzun uzadıya konuşulmuştu.⁹⁶³ Fransız Yüksek Komiserliği, Fransız okullarının yeni ders yılına uygun çalışma koşulları içinde başlamasını istediğinden ağustos ayının ikinci yarısında Türk Hükümeti nezdinde diplomatik

⁹⁶⁰ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 78, Buca Notre Dame des Anges müdürü rahibe Agnès'in İzmir Fransa Başkonsolosu'na gönderdiği 31.8.1923 tarihli mektup.

⁹⁶¹ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 123, Henri Cambon'un Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 2.6.1923 tarihli telgraf, s.125-126.

⁹⁶² Bkz. “Les intérêts français en Turquie”, *La Croix*, 12 Août 1923, s.2.

⁹⁶³ BOA, HR. İM., 20/106, İstanbul'da Hariciye Vekâleti Murahhası Adnan Bey'in Hariciye Vekili İsmet Paşa'ya gönderdiği 20.8.1339 (1923) tarihli mektup.

girişimlerini artırmıştı. Jessé-Curély, 20 Ağustos'ta İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'le yaptığı görüşmede Maarif Vekâleti'nin birbirini takip eden genelgelerinin Fransız okullarında öğretim ve idareyi güçleştirdiğinden, Türk öğretmenler için belirlenen maaşların okullarca ödenmesi mümkün olmayacak kadar yüksek olduğundan, ayrıca Fransa'da bile Fransız tarihi için ayrılan saatlerden çok fazlasının Türk tarihine ayrıldığından şikâyet ediyordu. Jessé-Curély, bu görüşmede daha önce İsmet Paşa'ya da söylediği gibi şikâyetlerin asıl mercii olan Maarif Vekâleti ile görüşmek üzere Fransız okulları adına iki kişinin Ankara'ya gitmelerine izin verilmesini talep ediyordu.⁹⁶⁴

1923 eylül ayı başlarında, Fransızların, Türk öğretmenlere ödenilecek maaşların ve resmî öğretim programında yer alan Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası için belirlenen ders saatlerinin fazlalığından şikâyet ettikleri Türk basınındaki haberlere de konu olmuştu.⁹⁶⁵ Basında çıkan haberlerden rahatsızlık duyan Fransız Yüksek Komiserliği, 8 Eylül 1923'te İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'e verdiği bir notayla, Fransız okulları sorununun, Yüksek Komiserlik ve Türk Hükümeti'nin belirlediği tam yetkiyle donatılmış birer resmî temsilcinin Ankara ya da İstanbul'da yapacakları görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulması talebini yinelemişti.⁹⁶⁶ 12 Eylül 1923'te, Fransız Okulları Müfettişi ve Galatasaray Lisesi Müdür Yardımcısı Jean Garoby, Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey ve İstanbul Maarif Müdürü Saffet Bey arasında Fransız okullarına ilişkin bir toplantı yapılmıştı.⁹⁶⁷ Jessé-Curély'nin aynı gün Quai d'Orsay'e gönderdiği

⁹⁶⁴ aynı mektup.

⁹⁶⁵ 5 Eylül tarihli Vatan gazetesi haberinde, bu şikâyetlerin geçerli bir dayanağı olmadığı şu sözlerle ifade ediliyordu: "Bu şikâyetlerin tetkiki için dün Doktor Adnan, hukuk müşavirlerinden Münir, Nusret Beyler Maarif Müdürü Saffet Bey'le görüşmüşlerdir. Bu dersleri tedris edecek muallimlere tahsis edilecek maaşlar 40-60 lira raddesinde olup, hükümet tarafından aynı dersler muallimlerine verilmekte olan maaşlar miktarına muadildir. Ders saatlerine gelince: Fransızların bu mesele etrafındaki istihbaratının mübalağalı olduğu anlaşılmalı ve hükümetin, evvelce tesbit edilmiş olan nokta-i nazarında tadilat icrasına lüzum görülmemiştir." Bkz. "Ecnebi Mekteplerde Türkçe Meselesi", **Vatan**, 5 Eylül 1923, s.3. Benzeri bir haber için bkz. "Ecnebi Mekteplerinde Tedrisat Meselesi", **İkdam**, 5 Eylül 1923, s.2.

⁹⁶⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği'nin TBMM temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 8.9.1923 tarihli nota.

⁹⁶⁷ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 12.9.1923 tarihli telgraf. 12 Eylül 1923'te gerçekleşen bu toplantıda Fransız okulları sorunu kapsamlı bir şekilde ele alınmış olmalıdır. Zira Fransız Yüksek Komiserliği'nin 19 Eylül 1923 tarihli notasında görüşmede tutanak tutulduğundan söz edilmektedir. 19 Eylül tarihli notanın ekinde yer aldığı söylenen bu tutanaklara arşiv belgeleri arasında rastlanmamıştır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransız Yüksek Komiserliği'nin İstanbul'da TBMM Hükümeti temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 19.9.1923 tarihli nota.

telgraftaki değerlendirmelerine göre, bu görüşme sayesinde en azından İstanbul'daki Fransız okullarının ekim ayında kabul edilebilir koşullarda faaliyete geçmelerinin yolu açılmıştı.⁹⁶⁸ Bununla birlikte, Fransız Yüksek Komiserliği'nin asıl hedefi Türkiye'deki Fransız okullarına kesin ve değişmez bir statü kazandıracak bir müzakere sürecini başlatmaktı.⁹⁶⁹ Nitekim Komiserlik, 1923 eylülünde Garoby'nin Ankara'da Maarif Vekâleti ile doğrudan görüşmeler yapmasına izin verilmesi için Türk makamları nezdinde ısrarlı girişimlerine devam etti. Ancak bu girişimler olumlu karşılık bulmadığı gibi Türk Hükümeti'nin ciddi tepkisini uyandırdı.

Ankara'daki Fransız temsilci Miralay Mougın, Jessé-Curély tarafından Paris'e iletilen 19 Eylül 1923 tarihli telgrafında, Fransız Yüksek Komiserliği'nin özel okullar ve Fransız öğretmenler konusundaki bakış açısının Türk siyasi çevrelerinde yarattığı hayal kırıklığından bahsediyordu. Mougın, Fransız Yüksek Komiserliği'nin tutumu karşısında Türk Hükümeti'nin tepkisini üç temel nedene dayandırıyor. Birincisi, Yüksek Komiserliğin Fransız okullarının Türk yönetmeliklerinin öngördüğü şekliyle teftiş edilmesini kabul etmeye yanaşmamasıydı. Oysa Amerikalılar yönetmeliklere uyacaklarını bildirmişlerdi. İkincisi, Yüksek Komiserliğin Galatasaray Lisesi Müdür Yardımcısı Garoby'nin Ankara'ya özel okullar meselesini müzakere etmek için gelmesi konusunda ısrarcı davranmasıydı. Üçüncüsü ise, Yüksek Komiserliğin Fransız Hükümeti'nin Galatasaray Lisesi'ndeki Fransız öğretmenlerin zararlarını tazmin ettiği bahanesiyle lisede yapılacak reformlarda söz sahibi olduğu iddiasında bulunmasıydı.⁹⁷⁰ Türk Hükümeti, özellikle, Maarif Vekili ile görüşmek üzere Fransız okullarını temsilen Ankara'ya gönderilmek istenen Jean Garoby ve ona eşlik edecek bir Yüksek Komiserlik memuru hakkında tavizsiz bir tutum sergiliyordu. Hariciye Vekili İsmet Paşa, Hariciye Vekâleti İstanbul Temsilciliği'ne gönderdiği 27 Eylül 1923 tarihli bir mektupta bu konuya ilişkin görüşlerini şöyle açıklıyordu:⁹⁷¹

“Maarif Vekalet-i Celilesiyle temas eylemek üzere Ankara'ya gelmek isteyen Fransız mekâtibi mümessillerinin seyahatinden bir faide-i ameliye hasıl olamayacağı kanaatindeyim. Kendilerine verilecek cevap bila kayd ü şart bilcümle kavanin ve nizamatomıza riayet ve

⁹⁶⁸ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 12.9.1923 tarihli telgraf.

⁹⁶⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransız Yüksek Komiserliği'nin İstanbul'da TBMM Hükümeti temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 19.9.1923 tarihli nota.

⁹⁷⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougın'ın Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 19.9.1923 tarihli telgraf.

⁹⁷¹ BOA, HR. İM. 48/124, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı'na gönderdiği 27 Eylül 1339 (1923) tarihli, 8978/19766 sayılı mektup.

hakk-ı teftiş ve murakabemizi kabul eylemeleri lazım geleceğinden ibaret olacaktır. Mamafih sair erbab-ı mesai gibi ecnebi mektepleri müdürlerinin Maarif Vekaletine müracaat hakları olduğundan gelecek mümessillerin aralarında Komiserlik memurini gibi sıfat-ı resmiyeyi haiz zevat veya Galatasaray Lisesi müdür-i sanisi Mösyö Garoby gibi Türk memuru bulunmamak şartıyla Vekalet-i müşarünileyhaca kabul ve istima olunmaları (dinlenmeleri) tabiidir. Maarif müdürlerinin mektep müdürlerine hüsn-i muamele etmedikleri hakkındaki isnat hakikate katiyyen tevafuk etmemektedir. Bu babdaki tebligatın zat-ı devletleri ve komiserlik vasıtasıyla yapılması doğru olmayacağından hususat-ı anifenin mezkur mekâtib müdürlerine diğer münasip bir suretle telkini mercudur efendim.”

İsmet Paşa'nın açıklamalarından da anlaşıldığı üzere, Türk Hükümeti, Fransız okul idareleri ile Maarif Vekâleti arasında çözülmesi gereken sorunlarda herhangi bir aracılık talebini kesin bir biçimde reddediyor ve her türlü sorunun doğrudan doğruya Maarif Vekâleti'ne başvuru yoluyla çözüme kavuşturulması gerektiği görüşünde ısrarcı davranıyordu.

Ankara'daki Fransız temsilci Mougin'in uyarılarına rağmen, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği yeni Türk yönetiminin bakış açısını henüz kavramış ya da kabullenmiş değildi. Yüksek Komiserlik yetkilileri, kapitülasyonlar rejimi Lozan'da kaldırılmış olduğu halde, 1923 Türkiye'sinde halen bu rejim devam ediyormuş gibi hareket ediyordu. Özellikle Yüksek Komiser Vekili Jessé-Curély, İstanbul'daki Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde sert ve dayatmacı bir üslup kullanıyordu.⁹⁷² Jessé-Curély'nin, 24 Eylül 1923'te Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'le yaptığı görüşmede Fransız Yüksek Komiserliği'nin Fransız uyrukları ve kurumları için her zaman bir şikâyet mercii olabileceği ve okullar sorununu konuşmaktan kendisini hiçbir kuvvetin men edemeyeceği yönündeki sözleri bu sert ve dayatmacı üslubun bir yansımasıydı.⁹⁷³ Jessé-Curély, tıpkı General Pellé gibi, Yüksek Komiserlik makamının Türkiye'deki Fransız okulları hakkında söz sahibi olmasını doğal bir hak olarak görüyordu.

⁹⁷² İsmet Paşa, 6 Ekim'de Paris'teki Türk temsilci Hüseyin Ragıp Bey aracılığıyla Fransız Dışişleri Bakanlığı nezdinde Jessé-Curély'nin Türk yetkililere karşı sergilediği sert üslubu şikâyet etmişti. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1940, Turquie, Vol. 179, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın Jessé-Curély'ye gönderdiği 11.10.1923 tarihli mektup. Jessé-Curély'nin İsmet Paşa'nın suçlamalarına karşı Fransız Dışişleri Bakanlığı'na verdiği izahat için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1940, Turquie, Vol. 179, Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 24.10.1923 tarihli mektup.

⁹⁷³ Bkz. **BOA**, HR. İM., 21/95, İstanbul'daki TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti Murahhası Adnan Bey'in Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 24 Eylül 1339 (1923) tarihli mektup.

Tarafların uzlaşmaz politikaları nedeniyle Fransız okulları 1923-1924 ders yılına büyük bir belirsizlik içinde başlıyordu. İstanbul'daki Fransız okulları 1 Ekim 1923'te faaliyete geçtiler. Ancak Garoby'ye göre, giderek artan ve birbiriyle çelişen genelgeler karşısında hak ve ödevlerine ilişkin kesin bir kanıya sahip değillerdi ve dolayısıyla geleceklerinden endişe ediyorlardı.⁹⁷⁴ Fransız okulları için belirsizliğin tek kaynağı, Garoby'nin birbirleriyle çeliştiğini ileri sürdüğü Maarif genelgeleri değildi. 1923-1924 ders yılının ilk yarısında İstanbul'daki Fransız okullarını rahatsız eden konulardan biri, Maarif Müdürlüğü tarafından seçilerek İstanbul'daki tüm yabancı okullara gönderilecek Türk öğretmenlerin belirlenme sürecinin uzamasıydı.⁹⁷⁵ İstanbul'daki gayrimüslüm cemaat okulları ve yabancı okullarda Türkçe okutulacak derslerin öğretmenliği için Maarif idaresine yapılan başvurular, ihtiyaç duyulanın çok üzerinde olmuştu.⁹⁷⁶ Bu nedenle 1923 ağustos ayı ortalarında başvuranlar arasında uygun olanları saptamak üzere İstanbul Maarif Müdürü Saffet Bey'in başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştu.⁹⁷⁷ İstanbul basınının yakından takip ettiği komisyonun çalışmaları üç ayı aşan bir sürenin ardından ancak kasım ayı ortalarına doğru tamamlanabilmişti.⁹⁷⁸ Bununla birlikte komisyonun belirlediği öğretmen listesinin Maarif Vekâleti'nce uygun bulunmaması⁹⁷⁹ süreci daha da uzatmış ve Türk

⁹⁷⁴ **Centre des archives d'outre-mer (CAOM)**, 11 APOM, Carton 39, Jean Garoby'nin Miralay Mougin'e gönderdiği 4.10.1923 tarihli mektup.

⁹⁷⁵ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 185, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserlik Vekili Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 6.11.1923 tarihli mektup, s.69.

⁹⁷⁶ İkdâm gazetesinin 15 Ağustos 1923 tarihli haberine göre, ihtiyaç duyulan öğretmen miktarı 600 olduğu halde, 1200 kadar başvuru yapılmıştır. Bkz. "Ecnebi Mekteplerine Tayin Edilecek Muallimler", **İkdâm**, 15 Ağustos 1923, s.3. İkdâm gazetesinin 18 Teşrin-i Evvel 1923 tarihli haberinde ise 1500 küsur talipten ancak 600 öğretmen tayin edileceği belirtilmektedir. Bkz. "Gayr-i Müslim Mekteplerinde Türk Muallimler", **İkdâm**, 18 Teşrin-i Evvel 1923, s.3.

⁹⁷⁷ Söz konusu komisyona ilişkin haberler için bkz. "Ecnebi Mekteplerine Tayin Edilecek Muallimler", **İkdâm**, 15 Ağustos 1923, s.3; "Ecnebi Mektebinde Türk Muallimleri", **Vatan**, 24 Ağustos 1923, s.2.

⁹⁷⁸ İkdâm gazetesinin 11 Teşrin-i Sani 1923 tarihli haberinde, İstanbul'daki yabancı ve gayr-i Müslim okullarına tayin edilen Türk öğretmenlerinin isimlerini içeren listenin önceki gün Maarif Müdüriyeti'ne asıldığı ve tayin edilen öğretmenlerin yakında derslerine başlayacağı belirtiliyordu. Bkz. "Mekâtib-i Ecnebiyede Türk Muallimleri", **İkdâm**, 11 Teşrin-i Sani 1923, s.3.

⁹⁷⁹ Vatan gazetesinin 29 Teşrin-i Sani 1923 tarihli haberine göre, Maarif Vekâleti önceki gün Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği bir resmî yazıda maarif mensuplarının ve okul müdürlerinin öğretmenlik alamayacağını bildirmiştir. Aynı zamanda öğretmen olup da yabancı okuldaki dersle beraber bağlı olduğu okuldaki derslerin toplamı on sekiz saati aşanların da yabancı okuldaki öğretmenliklerini terk etmeleri gerekeceği bildirilmektedir. Bkz. "Ecnebi Mektepleri", **Vatan**, 29 Teşrin-i Sani 1923, s.2. Vatan gazetesinin 13 Teşrin-i Sani 1923 tarihli haberine göre İstanbul'daki gayr-i Müslim cemaat okullarına ve yabancı okullara tayin edilen öğretmenler arasında Maarif bürokratları, Darülfünun, Darülmüallimin ve Darülmüallimat hocaları, İstanbul'un önde gelen bazı liselerinin yöneticileri de vardı. Bkz. "Ecnebi Mektepleri", **Vatan**, 13 Teşrin-i Sani 1923, s.2.

öğretmenlerin tayini meselesi ancak 1923 aralık ayı sonlarında çözüme kavuşturulabilmişti.⁹⁸⁰

Anadolu'daki Fransız okulları, 1923-1924 ders yılı başında, İstanbul'daki okullara kıyasla daha büyük bir belirsizlik içindeydiler. Zonguldak'taki Fransız okulları Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin pek çok maddesine uymaması sebebiyle ağustos ayı başlarında kapatılmıştı.⁹⁸¹ Maarif Müdürlüğü'nün ruhsatname ve ders programlarına ilişkin taleplerini karşılayamayan Çanakkale'deki Fransız okulunun da faaliyete geçmesine izin verilmemişti.⁹⁸² Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği bir telgrafa göre, Bursa ve Zonguldak'taki Fransız okulları 30 Ekim tarihinde halen kapalıyken, yalnızca Çanakkale'deki okulun tekrar açılması sağlanabilmişti.⁹⁸³

Bazı kentlerde, yerel makamlar belki kendi insiyatifleriyle, ama büyük ihtimalle Ankara'nın yönlendirmesiyle Fransız okullarının açılması için yapılan izin başvurularına kayıtsız kalıyordu. Mamuretü'l-Aziz'de Fransız Kapüsenlerin başrahibi Raphaël, Harput'taki iki Fransız okulunu açmak üzere 25 Ağustos'ta şehrin maarif müdüründen resmî bir yazıyla izin istediği halde, başvurusuna yanıt dahi alamamıştı.⁹⁸⁴ Mersin'deki Fransız okullarının ekim ayı başında yeniden faaliyete geçmesi için *St. Antoine* Koleji Müdürü rahip Edmond ve *St. Joseph* Kız Okulu müdiresinin Adana Valisi Hilmi Bey nezdindeki girişimleri de yanıtız bırakılmıştı.⁹⁸⁵

⁹⁸⁰ Vatan gazetesinin 24 Kanun-ı Evvel 1923 tarihli haberinde, yabancı okullara tayin edilen Türk öğretmenlerin Maariften belgelerini alarak derslere başladıkları belirtiliyordu. Bkz. "Ecnebi Mekteplerinde Yeni Bir Mesele", *Vatan*, 24 Kanun-ı Evvel 1923, s.2. Türk öğretmenlerin tayininin gecikmesinden duyulan rahatsızlık Fransız Yüksek Komiserliği'nde kültür ve eğitim işlerinden sorumlu Jean Garoby aracılığıyla 2 Kasım 1923'te İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne iletilmişti. İstanbul Maarif Müdürlüğü, 12 Aralık 1923'te Jean Garoby'ye verdiği yanıtta Fransız okullarında Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerine girecek öğretmenlerin listesinin halen ulaştırılmamasına açıklık getirirken Maarif Vekâleti ile bu konuya ilişkin yazışmaların devam ettiğini ve listede bazı değişiklikler yapılma olasılığı bulunduğunu belirtiyordu. *MAEN*, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul Maarif Müdüriyeti'nden Garoby'ye gönderilen 12.12.1923 tarihli ve 5911 sayılı resmî yazı.

⁹⁸¹ *BCA*, 180.09/27.141, Zonguldak Mutasarrıfı'nın Maarif Vekâleti'ne gönderdiği 25 Ağustos 1339 (1923) tarihli ve 1979/192 sayılı resmî yazı.

⁹⁸² *MAEN*, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransız Yüksek Komiserliği'nin İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Murahhası Adnan Bey'e gönderdiği 26.9.1923 tarihli nota.

⁹⁸³ *MAEN*, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 30.10.1923 tarihli telgraf.

⁹⁸⁴ *MAEN*, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Kapüsen başrahip Raphaël'in Maarif Müdürü'ne hitaben gönderdiği 25 Ağustos 1339 (1923) tarihli izin dilekçesi. *MAEN*, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Kapüsen başrahip Raphaël'in Ankara'daki Fransız temsilciye gönderdiği 13.9.1923 tarihli mektup.

⁹⁸⁵ *MAEP*, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol.123, Suriye ve Lübnan Fransız Yüksek Komiseri ve Doğu Akdeniz Ordusu Başkumandanı General Weygand'ın Fransa Başbakanı ve Dışişleri

Mersin’de çocuklarını Fransız okullarına gönderen ailelerin, Mustafa Kemal’den bu kurumların açılması için gerekli talimatları vermesini rica eden 6 Ekim 1923 tarihli telgrafından da olumlu bir sonuç alınamamıştı.⁹⁸⁶ Buna rağmen, Mersin’deki Fransız okulları resmî makamların iznini almadan 15 Ekim’de yeniden faaliyete geçmişlerdi. Bunun üzerine Mersin Mutasarrıfı 4 Kasım’da okulların kapatılması emrini vermiş, ancak okul idareleri buna uymayınca 10 Kasım’da tekrarlanan ikinci bir emir üzerine 11 Kasım itibarıyla her iki okul da kapatılmıştı.⁹⁸⁷

İzmir’de *St. Joseph*, Karşıyaka *Dame de Sion*, Buca *Notre Dame des Anges*, Bornova *St. Vincent* ve Göztepe Fransız okulları da yerel Maarif Müdürlüğü’nce gönderilen Türk öğretmenleri kabul etmedikleri ve dinî sembolleri sınıflardan kaldırmadıkları gerekçesiyle kapatılma tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardı.⁹⁸⁸ Bunlardan *St. Joseph* Koleji 1 Kasım 1923’te bir süreliğine kapatılmıştı.⁹⁸⁹ Kolej, Müdür Frer Philippe’in hükümetin emirlerine ve kurallara tamamen uyulacağını resmî bir yazıyla taahhüt etmesinin ardından ancak 20 Kasım’da yeniden faaliyete geçebilmişti.⁹⁹⁰

1923-1924 ders yılı başından itibaren yaşanan gelişmeler, Türk Hükümeti’nin yabancı okulları mutlak denetimi altına alma yönündeki politikasını sürdürmede kararlı olduğunu ortaya koyuyordu. Fransız Yüksek Komiserliği, yoğun diplomatik

Bakanı’na gönderdiği 11.12.1923 tarihli üst yazının ekinde yer alan Rahip Edmond’un “Mission des Capucins en Cilicie” başlığını taşıyan mektubu. Bkz. **BCA**, 180.09/27.143, *St. Antoine* Koleji müdürü Kapüsen misyoner rahip Edmond’un 6 Eylül 1339 (1923) tarihinde Adana Valisi Hilmi Bey’e gönderdiği mektup.

⁹⁸⁶ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 123, Suriye ve Lübnan Fransız Yüksek Komiseri ve Doğu Akdeniz Ordusu Başkumandanı General Weygand’ın Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı’na gönderdiği 11.12.1923 tarihli üst yazının ekinde yer alan rahip Edmond’un “Mission des Capucins en Cilicie” başlığını taşıyan mektubu.

⁹⁸⁷ **aynı mektup**. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 123, Kilikya Fransız Misyonu şefi Barthe de Sandfort’un Adana Valisi Hilmi Bey’e gönderdiği 11.11.1923 tarihli mektup, s.146.

⁹⁸⁸ Maarif Vekâleti, 17 Kasım’da İzmir Vilayeti’ne gönderdiği resmî bir yazıyla Karşıyaka *Dame de Sion* ve Buca, Bornova, Göztepe *Filles de la Charité* okullarının hükümet emirlerine uyacaklarını taahhüt edinceye kadar kapatılmalarının uygun olduğunu bildirmiştir. **BCA**, 180.09/27.143, Maarif Vekâleti’nin İzmir Vilayeti’ne gönderdiği 17 Teşrin-i Sani 1339 (17 Kasım 1923) tarihli ve 634/30 sayılı resmî yazı. Fransa’nın İzmir Başkonsolosu Graillet’in 18 Aralık 1923’te Jessé-Curély’ye gönderdiği telgraftan anlaşıldığı kadarıyla İzmir’deki Fransız okullarından sadece *St. Joseph* Koleji 15 gün boyunca kapalı kalmış, Karşıyaka’daki *Dame de Sion* ile Buca, Bornova ve Göztepe’deki *Filles de la Charité* okulları ise kapatılmamışlardı. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Graillet’in Jessé-Curély’ye gönderdiği 18.12.1923 tarihli telgraf.

⁹⁸⁹ Fransa’nın İzmir Başkonsolosu’nun 1 Kasım 1923 tarihli telgrafına göre 1 Kasım sabahından itibaren İzmir Saint Joseph Koleji’ne gönderilen üç jandarma vasıtasıyla öğrencilerin okula girişine izin verilmeyerek eğitim faaliyeti durdurulmuştur. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İzmir Fransa Başkonsolosu Graillet’in 1.11.1923 tarihli telgrafı.

⁹⁹⁰ **BOA**, HR. İM., 48/186, İzmir Maarif Müdürlüğü’nün 25.11.1339 (1923) tarihli raporunun sureti. Ayrıca bkz. “İzmir’deki Ecnebi Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Sani 1923, s.3.

girişimlerine rağmen Türk makamlarını Fransız okulları sorununu müzakere etmeye ikna edememişti. Bu durum karşısında Fransız diplomasisi, okullar sorununu kendi istediği yönde çözmek için yeni bir yol arayışına girişti.

Lozan Barış Antlaşması, 23 Ağustos 1923'te TBMM tarafından onaylanmıştı.⁹⁹¹ 29 Ekim'de Cumhuriyet'in ilanı ile rejimini belirleyen genç Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nın bir an önce yürürlüğe girmesini ve Batılı devletlerle normal ilişkilerin kurulmasını arzu ediyordu. Antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya devletlerinin ya da onlar arasından üçünün onayı gerekiyordu.⁹⁹² Müttefikler arasında bu konuya ilişkin ilk girişim Fransa'dan gelmiş, Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin yasa tasarısı 30 Kasım 1923'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré tarafından Fransız Meclisi'ne sunulmuştu.⁹⁹³ Ancak yasa tasarısının onaylanmasının ileri bir tarihe bırakılmasını gerektirebilecek bir takım olumsuz etmenler vardı. Bunlardan ilki, yaklaşan Senato seçimlerinin toplantı yılı son bulmadan önce tasarımı mecliste etraflıca tartışmak için yeterli bir zaman bırakmamasıydı. İkincisi, Türk Hükümeti'nin güncel politik tutumunun ve Suriye sınırında yaşanan olayların Fransız Parlamentosu'nda bir hoşnutsuzluğa yol açmasıydı. Üçüncüsü ise, toplantı dönemi ve daha ziyade yasama dönemi sonlarında meclisin gündemine gelen tasarıların sıklıkla beklenmedik sonuçlara açık olmasıydı.⁹⁹⁴ Fransız Yüksek Komiserliği'nin 20 Ekim 1923'te Quai d'Orsay'e gönderdiği bir yazıda dikkat çektiği bu tabloya göre, Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu'nca onaylanmasının 1924 ocağındaki Senato seçimleri, hatta Mayıs 1924'te gerçekleşecek Meclis seçimleri sonrasına ertelenmesi olasılığı göz

⁹⁹¹ "Büyük Millet Meclisi Dün Hariciye Vekilimizin Belig Bir Nutkundan Sonra Muahedeyi Kabul ve Tasdik Eyledi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Ağustos 1923, s.1; "Meclis 14 Muhalif Reye Karşı 213 Reyle Muahedeyi Tasdik Etti", **Vatan**, 24 Ağustos 1923, s.1.

⁹⁹² Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesini düzenleyen 143. maddesi için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.147.

⁹⁹³ Poincaré tarafından 30 Kasım'da Fransız Meclisi'ne sunulan yasa tasarısı için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 310, "Projet de Loi", s.87-90. Konuyla ilgili Türk basınında çıkan haber ve yazılar için bkz. "Lozan Muahedesi Fransız Parlamentosunda", **Vakit**, 2 Kanun-ı Evvel 1923, s.1; "Lozan Sulhu ve Fransa", **Vatan**, 2 Kanun-ı Evvel 1923, s.1; "Fransa ve Muahedemiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Kanun-ı Evvel 1923, s.1; "Türkiye ve Fransa", **İkdam**, 4 Kanun-ı Evvel 1923, s.2.

⁹⁹⁴ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 310, "Note au sujet de la ratification du Traité de Lausanne" başlığını taşıyan Fransız Yüksek Komiserliği'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 20.10.1923 tarihli yazı.

önünde bulundurulmalıydı.⁹⁹⁵ Ancak Fransız Yüksek Komiserliği'nin öngörüsüne göre, böyle bir erteleme Fransız çıkarları açısından bir takım sonuçlar doğuracağı da açıktı. İmzacı devletlerden Büyük Britanya, İtalya ve Japonya'nın Lozan Barış Antlaşması'nı Fransa'dan önce onaylaması halinde antlaşma yürürlük kazanacak ve söz konusu devletler Türkiye'deki diplomatik temsilcilik ve konsolosluklarını yeniden oluşturacaklardı. Fransa ise sürecin dışında kaldığı için Türk Hükümeti'nin baskılarına maruz kalacak ve Fransız çıkarları bu durumdan olumsuz etkilenecekti. Fransız okullarına ve şirketlerine misillemeler yapılması dahi söz konusu olabilecekti. Bununla birlikte Fransız Yüksek Komiserliği, Türkiye karşısında etkin bir politik mücadele verilmesi durumunda, Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını geciktirmenin doğuracağı risk ve sakıncaların giderilebileceğini düşünüyordu. Zira Türkler antlaşmanın bir an önce onaylanarak normal ilişkilerin kurulmasına çok önem veriyorlardı. Dolayısıyla Fransa, Türklerin bu konudaki hassasiyeti karşısında, antlaşmanın onaylanmasının ertelenmesi ya da onaylanmaması tehdidini bazı politik hedeflerine ulaşmada bir baskı unsuru olarak kullanabilirdi. Ancak bu tehdidin etkili olabilmesi için Müttefiklerden en azından birinin desteğini kazanmak gerekiyordu. Aksi takdirde Lozan'ın yürürlüğe girmesi engellenemeyecek ve Türkiye üzerinde bir baskı oluşturulamayacaktı.⁹⁹⁶

Türkiye üzerinde oluşturulacak baskıyla ulaşılmak istenen politik hedefler, 6 Aralık 1923'te, General Pellé'nin Başbakan Poincaré'ye gönderdiği çok gizli ibaresi taşıyan bir yazıda açıklanıyordu. Pellé'nin önerisine göre, Lozan Barış Antlaşması'nın Fransa tarafından onaylanması için Türk Hükümeti üç konuda Fransa'yı tatmin edecek adımlar atmalıydı: Fransız okullarının statüsü, Düyun-ı Umumiye kapsamında Fransız kupon sahiplerinin alacaklarının ödenmesi ve Suriye sınırında yaşanan "Beyandur olayı"nın sorumlularının cezalandırılması. Bu konularda bir ilerleme sağlanmadıkça Fransa'nın antlaşmayı onaylaması ve büyükelçi göndermesini beklememesi gerektiği Türk Hükümeti'ne bildirilmeliydi.⁹⁹⁷

⁹⁹⁵ aynı yazı.

⁹⁹⁶ aynı yazı.

⁹⁹⁷ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 179, "Note du Général Pellé pour Monsieur le Président du Conseil" başlığını taşıyan 6.12.1923 tarihli çok gizli ibaresi taşıyan yazı. 1922 yılı sonunda Nusaybin ile Cizre hattının güneyinde kalan Suriye topraklarında Türkiye ile Fransa arasındaki sınır anlaşmazlığı devam ediyordu. Fransızların sınırın şekli nedeniyle "Bec du Canard" (Ördek Gagası) olarak adlandırdığı bu bölgede hem Türk hem de Fransız karakolları bulunuyordu. Bölgedeki Türk siyaseti, 1922 yılından itibaren, Nusaybin'de ikamet eden ve bir istihbarat subayı olan

General Pellé ve Jessé-Curély'nin savunuculuğunu üstlendiği bu politika çok geçmeden Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından da benimsendi. 1923 aralık ayı ortalarına doğru Pellé'nin bahsettiği politik hedefleri gerçekleştirmek için harekete geçildi. Öncelikle Türk kamuoyunda Fransız Parlamentosu'nun yakında antlaşmayı onaylayacağına dair olumlu bir hava yaratılmaya çalışılacaktı. Bu amaçla Jessé-Curély, İleri gazetesinin müdürü Suphi Nuri Bey'den Türkiye'nin Fransa'yla bir yakınlaşma ve işbirliği içine girmesinin gerekliliğini gösteren makaleler yayımlamasını talep etmişti. Ayrıca Türk Hükümeti'nin Fransız Hükümeti ile mevcut sorunlarını en kısa zamanda çözme niyetini somut olarak göstermesini sağlamak üzere yine Suphi Nuri Bey'den Ankara'daki kişisel nüfuzunu kullanmasını da rica etmişti.⁹⁹⁸ Gerçekten de, aralık ayı sonlarına doğru Türk kamuoyunda Lozan Barış Antlaşması'nı ilk onaylayacak devletin Fransa olacağına dair iyimser bir hava oluşmuştu. 21, 24 ve 25 Aralık'ta, sırasıyla Hâkimiyet-i Milliye, Vakit ve Akşam gazetelerinde Fransa'nın tutumuna ilişkin övgüler içeren üç baş yazı kaleme alınmıştı.⁹⁹⁹ Ancak her üç yazıda da Türkiye ile Fransa arasındaki sorunların, Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından onaylanmasından sonra aşılabileceği vurgulanıyordu.¹⁰⁰⁰ Aslında Türk gazetelerinin bu ortak vurgusu, Fransız

Yüzbaşı İsmail Hakkı (Kunduz) tarafından yürütülüyordu. İsmail Hakkı, bölgede yürüttüğü çalışmalarla pek çok Arap ve Kürt aşiretinin desteğini kazanmıştı. Fransızlar Suriye sınırındaki bu bölgeyi tamamen kendi hâkimiyetleri altına almaya çalışırken Türkler ise Fransız ilerleyişine bir set çekmek istiyordu. 1923 temmuzunda Fransız birlikleri bölgede ileri harekâta başladılar ve bazı başarılar elde ettiler. Bunun üzerine İsmail Hakkı'nın teşvikiyle Türk askerleri, Kürt ve Arap aşiretlerinden oluşan yaklaşık 1500 kişilik silahlı bir birlik 28 Temmuz 1923'te Nusaybin yakınlarındaki "Beyandur" köyünü kuşattılar. Bu köyde bir kısmı devriyeye çıktığı için zayıf durumda bulunan bir Fransız karakolu bulunuyordu. Çatışma sonucunda Fransızlar 9 ölü ve 13 yaralı verdirse de kuşatmayı kırmayı başararak bir Arap aşiretine sığındılar. Yeni katılımlarla daha da güçlenen Türk, Kürt ve Araplardan oluşan silahlı birlik, 31 Temmuz 1923'te bu kez Beyandur köyündeki karakola geri dönmekte olan 100 kişilik Fransız birliğine Kubur el Bid köyü yakınlarında saldırdı. Bu saldırı sonucunda da 30 kadar Fransız askeri öldürüldü. Fransız Hükümeti'nin Ankara'ya gönderdiği sert protestolara rağmen Yüzbaşı İsmail Hakkı 1923 yılı sonuna kadar görevini sürdürdü. bkz. Tachjian, **a.g.e.**, s.313-317. Ayrıca bkz. "Fransa ile Aramızdaki Muhtelif-fih Meseleler", **Vakit**, 27 Eylül 1923, s.2.

⁹⁹⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli ibaresi taşıyan 15.12.1923 tarihli telgraf.

⁹⁹⁹ "Fransa İçin..", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Kanun-ı Evvel 1923, s.1; Mehmet Asım, "Fransa ile Sulhumuz", **Vakit**, 24 Kanun-ı Evvel 1923, s.1; Necmettin Sadık, "Fransa ve Biz", **Akşam**, 25 Kanun-ı Evvel 1923, s.1.

¹⁰⁰⁰ 21 Kanun-ı Evvel tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, "Muahedenamenin parlamento tarafından tasdikinden sonra şekl-i tabiisini alacak olan Türkiye-Fransa münasebatının kuponlar meselesine ve cenuba ait bazı mütenevvi mesele temas eden müşkülâtı tamamen halletmeye kafî bir kuvvet ihraz edeceğine şüphemiz yoktur" deniyordu. Bkz. "Fransa İçin..", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Kanun-ı Evvel 1923, s.1. Mehmet Asım, Vakit gazetesindeki başyazısında, "Türkiye ile Fransa arasında mevcut olan ihtilafî mesail Lozan muahdesiyle kamilen halledilememiştir. Bunların bir

yetkililerin zannetiğinin aksine, antlaşmanın onaylanmasının ertelenmesi tehdidiyle Türk Hükümeti üzerinde bir baskı oluşturularak bazı politik hedeflere ulaşılabileceği varsayımını boşa çıkarıyordu. Ancak erken bir uyarı niteliği taşıyan bu yazılar Fransız Hükümeti tarafından dikkate alınmayacaktı. Poincaré Hükümeti'nin bu tavrında yaklaşan genel seçimler nedeniyle iç politikaya dönük kaygıların da rol oynamış olması muhtemeldir. Zira Poincaré'nin Ulusal Blok adlı sağ koalisyon hükümetinin seçmen tabanının bir kısmını Lozan Barış Antlaşması'nı büyük bir hayal kırıklığı olarak nitelendiren muhafazakâr Katolik çevreler oluşturuyordu. Şöyle ki, bu çevreler 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'ndan beri Türkiye'ye karşı izlenen uzlaşmacı politikanın yanlış olduğunu düşünüyor ve Türkiye'ye karşı daha sert bir politika izlenmesi gerektiğini savunuyorlardı.¹⁰⁰¹

1924 yılının ocak ayı başlarında Fransız basınında da Lozan Barış Antlaşması'nı ele alan makaleler yayımlanmaya başladı. Bu makalelerin dikkat çekici yönü, Fransız kamuoyunda antlaşmanın onaylanmasına ilişkin bir görüş birliğinin bulunmadığını göstermesiydi. Ulusal Blok Hükümeti'nin başlıca yayın organlarından biri olan "L'Écho de Paris"¹⁰⁰² gazetesinin politika yazarı Pertinax, 4 Ocak tarihli "Lozan Antlaşması'nı onaylamalı mıyız?" başlığını taşıyan makalesinde, yabancı düşmanlığı yapan Türk Hükümeti'nin Fransız çıkarlarını yok saydığını ileri sürüyor ve "imzasının hakkını vermediği sürece, Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını reddedelim" diyordu.¹⁰⁰³ Pertinax, makalenin sonunda "Fransız Hükümeti, Parlamento'ya yönelmeden önce, Osmanlı borçlarına ait teminatların geriye

kısmı sulhun tasdikinden sonraya talik edilmiştir. Suriye hududu ve faizler meselesi bu cümledendir" diyordu. Bkz. Mehmet Asım, "Fransa ile Sulhumuz", **Vakit**, 24 Kanun-ı Evvel 1923, s.1

¹⁰⁰¹ Fransa'da, Œuvre des écoles d'Orient dergisi, La Croix, L'Écho de Paris, L'Écho de National, gazeteleri gibi muhafazakâr Katolik çevreleri temsil eden basın yayın organları, Lozan Barış Antlaşması'nı büyük bir hayal kırıklığı olarak görüyorlardı. Antlaşmanın onaylanmasına ilişkin yasa tasarısı Fransız Parlamentosu'nun gündemine geldiğinde bu tür dergi ve gazetelerde antlaşmanın onaylanmaması yönünde yazılar kaleme alınmıştır. Charles Lagier, Œuvre des Écoles d'Orient dergisinde Lozan Barış Antlaşması'nı ihlal ettiğini ileri sürdüğü Türklere karşı askeri tedbirler alınması gerektiğini bile savunmuştur. Bkz. Charles Lagier, "La Turquie et les traités", **Œuvre des Écoles d'Orient**, No. 357, Février 1924, s.11-14.

¹⁰⁰² Paris'te çıkan bu günlük politik gazete yayın hayatına 1884'te başlamıştır. Muhafazakâr eğilimli gazete, 1919'dan sonra Ulusal Blok Hükümeti'nin başlıca yayın organlarından biri olmuştur. Askeri çevreler ve burjuvazi çevrelerinde etkili olan gazete, özellikle I. Dünya Savaşı'nın ardından yüksek tirajlı büyük bir gazete haline gelmiştir. Bkz. Frédérique Olivier, "L'Écho de Paris" et les étrangers (1921-1931), un quotidien conservateur face au développement de l'immigration", **Revue Européenne des Migrations Internationales**, Vol. 10, No. 2, 1994, s.187.

¹⁰⁰³ Pertinax, "Devons-nous ratifier le Traité de Lausanne?", **L'Écho de Paris**, 4 Janvier 1924, s.3. Bu makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, çev. Cüneyt Akalın, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.227-229.

alınmasının sağlanması, okullar rejiminin tanımlanması, Suriye sınırının çizilmesi, gayr-i Müslimlere karşı alınmış olan olağanüstü önlemlerin geri alınması, verilmiş sözlerin uygulanması hususunda kararlıdır”¹⁰⁰⁴ sözleriyle de Lozan Barış Antlaşması’nın onaylanması için Türk Hükümeti’nin yerine getirmesi gereken koşulları sıralıyordu.

Poincaré’nin Ulusal Blok Hükümeti’ne karşı 1924 yılı başlarında kurulan “Cartel des Gauches”¹⁰⁰⁵ adlı sol partiler ittifakının yayın organı “L’Ère Nouvelle” gazetesinde ise, “L’Écho de Paris”nin tam tersi bir görüş savunuluyordu. 6 Ocak’ta, “L’Ère Nouvelle” gazetesinde, Jean Florence tarafından “Lozan Antlaşması’nı onaylama dürüstlüğü gösterelim” başlıklı bir yazı kaleme alınmıştı. Florence, bu makalede Fransız çıkarları açısından Lozan Antlaşması’nın vakit geçirmeden onaylanması gerektiğini savunuyordu.¹⁰⁰⁶ Aynı günlerde, Fransız iş çevrelerinin çıkarlarını savunan “Le Matin” ve Poincaré Hükümeti’nin Türkiye’ye yönelik dış politikasını eleştiren “Le Temps” gazetelerinde de antlaşmanın bir an önce onaylanması gerektiği yönünde makaleler kaleme alınmıştı.¹⁰⁰⁷

Lozan Barış Antlaşması’na ilişkin Fransız basınında çıkan makaleler Türk basınında da yakından takip ediliyordu.¹⁰⁰⁸ Mehmed Asım, 11 Ocak’ta Vakit

¹⁰⁰⁴ **a.g.e.**, s.229. İngiltere’den Daily Telegraph gazetesi de, Fransa’nın Lozan Barış Antlaşması’nı onaylamadan önce Türkiye’den yerine getirmesini istediği bazı koşullar ileri sürdüğünü yazmıştır. Daily Telegraph’ın bu haberini alıntılaman Vakit gazetesi, Türk-Fransız yakınlaşmasını zedelemeyecek bir biçimde, haberi İngiliz gazetesinin uzun zamandan beri süregelen Türkiye aleyhtarlığıyla ilişkilendirmiştir. Bkz. “Bedbinane Haberler-Fransa Bizden Neler Bekliyormuş”, **Vakit**, 10 Kanun-ı Sani 1924, s.5.

¹⁰⁰⁵ “Cartel des Gauches” (Sol Koalisyon), Fransa’da Üçüncü Cumhuriyet döneminde (1870-1940) Temsilciler Meclisi’ndeki sol partilerin oluşturduğu ittifaktır. 1924-1926 yılları arasında hükümeti elinde bulundurmuştur. Sağ burjuva partileriyle işbirliğine yanaşmayan Sosyalist Parti, I. Dünya Savaşı öncesinin hükümetlerinde etkin görevler üstlenmiş olan Radikaller ile bir seçim ittifakı kurmuştur. Bu ittifak, Ulusal Blok adı altında birleşen ve Kasım 1919’da yapılan seçimlerde çoğunluğu elde eden sağcı partileri 11 Mayıs 1924’teki seçimlerde yenilgiye uğratmıştır. Ulusal Blok’un 200 sandalyesine karşılık 300’ün üzerinde sandalye kazanan Sol Koalisyon, Radikal lider Édouard Herriot başkanlığında bir hükümet kurmuştur. Radikal önderler solu birleştirmek amacıyla kilise karşıtı bir politika izleyerek Almanya’dan kısa bir süre önce ele geçirilmiş olan Alsace-Lorraine’de laik eğitimi yerleştirmeye çalışmışlardır. Bkz. “Sol Koalisyon”, **AnaBritannica**, C. 19, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.494 “Cartel des Gauches”ın kuruluşu ve 1924 seçimlerindeki başarısı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Berstein ve Milza, **a.g.e.**, s.500-505.

¹⁰⁰⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s.230-232.

¹⁰⁰⁷ “La France et l’enquête des réparations-La France et le traité de Lausanne”, **Le Temps**, 2-3 Janvier 1924, s.1; “Le prestige de Kemal en Turquie demeure intact”, **Le Matin**, 5 Janvier 1924, s.1-2; “Ratifiez le traité de Lausanne!”, **Le Temps**, 5 Janvier 1924, s.1.

¹⁰⁰⁸ Le Matin ve Le Temps gazetelerinin 5 Ocak 1924’te bu konuya ilişkin yayımladıkları makaleler Vakit, Vatan ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinde aynen yayımlanmıştı. Bkz. “Matin gazetesinin Tavsiyeleri”, **Vakit**, 10 Kanun-ı Sani 1924, s.2; “Lozan Muahedesini Tasdik Ediniz!”, **Vakit**, 10

gazetesinde kaleme aldığı baş makalede, antlaşmanın Fransız Parlamentosu'na onaylanmasının kolaylaştırılması için Türkiye'den bazı fedakârlıklar beklendiğine dair Fransız gazetelerinde çıkan yazıların Türk kamuoyunda hayretle karşılandığını, Fransa Hükümeti tarafından Türkiye'ye kabul ettirilmek istenen tekliflerin Lozan Antlaşması'nın onaylanması ile hiçbir ilişkisinin görülemediğini dile getiriyordu.¹⁰⁰⁹ Antlaşmanın bir an önce onaylanmasından yana olan Le Matin gazetesinin “Türkler, şimdiden kuponlar meselesi hakkında Fransa ile müzakereye girişirlerse tasdiki kolaylaştırıcaklardır”¹⁰¹⁰ önerisi bile Türk basınında yoğun eleştirilerle karşılanmıştı.¹⁰¹¹

Fransız gazetelerinde yayımlanan bazı olumsuz makalelere rağmen 1924 yılı ocak ayı sonlarına doğru Türk kamuoyunda Fransız Parlamentosu'nun Lozan Barış Antlaşması'nı kısa süre içinde onaylayacağına dair iyimser hava halen devam ediyordu. Ancak İstanbul'daki Fransız Temsilciliği'nin¹⁰¹² 29 Ocak'ta Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği notayla Türk-Fransız yakınlaşmasına yönelik olumlu hava bir anda tersine dönecekti. Bu nota, Türkiye'deki Fransız okullarının statüsüne ilişkin Fransa'nın Türkiye'ye kabul ettirmek istediği altı maddelik bir düzenlemeyi içeriyordu. Bu düzenlemenin ilk maddesinde Fransız Hükümeti, Türkiye'de açılacak yeni okullar için izin belgesi alma gerekliliğini kabul ediyordu. 1913 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması'na ekli listede yer alan Fransız okulları ise, mevcudiyetleri açıkça tanınmış olduğundan izin belgesine gerek olmadan faaliyetlerini sürdürebileceklerdi. İkinci maddede Fransız okullarının ders programlarında Türkçe derslere ayrılacak saatler belirlenmişti. Buna göre, ilköğretim sınıflarında haftada dört saat Türkçe, iki saat Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası;

Kanun-ı Sani 1924, s.4; “Lozan Muahedesi ve Fransa'nın Vaziyeti”, **Vatan**, 10 Kanun-ı Sani 1924, s.5; “Lozan Muahedesini Tasdik Ediniz!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Kanun-ı Sani 1924, s.1.

¹⁰⁰⁹ Mehmet Asım, “Lozan Muahedesi ve Fransa”, **Vakit**, 11 Kanun-ı Sani 1924, s.1.

¹⁰¹⁰ “Le prestige de Kemal en Turquie demeure intact”, **Le Matin**, 5 Janvier 1924, s.1-2.

¹⁰¹¹ Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, “Matin gazetesinin kuponlar hakkındaki telkini bile muahedeyi tasdik etmemek için bir vesile aramak demektir” diyordu. Bkz. “Lozan Muahedesi Karşısında Fransa”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Kanun-ı Sani 1924, s.1. Ayrıca bkz. “Kuponlar Meselesi”, **Anadolu'da Yenigün**, 9 Kanun-ı Sani 1924, s.1; Ahmet Şükrü, “Kuponlar Davası”, **Vatan**, 11 Kanun-ı Sani 1924, s.1.

¹⁰¹² 25 Kasım 1923 tarihli Vatan gazetesinin haberine göre Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri, İstanbul'daki temsilcilikleri için Yüksek Komiserlik ünvanını kullanmaktan vazgeçtiklerini Türk Hükümeti'ne bildirmişlerdir. Bkz. “Fevkalâde Komiserlikler”, **Vatan**, 25 Teşrin-i Sani 1923, s.3. Gerçekten de 1923 yılı aralık ayından itibaren Türk makamları ile diplomatik yazışmalarda Fransız Yüksek Komiserliği yerine Fransız Hükümeti Temsilciliği ünvanı kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Fransız makamlarının kendi aralarındaki yazışmalarda Yüksek Komiserlik ünvanı kullanılmaya devam etmiştir.

ortaöğretim sınıflarında ise haftada iki saat Türkçe, iki saat Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası okutulacaktı. Üçüncü madde Fransız okullarındaki müdür ve öğretmenler için bir düzenleme içeriyordu. Lozan'da imzalanan İkâmet Sözleşmesi'nin 4. maddesine uygun olarak 1 Ocak 1923 itibarıyla görevleri başında olan müdür ve öğretmenler, diplomalarını ibraz etmelerine gerek olmaksızın çalışmaya devam edebileceklerdi. Bu tarihten sonra göreve başlayacak müdür ve öğretmenlerin ise Fransa Üniversitesi'nden aldıkları bir diplomayı ibraz etmeleri gerekecekti. Dördüncü madde Fransız okullarında çalışacak Türk öğretmenlerin belirlenmesine ilişkindi. Fransız okul müdürleri Darülfünun diplomasına sahip öğretmenlerden bir aday listesi oluşturarak bunu Maarif Vekâleti'ne sunacak ve okullara tayin edilecek öğretmenler bu aday listesi üzerinden Maarif Vekâleti'nce saptanacaktı. Okullara tayin edilecek öğretmenlerin sayısı öğrenci ve sınıf sayılarıyla orantılı olacaktı. Beşinci madde okulların teftişine ilişkin bir düzenleme içeriyordu. Okullar ayda bir kere teftiş edilebilecekti. Teftiş, idari ve sıhhi teftişin yanı sıra Türkçe verilen derslerin teftişi ile sınırlı olacaktı. Altıncı maddede ise, Fransız okullarının Türk yasalarına ya da İslam dinine aykırı her türlü propagandanın uzak duracakları taahhüt ediliyordu.¹⁰¹³

Türk Hükümeti'ne kabul ettirilmek istenen bu düzenleme için Fransız misyon şeflerinin onayı da alınmıştı. Misyon şefleri, düzenlemede yer alan güvenceleri asgari koşullar olarak görüyorlardı.¹⁰¹⁴ Dolayısıyla Türkiye'deki Fransız okullarının statüsüne ilişkin bu düzenlemenin Türk makamları tarafından olduğu gibi kabul edilmesi bekleniyordu. Bu düzenlemenin kabul edilmesi durumunda; ruhsat veya fermanları olmadığı için açılmasına izin verilmeyen Anadolu'daki pek çok Fransız okulu tekrar faaliyete geçebilecek, Türkçe verilen derslere ayrılan saatler kesin olarak belirlendiğinden Türk Hükümeti söz konusu derslerin programdaki ağırlığını artıramayacak, Türk öğretmenlerin belirlenmesinde Fransız okul müdürleri de söz sahibi olacak ve Fransızca dersler Türk teftişinin kapsamı dışında tutulabilecekti.

Fransız Hükümeti, 29 Ocak 1924 tarihli notayla, Türkiye'deki Fransız okullarının statüsüne ilişkin ortaya koyduğu koşulların Türk Hükümeti tarafından kabul edilmesini talep ediyordu. Bu koşullar kabul edildiği takdirde, Fransız

¹⁰¹³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Fransız Hükümeti Temsilcisi'nin Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 29.1.1924 tarihli nota.

¹⁰¹⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'nin Jessé-Curély'ye gönderdiği 22.1.1924 tarihli mektup.

Hükümeti de Lozan Barış Antlaşması'nın parlamentoda onaylanma sürecini hızlandırmak için gerekli çabayı gösterecekti.¹⁰¹⁵

Jessé-Curély'nin notadan bir gün sonra Paris'e gönderdiği telgraf, Türk Hükümeti'nin okullar sorununa ilişkin olarak kendisine dayatılmak istenen metne büyük bir tepki duyduğunu yansıtıyordu. Özellikle Türk teftişine kısıtlama getiren beşinci madde ciddi bir rahatsızlık uyandırmıştı.¹⁰¹⁶ 29 Ocak tarihli Fransız notasının ayrıntıları bir hafta içinde Türk basını tarafından da öğrenildi. 5 Şubat'tan itibaren Türk gazetelerinde Fransa'ya karşı büyük bir kampanya başladı.¹⁰¹⁷ Jessé-Curély, Paris'e gönderdiği 5 Şubat 1924 tarihli telgrafında, bunun okullar sorununda Fransa'yla bir anlaşmaya varmak istemeyen Türk Hükümeti'nin talimatıyla gerçekleştiğini kaydediyordu.¹⁰¹⁸

Türk basını, Fransa'nın bir notayla okullarına yönelik bazı imtiyaz taleplerinde bulunmasını ve Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını bu taleplerin kabul edilmesine bağlamasını Türk egemenliğine yönelik bir saldırı olarak algılamıştı. Basına göre, Osmanlı dönemindeki kapitülasyon zihniyeti yeniden ortaya çıkmıştı. Lozan'da Türkiye'nin büyük fedakarlığıyla çözüme kavuşturulmuş bir sorun Fransa tarafından tekrar pazarlık masasına getirilmek isteniyordu.

Türk basını Fransa'nın tutumunu hayret ve öfkeyle karşılamış olmakla birlikte tepkisini ölçülü bir dille yansıtmıştı. Akşam gazetesinin bu konuyu ele alan 5 Şubat tarihli makalesinde, "Fransa ile aramızda, mektepler meselesi diye mesele yoktur. Bütün meseleler gibi bu mesele de Lozan'da bir suret-i tesviyeye raptedilmiştir [çözüme bağlanmıştır]" deniyordu.¹⁰¹⁹ Lozan'ın tartışmaya açılmayacağı bütün gazetelerin ortak vurgusuydu. Örneğin 6 Şubat tarihli Vakit gazetesinde yer alan başmakalede "Lozan sulhü metni külldür [bütündür]: ya tasdik ya reddedilir. Fakat

¹⁰¹⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Fransız Hükümeti Temsilcisi'nin Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 29.1.1924 tarihli nota.

¹⁰¹⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 30.1.1924 tarihli telgraf.

¹⁰¹⁷ Türk basınında bu konuya ilişkin çıkan yazılardan ulaşabildiğimiz bazı örnekler için bkz. "Türk Vatani ve Fransız Mektepleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Şubat 1924, s.1; "Tasdik Ne Zaman?", **Akşam**, 5 Şubat 1924, s.1; Yunus Nadi, "Fransa ve Muahede", **Anadolu'da Yenigün**, 5 Şubat 1924, s.1; "Fransız Mektepleri Hakkında Garip İmtiyazat Talebi", **Tanin**, 6 Şubat 1924, s.1; "Fransızlar Ne İstiyorlar?", **Vakit**, 6 Şubat 1924, s.1; Ahmet Şükrü, "Hâlâ Eski Zihniyet", **Vatan**, 6 Şubat 1924, s.1; "Fransızlar Kapitülasyonların İhyasını Mı İstiyorlar?", **Tevhid-i Efkâr**, 6 Şubat 1924, s.1; İsmail Müştak, "Lozan Muahedesi ve Fransa", **Tanin**, 7 Şubat 1924, s.1.

¹⁰¹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 5.2.1924 tarihli telgraf.

¹⁰¹⁹ "Tasdik Ne Zaman?", **Akşam**, 5 Şubat 1924, s.1.

tasdikini muahede metni üzerinde yeni bir müzakereye talik etmek ve bu maksatla bu metni bir zemin-i müzakere yapmak imkânı yoktur” deniyordu.¹⁰²⁰ Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan 5 Şubat tarihli başmakalede ise Fransa’nın 29 Ocak 1924 tarihli notasında yer alan talepler sıralandıktan sonra “bütün bu taleplerle Türkiye Maarif Vekâleti’nin Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesini, millî bir devlete has olan, meriyetten men etmek nasıl mümkün olur?” diye soruluyordu.¹⁰²¹ Aslında Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşmazlığın özü bu soruda gizliydi. Türkiye egemen bir devlet olarak kendi eğitim düzeni üzerinde tek başına söz sahibi olmak istiyor ve yabancı okullara hiçbir özerk alan bırakmak istemiyordu. Fransa ise 29 Ocak 1924 tarihli notasında yer alan maddeleri Türk Hükümeti’ne kabul ettirerek 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin Fransız okullarına uygulanması konusunda bazı esneklikler elde etmek istiyordu. Bu anlaşmazlık, Lozan’da İsmet Paşa’nın İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine gönderdiği Türkiye’de bu devletlerin uyrukluğunda bulunan din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarının statüsüne ilişkin düzenlemeyi içeren 24 Temmuz 1923 tarihli ortak içerikli mektupların farklı yorumlanmasından kaynaklanıyordu. Türk Hükümeti bakımından konu Lozan’da kapanmıştı. Artık yabancı okullar da istisnasız olarak Türk kanun ve yönetmeliklerine uymak zorundaydılar. Türk gazetelerinin 29 Ocak tarihli Fransız notasına verdiği tepkiler de Türk Hükümeti’nin konuya bakış açısını yansıtıyordu. Türk gazetelerinde kullanılan ortak dil, bu kampanyanın arkasında Türk Hükümeti’nin bulunduğunu açıkça gösteriyordu. 1922 kasımından beri okullar konusunu bir türlü gündemden düşürmeyen Fransa, 29 Ocak tarihli notasından sonra bu kez basın üzerinden uyarılıyordu.

1924 şubatında Türkiye’deki Fransız okulları Fransa açısından bir “sorun”, Türkiye açısından ise Türk mevzuatına göre hareket etmeleri gereken özel öğretim kurumlarıydı. Şubat ayı itibarıyla bu temel görüş farklılığı Türkiye’deki Fransız okullarının varlığını Türk-Fransız ilişkileri açısından ciddi bir sorun haline getirmeye gebeydi. Nitekim Fransa’nın 29 Ocak 1924 tarihli notasıyla tırmanan “Fransız okulları sorunu”, 1924 şubatından itibaren Türkiye’nin tevhid-i tedrisat yönünde attığı adımlarla gerçek bir krize dönüşecekti.

¹⁰²⁰ “Fransızlar Ne İstiyorlar?”, **Vakit**, 6 Şubat 1924, s.1.

¹⁰²¹ “Türk Vatani ve Fransız Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Şubat 1924, s.1.

C. Dinî Semboller Krizi ve Fransız Katolik Okullarının Kapatılması

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı emperyalizminin etki alanı haline gelen İmparatorluk coğrafyasına hızla yayılan misyoner okulları, II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde devletin bütünlüğü açısından ciddi bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlamıştı. Dönemin devlet adamları, yabancı misyoner okullarını Batılı devletlerin nüfuz mücadelesinin bir aracı olarak görüyorlardı. Onlara göre bu kurumlar yaydıkları zararlı fikirlerle Osmanlı tebaasının devlete aidiyetini zayıflatıyor, ayrılıkçı görüşlerin güç kazanmasına yol açıyordu.¹⁰²² Osmanlı yönetimi, misyoner okullarında dinî propaganda yapıldığı yönünde yerleşmiş bir kanaate sahipti. Gerçekten de Protestan ve Katolik misyonerler, okullar, yetimhaneler ve diğer vasıtalarla Osmanlı Hıristiyanları ve özellikle de Ermeniler arasında kısmi başarılar elde edebilmişti.¹⁰²³ Müslümanların Protestanlaştırılması ya da Katolikleştirilmesi yönündeki misyonerlik faaliyetlerinin başarılı olamayacağı ise daha XIX. yüzyılın ilk yarısında anlaşılmıştı.¹⁰²⁴ Dolayısıyla Müslümanlar, Osmanlı topraklarında yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin hedef kitesini oluşturmamışlardı.¹⁰²⁵ Bununla birlikte misyonerler, eğitim vasıtasıyla Müslümanların Hıristiyanlığın erdemleri konusunda bilgi sahibi kılınabileceğine ve böylelikle Hıristiyanlığa karşı sahip oldukları önyargı

¹⁰²² Örneğin Abdülhamit'in Anadolu Islahatı Umum Müfettişi olarak görevlendirdiği Ahmet Şakir Paşa, Yıldız Sarayı'na gönderdiği raporlarda, Doğu Vilayetleri'ndeki misyon okullarını Ermeni gençlerinin devrimci fikirlerinin olgunlaştığı yuvalar olarak nitelendiriyor, ayrıca Kürt aşiret liderlerinin, özellikle de Kürt Alevilerinin kafalarına yıkıcı fikirler doldurmakla suçluyordu. Kieser, **a.g.e.**, s.254.

¹⁰²³ Anadolu'daki Protestan cemaatinin tarihsel gelişimi hakkında bkz. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s.81, 99-100. Kieser'in dikkat çektiği üzere, ailelerinden ve sosyal çevrelerinden koparılmış yetim çocuklar misyoner faaliyetlerinin en önemli hedef kitlelerinden birini oluşturmaktadır. Bkz. Kieser, **a.g.e.**, s.257.

¹⁰²⁴ 1831 yılında Şam'daki Lazarist misyonu başrahibi M. Poussou, üstü M. Etienne'e gönderdiği mektupta, "Türkiye'de bir Türkün din değiştirmesi, özellikle de kutsal ve bağınaz Şam şehri söz konusu ise, bence İncil'de okuduğumuz tüm mucizelerden bile daha büyük bir mucize olur. Kaldı ki, bir Türkün din değiştirdiği öğrenilirse, bunun kaçınılmaz sonuçları Hıristiyanlığa geçen kişinin öldürülmesi, misyonerlerin ülke dışına çıkarılması, hatta tüm misyonun ortadan kalkması olacaktır" diye yazmıştı. Bkz. M. Poussou, "Lettre de M. Poussou, supérieur de la mission des Lazaristes, à M. Etienne, procureur général de la congrégation des Lazaristes", **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol. 1, 1834, s.92. <http://via.library.depaul.edu/Annales/1>. ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) misyoner örgütünden Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight, Anadolu'da, 1830 mayısından ertesi yıl mayıs ayına kadar süren bir yıllık bir araştırma gezisi yapmışlardı. Smith, araştırmalarının sonuçlarını yayımladığı iki ciltlik kitabında Müslümanların Protestanlaştırılmasının olanaksız olduğunu kaydetmişti. Bkz. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s.31. Ayrıca bkz. İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", **Osmanlı'da Milletler ve Diploması**, 2.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.66.

¹⁰²⁵ Müslümanlar arasında Hıristiyanlığı benimseyenler olduysa da, bu tür vakalar çok nadirdir. Bkz. Roderic H. Davison, "Osmanlı Türkiyesi'nde Batılı Eğitim", çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Bellekten**, Cilt 51, Sayı 200, Ağustos 1987, s.1033-1035.

ve bağınazlıklarının kırılabilceğini düşünüyordı.¹⁰²⁶ Bu bakımdan misyoner okullarının, Müslümanların gelecekte Hıristiyanlığa kazanılması için bir altyapı hazırlama aracı olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

Fransız Katolik misyon okullarında Müslüman öğrencilerin din değıştirmesini hedefleyen açık bir dinî propaganda faaliyeti yürütülmüyordu.¹⁰²⁷ Böyle bir tavrın İslam dininin egemen olduğu bir coğrafyada büyük bir tepki toplayacağı ve okulların varlığını tehlikeye düşüreceğı biliniyordu. Ancak Müslüman öğrencilerin Katolik çocuklar için tasarlanmış bir eğitim ortamı içinde buldukları da açıktı. Fransızca derslerde sıklıkla İncil'den ve başkaca dinî metinlerden yararlanılıyor, tarih derslerinde Saint Louis* Fransa'sı ve Haçlı Seferleri ele alınıyordu. Okul içinde, sınıflarda, Hıristiyanlığı sembolize eden İsa figürleri, haçlar, kilise azizlerinin resim ve heykelleri bulunuyordu. Misyoner öğretmenler, üzerlerinde bağılı buldukları tarikat ya da topluluğa özgü dinî kıyafetler taşıyorlardı. Müslüman öğrencilerin, Katolik olsun olmasın tüm öğrencilerle birlikte din derslerine ve dualara katılmasının zorunlu tutulduğu okullar da mevcuttu.¹⁰²⁸

Tüm bu olguların varlığına rağmen, çocuklarına iyi bir Fransızca eğitim aldirmek isteyen, bazı misyon okullarında verilen nitelikli ticaret eğitiminin çocuklarına gelecekte iyi bir kariyer yapma fırsatı sunduğunu düşünen elit bir Müslüman kesim, 1880'lerden itibaren Fransız Katolik misyon okullarına yönelmişti.¹⁰²⁹ İstanbul Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji de elit Müslüman ailelerin

¹⁰²⁶ Bocquet, **a.g.m.**, s.8.

¹⁰²⁷ Ergin, **a.g.e.**, s.777-778.

* Katolik Kilisesi tarafından aziz ilan edilen Fransa Kralı IX. Louis (1226-1270) kastediliyor.

¹⁰²⁸ Bkz. Bocquet, **a.g.m.**, s.5-6. Beyrut'ta Cizvitlerin idaresindeki *St. Joseph* Üniversitesi'nde 1875 yılında hazırlanan yönetmeliğe göre Musevi ve Müslüman öğrenciler de dahil olmak üzere bütün öğrencilerin dinî ayinlere katılması bir zorunluluktur. Ancak bu kural Musevi ve Müslüman öğrencilerden yalnızca yatılı olanlara uygulanıyordu. Bkz. Chantal Verdeil, "Un établissement catholique dans la société pluriconfessionnelle de la fin de l'Empire ottoman", **Cahiers de la Méditerranée**, vol. 75, 2007, [çevrimiçi], eklenme tarihi 21 Temmuz 2008, URL : <http://cdlm.revues.org/document3373.html>. adresinden 24 Ağustos 2008 tarihinde erişilmiştir. İstanbul Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji'nde Hıristiyan olmayan öğrenciler Katolik öğrencilerle birlikte din dersine zorlanmıyorlar ve Şapel'e götürülmüyorlardı. Musevi ve Müslüman öğrenciler ahlak dersinden ya da ahlakla ilgili ayrı bir metin üzerinden ayrı bir sınava giriyorlar, dolayısıyla Hıristiyan öğrencilerden farklı bir eğitim görüyorlardı. Ortodoks Hıristiyan öğrenciler de benzer bir uygulamaya tabi tutuluyorlardı. Bkz. Michel ve Serezli, **a.g.e.**, s.19. İstanbul Pangaltı Notre Dame de Sion Kız Okulu'nda daha 1860'lardan itibaren Katolik olmayan Hıristiyan öğrenciler, ailelerinin rızası alınarak okuldaki ibadetlere katılıyorlardı. Katolik öğrencilere verilen din derslerinden ise muaf tutuluyorlardı. Musevi ve Müslüman öğrenciler de din dersi (catéchisme) yerine ahlak dersine girerlerdi. Bkz. Özen, **a.g.e.**, s.71, 120, 127.

¹⁰²⁹ Bkz. Bocquet, **a.g.m.**, s.3-7. Bocquet, Müslüman ailelerin 1880'lerden itibaren Fransız Katolik misyon okullarına gösterdiği ilgi artışından söz ederken, Şam ve Halep gibi Osmanlı Suriyesi'ndeki

yoğun ilgi gösterdiği Fransız eğitim kurumlarının başında geliyordu. II. Abdülhamit'in gözdelelerinden olan Müşir Fuat Paşa (1835-1931), sekiz oğlunu bu kolejde okutmuştu.¹⁰³⁰ Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunda bulunan Ali Fuat (Cebesoy), Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun kurucusu Reşit Saffet (Atabinen) gibi isimler de *St. Joseph* Koleji'nde öğrenci olmuşlardı.¹⁰³¹

II. Meşrutiyet döneminde *St. Joseph* Koleji başta olmak üzere İstanbul'daki Fransız misyon okullarına ilgi daha da artmıştı.¹⁰³² Anlaşılan o ki, çocuklarının Batılı bir eğitim almasını, İmparatorluk coğrafyasında en geçerli yabancı dil olan Fransızca'yı iyi öğrenmesini isteyen orta ve üst sınıflara mensup Müslüman aileler, toplumsal statülerinin bir gereği olarak Fransız misyon okullarını Türk okullarına tercih ediyorlardı. Bunların içinde çocuklarını misyon okullarına yatılı olarak gönderenler dahi vardı.¹⁰³³ Bu durum, elit Müslüman ailelerin Fransız Katolik misyon okullarına dinî gerekçelerle bir güvensizlik duymadıklarının ya da toplumsal statülerini koruma motivasyonunun dinî çekincelerinin önüne geçtiğinin bir göstergesiydi.

İstanbul'un İtilaf kuvvetlerinin işgali altına girmesi bile, Müslüman Türk aileleri çocuklarını Fransız misyon okullarına göndermekten alıkoymamıştı.¹⁰³⁴ İtilaf

kentlerden örnekler vermektedir. Ancak bu olgu, sadece Osmanlı Suriyesi'yle sınırlı değildir. İstanbul'da da benzer bir eğilim gözlenmektedir. Örneğin İstanbul Pangaltı'daki *Notre Dame de Sion* Kız Okulu'nda Müslüman öğrenci isimlerine rastlanan en erken tarih 1886 yılıdır. Bkz. Özen, **a.g.e.**, s.78. Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji'nde Müslüman öğrencilerin kayıt yaptırdığı en erken tarih ise 1887 yılıdır. Bkz. Michel, **Saint-Joseph'in Öyküsü-1**, s.55.

¹⁰³⁰ Ergin, **a.g.e.**, s.777-778; Michel, **Saint-Joseph'in Öyküsü-1**, s.55.

¹⁰³¹ Bkz. **aynı eser**, s.53-54, 56.

¹⁰³² Pernot'nun raporunda yer alan istatistiklere göre, 1912 yılında Frerlerin Kadıköy'deki *St. Joseph* Koleji'nin 693 öğrencisinden 269'u, yani yaklaşık % 40'ı, Asompsiyonistlerin Kumkapı'daki kolejinin 132 öğrencisinden 64'ü, yani % 48'i, Marist Frerlerin Üsküdar'daki *Immaculée Conception* Koleji'nin 201 öğrencisinden 80'i yani yaklaşık % 40'ı, Lazaristlerin idaresi altındaki *St. Benoît*, *Ste. Pulchérie* ve Bebek kolejlerinde ise toplam 530 öğrenciden 134'ü, yani yaklaşık % 25'i Müslüman öğrencilerdi. Bkz. Pernot, **Rapport sur un voyage d'étude...**, s.310-311.

¹⁰³³ Pernot, Müslüman ailelerden bazılarının çocuklarını *St. Joseph* Koleji'ne yatılı olarak verdiğini belirtir. Bkz. Pernot, **Rapport sur un voyage d'étude...**, s.9.

¹⁰³⁴ İstanbul'un işgal altında bulunduğu 1920-1921 ders yılında Kadıköy *St. Joseph* Koleji'nin 728 öğrencisinden 149'u, yani % 20'sini, Marist Frerlerin Üsküdar'daki *Immaculée Conception* Koleji'nin 204 öğrencisinden 95'i, yani yaklaşık % 47'sini, Asompsiyonistlerin Kumkapı'daki kolejinin 285 öğrencisinden 102'si, yani yaklaşık % 36'sını Müslüman öğrenciler oluşturuyordu. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 358'de Kadıköy *St. Joseph*, Üsküdar *Immaculée Conception* ve Kumkapı Asompsiyonist kolejlerinin 1920-1921 ders yılına ait bilgi formları. Örneğin İstanbul Teknik Üniversitesi'nde 1959-1962 yılları arasında rektörlük yapan Fikret Narter (1911-2000), 1921 yılında ailesi tarafından *St. Joseph* Koleji'ne kaydettirilmiştir. Narter'in babasının büyükbabası olan Hasan Rıza Paşa (1809-1877), Osmanlı Devleti'nde en yüksek düzey askeri rütbe olan ve bugünkü Millî Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı'na denk düşen seraskerlik rütbesine ulaşmış bir asker

kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra, 6 Ekim 1923'te İstanbul'a giren Türk birliklerinin komutanı General Şükrü Naili Paşa'nın, ertesi günü kızını Pangaltı *Notre Dame de Sion*, oğlunu ise Kadıköy *St. Joseph* Koleji'ne kaydettirmesi¹⁰³⁵ bu kurumlara duyulan güven ve ilginin açık bir kanıtıydı. Cumhuriyet döneminde de bu ilgi devam edecek ve Fransız Katolik misyon okullarındaki Türk öğrenci sayısı artacaktı. Bununla birlikte, misyoner okullarında dinî ve siyasi propaganda yapıldığına dair II. Abdülhamit döneminde yerleşen algı, Cumhuriyet döneminde de varlığını koruyacak, basında yabancı okullar üzerine çıkan olumsuz yazılar da bu algıyı her zaman canlı tutacaktı.

1922-1923 ders yılı içinde Türkiye'deki Fransız Katolik misyon okulları Türk kamuoyunda din propagandası yaptıkları yönünde eleştiriye uğramamış ve hükümet dinî niteliğinden dolayı bu kurumlara karşı sıkı tedbirler almaya başlamamıştı. Yalnızca Zonguldak'taki Fransız Katolik misyon okulları dinî bir gerekçeyle ciddi bir yaptırımla karşı karşıya kalmıştı. Zonguldak Maarif Müdürü'nün Ankara'ya gönderdiği haberlere göre, bu okullar hem Türk teftişini kabule yanaşmıyor hem de bir Ermeni papaz vasıtasıyla Türk çocuklarına zorla din dersi okutuyorlardı.¹⁰³⁶ Bu durum karşısında Maarif Vekâleti, Zonguldak Mutasarrıflığı'na okulların kapatılması emrini vermiş¹⁰³⁷ ve Ağustos 1923'te kapatılan okulların birkaç ay boyunca açılmasına izin verilmemişti. 21 Ağustos'ta Zonguldak'taki Fransız eğitim kurumlarının tekrar açılması için Zonguldak Mutasarrıflığına bir dilekçeyle başvuran Ereğli Şirket-i Osmaniyesi (Société Ottomane d'Héraclée) Genel Müdürü ve okulların mesul müdürü Paul Duroy, Türk çocukların Katolik din derslerini almaya ve ayinlere katılmaya zorlanmadığı konusunda güvence vermişti.¹⁰³⁸ Türk makamlarının ve Türk basınının Fransız okullarında dinî propaganda yapıldığı yönündeki suçlamaları

ve devlet adamıdır. Fikret Narter'in *St. Joseph* Koleji'ndeki öğrencilik yılları hakkında bkz. Fikret Narter, **Mes années à Saint-Joseph 1923-1931**, Özel Saint-Joseph Fransız Lisesi, İstanbul, 2000.

¹⁰³⁵ Özen, **a.g.e.**, s.118.

¹⁰³⁶ **BOA**, HR. İM., 80/51, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı'na gönderdiği 18 Eylül 1339 (1923) tarihli resmî yazı.

¹⁰³⁷ Okulların kapatılma nedenleri hakkında bkz. **BCA**, 180.09/27.141, Zonguldak Mutasarrıfı'nın Maarif Vekâleti'ne gönderdiği 25 Ağustos 1339 (1923) tarihli ve 1979/192 sayılı resmî yazı. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Frère Siméon-Marie'nin Doğu'da Fransız Okulları Müfettişi Garoby'ye gönderdiği 17.5.1923 tarihli mektup.

¹⁰³⁸ **BCA**, 180.09/27.141, Ereğli Şirketi Müdür-i Umumisi Paul Duroy'nın Zonguldak Mutasarrıflığı'na gönderdiği 21 Ağustos 1339 (1923) tarihli mektup.

karşısında okul idareleri her zaman benzeri tepkiler verecek ve dinî tarafsızlığa aykırı hiçbir tutum içinde olmadıklarını yineleyeceklerdi.¹⁰³⁹

1923-1924 ders yılı başından itibaren yabancı okulları daha sıkı bir denetime tabi tutmak isteyen Türk Hükümeti, dikkatini misyoner eğitim kurumlarının dinî propaganda kapsamında gördüğü uygulamalarına ve dinsel görünümüne yoğunlaştırdı.

Dinî semboller krizine giden yol, ilk olarak İzmir'deki Fransız Katolik misyon okullarının teftişiyle açıldı. 1923 ekiminin ikinci yarısında İzmir'in banliyölerindeki Fransız Katolik misyon okullarını teftişe giden iki Türk müfettiş, sınıflarda bulunan haçların ve diğer dinî sembollerin kaldırılması emrini okul idarelerine resmen bildirdiler.¹⁰⁴⁰ Müfettişlerin Ankara'dan geldiğini söyledikleri bu emre uyulmadığı takdirde okullar kapatılacaktı.¹⁰⁴¹

Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde İzmir'de çıkan Türk Sesi gazetesi de, yabancı okullara ve özellikle de Frerlerin İzmir'deki en önemli eğitim kurumu olan *St. Joseph Koleji*'ne karşı bir kampanya başlattı. 22 Ekim tarihli Türk Sesi gazetesine göre, *St. Joseph Koleji*'nde öğrenciler resmî tatil olan Cuma günlerinde okula gelmeye zorlanıyor, Türk ve Müslüman öğrencilere Hıristiyanlık tarihi öğretiliyor, ayrıca Katolik inancını yaymak amacıyla kurulan kolejin tüm sınıflarında her gün birer saat verilen din dersine Türk ve Müslüman öğrenciler de katılmak zorunda

¹⁰³⁹ İzmir'de Lazaristlerin idaresindeki *Sacré-Cœur Koleji* Müdürü Louis Goidin, 21 Mart 1924'te "Le Levant" gazetesinde yayımlanan yazısında Fransız okullarında din propagandası yapıldığı yönünde "Sada-yı Hak" gazetesinde dile getirilen suçlamaları kesin bir dille reddetmiştir. Goidin, İzmir'de çalıştığı 14 yıl içinde Fransız okullarınca bir tane Türkün bile din değiştirerek Hıristiyan yapıldığını görmediğini, 40 yıldır Türkiye'de bulunan Lazarist rahip Poulin'in de aynı şeyleri söyleyeceğini dile getirmiştir. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, Louis Goidin'in Le Levant gazetesinde yayımlanan 21 Mart 1924 tarihli makalesi. "La Croix" gazetesinin 10 Nisan 1924 tarihli sayısında, Kadıköy'de *Frères des Ecoles Chrétiennes* idaresindeki *St. Joseph Koleji* ve Ticaret Enstitüsü mezunu bir Türk'ün mektubuna yer vererek, Fransız okullarında hiçbir din propagandası yapılmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Frerlerin eski öğrencisi mektubunda bu okullarda hiçbir dinî baskıya maruz kalmadığını açıkça belirtmiştir. Bkz. "Les écoles françaises d'Orient jugées par un sujet turc", *La Croix*, 10 Avril 1924, s.3.

¹⁰⁴⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 13.11.1923 tarihli mektup.

¹⁰⁴¹ İzmir Alaybey'deki *Saint Joseph de l'Apparition* rahibeleri idaresindeki okulun teftişi hakkında bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, Başrahibe Stéphanie'nin Fransa'nın İzmir Başkonsolosu'na gönderdiği 8.11.1923 tarihli mektup. Karşıyaka'daki *Notre Dame de Sion* okulunun teftişi hakkında bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, "Rapport sur la visite des Inspecteurs à l'Institut Notre Dame de Sion" başlığını taşıyan 9.11.1923 tarihli rapor.

bırakılıyordu.¹⁰⁴² Aynı gazetenin 8 Kasım tarihli nüshasında ise, İzmir Kızılçullu Amerikan Koleji'nde Türk öğrenciler dahil olmak üzere tüm öğrencilerin kiliseye götürülerek ayinlere katıldığı yazılıyordu.¹⁰⁴³ 9 Kasım tarihli Türk Sesi gazetesinde İzmir Maarif Müdürlüğü'nün Göztepe, Bornova, Buca ve Karşıyaka *Notre Dame de Sion* Fransız okullarının kapatılması kararını vermesi için İzmir Valiliği'ne başvurduğu belirtiliyordu. Gazeteye göre, okulların kapatılma gerekçelerinden biri Maarif Vekâleti'nin tayin ettiği Türk öğretmenleri kabul etmemeleri, diğeri ise öğrencilerin dinî ve millî duygularını rencide eden küçük heykelleri sınıflardan kaldırmamaktaki ısrarlarıydı.¹⁰⁴⁴ Gerçekten de İzmir'deki Fransız Katolik misyon okulları, dinî sembollerin sınıflardan kaldırılması emrine uymayarak Türk idaresine karşı ortak bir direniş gösterdiler. İzmir'deki Fransız Başkonsolosu Graillet ve İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser Vekili Jessé-Curély, dinî sembollerin

¹⁰⁴² MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, Extrait du Turksessi du 22 Octobre 1923. Türkiye'deki yabancı okullarda dinî nitelikte ya da Türklük aleyhinde propaganda yapıldığına dair iddialar Maarif Vekâleti'nin bu okullara otoritesini kabul ettirdiği 1920'lerin ikinci yarısından sonra da hep devam etmiştir. Yabancı okulların devletin mutlak denetimi altında bulunduğu 1930'lu yıllarda bile Türk basınında yabancı okullarda dinî propaganda yapıldığına dair haberlere rastlamak mümkündür. Bkz. "Tanassur ettirilen iki yavrunun hali ne olacak?", **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1931, s.1; "Yeni Bir Tanassur Hâdisesi", **Cumhuriyet**, 12 Kanunuevvel 1931, s.2; "Tarsus Amerikan lisesinde din propagandası mı yapılıyor?", **Cumhuriyet**, 27 Teşrinievvel 1934, s.2. Türk gazetelerinde yer alan bu iddialara ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira yabancı okulların din propagandası yaptığı tespit edildiğinde, yürürlükte olan 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 37, 39 ve 41. maddeleri gereğince söz konusu okulların kapatılması idari makamların yetkisi dahilindedir. Bkz. **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 133, 18 Ağustos 1941, s.219. Yabancı okulların Türklük aleyhinde faaliyette buldukları ya da din propagandası yaptıkları tespit edildiği durumlarda söz konusu okullar geçici bir süre için ya da devamlı olarak kapatılmışlardır. Örneğin İstanbul Beyoğlu'nda *Filles de la Charité* tarafından idare edilen *Ste Pulchérie* Okulu yapılan bir teftiş sonucunda öğrencilerinin elinde Türklük aleyhine ifadeler içeren ders kitapları bulunması nedeniyle 16 Mayıs 1927'de geçici bir süre için kapatılmıştır. *Ste Pulchérie* Okulu'nun kapatılması hakkında bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Brugère'in Ankara'daki Fransız Büyükelçiliği'ne gönderdiği 17.5.1927 tarihli telgraf. Ayrıca bkz. "Bir Fransız Mektebi", **Milliyet**, 13 Mayıs 1927, s.2; "Sen Pülşeri Fransız Mektebinin Seddi", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1927, s.2. Türkiye'deki Fransız diplomatların Türk makamların nezdindeki girişimleri sonucunda okul 31 Mayıs 1927'de tekrar açılmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Millot'un İstanbul'daki Fransız Başkonsolosluğu'na gönderdiği 29.5.1927 tarihli telgraf. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 374, Fransa'nın İstanbul Başkonsolosluğu'ndan Ankara'daki Fransız Büyükelçiliği'ne gönderilen 31.5.1927 tarihli telgraf. Bursa Amerikan Kız Koleji'nde üç Türk kızının öğretmenlerinin telkinleriyle din değiştirerek Protestanlığa geçtiği tespit edilmiş ve Maarif Vekâleti'nin emriyle okul kapatılmıştı. Kız öğrencilere dinî telkinde buldukları iddia edilen öğretmenler de mahkemeye çıkarılarak 3'er gün hapis ve 3'er lira para cezasına çarptırılmışlardı. Bkz. Sezer, **a.g.e.**, s.51.

¹⁰⁴³ MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, Du Turksessi du 8 Novembre 1923. Bkz. BOA, HR. İM., 48/186, İzmir Maarif Müdürlüğü'nün 25.11.1339 (1923) tarihli raporunun sureti. Bkz. Tutsak, **a.g.e.**, s.249.

¹⁰⁴⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'in İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 13.11.1923 tarihli mektup. Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 41. maddesine göre yasa ve yönetmeliklere aykırı hareketlerinden dolayı bir okulun kapatılmasına Maarif Müdürü'nün görüşü alınarak Vali tarafından karar veriliyordu. Bkz. **T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 133, 18 Ağustos 1941, s.219.

sınıflardan kaldırılması emrini yerel makamların bir yetki aşımı olarak değerlendirerek Fransız misyon okullarının direnme kararına destek verdiler.¹⁰⁴⁵ Maarif Vekâleti, 17 Kasım'da İzmir Valiliği'ne Karşıyaka *Notre Dame de Sion*, Buca, Bornova ve Göztepe'deki okulların hükümet emrine uymayı taahhüt edinceye kadar kapatılmalarını uygun bulduğunu bildiren bir telgraf gönderdi.¹⁰⁴⁶ İzmir'deki yerel makamlarla Fransız okulları arasındaki gerginlik bir süre daha devam ettiyse de, *St. Joseph Koleji*'nin kısa bir süre kapalı kalması dışında diğer okullar faaliyetlerini sürdürdüler. Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin verdiği bilgiye göre, sorun Fransız okullarının hükümet emirlerine uymayı kabul etmeleri ile çözüme kavuşmuş gibi görünüyordu.¹⁰⁴⁷

Fransa'nın İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Jessé-Curély'nin dinî sembollere ilişkin yaşanan krizin İstanbul'daki Fransız okullarını da etkileyebileceği endişesine rağmen¹⁰⁴⁸ 1923 kasımında yaşanan sorun yalnızca İzmir ve banliyölerindeki okullarla sınırlı kaldı. Frerlerin idaresindeki *St. Joseph Koleji* dışında kent merkezindeki diğer Fransız misyon okulları dinî semboller krizinden etkilenmedi.¹⁰⁴⁹ İzmir'deki İtalyan Katolik misyon okullarına ise dinî sembollerin kaldırılmasına ilişkin herhangi bir tebligat gönderilmedi.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 13.11.1923 tarihli mektup. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'ye gönderdiği 21.11.1923 tarihli mektup.

¹⁰⁴⁶ BCA, 180.09/27.143, Maarif Vekâleti'nden İzmir Vilayeti'ne gönderilen 17 Teşrin-i Sani 1339 (1923) tarihli, 634/30 sayılı yazı.

¹⁰⁴⁷ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Graillet'nin Jessé-Curély'ye gönderdiği 18.12.1923 tarihli telgraf. Kasım 1923'te İzmir'de Fransız Katolik misyon okulları ile yerel Maarif idaresi arasında yaşanan sorunların tam olarak nasıl çözüme kavuşturulduğuna dair Fransız ve Türk arşivlerinde konuyu yeterince aydınlatıcı bir belgeye rastlayamadık. Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet, 18 Aralık 1923 tarihli telgrafında Fransız okullarının hükümetin emirlerine uymayı kabul etmeleriyle sorunun çözüldüğünden bahsetmektedir. Ancak herhangi bir ayrıntı vermemektedir. Graillet'nin 16 Şubat 1924'te İstanbul'daki Fransız temsilciye gönderdiği mektupta Kasım 1923'te İzmir'de dinî sembollere ilişkin Fransız okulları ile Türk makamları arasında yaşanan soruna değinilmiştir. Graillet'nin bu mektuptaki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Türk yetkililer, Fransız okullarının ve Fransız diplomasisinin itirazları sonrasında sınıflardan dinî sembollerin kaldırılması konusundaki ısrarlarından vazgeçmişlerdir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 16.2.1924 tarihli mektup.

¹⁰⁴⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 4.11.1923 tarihli telgraf.

¹⁰⁴⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 13.11.1923 tarihli mektup.

¹⁰⁵⁰ İzmir'deki İtalyan Katolik misyon okullarında da dinî resim ve heykeller bulunduğu halde, yerel Maarif Müdürlüğü'nün niçin sadece bazı Fransız misyon okullarına dinî sembollere ilişkin bir kısıtlama getirdiği Fransız diplomasi temsilcilerince Türk Hariciyesi'ne sorulmuştur. Bu konuya ilişkin

Kasım 1923'te İzmir'de Fransız Katolik misyon okullarıyla sınırlı kalan dinî semboller krizi aslında çözüme kavuşmuş değildi. Nitekim, 10 Ocak 1924'te Türk yetkililerle Türkiye-Vatikan ilişkilerini konuşmak üzere Ankara'ya hareket eden Vatikan temsilcisi Monsenyör Filippi ve Monsenyör Cesarano'nun gündem maddelerinden biri de Katolik misyon okullarındaki dinî semboller sorunuydu.¹⁰⁵¹ Şubat 1924'te, konunun bu kez Türkiye'deki tüm yabancı okulları kapsayacak biçimde yeniden gündeme taşınması, Vatikan heyetinin Ankara'daki temaslarında dinî semboller sorununun çözümüne ilişkin olumlu bir sonuç elde edemediğini gösteriyordu.

Maarif Vekâleti, 7 Şubat 1924'te tüm Maarif müdürlerine yabancı okullarda dinî öğretim ve sembollere ilişkin önemli hükümler içeren bir genelge gönderdi. 3370/758 sayılı bu genelgenin giriş kısmında, yabancı okulların bazılarında ibadet ve dinî ayinlere öğretimden daha fazla vakit ayrılarak her din ve mezhepten bütün öğrencilerin ibadet ve dinî ayinlere dahil edildiklerinin, ayrıca söz konusu okulların dersane, salon ve bahçelerinde dinî tasvirler bulundurulduğunun haber alındığı belirtiliyordu. Genelgenin devamında din yayma amacını güden bu türden davranışlara kayıtsız kalmamayacağı ve hoşgörü gösterilemeyeceği, eğitim kurumu görüntüsü altında dinî hedefler izleyen ve bütün mesailerini bu hedefe yönelttikleri anlaşılan okulların derhal kapatılacağı vurgulanıyordu. Genelge hükümlerine göre yabancı okullar dinî öğretimde bulunabilecek ve ibadethane olarak belirledikleri bir mekânda dinî ayin yapabilecekler, ancak ibadethane dışında dinî ayin yapmalarına ve dinî tasvirler buldurmalarına izin verilmeyecekti. Ayrıca yabancı okulların kurucularının mezhebinden olmayan gayr-i Müslim çocuklar ile Müslüman çocukların zorla ya da kendi istekleri dahilinde din derslerine ve ayinlere katılmaları da kesin bir şekilde yasaklanıyordu. Genelgenin sonunda, bu hükümlerin tam olarak uygulanması için okulların sık sık ve özenle teftiş edilmesinin gereğine dikkat

Türk makamları arasındaki yazışmalar için bkz. **BOA**, HR. İM., 22/136, İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Murahhası Adnan Bey'in Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 19.11.1339 (1923) tarihli telgraf. **BCA**, 180.09/27.143, Hariciye Vekâleti'nin Maarif Vekâleti'ne gönderdiği 21 Teşrin-i Sani 1339 (1923) tarihli ve 608/805 numaralı yazı. **BCA**, 180.09/27.143, Maarif Vekâleti'nin Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 22 Teşrin-i Sani 1339 (1923) tarihli ve 872/42 numaralı cevabi yazı.

¹⁰⁵¹ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 10.1.1924 tarihli telgraf. Monsenyör Filippi ve Monsenyör Cesarano, Ankara'daki ziyaretlerinde, Türkiye ile Vatikan arasında doğrudan diplomatik ilişkiler kurma konusunda Hariciye Vekili İsmet Paşa başta olmak üzere çeşitli yetkililerle görüşmüşlerdi. Bkz. Rinaldo Marmara, **Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru**, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012, s.136-140.

çekiliyor ve bu konuda hoşgörölü davranan ya da kayıtsız kaldıkları anlaşılan maarif memurlarının şiddetle cezalandırılacakları vurgulanıyordu.¹⁰⁵²

Türkiye'deki tüm yabancı misyon okullarının laikleştirilmesini hedefleyen bu genelge, çoğunluğu Katolik misyonerlerin idaresi altında bulunan Fransız okulları için çok kaygı verici bir gelişmeydi. Genelgenin yarattığı ilk tepkiler İzmir ve Edirne'deki Fransız konsoloslarının İstanbul'daki Fransız temsilci Jessé-Curély'ye gönderdikleri mektuplara yansımıştı. İzmir Başkonsolosu Graillet, 16 Şubat 1924 tarihli mektubunda, Maarif Vekâleti'nin 7 Şubat 1924 tarihli genelgesinin genel kapsamlı bir düzenleme olduğunu, dolayısıyla ağır sonuçlar yaratabileceğini öngörüyordu. Graillet, özü itibarıyla dinî niteliğe sahip olan bu hassas sorunun kilise makamlarının yetkisi dahilinde bulunduğunu, konsolosluğun böyle bir konuda sorumluluk almasının doğru olmadığını savunuyordu. Bu nedenle kentte bulunan Fransız Katolik misyon okullarını hem İzmir'deki Latin Başpiskoposluğu'na hem de İstanbul'daki Katolik misyon şeflerine başvurmaları yönünde teşvik etmişti. Ancak Graillet'nin aldığı duyumlara göre, bazı Fransız ve İtalyan Katolik misyonlarının genelgenin uygulanması konusunda kendilerine yol göstermesi için başvurdukları İzmir Başpiskoposu, bu konuda açık bir tavır almaktan kaçınmıştı. Şöyle ki, başpiskopos, İzmir'deki Katolik misyonlarını Vatikan'ı bilgilendirmeleri şartıyla genelgenin uygulanması konusunda serbest bırakmıştı. Okullarında dinî propaganda yaptıklarına yönelik suçlamaları haklı gösterebilecek hiçbir davranış içerisinde bulunmadıklarını ileri süren İzmir'deki Fransız Katolik misyon şefleri, Maarif Vekâleti'nin bu genelgesine karşı ortak bir direniş gösterme eğilimindeydi. Başkonsolos Graillet de bu konuda onları haklı buluyor ve destekliyordu.¹⁰⁵³

7 Şubat tarihli Maarif Vekâleti genelgesinin Edirne'deki Fransız Katolik misyonlarında yarattığı tepki İzmir'dekilerle örtüşüyordu. Edirne'deki Fransız Konsolos Péretié, 16 Şubat 1924 tarihli mektubunda, kentteki Fransız misyonerlerin genelge hükümlerine razı olmaktansa okullarını kapatmayı tercih edecek denli büyük bir rahatsızlık duyduklarını bildiriyordu. Péretié, misyonerlere hükümete karşı açıkça

¹⁰⁵² **BCA**, 180.09/24.130, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 7 Şubat 1340 (1924) tarihli ve 3370/758 sayılı genelgesi. Genelge metni, 7 Şubat'ta bazı gazetelerde aynen yayımlanmıştır. Bkz. "Ecnebi Mektepler", **Vatan**, 7 Şubat 1924, s.2; "Ecnebi Mekteplerde", **Anadolu'da Yenigün**, 7 Şubat 1924, s.3.

¹⁰⁵³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser'e gönderdiği 16.2.1924 tarihli mektup.

karşı koymaktan kaçınmalarını tavsiye etmişti. Misyonerler, “nezaketsiz ve saldırgan” bir dille kaleme alınmış bu emre cevap vermemekle yetineceklerdi.¹⁰⁵⁴

İzmir ve Edirne’deki Fransız konsolosların genel izlenimi, birbirini takip eden Maarif genelgeleriyle Türkiye’deki yabancı okullara hiçbir özerk alan bırakılmadığı yönündeydi. Konsoloslara göre bu bilinçli bir politikaydı. Aslında Türk Hükümeti, idari müdahalelerle özgür çalışma koşullarını sürekli olarak daralttığı yabancı okulların tümüyle ortadan kalkmasını hedefliyordu. Konsoloslar, 7 Şubat tarihli genelgeyi de bu politika doğrultusunda atılan bir adım olarak görüyorlardı.¹⁰⁵⁵

Fransa’nın İstanbul’daki temsilcisi Jessé-Curély, 20 Şubat 1924’te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré’ye gönderdiği mektupta, 7 Şubat tarihli genelgeyi politik açıdan yorumluyordu. Ona göre Türk Hükümeti, bu genelgeyle okullar sorununu kasıtlı olarak dinî alana taşımıştı. Böylelikle çoğunluğu dinî nitelik taşıyan Fransız eğitim kurumlarını güç durumda bırakarak Fransız Hükümeti’nin yanıt beklediği, Fransız okullarının statüsüne ilişkin düzenlemeyi içeren 29 Ocak tarihli notasını atlatmaya çalışıyordu. Jessé-Curély, Türklerin bu oyalama girişimine aldanmadan Türkiye’deki Fransız okullarının hukuki statüsü sorununa çözüm bulunmasının Fransa’nın öncelikli hedefi olduğunun unutulmaması gerektiğini vurguluyordu.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵⁴ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Fransa’nın Edirne Konsolosu L. Péretié’nin İstanbul’daki Vekil Yüksek Komiser Jessé-Curély’ye gönderdiği 16.2.1924 tarihli mektup.

¹⁰⁵⁵ İzmir Başkonsolosu Graillet, Türk Hükümeti’nin idari tedbirler yoluyla yabancı okulları kaldırma amacı güttüğünü ima etmektedir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa’nın İzmir Başkonsolosu Graillet’in İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiser’e gönderdiği 16.2.1924 tarihli mektup. Garoby, 18 Mart 1924 tarihli mektubunda 1923 yılı başlarından itibaren Türk idaresinin Fransız okullarına gönderdiği genelgeleri derleyerek bir liste hazırladığını bildiriyordu. Garoby, bu genelgelerin çok sayıda ve genellikle birbirini tekrar eder nitelikte olduğunu, kendisinin bunların içinden önemli olanları seçtiğini belirtiyordu. MAEP, SOFE, Carton 169, Jean Garoby’nin 18.3.1924 tarihli mektubu. Fransa’nın Edirne Konsolosu Péretié’nin 16 Şubat 1924 tarihli mektubunda Maarif Müdüriyeti’nin Fransız okullarına kısa aralıklarla gönderdiği dört genelgeden söz ediliyordu. Mektuba ekli bu genelgelerin ilki daha önce söz edilen 7 Şubat 1924 tarihli yabancı okullarda dinî öğretim ve sembollere ilişkin genelgeydi. 15 Ocak 1924 tarihli ikinci genelge Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin ders programındaki yerine ve bu dersleri verecek öğretmenlerin çalışma koşullarına ilişkin düzenlemeleri içeriyordu. 23 Ocak 1924 tarihli üçüncü genelge Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası dersleri öğretmenlerinin maaşlarına ilişkin talimatlar içeriyordu. 17 Ocak 1924 tarihli dördüncü genelge ise yabancı okullarda kullanılan ders kitaplarının denetimine ilişkin talimatlar içeriyordu. Bkz. MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Fransa’nın Edirne Konsolosu L. Péretié’nin İstanbul’daki Yüksek Komiser Vekili Jessé-Curély’ye gönderdiği 16.2.1924 tarihli mektubun ekleri. Fransa’nın Edirne Konsolosu Péretié de, açık bir dille Türk Hükümeti’nin genelgeler yoluyla Fransız okullarının kapanmasını hedeflediğini belirtmektedir. Bkz. MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Fransa’nın Edirne Konsolosu L. Péretié’nin İstanbul’daki Yüksek Komiser Vekili Jessé-Curély’ye gönderdiği 16.2.1924 tarihli mektup.

¹⁰⁵⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély’nin Poincaré’ye gönderdiği 20.2.1924 tarihli mektup.

Jessé-Curély, 20 Şubat tarihli mektubunda İstanbul'daki Fransız Katolik misyonların üst düzey yetkilileriyle yaptığı görüşmelerden de söz ediyordu. Misyon yetkilileri Jessé-Curély'ye, okullarında dinî tarafsızlık ilkesine bağlı kaldıkları, öğrencilerine hiçbir dinî dayatmada bulunmadıkları konusunda güvence vermişlerdi. Türk Hükümeti'nin kendilerinden makul taleplerde bulunması durumunda uzlaşmaya ve yeni ödünler vermeye de kapalı değillerdi. Ancak "crucifix" denilen İsa'lı haçların sınıflardan kaldırılması gibi aşırı taleplerle karşılaşırlarsa buna boyun eğmeyeceklerdi.¹⁰⁵⁷ Fransa'da yayımlanan bir Katolik dergide söylendiği üzere, misyoner din adamları için kendi dinî inançlarının sembolleri, millî renklerden bile daha kutsaldı.¹⁰⁵⁸

Türk Hükümeti, yayımlanmasının üstünden kısa bir süre geçtikten sonra yabancı okulların 7 Şubat tarihli genelge hükümlerine uyup uymadıklarını denetlemeye başladı. Fransız eğitim kurumları içinde ilk teftiş edilenler Edirne Karaağaç'taki Asumpsiyon misyonu okullarıydı. Karaağaç'taki okul yönetimleri İstanbul'da Papalık Vekâleti'nden gelen talimatlar doğrultusunda haçların sınıflardan kaldırılması emrine uymayı reddettiler.¹⁰⁵⁹ Edirne Karaağaç'taki Fransız okulları ve onlarla aynı şekilde hareket eden İtalyan okulları, 21 Şubat 1924'te Türk makamları tarafından kapatıldı.¹⁰⁶⁰

Karaağaç'taki okulların kapatılması üzerine, Jessé-Curély'nin girişimleriyle İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan diplomatik temsilcileri 26 Şubat'ta Türk Hükümeti'ne ortak bir nota verdi.¹⁰⁶¹ 7 Şubat tarihli Maarif Vekâleti genelgesini konu edinen bu nota, genel itibarıyla yumuşak bir tonda kaleme alınmıştı. Müttefik devlet temsilcileri, Türkiye'de kendilerine bağlı eğitim kurumlarında dinî propaganda yapılmadığına dair güvence veriyor ve söz konusu kurumlarda öğretim bakımından tam bir dinî tarafsızlık sağlamak için Türk Hükümeti'nin gerekli göreceği tedbirlere

¹⁰⁵⁷ aynı mektup.

¹⁰⁵⁸ Louis Jalabert, "De la fermeture à la réouverture des écoles françaises de Turquie", *Études*, 61e année, Tome 181, No. 23, 5 Décembre 1924, s.585.

¹⁰⁵⁹ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 185, Fransa'nın Edirne Konsolosu L. Péretié'nin İstanbul'daki vekil Yüksek Komiser Jessé-Curély'ye gönderdiği 20.2.1924 tarihli mektup.

¹⁰⁶⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın Edirne Konsolosu L. Péretié'nin İstanbul'daki vekil Yüksek Komiser Jessé-Curély'ye gönderdiği 21.2.1924 tarihli mektup. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın Edirne Konsolosu Péretié'nin İstanbul'a gönderdiği 21.2.1924 tarihli telgraf.

¹⁰⁶¹ Jessé-Curély, 23 Şubat tarihli ve 1539 sayılı İngiliz-Fransız-İtalyan ortak notasının 26 Şubat'ta İstanbul'daki Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'e iletildiğini belirtir. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Yüksek Komiser Vekili Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 27.2.1924 tarihli mektup.

uymaya hazır olduklarını bildiriyorlardı. Müttefiklerin itiraz ettiği nokta, dinî sembollere ilişkin alınan tedbirler ve bu vesileyle okulların sıklıkla teftişe tabi tutulacak olmasıydı. Müttefikler, bu tedbirlerin Lozan Barış Antlaşması'nda İsmet Paşa'nın üç devlete gönderdiği ortak içerikli mektupta verdiği güvencelerin ihlali anlamına geldiğini ileri sürüyorlardı.¹⁰⁶² Aslında Müttefikler, üstü kapalı bir dille, Türk Hükümeti'nden dinî sembollerin sınıflardan kaldırılmasına ilişkin kararını geri almasını istiyorlardı.

Fransız Dışişleri Bakanlığı, ortak notayla yetinmeyerek, 28 Şubat'ta Paris'teki Türk temsilci Hüseyin Ragıp Bey'e bir protesto notası gönderdi. Notada Karaağaç'taki okulların kapatılmasının kamuoyunda ve Fransız Parlamentosu'nda haklı bir kaygı yarattığı belirtiliyor ve Türk Hükümeti'nin Fransız okullarını kapatarak hem 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nı hem de Lozan Barış Antlaşması'nı ihlal ettiği dile getiriliyordu. Fransız Hükümeti, bu notayla bir kez daha okullarının mutlak bir hukuki statüye kavuşturulması için İstanbul'da iki hükümet arasında bir müzakere sürecinin başlatılmasını talep ediyordu. Notanın son paragrafında, müzakere talebinin kabul edilmemesi durumunda, Fransız Parlamentosu'nun Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamayabileceği ima ediliyordu.¹⁰⁶³

Okulların statüsüne ilişkin düzenlemeyi içeren 29 Ocak 1924 tarihli notasına bir aydır yanıt alamayan Fransız Hükümeti, 7 Şubat 1924 tarihli Maarif Vekâleti genelgesinin yol açtığı dinî semboller krizinden yararlanarak, 1922 kasımından bu yana bir türlü ikna edemediği Türk Hükümeti'ni müzakere masasına çekmek istiyordu. Böylelikle hem dinî semboller krizinin hem de okullara ilişkin diğer sorunların çözüme kavuşturulması umut ediliyordu. 28 Şubat 1924'te Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi ve Ticari İşler Direktörü Emmanuel de Peretti, okullar sorununu müzakere etmek isteğini iletmek üzere Türkiye'nin Paris temsilcisi Hüseyin Ragıp Bey'le bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme sonucunda okullar sorununa ilişkin müzakerenin Paris'te, Hüseyin Ragıp Bey ile Fransa Dışişleri Bakanlığı Asya-Okyanusya Dairesi müdürü Paul Bargeton arasında yürütülmesine karar verilmişti.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'da Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'e gönderilen 23.2.1924 tarihli ve 1539 sayılı İngiliz-Fransız-İtalyan ortak notası.

¹⁰⁶³ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Paris'teki Türk Temsilciliği'ne gönderilen 28.2.1924 tarihli nota.

¹⁰⁶⁴ MAEP, Série E, Levant-1918-1929, Turquie, Vol. 521, "Visite du représentant Turc à Monsieur de Peretti" başlığının taşıyan 28.2.1924 tarihli belge.

Dinî semboller krizinin tırmanmaya devam ettiği 1924 martında başlayan bu ikili görüşmelerden bir sonuç elde edilemeyecekti.

Öte yandan, 1924 şubatının ikinci yarısında İstanbul'daki Katolik misyon şefleri ile Papalık Vekili Monsenyör Filippi arasında da dinî sembollere ilişkin Türk Hükümeti'nin aldığı karara nasıl tepki verilmesi gerektiği konusunda görüşmeler yürütülüyordu. Bu görüşmeler sonucunda birbirinden farklı iki yaklaşım ortaya çıktı. Birinci yaklaşımın taraftarları, Türk Hükümeti'nin tüm isteklerine boyun eğmeyen, ancak onu kısmen tatmin edecek, uzlaşmacı bir tavır almaktan yanaydılar. Onlara göre İsa'lı haçların muhafaza edilmesine karşılık, dinî tablo ve heykeller sınıflardan kaldırılabilirdi. Ancak elbette bu yaklaşımın başarısı, Türk Hükümeti'nin verilen ödünle yetinmesine bağlıydı. İkinci yaklaşımın taraftarları ise Türk Hükümeti'nin taleplerinin kesin bir tavırla reddedilmesinden yanaydılar. Onlara göre dinî semboller konusunda ödün verildiği takdirde Türk Hükümeti benzeri yeni taleplerde bulunacak ve çalışma koşulları gittikçe zorlaştırılan okullar en sonunda kapanmak zorunda kalacaklardı. Dolayısıyla, herhangi bir getirisi olmayan ödün siyaseti yerine onurlu bir tavır sergilenmeli ve dinî sembollerin kaldırılması kararına karşı direnilmeliydi.¹⁰⁶⁵ Sonunda ilk yaklaşım ağırlık kazandı ve ödün siyasetinde karar kılındı. İstanbul'daki Fransız diplomasi temsilciliğinin de telkinleriyle Fransız Katolik misyon şefleri, haçlar dışında diğer dinî resim ve sembollerin öğrencilerin ortak kullanımına açık mekânlardan kaldırılmasına razı oldular.¹⁰⁶⁶

Fransız Katolik misyon okullarının dinî semboller konusunda katı bir direniş göstermek yerine Türk Hükümeti'nin taleplerini kısmen karşılayan bir tutum benimsemesi bir uzlaşmaya varma isteğini yansıtıyordu. Fransız diplomasisi ve Türkiye'deki Fransız misyonerler, dinî semboller konusunda gösterilen bu tavrın büyük bir fedakârlık olduğunu düşünüyor ve karşılıksız kalmayacağını umuyorlardı. Ancak 1924 martında yaşanan gelişmeler bu beklentiyi boşa çıkaracaktı.

21 Şubat'ta kapatılan Karaağaç'taki Fransız ve İtalyan misyon okulları Türk Hükümeti'nin izniyle 5 Mart'ta eğitime yeniden başlamışlardı. Ancak bu bir

¹⁰⁶⁵ Jalabert, **a.g.m.**, s.585-586.

¹⁰⁶⁶ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 20.2.1924 tarihli mektup. Ayrıca bkz. **MAEP**, SOFE, Carton 169, Jean Garoby'nin M. Bargeton'a gönderdiği 11.3.1924 tarihli mektup.

yumuşamaya işaret etmiyordu. Sadece, okullara genelge hükümlerine uymaları için bir aylık ek süre tanınmıştı.¹⁰⁶⁷

Karaağaç'taki okullardan sonra kendilerine tebligat gönderilen İzmir'deki Fransız ve İtalyan Katolik misyon okulları da, 7 Şubat tarihli Maarif Vekâleti genelgesi hükümlerine uymadıkları gerekçesiyle 4 Mart'tan itibaren kapatılmaya başladılar. 8 Mart itibarıyla İzmir'de dokuzu Fransız, üçü İtalyan olmak üzere toplam on iki Katolik misyon okulu kapatılmıştı.¹⁰⁶⁸

İzmir, 1924 mart ayı başında, Anadolu'da Fransa'nın okul varlığı açısından gücünü kısmen koruduğu tek merkezdi. Dolayısıyla kapatılan dokuz Fransız okulu ve bu kurumlarda öğrenim gören 830 öğrenci, Fransız nüfuzu açısından önemli bir kayıptı.¹⁰⁶⁹ Öte yandan, Karaağaç'ın ardından İzmir'deki okulların da kapatılması, dinî semboller sorunun giderek büyüyeceğine işaret ediyordu.

Daha önce değinildiği üzere Karaağaç'taki okulların kapatılmasından sonra, Jessé-Curély'nin girişimiyle İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri Türk Hükümeti'ne ortak bir nota göndermişlerdi. Hariciye Vekâleti, Müttefiklerin ortak notasına, yaklaşık iki hafta sonra, 8 Mart'ta karşı bir notayla cevap verdi. Türk Hükümeti bu notayla, okullarda ibadet için belirlenen mekânlar dışında dinî sembol ve resimler bulundurulmasını, çok açık bir dille, dinî propaganda kapsamında gördüğünü bildiriyordu. Notada, 7 Şubat tarihli genelge hükümlerinin Müttefiklerin ileri sürdüğü gibi Lozan Barış Antlaşması'nda İsmet Paşa'nın mektubuyla Türkiye'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan eğitim kurumlarına ilişkin verilen güvencelerin ihlali anlamına gelmediği, aksine söz konusu kurumların uymak zorunda bulunduğu bir kamu düzeni meselesi olduğu da açıkça vurgulanıyordu.¹⁰⁷⁰ Türk Hükümeti, bu notayla konuyu bir iç hukuk meselesi olarak gördüğünü ve geri adım atmayacağını ortaya koyuyordu.

¹⁰⁶⁷ Fransa'nın Edirne Konsolosu L. Péretié, Karaağaç'taki Fransız ve İtalyan misyon okullarının yeniden açılmasına izin verilmesine ilişkin ayrıntıları İstanbul'daki Fransız temsilci Jessé-Curély'ye gönderdiği gizli ibareli bir mektupta anlatmaktadır. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, L. Péretié'nin Jessé-Curély'ye gönderdiği 4.3.1924 tarihli mektup. Ayrıca bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, "Visite du représentant de Turquie à M. de Peretti" başlığını taşıyan 4.3.1924 tarihli belge.

¹⁰⁶⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiser vekili Jessé-Curély'ye gönderdiği 8.4.1924 tarihli mektup.

¹⁰⁶⁹ **aynı mektup.**

¹⁰⁷⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'in Fransız temsilci Jessé-Curély'ye gönderdiği 8.3.1924 tarihli ve 2932/34 sayılı nota.

İzmir’de Fransız ve İtalyan Katolik misyon okullarının kapatılması Türk basınında fazla yankı yaratmadı. Gazeteler okulların kapatılmasını, yoruma girmeden haber olarak duyurmakla yetindiler.¹⁰⁷¹ Karaağaç ve İzmir’deki Fransız Katolik misyon okullarının kapatılması daha ziyade Fransız basınında kendisine yer buldu. Özellikle koyu Katolik “La Croix” gazetesinin başını çektiği sağ basın, Türkiye’nin Fransız misyon okullarını laikleştirme yönündeki girişimlerine karşı sert bir kampanya başlattı. Bu kampanya, sadece laik Fransız modelini benimseyen genç Türkiye’yi şiddetle eleştirmekle kalmıyor, III. Cumhuriyet döneminde (1870-1940) Fransa’yı adeta iki kampa bölen, Katoliklerle Cumhuriyetçiler arasında laiklik meselesi üzerinden yürüyen derin ayrılığı da gözler önüne seriyordu. Kampanya, aynı zamanda Poincaré Hükümeti üzerinde baskı oluşturarak, Fransız Parlamentosu’nun Lozan Barış Antlaşması’nı onaylamasını engellemeyi amaçlıyordu.

Fransız basını, Türk Hükümeti’nin yabancı okullarda dinî semboller ve dinî eğitime ilişkin sınırlandırma ve yasaklar içeren genelgesi karşısında iki cepheye ayrılmıştı. Özellikle “Le Temps” gazetesinde, Türkiye’de yaşanan laikleşme hareketini olumlu karşılayan ve Katolik misyon okullarına karşı alınan tedbirlere de anlayışla yaklaşan yazıların kaleme alınması¹⁰⁷² Katolikliğin önde gelen temsilcisi “La Croix” gazetesinde büyük tepki uyandırmıştı.¹⁰⁷³ Jean Guiraud, 4 Mart 1924’te “La Croix” gazetesinde yayımlanan “L’intolérance turque” (Türk hoşgörüsüzlüğü)

¹⁰⁷¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa’nın İzmir Başkonsolosu Graillet’in İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiser vekili Jessé-Curély’ye gönderdiği 8.4.1924 tarihli mektup. Graillet’in bu mektubundan birkaç gün sonra, dinî semboller nedeniyle İzmir’de Fransız Katolik misyon okullarının kapatılması hakkında Sada-yı Hak gazetesinde, gazetenin mesul müdürü Turgut Bey tarafından “Ecnebi Mektepler” başlığıyla bir makale kaleme alınmıştır. Bu makale 13 Mart 1924’te İzmir’de Fransızca yayın yapan “Le Levant” gazetesinde Fransızcaya çevrilerek yayımlanmıştır. İzmir’de Lazaristlerin idaresindeki *Sacré-Cœur* kolejinin müdürü Louis Goidin, Turgut Bey’in bu makalesine yine Le Levant gazetesinde 21 Mart 1924 tarihinde yayımlanan bir yazıyla yanıt vermiştir. Son olarak Turgut Bey, yine aynı gazetenin 24 Mart tarihli sayısında “Les Ecoles Etrangères” başlığı altında Louis Goidin’in eleştirilerine yanıt vermiştir. Yabancı okullarda dinî semboller bulundurulmasının yasaklanmasını laik eğitim anlayışının bir gereği olarak savunan Turgut Bey’e karşı Goidin, Müslüman öğrencilere yönelik hiçbir dinî propaganda faaliyeti içinde bulunmadıklarını ancak Katolik inancının bir sembolü olarak gördükleri haçları sınıflardan kaldıramayacaklarını, bunu kendi inançlarına karşı bir hakaret olarak algıladıklarını belirtmiştir. Turgut Bey ise son makalesinde Türk Hükümeti’nin temel derdinin Müslüman öğrencilere yönelik dinî propagandayı önlemek değil, laik eğitimi yerleştirmek olduğunu vurgulamıştır. Bu makaleler için bkz. MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76.

¹⁰⁷² Bkz. “Le traité des autres”, **Le Temps**, 2 Mars 1924, s.1; “La suppression du Khalifat”, **Le Temps**, 5 Mars 1924, s.1; “Les écoles étrangères en Turquie”, **Le Temps**, 5 Mars 1924, s.2.

¹⁰⁷³ La Croix’da 4, 7 ve 11 Mart’ta Türkiye’de izlenen laik politikalar ve bunun Katolik misyon okullarına yönelik etkileri üzerine ardarda üç makale yazan Jean Guiraud, 2 ve 5 Mart’ta Le Temps’da yayımlanan makaleleri hedef alıyordu. Bkz. Jean Guiraud, “L’intolérance turque”, **La Croix**, 4 Mars 1924, s.1; Jean Guiraud, “L’intolérance turque”, **La Croix**, 7 Mars 1924, s.1; Jean Guiraud, “L’intolérance turque et le gouvernement français”, **La Croix**, 11 Mars 1924, s.1.

başlığını taşıyan makalesinde, Türk Hükümeti'nin dinî öğretim ve dinî sembollere ilişkin yayımladığı genelgeyi hukuki dayanaktan yoksun keyfi bir karar olarak nitelendiriyordu.¹⁰⁷⁴ Muhafazakâr sağ basın, Türkiye'deki Katolik misyon okullarının devletten bağımsız özel öğretim kurumları olduğunu iddia ediyordu.¹⁰⁷⁵ Dolayısıyla Türk Hükümeti'nin bu kurumlara müdahale etme hakkı olmadığını savunuyordu. Guiraud, 7 Şubat tarihli genelgeyle birlikte Türkiye'deki Katolik kurumların varoluş nedenlerinin ortadan kaldırıldığını belirtiyor¹⁰⁷⁶ ve Doğu'daki Fransız nüfuzunun en etkin unsurları olarak addettiği bu kurumları yok olmaktan kurtarması için Poincaré Hükümeti'ni ve Fransız diplomasisini göreve çağırıyordu.¹⁰⁷⁷ “La Croix” gazetesinin Türkiye'deki Fransız okullarının yok olma tehlikesine karşı Poincaré Hükümeti'ni daha etkin bir tavır alma yönündeki baskılarına Katolik Kilisesi'nin Fransa'daki en üst düzey yetkilisi olan Paris Başpiskoposu Kardinal Dubois da destek vermişti. Kardinal Dubois, bazı Fransız gazetelerinde yayımlanan mesajında, hem Fransa hem de Katolik çıkarlarına hizmet eden Türkiye'deki Fransız misyoner kurumlarının Türk dostluğu için feda edilmemesi gerektiğini vurgulamıştı.¹⁰⁷⁸

“Le Temps” gazetesinin Türkiye ile Fransa'nın cumhuriyetçi ve laik değerler üzerinden yeni ve sağlam ilişkiler kurabileceklerini ima eden sözleri¹⁰⁷⁹ üzerine Guiraud, 11 Mart 1924 tarihli makalesinde Doğu'da Fransız nüfuzunun laikliğe kurban edildiğini yazmıştı. Guiraud'ya göre Türk laikliğiyle Fransız laikliği, Doğu'da Hıristiyan Fransa'nın yok edilmesi için bir ittifak oluşturmuşlardı.¹⁰⁸⁰ Fransa'da ruhban sınıfının politikaya karışmasına karşı çıkan laik hareketin öncüleri arasında pek çok masonun bulunması nedeniyle masonluğa karşı büyük bir nefret duyan Katolik basın, Fransız örneğini takip eden Türkiye'deki laikleşme hareketini de masonlukla ilişkilendirmişti.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁴ Jean Guiraud, “L'intolérance turque”, **La Croix**, 4 Mars 1924, s.1.

¹⁰⁷⁵ aynı makale; “Ces bons Turcs!”, **La Croix**, 1 Mars 1924, s.5.

¹⁰⁷⁶ Jean Guiraud, “L'intolérance turque”, **La Croix**, 4 Mars 1924, s.1.

¹⁰⁷⁷ Jean Guiraud, “L'intolérance turque”, **La Croix**, 7 Mars 1924, s.1.

¹⁰⁷⁸ Bkz. Louis Dubois, “Le mot du cardinal”, **La Croix**, 14 Mars 1924, s.1; “Pour nos missions en Turquie”, **Le Gaulois**, 14 Mars 1924, s.3; “Pour nos missions en Turquie”, **Journal des débats**, 15 Mars 1924, s.2.

¹⁰⁷⁹ “Le traité des autres”, **Le Temps**, 2 Mars 1924, s.1.

¹⁰⁸⁰ Jean Guiraud, “L'intolérance turque et le gouvernement français”, **La Croix**, 11 Mars 1924, s.1.

¹⁰⁸¹ “La Croix” gazetesinde Jean Guiraud'nun kaleme aldığı bir yazıda Mustafa Kemal, bağınaz bir mason ve milliyetçi olmakla itham ediliyordu. Bkz. Jean Guiraud, “L'intolérance turque”, **La Croix**, 7 Mars 1924, s.1. “La Libre Parole” gazetesinde bir makale kaleme alan Le Renseigné de, yeni Türkiye'nin bir Yahudi-Mason girişiminden doğduğunu belirtiyordu. Bkz. “Ces bons Turcs!”, **La Croix**, 1 Mars 1924, s.5. L'Ouest-Éclair gazetesinden L. A. Pagès adlı yazar da, Türkiye'deki laik

Aslında Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan yeni Türk Devleti hakkında Fransa'da yürütülen tartışmalar Türk ulusal direniş hareketinin örgütlendiği yıllara uzanıyordu. 1920'den itibaren Fransız politik, ekonomik, diplomatik ve gazeteci çevrelerinde Türk ulusal direniş hareketi ve onun önderine karşı izlenecek politikalar konusunda yoğun tartışmalar başlamıştı. Bu tartışmalarda Fransa'nın Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu görünümüne sadık muhafazakâr ve dinî çevreler Anadolu'daki ulusal harekete karşı açıkça tavır almışlardı. Buna karşılık Fransa'daki ilerici ve liberal cumhuriyetçi çevreler ile sömürgecilik aleyhtarı sosyalist çevreler ise yıldan yıla demokratik, cumhuriyetçi ve laik eğilimleri daha fazla ortaya çıkan Mustafa Kemal'in ulusal hareketine büyük bir sempati duyuyorlardı.¹⁰⁸² Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin kaldırılması gibi önemli siyasi devrimler Fransız cumhuriyetçileri ve laiklik yandaşlarının yeni Türkiye'ye ve onun saygın önderine karşı duydukları sempatiyi daha da artırmıştı.¹⁰⁸³ Cumhuriyete ve laik değerlere bağlı bu çevreler Mustafa Kemal'in öncülüğünde yürütülen laikleşme hareketiyle birlikte Türkiye'nin bir seçim yaptığını ve İslam'ın temsil ettiği Doğu uygarlığını bırakarak Batı uygarlığını benimsediğini savunuyorlardı. Örneğin 1922-1928 yıllarında Türkiye'de "Le Temps" gazetesinin muhabiri olarak görev yapan ve gelişmeleri yakından izleyen Paul Gentizon, Mustafa Kemal'le birlikte yeni Türkiye'nin kendisini durağanlığa iten gözündeki teokrasi perdesinden kurtularak bir "Avrupa devleti" haline geldiğini, Türkiye'deki dönüşümün şekil ve görünüşte basit değişikliklerden ibaret olmadığını, yıkılanın sadece saltanat ve hilafet değil köhne ve yaşlı Doğu olduğunu ileri sürüyordu.¹⁰⁸⁴

Kısaca vurgulamak gerekirse, 1924 martında Türkiye'deki gelişmeler hakkında "Le Temps" ve "La Croix" gazetelerinde kaleme alınan yazıların birbiriyle taban tabana zıt olması rastlantısal bir durum değildi. Zira "Le Temps" Cumhuriyet Fransası'nın, "La Croix" ise Katolik Fransa'nın değerlerini savunuyordu.

hareketle İslamiyet'i yok etmeye yeminli Özgür Mason Locaları arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu ileri sürüyordu. L. A. Pagès, "La France en péril chez les nouveaux 'Jeunes Turcs'", **L'Ouest-Éclair**, 5 Mars 1924, s.1-2.

¹⁰⁸² Bige Yavuz, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler", **Bellefen**, C. LX, Sayı 228, Ağustos 1996, s.444.

¹⁰⁸³ Bige Yavuz, "Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C. 8, Sayı 15, Mayıs 1995, s.308.

¹⁰⁸⁴ Yavuz, "Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi...", s.456-457.

Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin "Le Temps" ve "La Croix" gazeteleri arasındaki üstü örtülü tartışma 20 ve 21 Mart'ta yayımlanan yazılarla devam etti.¹⁰⁸⁵ 20 Mart 1924 tarihli "Le Temps" gazetesinin baş makalesinde, Türk Hükümeti'nin yabancı misyon okullarına yönelik laik politikalarına tam ve açık bir destek veriliyordu. Makale, Fransa'nın ulusal çıkarlarının korunması açısından Türkiye'deki Fransız misyon okulları tartışmasının daha fazla uzatılmaması ve Türk Hükümeti'nin egemenlik hakları ve iç işleriyle ilgili bu sorunun bir an önce uzlaşıyla halledilmesi gerektiğini savunuyordu. Makalenin son kısmında tüm sıkıntıların Fransa'nın Lozan Barış Antlaşması'nı onaylaması ve Ankara'ya bir resmî temsilci göndermesiyle aşılabileceği vurgulanıyordu.¹⁰⁸⁶ Jean Guiraud ise, 21 Mart 1924'te La Croix'da

¹⁰⁸⁵ Bkz. "La question de Singapour-Les écoles françaises en Turquie", **Le Temps**, 20 Mars 1924, s.1; "Les victimes de la laïcité: nos écoles d'Orient", **La Croix**, 21 Mars 1924, s.5; Jean Guiraud, "La ratification du traité de Lausanne", **La Croix**, 21 Mars 1924, s.1. "La Croix" gazetesinin bu sayılarında "Le Temps" gazetesinde yer alan yazılar sürekli sert bir biçimde eleştirildiği halde "Le Temps"ın "La Croix"nın saldırılarına karşılık vermediği görülmektedir.

¹⁰⁸⁶ "La question de Singapour-Les écoles françaises en Turquie", **Le Temps**, 20 Mars 1924, s.1. Le Temps'ın Türkiye'nin politikalarına destek veren makalesi Türk gazetelerinde de büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve bu makale pek çok gazetede tercüme edilerek yayımlanmıştır. Bkz. "Türkiye'de Fransız Mektepleri", **Tanin**, 24 Mart 1924, s.2; "Türkiye'deki Fransız Papaz Mektepleri", **Vatan**, 24 Mart 1924, s.2; "Fransa Papaz Mekteplerini Müdafaa Edemez!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Mart 1924, s.1. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği ile Mougün arasındaki anlaşmazlık yazışmalara yansdığı kadariyle Aralık 1922'ye kadar dayanıyordu. Jessé-Curély, 10 Aralık 1922 tarihli telgrafında Mougün'i Fransız okulları konusunda Paris'ten gönderilen talimatların dışına çıkarak kendi başına hareket etmekle suçlamıştı. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Mougün'e gönderdiği 10.12.1922 tarihli telgraf. Mougün, 19 Eylül 1923 tarihli telgrafında Fransız Yüksek Komiserliği'nin okullar konusunda yaşanan gelişmelerden kendisini haberdar etmediği yönünde şikâyetlerini bildirmişti. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougün'in Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 19.9.1923 tarihli telgraf. Jessé-Curély, 26 Eylül 1923 tarihli telgrafında Mougün'in Kasım-Aralık 1922'de Fransız okullarına ilişkin kendisine gönderilen talimatlar doğrultusunda hareket etmediğini vurguluyor ve bu nedenle İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey nezdinde yaptığı son girişimleri hakkında Mougün'i haberdar etmediğini belirtiyordu. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 26.9.1923 tarihli telgraf. Paul Dumont, makalesinde Mougün'in Türk-Fransız ilişkileri için gösterdiği çabaları ve görevine son verilme nedenini şöyle açıklamaktadır: "Büyük Fransız sermayesinin gayretkeş savunucusu Mougün, görünen o ki "sömürgecilik" zihniyetini muhafaza etti. Ama ülkesinin ekonomik çıkarlarını korumada gösterdiği gayret yine de onu Fransız-Türk ilişkilerini iyileştirmekten alıkoymayacaktır. Quai d'Orsay'e yağdırdığı telgraflarda, Ulusal Blok Hükümeti'nin Türkiye'de olup bitenler konusunda benimsediği tavrı onaylamadığını saklamaz. Paris, Kemalistlerin yol açtığı sıkıntılara karşı uzlaşmazlık kartını oynayarak cevap vermeyi seçmiştir. Mougün, tersine sürekli ve düzenli olarak anlayış, hoşgörü ve uzlaşmayı savunur. Ama sonunda gerçeği kabul etmesi gerekecektir: Ona kulak verilmemektedir. Daha da kötüsü, sürekli eleştirileri, Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını istemedeki ısrarı, militanca Türkseverliği bakanlığı kızdırmaktan başka bir işe yaramaz. Poincaré tarafından oluşturulan politikaya açıkça cephe aldığı da olmuştur. Bazı şeyler vardır ki, Paris'te onlar affedilmez." Nitekim 1924 şubatının sonlarına doğru Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın gönderdiği bir telgrafla Ankara'daki Fransız temsilci Miralay Mougün'in görevine son verilmiştir. Mougün 9 Mart 1924'te Ankara'dan ayrılmıştır. Bkz. Dumont, "A l'aube du rapprochement franco-turc...", s.87-88. Mougün'in görevine son verilmesini Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'den bizzat talep eden General Pellé'dir. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 179, "Note du Général Pellé pour Monsieur le Président du Conseil" başlığını taşıyan 6.12.1923 tarihli çok gizli ibaresi taşıyan yazı.

yayımlanan makalesinde Fransız Katolik misyon okullarını laikleştirme girişimine karşı Poincaré Hükümeti'nin sert tedbirler almasını talep ediyor ve Fransız Parlamentosu'nun Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamaması gerektiğini savunuyordu.¹⁰⁸⁷

Fransız basınında yer alan yukarıdaki tartışmalardan hareket ederek genel bir değerlendirme yapılacak olursa; polemğin taraflarından biri olan ve Fransız burjuvazisinin sözcüsü konumundaki, laik değerlere bağlı "Le Temps" gazetesi için Türkiye'deki Fransız okullarının durumu ikincil bir sorundu. Asıl önemli olan Fransız şirketlerinin Türkiye'deki ekonomik ve ticari çıkarlarıydı. Bu nedenle "Le Temps", Fransız Parlamentosu'nun Lozan Barış Antlaşması'nı bir an önce onaylamasını ve Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini istiyordu. Katolik çıkarlarının temsilcisi konumundaki "La Croix" gazetesi için ise asıl önemli olan Fransız Katolik misyon okul ve hastanelerinin Türkiye'deki varlığını sürdürmesiydi. Gazetenin bunun için önerdiği yol ise, Türk Hükümeti'ne karşı sert bir politika yürütülmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmamasıydı.

Türk laikliğinin Fransız gazetelerinde hararetli bir şekilde tartışılmaya başladığı günlerin hemen öncesinde, Cumhuriyet yönetiminin eğitimi laikleştirme yönündeki en önemli adımı olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 3 Mart 1924'te TBMM tarafından kabul edilmişti. Saruhan (Manisa) mebusu Vasıf (Çınar) Bey¹⁰⁸⁸ ve arkadaşları tarafından meclise sunulan kanun teklifinin gerekçesi özetle şöyleydi:¹⁰⁸⁹

"Bir devletin genel eğitim siyasetinde, milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak gereklidir ve bu da öğretim birliği ile olur. Tanzimat'ın ilan edildiği sıralarda öğretim birliğine geçilmek istenmişse de başarılı olunamamış, bilakis bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu ikilik eğitim ve öğretim birliği bakımından birçok kötü ve sakıncalı sonuçlar doğurmuş, iki türlü eğitimle memlekette iki tip insan yetişmeye başlamıştır. Önerimiz kabul edildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki bütün eğitim kurumlarının biricik mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Böylece bütün eğitim yuvalarında, Cumhuriyetin irfan siyaseti, ortak bir eğitim yolu izlenecektir."

¹⁰⁸⁷ Jean Guiraud, "La ratification du traité de Lausanne", **La Croix**, 21 Mars 1924, s.1.

¹⁰⁸⁸ Vasıf Bey, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden üç gün sonra kurulan II. İnönü Hükümeti'nde (6 Mart 1924-22 Kasım 1924) Maarif Vekili görevine getirilmiştir. Bkz. **Hükümetler ve Programları 1920-1960**, haz. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, C. 1, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988, s.25.

¹⁰⁸⁹ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.169; 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu teklifinin transkripsiyonu ve sadeleştirilmiş metinleri için bkz. **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar: 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları**, haz. Reşat Genç, 2. B., AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.18-19.

Kanun teklifinin gerekçesinden de görüldüğü üzere, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ana hedefi Tanzimat'tan beri süregelen medrese-mektep ikiliğine son vererek Maarif Vekâleti'nin yetkesi altında tek merkezden yönetilen ulusal, laik ve modern bir eğitim sistemi kurmaktır. Kanun süratle uygulamaya kondu. Öncelikli amaç medreselerin tasfiyesiydi. Maarif Vekili Vasıf Bey'in 11 Mart 1924 tarihli genelgesi ile çok sayıda medrese kapatıldı ve bu kurumlarda okuyan öğrenciler de buldukları yerlerdeki devlet okullarına nakledildiler.¹⁰⁹⁰ Bu süreç devam edecek ve 1925'e kadar medreselerin tamamı resmen kapanacaktı.¹⁰⁹¹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ne herhangi bir maddesinde ne de meclise sunulan kanun teklifinde yabancı okullar ibaresinin açıkça kullanılmamış olması dikkat çekicidir. Türk tarihçiliğinde genel kabul gören görüş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte yabancı okullar da dahil olmak üzere Türkiye'deki tüm eğitim kurumlarının Maarif Vekâleti'ne bağlandığı yönündedir.¹⁰⁹² Gerçekten de kanunun birinci maddesinde "Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiyye ve tedrisiyye Maarif Vekâleti'ne merbuttur" denmektedir.¹⁰⁹³

Kuşkusuz Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Osmanlı'nın başarıya ulaştıramadığı eğitimde idari birliği sağlama çabasının Türkiye Cumhuriyeti tarafından tamamlanması yönünde atılan çok önemli hukuki bir adımdır. Ancak esas hedefi medreselerdir. Yabancı okullar açısından tevhid-i tedrisat süreci, kanunun mecliste kabulünden önce başlamıştır. Ankara Hükümeti'nin Millî Mücadele yıllarında yabancı okulları sınırlandıran ve sıkı denetim altına alan 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'ni yürürlüğe koyması tevhid-i tedrisat sürecinin ilk adımlarından biridir. Lozan Barış Antlaşması'nda Türk tarafının elde ettiği başarı ise yabancı okullar bakımından tevhid-i tedrisat sürecinin belki de en önemli adımıdır.

¹⁰⁹⁰ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.330. Maarif Vekili Vasıf Bey, Vatan gazetesinin 1 Nisan 1924'te kendisiyle yaptığı mülakatta, kapatılan medreselerin 480'e ulaştığını ve bu kurumlarda 19 bin kadar öğrenci bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmet Şükrü, "Maarif Siyasetimizin Hedefleri ve Vazifeleri", **Vatan**, 5 Nisan 1924, s.2.

¹⁰⁹¹ Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.169.

¹⁰⁹² Yalnız Darülfünun ile yüksek öğretim veren diğer okullar (ilahiyat dışında) yasa kapsamına alınmamıştır. Bkz. Sakaoğlu, **a.g.e.**, s.170.

¹⁰⁹³ **Resmî Ceride**, Sene 2, No. 63, 6 Mart 1340 (1924), s.6. Yabancı okullar, esasında 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1. ve 129. maddelerinden de görüleceği üzere özel okul statüsü altında faaliyet gösteren devlet denetimine tabi eğitim kurumlarıydı. Bkz. Mahmud Cevad İbn-ş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, s.424, 445. Ancak uygulamada, kapitülasyonların sağladığı imkânlardan yararlanan Batı diplomasininin müdahaleleri sayesinde, bu kurumlar büyük ölçüde devlet denetiminden bağımsız olarak faaliyet gösterebilmişlerdir.

Daha önce de vurgulandığı üzere bu antlaşmada yabancı okullar konusunun İsmet Paşa'nın İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine gönderdiği ortak içerikli mektuplarla halledilmesi, Türk tarafının kararlı duruşuyla okullara ilişkin düzenlemenin antlaşmanın ana metni içine sokulmaması, Türkiye'nin bu mektuplarla ilgili uluslararası yükümlülüğünün yedi yıla sınırlı tutulması, Müttefiklerin kendi uyruklarındaki kurumların Türk yasa ve yönetmeliklerine uyacaklarına dair Türk Hükümeti'ne taahhütte bulunmaları Türkiye'nin hukuki bakımdan elini son derece güçlendiren gelişmeler olmuştur. Türk Hükümeti'nin yabancı okulların uymasını beklediği yeni kural ve düzenlemeleri maarif genelgesi vasıtasıyla söz konusu kurumlardan talep etmesi de tevhid-i tedrisat sürecinin bir parçasıdır. Bu tavır, Maarif Vekâleti'nin Türk eğitim sistemindeki tek belirleyici makam olduğunun, yabancı okullar hakkında hiçbir diplomatik müdahalenin kabul edilmeyeceğinin de bir kanıtıdır. Böylelikle yabancı okullar açısından tevhid-i tedrisat sürecinin tamamlanması yönünde önemli bir irade ortaya konmuştur. Müttefikler, İsmet Paşa'nın Lozan mektuplarında Türk Hükümeti'nin yabancı kurumların işleyiş şartlarını dikkate alacağı yönünde verdiği güvenceye dayanarak bu yeni taleplere itiraz etmişlerse de, Türk Hükümeti aynı mektuplara atfen bu kurumların Türk yasa ve yönetmeliklerine uyacaklarını kabul ettiklerini söyleyerek Müttefiklerin itirazlarını dikkate almamıştır.

Yabancı okulların Türk eğitim sistemiyle bütünleştirilmesi süreci Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılmasıyla da tamamlanmamıştır. Kanunun çıkarıldığı tarihte Müttefiklerin yabancı okulların statüsü için verdikleri siyasi, diplomatik ve hukuki mücadele devam etmiştir. 7 Şubat 1924 tarihli Maarif Vekâleti genelgesiyle başlayan dinî semboller krizi de bunun açık bir göstergesidir. Sonuçta yabancı okullar açısından tevhid-i tedrisat sürecinin İsmet Paşa'nın Lozan'da İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine gönderdiği mektupların geçerlik süresinin 13 Ağustos 1931'de dolmasıyla tamamlandığı söylenebilir. Zira bu tarihten itibaren, Türk Hükümeti'nin yabancı öğretim kurumlarına karşı uluslararası sözleşmelerden (20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması) kaynaklanan bir hukuki sorumluluğu kalmamıştır.

Türkiye'deki yabancı misyon okullarının laikleştirilmesine Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun TBMM'de kabul edilmesinden kısa bir süre önce 7 Şubat 1924 tarihli

genelgeyle başlanması da büyük olasılıkla planlı bir girişimdi. Medrese temelli dinî eğitim düzenini tasfiye etmeye hazırlanan Cumhuriyet yönetiminin, kamuoyunda tepki yaratabilecek bu girişimi yabancı misyon okullarına dokunmadan gerçekleştirmesi düşünülemezdi. Dinî alanda yabancı misyon okullarına hiçbir müdahalede bulunulmadan medreselerin kapatılmaya başlaması, muhafazakâr çevrelerin de etkisiyle yeni rejime karşı toplumsal bir tepkiye dönüşebilirdi. Dolayısıyla kamuoyunda medreselerin kapatılmasıyla oluşabilecek tepkilerin önüne geçmek ve eğitimdeki laikleşme adımının toplum nezdinde genel kabul görmesini sağlamak amacıyla öncelikle yabancı misyon okullarının hedef alındığı söylenebilir.

7 Şubat 1924 tarihli genelge, 1924 yılı mart ayı başlarından itibaren İstanbul'daki Fransız Katolik misyon okul idarelerinin de eline geçmişti.¹⁰⁹⁴ Genelge hükümlerine uymaları için okullara 7 Nisan'a kadar süre tanınmıştı.¹⁰⁹⁵ Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin Paris temsilcisi Hüseyin Ragıp Bey'le mart ayının ikinci yarısı boyunca yaptığı görüşmelerde Türk Hükümeti'nin dinî semboller sorununa ilişkin hiçbir esneklik göstermeyeceği ortaya çıkmıştı.¹⁰⁹⁶ Hüseyin Ragıp Bey görüşmeler esnasında Ankara'nın dinî sembolere ilişkin aldığı kararın yalnızca

¹⁰⁹⁴ Michel ve Serezli, **a.g.e.**, s.19. 7 Şubat 1924 tarihli Maarif Vekâleti genelgesi Karaağaç'taki Fransız okullarına 12 Şubat 1924'te gönderilmişti. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Edirne Maarif Müdürlüğü'nün Karaağaç'taki Fransız Koleji'ne gönderdiği 12 Şubat 1924 tarih ve 3321/119 sayılı genelgenin Fransızcaya çevrilmiş kopyası, s.202. İzmir'deki Fransız okulları ise 7 Şubat 1924 tarihli Maarif Vekâleti genelgesini şubat ayının son haftasında almışlardır. Örneğin Alaybey'deki *Notre Dame de Cœur* Okulu'na genelge 21 Şubat 1924'te tebliğ edilmiştir. Bkz. **MAEN**, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76, İzmir Vilayeti Maarif Müdürü Hüseyin Nazım Bey'in *Notre Dame de Cœur* Okulu Müdüriyeti'ne gönderdiği 21 Şubat 1924 tarih ve 2181 numaralı tebligat. 7 Şubat tarihli genelge Zonguldak'taki *Frères des Ecoles Chrétiennes* okuluna 27 Şubat 1924'te tebliğ edilmiştir. Bkz. Jalabert, **a.g.m.**, s.587.

¹⁰⁹⁵ Jalabert, **a.g.m.**, s.587.

¹⁰⁹⁶ Hüseyin Ragıp Bey, Fransız Dışişleri Bakanlığı Siyasi ve Ticari İşler Direktörü Emmanuel de Peretti'yi 4, 20, 24 Mart ve 4 Nisan 1924 tarihlerinde ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlere ilişkin tutulan notlarda Fransız okulları sorununa da kısaca değinildiği görülmektedir. 4 Mart 1924 tarihli ziyaret notlarında Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin sorunların Hüseyin Ragıp Bey'le Fransız Dışişleri Bakanlığı Asya-Okyanusya Dairesi Müdürü Paul Bargeton'un yapacağı görüşmelerde ele alınacağından söz edilmektedir. 20 ve 24 Mart 1924 tarihli ziyaret notlarından anlaşıldığı kadarıyla Hüseyin Ragıp Bey'le Paul Bargeton arasındaki görüşmeler 20 Mart öncesinde başlamış ve 24 Mart 1924'te halen tamamlanmamıştır. 4 Nisan 1924 tarihli ziyaret notlarında ise bu görüşmelerden söz edilmemektedir. Dolayısıyla Jalabert'in makalesinde bahsettiği gibi Paris'te Fransız okulları sorununu ele alan görüşmeler 1924 martının ikinci yarısı boyunca sürmüş ve Nisan 1924'e sarkmamış olmalıdır. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, "Visite du représentant de Turquie à M. de Peretti" başlığını taşıyan 4.3.1924 tarihli ziyaret notu, s.228-229; **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 179, "Visite du représentant de la Turquie à M. de Peretti" başlığını taşıyan 20.3.1924 tarihli ziyaret notu, s.221-222; **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, "Visite du représentant Turc à M. de Peretti" başlığını taşıyan 24.3.1924 tarihli ziyaret notu, s.247-249; **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 179, "Visite du représentant de la Turquie à M. de Peretti" başlığını taşıyan 4.4.1924 tarihli ziyaret notu, s.231-232. Bkz. Jalabert, **a.g.m.**, s.587.

okul içi mekânlarda değil, rahip ve rahibelerin kendilerine ait odalarında bile uygulanacağını bildirmişti. Okul avluları ve sınıfların yanı sıra, rahip ve rahibelerin kişisel odalarında da dinî resim, heykel ve haçların bulundurulmasına izin verilmeyecekti.¹⁰⁹⁷

Mart ayı sonlarına doğru okulların kapatılmasını önlemek için son diplomatik girişimlerde bulunulmuştu. Şöyle ki, 24 Mart'ta Müttefikler ikinci bir ortak nota göndererek okullarda dinî propaganda kapsamında nitelendirilebilecek hiçbir faaliyet gösterilmediğini yinelemişler ve okullara tanınan bir aylık süre dolmadan bir uzlaşmaya varılacağı inancında olduklarını bildirmişlerdi.¹⁰⁹⁸ İstanbul'daki Fransız diplomatik temsilcisi 28 Mart 1924'te, İtalyan diplomatik temsilcisi ise 5 Nisan 1924'te Türk Hükümeti'ne birer nota göndererek 7 Şubat tarihli genelgenin tüm hükümlerine uyacaklarını bildirmişler ve yalnızca tüm sınıflarda bir İsa'lı haçın muhafaza edilmesine izin verilmesini istemişlerdi.¹⁰⁹⁹

Katolik misyonerler de 31 Mart'ta on beş dinî topluluğun ortak imzasının bulunduğu bir metni Maarif Vekili Vasıf Bey'e göndermişlerdi. Misyonerler, bu metinde bir prensip ve varlık meselesi olarak gördükleri haçların sınıflarda muhafaza edilmesine izin verilmesini isterken, Maarif Vekâleti'nin diğer taleplerine uyacaklarını bildirmişlerdi.¹¹⁰⁰

Katolik misyonerlerin aldığı kararının arkasında Vatikan vardı. Vatikan, İstanbul'daki temsilcisi Monsenyör Filippi'ye gönderdiği talimatlarda dinî sembollerin sınıflardan kaldırılmasının dinden çıkmakla eşdeğer olduğunu belirtmiş, misyonerlerden eğitim faaliyetini sürdürmelerini ve okullarının Türkler tarafından zorla kapatılmasını beklemelerini istemişti.¹¹⁰¹

7 Nisan'da, Maarif Vekâleti'nin Katolik misyon okullarına tanıdığı süre son buluyordu. Müstakil gazetesinin 7 Nisan 1924 tarihli haberine göre, 6 Nisan akşamı Fransız temsilci Jessé-Curély, Katolik okullarının kapatılmaması için İstanbul'daki

¹⁰⁹⁷ aynı yer.

¹⁰⁹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'e gönderilen 24 Mart 1924 tarihli ve 1555 sayılı İngiliz-Fransız-İtalyan ortak notası.

¹⁰⁹⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'e gönderilen 28 Mart 1924 tarihli Fransız notası. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'e gönderilen 5 Nisan 1924 tarihli İtalyan notası.

¹¹⁰⁰ Jalabert, a.g.m., s.588.

¹¹⁰¹ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulet'in Poincaré'ye gönderdiği 4.4.1924 tarihli mektup, s.255.

Hariciye Vekâleti temsilcisi Adnan Bey'e son bir nota vermiş ve Adnan Bey de söz konusu notayı Ankara'ya göndermişti.¹¹⁰² Ancak 7 Nisan 1924 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün bir gün önce yirmi kadar Katolik okulun kapatılması için polis müdürlüğüne tebligat gönderdiğine dair haberi Türk Hükümeti'nin geri adım atmayacağını açıkça gösteriyordu.¹¹⁰³ Gerçekten de 7 Nisan sabahı Maarif müfettişlerinden Hasib Bey ve Hayriye Salim Hanım, dinî sembollerin kaldırılıp kaldırılmadığını denetlemek üzere İstanbul'daki Katolik misyon okullarını teftişe başladılar. 7 Nisan günü aralarında Kadıköy ve Pangaltı *Notre Dame de Sion* okulları ile Kadıköy *St. Joseph* ve Galata *St. Benoît* kolejlerinin de bulunduğu çok sayıda Fransız okulu kapatıldı.¹¹⁰⁴ Jessé-Curély, 8 Nisan 1924'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği raporda İstanbul'da toplam 36 Fransız okulunun kapatıldığını ve 12.900 öğrencinin sokağa atıldığını yazıyordu.¹¹⁰⁵ 8 Nisan'dan itibaren hem Türk hem de Fransız gazetelerinin sütunları İstanbul'daki Katolik misyon okullarının kapatılması ile ilgili haber ve yorum yazılarıyla doldu.¹¹⁰⁶

¹¹⁰² “Ruhban Mektepleri”, **Müstakil**, 7 Nisan 1924, s.3.

¹¹⁰³ “Katolik Mekteplerinin Seddi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Nisan 1924, s.3.

¹¹⁰⁴ “Ruhban Mektepleri Dün Kapatılmıştır”, **Vatan**, 8 Nisan 1924, s.1-2.

¹¹⁰⁵ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 8.4.1924 tarihli mektup, s.259-262. Kapatılan okul sayısı ve okullarını terketmek zorunda kalan öğrenci sayısı hakkında gazetelerde çıkan haberler tam anlamıyla birbirleriyle örtüşen ifadeler içermemektedir. Örneğin İkdam gazetesinin 9 Nisan 1924 tarihli haberinde toplam 37 okulun kapandığı ve bu okullarda okuyan 12.500 öğrenciden 2.500'ünün Müslüman olduğu belirtiliyordu. “Papaz Mekteplerinden Çoğu Kapandı”, **İkdam**, 9 Nisan 1924, s.1. Vakit gazetesinin 10 Nisan 1924 tarihli haberinde ise İstanbul'da mevcut olan 40 Fransız ve 9 İtalyan okulundan Fransızların idaresinde olanların tamamının, İtalyanların idaresindekilerden de dördünün kapandığı belirtiliyordu. Aynı haberde kapatılan okulların on bini aşan öğrencisinden 1500'ünün Müslüman olduğu kaydediliyordu. Bkz. “Mektepler Meselesi”, **Vakit**, 10 Nisan 1924, s.2. Fransız gazetelerinden “Le Petit Parisien”, 38 okulun kapatıldığından ve 13.000'in üzerinde öğrencinin okullardan atıldığından bahsediyordu. Bkz. “Le gouvernement turc ordonne la fermeture de trente-huit écoles religieuses”, **Le Petit Parisien**, 10 Avril 1924, s.3. “L'Intransigeant” gazetesi ise, çoğunluğu kız 14.000 öğrencisi bulunan 38 Fransız okulunun kapatıldığından bahsediyordu. Aynı gazeteye göre bu okullarda okuyan Müslüman öğrencilerin sayısı 2.500'ti. Bkz. “La Turquie contre les écoles chrétiennes”, **L'Intransigeant**, 16 Avril 1924, s.1.

¹¹⁰⁶ Okulların kapatılması hakkında Türk basınında çıkan haberler için bkz. “Papaz Mekteplerinin Ekserisi Kapandı”, **Müstakil**, 8 Nisan 1924, s.1; “Ruhban Mektepleri Dün Kapatılmıştır”, **Vatan**, 8 Nisan 1924, s.1-2; “Fransız Mektepleri Kapanyor”, **İkdam**, 8 Nisan 1924, s.3; “Ruhban Mektepleri”, **Tanin**, 8 Nisan 1924, s.2; “Mektepler Meselesi”, **Vakit**, 10 Nisan 1924, s.2; “Ruhban Mektepleri”, **Vatan**, 10 Nisan 1924, s.2; “Mektepler Birer Birer Kapanyor”, **İkdam**, 10 Nisan 1924, s.1. Okulların kapatılması hakkında Fransız basınında çıkan haberler için bkz. “En Turquie”, **Le Radical**, 8 Avril 1924, s.3; “Fermeture d'écoles étrangères en Turquie”, **La Croix**, 9 Avril 1924, s.1; “Fermeture d'écoles chrétiennes”, **Journal des débats**, 9 Avril 1924, s.2; “Les Turcs ferment les écoles religieuses françaises et italiennes”, **Le Petit Journal**, 9 Avril 1924, s.3; “La fermeture des écoles religieuses”, **L'Action française**, 10 Avril 1924, s.5; “Trente-huit écoles religieuses sont fermées en Turquie”, **Le Figaro**, 10 Avril 1924, s.3; “La fermeture des écoles religieuses en Turquie”, **Le Gaulois**, 10 Avril 1924, s.3; “Le gouvernement turc ordonne la fermeture de trente-huit écoles religieuses”, **Le Petit Parisien**, 10 Avril 1924, s.3; “La fermeture des écoles religieuses”, **La Lanterne**, 10 Avril 1924, s.3;

Türk gazetelerinde yayımlanan makaleler, basının tam anlamıyla hükümetin okulları kapatma kararının arkasında olduğunu gösterir nitelikteydi. 9 Nisan'da Vakit gazetesindeki başmakalesinde Mehmet Asım (Us), Katolik misyon okullarının kapatılmasının Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği “terbiye-i umumiye ve maarif siyasetine” aykırı hareket etmesinden kaynaklandığını belirtiyordu.¹¹⁰⁷ Mehmed Asım'ın bu sözlerle vurgulamak istediği hükümetin yakın zamanda Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile uygulamaya koyduğu laik ve ulusal eğitim politikasıydı. Katolik okul idarelerinin hükümetin emirlerine direnç göstererek sınıf ve koridorlardan dinî sembollerini kaldırmamaları Türk basınında açıkça bir din propagandası olarak algılanmıştı. Ahmet Emin (Yalman), 9 Nisan'da Vatan gazetesinde yayımlanan baş makalesinde “bugünkü Türkiye, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu kati bir prensip olarak tatbik ederken, medreseleri bu prensip mucebince diğer mekteplerle tevhid ederken, Katolik mekteplerinin, ücretle kabul ettikleri Türkiye çocuklarını cebren yabancı bir dinin tesirleri altında tutmak istemelerine nasıl seyirci kalabilir?”¹¹⁰⁸ diye soruyordu. Necmettin Sadık (Sadak) ise, 9 Nisan'da Akşam gazetesinde yayımlanan makalesinde “medreseleri kapayan Türk Hükümeti, kendi toprakları dahilinde, çocukların sabah akşam Hazret-i İsa'nın heykeli karşısında papaz telkinatını dinlemelerine müsaade ederse ilan ettiği esaslara ihanet etmiş olur”¹¹⁰⁹ diyordu.

25 Nisan'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan bir başmakalede ise Türkiye'nin egemen bir devlet olarak kendi eğitim sistemi üzerinde yegane söz sahibi olduğu vurgulanıyor ve bunun Lozan Konferansı'nda tam bağımsızlığın Avrupa devletlerince tanınmasıyla kazanıldığı belirtiliyordu.¹¹¹⁰ Ahmet Emin'in 9 Nisan tarihli başmakalesinde belirttiği gibi Türkiye tevhid-i tedrisat anlayışı çerçevesinde “istikbal için mütecanis (homojen) bir nesil yetiştirmek” istiyor ve bunun için bütün eğitim kurumlarını bu hedefin gerektiği doğrultuda düzenliyordu.¹¹¹¹ Dolayısıyla Türkiye'deki tüm yabancı eğitim kurumlarının da devlet tarafından belirlenen yeni eğitim düzeni doğrultusunda hareket etmeleri bekleniyordu. Cumhuriyet rejiminin etkin savunucusu Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, hükümetin emirlerine uymamakta

“La fermeture des écoles religieuses en Turquie”, **La Croix**, 11 Avril 1924, s.1; “Fermeture des écoles religieuses en Turquie”, **Le Temps**, 12 Avril 1924, s.2; “La Turquie contre les écoles chrétiennes”, **L'Intransigeant**, 16 Avril 1924, s.1.

¹¹⁰⁷ Mehmet Asım, “Papaz Mekteplerinin Seddi”, **Vakit**, 9 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁰⁸ Ahmet Emin, “Papaz Mektepleri ve Fransa”, **Vatan**, 9 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁰⁹ Necmettin Sadık, “Papaz Mektepleri”, **Akşam**, 9 Nisan 1924, s.1.

¹¹¹⁰ “İki Zihniyet”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Nisan 1924, s.1.

¹¹¹¹ Ahmet Emin, “Papaz Mektepleri ve Fransa”, **Vatan**, 9 Nisan 1924, s.1.

direnen yabancı okullara karşı Türkiye'nin haklılığını şu sözlerle savunuyordu: "Memleketimize gelen ecnebler... artık bilmelidirler ki Türk vatanında yegane hâkim ve amil, Türk ruhu, Türk mefkûresi, ve Türk zihniyetidir... Hem misafir gelip hem ev sahibine hükmetmek, artık Türkiye'de de tahammül edilemeyecek nezaketsizliktir!"¹¹¹²

Fransa'yı ve Fransız siyasetini yakından tanıyan Türk basınının kalemleri, İstanbul'daki Fransız Katolik misyon okullarının kapatılmasının ardından Fransa'nın hem iç hem dış politikasına yönelik yorumlarda bulunmaktan da geri kalmamışlardı. 17 Nisan'da Müstakil gazetesinde yayımlanan bir makalede Poincaré'nin Türkiye'deki Katolik okullarının kapatılmasına büyük önem atfettiği belirtiliyordu. Makaleye göre, aslında son derece cumhuriyetçi olmasına rağmen Poincaré'nin bu tutumu, son zamanlarda iç siyasi durum gereği sağ kesimin ve muhafazakâr milletvekillerinin desteğine ihtiyaç duymasından kaynaklanıyordu. Poincaré'nin sol kesimi kızdıran bu tavrını Vatikan'la ilişkilerin yeniden kurulması sırasında da gösterdiğini vurgulayan makale, iç politik manevraların dış politika üzerinde bu derece derin izler bırakmasının anlamsızlığına değinerek Katolik okulları yüzünden iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına meydan verilmemesi gerektiğini savunuyordu.¹¹¹³ Ahmet Emin ise 9 Nisan tarihli başmakalesinde, eski Fransız başbakanlarından Léon Gambetta'nın (1838-1882) "laiklik bir ihraç ürünü değildir" sözünü hatırlatarak laik Fransız devletinin ülkesinden kovduğu Katolik okullarına yurt dışında büyük bir destek verdiğinden bahsediyordu. Ahmet Emin takip edilen bu "iki yüzlü" dış politikanın amacının Doğu'da Fransız nüfuzunu genişletmek ve Fransız dilini yaymak olduğunu¹¹¹⁴ söyleyerek Fransa'nın yurt dışında Katolik okulları himaye etmesini "kültür emperyalizmi" ile ilişkilendiriyordu.

Fransa'nın Türkiye'deki Katolik okullarına ilişkin izlediği politikada ısrarcı olması durumunda bundan Fransız çıkarlarının zarar göreceği yönündeki söylem Türk gazetelerinin ortak vurgusuydu. Örneğin, Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sadık 18 Nisan tarihli başmakalesinde "Şark'taki ananevi mevkiini kazanmak konusunda... en geri kalan ve en acemice hareket eden Fransa bir taraftan muahedeyi tasdik etmemek, diğer taraftan başka hiçbir iş yokmuş gibi haç meselesinde ısrar etmek

¹¹¹² "İki Zihniyet", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Nisan 1924, s.1.

¹¹¹³ "Papaz Mektepleri", **Müstakil**, 17 Nisan 1924, s.2.

¹¹¹⁴ Ahmet Emin, "Papaz Mektepleri ve Fransa", **Vatan**, 9 Nisan 1924, s.1.

suretiyle bu mevkiini hergün biraz daha zaafa düşürmektedir” diyor ve “bu ahvalden biz müteessir oluyoruz, fakat mutazarrır olan Fransa’dır” diye ekliyordu.¹¹¹⁵ Şurası açıktı ki, Maarif Vekâleti’nin Katolik misyon okullarını kapatma kararının arkasında duran Türk basını, tek ses halinde Poincaré Hükümeti üzerinde bir kamuoyu baskısı yaratmaya çalışıyordu.

İstanbul’daki Katolik misyon okullarının kapatılmasının ardından Fransız basınının verdiği tepkiler yine Cumhuriyetçi Fransa ile Katolik Fransa arasındaki görüş ayrılıklarını yansıtıyordu. E. Lacoste, 17 Nisan’da “La Croix” gazetesinde “Bir Zafer Sayfası” başlığını taşıyan makalesinde, Fransız misyonerlerin haçların sınıflardan kaldırılmaması konusunda gösterdiği direnişi övüyor, misyonerlerin üstlerine düşen görevi yerine getirerek Hıristiyanlık onuruna uygun davrandıklarını dile getiriyordu.¹¹¹⁶ Paul Milet, 25 Nisan’da “La Croix” gazetesinde “Doğu’daki Okullarımız Laik Yasaların Kurbanı” başlığını taşıyan makalesinde, Fransa’da XX. yüzyıl başında Katolik kurumlara büyük darbe vuran, çok sayıda dinî topluluğun ülkeyi terketmesine yol açan laik yasaların Türkiye’yi laikleştirmek isteyen yeni Türk yönetiminin eline büyük bir koz verdiğini ve Fransız Hükümeti’nin bu yasaları örnek gösteren Türklere karşı Fransız Katolik okullarını korumakta çaresiz kaldığını dile getiriyordu. Ona göre Türkiye’deki Katolik okulları Fransa’daki laik yasaların kurbanlarıydı. Bu nedenle Milet, yurt dışında Fransız çıkarlarına zarar veren bu yasaların Poincaré Hükümeti tarafından bütünüyle kaldırılması gerektiğini savunuyordu.¹¹¹⁷ Cumhuriyet karşıtı muhafazakâr “L’Action Française” gazetesi de, tıpkı “La Croix” gibi, Cumhuriyet Fransası’nın laik prensiplerinin Fransa’nın Türkiye karşısında ulusal çıkarlarını korumasına engel olduğunu ileri sürüyordu.¹¹¹⁸

Katolik ve muhafazakâr Fransız basını, Türkiye’deki Fransız Katolik misyon okullarının kapatılmasını bir iç politika malzemesi olarak kullanırken Lozan Barış

¹¹¹⁵ Necmettin Sadık, “Vur Abalıya!..”, **Akşam**, 18 Nisan 1924, s.1.

¹¹¹⁶ E. Lacoste, “Une page glorieuse”, **La Croix**, 17 Avril 1924, s.1.

¹¹¹⁷ Paul Milet, “Nos écoles d’Orient victimes des lois laïques”, **La Croix**, 25 Avril 1924, s.1. Ulusal Blok Hükümetleri’nin iktidarda olduğu 1919-1924 yılları arasında katı laiklik politikası terkedilmiş ve laik yasaların varlığına rağmen XX. yüzyıl başında ülkeden kovulan bazı dinî topluluklar Fransa’ya geri dönmüştür. Yine Vatikan’la 1904 yılında kesilmiş olan diplomatik ilişkiler bu dönemde tekrar kurulmuştur. Ayrıca Fransa topraklarına yeniden katılan Alsace-Lorraine bölgesinde III. Cumhuriyet döneminin laik yasaları uygulanmamıştır. Bkz. Berstein et Milza, **a.g.e.**, s.483.

¹¹¹⁸ “La Révolution et la France”, **L’Action française**, 28 Avril 1924, s.1.

Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu'nca onaylanmaması yönündeki kampanyasını da sürdürüyordu.¹¹¹⁹

Cumhuriyet Fransası'nın laik değerlerini savunan cumhuriyetçi sağ ve sol eğilimli gazeteler ise Türkiye'deki Katolik misyon okullarının kapatılmasının Fransız misyonerlerin uzlaşmaz tutumundan kaynaklandığını savunuyorlardı. Sol eğilimli "La Lanterne" gazetesi Türkiye'deki Fransız Katolik misyon okullarının Katolik çıkarlarını Fransız ulusal çıkarlarının önüne koyduğunu ve yaşanan sorunun temelinde Fransız misyonerlerin Vatikan'a derin bağlılığının yattığını dile getiriyordu.¹¹²⁰ Sol eğilimli "L'Homme Libre" gazetesi yazarı Henry Barde da, 9 Nisan tarihli yazısında okulların kapatılmasından Fransız Katolik misyon okullarını sorumlu tutuyordu. 20 Mart'ta kaleme aldığı makaleye atıfta bulunan Barde, Fransız din adamlarının haçların sınıflardan kaldırılmaması konusunda ısrarcı davranması halinde okulların kapatılacağını ve bu tutumun Katoliklik adına bir kazanç getirmeyeceği gibi Türkiye'de Fransız dili açısından büyük bir kayıp olacağını dile getirdiğini hatırlatıyordu. Barde, laik Türkiye medreseleri bile istemezken, laik Fransa'nın Hıristiyan okullarını açması için Türk Hükümeti nezdinde diplomatik bir girişimde bulunmasının, üstelik Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından onaylanmadığı bir ortamda imkânsız olduğunu düşünüyordu.¹¹²¹ Sol eğilimli "Le Radical" gazetesi ile sağ ve merkez sağ eğilimli "Le Figaro" ve "Le Temps" gazetelerinde yayımlanan yazılarda da Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmamasının Türkiye karşısında Fransız diplomasisini çaresiz bıraktığı ileri sürülerek okullar sorunu da dahil olmak üzere Türk-Fransız ilişkilerinde yaşanan tüm sıkıntıların aşılması için antlaşmanın onaylanması gerekliliği üzerinde duruluyordu.¹¹²²

¹¹¹⁹ Jean Guiraud, henüz İstanbul'daki okullar kapatılmadan önce 20 Mart 1924'te "La Croix" gazetesinde yazdığı makalede, Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından onaylanmasının hem Türkiye'deki Fransız Katolik okullarının hem de gayr-i Müslim azınlık okullarının yıkımını kabul etmek anlamına geleceğini ileri sürüyordu. Jean Guiraud, "La ratification du traité de Lausanne", **La Croix**, 21 Mars 1924, s.1. "L'Action française" gazetesinde de Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması için acele edilmemesi gerektiği savunuluyordu. G. D., "La ratification du traité de Lausanne", **L'Action française**, 13 Avril 1924, s.1.

¹¹²⁰ "La fermeture des écoles françaises d'Orient", **La Lanterne**, 16 Avril 1924, s.1.

¹¹²¹ Henry Barde'in "L'Homme Libre" gazetesinde yazdığı bu iki makale için bkz. Henry Barde, "Il faut sauver nos écoles en Turquie", **L'Homme Libre**, 20 Mars 1924, s.1; Henry Barde, "Toutes les écoles françaises ont été fermées en Turquie", **L'Homme Libre**, 9 Avril 1924, s.1.

¹¹²² Paul-Gabriel Martin, "Le sort des écoles françaises en Turquie", **Le Radical**, 13 Avril 1924, s.1; Général Duval, "Le Traité de Lausanne", **Le Figaro**, 11 Avril 1924, s.1; "Politique positive ou politique négative?", **Le Temps**, 20 Avril 1924, s.1

1924 nisanında Fransız Katolik misyon okullarının kapatılması, Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından onaylanmasının geciktirilmesi nedeniyle gerilimli olan Türk-Fransız ilişkilerini iyice bozdu. Yukarıda Fransız gazetelerinden verilen örneklerden de görüldüğü üzere okulların kapatılması Fransız kamuoyunun Türk Hükümeti'ne karşı ortak ulusal çıkarlar etrafında birleşmesine yol açmadı. Bir yanda Fransız çıkarlarını Katolik çıkarlarıyla özdeş gören ve Türkiye'ye karşı sert politikalar uygulanmasını isteyen Katolik muhafazakâr çevreler, diğer yanda ise Türk-Fransız ilişkilerini değişen Türkiye'nin yeni rejimini hesaba katarak akılcı bir dış politikayla şekillendirmek isteyen sağ ve sol cumhuriyetçi çevreler vardı. Her iki taraf da Poincaré Hükümeti'nin Türkiye politikasını eleştiriyordu. Katolik muhafazakâr çevreler Fransız Hükümeti'nden Türkiye'ye karşı daha sert ve etkin tedbirler almasını bekliyordu. Cumhuriyetçi çevreler ise ilişkilerin normalleşmesi için bir an önce Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını istiyorlardı. Aslında antlaşmanın onaylanması meselesi Türk-Fransız ilişkilerinin düğümü haline gelmişti. Fransız okullarının kapatılması bu düğümü daha da sıkıyordu.

Anlaşılan o ki bölünmüş Fransız kamuoyundan gelen baskılar karşısında Poincaré Hükümeti bocalıyor ve 11 Mayıs 1924'te yapılacak genel seçimler öncesinde seçim başarısını etkileyebilecek bir risk almaktan kaçınmak istiyordu. Poincaré Hükümeti, en nihayetinde, kamuoyundan gelen baskılar, seçim kaygısı ve dış politik nedenlerden ötürü orta yolu seçti.

Fransız meclisi 13 Nisan 1924'te Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamadan dağıldı ve meclis yeni seçimler için hazirana kadar tatil edildi.¹¹²³ Antlaşmanın onaylanmasının ertelenmesi yönündeki bu tercih Fransa'daki Katolik muhafazakâr çevreleri kısmen de olsa memnun edecek bir tutumdur. Ancak Poincaré, kendisini Fransa'da antlaşmanın bir an önce onaylanmasından yana olan cumhuriyetçi Fransız kamuoyu ile Türk siyasi çevrelerini ve Türk kamuoyunu da dikkate almak zorunda hissediyor olmalıydı. Zira Fransız meclisinin dağılmasından önceki son toplantılardan birinde ve daha sonra Paris'te Cumhuriyetçi Federasyon (Fédération Républicain) Kongresi toplantısında yaptığı konuşmalarda, yeni meclisin ilk işlerinden birinin

¹¹²³ Fransız Meclisi'nin dağılması hakkında bkz. "Fin de Législature", **Le Temps**, 15 Avril 1924, s.1. Fransız Meclisi'nin Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamadan dağılması hakkında Türk basınında çıkan haberler için bkz. "Fransız Meclis-i Mebusanı Dağıldı", **Vakit**, 15 Nisan 1924, s.1; "Fransız Meclisi Tasdik Etmeksizin Kapandı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Nisan 1924, s.1; "Fransa'nın Tasdiki", **Vakit**, 16 Nisan 1924, s.2.

Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamak olacağını söylemişti.¹¹²⁴ Poincaré, meclisin tatilde bulunduğu dönem zarfında Türkiye ile ilişkilerin kurulması için her türlü hazırlığın yapılacağını da belirtmişti.¹¹²⁵ Poincaré'yi bu türden açıklamalarda bulunmaya iten daha önemli bir neden de İtalya, İngiltere ve Japonya'nın kendi siyasal sistemlerinin gerektirdiği şekilde Lozan Barış Antlaşması'nı onaylama aşamalarını tamamlamak üzere olmalarıydı.¹¹²⁶ Daha öncede vurgulandığı üzere bu üç devletin onay sürecini tamamlamaları durumunda Lozan Barış Antlaşması yürürlüğe girecek ve Fransa antlaşmayı onaylamayan tek devlet olarak yalnız kalacaktı.

1924 mayıs ayı başlarında Türk-Fransız ilişkileri açısından siyasi tablo son derece karanlıktı. General Pellé ve Jessé-Curély'nin Lozan Barış Antlaşması'nı onaylanmasını geciktirerek okullar statüsü meselesi de dahil olmak üzere Türkiye ile yaşanan bazı temel uzlaşmazlıkları Fransa lehine çözüme planı suya düşmüştü. Antlaşmanın onaylanmamasının hiçbir getirisi olmadığı gibi, Türkiye'deki bütün Katolik Fransız misyon okulları Vatikan'ın emrine uyarak haçları sınıflardan kaldırmadıkları için kapatılmıştı.

Fransız okullarıyla her zaman yakından ilgilenen gazeteci-yazar Maurice Pernot, 16 Nisan 1924'te "Journal des débats" gazetesinde kaleme aldığı makalesinde Türkiye'deki Fransız okullarının kapatılmasının hem Vatikan hem de Fransız çıkarları için büyük bir darbe olduğunu vurgulayarak sorunun bir an önce aşılması için diplomasiye başvurulmasını öneriyordu.¹¹²⁷ Vatikan'ın haçların sınıflardan kaldırılmasını dinden çıkmayla eş değer kabul etmesi, Türkiye'nin yabancı okullara ilişkin aldığı tedbirleri bir iç mesele olarak değerlendirmesi, Fransa'nın ise Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamaması sorunun diplomasi yoluyla çözümünü son derece güçleştiriyordu. Ancak yine de 1924 nisanının ikinci yarısından itibaren hem Vatikan hem Fransa sorunu çözmek için tek yol olan diplomasiye başvuracaktı.

¹¹²⁴ "Mösyö Poincaré Türk-Fransız Münasebatı Hakkında Meclislerine Teminat Verdi", **Vakit**, 17 Nisan 1924, s.1; "Lozan Muahedesi ve Fransa", **Vatan**, 19 Nisan 1924, s.2; "Le Discours de M. Raymond Poincaré au congrès de la Fédération républicaine", **Le Temps**, 26 Avril 1924, s.2; "Poincaré Muahedeyi Bilâ-Tehir Tasdik Edeceğiz Diyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Nisan 1924, s.1.

¹¹²⁵ "Mösyö Poincaré Türk-Fransız Münasebatı Hakkında Meclislerine Teminat Verdi", **Vakit**, 17 Nisan 1924, s.1; "Lozan Muahedesi ve Fransa", **Vatan**, 19 Nisan 1924, s.2.

¹¹²⁶ Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 15 Nisan 1924 tarihli başmakalesinde Lozan Barış Antlaşması'nın İtalya, İngiltere ve Japonya tarafından onaylanma sürecinin tamamlanmak üzere olduğu belirtilerek Fransa'nın biraz daha gecikecek olursa bundan Fransız çıkarlarının zarar göreceği açıkça vurgulanmaktaydı. Bkz. "Lozan Sulhnamesi ve Fransa", **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Nisan 1924, s.1.

¹¹²⁷ Maurice Pernot, "Nos écoles en Turquie", **Journal des débats**, 16 Avril 1924, s.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİYLE BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ SÜRECİNDE FRANSIZ OKULLARI

A. Fransız Okullarının Yeniden Açılması Yönünde Diplomatik Girişimler ve Krizin Aşılması

7 Nisan 1924'ten itibaren Maarif Vekâleti'nin 7 Şubat 1924 tarihli genelgesine uymayan tüm misyon okulları kapatılmıştı. Bu karardan en çok etkilenen kurumlar Fransız Katolik misyon okulları olmuştu. Hem resmî rakamlar, hem de Türk ve Fransız gazeteleri sadece İstanbul'da 36'nın üzerinde Fransız okulunun kapatıldığından ve bu kurumlarda okuyan 12.000'in üzerinde öğrencinin eğitimlerinin yarıda kaldığından söz ediyorlardı.¹¹²⁸ Jessé-Curély'nin 8 Nisan 1924 tarihli mektubunda verdiği bilgiler Türkiye'deki Fransız eğitim kurumlarının neredeyse hiçbir etkinliğinin kalmadığını gösteriyordu. İstanbul'da geriye sadece toplam 200 öğrencisi bulunan Madam Alberti, Madam Jouve ve Matmazel Aubert'in üç küçük okulu kalmıştı.¹¹²⁹ İstanbul'da haç krizi nedeniyle kapatılmayan tek Katolik eğitim kurumu, yalnızca Katolik öğrencilerin devam ettiği ruhban yetiştiren Pera'daki Saint Louis Semineri'ydi.¹¹³⁰

Jessé-Curély'nin 8 Nisan 1924 tarihli mektubunda verdiği bilgilere göre, Anadolu'daki Fransız eğitim kurumlarından Konya'daki Asompsiyonist okulu faaliyetine güç şartlar altında devam ediyordu. Çanakkale'de Fransız himayesi altında bulunan Gürcü rahibelerine ait küçük okul da halen varlığını sürdürüyordu. Bursa ve

¹¹²⁸ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 8.4.1924 tarihli mektup, s.259-262. "Papaz Mekteplerinden Çoğu Kapandı", **İkdam**, 9 Nisan 1924, s.1; "Mektepler Meselesi", **Vakit**, 10 Nisan 1924, s.2; "Le gouvernement turc ordonne la fermeture de trente-huit écoles religieuses", **Le Petit Parisien**, 10 Avril 1924, s.3; "La Turquie contre les écoles chrétiennes", **L'Intransigeant**, 16 Avril 1924, s.1.

¹¹²⁹ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 8.4.1924 tarihli mektup, s.259-262. Jessé-Curély'nin bahsettiği laik Fransız okulları arasında adı geçmeyen Matmazel Guillois'nin Pera'daki *Ste Jeanne d'Arc* adlı okulu da 17 Mayıs 1924'te izin belgesi olmadığı gerekçesiyle kapatılmadan önce faaliyetini sürdüren bir diğer eğitim kurumuydu. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 21.5.1924 tarihli mektup.

¹¹³⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.10.1924 tarihli mektup.

Eskişehir'deki Fransız okulları 1923-1924 ders yılı başlangıcında faaliyete geçmemişlerdi. Bu iki şehirde kalan az sayıdaki rahip ve rahibe bazı öğrencilere özel ders vermekle yetiniyorlardı. İzmir'deki tüm Fransız okulları dinî semboller krizi gerekçesiyle 4 Mart'tan beri kapalıydılar. Zonguldak'taki Fransız okulları ise aynı gerekçeyle 1 Nisan'da kapatılmışlardı.¹¹³¹ Mersin'deki kız ve erkek Fransız okulu idarecileri, 28 Nisan'da okullarında yapılan bir teftişin ardından¹¹³², 30 Nisan 1924'te Mersin Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne yazdıkları mektuplarda Maarif Vekâleti genelgesi hükümlerine uyararak okullarından haçları geçici bir süre için kaldırdıklarını, ancak Papa'nın olumsuz görüşü ve Hıristiyan ailelerin ortak tepkileri karşısında haçları tekrar eski yerlerine koyduklarını bildirmişlerdi.¹¹³³ Her iki okul da, Mayıs ayı başında Mersin'de Maarif işlerinden sorumlu Ticaret İdadisi Müdürü tarafından kapatılarak sınıf, yatakhane ve mabetleri mühürletilmişti.¹¹³⁴ Dinî semboller krizi nedeniyle 21 Şubat'ta kapatılıp 5 Mart'ta tekrar açılan Karaağaç'taki Fransız okulları ise, 8 Mayıs 1924'te haçları sınıflardan kaldırmadıkları için yeniden kapatılmışlardı.¹¹³⁵

Dinî semboller krizinin bilançosu Türkiye'deki Fransız kültürel nüfuzu açısından gerçekten çok ağırdı. 1922 yılında Türkiye'de 80 kadar Fransız okulunda 20.000'in üzerinde öğrenci eğitim görürken,¹¹³⁶ iki yıl sonra geriye İstanbul'daki birkaç laik Fransız eğitim kurumuyla Çanakkale'de Fransız himayesi altındaki Gürcü

¹¹³¹ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 8.4.1924 tarihli mektup, s.259-262. "L'Intransigeant" gazetesi, Zonguldak'taki Fransız okulunun kapatılmasını 5 Mayıs 1924 tarihli sayısında haberleştirmişti. Haber, gazetenin İstanbul'daki özel muhabiri A. André tarafından 30 Nisan 1924'te gazeteye iletilmişti. "La croix et le croissant", **L'Intransigeant**, 5 Mai 1924, s.1.

¹¹³² **BCA**, 180.09/27.143, Maarif Müfettiş-i Umumisi Behçet Bey'in Maarif Vekâleti Heyet-i Teftişiyeye Riyaseti'ne gönderdiği 28 Nisan 1340 (1924) tarihli mektup.

¹¹³³ **BCA**, 180.09/27.143, Mersin Saint Joseph Yatılı Okulu Müdürü Sœur Flavien'in Mersin Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği 30 Nisan 1924 tarihli Fransızca mektup, s.29; **BCA**, 180.09/27.143, Mersin Saint Antoine Koleji Müdürü Père Edmond'un Mersin Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne gönderdiği 30 Nisan 1924 tarihli mektup, s.30

¹¹³⁴ **BCA**, 180.09/27.143, Mersin Umur-ı Maarifine memur Ticaret İdadisi Müdürü'nün Maarif Vekâleti'ne gönderdiği 88/340 numaralı, 2 Mayıs 1340 (1924) tarihli resmî yazı. Ayrıca bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın Adana Konsolosu Vekili M. Lucas'ın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 5.5.1924 tarihli mektup.

¹¹³⁵ **MAEN**, Fonds Andrinople, Consulat, Carton 5, Fransa'nın Edirne Konsolosu Péretié'nin İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 8.5.1924 tarihli telgraf.

¹¹³⁶ Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 179, "Ecoles Françaises en Turquie" başlığını taşıyan 12.1.1925 tarihli rapor, s.153.

rahibeleri okulu kalmıştı.¹¹³⁷ Bu okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı ise 300'ün biraz üzerindeydi.¹¹³⁸

8 Nisan 1924'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği mektupta okulların kapatılması konusundaki düşüncelerini ileten Jessé-Curély, 1922 kasımından beri Maarif Vekâleti'nin tüm talepleri karşısında Fransız misyonerlerin hep uyumlu ve uzlaşmacı bir tavır sergilediğini vurgulayarak okulların kapatılmasının sorumluluğunu tamamen Türk Hükümeti'ne yükliyordu. Jessé-Curély, Fransız ve İtalyan okullarının kapatılmasıyla, aslında “yabancı” ve “serbest” öğretimin ortadan kaldırılmak istendiğini ileri sürüyordu. Ona göre Türk Devleti, kendi öğretim kurumları kanalıyla Türkçe olarak yapılan öğretim dışında diğer hiçbir öğretim kurumunun varlığına izin vermek istemiyordu.¹¹³⁹ Jessé-Curély, 11 Nisan 1924'te Poincaré'ye gönderdiği bir diğer mektupta, tartışmanın dinî semboller sorununun çok ötesine geçtiğini söyleyerek Türk Hükümeti'nin nihai amacının öğretimi Türk öğretimi çerçevesinde bütünleştirmek, “serbest öğretimi” rafa kaldırarak “resmî” ve “ulusal” bir öğretim düzeni kurmak olduğunu vurguluyordu.¹¹⁴⁰ Jessé-Curély'nin bu yorumları belki yeni Türk yönetiminin tevhid-i tedrisat anlayışını yansıtmaya açısından doğruydü, ama Türk Hükümeti'nin yabancı öğretimi tümüyle ortadan kaldırmak istediğini iddia etmek için henüz çok erkendi. Olayın üzerinden çok kısa bir süre geçtiği halde, Jessé-Curély Paris'e gönderdiği mektuplarda Türkiye aleyhine

¹¹³⁷ 1924 baharında Türkiye'deki tüm Fransız Katolik misyon okulları kapatılırken Fransa'nın himayesi altındaki Çanakkale'de Gürcü rahibelerine ait okula dokunulmamıştı. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, *Immaculée Conception* Gürcü Rahibeleri idaresi altındaki Çanakkale Fransız Okulu'nun 1924-1925 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Fransız ve Osmanlı arşiv belgeleri arasında Konya'daki Fransız okullarının dinî semboller krizinde kapatılıp kapatılmadığına dair bir bilgiye rastlamadık.

¹¹³⁸ Dinî semboller krizi sırasında kapatılmayan İstanbul'daki Madam Alberti, Madam Jouve, Matmazel Aubert ve Matmazel Guillois'ya ait dört laik okulda 1 Ocak 1924'e ait verilere göre toplam 287 öğrenci öğrenim görüyordu. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Madam Alberti idaresi altındaki okulun 1924-1925 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu; **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Madam Jouve idaresi altındaki okulun 1924-1925 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu; **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Matmazel Aubert idaresindeki okulun 1924-1925 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu; **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Matmazel Guillois idaresi altındaki Jeanne d'Arc Okulu'nun 1924-1925 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Türk makamları tarafından kapatılmayan Çanakkale Gürcü Rahibeleri okulunda ise 1 Ocak 1924'te toplam 16 öğrenci bulunuyordu. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Çanakkale'deki *Immaculée Conception* Gürcü Rahibeleri Okulu'nun 1924-1925 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu. Bu veriler doğru kabul edildiği takdirde, dinî semboller krizinden etkilenmeyen Fransız eğitim kurumlarında okuyan öğrenci sayısı sadece 303'tü.

¹¹³⁹ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 8.4.1924 tarihli mektup, s.259-262.

¹¹⁴⁰ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 11.4.1924 tarihli mektup.

keskin yorumlarda bulunuyordu. Fransa'nın Türkiye'ye karşı izlediği uzlaşmazlık politikasının mimarlarından biri olan Jessé-Curély'nin amacı, belki de bu başarısız politikanın kariyeri açısından getireceği olumsuz izleri yeni Türk yönetimini suçlayarak unutturmaya çalışmaktı.

Jessé-Curély, 11 Nisan 1924 tarihli mektubunda okulların kapatılmasının Türk basını ve kamuoyunda yarattığı tepkilerden de söz ediyordu. Ona göre, Tevhid-i Efkâr, Vatan, Vakıf ve İkdâm gibi milliyetçi yayın organları hükümetin talimatları doğrultusunda hareket ederek Fransız Katolik misyon okulları hakkında son derece şiddetli eleştirilerde bulunmuştu.¹¹⁴¹ Aslında bu saptama çok yerinde değildi. Jessé-Curély'nin saydığı gazeteler arasında papaz okullarına devam eden çocukların düşüncelerinin zehirlendiğini vurgulayan Tevhid-i Efkâr gazetesi dışındakiler Fransız misyonerlere karşı görece ılımlı bir dil kullanmışlardı.¹¹⁴² Öte yandan Jessé-Curély, çocuklarını Fransız okullarına gönderen ailelerin büyük bir kaygı ve memnuniyetsizlik içinde olduğunu, ayrıca Maarif Vekâleti'nin İstanbul'daki Fransız misyon okullarına tayin ettiği ve bu kurumlarda yeterli ve düzenli bir gelir kaynağı elde etme şansı bulan 90 Türk öğretmenin de okulların kapatılmasından memnuniyet duymasının mümkün olmadığını ileri sürüyordu.¹¹⁴³ Bunlar akla yatkın saptamalardı. Nitekim Türk gazetelerinde açıkta kalan öğrencilere ilişkin yapılan haberler ailelerin endişelerine ilişkin bir fikir veriyordu. İkdâm gazetesi, 10 Nisan 1924 tarihli haberinde, kapatılan okullarda okuyan 1500 kadar Müslüman öğrenciden bir kısmının İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne başvurarak seviye ve bilgilerine göre liselere girmeleri için izin verilmesini rica ettiklerini yazıyordu.¹¹⁴⁴ Vatan gazetesi ise, 11 Nisan 1924 tarihli haberinde, İstanbul'daki okulların bütünüyle dolu ve fazla öğrenci alacak bir halde olmadığından dolayı öğrencilerin şimdilik öğrenimden mahrum kaldıklarından bahsediyordu.¹¹⁴⁵ İstanbul Maarif Müdüriyeti, kapatılan okulların açıkta kalan

¹¹⁴¹ **aynı mektup.**

¹¹⁴² Fransız Dışişleri Bakanlığı Türk gazetelerinde okulların kapatılması ile ilgili çıkan yazıları Fransızca'ya çevirtmişti. 9 Nisan 1924'te Tevhid-i Efkâr gazetesinde çıkan "Papaz Mektepleri" başlıklı yazının Fransızcası için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, "Les écoles des prêtres", Tevhid-i Efkâr, 9 Avril 1924, s.265-267. Vatan gazetesinde Ahmet Emin'in, Vakıf gazetesinde Mehmet Asım'ın, İkdâm'da Ahmet Cevdet'in ayın gün yazdıkları yazılarda Tevhid-i Efkâr'dan çok daha ılımlı bir dil kullanılmıştır. Bu yazılar için bkz. Ahmet Emin, "Papaz Mektepleri ve Fransa", **Vatan**, 9 Nisan 1924, s.1; Mehmet Asım, "Papaz Mekteplerinin Seddi", **Vakit**, 9 Nisan 1924, s.1; Ahmet Cevdet, "Papaz Mektepleri", **İkdâm**, 9 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁴³ **aynı mektup.**

¹¹⁴⁴ "Mektepler Birer Birer Kapanıyor", **İkdâm**, 10 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁴⁵ "Papaz Mektepleri", **Vatan**, 11 Nisan 1924, s.2.

Müslüman ve gayr-i Müslim öğrencileri için ne yapılması gerektiğini Maarif Vekâleti'ne sormuş; Vekâlet ise, öğrencilerin liselere kabul edilmek amacıyla başvurmaları durumunda gereken kolaylığın gösterilmesi yönünde bir talimat göndermişti.¹¹⁴⁶ Öte yandan okulların ne zaman açılacağına belirsizliğine rağmen bütün Müslüman aileler çocuklarını Türk okullarına kaydetme arayışı içine girmemişlerdi. Bazı aileler okulların kısa sürede yeniden açılacağı umuduyla beklemeyi tercih etmişlerdi.¹¹⁴⁷ Kapatılan Fransız misyoner okullarında milletvekili ve subay çocukları da okuyordu.¹¹⁴⁸ Fransız diplomatik çevreleri ve Fransız misyonerler nüfuz sahibi Müslüman ailelerin endişe ve şikâyetlerinin Türk Hükümeti üzerinde bir baskı yaratacağını ve bu baskı sonucunda okullarının yeniden açılacağını umut ediyorlardı.¹¹⁴⁹ Ancak gelişmeler, çocuklarının yarıda kalan eğitimleri dolayısıyla memnuniyetsiz olan ailelerin Hükümet'in kararlılığında gevşemeye yol açacak kadar güçlü bir baskı unsuru oluşturamadığını gösterecekti.

Fransız Katolik misyon okullarının kapatılmasının ardından Fransız Hükümeti önce Türkiye'nin Paris temsilcisi Hüseyin Ragıp Bey'e,¹¹⁵⁰ ardından da İstanbul'daki temsilcisi Jessé-Curély aracılığıyla Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'e 13 Nisan 1924'te bir protesto notası gönderdi. Notada Türkiye'nin Fransız okullarını kapatarak Ankara Anlaşması ve Lozan Barış Antlaşması'nı ihlal eden bir davranışta bulunduğu dile getiriliyor ve bunun yaratabileceği ciddi sonuçlar hakkında Türk Hükümeti uyarılıyordu. Notanın devamında Türk makamlarının iki hükümet arasında Fransız okullarının gelecekteki statüsüne ilişkin görüşmelerin yapıldığı bir sırada böyle bir girişimde bulunmasının bu davranışın hoşgörülmesini daha da zorlaştırdığı dile getiriliyordu.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁶ "Açıktaki Kalan Talebe", **Akşam**, 12 Nisan 1924, s.1; "Ruhban Mektepleri", **Akşam**, 16 Nisan 1924, s.2.

¹¹⁴⁷ Okulların kapatıldığı tarihte Kadıköy *St. Joseph* Koleji'nde öğrenci olan Fikret Narter, sorunun kısa zamanda çözüleceğine inananların beş aydan fazla süren bir sinir harbinden sonra okul kapılarının açıldığını görme sevincine ulaştıklarını, okulun yeniden açılması konusunda karamsar olan çok sayıda öğrencinin ise başta Galatasaray Lisesi olmak üzere başka okullara kayıt yaptırdığını söyler. Bkz. Fikret Narter, **a.g.e.**, s.21.

¹¹⁴⁸ Özen, **a.g.e.**, s.118.

¹¹⁴⁹ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 11.4.1924 tarihli mektup. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, "Quelques notes au sujet de la Turquie et des Turcs" başlığını taşıyan 29.4.1924 tarihli belge.

¹¹⁵⁰ Bkz. "Papaz Mektepleri", **Vatan**, 15 Nisan 1924, s.2.

¹¹⁵¹ Fransa'nın protesto metni için bkz. **BOA**, HR. İM., 102/48, Jessé-Curély'nin İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'e gönderdiği 13.4.1924 tarihli nota. Hem Fransız hem de Türk gazeteleri Jessé-Curély'nin 13 Nisan tarihli protestosunu yayımlamışlardır. Bkz. "Le haut-commissaire français proteste contre la fermeture des écoles", **L'Action française**, 14 Avril 1924, s.3; "Notre

Jessé-Curély, 15 Nisan 1924'te Poincaré'ye gönderdiği mektupta Türk Hükümeti'ni okulların statüsüne ilişkin yarım kalan görüşmeleri yeniden başlatmaya yöneltmenin ancak sert bir üslupla kaleme alınmış bir uyarı ile mümkün olduğunu savunuyordu. Öte yandan Jessé-Curély, Poincaré'ye gönderdiği 8 ve 11 Nisan tarihli mektuplarda okulların geleceğine ilişkin ileri sürdüğü karamsar görüşlerini bu mektupta da tekrar ediyordu. Üstelik bu defa görüşlerini İleri gazetesinin müdürü Suphi Nuri Bey'in kendisine aktardığı bilgilere dayandırıyor. Suphi Nuri Bey, ona Fransız okullarına ilişkin Türk makamları nezdinde yaptığı girişimlerden bir sonuç almayı beklememesini bildirmişti. Türk Hükümeti dinî eğitimi ortadan kaldırmak istiyordu ve dinî semboller sorununu kullanarak bu hedefe ulaşamazsa başka yöntemlere başvuracaktı. Türk Hükümeti'nin nihai amacı ise Türkiye'de yabancı öğretim kurumlarını bütünüyle ortadan kaldırmaktı.¹¹⁵²

Jessé-Curély, 15 Nisan 1924 tarihli mektubunun devamında Ankara'daki yöneticilerin laikleşme yönündeki çabalarında mason localarından teşvik gördüğünü belirtiyordu. Bu locaların Fransız politikacılarla ilişki kuran bazı üyeleri, Türkiye'de dinî eğitimin yerini laik eğitimin almasına Fransa'da olumlu bakılacağı yönünde bir söylenti yayarak Türk yönetimini atacağı adımlar için cesaretlendirmişti. Jessé-Curély, bu görüşünü güçlendirmek için de mevcut Maarif Vekili Vasıf Bey'in Türk Masonluğu'nun yönetimde en üst düzey makama erişmiş temsilcilerinden biri olduğunu hatırlatıyordu.¹¹⁵³ Aslında Jessé-Curély'nin bu iddiaları Fransa'da Katolik muhafazakâr basının 1924 mart ayı başında Türkiye'de laik hareketin ivme kazanmasından itibaren dillendirmeye başladığı görüşlerin bir tekrarı

représentant proteste contre la fermeture des écoles françaises”, **La Lanterne**, 14 Avril 1924, s.3; “Protestation française au sujet de la fermeture des écoles”, **Journal des débats**, 15 Avril 1924, s.2; “Fransız Notası”, **İkdam**, 19 Nisan 1924, s.1; “Fransız Notası”, **Tanin**, 19 Nisan 1924, s.1; “Mektepler Meselesi”, **Vakit**, 19 Nisan 1924, s.2, “Papaz Mektepleri”, **Vatan**, 19 Nisan 1924, s.2. Fransız notası Türk basınında yankı uyandırmış, İkdam gazetesinin bir muhabiri notanın verilmesinden bir gün sonra Jessé-Curély ile kısa bir mülakat yapmıştı. Jessé-Curély bu mülakatta notanın içeriğine ilişkin doğrudan bilgi vermemekle birlikte, notada yer alan Türk Hükümeti'nin Ankara Anlaşması ve Lozan Barış Antlaşması'na aykırı hareket ettiği yönündeki ifadesini yinelemişti. Bkz. “Mösyö Curély'ye Nazaran: Hükümetimizi Ankara İtilafnamesine ve Lozan Muahede-i Sulhiyesine Tecavüz Etmıştır”, **İkdam**, 15 Nisan 1924, s.1. Trabzon Mebusu Benizade Hamdi, 18 Nisan'da Anadolu'da Yenigün gazetesinde yazdığı başmakalede hem Fransız notasını hem de Jessé-Curély'nin İkdam gazetesine verdiği mülakattaki sözlerini eleştirmişti. Bkz. Benizade Hamdi, “Papaz Mektepleri”, **Anadolu'da Yenigün**, 18 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁵² **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 15.4.1924 tarihli mektup.

¹¹⁵³ aynı mektup.

niteliğindeydi.¹¹⁵⁴ Yeni Türk rejimini anlamaya çalışmak yerine, onu sürekli olarak suçlamayı tercih eden Jessé-Curély, Türkiye'nin laik politikalarının arkasında derin bir yabancı düşmanlığının yattığını savunuyordu. Ona göre, Türk Hükümeti'nin yabancıları hedef alan politikaları karşısında Türkiye'de eğitim ve sağlık kurumları bulunan tüm Müttefik devletlerin ortak çıkarı bir dayanışmayı gerektiriyordu. Jessé-Curély bu bağlamda Türk Hükümeti'ne karşı atılacak adımlarda İngiliz ve Amerikalılarla ortak hareket etmenin dikkate değer bir politik seçenek olduğunu savunuyordu.¹¹⁵⁵ Fransa'nın Türkiye'ye karşı izlediği uzlaşmazlık politikasının mimarlarından biri olan Jessé-Curély, 8, 11 ve 15 Nisan'da Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği üç mektupta da Fransız okullarının kapatılmasının tek sorumlusunun Türkiye olduğunu vurguluyor, yeni Türk yönetimine karşı bir baskı politikası oluşturulması ve bunun için Müttefiklerle birlikte hareket etme imkânlarının değerlendirilmesi yönünde telkinlerde bulunuyordu.

Maarif Vekâleti'nin tevhid-i tedrisat anlayışı içerisinde yabancı eğitim kurumlarını daha sıkı takibe başladığı Nisan 1924'te, Jessé-Curély'nin Türk Hükümeti'nin tüm yabancı okulları ortadan kaldıracığı öngörüsünü doğrular gibi görünen başka gelişmeler oldu. 16 Nisan 1924'te, İstanbul Amerikan Kız Koleji'ne bağlı Tıp Fakültesi ile Robert Kolej'e bağlı Mühendis Fakültesi Türk makamları tarafından kapatıldı.¹¹⁵⁶ İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji'ne bağlı Tıp Fakültesi'nin kapatılmasını haberleştiren "Journal des débats" gazetesine göre bu fakülte, yükseköğretim alanında eğitim verme tekelinin Türk Hükümeti'ne ait olduğu gerekçesiyle kapatılmıştı.¹¹⁵⁷ Nisan ayı içinde kapatılan bir diğer Amerikan okulu da Genç Hıristiyanlar Örgütüne bağlı Tarsus'taki *St. Paul* Koleji'ydi. Bu okulun kapatılma gerekçeleri ise Hıristiyanlık propagandası yapması, ayrıca Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hareket eden bir Arap öğretmeni çalıştırmakta direnmesiydi.¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁴ Jean Guiraud, "L'intolérance turque et le gouvernement français", **La Croix**, 11 Mars 1924, s.1; "Ces bons Turcs!", **La Croix**, 1 Mars 1924, s.5.

¹¹⁵⁵ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 15.4.1924 tarihli mektup.

¹¹⁵⁶ **aynı mektup**. Sezer, **a.g.e.**, s.72.

¹¹⁵⁷ "Fermeture d'un collège médical américain", **Le Journal des débats**, 21 Avril 1924, s.2. Ayrıca bkz. "Les Turcs continuent à fermer des écoles étrangères", **Le Gaulois**, 22 Avril 1924, s.2; "Les Turcs ferment une institution américaine", **La Croix**, 23 Avril 1924, s.2. Amerikan Tıp Fakültesi'nin kapatılmasının haklılığını savunan Türk basınında çıkan bir makale için bkz. "Mahud Meseleye Dair-Amerikan Mekteb-i Tıbbiyesi", **İkdam**, 27 Nisan 1924, s.3.

¹¹⁵⁸ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, 5.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007, s.190-191; Sezer, **a.g.e.**, s.78.

Tarsus'taki kolejin ardından Maraş ve Mersin'deki Amerikan okulları da çeşitli gerekçelerle kapatıldılar.¹¹⁵⁹

1924 nisanında Türkiye'de çok sayıda yabancı okulun kapatılmış olduğu bir gerçektir. Ancak Türk yönetimi tüm yabancı okulları kapatmak gibi bir girişimde bulunmamıştı. Temel hedef yabancı okulları ortadan kaldırmak değil, bu kurumların Türk mevzuatına eksiksiz uyum göstermelerini sağlamaktır. Trabzon mebusu Benizade Hamdi Bey, 18 Nisan 1924'te Anadolu'da Yenigün gazetesinde kaleme aldığı başmakalede "Fransız papaz mektepleriyle beraber memleketimizdeki bütün ecnebi müesseseleri, bugün mevcut olan, yarın neşredilecek olan bütün kavanin ve talimatımız ahkâmına mutavaatla mükelleftirler. Ancak bunu anladıkları ve tatbik ettikleri gündür ki mektepleri yine açılmış, ortada bir mesele kalmamış olacaktır" sözleriyle Türk yönetiminin soruna bakış açısını yansıtıyordu.¹¹⁶⁰

Katolik misyon okullarının kapatılmasını takip eden dönemde Fransa'nın yanı sıra Vatikan da Türk makamları nezdinde girişimlerde bulundu. Akşam gazetesinin 13 Nisan 1924 tarihli haberine göre, Papa'nın İstanbul Vekili maiyetinden bir kişiyi okullar lehinde girişimlerde bulunmak üzere Ankara'ya göndermişti.¹¹⁶¹ Jessé-Curély'nin Paris'e gönderdiği 26 Nisan 1924 tarihli telgraftan anlaşıldığı üzere İstanbul'daki Papalık Vekâleti tarafından görevlendirilen Mönsenyör Cesarano, Fransız ve İtalyan Katolik misyon okullarının müdürleri tarafından Mustafa Kemal'e iletilmek istenen bir dilekçeyi getirmek üzere Ankara'ya gelmiş ve burada Maarif Vekili ile bir görüşme yapmıştı. Jessé-Curély'ye göre, görüşme sırasında Maarif Vekili hükümetin artık Türk okullarından başka okul istemediğini ağzından kaçırmıştı.¹¹⁶² Maarif Vekili'nin bu sözleri, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği mektuplarda ısrarla vurguladığı Türk yönetiminin yabancı okulları bütünüyle ortadan kaldırmak istediği iddiasını da doğruluyordu. Ancak Maarif Vekili'ne atfedilen bu sözlerin, Poincaré'yi halen Türkiye'ye karşı sert bir tavır alması için ikna etmeye uğraşan Jessé-Curély tarafından üretilmiş olması da muhtemeldir.

¹¹⁵⁹ Duru, a.g.e., s.191.

¹¹⁶⁰ Benizade Hamdi, "Papaz Mektepleri, Anadolu'da Yenigün, 18 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁶¹ "Papaz Mektepleri Hakkında", Akşam, 13 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁶² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 26.4.1924 tarihli telgraf.

Jessé-Curély'nin 26 Nisan tarihli telgrafında aktardığı bilgilere göre Monsenyör Cesarano lütuf dilekçesini M. Kemal'e iletmeyi başarmış ve Cumhurbaşkanı'nın emriyle sorunun tekrar incelenmesine karar verilmişti.¹¹⁶³

Monsenyör Cesarano'nun Ankara ziyareti Türk basınına da yansımıştı. Vatan gazetesinin bir yazarı, 25 Nisan'da Ankara'dan İstanbul'a dönen Cesarano ile bir görüşme yapmıştı. Cesarano, beyanatında Ankara'ya Fransız ve İtalyan okullarının tekrar açılmasına müsaade almak üzere gittiğini, on dört gün kaldığı başkentte bütün vekillerle görüştüğünü, ancak ricasının reddedildiğini belirtiyordu.¹¹⁶⁴ Cesarano'nun beyanatının devamında, "biz mekteplerden bütün resimleri filan kaldırdık, yalnız haçlar kaldı ki bunlar da kaldırılamaz. Mektepleri kapalı bırakırız, bunları kaldıramayız" şeklindeki sözleri girişiminin niçin başarısız olduğunu da ortaya koyuyordu. Cesarano, yaptığı görüşmelerde okulların son sınavlarının yapılması için de girişimde bulunmuş, fakat bundan da bir sonuç elde edememişti.¹¹⁶⁵

Kapatılan Katolik misyon okulları arasında kendi eğitim kurumları bulunan İtalya, Türk Hükümeti nezdinde diplomatik girişimde bulunan bir diğer devletti. İtalya, Lozan Barış Antlaşması'nı kral emirnamesiyle onaylamış ve Türkiye'ye bir büyükelçi göndermişti.¹¹⁶⁶ Nisan ayı sonlarına doğru Ankara'ya gelen İtalyan Büyükelçi Mösyö Montagna, başkentte Başvekil İsmet Paşa ile bir görüşme yapmıştı.¹¹⁶⁷ Jessé-Curély, Paris'e gönderdiği 29 Nisan 1924 tarihli telgrafta İtalya Büyükelçisi'nin Ankara ziyaretine değinerek, Montagna'nın okulların kapatılmasına karşı açık bir tavır almaktan kaçındığını ve söz konusu kurumların ders yılı sonuna kadar geçici olarak açılmalarını önermekle yetindiğini bildiriyordu. Jessé-Curély, Montagna'nın Fransa'nın protestosuna katılmaktansa ılımlı bir tavır sergilemeyi tercih ettiğini ve sadece İtalyan okulların açılmasına yönelik bir çaba içinde olduğunu da ima ediyordu.¹¹⁶⁸

İtalyan misyonerlerin haç krizinde Fransız misyonerlere göre daha yumuşak bir tavır alacağına dair iddiayı ilk dile getiren "Le Temps" gazetesi olmuştu. Bu

¹¹⁶³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 26.4.1924 tarihli telgraf.

¹¹⁶⁴ "Papaz Mektepleri", **Vatan**, 26 Nisan 1924, s.3.

¹¹⁶⁵ **aynı yazı**.

¹¹⁶⁶ "Papaz Mektepleri", **Müstakil**, 17 Nisan 1924, s.2.

¹¹⁶⁷ "İsmet Paşa-Sinyör Montanya Mülakatı", **Vatan**, 25 Nisan 1924, s.1.

¹¹⁶⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 29.4.1924 tarihli telgraf.

gazetede 20 Mart 1924 tarihinde yayımlanan başmakalede, haç krizi nedeniyle ortaya çıkan okullar tartışmasının uzaması halinde bundan Türk Hükümeti'nin talimatlarına uymaya hazır görünen İtalyanların kazançlı çıkacağı uyarısı yapılmıştı.¹¹⁶⁹ İtalyanların daha uzlaşmacı bir tavır alacağına dair Fransız diplomasisinin duyduğu kaygı Nisan ayı boyunca varlığını korumuştur. Muhtemelen bunda *Sœurs d'Ivréa*¹¹⁷⁰ adıyla anılan İtalyan rahibelerin Roma'daki en üst düzey sorumlusunun emriyle sınıflardan haçları kaldırmasının ve bunun üzerine 1 Nisan'da İzmir'deki okullarının tekrar açılmasının¹¹⁷¹ yarattığı kuşku önemli rol oynamıştı. Bu davranışlarından dolayı İzmir'deki diğer Katolik dinî topluluklar ve İzmir Başpiskoposu tarafından kınanan İtalyan rahibeler, Vatikan'ın kesin emri üzerine üç gün sonra haçları yeniden sınıflara yerleştirmişler ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak okulları tekrar kapatılmıştı.¹¹⁷² Belki de bu olayın etkisiyle, nisan ayı içerisinde İtalyan misyonerlerin Türk Hükümeti'nin emirlerine uyararak haçları sınıflardan kaldıracağına ve böylelikle okullarının açılmasına izin verileceğine dair Fransız gazetelerinde İngiliz basını kaynaklı bir haber yayımlanmıştı.¹¹⁷³ Ancak bu iddiaların aslı yoktu. İtalyan misyonerler de Fransızlar gibi haç konusundaki direnişlerini sürdürüyorlardı.

Okulların 1923-1924 ders yılının sonuna kadar kapalı kalması, sınavların yapılamamasına ve dolayısıyla öğrencilerin bir sene kaybetmesine yol açacağından Nisan ayı sonlarına doğru Fransız okul yönetimleri ve Fransız diplomasisi Türk makamları nezdindeki girişimlerini yoğunlaştırdı. Nisan ayı sonlarında Fransız Katolik misyonlarının bir temsilcisi Ankara'ya giderek Türk Hükümeti'nden okulların açılması için izin talebinde bulundu, fakat bir sonuç elde edemedi.¹¹⁷⁴ 29 Nisan'da bu kez Jessé-Curély, İstanbul'da Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'i ziyaret ederek, kapatılan Fransız okullarının sınıflarında birer haçı korumak kaydıyla ders yılı

¹¹⁶⁹ “La question de Singapour-Les écoles françaises en Turquie”, **Le Temps**, 20 Mars 1924, s.1.

¹¹⁷⁰ Tam adı *Sœurs de Charité de l'Immaculée Conception* olan bu dinî topluluk 1835 yılında İtalya'nın Piemonte bölgesinde Ivrea Piskoposluğu'nda kurulmuştur. **Maria: études sur la Sainte Vierge**, Tome III, sous la direction d'Hubert du Manoir, S. J., Beauchesne et ses fils, Paris, 1954, s.486.

¹¹⁷¹ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu'nun Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 12.4.1924 tarihli mektup, s.282-283.

¹¹⁷² **aynı mektup**. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Fransa'nın İzmir Başkonsolosu Graillet'nin Paris'e gönderdiği 19.4.1924 tarihli telgraf.

¹¹⁷³ Bkz. “Les écoles françaises en Turquie”, **La Lanterne**, 19 Avril 1924, s.3; “Les écoles italiennes en Turquie seraient rouvertes”, **Le Matin**, 19 Avril 1924, s.3; “Turquie-Les écoles françaises et italiennes”, **Le Journal des débats**, 20 Avril 1924, s.2; “Les écoles françaises et italiennes en Turquie”, **Le Temps**, 20 Avril 1924, s.1.

¹¹⁷⁴ “Papaz Mektepleri”, **Vatan**, 29 Nisan 1924, s.2; **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 14.5.1924 tarihli mektup.

sonuna kadar açılmaları ve sınavlarını tamamlamaları için izin verilmesini talep etti.¹¹⁷⁵ Başbakan ve Hariciye Vekili İsmet Paşa, Adnan Bey aracılığıyla Jessé-Curély'ye ilettiği yanıtında sınavlar tamamlanıncaya kadar okulların geçici bir süre açılması teklifini kabul edemeyeceklerini, haçlar kaldırılmadıkça bu kurumların kapalı kalmaya devam edeceğini kesin bir dille bildirdi.¹¹⁷⁶ 9 Mayıs'ta İstanbul'a gelen Maarif Vekili Vasıf Bey'in 10 Mayıs'ta gazetelerde yayımlanan beyanatu Türk Hükümeti'nin yabancı okullar sorununa nasıl yaklaştığını çok açık bir biçimde ortaya koyuyordu.¹¹⁷⁷

“Laik bir cumhuriyet dinî müdahalelere, tesirlere katıyyen müsaade edemez. Cumhuriyetin bir uzv-ı idarisi olan Maarif Vekâleti Hıristiyanlık tesiratını tedris sahalârına kadar teşmil etmek isteyen müessesatın devam-ı tedrisatına müsaade edemez. Ecnebi mektepleri verdiğimiz emirlere tamamen bila-kayd ü şart itaat etmedikçe bila-istisna mesdud kalacaklardır. Şunu da ilave edeyim ki İstiklal Harbini muvaffakiyetle başaran Türk milleti umur-ı dahiliyesine müteallik mesailde siyasi teşebbüsata katıyyen müsaade edemeyeceği gibi bu gibi teşebbüsata da kabul edemez. Ecnebi mektepleri bütün meselelerini hiçbir siyasi yoldan gitmemek ve yalnız bizimle görüşmek üzere halledebilirler.”

Maarif Vekili'nin bu sözleri, Vatikan, Fransa ve İtalya'nın sorunu diplomatik girişimlerle çözme çabalarını hedef alıyordu. Okulların yeniden açılmasının tek yolu Maarif Vekâleti'nin emirlerine uymak, yani haçları sınıflardan kaldırmaktı. Türkiye'nin iç işleriyle ilgili bu sorunun tek çözüm yeri ise Maarif Vekâleti'ydi. Diplomatik müzakere yolu kapalıydı. Zira bunun kabul edilmesi Türkiye'nin egemenlik haklarının tartışmaya açılması anlamına gelecekti.

Hariciye Vekâleti, Fransa'nın 13 Nisan 1924 tarihli protesto notasına 10 Mayıs'ta verdiği yanıtta, Türk Hükümeti'nin bazı öğretim kurumlarını millî eğitim ve din öğretimini düzenleyen genel mevzuat hükümlerinden muaf tutmasının mümkün

¹¹⁷⁵ “Mektepler Meselesinde Fransız Mümessilinin Bir Müracaatı”, **Vakit**, 30 Nisan 1924, s.1; “Le sort des écoles françaises”, **L’Intransigeant**, 7 Mai 1924, s.3. **BOA**, HR. İM., 240/73, İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Temsilcisi Adnan Bey'in Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 29.4.1340 (1924) tarihli mektup.

¹¹⁷⁶ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Paris'e gönderdiği 7.5.1924 tarihli telgraf. İstanbul gazeteleri de Türk Hükümeti'nin Jessé-Curély'ye verdiği yanıtı sütunlarına taşımıştı. Bkz. “Salibler Kalkmalı!”, **İkdam**, 9 Mayıs 1924, s.1; “Salibler Kaldırılmadıkça Hükümetimiz Ruhban Mekteplerinin Açılmasına Müsaade Etmeyecek”, **Vakit**, 9 Mayıs 1924, s.1; “Haçlar Kalkmadıkça Papaz Mektepleri Açılmayacak”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1924, s.1.

¹¹⁷⁷ Bkz. “Maarif Vekili Dün İstanbul'a Geldi”, **İkdam**, 10 Mayıs 1924, s.1-2; “Maarif Vekili Vasıf Bey Şehrimizde”, **Vatan**, 10 Mayıs 1924, s.1-2.

olmadığını belirtiyordu. Ayrıca, Türk Hükümeti'nin millî eğitimi ilgilendiren bir konuda diplomatik kanalların kullanılmasını uygun bulmadığı da vurgulanıyordu.¹¹⁷⁸

Türk Hükümeti'nin haç krizi nedeniyle kapatılan Katolik misyon okullarına ilişkin verdiği mesajlar çok açık olduğu halde Mayıs ayı ortalarına doğru Fransa ve İtalya, Türkiye'deki diplomatik temsilcileri aracılığıyla hükümet nezdindeki girişimlerini sürdürüyorlardı. 13 Mayıs'ta İstanbul'da bulunan Maarif Vekili Vasıf Bey'le görüşen İtalyan Büyükelçi Montagna ve Fransız diplomatik temsilcisi Jessé-Curély, okulların sınavlar nedeniyle ders yılı sonuna kadar geçiçi olarak açılması tekliflerini yinelemişlerdi.¹¹⁷⁹ Maarif Vekili, Jessé-Curély ve Montagna ile yaptığı görüşmede haçların kaldırılması gerektiği hakkında daha önce hükümetçe alınan kararın değiştirilmeyeceğini bildirmişti.¹¹⁸⁰

Hükümet, okullar sorununun bir siyasi müzakere konusu yapılamayacağı konusunda son derece hassas davranıyordu. Öyle ki, Vatan gazetesinin 14 Mayıs 1924 tarihli haberinde Vasıf Bey'in Fransız ve İtalyan diplomatik temsilcileriyle yaptığı görüşmeyi "müzakere" olarak tanımlaması 16 Mayıs'ta Cumhuriyet ve Vakit gazetelerinde yayımlanan haberlerde düzeltilmiş, Maarif Vekili'nin söz konusu temsilcilerle yaptığı görüşmenin siyasi bir müzakere niteliği taşımadığı özenle vurgulanmıştı.¹¹⁸¹

Vatikan da İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla mayıs ayı başlarında okullar sorununu müzakere etme arayışını sürdürmüştü. "Le Gaulois" gazetesinin 12 Mayıs 1924 tarihli haberine göre, İstanbul'daki Papa Vekili Monsenyör Filippi okullar sorununu müzakere etmek amacıyla Ankara'ya gitmiş ancak hiçbir şey elde edemedi İstanbul'a geri dönmüştü. Habere göre Filippi'nin ziyaretinin amacını bilen Mustafa Kemal onunla görüşmeyi reddetmiş ve kendisine Maarif Vekili ile

¹¹⁷⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul'daki Hariciye Vekaleti Temsilcisi Adnan Bey'in Fransız Hükümeti Temsilcisi Jessé-Curély'ye gönderdiği 3971/193 sayılı ve 10 Mayıs 1924 tarihli nota.

¹¹⁷⁹ "Mektepler Meselesinin Müzakeresine Başlandı", **Vatan**, 14 Mayıs 1924, s.1; "Fransız ve İtalyan Rahipleri Gidiyor Mu?", **Vakit**, 15 Mayıs 1924, s.2.

¹¹⁸⁰ "Papaz Mektepleri", **Vatan**, 16 Mayıs 1924, s.2.

¹¹⁸¹ "Mektepler Meselesinin Müzakeresine Başlandı", **Vatan**, 14 Mayıs 1924, s.1; "Kapanan Mektepler Meselesi", **Vakit**, 16 Mayıs 1924, s.2; Maarif Vekili Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta: "Tekrar tasrih ediyorum, ecnebi mektepleri meselesini siyasi mümessiller ile müzakerede bulunarak halledemem. Fransa ve İtalya'nın muhterem mümessilleri ile vaki olan ziyaretleri dolayısıyla hususi surette görüştüm." demişti. Bkz. "Papaz Mektepleri", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1924, s.2. İki gün önce "Mektepler Meselesinin Müzakeresine Başlandı" diye başlık atan Vatan gazetesi de, 16 Mayıs tarihli haberinde Vasıf Bey'in Fransız ve İtalyan diplomatik temsilcileriyle bir "mülakat" yaptığından bahsediyordu. Bkz. "Papaz Mektepleri", **Vatan**, 16 Mayıs 1924, s.2.

görüşmesini tavsiye etmekle yetinmişti.¹¹⁸² Filippi, Maarif Vekili'nin İstanbul'da bulunduğu sırada kendisinden üç defa randevu talebinde bulduysa da, her defasında ret yanıtı almıştı.¹¹⁸³

Jessé-Curély, diplomatik kanalların kapalı olması nedeniyle son bir çare olarak İstanbul'da bulunan Katolik rahiplerin en kıdemlisi olan *St. Benoît* Koleji müdürü Jean Levecque'i hükümetle temasa geçmesi için görevlendirmişti. 15 Mayıs'ta Maarif Vekili Vasıf Bey'le Jean Levecque arasında yapılan görüşmeden de bir sonuç elde edilememişti. Zira papazlar haçların indirilmemesinde ısrar etmişler ve hatta bu konuda iki hükümet arasında haçların indirilmesi yönünde bir uzlaşma olması durumunda bile bunu kabul edemeyeceklerini, sorunun ancak Vatikan ile anlaşarak çözülmesi gerektiğini bildirmişlerdi.¹¹⁸⁴ Böylelikle 15 Mayıs itibarıyla tüm seçenekler tüketilmiş ve okulların ders yılı tamamlanmadan geçici bir süre için yeniden açılması yönündeki girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Jessé-Curély, Fransız Katolik misyon okullarının haç krizi nedeniyle kapatılması tedbirinin sürekli bir kapatmaya dönüşme olasılığı karşısında Fransa'nın Türkiye'deki okul varlığının tümüyle ortadan kalkmaması için Türk makamlarının da kabul edebileceğini düşündüğü bazı alternatif öneriler hazırlamış ve bu önerilerini 14 Mayıs 1924 tarihli bir mektupta Poincaré'ye sunmuştu. Bu önerilerden ilki, belli sayıda Fransız din adamını ve onlara ait kurumları muhafaza ederek sadece Katolik öğrencilerin devam edeceği kilise okulları oluşturmaktı. Jessé-Curély'ye göre, bu okullar kapatılmış kurumlarla karşılaştırılamayacak kadar önemsiz olmakla birlikte, uygun bir ortam oluştuğunda hızla gelişebilecek küçük "yaşayan hücreler" olarak düşünülmeliydi. Jessé-Curély'nin tasarısına göre, İstanbul'da hepsi ilköğretim düzeyinde eğitim verecek kız ve erkek kilise okullarının sayısı 10'dan az olmamalıydı. Bunlara ek olarak iki tane de kolej oluşturulmalıydı. Ayrıca İzmir'de de iki kilise okulu ve bir kolej oluşturulması düşünülmeliydi. Jessé-Curély'ye göre, geri çekilip uygun ortamı bekleme imkânı tanıyan bu çözümün bazı olumsuz yanları da vardı. Birincisi, kilise okulları öğrencilerden ücret talep etmedikleri için Fransa'nın bu kurumlara ciddi miktarda mali destek vermek zorunda kalacak olmasıydı. İkincisi ise,

¹¹⁸² "France et Turquie", *Le Gaulois*, 12 Mai 1924, s.4.

¹¹⁸³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 353, Jessé-Curély'nin Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 2.7.1924 tarihli mektup.

¹¹⁸⁴ "Papaz Mektepleri", *Vatan*, 16 Mayıs 1924, s.2.

bu kurumların toplayabileceği öğrenci sayısının üç bini aşmasının mümkün görünmemesiydi.¹¹⁸⁵

Jessé-Curély'nin ikinci önerisi radikal bir çözüm getiriyordu. Buna göre, bütün Fransız Katolik misyon okulları kesin olarak kapatılacak ve onların yerini laik eğitim kurumları alacaktı. Bu yöntem, eğitimi bütünüyle laikleştirmeye girişen Türk Hükümeti'nin de kolaylıkla benimseyebileceği bir çözüm olması bakımından makul görünüyordu. Ancak böyle bir dönüşümün gerçekleştirilmesininin karşısında ciddi güçlükler de bulunuyordu. Jessé-Curély'ye göre en temel güçlük, misyoner eğitim kurumlarının yerini alacak laik okulların mali açıdan öncekilerle kıyaslanmayacak kadar zayıf temellere sahip olacak olmasıydı. Jessé-Curély, bu dönüşümün Fransa'ya maliyetini hesaplayabilmek için *St. Benoît* Koleji'ni örnek almıştı. Gündüzlü 700 öğrenci kabul edebilecek kapasiteye sahip bu kolejin eğitim-öğretim faaliyetini yürütebilmek için en az kırk öğretmen istihdam etmesi gerekecekti. Jessé-Curély, her öğrencinin ayda 10 Türk Lirası öğrenim ücreti ödeyeceği, Fransa'dan istihdam edilen öğretmenlerin ise yılda asgari 20.000 ya da daha makul bir miktar olan 30.000 frank maaş alacakları varsayımıyla basit bir gelir gider hesaplaması yapmıştı. Buna göre eğitim faaliyetinin devam ettiği on ay boyunca 10 Türk Lirası öğrenim ücreti veren 700 öğrenciden elde edilecek toplam gelir 70.000 Türk Lirası ya da 700.000 frank olacaktır. Kırk öğretmenin maaş masrafı ise 20.000 frank ücret üzerinden yapılan hesaplamada 800.000 frank, 30.000 frank ücret üzerinden yapılan hesaplamada ise 1.200.000 frank olacaktır. Jessé-Curély, idari personel ve hizmetlilerin maaşlarını, okul araç-gereçleri ve laboratuvar masraflarını, vergileri vs. dahil etmediği bu basit gelir-gider hesabında bile 100.000 ilâ 500.000 frank arasında bir bütçe açığı öngörüyordu. Bu hesaplama sonucunda, oluşturulacak tek bir laik okul için bile çok sayıda misyoner eğitim kurumuna verilen sübvansiyonlara eşdeğer bir harcama yapılması gerektiği ortaya çıkıyordu. Jessé-Curély, bu büyük giderler karşısında, tamamı İstanbul'da olmak üzere, yalnızca iki ya da üç misyoner eğitim kurumunun laik Fransız okuluna dönüştürülebileceğini öngörüyordu. Jessé-Curély'nin laik okullara dönüştürülmesi için elverişli bulunduğu kurumlar, erkekler için Galata *St.*

¹¹⁸⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Poincaré'ye gönderdiği 14.5.1924 tarihli mektup.

Benoît ve Kadıköy *St. Joseph* kolejleri, kızlar için ise Pangaltı *Notre Dame de Sion* Enstitüsü'ydü.¹¹⁸⁶

Laik okullar kurmanın önündeki bir diğer güçlük de bu kurumlar için sıfırdan bir öğretim kadrosu ve idari personel oluşturmaya ihtiyaç duyulacak olmasıydı. Zira 1924 Türkiye'sinde ciddi ve modern bir eğitim verebilecek nitelikli Fransız öğretmen sayısı bir düzineyi bile bulmuyordu. Laik eğitim kurumları oluşturma formülüne sıcak bakmadığı açık olan Jessé-Curély, bu formülün tercih edilmesi durumunda Fransa'nın Türkiye'deki eğitim etkinliğinin ne denli zayıflayacağını sayısal verilerle vurguluyordu. Ona göre, daha önce 1.600.000 frank tutarında bir mali destekle Türkiye'nin hemen her bölgesinde yaklaşık 70 okulda 30.000'in üzerinde öğrenciye eğitim veren Fransa, laik okullar formülünü benimserse, aynı miktarda mali destekle İstanbul'la sınırlı olmak üzere toplam üç okulda 3000 ilâ 4000 arasında bir öğrenci kitlesine sahip olabilecekti.¹¹⁸⁷

Türk Hükümeti'nin yeni Fransız okulları açılmasına olumlu bakmayabileceği düşüncesinden hareketle ilk iki önerisinin gerçekleşme olasılığını düşük gören Jessé-Curély, son olarak Türk-Fransız okulları kurma önerisinde bulunuyordu. Jessé-Curély'ye göre bu formül Türk Hükümeti'nce de istenen ve tavsiye edilen bir çözümdü. Bu formül uyarınca kurulacak okulların bina, öğretim personeli ve sermayesi Fransız; yönetimi ve iç yönetmeliği Türk olacaktı. Jessé-Curély, kimilerinin Galatasaray modeli olarak övdüğü ve benimsediği böyle bir sistemin Fransız nüfuzu açısından hiçbir getirisi olmayacağı görüşündeydi. Ona göre, bu sistemde Fransız öğretim kadrosu ve ders programları bütüyle Maarif Vekâleti'nin keyfine bağımlı olacaktı. Bu durumun kaçınılmaz sonucu da istikrarsızlık, güvence yoksunluğu, keyfilik, idari ve pedagojik kargaşa olacaktı.¹¹⁸⁸ 1924 yılının mayıs ayı ortalarında, uzlaşma yollarının tıkanıdığı bir ortamda Jessé-Curély'nin Fransa'nın eğitim alanında Türkiye'deki kurumsal varlığını kısmen de olsa koruması için önerdiği formüller bunlardı.

1924 mayısında Fransız okulları sorunu Türk-Fransız ilişkilerini ciddi bir biçimde etkileyecek derecede bir çıkmaza girmiş görünüyordu. Ancak tam da bu esnada Fransa'da önemli bir siyasal gelişme yaşandı. 11 Mayıs 1924'te yapılan genel

¹¹⁸⁶ aynı mektup.

¹¹⁸⁷ aynı mektup.

¹¹⁸⁸ aynı mektup.

seçimlerde parlamento çoğunluğunu başını Radikal-Sosyalistlerin önderi olan Édouard Hériot'nun çektiği sol partiler ittifakının kazanması¹¹⁸⁹ Türk-Fransız ilişkilerinin tıkanmasında önemli rol oynayan siyasi iktidarın el değiştirmesine sebep oldu. Hériot'nun Mustafa Kemal'e ve onun gerçekleştirdiği Türk Devrimi'ne sempati duyduğu bir sır değildi. Daha önce Türk davası lehine çok sayıda yazı kaleme almıştı.¹¹⁹⁰

Türk kamuoyu da Fransa'da solun iktidara gelişini son derece olumlu karşılamıştı. 21 Mayıs 1924'te Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanan başmakalede Fransa'da son seçimle iktidara gelen Sol Koalisyon'un Katolik ideallerine karşı olduğu vurgulanarak Fransız okullarına ilişkin yaşanan anlaşmazlığın "yeni Fransız zihniyetiyle" daha kolaylıkla aşılabileceği ümidi dile getiriliyordu. Fransa'da sol hükümetin kurulacak olmasından dolayı memnuniyetini gizlemeyen Hâkimiyet-i Milliye yazarı, hükümet kurulduktan sonra Türkiye'deki Fransız okullarından yalnız haçların değil, Hz. İsa resimlerinin birer canlı modeli olarak gördüğü papazların da kaldırılmasını beklediğini açıkça vurguluyordu.¹¹⁹¹

Poincaré Hükümeti'nin 2 Haziran'da istifasını sunmasının ardından,¹¹⁹² Édouard Hériot'nun başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini üstlendiği yeni Fransız Kabinesi 16 Haziran 1924'te kuruldu.¹¹⁹³ Türkiye'nin de beklentisi doğrultusunda Hériot kabinesinin ilk işlerinden biri 17 Haziran'da Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin bir yasa tasarısını Fransız Meclisi'ne sunmak oldu.¹¹⁹⁴

¹¹⁸⁹ 11 Mayıs 1924 seçimlerinde Hériot'nun önderliğinde Sol Partiler İttifakı genel toplamda sağ partilerden daha az oy almış olmakla birlikte 581 sandalyenin 327'sini kazanmışlardı. Bkz. Berstein et Milza, *a.g.e.*, s.503-504.

¹¹⁹⁰ Dumont, "A l'aube du rapprochement franco-turc...", s.89.

¹¹⁹¹ Hâkimiyet-i Milliye yazarı, yeni Fransız Hükümeti'nden beklentisini şu sözlerle dile getiriyordu: "Sol cenahın hükümeti teşekkül ettikten sonra memleketimizdeki mekteplerden yalnız saliblerin değil, tasvir-i yesûfinin birer canlı modeli bulunan papazların da kaldırılması acaba kabil olmaz mı? Biz bütün bu fikirleri, kıymet atfettiğimiz müteakıl vaziyetin takviyesi namına der-hâtır ettiriyoruz. Fransa, bizim memleketimizde mektep bulunduracaksa, onların arzusuyla beraber bizim de ihtiyacımız böyle bir noktada toplanıyorsa, bu mebâninin ders odalarında (salib) görmek istemediğimiz kadar (papaz) da görmek istemediğimizi sarâhaten yazmak hakiki düşüncelerimizin pek samimi bir tercümanı olacaktır." Bkz. "Papaz Mektepleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Mayıs 1924, s.1.

¹¹⁹² "La démission du cabinet Poincaré", **Le Temps**, 2 Juin 1924, s.4; "Poincaré Kabinesi İstifasını Verdi", **Vakit**, 3 Haziran 1924, s.1.

¹¹⁹³ "Le nouveau ministère", **Le Temps**, 16 Juin 1924, s.1; "Yeni Fransız Kabinesi Teşekkül Etti", **Vakit**, 16 Haziran 1924, s.2.

¹¹⁹⁴ Bkz. "Trois projets de loi ont été déposés hier sur le bureau de la Chambre", **Le Matin**, 18 Juin 1924, s.3; "Le projet relatif au traité de Lausanne", **Le Petit Parisien**, 18 Juin 1924, s.2; "Le traité de Lausanne et la protection des minorités en Grèce", **Le Journal des débats**, 19 Juin 1924, s.2; "Fransız

Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'nun 1 Temmuz 1924'te Türkiye'nin Paris temsilcisi Hüseyin Ragıp Bey ile Paris'te gerçekleştirdiği mülakatta kullanılan samimi ifadeler, Türk-Fransız ilişkilerinin bir iyileşme devresine gireceğine ilişkin işaretler içeriyordu. Hüseyin Ragıp Bey, bu mülakatta Türkiye'nin Fransa ile müzakere edilmeyi bekleyen çeşitli sorunları, fırsatlar ortaya çıktıkça aşama aşama halletmeye hazır olduğunu belirtmişti. Herriot ise, Fransız dış politikasının birinci gündem maddesi olan savaş tazminatları sorununa harcanan yoğun mesai azalır azalmaz Türk ve Fransız hükümetleri arasında Ankara Anlaşması ve Lozan Barış Antlaşması'nın uygulanmasına ilişkin sorunların müzakere edilebileceğini bildirmişti. Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin sorunların müzakere edilebilmesi için öncelikle antlaşmanın Fransız Parlamentosu'na onaylanması gerektiğine dikkat çeken Herriot, hükümetinin parlamentonun toplantı dönemi sona ermeden bu onayı elde etmek için elinden geleni yapacağını da sözlerine eklemişti.¹¹⁹⁵

1924 temmuzunda, Herriot Hükümeti gerçekten de Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını hızlandırmak için gereken adımları atmaya başladı. Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu, 11 Temmuz 1924 tarihli toplantısında Albert Milhaud'yu Lozan Barış Antlaşması hakkında bir rapor hazırlamak üzere görevlendirdi. Komisyon başkanı Franklin-Bouillon da antlaşmanın acilen Fransız Parlamentosu'nda tartışılması gerektiği yönünde ısrarcı davranarak Milhaud'dan raporunu bir hafta içinde hazırlayıp sunmasını istedi.¹¹⁹⁶ Milhaud, hazırladığı raporu biraz gecikmeyle 30 Temmuz 1924'te Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu'nda

Kabinesi-Muahedemiz Tasdik İçin Meclise Verildi", **Vakit**, 21 Haziran 1924, s.1; "Fransız Kabinesinin İlk İşlerinden En Birincisini Derhal Türkiye İle Akdolunan Lozan Muahedesi'nin Tasdiki Teşkil Etmektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Haziran 1924, s.1. Herriot Kabinesi'nin kurulmasından sonra Vatan gazetesinde "Fransa ile Dostluk" başlığını taşıyan bir başmakale kaleme alan Ahmet Emin yeni Fransız Hükümeti hakkında şunları yazıyordu: "Son seneler zarfında Türk milletinin müstesna taliinden birçok vesilelerle bahsedilmiştir. Şurasına şüphe yok ki Fransa'da (Herriot) Hükümeti'nin teşekkül etmesi, milletimiz için böyle bir hüsn-i tali (iyi talih) eseridir. Bu mühim ve gayr-i muntazar tahavvüle (beklenmeyen değişikliğe) çok seviniyoruz... (Herriot) Hükümeti'nin akl-ı selimine ve hüsn-i niyetine mutlak bir surette itimad edebiliriz. Fransa ile Türkiye arasında bilâ-lüzum sürünüp giden ve su-i tefehhümlerle (yanlış anlamalarla) dolu ihtilaflara yol açan meselelerin bıçakla keser gibi bertaraf edilmesine yol açılmıştır." Bkz. Ahmet Emin, "Fransa ile Dostluk", **Vatan**, 18 Haziran 1924, s.1.

¹¹⁹⁵ "L'accord de Dusseldorf-Les relations franco-turques", **Le Temps**, 2 Juillet 1924, s.1; Türk gazeteleri de sütunlarında bu mülakata yer vermişlerdir. Bkz. "Türkiye-Fransa Münâsebâtında Salâh", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1924, s.1; "Paris Mümessilimiz ile Mösyö Herriot Arasında İki Millet Münâsebâtı Hakkında Samimi Hissiyat Azher Edilmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Temmuz 1924, s.1.

¹¹⁹⁶ "Informations politiques", **Le Petit Parisien**, 12 Juillet 1924, s.2; "A la commission des affaires étrangères", **Le Temps**, 13 Juillet 1924, s.3.

sundu.¹¹⁹⁷ Milhaud'nun antlaşmanın onaylanması gerektiğini savunan raporu komisyon üyelerince de benimsendi ve antlaşmanın en yakın zamanda onaylanması lehinde karara varıldı.¹¹⁹⁸

Fransa'nın Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasına ilişkin süreci hızlandırmasının temel nedeni İtalya ve Japonya'nın ardından İngiltere'nin de onay sürecini tamamlamak üzere olmasıydı. 18 Temmuz 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesinin İngiliz "Orient News" gazetesinden aktardığı bilgiye göre, İngiltere Lozan Antlaşması'nın onaylanmış orjinal bir nüshasını 15 Temmuz itibarıyla depoziter devlet olan Fransa'ya göndermişti.¹¹⁹⁹ Dolayısıyla 1924 yılı temmuz ayı ortalarında Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi artık an meselesiydi. Herriot Hükümeti daha fazla gecikmenin Türk-Fransız ilişkileri ve Fransız çıkarları açısından doğuracağı zararları düşünerek, olabildiğince hızlı bir şekilde antlaşmanın onaylanması için uğraş veriyordu. Fransız Dışişleri Bakanlığı, 20 Temmuz'da İngiltere Hükümeti nezdinde bir girişimde bulunarak Paris'teki İngiliz Büyükelçiliği'ne ulaştırılmış olan onay belgesinin Dışişleri Bakanlığı'nın evrak mahzenine verilmesini temmuz ayı sonuna kadar geciktirmesini talep etmiş ve bu talebi İngiliz makamlarınca kabul görmüştü.¹²⁰⁰ Ancak Fransız Parlamentosu temmuz ayı içinde Lozan Barış Antlaşması'nı onaylama fırsatı bulamamıştı. Zira Başbakan Herriot'nun savaş tazminatları sorununa ilişkin olarak Londra'da toplanan konferansa katılması ve konferansın beklenenden uzun sürmesi (16 Temmuz-16 Ağustos 1924)¹²⁰¹ Fransız Parlamentosu'nun çalışma takvimini olumsuz yönde etkilemişti.

¹¹⁹⁷ 14 Temmuz 1924'teki oturumun ardından Fransız Meclisi 29 Temmuz'a kadar tatil edilmişti. Bkz. "La Chambre-Séances des 13 et 14 Juillet", **Le Temps**, 15-16 Juillet 1924, s.3-4. Albert Milhaud'nun raporu, bu nedenle yaklaşık üç hafta kadar sonra 30 Temmuz 1924'te Fransız Meclisi Dışişlikler Komisyonu'na sunulabilmişti. Bkz. "Le traité de Lausanne", **Le Petit Parisien**, 31 Juillet 1924, s.2. Fransız Meclisi'nin kısa süreyle tatil edilmesinin nedeni büyük olasılıkla 16 Temmuz'da Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasında Londra'da savaş tazminatları sorununu müzakere etmek üzere bir konferans toplanacak olmasıydı. 16 Temmuz 1924'te Londra Konferansı'nın başlaması hakkında bkz. "La conférence interalliée de Londres s'ouvre ce matin à onze heures", **Le Petit Parisien**, 16 Juillet 1924, s.1.

¹¹⁹⁸ "Le traité de Lausanne", **Le Petit Parisien**, 31 Juillet 1924, s.2.

¹¹⁹⁹ "Lozan Muahedesinin İngilterece Tasdiki İkmal Edildi", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1924, s.1; "İngiltere Muahedenin Tasdikini İkmal Etti", **Vatan**, 18 Temmuz 1924, s.1. Ayrıca bkz. "Vouloir la paix-L'anniversaire de Lausanne", **Le Temps**, 25 Juillet 1924, s.1.

¹²⁰⁰ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 310, "Note pour Monsieur le Garde des Sceaux, Président du Conseil par interim" başlığını taşıyan 28.7.1924 tarihli mektup, s.221.

¹²⁰¹ 16 Temmuz 1924'te Londra Konferansı'nın başlaması hakkında bkz. "La conférence interalliée de Londres s'ouvre ce matin à onze heures", **Le Petit Parisien**, 16 Juillet 1924, s.1. Konferansın 16 Ağustos 1924'te son bulması hakkında bkz. "C'est fini: La conférence a abouti", **Le Petit Parisien**, 17 Août 1924, s.1.

Herriot'nun Londra'ya gidişinden hemen önce 14 Temmuz'da dağılan Fransız Parlamentosu¹²⁰², 29 Temmuz-1 Ağustos 1924 tarihleri arasında çalıştığı¹²⁰³ kısa bir süre haricinde 21 Ağustos'a kadar faaliyetlerine ara vermişti.¹²⁰⁴ Her ne kadar Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu 30 Temmuz'da Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması lehinde bir karar almışsa da, konu meclis gündemine taşınmadığından antlaşmanın onaylanması mümkün olmamıştı.¹²⁰⁵

Sonuç olarak İngiltere, İtalya ve Japonya hükümetlerinin 6 Ağustos 1924'te Lozan Barış Antlaşması ve ek sözleşmelerin onay belgelerini resmen Fransız Dışişleri Bakanlığı'na vermeleriyle birlikte, onaylayan devletler bakımından söz konusu tarih itibarıyla antlaşma yürürlüğe girmiş oldu.¹²⁰⁶

Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanma sürecine ilişkin bu gelişmeler yaşanırken 1924 yılı haziran ve temmuz aylarında Türkiye'deki Katolik misyon okulları sorunu çözümsüz kalmaya devam ediyordu. Zira gerek Türk Hükümeti'nin gerekse Vatikan'ın haçlar konusundaki tavrında henüz en ufak bir değişiklik emaresi yoktu. Fransa ise Herriot Hükümeti'nin kurulmasından sonra Türkiye ile Vatikan arasında arabulucu bir rol oynama stratejisini benimsemiş görünüyordu. Herriot, 1 Temmuz 1924'te Jessé-Curély'ye gönderdiği telgrafta Vatikan'ın uzlaşmazlık tezini desteklemenin Fransa'nın işi olmadığını belirterek, yapılması gerekenin Türk Hükümeti ve Vatikan'la yürütülecek müzakereler için Papalık Makamı'nın okullar sorununda verebileceği ödünlerin son sınırının tam olarak öğrenilmesi olduğunu vurguluyordu.¹²⁰⁷ Bu telgraf, Fransa'nın bir arabuluculuk pozisyonuna geçmek istediğinin açık bir göstergesiydi.

¹²⁰² Bkz. "La Chambre-Séances des 13 et 14 Juillet", **Le Temps**, 15-16 Juillet 1924, s.3-4.

¹²⁰³ Fransız Parlamentosu'nun 29 Temmuz 1924'te yeniden toplanması hakkında bkz. "La rentrée parlementaire", **Le Petit Parisien**, 29 Juillet 1924, s.1. Fransız Parlamentosu'nun yeniden ne zaman toplanacağı kararlaştırılmadan 1 Ağustos 1924'te dağılması hakkında bkz. "Les deux chambres se sont ajournées "sine die""", **Le Petit Parisien**, 2 Août 1924, s.1.

¹²⁰⁴ "Aujourd'hui reprise de la session parlementaire", **Le Petit Parisien**, 21 Août 1924, s.1.

¹²⁰⁵ Öteden beri antlaşmanın onaylanması lehinde tavır sergileyen "Le Temps" gazetesi, 25 ve 29 Temmuz 1924 tarihli iki başmakalesinde de Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız meclisleri tarafından acilen onaylanması gerektiği yönündeki ısrarını sürdürmüştür. Bkz. "Vouloir la paix-L'anniversaire de Lausanne", **Le Temps**, 25 Juillet 1924, s.1; "La question de la Ruhr-Le traité de Lausanne", **Le Temps**, 29 Juillet 1924, s.1.

¹²⁰⁶ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 310, Lozan Barış Antlaşması'nın 6 Ağustos 1924 itibarıyla yürürlüğe girdiğinden bahseden 7.8.1924 tarihli belge, s.231. "L'application du traité de Lausanne", **Le Petit Parisien**, 8 Août 1924, s.2; "Mise en vigueur du traité de Lausanne", **Le Temps**, 9 Août 1924, s.2; "Lozan Muahedesi Mevki-i Meriyete Konuldu", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1924, s.1.

¹²⁰⁷ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, Fransız Dışişleri Bakanı'nın Jessé-Curély'ye gönderdiği 1.7.1924 tarihli telgraf, s.67.

Yeni Fransız Hükümeti dinî bir konuda laik Fransa'nın arabuluculuk pozisyonunu üstlenmesini kendi anlayışı açısından daha uygun bulurken, aynı dönemde Vatikan ise ihtiyatlı davranarak siyasi tablonun netlik kazanmasını beklemeyi tercih ediyordu. Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulcet'nin 10 Temmuz 1924'te Herriot'ya verdiği bilgilere göre, Papalık Makamı okulların tatilde olduğu yaz aylarında doğrudan girişimlerde bulunma niyetinde değildi. Özellikle Lozan Barış Antlaşması'nın tüm Müttefik devletler tarafından onaylanmasını beklemeyi kendi çıkarları bakımından daha anlamlı buluyordu. Böylelikle hukuki sorunlar daha açık bir şekilde ortaya konmuş olacak ve buna göre uygun bir pozisyon almak mümkün olacaktı.¹²⁰⁸

Okullar sorununa ilişkin olarak herhangi bir ilerleme sağlayamayan İstanbul'daki Papalık vekili Monsenyör Filippi, haziran ayı sonlarında Vatikan Dışişleri Bakanı Gasparri tarafından Türkiye'deki son durum hakkında bilgi almak üzere Roma'ya çağırılmış ve 28 Haziran'da İstanbul'dan ayrılmıştı.¹²⁰⁹

Monsenyör Filippi, Roma'ya okullar sorununun çözümüne ilişkin kendi hazırladığı bir tasarı ile gitmişti. Bu tasarı okulların laikleştirilmesine yönelik yeni bir örgütlenme modeli getirerek kapalı olan Katolik eğitim kurumlarının 1924-1925 ders yılında tekrar faaliyete geçmesini amaçlıyordu. Bu model birbirinden kesin bir şekilde ayrılmış iki grup öngörüyordu. Birincisi yurtlardı (pensionnat) ki bunlar yatılı öğrencilerin barınma, beslenme ve çalışma mekânı ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Yurtlarda hiçbir öğretim yapılmayacaktı. Bu kurumları papazlar idare edecekti. İkinci grup ise öğretim faaliyetini gerçekleştirecek olan okullardı. Okullara sadece gündüzlü öğrenci kabul edilecekti. Bu okulların öğrenci kaynağını dışardan kayıt yaptıracak gündüzlü öğrencilerle her gün dersleri takip etmek üzere okullara götürülecek yatılı yurt öğrencileri oluşturacaktı. İsa'lı haçların bulunmayacağı, rahiplerin dinî kıyafetler giymeyeceği bu okullar tamamıyla laik kurumlar olacaktı. Elbette dinî kıyafetlerin ve sembollerin terkedilmesine Papa'nın izin vermesi gerekecekti. Monsenyör Filippi, bu

¹²⁰⁸ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulcet'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 10.7.1924 tarihli mektup, s.77.

¹²⁰⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 353, Jessé-Curély'nin Herriot'ya gönderdiği 2.7.1924 tarihli mektup. Ayrıca bkz. "La fermeture des écoles congréganistes en Turquie", *La Croix*, 3 Juillet 1924, s.1.

tasarının gerçekleştirilmesi için gerekli olan mali kaynağın kolaylıkla Vatikan'dan sağlanabileceğini düşünüyordu.¹²¹⁰

Jessé-Curély, Monsenyör Filippi'nin tasarısını inceledikten sonra bu yeni modelin Fransız Katolik misyon okulları için uygun olmadığı sonucuna varmıştı. Bu modelin benimsenmesi halinde bir iki Fransız yurdu oluşturulabilecek, ancak laik okullara dönüşme imkânı bulunmayan diğer Fransız Katolik okulları kapanmak zorunda kalacaktı. Böylelikle İstanbul'daki Fransız okulu sayısı 36'dan 4-5'e kadar düşecekti. Jessé-Curély'ye göre, bu model esasında İtalyan Katolik misyon okulları için tasarlanmıştı. Modelin benimsenmesi durumunda İtalyan Katolik okullarının sayısı 3'ten 8'e yükselecekti. Jessé-Curély bu tablo karşısında, tasarının Fransa'nın eğitim alanındaki üstünlüğüne karşı hazırlanmış bir İtalyan entrikası olabileceğine dikkat çekiyor ve bu modelin benimsenmesine karşı çıkıyordu. İstanbul'da Jessé-Curély'nin bir toplantı yaparak görüşlerine başvurduğu Fransız Katolik misyon şefleri ve müdürleri de Filippi'nin tasarısını katıksız bir ütopya olarak nitelendirmişlerdi.¹²¹¹

Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulcet'nin verdiği bilgiye göre, Monsenyör Filippi'nin Türklerle müzakere edilmek üzere hazırladığı bu tasarıya Lozan Barış Antlaşması'nın onay sürecinin tamamlanarak yürürlüğe girmesini bekleyen Vatikan tarafından da çok büyük bir ilgi gösterilmemişti.¹²¹² Ancak 1924 temmuzunda Vatikan, okullar sorununun çözümü için arayışlarını sürdürüyordu. İstanbul'da Lazaristlerin Bölge Sorumlusu olan rahip Lobry, Türkiye'deki okulların durumunu Vatikan Dışişleri Bakanı ile konuşmak üzere 16 Temmuz'da Roma'ya gitmişti.¹²¹³ Lobry, Vatikan'da yaptığı görüşmelerde hem Türk Hükümeti'nin hem de Vatikan'ın üzerinde uzlaşabileceği yeni bir çözüm önerisi sunmuştu. Lobry, Türklerin yok saydığı eski okullardan vazgeçilerek yeni okullar kurulmasını öneriyordu. Bu yeni okullarda dinî semboller ayinlerin yapıldığı şapellerde ve Türklerin dua odası dedikleri din eğitimi verilen mekânlarda toplanacaktı. Bu şartlar altında yeni okullar açılması karşılığında Türk yönetiminden söz konusu kurumlara asgari güvenceler içeren bir hukuki statü vermesi talep edilecekti. Lobry'ye göre okullar için yeni bir

¹²¹⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Herriot'ya gönderdiği 1.7.1924 tarihli mektup.

¹²¹¹ aynı mektup.

¹²¹² MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulcet'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 10.7.1924 tarihli mektup, s.77.

¹²¹³ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulcet'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 19.7.1924 tarihli mektup, s.83-84.

statü müzakeresine girişmek Fransa ve Vatikan'ın işbirliği içinde olmasını gerektiriyordu. Lobry'nin önerdiği formül Vatikan Dışişleri Bakanı Gasparri tarafından da iyi karşılanarak Papa'nın onayına sunulmuş ve ondan da kabul görmüştü.¹²¹⁴

Lozan Barış Antlaşması'nın 6 Ağustos'ta yürürlüğe girmesinden sonra okullar sorununu çözüme kavuşturma girişimleri hız kazandı. Vatikan, 1914-1923 yılları arasında İstanbul'da Papalık Vekili olarak görev yapan ve Türklerle iyi ilişkiler kurmuş olan Monsenyör Angelo Maria Dolci'yi okullar sorununu çözmek amacını güden özel bir misyon ile Türkiye'ye gönderme kararı aldı. O sırada Bükreş'te Papalık Büyükelçisi olarak görev yapmakta olan Monsenyör Dolci, Vatikan'ın talimatları doğrultusunda Lazarist rahip Lobry'nin hazırladığı tasarıyı temel alarak okullar sorununu çözmekle görevlendirildi.¹²¹⁵

Jessé-Curély, Paris'e gönderdiği 17 Ağustos 1924 tarihli telgrafında Türk Hükümeti'nin okullar konusunda geri adım attığını maskeleyerek amacıyla gizli ve gayriresmî yürütülmek koşuluyla bir müzakere sürecine girmeyi kabul edebileceğine dair bazı göstergeler olduğundan bahsediyordu.¹²¹⁶ Jessé-Curély, 16 Ağustos 1924'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği mektupta bu izlenimini ayrıntılandırıyordu. Ona göre Türk Hükümeti, okullar sorununda gösterdiği sert tutumun ardından yaptığı işin yarardan çok zarar getirdiğini farketmişti. Yeni ders yılının başlamasına az bir süre kalmıştı. Ancak Maarif Vekâleti Katolik misyon okullarına devam eden öğrencilerin öğrenimlerini sağlayacak olanaklardan yoksundu. Varlıklı aileler ya İstanbul'u terketmeyi ya da çocuklarını Yunanistan, Bulgaristan gibi komşu ülkelere öğrenim görmeye göndermeyi düşünüyorlardı. Kızları Fransız Katolik misyon okullarında çoğunlukla ücretsiz olarak okuyan devlet memurları, okulların halen açılmamış olmasından endişe ediyorlardı. Bir uzlaşmaya varılacağına kesin olarak inanmış bazı Türk aileler çocuklarını şimdiden Fransız okullarına

¹²¹⁴ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulet'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 25.7.1924 tarihli mektup, s.85-87.

¹²¹⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Vatikan Dışişleri Bakanı Kardinal Gasparri'nin Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi'ne gönderdiği 13.8.1924 tarihli mektup. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulet'in Fransa Adalet Bakanı, Başbakan ve Dışişleri Bakan Vekili René Renoult'ya gönderdiği 14.8.1924 tarihli mektup.

¹²¹⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Quai d'Orsay'e gönderdiği 17.8.1924 tarihli telgraf.

kaydettirmek için ısrar ediyorlardı. Maarif Vekâleti nezdinde girişimde bulunmak üzere okul müdürlerine para karşılığında hizmet teklifi sunan araçlar bile vardı.¹²¹⁷

Jessé-Curély'nin çizdiği bu tablo, Türk kamuoyunda da okullar sorununun çözümüne ilişkin bir hareketlenme olduğunu gösteriyordu. Jessé-Curély, çocukları Fransız okullarına devam eden ailelerin endişelerine ve Maarif Vekâleti'nin ailelerin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığına dair iddialarının doğruluğunu göstermek için Akşam gazetesinde 13 Ağustos 1924'te yayımlanan bir makaleye de atıfta bulunuyordu.¹²¹⁸ Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık, bu makalede Türkiye'nin eğitim teşkilatına ilişkin son derece karamsar bir tablo çiziyor ve yabancı okullara ihtiyaç olduğunu şu sözlerle savunuyordu:¹²¹⁹

“Maarif Vekâleti kilise haricindeki yerlerden dinî temsiller kaldırılmadığı için papaz mekteplerini kapatmıştı. Bu yüzden memleketimizde mevcut yüzlerce maarif müessesesi kapalı olduğu gibi birçok çocuklar tahsilden mahrum kaldı; birtakım zengin aileler de sırf çocuklarını tahsil ettirmek için memleketimizden hicret ediyorlar.... Maarifte en ileri gitmiş şehir, İstanbul olduğu halde henüz esaslı tahsil ve terbiye verecek bir maarif teşkilatımız yoktur. Senelerden beri devam eden kargaşalık ve tebeddülât içinde, tamamıyla emniyet edilecek mektep kalmamıştır...

Esasen sıkı bir teftiş ve nezaret altında bulunmak şartıyla, ecnebi mekteplerin memlekete zararları dokunamaz. Tahsil ve terbiyeye o kadar muhtacız ve maarif teşkilatımız, henüz memleketin muhtaç olduğu tahsil ve terbiyeye o derece gayr-ı kâfidir ki her ne suretle olursa olsun her nereden gelirse gelsin bu marifet aydınlığını kabule mecburuz. Bunun içindir ki İstanbul'da duran yüzlerce mükemmel maarif müessesesinin ne olacağını, Türk Hıristiyan binlerce talebinin atisini şimdiden düşünmek mecburiyetindeyiz.”

Necmettin Sadık, bu makalesiyle Katolik misyon okullarının kapatılmasından sonra çocuklarına nitelikli bir okul bulamayan ve Türk yönetimi ile okul idareleri arasındaki gerilimin son bulacağı ümidini taşıyan ailelerin sözcülüğünü üstlenmiş görünüyordu. Jessé-Curély, Akşam gazetesinde çıkan bu yazıyı Türk Hükümeti'nin üzerinde artan baskının bir kanıtı olarak sunmuş ve bu durum karşısında hükümetin

¹²¹⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Herriot'ya gönderdiği 16.8.1924 tarihli mektup.

¹²¹⁸ aynı mektup. Bkz. *Bulletin périodique de la presse turque*, (France, Ministère des Affaires Etrangères, Paris) no. 36, 19 Juin-24 Septembre 1924, s.7.

¹²¹⁹ Akşam gazetesinden aslına ulaşamadığımız bu makale Sebilürreşad dergisinde özetlenerek yayımlanmıştır. Bkz. “Ecnebi Mekteplerini Müdafaa Eden Türk Gazetesi”, *Sebilürreşad*, Cilt 24, Sayı 613, 21 Ağustos 1924, s.238.

okullar sorununu çözmek için müzakere masasına oturmaya daha yakın olacağı varsayımında bulunmuştu.

Önceki bölümde vurgulandığı üzere, okullar sorununun çözümünün önündeki en temel engellerden biri de Fransız Parlamentosu'nun Lozan Barış Antlaşması'nı halen onaylamamış olmasıydı. Antlaşmanın onaylanması Türk-Fransız ilişkilerinin normalleşmesi açısından büyük önem taşıyordu. Nitekim 21 Ağustos 1924'te yeniden faaliyete geçen Fransız Meclisi, 22 Ağustos'ta Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını öngören yasa tasarısının tartışılıp bir karara varılmasını da gündemine aldı.¹²²⁰ Meclis çoğunluğunu sol grupların oluşturması antlaşmanın onaylanmasını kolaylaştırdı. 25 Ağustos'ta Fransız Meclisi'nde tartışılan yasa tasarısı 171 olumsuz oya karşılık 410 milletvekilinin oyuyla kabul edildi.¹²²¹ Meclisin ardından Fransız Senatosu da 27 Ağustos 1924'te antlaşmanın onaylanmasını öngören yasa tasarısını ele aldı. Yasa tasarısı, aynı gün tek oturumda 20 olumsuz oya karşılık 270 oyla kabul edildi.¹²²² Fransız Meclislerinin antlaşmayı onaylamasının ardından son prosedür olan onay belgesinin verilmesi de 30 Ağustos 1924'te gerçekleşti.¹²²³ Böylelikle 6 Ağustos'ta resmen yürürlüğe girmiş olan Lozan Barış Antlaşması, 30 Ağustos'tan itibaren Fransa bakımından da hukuken yürürlük kazanmış oldu.

Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması Türk basınında buruk bir memnuniyetle karşılanmıştı. Vakit ve Akşam gazetelerinin 27 ve 28 Ağustos tarihli sayılarında, antlaşmanın onaylanmasına rağmen iki devlet arasında süregelen bazı sorunların kolay çözülemeyebileceğine dair kaygılar dile getirilmişti. Tevhid-i Efkâr

¹²²⁰ “Aujourd’hui reprise de la session parlementaire”, **Le Petit Parisien**, 21 Août 1924, s.1; “Le traité de Lausanne”, **Le Petit Parisien**, 23 Août 1924, s.2.

¹²²¹ Meclis görüşmeleri ve oylamaya ilişkin bkz. “A la chambre-La séance du matin-Le traité de Lausanne”, **Le Temps**, 26 Août 1924, s.4; “La chambre-séance du 25 Août-Le traité de Lausanne”, **Le Temps**, 27 Août 1924, s.3-4. Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Meclisi'nde onaylanması hakkında Türk basınında çıkan haberlerden bir iki örnek için bkz. “Fransız Meclisi de Muahedemizi Tasdik Etti”, **Tevhid-i Efkâr**, 27 Ağustos 1924, s.1-2; “Fransız Mebusanı Muahedemizi Tasdik Etti”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1924, s.1-2.

¹²²² Fransız Senatosu'nda Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını öngören yasa tasarısı hakkında yapılan tartışma ve oylama sonucu hakkında bkz. “Au sénat-La séance du matin-La ratification du traité de Lausanne”, **Le Temps**, 28 Août 1924, s.6; “Le sénat a ratifié le traité de Lausanne”, **Le Petit Parisien**, 28 Août 1924, s.2; “Sénat-La ratification du traité de Lausanne”, **Le Gaulois**, 28 Août 1924, s.2. Fransız Senatosu'nda Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması hakkında Türk basınında çıkan haberlerde birkaç örnek için bkz. “Fransız Ayanı da Muahedemizi Tasdik Etti”, **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1924, s.1-2; “Lozan Muahedenamesi Fransa Meclis-i Ayanı Tarafından da Tasdik Edildi”, **Tanin**, 29 Ağustos 1924, s.1; “Fransız Ayanı da Muahedeyi Azim Ekseriyetle Tasdik Etti”, **Tevhid-i Efkâr**, 29 Ağustos 1924, s.1.

¹²²³ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 310, Fransız Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'daki Yüksek Komiser'e gönderdiği 30.8.1924 tarihli telgraf, s.236.

ve Tanin gazetesi yazarları ise, sorunların çözümüne dair daha iyimser bir bakış açısına sahipti.¹²²⁴ Örneğin 27 Ağustos'ta Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayımlanan başmakaleye göre, antlaşmanın onaylanmasının önemli sonuçlarından biri de Fransa ile Türkiye arasında mevcut sorunların daha sürat ve kolaylıkla halledilmesine imkân sağlayacak olmasıydı. Okullar sorununa da değinilen yazıda, “devr-i tatiliye hitam bulup da birçok mektepler açılırken bu işin de halli icab etmektedir. Dinimiz bize ilmi nerede bulursak almayı emrederken Fransızların ciddi irfanından ve tettebbuatından kendimizi müstagni göremeyiz” denilerek Fransız eğitim kurumlarının önemine ve sorunun yeni ders yılı başlamadan çözülmesi gerektiğine vurgu yapılıyordu.¹²²⁵

Vatikan'ın okullar sorununu çözmek amacıyla özel bir misyonla görevlendirdiği Monsenyör Dolci 26 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşmıştı.¹²²⁶ Türk gazeteleri, Vatikan'ın Bükreş Büyükelçisi Dolci'nin İstanbul'a gelişini okullar sorunuyla ilişkilendirmişti.¹²²⁷ Tevhid-i Efkâr gazetesi okulların açılacağına ilişkin kamuoyundaki söylentiler üzerine¹²²⁸ Monsenyör Dolci ile bir mülakat gerçekleştirmişti. Dolci, ziyaretinin amacının okullar sorunuyla ilişkisi bulunup bulunmadığı sorusuna açık bir cevap vermemiş ve rivayetler hakkında bir bilgisi olmadığını söylemekle yetinmişti. Okul idarelerinin haçları indirip indirmeyeceklerine ilişkin soruya ise haçların indirilmesinin söz konusu olamayacağı cevabını vermişti.¹²²⁹ Dolci'nin bu beyanatına rağmen 1 Eylül'de pek çok gazete, Papa'nın rızasıyla Katolik misyonerlerin haçları kaldıracağı ve okulların yeniden faaliyete geçeceğine dair bir haber yayımlamıştı.¹²³⁰ Ancak 3 ve 4 Eylül tarihli Vatan, Vakıf ve Cumhuriyet gazetelerinde okullar sorununa ilişkin henüz bir sonuç alınmadığının belirtilmesi, önceki haberlerin asılsız olduğunu ortaya koymuştu.¹²³¹ 6

¹²²⁴ **Bulletin périodique de la presse turque**, (France, Ministère des Affaires Etrangères, Paris), no. 36, 19 Juin-24 Septembre 1924, s.7.

¹²²⁵ “Lozan Muahednamesi ve Fransa”, **Tevhid-i Efkâr**, 27 Ağustos 1924, s.1.

¹²²⁶ “Ruhban Mektepleri”, **Vatan**, 27 Ağustos 1924, s.3.

¹²²⁷ “Ruhban Mektepleri-Putlar Meselesi Nasıl Halledildi?”, **Vakit**, 27 Ağustos 1924, s.3; “Ruhban Mektepleri”, **Vatan**, 27 Ağustos 1924, s.3.

¹²²⁸ Vakıf gazetesinin 27 Ağustos tarihli haberinde, Fransa Başbakanı Herriot'nun Fransız Meclisi'ndeki nutkunda Katolik misyon okullarının sorununun uzlaşmazlığın taraflarını memnun edecek bir şekilde halledildiğini söylediği iddia edilmişti. “Ruhban Mektepleri-Putlar Meselesi Nasıl Halledildi?”, **Vakit**, 27 Ağustos 1924, s.3.

¹²²⁹ “Mesdud Papaz Mektepleri Tekrar Açılıyor Mu?”, **Tevhid-i Efkâr**, 28 Ağustos 1924, s.1.

¹²³⁰ Bkz. “Fransız Mektepleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1924, s.1; “Papaz Mektepleri Tekrar Küşad Ediliyor Mu?”, **Tevhid-i Efkâr**, 1 Eylül 1924, s.3; “Haçlar Kalkacağından Papaz Mektepleri Açılıyor”, **Vakit**, 1 Eylül 1924, s.2.

¹²³¹ “Ruhban Mektepleri”, **Vatan**, 3 Eylül 1924, s.3; “Papaz Mektepleri”, **Vakit**, 4 Eylül 1924, s.2; “Papaz Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1924, s.2.

Eylül tarihli “Le Temps” gazetesi de, Roma kaynaklı haberinde, Papa’nın Türkiye’deki Katolik misyon okullarından haçların kaldırılmasına rıza gösterdiği haberinin Vatikan tarafından yalanlandığını bildiriyordu.¹²³²

Monsenyör Dolci’nin İstanbul’a gelişinin ardından 27 Ağustos ve 3 Eylül’de Hariciye Vekâleti Temsilcisi Nusret (Metya) Bey’le yaptığı görüşmeler, basında okullar sorununun müzakere edilmeye başladığı kanaatini güçlendirmişti. 4 Eylül tarihli Vatan ve Vakit gazetelerinde Monsenyör Dolci’nin okullar sorununa ilişkin sorulara verdiği yanıtlar da resmî nitelikte olmasa bile bir müzakere sürecinin başladığını gösteriyordu.¹²³³

Vatikan, okullar sorununun çözümünde Fransa ile birlikte hareket etme konusunda anlaşmıştı. Vatikan’ın temsilcisi Dolci, sorunun sadece dinî kısmı ile ilgilenecek, okulların statüsüne ilişkin hukuki konularda ise Fransız temsilci söz sahibi olacaktı.¹²³⁴

Fransızlar adına müzakere sürecini yürütmek üzere Miralay Mougine görevlendirilmişti.¹²³⁵ Herriot’nun okullar sorunu başta olmak üzere Türk-Fransız ilişkilerini yola koymak için Mougine’i seçmesi bir tesadüf değildi. Mougine, daha önce (8 Haziran 1922-9 Mart 1924) TBMM Hükümeti nezdinde Fransa’nın ilk resmî temsilcisi olarak görev yapmış, Ankara’daki ikametini boyunca Mustafa Kemal ve İsmet Paşa başta olmak üzere pek çok ileri gelen devlet adamıyla yakın ilişkiler kurmuştu.¹²³⁶ Herriot, Mougine’den okulların yeniden açılmasını ve bu kurumların gelecekte Türk makamları ile yeni sıkıntılar yaşamaması için sağlam bir hukuki statü

¹²³² “Les écoles catholiques de Turquie”, **Le Temps**, 6 Septembre 1924, s.2. Fransa’nın Vatikan maslahatgüzarı Henri Cambon’un verdiği bilgiye göre haçların kaldırılmasına Papa’nın rıza gösterdiği haberini yayımlayan Roma Kilisesi karşıtı İtalyan “Giornale D’Italia” gazetesi idi. Papa, haberi öğrenir öğrenmez Vatikan’ın resmî yayın organı olan “Osservatore Romano”da bir tezkip yayımlamıştı. Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 116, Fransa’nın Vatikan Maslahatgüzarı Henri Cambon’un Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot’ya gönderdiği 8.9.1924 tarihli mektup, s.156-159.

¹²³³ “Mektepler Meselesi”, **Vatan**, 4 Eylül 1924, s.1; “Papaz Mektepleri”, **Vakit**, 4 Eylül 1924, s.2.

¹²³⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Rahip Lobry’nin Jessé-Curély’ye gönderdiği 27.8.1924 tarihli mektup.

¹²³⁵ **CAOM**, 11 APOM, Carton 38, Herriot’nun Mougine’i Ankara’da kısa süreli yarı resmî bir misyon ile görevlendirilmesine ilişkin 30.8.1924 tarihli mektup.

¹²³⁶ Mougine’in Ankara’da görev yaptığı dönem ve Türk yönetimi ile ilişkiler hakkında bilgi edinmek için bkz. Dumont, “A l’aube du rapprochement franco-turc...”, s.75-108.

edinmelerini sağlamasını istemişti. Mougin'in Ankara'daki misyonu kısa süreli ve yarı resmî nitelikte olacaktı.¹²³⁷

15 Eylül'de Paris'ten hareket eden Mougin, 19 Eylül 1924'te İstanbul'a ulaştı.¹²³⁸ Türkiye'ye gelmeden önce generalliğe terfi ettirilen Mougin'in İstanbul'a gelişi Türk gazetelerinde de geniş ilgi uyandırmıştı.¹²³⁹ Cumhuriyet gazetesi ondan "samimi bir Türk muhibidir" diye bahsetmişti.¹²⁴⁰

Mougin'in gelişiyle birlikte okullar sorununun çözümüne ilişkin süreç hız kazandı. Monsenyör Dolci, Mougin gelmeden önce İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Temsilcisi Nusret Bey'le üç defa görüşmüş, ancak bir sonuç alamamıştı.¹²⁴¹ Mougin İstanbul'a gelir gelmez Jessé-Curély ile, 20 Eylül'de ise önce "Frères des Ecoles Chrétienness"ın Türkiye'deki en üst düzey sorumlusu Frer Giraud ve ardından da Monsenyör Dolci ile görüşerek soruna farklı yaklaşımlar hakkında bilgi edindi. Frer Giraud Fransa'nın ulusal çıkarlarını, Dolci ise elbette Vatikan'ın çıkarlarını savunuyordu.¹²⁴²

Vatikan açısından bir rahibin, ders verdiği sınıfta haçlar olmadan da öğretim yapmasının önünde bir engel yoktu. Ancak varolan haçların Müslüman bir devletin emriyle kaldırılmasının kabul edilmesi mümkün değildi. Vatikan'ın gözünde buna rıza göstermek dinden çıkmakla eşdeğerdi. Dolayısıyla Vatikan'ın temel kaygısı haçları indirmeyecek bir çözüm yolu bulmaktı. Rahip Lobry'nin kapatılan okullara başka isimler vererek yeni okullar açma formülü bu yüzden kabul görmüştü. Bu formül sayesinde öğrencilerin ortak kullanımına açık mekânlarda haç bulundurulmayacağından Ankara'nın talepleri karşılanmış olacaktı. Öte yandan, Papa

¹²³⁷ CAOM, 11 APOM, Carton 38, Herriot'nun Mougin'i Ankara'da kısa süreli yarı resmî bir misyon ile görevlendirilmesine ilişkin 30.8.1924 tarihli mektup.

¹²³⁸ "Miralay (Mougin)", **Vatan**, 15 Eylül 1924, s.1. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Herriot'ya gönderdiği 24.9.1924 tarihli mektup.

¹²³⁹ "General Mougin Şehrimize Geliyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1924, s.1; "Miralay Mougin", **Vakit**, 16 Eylül 1924, s.1; "Türkiye-Fransa", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1924, s.1; "General Mougin", **Vatan**, 17 Eylül 1924, s.1; "Mougin'in Vazifesi", **Vakit**, 17 Eylül 1924, s.2; "General Mougin Dün Şehrimize Geldi", **Vatan**, 20 Eylül 1924, s.2; "Mougin Geldi", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1924, s.1.

¹²⁴⁰ "Türkiye-Fransa", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1924, s.1.

¹²⁴¹ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, "Déclarations de Mgr Dolci, Nonce Apostolique" başlığını taşıyan, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.9.1924 tarihli mektuba ekli birinci belge, s.91-94.

¹²⁴² MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.9.1924 tarihli mektup, s.89-90.

haçların indirilmesine rıza göstermemiş görünecek ve onun Katolik dünyasındaki itibarına gölge düşmeyecekti.¹²⁴³

Monsenyör Dolci, İstanbul'a geldikten sonra, Lobry'nin "yeni okullar" formülünün okulların geleceği açısından tehlikeli bir çözüm yolu olduğu kanaatine varmıştı. Zira bu formül hukuki açıdan ciddi güçlükler içeriyordu. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ve Lozan Barış Antlaşması ile birlikte Türk makamları, 1901 ve 1913 tarihli Osmanlı-Fransız anlaşmalarının ekli listelerinde yer alan okulların varlığını resmen tanımıştı. Lobry'nin formülünde eski okulların isimleri değiştirileceğinden bu resmî tanımanın sağladığı avantajlar ortadan kalkacak ve kurulacak her yeni okul için Türk makamlarının onayını almak gerekecekti.¹²⁴⁴ Bunun üzerine Dolci yeni bir öneri geliştirdi. Buna göre Katolik eğitim kurumları din okulları (écoles confessionnelles) ve karma okullar (écoles interconfessionnelles) adı altında iki gruba ayrılacaktı. Sadece Katolik öğrencilerin devam edeceği din okullarının sayısı üç ya da dörtle sınırlı olacaktı. Bu okullarda ibadet özgürlüğü olacak, sınıf ve okul içi mekânlarda dinî sembol bulundurulmasına karışılmayacaktı. Çeşitli din ve mezheplere mensup çocukların bir arada okuduğu karma okullarda ise, tüm öğrencilerin ortak kullanımına açık okul içi mekânlar dinî sembollerden tamamen arındırılacaktı. Dinî semboller sadece şapel, Katolik din dersi için tahsis edilen bir oda ve okulun bir holünde bulundurulabilecekti.¹²⁴⁵ Dolci, doğrudan İstanbul'daki Latin Piskoposluğu'na bağlı olacak din okullarına ilişkin ileri sürdüğü şartların Türk makamları tarafından mutlaka kabul edilmesini istiyordu. Aksi takdirde karma okullardan dinî sembollerin kaldırılmasına izin vermeyeceklerdi.¹²⁴⁶

Frer Giraud ise Türklerin din okulu-karma okul ayrımını kabul etmeyecekleri düşüncesinden hareketle hiçbir özel koşul ileri sürmeksizin doğrudan tüm okulların açılması talebinde bulunulmasını öneriyordu. Öncelik tüm okulların bir an önce

¹²⁴³ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 116, Fransa'nın Vatikan Maslahatgüzarı Henri Cambon'un Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 8.9.1924 tarihli mektup, s.156-159.

¹²⁴⁴ Bkz. Jalabert, **a.g.m.**, s.593-594. Bkz. MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, "Déclarations de Mgr Dolci, Nonce Apostolique" başlığını taşıyan, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.9.1924 tarihli mektuba ekli birinci belge, s.91-94.

¹²⁴⁵ Bkz. MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, "Déclarations de Mgr Dolci, Nonce Apostolique" başlığını taşıyan, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.9.1924 tarihli mektuba ekli birinci belge, s.91-94; Jalabert, **a.g.m.**, s.594.

¹²⁴⁶ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, "Déclarations de Mgr Dolci, Nonce Apostolique" başlığını taşıyan, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.9.1924 tarihli mektuba ekli birinci belge, s.91-94

açılmasına verilmeliydi. Sadece Katolik öğrencilerin devam ettiği okullar yararına birtakım ayrıcalıklar talep edilmesi sonraya bırakılmalıydı.¹²⁴⁷

Sonuç olarak Ankara'ya okulları temsilen iki kişilik bir heyet gönderilmesi konusunda anlaşıldı. Bu heyette Vatikan'ı temsilen Monsenyör Cesarano ve okulları temsilen de *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque yer alacaktı. Ama onlardan önce Mougin Ankara'ya gidecek ve hem Başbakan ve Hariciye Vekili İsmet Paşa ile hem de Maarif Vekili Vasıf Bey ile yarı resmî nitelikte görüşmeler yaparak, okulları temsilen gelecek heyet için daha uygun bir müzakere zemini hazırlamaya çalışacaktı.¹²⁴⁸ Heyet, okullar sorununu Dolci'nin belirlediği din okulları-karma okullar formülü üzerinden müzakere edecekti.¹²⁴⁹

Mougin, 23 Eylül'de posta uçağı ile Ankara'ya gitti.¹²⁵⁰ Önce İsmet Paşa, daha sonra da Maarif Vekili Vasıf Bey ile özel birer görüşme yaptı.¹²⁵¹ Mougin'in okulların doğrudan açılması talebine karşılık Vasıf Bey, öğrencilerin ortak kullanımına açık alanlardan dinî sembollerin kaldırılması koşuluyla bu kurumların açılmasına izin verileceğini bildirdi.¹²⁵²

Dolci'nin karma okullardaki İsa'lı haçların kaldırılmasını dinî sembollerin varlığını koruyacağı en azından bir tane din okulunun açılması koşuluna bağlaması ve ileri sürdüğü şartların kabul edilmesi yönündeki ısrarı, sorunun çözülmesini bir miktar geciktirdi.¹²⁵³ Mougin, 30 Eylül'de Maarif Vekili ile tekrar görüşmüş ve ilk defa Dolci'nin öne sürdüğü koşullardan bahsetmişti. Vasıf Bey ise, Dolci'nin koşullarının okulların dinî niteliğinin korunmak istendiği anlamına geldiğini söyleyerek bu

¹²⁴⁷ Bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, "Déclarations du Frère Giraud, Visiteur Général des Fères de la Doctrine Chrétienne" başlığını taşıyan, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.9.1924 tarihli mektuba ekli ikinci belge, s.95-96.

¹²⁴⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Herriot'ya gönderdiği 24.9.1924 tarihli mektup.

¹²⁴⁹ **aynı mektup.**

¹²⁵⁰ "General Mougin Ankara'da", **Vatan**, 24 Eylül 1924, s.1.

¹²⁵¹ **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 179, Mougin'in Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 25.9.1924 tarihli mektup, s.260-263. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, İstanbul üzerinden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Mougin'in 25.9.1924 tarihli telgrafı.

¹²⁵² **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, İstanbul üzerinden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Mougin'in 25.9.1924 tarihli telgrafı.

¹²⁵³ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Saint Benoît Koleji Müdürü Jean Levecque'in Mougin'e gönderdiği 27.9.1924 tarihli mektup. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Mougin'e gönderdiği 30.9.1924 tarihli telgraf.

noktada müzakerelerin sürdürülmesine gerek kalmadığını belirtmişti.¹²⁵⁴ Vatikan'ın dinî görüşü ile Fransa'nın ulusal çıkarları arasındaki çelişki, Katolik okullarını temsilen dört kişiden oluşan heyetin Ankara'ya ulaştığı 3 Ekim'de bile tam olarak çözülmüş değildi.¹²⁵⁵ Heyette Vatikan'ı temsilen bulunan İstanbul Genel Naibi Monsenyör Cesarano, Dolci'nin talimatları doğrultusunda bir din okulunun açılmasında ısrarcı davranmak dışında ödün verme konusunda serbest bırakılmıştı.¹²⁵⁶

Sorunun çözümünde ortaya çıkan tüm zorluklara rağmen, sonunda Mouglin'in gayretiyle hem Vatikan ve Fransa hem de Türk Hükümeti'ni memnun edecek bir uzlaşya varıldı. 4 Ekim 1924'te okullar heyetinin temsilcileri olan Monsenyör Cesarano, *Saint Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque, *Frères des Ecoles Chrétiennes*'in Genel Müfettişi Frer Giraud ve İtalyan *Salésien*lerin Başrahibi Temistocle Laetta, 7 Şubat 1924 tarihli Maarif Vekâleti genelgesi hükümlerine uyacaklarını bildiren bir taahhütname imzalayarak Maarif Vekili Vasıf Bey'e sundular.¹²⁵⁷ Bundan böyle haçlar ve diğer dinî semboller öğrencilerin ortak kullanımına açık olan yerlerden kaldırılacak, yalnızca okul müdürlerinin makam odalarında ve Hıristiyanlara ayrılmış yerlerde bulundurulabilecekti.¹²⁵⁸ Öte yandan Vatikan'ın din okulları talebi de Türk makamları tarafından kabul edildi. Sadece Katolik öğrencilere hizmet verecek olan Pangaltı, Galata *Saint Pierre* ve *Saint Louis* okulları dinî açıdan faaliyetlerinde özgür olacaklardı.¹²⁵⁹ 5 Ekim tarihli İstanbul gazeteleri, Maarif Vekâleti'nin 7 Şubat'ta yayımlanmış olduğu genelge hükümlerine kayıtsız şartsız uymayı kabul eden Katolik misyoner okullarının açılmasına izin

¹²⁵⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mouglin'in İstanbul üzerinden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılan 30.9.1924 tarihli telgrafi.

¹²⁵⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mouglin'in İstanbul üzerinden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılan 3.10.1924 tarihli telgrafi.

¹²⁵⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 3.10.1924 tarihli telgraf.

¹²⁵⁷ CAOM, 11 APOM, Carton 39, Okul heyeti üyelerinin haçların kaldırılmasına riayet edeceklerini bildirdikleri Maarif Vekili Vasıf Bey'e hitaben yazdıkları taahhütname. Bu belge üzerinde bir tarih olmamakla birlikte daha sonra bu anlaşmadan bahseden yazışmalarda anlaşmanın 4 Ekim 1924'te gerçekleştiğinden söz edilmiştir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mersin St. Antoine Koleji Müdürü rahip Edmond'un Fransa'nın Adana Konsolosu Lucas'a gönderdiği 11.11.1924 tarihli mektup.

¹²⁵⁸ Michel ve Serezli, a.g.e., s.21. 4 Ekim 1924 tarihinde Maarif Vekili ile okul heyeti arasında yapılan anlaşmada müdür odalarında haçın kalmasına müsaade edilmiştir. Bu anlaşmada okulun herhangi bir yerinde başka dinî sembollerin bulundurulabileceğinden söz edilmemiştir. Bkz. CAOM, 11 APOM, Carton 39, Okul heyeti üyelerinin haçların kaldırılmasına riayet edeceklerini bildirdikleri Maarif Vekili Vasıf Bey'e hitaben yazdıkları taahhütname.

¹²⁵⁹ Jalabert, a.g.m., s.595.

verildiğini yazıyordu.¹²⁶⁰ Başarının mimarı Mougin de, 5 Ekim tarihli telgrafiyle tüm Katolik misyon okullarının yeniden açılmasına ilişkin varılan sonucu hükümetine bildirdi.¹²⁶¹ Varılan bu uzlaşma ile birlikte altı ayı aşan bir süre devam eden okullar krizi de aşılmış oldu.

B. Fransız Okullarının Yeniden Açılması ve Fransa'nın Bu Kurumlar İçin Statü Arayışı

4 Ekim'de Maarif Vekâleti ile okul idareleri arasında varılan uzlaşma yalnızca Fransız misyonerlerin idaresindeki eğitim kurumlarını değil, Türkiye'de haç krizi nedeniyle kapatılmış olan bütün diğer Katolik okullarını da kapsıyordu.¹²⁶² 1924-1925 ders yılı eylül ayı içinde başladığından, Fransız misyonerler okullarını bir an önce açmak istiyorlardı. 28 Eylül'de Ankara'da temaslarına devam eden Mougin'e bir mektup gönderen *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque, okulların açılışı 7 Ekim tarihinden sonra gerçekleşirse 1924-1925 ders yılının Fransız nüfuzu açısından kayıp bir yıl olacağını yazmıştı¹²⁶³. Fransız misyonerler, okulların açılmasından umudunu kesen ailelerin çocuklarını başka eğitim kurumlarına, özellikle de Fransızca öğretim yapan Musevi okullarına göndereceğinden çekiniyorlardı. Okulların büyük bir öğrenci kaybına uğrayacağı yönündeki kaygı, 2 Ekim tarihli bir telgrafla bizzat Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot tarafından da Ankara'da Türk makamları ile görüşmelerine devam eden General Mougin'e bildirilmişti.¹²⁶⁴ Ancak, Ankara'ya gelen okul heyetiyle Maarif Vekâleti arasındaki anlaşma 4 Ekim'de gerçekleştiği halde Fransız okulları hemen açılmadı. Okul idareleri, 8 Ekim'den itibaren okulların açılacağına ve kayıt işlemlerine başlayacaklarına dair gazetelere ilan vermeye başladılarsa da derslerin başlangıç tarihi için kesin bir tarih veremiyorlardı. Zira Monsenyör Dolci, Ankara'da yapılan anlaşma gereğince karma okulların açılabilmesi için öncelikle dinî

¹²⁶⁰ Bkz. "Papaz Mekteplerinin Taahhüdatı", **Tanin**, 5 Teşrin-i Evvel 1924, s.1; "Papaz Mektepleri Açılıyor", **Vatan**, 5 Teşrin-i Evvel 1924, s.3; "Papaz Mektepleri", **Vakit**, 5 Teşrin-i Evvel 1924, s.3.

¹²⁶¹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılan 6.10.1924 tarihli telgrafi. Michel ve Serezli, **a.g.e.**, s.21.

¹²⁶² Bkz. **CAOM**, 11 APOM, Carton 39, Frer Giraud'nun General Mougin'e gönderdiği 10.10.1924 tarihli mektup. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Fransız Dışişleri Bakanlığı'na ulaştırılan 5.10.1924 tarihli telgrafi.

¹²⁶³ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jean Levecque'in General Mougin'e gönderdiği 28.9.1924 tarihli mektup.

¹²⁶⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Herriot'nun Mougin'e gönderdiği 2.10.1924 tarihli telgraf.

okullara izin verilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle de Papalık Vekâleti'ne bağlı olarak faaliyet gösterecek üç dinî okul için öncelikle Maarif Vekili'nin İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne resmî tebligat göndermesini ve bu okulların açılmasına izin vermesini bekliyordu.¹²⁶⁵

7 Ekim'de Maarif Vekâleti'nden İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen tebligatta “papazlar hükümetin emirlerini tatbik edeceklerini, dinî tasvirlerle dinî saliblerini indireceklerini Maarif Vekâleti'ne tahriren verdikleri istidanamelerde beyan ettiklerinden bu şeraite tevfiik hareket etmek üzere papaz mekteplerinin tekrar açılmalarına müsaade edilmiş olduğu tebliğ olunur” deniyordu.¹²⁶⁶ Ancak bu izin, karma okullar için geçerliydi. Monseyör Dolci'nin talep ettiği üç din okulunun açılabilmesi için gerekli olan Maarif Vekili'nin özel izni ise gelmemişti.

Vasıf Bey'den gelmesi beklenen bu iznin gecikmesi üzerine Monsenyör Dolci, İstanbul Genel Naibi Monsenyör Cesarano'yu ikinci kez Ankara'ya gönderdi. Vasıf Bey'le Cesarano arasında yapılan görüşmenin ardından, açılmasına izin verilmesi beklenen üç dinî okulun ikiye düşürülmesi konusunda uzlaşıldı. Bu uzlaşma karşılığında Monsenyör Dolci de Maarif Vekili'nin izninin gelmesini beklemeden İstanbul'daki tüm Katolik okulların 22 Ekim'de faaliyete geçmesine razı oldu.¹²⁶⁷

İstanbul'daki Fransız okulları kararlaştırılan tarihte, yani 22 Ekim 1924'te yeniden faaliyete geçti.¹²⁶⁸ Jessé-Curély, aynı gün Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği mektupta *St. Benoît*, *La Providence*, *St. Joseph* ve *St. Pulchérie* okullarının kapandığı tarihte yeniden açıldığı tarihteki öğrenci sayılarını karşılaştırıyordu. Buna göre, kapatıldıklarında 360 öğrencisi bulunan *St. Benoit* Koleji

¹²⁶⁵ CAOM, 11 APOM, Carton 39, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in General Mougin'e gönderdiği 8.10.1924 tarihli mektup.

¹²⁶⁶ “Papaz Mektepleri”, **Cumhuriyet**, 8 Teşrin-i Evvel 1924, s.1; “Papaz Mektepleri Açıldı”, **Tevhid-i Efkâr**, 8 Teşrin-i Evvel 1924, s.2; “Papaz Mektepleri Bugünlerde Açılıyor”, **İkdam**, 8 Teşrin-i Evvel 1924, s.1.

¹²⁶⁷ Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Herriot'ya gönderdiği 22.10.1924 tarihli mektup. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Paris'e gönderilen 18.10.1924 tarihli telgrafı. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın Türkiye Ataşe Militeri Yarbay Catroux'nun Fransa Savaş Bakanı'na gönderdiği 21.10.1924 tarihli mektup.

¹²⁶⁸ Jessé-Curély'nin okullarını açıldığını bildiren telgrafı için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 22.10.1924 tarihli telgraf. Okulların açılışı hakkında Fransız basınında çıkan haberler için bkz. Paul Gentizon, “La réouverture des écoles françaises en Turquie”, **Le Temps**, 22 Octobre 1924, s.2; “Réouverture des écoles françaises en Turquie”, **Journal des débats**, 24 Octobre 1924, s.1; “Grâce au général Mougin les écoles françaises de Constantinople sont ouvertes à nouveau”, **Le Matin**, 24 Octobre 1924, s.1; “La réouverture des écoles françaises à Constantinople”, **Le Petit Parisien**, 24 Octobre 1924, s.3.

300; 410 öğrencisi bulunan *La Providence* 200; 253 öğrencisi bulunan *St. Joseph* 145; 360 öğrencisi bulunan *Ste. Pulchérie* ise 202 öğrenciyle yeniden faaliyete geçmişlerdi. Fransız okullarının kapatıldığı 7 Nisan 1924'te söz konusu dört eğitim kurumunda 1383 olan toplam öğrenci sayısı 22 Ekim 1924'te % 39'a yaklaşan bir azalmayla 847'ye düşmüştü.¹²⁶⁹ Bu rakamlar önemli bir düşüş olduğunu göstermekle birlikte, Fransızların ekim ayı başında düşündükleri kadar karamsar bir tabloyu da yansıtmıyordu. Anlaşılan o ki, 1924-1925 ders yılı başlamasına rağmen okulların açılacağı umudunu koruyan çok sayıda aile, çocuklarını başka okullara kaydetmeyi düşünmemişlerdi.

Katolik misyon okulları, haç krizi nedeniyle Maarif Vekâleti tarafından kapatıldıklarında Türk basınında olumsuz değerlendirmelere konu olmuşlardı. Ancak bu kurumların yeniden açılması aynı oranda yankı uyandırmadı. Türk gazeteleri okulların açılış sürecinde yaşanan gelişmeleri haberleştirmekle yetindiler. Yalnızca İslamcı bir yayın organı olan ve Türk Hükümeti'nin medreseleri kapatmasını eleştiren yazılar yayımlayan *Sebilürreşad* dergisi, medreseler kapalı dururken Katolik misyon okullarının yeniden açılmasına tepki gösterdi.¹²⁷⁰

İstanbul'daki Fransız okulları yeni ders yılına 22 Ekim'den itibaren başlarken, Anadolu'daki Fransız okullarının açılışı bir süre daha gecikti. Sonunda Maarif Vekâleti'nin izniyle, Mersin'deki iki okul dışında Anadolu'daki Fransız okulları da 12 Kasım 1924'te tekrar faaliyete geçtiler.¹²⁷¹ Mersin'deki Fransız eğitim kurumları için hem okul müdürleri hem de Fransız diplomatların girişimleri bir sonuç getirmedi.¹²⁷²

¹²⁶⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Herriot'ya gönderdiği 22.10.1924 tarihli mektup.

¹²⁷⁰ 23 Ekim 1924 tarihli *Sebilürreşad* dergisindeki bir yazıda Katolik misyon okulları yeniden açılırken medreselerin kapalı kalması karşısında şunlar söyleniyordu: "Fransa Hükümeti, Papalık, papaz mekteplerinin müdürleri uğraşa uğraşa nihayet memlekette papaz müesseselerini açmaya muvaffak oldular. Acaba bizim ulum-ı İslamiye tedris edilmekte olan medreselerimizin küşadı için hiçbir şefaatheden yok mu? Maarif Vekâleti milletimiz ihtiyacat-ı diniyesini temin edecek olan medreselerin de küşadına lütfen müsaade buyursalar bütün milleti memnun ve minnettar etmiş olurlar. Burası Müslüman memleketi olduğu halde papaz mekteplerinin açılmasına müsaade edilirken ulum-ı İslamiye tahsil edecek olan medreselerimiz küşadına artık mümaniat buyurulamaz, ümidindeyiz. Mebus efendilerin bu hususta Maarif Vekâleti nezdinde şefaath ve istirhamda bulunmaları temenni olunur!". Bkz. "Papaz Mektepleri Açılıyor, Medreseler Ne Olacak?", *Sebilürreşad*, Cilt 24, Sayı 622, 23 Teşrin-i Evvel 1924, s.381.

¹²⁷¹ "Ouverture des écoles françaises d'Anatolie", *La Croix*, 13 Novembre 1924, s.2; "Les écoles françaises d'Anatolie sont autorisées à rouvrir", *Le Petit Parisien*, 13 Novembre 1924, s.1; "Les écoles françaises d'Anatolie sont à nouveau ouvertes", *Le Matin*, 13 Novembre 1924, s.1.

¹²⁷² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Fransa'nın Adana Konsolos Vekili M. Lucas'ın İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği 12.11.1924 tarihli mektup.

Maarif Vekâleti, Mersin'deki iki Fransız okulunda haçların kaldırılmadığını gerekçe göstererek bu kurumların açılmasına izin vermedi.¹²⁷³

General Mougin, 12 Kasım itibarıyla Türkiye'de okullar sorununa ilişkin misyonunun birinci aşamasını büyük ölçüde tamamlamıştı. Ancak misyonunun en az birincisi kadar önemli olan ikinci bir aşaması daha vardı. 30 Ağustos 1924'te Mougin'i Türk-Fransız ilişkilerinin temellerini atmak üzere Ankara'ya özel bir misyonla gönderen Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot, onu aynı zamanda Fransız okulları için sağlam bir hukuki statü elde etmekle görevlendirmişti. Herriot'nun talimatları doğrultusunda, Mougin'in Ankara'daki ikameti boyunca öncelikli uğraşlarından birini Fransız okullarının ihtiyaç duyduğu bu statünün hazırlanması oluşturmaktı.¹²⁷⁴

Aslında Fransız diplomasisinin Türkiye'deki Fransız okulları için sağlam bir hukuki statü elde etme çabası Kasım 1922'den beri aralıksız olarak devam ediyordu. Lozan Barış Konferansı'nın başlamasından hemen önce, Fransız Okulları Müfettişi ünvanını taşıyan Galatasaray Lisesi Müdür Yardımcısı Jean Garoby tarafından Türkiye'deki Fransız okullarına hukuki bir güvence kazandırmak amacıyla 12 maddelik bir sözleşme tasarısı hazırlanmıştı.¹²⁷⁵ Ancak Türk makamları ne Garoby'nin bu sözleşme tasarısını tartışmayı ne de daha sonra Fransız diplomasisinin ısrarla okullar sorununu müzakere etme taleplerini kabul etmişti. Lozan Barış Antlaşması'nda da Müttefiklerin ortak çabasına rağmen Türk heyetinin direnişi karşısında Türkiye'deki yabancı okullara uygulanacak hukuki rejimi belirlemek mümkün olmamıştı. Türk heyeti, Lozan'da bilinçli bir şekilde, yabancı okullar konusunda kendisini bağlayıcı bir hukuki metne imza atmaktan kaçınmıştı. Lozan'da Türkiye'deki okulları için sağlam bir hukuki güvence elde edemeyen Fransa, 1923 ağustosundan itibaren okullar konusunu müzakere etmek amacıyla Türk makamları nezdindeki diplomatik girişimlerini artırmıştı. Ancak Türk Hükümeti açısından yabancı okullar sorunu diye bir sorun mevcut değildi. Bu kurumlar hukuki açıdan Türk mevzuatına bağlıydı. Lozan'da İsmet Paşa'nın İngiliz, Fransız ve İtalyan

¹²⁷³ **BCA**, 180.09/27.143, Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Müdürlüğü'nün Mersin Vilayeti'ne gönderdiği 13804/7613 sayılı ve 5 Teşrin-i Sani 1340 (1924) tarihli yazı.

¹²⁷⁴ **CAOM**, 11 APOM, Carton 38, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'nun Mougin'e gönderdiği 30.8.1924 tarihli mektup.

¹²⁷⁵ Jean Garoby'nin hazırladığı sözleşme tasarısı için bkz. **MAEP**, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, s.90-92.

temsilcilerine gönderdiği 24 Temmuz 1923 tarihli mektupta Türkiye’de bu devletlerin uyrukluğunda bulunan din, öğretim, sağlık ve hayır kurumlarının Türk yasa ve yönetmeliklerine tabi olacakları teyid edilmişti. Dolayısıyla yabancı okullar Türk makamlarının gözünde yabancılar tarafından idare edilen özel öğretim kurumlarından başka bir şey değildi. Bu kurumlar da Türk özel okulları gibi Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi hükümlerine ve Maarif Vekâleti genelgelerine uymakla yükümlüydüler. İşte okullar sorununun düğümlendiği nokta da burasıydı. Fransız yönetimi, Türk Hükümeti’nin Ankara Anlaşması ve Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye’deki Fransız okullarına ilişkin bir takım taahhütlerde bulunduğunu, dolayısıyla Fransız makamlarıyla uygulamaya ilişkin bazı ayrıntıları görüşmeden bu kurumlara kendi yönetmeliklerini dayatma hakkı olmadığını iddia ediyordu.

Fransa’da Poincaré Hükümeti’nin değişmesi bu iddiayı ortadan kaldırmış değildi. Herriot da selefi gibi Türkiye’deki Fransız okullarının geleceğini Türklerin iyi niyetine bırakmak istemiyor ve bu kurumları Türk yönetiminin olası baskılarından koruyacak bir hukuki statüye kavuşturmayı arzu ediyordu. Herriot, Lozan Barış Antlaşması’nın Fransa tarafından onaylanmış olmasının Türk-Fransız ilişkilerinde yarattığı olumlu havadan ve General Mougin’in Türk siyasi çevrelerinde sahip olduğu itibardan yararlanarak Fransız okullarını güvence altına alacak nitelikte bir sözleşme elde edilebileceğini umuyordu.

Herriot, Mougin’in okulların statüsü meselesine ilişkin yürütüleceği çalışmalarda İstanbul’daki Fransız diplomatik temsilciliği ve Fransız din adamlarıyla birlikte hareket etmesini istemişti.¹²⁷⁶ Mougin, Herriot’nun talimatları doğrultusunda İstanbul’daki Lazaristlerin en üst düzey yetkilisi konumundaki rahip Lobry’den bir sözleşme tasarısı hazırlamasını rica etmişti.¹²⁷⁷ 27 Eylül 1924’te *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque, belli başlı Fransız Katolik misyon okulları müdürlerinin de onayından geçen bir sözleşme tasarısını Mougin’e iletmişti.¹²⁷⁸

¹²⁷⁶ CAOM, 11 APOM, Carton 38, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot’nun Mougin’e gönderdiği 30.8.1924 tarihli mektup.

¹²⁷⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin’in İstanbul üzerinden Paris’e gönderilen 28.9.1924 tarihli telgrafi.

¹²⁷⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély’nin Herriot’ya gönderdiği 30.9.1924 tarihli mektuba ekli olan *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque’in Mougin’e gönderdiği 27.9.1924 tarihli mektup ve bu mektuba ekli Fransız-Türk öğretim sözleşmesi tasarısı.

“Fransız-Türk Öğretim Sözleşmesi” başlığını taşıyan bu tasarı taslağı toplam on bir maddeden oluşuyordu.¹²⁷⁹

“1□ Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 30 Ekim 1914’ten önce Türkiye’de bulunan ve Fransa’ya bağlı olan bütün öğretim kurumlarının yasal varlığını kabul ve tasdik eder. Usulen verilmesi gereken fermanlar bu kurumlara kendiliğinden ve masrafsız olarak verilecektir. Fransız okulları fermannın tebliğ tarihinden itibaren altı ay içinde, tapu senetlerinin kendiliğinden ve masrafsız düzeltilmesi için Türk yetkili mercileri katında gerekli girişimleri başlatacaklardır.

2- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti gelecekte yapılabilecek olan yeni Fransız okulları açma başvurularını iyi niyet ve içtenlikle inceleyecektir. Bu başvurular Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin koşulları içinde ve bu talimatnamenin 11 ile 12. maddelerinde belirtilen yönetime göre yapılacaktır.

3- Fransız okulları Fransızca öğretimlerini, Türkçe, Türk tarih ve coğrafyası okutma zorunluluğunu göz önünde bulundurarak Fransa’da uygulanan programlara göre düzenlemekte tamamen özgürdürler. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Fransız okullarının işleyiş koşullarını ve öğretimlerinin uygulama açısından örgütlenmesini göz önünde bulunduracağına söz verir.

4- Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin 6. maddesi gereğince Türk dili, tarihi ve coğrafyası öğretmenleri Türk uyruklu ve Türk ya da Fransız üniversiteleri mezunu olacaklardır. Bu öğretmenler Fransız okul müdürlükleriyle varılan bir anlaşmadan sonra Maarif Vekâleti’nce atanacaklardır. Bu öğretmenlerin maaşları, diğer bütün öğretmenlere yapıldığı gibi, Fransız okul müdürlüklerince belirlenecektir.

5- Fransız okulları Türkçe dersler, maddi düzenlemeler, hijyen ve bu okulların Türkiye Cumhuriyeti karşısındaki idari durumlarıyla ilgili konularda Maarif Vekâleti yetkililerince denetleneceklerdir.

6- Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin 6. maddesine uygun olarak Türk dili, Türk tarih ve coğrafyası Fransız okullarının tüm öğrencilerine okutulacaktır. Türk dili dersi ilköğretim sınıflarında haftada dört saat, ortaöğretim sınıflarında haftada iki saat olacaktır. İlköğretimin son iki sınıfında Türk tarih ve coğrafyası, bu derslerin her biri bir saat olmak üzere, haftada iki saat görülecektir. Ortaöğretimin son bir önceki sınıfında haftada iki saat tarih ve bir saat coğrafya dersi olacaktır; aynı öğretim düzeyinin son sınıfında haftada bir saat tarih ve bir saat coğrafya dersi olacaktır.

7- Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin 26. maddesi gereğince Fransız okullarının müdür, müdire, erkek ve kadın ilkokul öğretmenleri Türkiye konsolosluklarınca resmî olarak onanmış

¹²⁷⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque’in Mouglin’e gönderdiği 27.9.1924 tarihli mektup ve bu mektuba ekli Fransız-Türk öğretim sözleşmesi tasarısı.

ve sahibinin istenen düzeye uygun bir eğitim aldığını kanıtlayan diploma ve sertifikalar göstermek zorundadırlar.

8- Fransız okulları, adayın gireceği Fransız üniversite programlarına uygun sınavlardan sonra, sertifika ve diploma verebileceklerdir. Bu sertifika ve diplomaların benzeri Türk okullarının diplomalarına denk olması ve her düzeyde Türk okullarına girişte aynı hakları vermesi için, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 31. maddesi uyarınca bir Maarif Vekâleti temsilcisi sınavlarda hazır bulunacak ve müfettişler Fransız programlarını denetleyebileceklerdir. Bu koşullarda alınan diplomalar Fransız Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetince resmî olarak onanacaktır.

9- Fransız bakaloryası, bakalorya için belirtilen iki dilden birinin Türkçe olması koşuluyla, Türk üniversitelerine ve devlet memuriyetlerine girme olanağı verecektir. Aynı şekilde, Fransız bakaloryalarına denklikler kurulabilmesi için, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından bir Türk ortaöğretim kurumları listesi belirlenecektir.

10- Din adamlarınca yönetilen Fransız okullarında, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin 7. bölümünün 37. maddesine titizlikle uyulacaktır.

11- Fransız okulları her çeşit vergi yükümlülükleri, öğretmen ve öğrencilerin askerlik hizmetleri açısından dengi Türk okullarıyla eşit işlem görecektir.”

Bu on bir maddelik tasarı taslağı, büyük ölçüde 1913 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması, 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ve Lozan'da İsmet Paşa'nın İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine sunduğu söz konusu devletlerin Türkiye'deki okullarına ilişkin düzenlemeleri de içeren 24 Temmuz 1923 tarihli mektubundan yararlanılarak hazırlanmıştı. Taslağı hazırlayan Fransız din adamlarının belirlenen maddeler altında yaptıkları kısa yorumlar, tasarının Türkiye'deki Fransız okulları lehine neler kazandırabileceğine ilişkin de önemli ipuçları sunuyordu. Örneğin birinci maddenin altındaki yorumda bu maddenin amacının Anadolu'da, Kilikya'da ve Karadeniz'dekiler de dahil olmak üzere kapatılmış, yakılmış ya da çeşitli nedenlerle çalışmasına geçici olarak ara vermiş tüm Fransız okullarını kurtarmak olduğu belirtiliyordu. Ayrıca bu maddeyle okulların varlığının tanınması ya da açılması yönünde yapılacak başvuruların tek tek incelenmesinin de önüne geçilmiş olacaktı.¹²⁸⁰ Yani Fransa, 1914 öncesinde varolan ve Türk Hükümeti'nce varlıkları resmen tanınmış olan tüm okullarını Türk makamların nezdinde özel bir çaba sarfetmeden istediği zaman açabilecekti.

¹²⁸⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in Mougin'e gönderdiği 27.9.1924 tarihli mektup ve bu mektuba ekli Fransız-Türk eğitim-öğretim sözleşmesi tasarısı.

Üçüncü maddenin kazanımına ilişkin yapılan yorum da dikkat çekiciydi. Bu maddenin temel amacının Türklerin meşru taleplerini de gözönünde bulundurarak Fransız okullarındaki öğretimin apaçık Fransız niteliğini korumak olduğu ifade ediliyordu.¹²⁸¹ Yorumun devamındaki ifadeler ise daha dikkat çekiciydi. Fransız okullarının Galatasaray modelinde örgütlenmesinin söz konusu kurumlar için öldürücü nitelikte olduğu vurgulanıyordu.¹²⁸² Bununla kastedilen, Türkçe ve Fransızcanın eşit oranda öğretildiği Galatasaray Lisesi modelinin Fransız okullarınca benimsenmesinin bu kurumların “Fransız” niteliğini kaybetmesine yol açacağıydı.

Dördüncü maddenin altında yer alan yorum ise Fransız din adamlarının Türk yönetimine ve Maarif Vekâleti'nin okullarına atayacağı Türk öğretmenlere duyduğu güvensizliği yansıtıyordu. Yorumda “Fransa Üniversitelerinden Mezun Türk Öğretmenler Derneği” adlı bir derneğin varlığından söz ediliyor ve Türk öğretmenlerin bu dernekten seçilmelerinin Fransız okullarının düzgün işleyişi açısından çok yararlı olacağı dile getiriliyordu. Ayrıca, Türk Hükümeti'nin Fransız okullarını kendi adamları için yüksek gelirli birer “aralık” olarak görmesi ve buralara yetersiz ya da istenmeyen kişileri yerleştirmesinden de sakınmak gerekir deniyordu. Öğretmenlere verilecek maaşlar konusunda ise, Türk öğretmenlere önceki ders yılında olduğu gibi bir ayrıcalık gösterilemeyeceği ve onlara da diğer öğretmenlere davranıldığı gibi davranılacağı belirtiliyordu.¹²⁸³

Okulların Türk makamlarınca denetimini düzenleyen beşinci maddeye ilişkin yorum ise Fransız din adamlarının Türklerden yeni ayrıcalıklar koparabilmek için birtakım aldatmacalara başvurduğunu gösteriyordu. Beşinci maddeye ilişkin yorumda Türk denetiminin hangi konuları kapsadığı sıralanırken Fransızca derslerin denetimine bilinçli olarak değinilmediği, bu sorunun Fransız okullarınca verilen diplomalar maddesinde ele alındığı belirtiliyordu. Yorumun devamında Fransızca derslerin Türklerce denetimi sorununu diplomalara ilişkin maddeye göndererek Türklerle bir ödün verilmiş izlenimi yaratıldığı ve böylelikle bir pazarlık kozu elde edildiği dile getiriliyordu.¹²⁸⁴ Fransa, Garoby'nin 1922 kasımında hazırladığı sözleşme tasarısından itibaren Türkiye'deki Fransız okullarında Fransızca derslerin Türk makamlarınca denetimine karşı durmuş, bu derslerin Fransız Büyükelçiliği

¹²⁸¹ aynı belge.

¹²⁸² aynı belge.

¹²⁸³ aynı belge.

¹²⁸⁴ aynı belge.

tarafından denetlenmesi gerektiğini savunmuştu. Yeni sözleşme tasarısında Türk makamlarınca kabul edilmeyeceği artık anlaşılmış olan bu talepten vazgeçiliyordu. Ancak bu “ödün” karşılığında Türkiye’deki Fransız okulları tarafından verilen diplomaların Türkiye sınırları içinde geçerli kabul edilmesi sağlanmaya çalışılıyordu. Diploma denkliğinin sağlanması Fransız okulları mezunlarının hem her düzeyde Türk okullarına girişine olanak tanıyacak hem de mezuniyet sonrasında devlet katında iş bulma şansı yaratacaktı. Dolayısıyla diploma denkliğinin elde edilmesi Fransız kurumlarının geleceğini güvence almak açısından son derece önemli bir konuydu.

Mougin, 28 Eylül’de Paris’e gönderdiği telgrafta, Fransız din adamlarınca hazırlanan ve kendisine iletilen öğretim sözleşmesi tasarısının bir tartışma için zemin oluşturabileceğini, ancak okulların açılması sağlanmadan önce bu konuda herhangi bir girişimde bulunmayacağını bildiriyordu.¹²⁸⁵

Mougin’in Ankara’da Fransız okullarının açılması için uğraştığı sırada Maarif Vekâleti Türkiye’deki tüm yabancı okulları da derinden etkileyecek bir eğitim yasası tasarısını sonuçlandırmak üzereydi. Maarif Vekâleti, millî ve laik esaslar üzerine inşa etmek istediği eğitim düzenine yeni bir şekil vermek için 1924 yazında bir eğitim yasası (Maarif-i Umumiye Kanunu) tasarısı üzerinde çalışmaya başlamıştı.¹²⁸⁶ İstanbul’da bir bilim kurulu tarafından yapılan çalışmalar 1924 ekiminde tamamlanmış ve Maarif Vekili Vasıf Bey’in başkanlığında gerçekleşen bir Müdürler Encümeni toplantısından sonra Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısına son şekli verilmişti. Tanin gazetesi, 19 Ekim 1924 tarihli sayısında Maarif Vekâleti’nin İstanbul’da hazırlanan yasa tasarısını yasalaştırmak üzere Başvekâlet’e sevkettiğini haber veriyordu.¹²⁸⁷ 49 maddeden oluşan bu kanun tasarısında Türkiye’deki yabancı

¹²⁸⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin’in İstanbul üzerinden Paris’e gönderilen 28.9.1924 tarihli telgrafi.

¹²⁸⁶ 5 Haziran 1924’te Vakit gazetesine beyanatta bulunan Maarif Müsteşarı Müderris Köprülüzade Fuad (Köprülü) Bey, İstanbul’a geliş sebebi hakkında sorulan soruya verdiği cevapta şunları söylemiştir: “İstanbul’daki vazifelerim müteaddiddir. Evvela Maarif-i Umumiye Kanunu ve daha sair bazı maarif müessesatına aid talimatnameleri ihzar etmek üzere burada müteaddid komisyonlar teşekkül etmiştir. Vazifem bu komisyonları Vekâlet’in nokta-i nazarları hakkında tenvir ve onlarla müdavele-i efkâr ve bütün bu mesaili muntazam ve sarîh bir surette intaç etmektir. Çünkü Maarif Vekâleti, on beş seneden beri maarif sahasında deva eden elim tezebzübü (karışıklığı) nihayetlendirecek Cumhuriyet maarifini memleketin ihtiyacına mutabık ve sair memleketlerdeki emsaline uygun bir şekilde tesbit etmek ve şahsi tebeddülde maarif siyasetini korumak maksadıyla bir Maarif-i Umumiye Kanunu projesi ihzar etmek azmindedir. Meclis açıldığı zaman bu kanun heyet-i vekileden geçerek oraya gitmiş bulunacaktır. “Maarif Müsteşarı Şehrimizde Çalışacak, **Vakit**, 5 Haziran 1924, s.1-2.

¹²⁸⁷ “Maarif-i Umumiye Kanunu’nun Son Şekli”, **Tanin**, 19 Teşrin-i Evvel, s.4. Ayrıca bkz. “Ecnebilere Yeni Mektep Açamayacaklar”, **Vatan**, 13 Teşrin-i Evvel 1924, s.5.

okulları derinden etkileyecek iki madde yer alıyordu. Bunlar, tasarının 17 ve 36. maddeleriydi. 17. madde, “on üç yaşına kadar Türk tabiiyetindeki çocukların Türkiye dahilindeki ecnebi mekteplere devamı memnudur” hükmüyle Türkiye’deki Müslüman ya da gayr-i Müslim ilköğretim çağındaki tüm Türk vatandaşı çocukların yabancı okullara devamını yasaklıyordu.¹²⁸⁸ Bu madde, daha önce I. Heyet-i İlmiye toplantısında alınan kararın yasalaştırılması anlamına geliyordu.¹²⁸⁹ Kanun tasarısının 36. maddesi ise, “ecnebi cemiyet, şirket ve fertler yeniden mektep açamazlar” hükmüyle yabancıların Türkiye’de yeni okul açmasının önüne geçiyordu.¹²⁹⁰ Bu madde, Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi’nin ikinci maddesinin daha ağırlaştırılmış haliydi. Talimatnamenin ikinci maddesinde “ecnebi cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur” deniyordu. Bu, okul açmanın yabancı tüzel kişiler için yasaklandığı anlamına geliyordu. Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısında yer alan düzenleme ise “fertleri” de işin için katmıştı. Bu durumda sadece yabancı tüzel kişiler değil, yabancı gerçek kişiler de yeni okul açamayacaktı.

20 Ekim 1924’te Akşam gazetesinde “Yeni Maarif Kanunu” başlığıyla bir başmakale kaleme alan Necmettin Sadık, kanun tasarısının 17. maddesi üzerinde dikkat çekici bir yorumda bulunuyordu:¹²⁹¹

“Yeni kanun, on üç yaşına kadar Türk tabiiyetindeki çocukların ecnebi mekteplerine devamlarını katii surette men ediyor. Türkiye’deki tahsil hayatına icra edeceği derin tesirler ve şumulü itibarıyla bu madde bazıları tarafından şayan-ı tenkid görülecektir. Çünkü, hükümetin müsaadesiyle açılmış mekteplere herhangi bir çocuğun devam hak ve hürriyetini takyid eden bu madde aynı zamanda Türk çocuklarından başka memleketimizde Rum, Ermeni, Musevi çocuklarını da bizim mekteplerimize devama mecbur tutuyor. Fakat iyi düşünülecek olursa, bu maddenin memleketin bütün çocuklarında terbiye vahdeti itibarıyla, pek salim tesirleri olacaktır. Ancak, bütün çocukların hakiki tahsil ihtiyaçlarını temin edecek mükemmel iptidaiye mektepleri, çocuk sınıfları açmak şartıyla.. Diğer taraftan düşünülecek bir mesele de bu maddenin, Lozan muahedesine muhalif olup olmadığıdır. Çünkü hiçbir kanun, beynelmilel uhudun mevaddını tadil edemez.”

Necmettin Sadık, bu sözleriyle ilköğretim çağındaki Türk vatandaşı çocukların yabancı okullara gitmesini yasaklayan maddeye ilişkin eğitimsel, hukuki ve siyasi

¹²⁸⁸ “Maarif-i Umumiye Kanunu’nun Son Şekli”, Tanin 19 Teşrin-i Evvel, s.4. Ayrıca bkz. Sezer, **a.g.e.**, s.23.

¹²⁸⁹ Yukarıda bkz. s.180, dipnot 934.

¹²⁹⁰ “Maarif-i Umumiye Kanunu’nun Son Şekli”, **Tanin**, 19 Teşrin-i Evvel, s.4.

¹²⁹¹ Necmettin Sadık, “Yeni Maarif Kanunu”, **Akşam**, 20 Teşrin-i Evvel 1924, s.1.

nitelikte çok önemli birkaç saptamada bulunuyordu. Birincisi, hükümetin kendi izniyle açılmış olan yabancı okulların faaliyet sahasını sınırlandırmasının, yeterli sayıda ve nitelikli eğitim kurumunun olmadığı bir ortamda tepkiyle karşılanabileceğiydi. İkincisi, gayr-i Müslim veya Müslüman tüm Türk vatandaşı çocukların ortak bir eğitimden geçirilmesinin Türklük temelinde bir ulusal kimliğin oluşumunda son derece olumlu bir rol oynayacağına duyulan inançtı. Üçüncüsü ise, bu maddenin kabulünün Türkiye'nin uluslararası yükümlülükleri açısından bir sorun yaratıp yaratmayacağına açıklığa kavuşturulması gereğiydi. Necmeddin Sadık, bu son saptamasında hukukun temel kavramlarından biri olan normlar hiyerarşisine dikkat çekiyor ve kanun maddelerinin uluslararası antlaşma hükümlerine aykırılık taşımaması gerektiğini vurguluyordu.

Necmettin Sadık'ın Maarif-i Umumiye Kanunu'nun çıkarılmak üzere olduğu bir dönemde, Türk Hükümeti'nin Lozan Barış Antlaşması'nda Müttefik devletlerin Türkiye'deki kurumlarına verdiği güvencelere atıfta bulunması Türk basınında yabancı okullar lehine bir desteği ifade ediyordu. Türk basını, Lozan Barış Antlaşması sonrasında sürekli olarak hükümetin temel tezi doğrultusunda yabancı okulların Türk yasa ve yönetmeliklerine uymakla yükümlü olduklarını savunmuştu. Basında, Türk Hükümeti'nin Lozan'da Türkiye'deki Müttefik kurumlarının işleyiş şartlarını dikkate alacağına dair verdiği güvenceden söz eden ise olmamıştı. Necmettin Sadık'ın makalesi bu bakımdan bir ilkti. Necmettin Sadık daha önce 13 Ağustos 1924'te Akşam gazetesindeki başmakalesinde de, sıkı bir teftiş ve denetim altında bulunmak koşuluyla yabancı okulların ülkeye zararı dokunmayacağını ve mevcut eğitim kurumlarının yetersizliği nedeniyle Türkiye'nin bu kurumlara muhtaç olduğunu savunmuştu.¹²⁹²

Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısının Fransız siyasi ve diplomatik çevrelerinde bir etki yaratmaması beklenemezdi. Türk basınında çıkan haberlerden kanun tasarısının Maarif Vekâleti'nce TBMM'ye sunulmak üzere hazır hale geldiğinin öğrenilmesi, 1924 yılı ekim ayı ortalarından itibaren Fransız diplomasisini harekete geçirmişti. Jessé-Curély, 19 Ekim 1924'te *Quai d'Orsay*'e gönderdiği

¹²⁹² Yukarıda bkz. s.255. Necmettin Sadık'ın Akşam'daki makalesi Jessé-Curély'nin de dikkatini çekmişti. Jessé-Curély, Fransız tezine uygun bu görüşü hem Fransız Dışişleri Bakanlığı hem de Mougins'te paylaşmıştı. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Paris'e gönderdiği 21.10.1924 tarihli telgraf. CAOM, 11 APOM, Carton 39, Jessé-Curély'nin Mougins'e gönderdiği 29.10.1924 tarihli mektup.

telgrafta, okullar sorunununda varılan uzlaşmanın hemen sonrasında Maarif Vekâleti'nin hazırladığı kanun tasarısının 17 ve 36. maddelerinde yer alan hükümlerin pek de dostane bir niteliğe sahip olmadığı konusunda Dışişleri Bakanlığı'nın Paris'teki Türk temsilciliğini uyarmasını ve TBMM'nin onayına sunulmadan önce bu maddelerin değiştirilmesi talebini iletmesini istemişti.¹²⁹³ Jessé-Curély, aynı telgrafta bazı milletvekillerinin yaş sınırlamasının 10'a indirilmesinden yana olduklarını bildirmiş ve Fransız çıkarlarına zarar verecek bu yasa maddesinin değiştirilmesi için Türk makamlarına ilkokullarda Türkçe ders saatlerinin artırılmasının teklif edilebileceğini belirtmişti.¹²⁹⁴

Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot, 20 Ekim 1924 tarihli telgrafında okullar sorununu Türkiye'nin Fransa'ya dostane duygular beslemesini sağlayacak bir "mihenk taşı" olarak gördüğünü belirtiyordu. Ona göre, 13 yaşından küçük Türk çocuklarının yabancı okullarda eğitim görmesini yasaklayan yeni yasa tasarısı, okulların yeniden açılmasına ilişkin varılan uzlaşmanın tüm değerini yitirmesine yol açacak bir gelişmeydi. Herriot, bu telgrafla Mougin'e, okulların açılmasını sağladıktan sonra Türk Hükümeti'ni bu tasarıda yer alan kısıtlamalardan vazgeçirmek üzere dostane girişimlerde bulunması talimatı vermişti.¹²⁹⁵

Ankara'da gelişmeleri yakından takip eden Mougin, Herriot'nun talimatından önce milletvekilleri ve Meclis Maarif Komisyonu üyeleriyle görüşerek Fransız görüşü lehine bir ortam hazırlama çabasına girişmişti.¹²⁹⁶

Mougin, 30 Ekim 1924'te Paris'e gönderdiği telgrafta nüfuzlu milletvekilleri ile yaptığı görüşmeler sonucunda savunulabilecek iki tezin ortaya çıktığını söylüyordu. Bunlardan birincisi, Türk vatandaşı çocukların yabancı okullara gitmesi için belirlenen yaş sınırının bütünüyle kaldırılması, fakat karşılığında da Türkçe öğretimine şimdikinden çok daha büyük bir ağırlık verilmesiydi. İkincisi ise tasarıda 13 olan yaş sınırının 8 ya da 10'a çekilmesiydi.¹²⁹⁷ Herriot, Mougin'e gönderdiği 4

¹²⁹³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Paris'e gönderdiği 19.10.1924 tarihli telgraf.

¹²⁹⁴ aynı telgraf.

¹²⁹⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Herriot'nun Mougin'e gönderdiği 20.10.1924 tarihli telgraf.

¹²⁹⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Paris'e gönderilen 23.10.1924 tarihli telgrafi.

¹²⁹⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Paris'e gönderilen 30.10.1924 tarihli telgrafi.

Kasım 1924 tarihli telgrafında yaş sınırlamasının düşürülmesindenense tümüyle kaldırılmasının ve Türkçe ders saatlerinin artırılmasının daha tercih edilebilir bir çözüm olduğunu, ancak bu durumda da ders saatleri artan Türk öğretmenlerin maaşlarının okullara ek bir yük getireceğini belirtmişti.¹²⁹⁸

Mougin'in Herriot'ya gönderdiği 13 Kasım tarihli telgraf ve 14 Kasım tarihli mektup, onun Maarif Kanunu tasarısında Fransa'yı ilgilendiren maddelerde değişiklikler elde etmek için Ankara'da yoğun bir mesai harcadığını ortaya koyuyordu. Mougin, 13 Kasım'da aralarında Ziraat Vekili Şükrü Kaya, Maarif Komisyonu Başkanı Hamdullah Suphi, Maarif Komisyonu Raportörü Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Urfa Milletvekili Yahya Kemal (Beyatlı)'in bulunduğu Fransız kültürü ile yetişmiş milletvekilleri ile görüşmüş ve Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından Meclis Kalemi'ne iletilmiş olan Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısında değişiklik yapılması için onlardan destek istemişti.¹²⁹⁹ Hamdullah Suphi ve Ruşen Eşref, konuyu Vasıf Bey'le konuşacaklarına ve kanun tasarısının Meclis Kalemi'nden geri çekilerek yeniden ele alınmasına çalışacaklarına dair Mougin'e güvence vermişlerdi.¹³⁰⁰

Fransız ilköğretim kurumlarını doğrudan etkileyecek bir hüküm içeren Maarif Kanunu tasarısı, 1924 kasım ayı boyunca Fransız diplomasisinin yoğun şekilde odaklandığı konulardan biri oldu. Mougin, 25 Kasım 1924'te Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği telgrafta Maarif Kanunu tasarısını önlemek için "Türkiye ile Fransa Arasında Düşünce, Edebiyat, Bilim ve Eğitim İlişkileri Anlaşması" adını taşıyacak bir anlaşma tasarısının incelemeye sunulmasını önermişti. Mougin, bu tasarıda Fransa'yla başka ülkeler arasında yapılan anlaşmalarda olduğu gibi iki ülke arasında öğretmen, öğrenci değişimi, diploma denkliği, üniversite personeli görevlendirmelerine ilişkin başlıkların yer alacağını ve bunlara ek olarak okulların statüsünün de anlaşmaya yerleştirileceğini belirtmişti.¹³⁰¹ Herriot, 29 Kasım 1924 tarihli telgrafında Mougin'e bir anlaşma tasarısı hazırlaması ve Türk-Fransız

¹²⁹⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Herriot'nun Mougin'e gönderdiği 4.11.1924 tarihli telgraf.

¹²⁹⁹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Paris'e gönderilen 13.11.1924 tarihli telgrafi. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in Herriot'ya gönderdiği 14.11.1924 tarihli mektup.

¹³⁰⁰ aynı mektup.

¹³⁰¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Paris'e gönderilen 25.11.1924 tarihli telgrafi.

kültürel ilişkilerini düzenleyecek genel nitelikteki bu tasarının içine okulların statüsünü belirleyecek bir yönetmelik yerleştirmesi için yetki vermişti.¹³⁰²

Mougin'in "Türkiye ile Fransa Arasında Düşünce, Edebiyat, Bilim ve Eğitim İlişkileri Anlaşması" adını taşıyan anlaşma tasarısı beş alt başlıktan ve toplam 26 maddeden oluşuyordu. Fransız okullarının statüsünü düzenleyen beşinci alt başlık, "Türkiye'deki Fransız Öğretim Kurumları ve Fransa'daki Türk Öğretim Kurumlarının Statüsü" adını taşıyordu.¹³⁰³ 11 maddelik bu düzenleme, ufak değişiklikler dışında 27 Eylül'de *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in Mougin'e gönderdiği 11 maddelik "Fransız-Türk Öğretim Sözleşmesi"nin tekrarı niteliğindedir.

1924 aralık ayı başlarında Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısı TBMM'nin onayına sunulmadan tekrar gözden geçirilmek üzere geri çekildi. Mougin, Herriot'ya gönderdiği 5 Aralık 1924 tarihli telgrafında bu durumu "dostlarımızın ilk başarısı" diye sunmuştu.¹³⁰⁴ Bu başarının ardından Mougin, Fransız okulları için kesin bir statü elde etme çalışmalarına devam etmişti. Aralık 1924'te TBMM Hariciye ve Maarif Komisyonu Başkanlıklarını yürüten Hamdullah Suphi Bey'e¹³⁰⁵ ve Ocak 1925'te de yeni Maarif Vekili Şükrü (Saraçoğlu) Bey'e hazırlamış olduğu anlaşma tasarısını incelemeleri için sunmuştu.¹³⁰⁶ Ancak Mougin'in tüm gayretine rağmen Fransız okullarının statüsüne ilişkin hükümler de içeren hükümetler arası bir anlaşmaya sıcak bakmayan Maarif Vekili Şükrü Bey, bu anlaşma tasarısını kabul etmemişti.¹³⁰⁷ Okullarının statüsü meselesi sonraki yıllarda da Fransız makamları tarafından gündeme getirilecekti. Ancak Türk makamları her defasında bu konuda bir anlaşmaya varmaktan kaçınacaktı.

¹³⁰² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Herriot'nun Mougin'e gönderdiği 29.11.1924 tarihli telgraf.

¹³⁰³ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 522, "Avant-Propos D'Accord Concernant Les Relations Intellectuelles, Littéraires, Scientifiques et Scolaires Entre La Turquie et La France" başlığını taşıyan Mougin tarafından hazırlanan anlaşma tasarısı, s.150-158.

¹³⁰⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Paris'e gönderilen 5.12.1924 tarihli telgrafi.

¹³⁰⁵ MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 180, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 13.12.1924 tarihli mektup, s.42.

¹³⁰⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Mougin'in İstanbul üzerinden Paris'e gönderilen 3.1.1925 tarihli telgrafi.

¹³⁰⁷ CAOM, 11 APOM, Carton 39, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 27.1.1925 tarihli mektup.

C. Türk Hükümeti'nin Yabancı Okullara Yaklaşımı ve Fransız Okulları

20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'nın başlamasından 26-27 Ağustos 1924'te Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından onaylanmasına kadarki süreçte Türk-Fransız ilişkileri genel olarak olumsuz bir seyir takip etmişti. Bu dönem boyunca Fransız diplomasisinin Türkiye'deki Fransız okulları lehine sürekli ve yoğun müdahaleleri Türk siyasi çevrelerinde büyük rahatsızlık yaratmış ve Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelik bir saldırı olarak algılanmıştı. Haç krizi Türkiye'nin tevhid-i tedrisat anlayışı çerçevesinde eğitimi laikleştirmeye giriştiği dönemde patlak vermiş ve Türk Hükümeti'ne kendi eğitim düzeni üzerinde tek egemen olduğunu gösterme fırsatı sunmuştu. Hükümet haç krizini iyi yönetmiş ve kararlı tutumuyla Türk mevzuatına uygun davranmayan yabancı okullara hoşgörüyle yaklaşmayacağını ortaya koymuştu. Haç krizinin Ekim 1924'te son bulmasının ardından Fransız okullarının tekrar açılmasıyla birlikte, bu kurumların Türkiye'deki varlığı açısından yeni bir dönem başlıyordu. Fransız okul idarelerinin bundan böyle, diplomatik korumaya sığınarak Maarif Vekâleti'nin egemenliğine karşı kısmi bir özerklik alanı yaratma şansı kalmamıştı. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ve Lozan Barış Antlaşması Fransız okullarına bir hukuki statü kazandırmamış, onların varlığını tanımakla sınırlı kalmıştı. Fransız diplomasisinin Türkiye'deki Fransız okulları için Türk Hükümeti'yle bir öğretim sözleşmesi yapma çabası da bundan ileri geliyordu. 1924 ekiminden sonra Fransız okul idarelerinin ve Fransız diplomasisinin temel kaygısı bu kurumların geleceğini güvence altına almaya çalışmak olacaktır.

1924 kasımından itibaren Maarif Vekâleti'nin tüm yabancı okullar üzerindeki denetimi yoğunlaştı. Maarif müfettişleri Katolik misyon okullarının açılmasından kısa bir süre sonra bu okulları teftişe başladılar. Teftişlerin öncelikle odaklandığı nokta elbette kaldırılması istenilen dinî sembollerin muhafaza edilip edilmediğiydi. 3 Kasım 1924'te İstanbul'da ikisi Fransız biri İtalyan üç Katolik okulunu teftiş eden müfettiş Nazmi Ziya Bey, okulların derslik ve koridorlarında Hıristiyan sembolleri olmasa da müdür ve misafir odalarında küçük birer haç ve bazı aziz resimlerine rastladığını ve yine okullardan birinde büyük bir aziz heykeli bulunduğunu rapor etmişti.¹³⁰⁸ Nazmi Ziya Bey, Kadıköy'de Asompsiyonistlerin idaresi altındaki Latin Kilisesi'nde Asompsiyon okullarının genel müdürüyle yaptığı görüşmede okulda gördüğü dinî

¹³⁰⁸ BCA, 180.09/61.304.1., Müfettiş Nazmi Ziya Bey'in İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği 4 Teşrin-i Sani 1340 (1924) tarihli rapor, s.96.

sembolleri sormuş ve bu konuda Ankara'nın izninin sağlandığı cevabını almıştı.¹³⁰⁹ İstanbul Maarif Müdürlüğü, 6 Kasım'da Müfettiş Nazmi Ziya Bey'in raporuna verdiği yanıtta Ankara'nın böyle bir izin verdiğine yönelik Maarif Vekâleti'nden bir tebligat almadığını, dinî semboller konusundaki emrin kesin olduğunu, haç ve dinî resimler kaldırılmadıkça okulların açılmasına izin verilmeyeceğini bildirmişti.¹³¹⁰ Aslında 4 Ekim 1924'te Maarif Vekili ile dört kişilik okul heyeti arasında yapılan anlaşmaya göre müdür odalarında haçın kalmasına müsaade edilmişti.¹³¹¹ Ancak 1924 kasım ayı başında İstanbul Maarif Müdürlüğü ile Müfettiş Nazmi Ziya Bey arasındaki yazışmalar Ankara'nın dinî sembollere ilişkin verdiği emirlerin katı bir biçimde yorumlanıp uygulanmaya çalışıldığını ortaya koyuyordu.¹³¹²

Türk Hükümeti, okullara devam eden Türk öğrencilerin Hıristiyanlığın görsel simgelerine maruz kalmasını istemiyordu. 1924 yılı sonunda okullar dinî sembollerden arındırılmıştı. Ancak rahip ve rahibeler dinî kıyafetlerle ve boyunlarındaki haçlarla derslere girmeye devam ediyorlardı. İstanbul Maarif Müdürlüğü, 1924 yılı aralık ayının ilk yarısında İstanbul'daki bir İtalyan Katolik kız okuluna, sınıflara dinî kıyafet ve boyuna asılı küçük bir haçla girmenin yasak olduğunu bildiren bir genelge yollamıştı. Diğer Katolik misyon okullarına böyle bir genelge gönderilmediğinden Fransız misyoneler bunun üzerinde çok durmamışlardı. Ancak 5 Ocak 1925'te *Filles de la Charité*'nin Galata'daki okulunu teftiş eden bir müfettiş, rahibelere İtalyan okuluna gönderilen genelgenin geçerli olduğunu ve bu

¹³⁰⁹ aynı rapor.

¹³¹⁰ BCA, 180.09/61.304.1., İstanbul Maarif Müdüriyeti'nin Müfettiş Nazmi Ziya Bey'in raporuna verdiği 10291/4610 sayılı ve 6 Teşrin-i Sani 1340 (1924) tarihli cevap, s.95-99.

¹³¹¹ Bkz. CAOM, 11 APOM, Carton 39, Okul heyeti üyelerinin haçların kaldırılmasına riayet edebileceklerini bildirdikleri Maarif Vekili Vasıf Bey'e hitaben yazdıkları taahhütname.

¹³¹² Müfettiş Nazmi Ziya Bey 8 Kasım 1924'te İstanbul Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği 21 numaralı yazıda dinî semboller konusuna ilişkin şunları söylüyordu: "Mektepler şimdiye kadar aldıkları emirleri kendi lehlerine tefsir ederek umumen müdür ve misafir odalarında birer salib ve koridorlarda bazı heykeller bulundurmaktadırlar. Bu mekteplerin küşadına müsaade verildiği mübellî olup kendilerine gönderilen tamimde dahi (talebenin bulunduğu yerlere) kaydı bulunduğu cihetle talebenin bulunmadığı yerlerin istisnası kabil olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple kilise ittihaz olunan yerlerden başka mektebin hiçbir tarafında ne salib ne de dinî resim ve heykel bulundurulmaması tamimen tebligat-ı katiyye itasına müsaade ve aliye-i müdir-i ekremileri istirham eylerim efendim." Bkz. BCA, 180.09/61.304.1., Maarif Müfettişi Nazmi Ziya Bey'in İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti'ne gönderdiği 21 sayılı ve 8 Teşrin-i Sani 1340 (1924) tarihli yazı. İstanbul Maarif Müdüriyeti'nin Müfettiş Nazmi Ziya Bey'e verdiği cevap ise şöyleydi: "Katolik mekatibindeki dinî tasvirlerle salibler hakkında yapılacak muamele 4610 numarolu fi 6 Teşrin-i Sani 1340 tarihli tezkere ile tarafınıza bildirilmekle beraber mekteplere de iki defa tebligat yapılmıştır. Mektep talebesinin bulunduğu ve girdiği mahallerde salib ve tesavir-i diniye bulunmayacaktır. Binaenaleyh evvelce de bildirildiği üzere muamele-i lazimenin ifası ve neticeden malumat itası beyan olunur efendim." Bkz. BCA, 180.09/61.304.1., İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nin Müfettiş Nazmi Ziya Bey'e gönderdiği 10486/4843 sayılı ve 11 Teşrin-i Sani 1340 (1924) tarihli yazı.

yasaya uyulması gerektiğini bildirmişti.¹³¹³ İstanbul'daki bütün Fransız okulları ancak 1925 şubat ayı ortalarında İtalyan okuluna gönderilene benzer bir genelge almışlardı. 22 Ocak 1925 tarihli bu genelgede rahip ve rahibelere sınıflara göğüs, boyun ve bellerindeki haçlarla girmeleri, dersin başında ve sonunda sınıfta dua ettirmeleri yasaklanmış ve okulların misafir odalarındaki haçların kaldırılması emredilmişti. Bu emirlere uyulmaması durumunda okullar derhal kapatılacaktı.¹³¹⁴

Fransız okullarının Türk idaresiyle ilişkileri hakkında General Mougin'le sürekli temas halinde olan *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque, ona gönderdiği 3 Mart 1925 tarihli mektupta, 22 Ocak 1925 tarihli genelgenin Türkiye'deki Fransız din adamları üzerinde yarattığı olumsuz etkiden bahsediyordu. Maarif Vekâleti, 7 Ekim'de okulların yeniden açılma koşullarını belirlediği genelgede, haçların okullarda ortak kullanıma açık mekânlardan kaldırılmasını yeterli görmüştü. Oysa 22 Ocak tarihli son genelgeyle koşullar ağırlaştırılmış ve misyonerlerin kıyafetleri üzerindeki küçük haçlara bile izin verilmemişti. Fransız din adamları, kendilerine gönderilen genelgede üzeri mürekkeple çizilmiş ve okunmaz hale getirilmiş sözcüklerin dinî kıyafetlerin yasaklanmasıyla ilişkili olduğu sonucuna varmışlardı. Daha sonra, okullarını teftişe gelen müfettişlerle yaptıkları görüşmelerde Maarif Vekâleti'nde dinî kıyafetler sorununun tartışıldığını öğrenmişlerdi. Levecque'in aktardığı bilgilere göre dinî kıyafet yasağından vazgeçilmesinde sıkça yapılan teftişlerin ardından Fransız okullarını daha yakından tanıma fırsatı bulan Türk müfettişlerin okulları savunmasının da rolü olmuştu.¹³¹⁵

Her ne kadar dinî kıyafetlerin yasaklanmasından şimdilik vazgeçilmiş olsa da, okulların yeniden açılmasından kısa bir süre sonra gerçekleşen bu gelişmeler, Fransız okul müdürlerini Türk Hükümeti'nin dinî alana ilişkin yeni ve daha ağır koşullar öne sürebileceği endişesine düşürmüştü.¹³¹⁶ 1925 yılı başlarında, Fransız din adamları, Türk yönetiminin okullarının kapanmasına yol açacak yeni dayatmalarda bulunacağına dair güçlü bir kanaate sahipti. Levecque, 3 Mart 1925'te Mougin'e

¹³¹³ **CAOM**, 11 APOM, Carton 39, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in General Mougin'e gönderdiği 7.1.1925 tarihli mektup.

¹³¹⁴ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul Maarif Müdürü Nail Reşit Bey'in 671 sayılı ve 22 Kanun-ı Sani 1341 (1925) tarihli genelgesinin Fransızca kopyası.

¹³¹⁵ **CAOM**, 11 APOM, Carton 39, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in General Mougin'e gönderdiği 3.3.1925 tarihli mektup.

¹³¹⁶ Bkz. **CAOM**, 11 APOM, Carton 39, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in General Mougin'e gönderdiği 7.1.1925 tarihli mektup. Bkz. **CAOM**, 11 APOM, Carton 39, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in General Mougin'e gönderdiği 3.3.1925 tarihli mektup.

gönderdiği mektubunda bu kanaatini iki örnekle somutlaştırıyordu. Bunlardan ilki Ankara'dan İstanbul'a özel olarak görevlendirilmiş bir müfettişin gelmiş olmasıydı. Bu müfettiş Türk yönetiminin dinî bakımdan okullardan yeni taleplerde bulunacağını gizlemiyordu. İkinci örnek ise Paris'teki yeni Türk Büyükelçisi'nin "L'Ère Nouvelle" gazetesinden bir yazarla yaptığı mülakatta "Ankara, Fransız rahiplerin Türkiye'de Fransız uyruklulara ya da Türk vatandaşlarına öğretim yapmasını kabul edemez"¹³¹⁷ şeklindeki sözleriydi. Bu türden ifadeler Fransız misyonerlerin Türkiye'de Fransız Katolik okullarının istenmediğine dair kanaatlerini güçlendiriyordu.

Maarif Vekâleti'nin Fransız okullarının dinî niteliğinden tamamen arındırılması konusundaki hassasiyeti, bu kurumlara yapılan teftişlerde en ufak ayrıntılara bile dikkat edilmesinden anlaşılıyordu. Örneğin, Kadıköy *St. Joseph* Koleji'ni teftiş eden Ferruh Şevket Bey, Claude Augé adlı bir yazarın "Çocuk Şarkıları" adlı kitabının içinde, üzerinde haç bulunan bir mezar taşının resmedildiği sayfanın koparılmasını; yemekhanede pencere camlarının üzerinde haçlara benzettiği çiçeksi süslerin silinmesini istemişti.¹³¹⁸

İstanbul Maarif Müdürü Vekili'nin, Frerlerin Haydarpaşa'daki *St. Louis* Okulu'na gönderdiği resmî bir yazıda yer alan uyarılar da, Türk makamlarının Fransız Katolik misyon okullarını laikleştirmeye dönük baskısını ortaya koyuyordu. 24 Şubat 1925 tarihli bu yazıda, Maarif Müdürü Vekili gündüzlü bir eğitim kurumu olan *St. Louis* Okulu'nda bir şapel bulunmasının kabul edilemez olduğunu, zira gündüzlü okul öğrencilerinin ibadetlerini dışardaki kiliselerde yapabileceklerini belirtiyor ve şapelin kapatılmasını istiyordu. Aynı yazıda *St. Louis* Okulu idaresinden ders kitaplarını laik Fransız okullarında okutulan eserler arasından seçmesi ve gelecek ders yılına kadar dinî kitapevleri ve enstitülerde basılan kitapları terketmesi de isteniyordu.¹³¹⁹

1925 yılı mart ayı başında Türk Hükümeti'nin müdahaleleri, öğrencilerinin tamamı Katolik olan, din öğretimi ve dinî sembollerin kullanımını açısından serbest

¹³¹⁷ CAOM, 11 APOM, Carton 39, *St. Benoît* Koleji Müdürü Jean Levecque'in General Mougin'e gönderdiği 3.3.1925 tarihli mektup. Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Cevat (Ezine) Bey'in bu sözleri 5 Şubat 1925 tarili "L'Ère Nouvelle" gazetesinde yayımlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 21.2.1925 tarihli telgraf.

¹³¹⁸ CAOM, 11 APOM, Carton 39, "Rapport sur l'enquête de Chefket Ferrouk bey au Collège St-Joseph de Kadı-Keui" başlığını taşıyan rapor. Ayrıca bkz. CAOM, 11 APOM, Carton 39, Frère Giraud'nun General Mougin'e gönderdiği 18.1.1925 tarihli mektup.

¹³¹⁹ CAOM, 11 APOM, Carton 39, İstanbul Maarif Müdüriyeti'nden Haydarpaşa *St. Louis* Okulu'na gönderilen 1832 sayılı ve 24.2.1925 tarihli resmî yazı.

bırakılan Galata *St. Pierre* ve Pangaltı *St. Esprit* okullarına da uzandı. İstanbul Maarif Müdürlüğü, bu iki okul idaresine gönderdiği bir genelgeyle, din öğretimi yaptıkları sınıflar dışındaki diğer tüm dersliklerden dinî sembolleri kaldırmalarını emretti.¹³²⁰ Bu iki din okulunun yanı sıra, ruhban okulu niteliği taşıması dolayısıyla haç krizi sırasında İstanbul'da kapatılmayan tek Fransız Katolik eğitim kurumu olan Pera'daki *St. Louis* Semineri'ne de benzeri nitelikte bir genelge gönderildi.¹³²¹ *St. Louis* Semineri Müdürü Bruno, 2 Mart 1925'te doğrudan Maarif Vekili'ne yazdığı bir mektupla rahip yetiştiren bir kuruma böyle bir genelge gönderilmesinin haklı bir temeli olmadığını belirterek genelgenin uygulamaya konmamasını talep etti.¹³²² Ancak mart ayı sonuna doğru Mougin'in Maarif Vekili nezdindeki girişimleri sonucunda bu üç Katolik okul için de uygulamaya konmak istenen dinî sembol yasağı kaldırıldı. Mougin, 29 Mart'ta Frer Giraud'ya yazdığı mektupta dinî sembollerin muhafaza edilebileceği müjdesini verirken, Türkleri çok rahatsız etmemek için ölçülü davranılmasını tavsiye ediyordu.¹³²³

Türk müfettişlerin Fransız okullarında sık aralıklarla yaptıkları teftişler sadece dinî konularla sınırlı değildi. Üzerinde önemle durulan konulardan biri de ders kitaplarıydı. Yapılan teftişlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan söz eden coğrafya ya da "Doğu Sorunu"nu ele alan tarih kitapları ve elbette Hıristiyan niteliği ağır basan çok sayıda ders kitabının kullanılması yasaklanmıştı.¹³²⁴ Maarif Vekâleti ders kitapları konusunda işi sıkı tutacağını göstermek için okullara ardarda genelgeler göndermişti.¹³²⁵ İstanbul Maarif Müdürü Nail Reşid Bey, 1925-1926 ders yılı öncesinde gönderdiği bir genelgede yeni ders yılında Vekâlet'in tavsiyelerine uymayıp eski ders kitaplarının kullanılmaya devam edilmesi halinde bundan okul müdürlerinin yasal olarak sorumlu tutulacağını hatırlatmış ve ilk uyarıda mahkemeye

¹³²⁰ CAOM, 11 APOM, Carton 39, Frer Giraud'nun General Mougin'e gönderdiği 6.3.1925 tarihli mektup.

¹³²¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 2.3.1925 tarihli telgraf.

¹³²² CAOM, 11 APOM, Carton 39, *St. Louis* Semineri Müdürü Bruno'nun Maarif Vekili'ne gönderdiği 2.3.1925 tarihli mektup.

¹³²³ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 372, Mougin'in Frer Giraud'ya gönderdiği 29.3.1925 tarihli mektup.

¹³²⁴ CAOM, 11 APOM, Carton 39, Frer Giraud'nun "Notes sur les écoles des Frères des Ecoles Chrétiennes en Turquie" başlığını taşıyan raporu.

¹³²⁵ Maarif Vekâleti, ders kitapları konusunda uyulmasını beklediği kuralları 17 Kanun-ı Sani 1340 (1924) tarihli bir genelgeyle okul idarelerine bildirmişti. Bkz. MAEP, Série E, Levant 1918-1929, Turquie, Vol. 521, Ders kitaplarına ilişkin 1855 sayılı ve 17 Kanun-ı Sani 1924 tarihli genelgenin Fransızca kopyası.

çıkarılacaklarını, ikincisinde ise okullarının kapatılacağını belirtmişti.¹³²⁶ Bu genelgeye göre, her ders yılı başında o yıl boyunca okutulması düşünülen ders kitapları Maarif Müdürlüğü'ne sunulacak ve ancak bu makamın onayı alındıktan sonra kullanılabilir. ¹³²⁷ Ders kitapları Fransız okulları için son derece can sıkıcı bir sorundu. Zira Türk makamlarının istediği nitelikte yeni kitapların yazılıp basılması ve Türkiye'deki okullara gönderilmesi bugünden yarına kolayca halledilebilecek bir konu değildi. Üstelik *St. Louis* Semineri başrahibinin vurguladığı gibi Maarif Vekâleti'nin hangi tür bir ders kitabını uygun bulacağını önceden kestirmek de son derece zordu. Başrahip, Maarif Vekâleti'nin kitapları Türk ve Müslüman zihniyetiyle değerlendirirken, kendilerinin Fransız ve Katolik zihniyetiyle hareket edeceğini belirterek kitaplar üzerinde anlaşmanın zorluğuna dikkat çekiyordu.¹³²⁸

Maarif Vekâleti'nin özenle üzerinde durduğu konulardan biri de tüm yabancı okullarda Türkçe derslerin ve bu dersleri verecek öğretmenlerin durumuydu. 1923-1924 ders yılında Maarif Vekâleti'nin Türk öğretmenleri belirleme sürecinin uzaması ve 1924 nisanında da çok sayıda yabancı okulun kapatılması nedeniyle Türkçe dersler ve Türk öğretmenlerin durumu sağlam bir düzene oturtulamamıştı. Fransız okullarının açılmasından sonra müfettişlerin okullara yaptığı teftişlerde daha önce Vekâlet tarafından tayin edilmiş Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası dersleri öğretmenlerinin görevlerine başlayıp başlamadıklarına, ders saatlerinin öğretmenler arasında uygun bir şekilde dağıtılıp dağıtılmadığına önem gösterilmişti.¹³²⁹

1925 yazında Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası derslerinin öğretimi, bu dersleri verecek öğretmenlerin durumu, öğretim programı, ders kitapları hakkında yeni kararlar almak üzere “Yabancı ve Gayr-i Müslim Öğretmenleri Kongresi” adını taşıyan bir kongre düzenlenmişti. 15 Haziran 1925'te toplanan bu kongrede yabancı

¹³²⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, İstanbul Maarif Müdürü Nail Reşid Bey'in ders kitaplarına ilişkin gönderdiği genelge.

¹³²⁷ aynı belge.

¹³²⁸ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 372, Pera St. Louis Semineri Başrahibi'nin Türkçe öğretmenleri, ders kitapları ve öğretmen seçimi hakkındaki düşüncelerini içeren notlar.

¹³²⁹ İstanbul Maarif Müdüriyeti'nin Müfettiş Nazmi Ziya Bey'e gönderdiği bir yazıda “Katolik mekâtib bir müddet seddedilmiş ve şimdi yeniden açılmaya başlamıştır. Ancak evvelce tayin edilmiş olan muallimlerin vazifelerine avdet ve ifa-yı tedrisata mübaşeret edip etmediklerini ve binaenaleyh mekâtibde terk-i vazife edenler bulunup bulunmadığını anlamak ancak mekâtibi teftiş ile kabil olabilecektir. Binaenaleyh mekâtib-i mezkurede tedrisatın sekteye uğramamasını temin için bu hususun mümkün mertebeye acilen tetkik ve idareye malumat itası...” sözleri, Maarif idaresinin yeniden faaliyete geçen Katolik okullarında Türkçe derslerin sekteye uğramamasına ne denli önem verdiğini gösteriyordu. Bkz. BCA, 180.09/61.304.1., İstanbul Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nin Müfettiş Nazmi Ziya Bey'e gönderdiği 10194/4469 sayılı ve 3 Teşrin-i Sani 1340 (1924) tarihli yazı.

ve gayr-i Müslim okullarındaki Türkçe dersleri öğretmenlerinden bir encümen oluşturulmuştu.¹³³⁰ 9 Temmuz'a kadar pek çok toplantı düzenleyen encümen, Maarif Vekili'nin onayına sunulmak üzere bir rapor hazırlamıştı.¹³³¹ 15 Haziran'da yapılan kongrede İstanbul Maarif Müdürü Nail Reşid Bey ve Maarif Vekili Hamdullah Bey'in konuşmaları, yabancı ve gayr-i Müslim okullarındaki Türk öğretmenlerin bu kurumlardaki varlığına özel bir misyon yüklendiğini gösteriyordu. Naili Reşid Bey yaptığı konuşmada "Mekâtib-i ecnebiyeye tayin edilmiş olan muallimlerin terbiye hususunda deruhde edecekleri (üstlenecekleri) vazifeyi zekâlarına bıraktık. Esasen gaye ecnebi ve gayr-i Müslim mekteplerde Türklüğü telkin ve aşılama için Türk'ü sevdirmektir" demişti. Kongre sonunda bir konuşma yapan Maarif Vekili Hamdullah Suphi de "Türklük muhabbeti vermek için deruhde etmiş olduğunuz vazifenizin çok ağır olduğunu takdir ederim. Hatta siz Türk mekteplerindeki muallimlerden daha büyük bir vazife deruhde ettiniz. Bundan dolayı size teşekkür etmek ve vazife ile ulvi gayemizde muvaffak olmanızı temenni etmek en büyük borcumuzdur" diyerek yabancı ve gayr-i Müslim okullarındaki Türk öğretmenlerin misyonunun büyük önem taşıdığını vurgulamıştı.¹³³²

1925 yılı itibarıyla, Türk yönetiminde ve özellikle Maarif Vekâleti çevrelerinde yabancı misyon okullarına halen çok güçlü bir güvensizlik duyuluyordu. Osmanlı döneminden bu yana yabancı okullarda Hıristiyanlık propagandası ve Türk aleyhtarlığı yapıldığı algısı varlığını aynen koruyordu. Maarif Vekâleti Heyet-i Teftişiyeye Riyaseti tarafından Maarif Vekâleti'ne gönderilen 29 Ağustos 1926 tarihli bir rapor, yabancı misyon okullarına karşı duyulan güvensizliği çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Rapora göre, Osmanlı İmparatorluğu zamanında varlıklarını Türklüğün zararına olarak devam ettiren bu "uğursuz kurumlar", yeni Türk devletinin kurulmasından sonra da faaliyet biçimlerini ve hedeflerini değiştirmemişlerdi. Özellikle Fransız ve Amerikan okullarının faaliyetleri dinî ve siyasi hedefler gütmeye devam ediyordu. Raporda, önceki yıl yabancı ortaöğretim kurumlarına yapılan teftişler sonucu hazırlanan raporlarda bu okullara devam eden Türk çocuklarının dinî ve millî duygularının düzenli ve sürekli propagandalarla zayıflatıldığı, gayr-i Müslim

¹³³⁰ "Ecnebi ve Gayr-i Müslim Mekteplerde Türk Harsı-Mekâtib-i Ecnebiye Türkçe Muallimleri Kongresi", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1925, s.3.

¹³³¹ "Mekâtib-i Ecnebiye", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1925, s.4; Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i Müslime Türkçe Muallimleri Kongresi", **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1925, s.1.

¹³³² Aynı gazete.

çocukların da bu kurumlarda Türklüğe düşman olarak yetiştirildiğinin tespit edildiği vurgulanıyordu. Raporun devamında Türk gençlerinin bu kurumların zararlı etkilerinden kurtarılması için bazı öneriler sunuluyor ve özetle şunlar söyleniyordu:¹³³³

“Genç cumhuriyetimiz yeni neslin terbiyesinde... çok titiz ve müvesvis olmak mecburiyetindedir. Kendilerine Türklük mukadderatını itimadla tevdi edeceğimiz gençleri ancak Türk mekteplerinde yetiştirebiliriz. Hiçbir millet bu mühim ve hayati işte bizim kadar müsamahakâr ve la-kayd değildir. Masum yavrularımız[ın]... kalblerine sinsi ve muzır bir gayretle mütemediyen zehir akıtan ecnebi mekteplerinin yetiştirecekleri gençlerin devletimizin istinad ettiği prensiplerin imanlı müdafileri, Türklük, Türk vatanının fedakâr hadimleri olacaklarına inanmak kendi kendimizi aldatmaktır. Ecnebi mekteplerini kapatamayız fakat onların zararlarını tahdid edebiliriz... Fikrimce ilk yapacağımız iş ilk tahsil çağında bulunan çocukları devletin vesayeti altına almak, devlet mekteplerinin sine-i terbiyesine tevdi etmektir. Şerait ve vesaiti temin ettikten sonra bu kararın orta mekteplere de teşmili zaruridir. Bundan dolayı belki bazı veliler sızlanacak ve Vekâlet müteaddid müracaatlarla taciz edilecektir. Fakat hükümet velilerin arzularını değil cemiyetin menfaatini düşünmek, inkılâbın eserini korumak endişesiyle hareket etmek mecburiyetindedir.”

Heyet-i Teftişîye Reisi Rıdvan Nafiz Bey’in imzasını taşıyan bu rapor, Maarif Vekâleti’nin en önemli birimlerinden biri olan Heyet-i Teftişîye’de yabancı okullara karşı duyulan güvensizliği gözler önüne seriyordu. Cumhuriyet idaresi Türklük temelinde ortak bir ulusal kimlik oluşturmak istiyordu. Cumhuriyet’in okullarından beklenen de bu ideale uygun nesiller yetiştirmesiydi. Ancak yabancı okulların Türklük aleyhine hareket ettiğine inanılıyordu. Rıdvan Nafiz Bey’in önerisi bu okulların zararlarını sınırlandırmaktı. Bunun için de önce ilköğretim, daha sonra da ortaöğretim kademesinde Türk çocuklarının yabancı okullara gitmesinin engellenmesine yönelik bir program izlenmesi öneriliyordu. Raporda ilginç olan, “ecnebi mekteplerini kapatamayız” ifadesiydi. Bu, Hamdullah Suphi’nin beş yıl kadar önce, yani 1921 yılında TBMM’deki konuşmasında “bazı sakıncaları olmasa, Türkiye dahilinde bir tek ecnebî mektep bırakmam. Fakat bu, dahilî olduğu kadar haricî bir meseledir” sözünü anımsatıyordu. Okulların kapatılması yoluna başvurulmak istenmemesinin bir nedeni Türkiye’nin Fransa, İngiltere, İtalya, ABD gibi devletleri karşısına almak istememesiydi. Oysa genç Türkiye Cumhuriyeti, 1924 yılında Batı devletlerini karşısına almayı göze alarak pek çok yabancı okulu kapatmıştı. Ancak bu,

¹³³³ **BCA**, 180.09/24.130, Maarif Vekâleti Heyet-i Teftişîye Riyaseti’nden Maarif Vekâleti’ne gönderilen 29 Ağustos 1926 tarihli rapor.

biraz da medreseleri ortadan kaldırarak eğitimi laikleştirmek isteyen yeni Türk yönetiminin İslami tepkilerin önüne geçmek istediği için başvurduğu bir yoldu.¹³³⁴

Yabancı okulların kapatılmamasının bir diğer nedeni ise bu kurumlara duyulan ihtiyaçtı. Maarif Vekâleti, yeterli sayıda okulun bulunmadığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında hızlı öğrenci artışı karşısında çaresiz kalmıştı. Durum gazetelerin başmakalelerine konu olabilecek kadar ciddiydi. Yunus Nadi, 29 Ağustos 1924 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Mektep Derdi" başlıklı makalesinde bu konuyu ele almış ve şunları söylemişti:¹³³⁵

İşte biz bütün milletçe seneler var ki maarif ve mektep istiyoruz, fakat teessüfle itirafına mecburuz ki henüz istediğimize muvaffak olmuş değilizdir... Bu sene Anadolu'dan İstanbul'a doğru bir talebe akını vardır. Bunlar Darülfünun şubelerine girecek talebeden ziyade henüz lise tahsillerini yapacak çağda çocuklardır. Dün birkaç çocuk için İstanbul Lisesi'ne gitmiş idim. Şimdiye kadar leyli olarak kaydolunmak üzere müracaat eden talebe miktarı, yalnız o lisede yüz altmışı tecavüz etmiştir. Bundan sonrası için bir o kadar değilse bile bunun nıfsı kadar daha müracaat vaki olacağını kabul edebiliriz. Galatasaray Lisesi yeniden çocuk almak şöyle dursun, mevcudun fazlalığından müşteki iken oraya talib olanların üç yüzden aşağı olmayacağını tahminde hata yoktur. Kapanan ecnebi mekteplerine müdâvim talebenin aileleri hayrettedir. Robert Koleji düşünenler ücretinin fazlalığı önünde irkiliyorlar. Erkek çocukları için böyle olan hal, kız çocuklarımız için de böyledir. İstanbul'da böyle olan halin diğer vilayetlerde de daha ziyade böyle olduğuna şüphe yoktur. Tali tahsil için böyle olan bir halin, ali tahsil demeyeceğim, fakat herhalde iptidai tahsil için böyle olduğuna şüphe yoktur. Hülâsa memlekette bir mektep derdi ve bir tahsil buhranı vardır. Bir dert ki ona çaresiz (çare bulan) olmakta zevklerin en büyüğü vardır. Bir buhran ki onu halle çalışmakta da memleket ve millet için hissiyat ve itila (yükselme) vardır."

İşte asıl sorun Yunus Nadi'nin dikkat çektiği okulsuzluktu. Çocuklarını nitelikli ve iyi düzeyde yabancı dil öğrenebileceği okullarda okutmak isteyen çok sayıda aile, özellikle de ortaöğretim kurumları söz konusu olduğunda Türk okullarından ziyade yabancı okulları tercih ediyorlardı. 1924-1925 ders yılından itibaren, Türk yönetimi yabancı okullara duyduğu güvensizliğe rağmen hızlı öğrenci artışına bir çözüm üretemediğinden ihtiyaç duyduğu bu kurumlara karşı sert tedbirler almaktan kaçındı. Bunları sadece sıkı bir şekilde denetlemekle yetindi. Heyet-i

¹³³⁴ Hamdullah Suphi Bey, Mougin'le yaptığı bir görüşmede Fransız okullarına yönelik alınan tedbirlerde Fransa'ya karşı bir düşmanlık güdüldüğünün düşünülmemesi gerektiğini, okulların kapatılmasının Maarif Vekili Vasıf Bey'in Müslüman din adamlarına bir güvence göstermek zorunda kalmasından kaynaklandığını ifade etmişti. Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, General Mougin'in Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 14.11.1924 tarihli mektup.

¹³³⁵ Yunus Nadi, "Mektep Derdi", **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1924, s.1.

Teftiſiye Reisi Rıdvan Nafiz Bey'in önerisi, yani ilköğretim çağındaki çocukların yabancı okullara gitmesinin yasaklanması ise hep gündemde kalacak ve ancak 1931 yılında, 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'nda yapılan bir değişlikle mümkün olacaktı.

D. Türkiye'de Fransız Okullarının Genel Görünümü

1. Laik Fransız Okulları ve Fransız Hükümeti'nce Desteklenen Gayr-i Müslim Okulları

Fransız Laik Misyonu (Mission Laïque Française – kısaca MLF), 1902'de, III. Cumhuriyet Fransası'nın cumhuriyetçi ve laik değerlerini okullar yoluyla yurt dışına taşımak amacıyla kurulmuştu. Yurt dışında Fransız tarikatları ve dinî topluluklarının eğitim tekeli kırarak laik eğitim modelini temel alan Fransız okullarını yaygınlaştırmayı hedefleyen bu örgüt, özellikle Osmanlı ve Mısır topraklarını kendine etkinlik sahası olarak seçmişti. Mali kaynaklar açısından büyük ölçüde devlete bağımlı olan örgüt,¹³³⁶ Fransız Dışişleri Bakanlığı bütçesinden aldığı mali yardımların miktarı yıldan yıla artmakla birlikte, 1914 öncesinde Osmanlı ülkesinde laik Fransız okullarının yaygınlık kazanması açısından çok etkin bir rol oynayamadı.¹³³⁷ MLF'nin, 1914 öncesinde Osmanlı topraklarındaki tüm etkinliği Selanik ve Beyrut'ta kurduğu iki lise ile bazı bağımsız laik Fransız okullarını himaye etmekten ibaretti.¹³³⁸ Selanik'in 1912'de, Beyrut'un ise I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı egemenliği altından çıkmasıyla MLF'nin mütareke sınırları içindeki Türkiye'de hiçbir etkinliği kalmayacaktı.

Önceki bölümde bahsedildiği üzere, mütareke döneminin olumsuz ekonomik koşullarına misyon okulları kadar dirençli olmayan az sayıdaki laik Fransız okulu bu durumdan ciddi derecede etkilenmişti. İstanbul'daki en önemli laik eğitim kurumları olan Faure ve Devaux liseleri Fransız Hükümeti'nden bekledikleri yardımları alamadıklarından kapanmak zorunda kalmışlardı. Geriye kalan laik okullar ise az sayıda öğrenciyle eğitim faaliyetini sürdürüyorlardı.

¹³³⁶ Randi Deguilhem, "Exporter la France laïque dans la Méditerranée ottomane: le projet colonial de la Mission laïque française", **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006, s.186.

¹³³⁷ Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın 1906-1913 yılları arasında MLF'ye tahsis ettiği toplam yardım tutarlarını gösteren bir tablo için bkz. Thobie, **Les intérêts culturels**, s.42.

¹³³⁸ **a.g.e.**, s.79.

Tablo 16. 1922-1924 yılları arasında Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Laik Fransız okullarının öğrenci, öğretmen sayıları ve aldıkları yardım miktarları¹³³⁹

OKULLAR	Öğrenci Sayısı		Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
	Yıllar	1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924
Jeanne d'Arc Okulu		43	70	-	2.000
Alberti Okulu		88	70	2.500	3.000
Laloy-Braggiotti Kız Enstitüsü		42	-	15.000	17.000
Mme Aubert okulu		46	77	-	4.000
Cociffi okulu		50	-	1.500	1.500
Mme Jouve okulu		51	70	5.000	5.000

Tablo 16'dan da görüleceği üzere, 1922-1923 ders yılında İstanbul'da eğitim faaliyetine devam eden altı laik öğretim kurumu bulunuyordu. Bu kurumlarda okuyan öğrenci sayısı 320'ydi. Fransız Katolik misyon okullarının kapatıldığı 1923-1924 ders yılında ise Laloy-Braggiotti Kız Enstitüsü ve Cociffi okullarının maddi olanaksızlıklar nedeniyle kapanmasının ardından geriye yalnızca dört laik Fransız okulu kalmıştı. Bu okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı ise 287'ydi. Fransız Hükümeti, 1922-1923 ders yılında laik Fransız okullarına toplam 24.000 frank yardımda bulunmuştu. 1923-1924 ders yılında ise laik Fransız okullarına tahsis edilen maddi yardım 32.500 franga yükselmişti.

Türk Hükümeti'nin yabancı okullara karşı aldığı tedbirlerden yalnızca Katolik misyon okulları değil, laik öğretim kurumları da etkilenmekteydi. Matmazel Guillois'nın okulu 17 Mayıs 1924'te resmî izni olmadığı gerekçesiyle kapatılmıştı. Jessé-Curély'ye göre, bu karar sağlam bir gerekçeye dayanmıyordu. Zira, Matmazel Guillois bir seneden fazla bir süre önce izin başvurusunda bulunmuş ve kendisine

¹³³⁹ Tablo 16'daki Laik Fransız okulları hakkındaki bilgiler söz konusu okulların 1922-1923 ve 1924-1925 yılına ait bilgi formlarıyla, 1922 ve 1923 yılına ait ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. 1922-1923 ve 1924-1925 ders yıllarına ait bilgi formları için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359 ve 360. 1922 ve 1923 yılına ait ödenek listeleri için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360.

resmî kararı beklemeden okulunu açabileceği söylenmişti.¹³⁴⁰ 16 Ağustos 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Nusret Bey'e hitaben yazılan mektupta Matmazel Guillois'nın okulunun yeni öğretim yılında açılmasına izin verilmesi beklentisi iletiliyordu.¹³⁴¹ Bu okul, 1924-1925 ders yılında yeniden faaliyete geçecekti.

1914 öncesinde İstanbul'daki en önemli iki laik okuldan birini idare eden M. Faure, Dışişleri Bakanı'na yazdığı 27 Temmuz 1923 tarihli mektubunda savaşın bitiminde okullarını yeniden açmak için girişimde bulunduğunu ancak bir okul binası bulamadığı için bu projeyi daha sonra tekrar ele almak üzere geçici olarak rafa kaldırdığını belirtmekteydi. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından artık okulunu açması önünde hukuki bir engel kalmayan Faure, yeni ders yılının başladığı 1923 Eylül ayında olmasa bile, 1923-1924 ders yılı içinde okulunu yeniden açmayı tasarladı.¹³⁴² Ancak Fransız makamları nezdinde yaptığı girişimler bir karşılık bulamadı.

¹³⁴⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361, Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği 21.5.1924 tarihli mektup.

¹³⁴¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İstanbul temsilcisi Nusret Bey'e hitaben yazılmış 16.8.1924 tarihli mektup.

¹³⁴² MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, M. Faure'un Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 27.7.1923 tarihli mektup.

Tablo 17. 1922-1924 yılları arasında Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Rum okullarının öğrenci sayıları ve aldıkları yardım miktarları¹³⁴³

OKULLAR	Öğrenci Sayısı		Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)		
	Yıllar	1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924
Apostolides Rum-Fransız Koleji		175	224	25.000	30.000
Papadopoulos Rum-Fransız Lisesi ve Zografyon Lisesi		319	155	10.000	10.000
Tarsi Varidu Rum-Fransız Okulu		99	198	5.000	8.000
Odigitriya Rum-Katolik erkek okulu		265	320	5.000	7.000
Odigitriya Rum-Katolik kız okulu (Panachrantos)		100	60	5.000	6.000
Ecole Nationale Grecque de langue et de commerce		435	?	5.000	7.000

Tablo 17'den görüldüğü üzere, Fransız Hükümeti 1922-1923 ders yılında İstanbul'da toplam altı Rum okuluna mali destek veriyordu. 1922-1923 ders yılında bu altı okulun toplam öğrenci sayısı 1393'tü. 1923-1924 ders yılında ise verilerine ulaşamadığımız Rum Ortodoks Cemaati'nin Dil ve Ticaret Okulu hariç olmak üzere beş Rum okulunda toplam 957 öğrenci öğrenim görüyordu. Fransız Hükümeti'nin 1922-1923 ders yılında altı okula yaptığı toplam yardım 55.000 frangı buluyordu. Bir sonraki ders yılında yardımlar bir miktar daha artırılarak 68.000 franga kadar çıktı.

Jessé-Curély, Herriot'ya yazdığı 22 Ağustos 1924 tarihli mektupta Apostolides'in müdürlüğünü yaptığı Fransız Koleji'nden söz ediyordu. Jessé-Curély bu kurumun Rum asıllı bir Türk vatandaşına ait olmakla birlikte Fransızlardan oluşmuş bir yönetim kurulu tarafından yönetildiğini belirtiyordu. Katolik misyon okullarının Türk Hükümeti'nin sistematik düşmanlığına maruz kaldığı bir zamanda Fransız çıkarlarına hizmet eden böyle bir laik kurumun desteklenmesi gerektiğinin altını çiziyordu. Okulun finansal açıdan ciddi güçlüklerle karşı karşıya olduğunu

¹³⁴³ Tablo 17'de yer alan Rum okulları hakkındaki bilgiler söz konusu okulların 1922-1923 ve 1924-1925 yılları için bilgi formlarıyla, 1922 ve 1923 yılları için ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. 1922-1923 ve 1924-1925 ders yıllarına ait bilgi formları için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359 ve 360.

belirten Jessé-Curély, bu okul hesabına olağan yıllık yardım dışında 17000 franklık bir yardım yapılmasını öneriyordu.¹³⁴⁴

İstanbul'daki Rum okullarının hepsi Türk ulusal kurtuluş hareketinin zafere ulaşmasının ardından yaşanan siyasal gelişmelerden derin bir şekilde etkilenmişlerdi. Okulların bazıları Rum nüfusun kentten ayrılması üzerine öğrencilerinin önemli bir kısmını kaybetmişlerdi. Bu okullar ya tamamen kapanıylar ya da başka bir Rum okulu ile birleşerek ayakta kalabiliyorlardı. Rum Dil ve Ticaret okulu da bu okullardan biriydi. Okul, 1923-1924 ders yılında kapanmış ve öğrencileri Papadopoulos Lisesi'ne geçmişti.¹³⁴⁵ Tarsi Varidu Rum-Fransız okulunun öğrenci sayısını Eylül 1922 sonundan Kasım 1922'ye dek geçen sürede yarı yarıya düşmüştü.¹³⁴⁶ Odigitriya kız okulu da 1923-1924 yılında erkek okulu ile birleşmek durumunda kalmıştı.¹³⁴⁷

¹³⁴⁴ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Jessé-Curély'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'ya gönderdiği 22.8.1924 tarihli mektup.

¹³⁴⁵ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Papadopoulos Lisesi'nin 1924-1925 ders yılına ait bilgi formu.

¹³⁴⁶ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Tarsi Varidu'nun General Pellé'ye gönderdiği 28.11.1922 tarihli mektup.

¹³⁴⁷ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360, Odigitriya okulu müdürünün Jessé-Curély'ye gönderdiği 7.11.1924 tarihli mektup.

Tablo 18. 1922-1924 yılları arasında Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Ermeni okullarının öğrenci sayıları ve aldıkları yardım miktarları¹³⁴⁸

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı		Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)	
		1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924
Hasköy Ermeni Protestan Okulu		138	200	2.000	3.000
Pangaltı Akhadasser Okulu		140	115	3.000	3.000
Immaculée Conception Ermeni Katolik Rahibeleri Okulları		310	87	8.000	10.000
Pera St. Grégoire l'Illuminateur Okulu		93	88	10.000	7.000
Pangaltı Viyana Mehitarist Rahipler Okulu		122	148	5.000	7.000
Pera Venedik Mehitarist Rahipler Okulu		98	102	2.000	3.000
Galata Merkez Okulu		288	135	4.000	4.000
Kuruçeşme Tarkmanças Okulu		170	114	4.000	6.000
Pera Esayan Koleji		1200	1050	5.000	4.000
Üsküdar Cemaran Okulu		200	140	3.000	4.000
Samatya Sahakyan Okulu		406	321	3.000	4.000
Gedikpaşa Mesropyan Okulu		402	400	3.000	4.000
Makriköy Bezazyan Kız ve Erkek Kolejleri		160 / 250	160 / 210	2.500 / 2.500	3.000 / 4.000
Nişantaşı Nor-Tbrotz Koleji		100	101	2.500	3.000
Ankara Katolik Ermeni Rahibeleri okulu (Makriköy)		50	45	5.000	5.000

Tebrotzasser okulu, 300-400 yatılı genç kız öğrencinin bulunduğu bir yetimhaneydi. 1922 yılı sonundaki siyasal gelişmelerden ürken okul yönetimi İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı ve okulu Yunanistan'da Korfu adasına taşıdı.¹³⁴⁹

¹³⁴⁸ Tablo 18'de yer alan Ermeni okulları hakkındaki bilgiler söz konusu okulların 1922-1923 ve 1924-1925 yılına ait bilgi formlarıyla, 1922 ve 1923 yılına ait ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. 1922-1923 ve 1924-1925 ders yıllarına ait bilgi formları için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359 ve 360. 1922 ve 1923 yılına ait ödenek listeleri için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 360. 1922-1923 ders yılında Hasköy Ermeni Protestan Okulu, St. Grégoire l'Illuminateur Okulu,

¹³⁴⁹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Tebrotzasser okulu hakkında Jean Garoby'nin bilgi notu.

Samatya Ermeni Protestan okulunun müdürü 29 Mart 1923 tarihli mektubunda 1922-1923 ders yılında okulunu açmadığını belirtiyordu. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Siyasi durumun istikrarsızlığından ötürü öğretim kadrosunun büyük kısmı okuldan ayrılmışlardı. Düşük gelir grubundan olan aileler ekonomik durumlarının iyice kötüleşmesi nedeniyle çocuklarını okula göndermeye istekli değildiler.¹³⁵⁰

Hasköy Ermeni Gregoryen cemaati okulu ise iki yıldan fazla bir süredir Ermeni sığınmacıların ikameti haline geldiğinden Hasköy'deki Ermeni Protestan okulu ile birleşmişti.¹³⁵¹

Tablo 18'den görüleceği gibi, Fransız Hükümeti 1922-1923 ve 1923-1924 ders yıllarında 15 Ermeni okuluna mali destek vermeye devam ediyordu. 1922-1923 ders yılında Fransa'nın destek verdiği Ermeni okullarında 4127 öğrenci öğrenim görüyordu. 1923-1924 ders yılında ise öğrenci sayısı 3416'ya gerilemişti. 1922-1923 ders yılında Fransız Hükümeti'nin bu okullara verdiği mali destek 64.500 franktı. Bir sonraki ders yılında ise verilen destek 71.000 frank düzeyine yükselmişti.

Tablo 19. 1922-1924 yılları arasında Fransız Hükümeti tarafından desteklenen Yahudi okullarının öğrenci sayıları ve aldıkları yardım miktarları¹³⁵²

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı		Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)	
		1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924
Midraha Yabene Yahudi Lisesi		425	423	10.000	20.000
Haydarpaşa Yahudi Cemaati Okulu (karma)		253	?	2.000	5.000

1922-1923 ve 1923-1924 ders yıllarında, Fransız Hükümeti'nin İstanbul'da doğrudan sübvans ettiği iki Yahudi okulu bulunuyordu. Her iki okulun da A.I.U. örgütüyle bir bağlantısı yoktu. Bunlardan biri Midraha Yabene Yahudi Lisesi, diğeri ise Matmazel Hasson tarafından idare edilen Haydarpaşa Yahudi Cemaati Okulu'ydu.

¹³⁵⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Samatya Ermeni Protestan okulu müdürünün Fransa Büyükelçilik müşavirine gönderdiği 29.3.1923 tarihli mektup.

¹³⁵¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Hasköy Ermeni Protestan okulunun 1922-1923 ders yılına ait bilgi formu.

¹³⁵² Tablo 19'da öğrenci sayılarına ilişkin veriler söz konusu okulların 1922-1923 ve 1924-1925 ders yılları için düzenlenmiş bilgi formlarından elde edilmiştir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359 ve 360.

Yahudi Lisesi 1920-1921 ders yılından beri Fransa Hükümeti'nden destek alıyordu. Öğretim dili Fransızca olan lisenin her sınıfında öğrenciler haftada ortalama 24 saat Fransızca eğitim görüyordu. Lisenin haftalık ders programında Fransızcanın sahip olduğu ağırlık misyon okullarındakinden farksızdı.¹³⁵³ Öte yandan, Rum ve Ermeni okullarının İstanbul'daki Rum ve Ermeni nüfusun göçüyle güç kaybına uğradığı bir dönemde Fransızca öğretim yapan Yahudi Lisesi'nin Fransa nezdinde önem kazanması da doğaldı. Tablo 19'dan da görüleceği üzere Fransız Hükümeti 1922-1923 ders yılında 10.000, bir sonraki ders yılında ise 20.000 frank düzeyinde yardım yapmıştı.

İstanbul Fransız Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan 1922-1923 ders yılı ödenek önerileri listesinde ismi geçmemekle birlikte, Matmazel Hasson'un okuluna da aynı ders yılı içinde 2.000 frank tutarında olağandışı bir yardım yapıldı.¹³⁵⁴ Sonraki ders yılında Fransız Hükümeti'nin ödenek verdiği okullar listesine dahil olan Hasson'un okulu 1923-1924 ders yılı için 5.000 frank tutarında bir yardım aldı.

¹³⁵³ Tablo 15'teki verilerle kıyaslandığında 1920-1921 ders yılında aldığı 5.000 frank tutarında yardımın 1923-1924'te dört misli bir artışla 20.000 franga yükseldiği görülmektedir.

¹³⁵⁴ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359, Haydarpaşa Yahudi Cemaati Okulu'nun 1922-1923 ders yılındaki durumuna ilişkin bilgi formu.

Tablo 20. 1922-1924 yılları arasında A.I.U. örgütü tarafından desteklenen İstanbul'daki diğer Yahudi Cemaati okulları ve bu okulların öğrenci sayıları¹³⁵⁵

OKULLAR	Öğrenci Sayıları		
	Yıllar	1922-1923	1923-1924
Kuzguncuk Yahudi Cemaati Erkek Okulu		204	219
Kuzguncuk Yahudi Cemaati Kız Okulu		305	312
Galata Yahudi Cemaati Erkek Okulu		931	881
Galata Yahudi Cemaati Kız Okulu		1016	1036
Ortaköy Yahudi Cemaati Erkek Okulu		263	247
Ortaköy Yahudi Cemaati Kız Okulu		329	283
Hasköy Yahudi Cemaati Erkek Okulu		-	312
Hasköy Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	580
Seror Ahim Yahudi Cemaati Erkek Okulu		-	292
Galata Goldschmidt Okulu		-	493

Tablo 20'den de görüleceği üzere, İstanbul'da Yahudi öğrencilerin eğitim gördüğü on tane *Alliance Israélite Universelle* okulu bulunuyordu. Fransızca öğretim yapılan bu okullarda 1923-1924 ders yılında toplan 4655 öğrenci öğrenim görüyordu. Sekiz bin civarında öğrencisi bulunan Fransız Katolik misyon okullarından sonra *Alliance Israélite Universelle* okulları Fransız nüfuzu açısından büyük önem taşıyordu.

¹³⁵⁵ Tablo 20'de yer alan okulların 1922-1923 ders yılı öğrenci sayıları için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359. 1923-1924 ders yılı öğrenci sayıları için bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, *Alliance Israélite Universelle*'in yayın organı olan "Paix et Droit" gazetesinin Aralık 1923 tarihli nüshası.

Tablo 21. 1922-1924 yılları arasında A.I.U. örgütü tarafından desteklenen Trakya ve Anadolu'daki Yahudi okulları ve bu okulların öğrenci sayıları¹³⁵⁶

OKULLAR		Öğrenci Sayıları		
		Yıllar	1922-1923	1923-1924
T R A K Y A	Edirne Yahudi Cemaati Erkek Okulu		551	546
	Edirne Yahudi Cemaati Kız Okulu		508	487
	Gelibolu Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	255
	Kırklareli Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	188
	Tekirdağ Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	195
	Silivri Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	190
	Çorlu Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	189
A N A D O L U	İzmir Talmud Tora Okulu		-	508
	İzmir Yahudi Cemaati Erkek Okulu		-	386
	İzmir Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	375
	İzmir Yahudi Cemaati Anaokulu		-	333
	Bursa Yahudi Cemaati Erkek Okulu		-	275
	Bursa Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	225
	Çanakkale Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	287
	Milas Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	159
	Menemen Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	95
	Bergama Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	129
	Tire Yahudi Cemaati Kız Okulu		-	214

Tablo 21'den de görüleceği üzere, Trakya ve Anadolu'da Alliance Israélite Universelle'in desteklediği 18 Yahudi okulu bulunuyordu. 1923-1924 ders yılında bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 5255'ti. Dolayısıyla 1923-1924 ders yılı itibarıyla

¹³⁵⁶ Tablo 21'de yer alan veriler Edirne'deki Yahudi Cemaati Okulları hariç olmak üzere *Alliance Israélite Universelle*'in yayın organı olan "Paix et Droit" gazetesinin Aralık 1923 tarihli nüshasından elde edilmiştir. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, "Paix et Droit" gazetesinin Aralık 1923 tarihli nüshası. Edirne Yahudi Cemaati Okulları'nın 1922-1923 ve 1923-1924 ders yıllarındaki öğrenci sayıları için bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359 ve 360.

İstanbul, Trakya ve Anadolu'da *Alliance Israélite Universelle* örgütüyle ilişkisi olan okullarda okuyan toplam öğrenci sayısı 9910'u buluyordu.

1922-1923 ders yılından itibaren Türkiye'deki *Alliance Israélite Universelle* okulları üzerindeki denetim adım adım artırılmış ve bu kurumlar tam anlamıyla Türk millî eğitim sisteminin bir parçası haline getirilmişlerdir. İstanbul Galata *Alliance Israélite Universelle* okulu müdürü Mösyö Nathan'ın 14 Mayıs 1935'te kaleme aldığı bir rapor *Alliance Israélite* okullarının kademe kademe Türk eğitim sistemiyle bütünleştirilmesi hakkında bilgiler vermektedir.¹³⁵⁷ Bu rapora ekli İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün gönderdiği genelge ve resmî yazılar Maarif Vekâleti'nin bu okullara karşı izlediği siyaseti anlamak açısından önem taşımaktadır. 20 Mayıs 1923'te İstanbul Maarif Müdürü tarafından Galata *Alliance Israélite* okuluna gönderilen bir yazıda Türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türk dilinde verilmesi istenmiş ve bunun Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi hükümlerinin bir gereği olduğu vurgulanmıştır. Bu yazıda sözkonusu öğretmenlerin seçilmesi ve atanmasının da Maarif Vekâleti'nin yetkisinde bulunduğu bildirilmiştir.¹³⁵⁸ Bu adımı 2 Nisan 1924 tarihli genelgeyle Türkiye'deki Yahudi okullarının *Alliance Israélite* kurumuyla bağlarının kesilmesi takip etmişti.¹³⁵⁹ 21 Haziran 1924 tarihli genelge ise Yahudi okullarındaki eğitim dilinin Yahudi toplumunun ana dili, yani İbranice olmasını kararlaştırıyordu. Nathan raporunda bunun aslında gizli bir Türkleştirme hamlesi olarak gördüğünü ima ederek eleştiriyordu. Çünkü Türkiye'deki Yahudi toplumunun ana dili aslında İspanyolca'nın bir lehçesiydi. Dolayısıyla İbranice'nin okullarda ana dil olarak kullanılmasının Yahudi toplumu için bir anlamı yoktu. İbranice'nin olmadığı durumlarda ise yasa, resmî dil olan Türkçe'nin kullanılmasını vazediyordu. O halde fiiliyatta durum Fransızca'nın yerini Türkçe'nin alması olacaktı.

¹³⁵⁷ Bkz. **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Galata Musevi Okulu Müdürü Mösyö Nathan'ın Paris'teki *Alliance Israélite Universelle* örgütü başkanına gönderdiği 14.5.1935 tarihli rapor.

¹³⁵⁸ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Galata Musevi Okulu Müdürü Mösyö Nathan'ın Paris'teki *Alliance Israélite Universelle* örgütü başkanına gönderdiği 14.5.1935 tarihli raporun birinci eki.

¹³⁵⁹ **MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Galata Musevi Okulu Müdürü Mösyö Nathan'ın Paris'teki *Alliance Israélite Universelle* örgütü başkanına gönderdiği 14.5.1935 tarihli raporun ikinci eki.

Bu da okullardaki eski öğretim kadrosunun değişmesi ve yerlerini Türklerin alması demektir.¹³⁶⁰

1924 ekiminden itibaren Yahudi okullarında şimdiye kadar Fransızca olan eğitimin aşamalı olarak Türkçeye dönüştürülmesini emreden bir genelge yayımlanmıştı. Ancak Yahudi okullarını Türk devlet okullarına dönüşümü anlamına gelen bu süreç tamamlanmadı. 6 Şubat 1927 tarihli bir genelgeden anlaşıldığı üzere Yahudi okullarında haftalık programdaki ağırlığı düşse de Fransızca ve İbranice öğretime devam ediliyordu. Resmî devlet okullarında verilen din dersi (İslam dini anlamında) de bu okullarda verilmiyordu. Bu nedenle söz konusu genelgede Türk öğrencilerin bu okullara devam etmesi yasaklanıyordu.¹³⁶¹

2. Fransız Misyoner Okulları

2.1. İstanbul'daki Fransız Misyoner Okulları

İstanbul, 1922-1923 ders yılında ve tüm Fransız Katolik misyon okullarının kapatılacağı 1924 nisanına kadar geçen süre içinde Fransa'nın Türkiye'de yürüttüğü eğitim faaliyetlerinin merkezi olmaya devam etti.

¹³⁶⁰ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Galata Musevi Okulu Müdürü Mösyö Nathan'ın Paris'teki Alliance Israélite Universelle örgütü başkanına gönderdiği 14.5.1935 tarihli raporun üçüncü eki.

¹³⁶¹ MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 505, Galata Musevi Okulu Müdürü Mösyö Nathan'ın Paris'teki Alliance Israélite Universelle örgütü başkanına gönderdiği 14.5.1935 tarihli raporun beşinci eki.

Tablo 22. 1922-1924 yılları arasında İstanbul'daki Fransız Katolik misyon okullarının öğrenci, öğretmen sayıları ve Fransız Hükümeti'nden aldıkları yardım miktarları¹³⁶²

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı		Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)	
		1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924
St. Benoît Koleji		630	562	43	42	32.000	32.000
St. Gabriel Okulu		104	?	6	?	?	5.000
Notre Dame de la Providence Okulu		460	418	13	14	15.000	15.000
La Paix Hastanesi Okulu		191	200	8	8	10.000	10.000
Ste. Pulchérie Okulu		510	382	18	17	12.000	12.000
Bebek St. Joseph Okulu		92	96	5	6	4.000	5.000
Çukurbostan St. Joseph Okulu ve Yetimhanesi		241	277	8	7	7.000	8.000
St. Vincent Okulu		130	?	12	?	6.000	8.000
Pangaltı Notre Dame de Sion		460	501	36	40	8.000	8.000
Kadıköy Notre Dame de Sion		152	160	15	15	8.000	8.000
Kumkapı Asoptions Koleji		335	288-294	17	11	20.000	25.000
Büyük Doğu Semineri/ Bizans Araştırmaları Yüksek Okulu		13	12	8	8	8.000	8.000
Kadıköy Kilise Okulu (école maîtresse)		69	69	7	6	2.000	4.000
Kumkapı Ste. Jeanne d'Arc Kız Enstitüsü		520	450	18	20	15.000	16.500
Ste. Irène Okulu		40	60	4	4	5.000	6.000
Ste. Euphémie Okulu		422	420	23	22	18.000	18.000
Bethléem Anaokulu		40	30	2	?	5.000	5.000
Kadıköy St. Joseph Koleji		665	560	78	72	35.000	35.000
Ticaret Enstitüsü		54	29	6	6	30.000	30.000

¹³⁶² Tablo 22, İstanbul'daki Katolik misyon okullarının 1922-1924 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359 ve Carton 360.

St. Paul Okulu	107	?	3	?	6.000	6.000
St. Pierre Okulu	182	179	4	5	12.000	12.000
St. Jean-Baptiste Okulu	368	346	9	9	7.000	8.000
St. Esprit Okulu	201	178	6	8	13.000	13.000
St. Michel Koleji	423	350	29	23	15.000	15.000
Feriköy Ste. Jeanne d'Arc Koleji	211	271	19	21	10.000	10.000
Haydarpaşa St. Louis Koleji	220	200	12	11	6.000	7.000
Üsküdar Immaculée Conception Koleji	201	160	14	7	10.000	10.000
Makriköy Notre Dame du Rosaire Koleji	219	138	17	14	10.000	10.000
Ayastefanos Sacré Cœur Okulu	82	85	6	?	6.000	6.000
Yedikule St. Theodore Okulu	102	?	6	?	-	3.000
Pera Ste. Elisabeth Okulu	310	300	12	14	11.000	12.000
Büyükkada St. Antoine Okulu	40	125	4	6	5.000	6.000
Pera St. Louis Seminer/Koleji	81	75	13	12	12.000	12.000
St. Joseph de Léonisse Öksüzler Yurdu ve Okulu (Franciscaines de Calais)	13	20	2	3	3.500	5.000
Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes rahibeleri Okul-Atölye ve Anaokulu	44	32	7	5	2.500	3.000
Feriköy Notre Dame de Lourdes Okulu	110	150	9	8	3.000	4.000

Tablo 22'den de görüleceği üzere 1922-1923 ders yılında İstanbul'da toplam 36 Fransız Katolik misyon okulu faaliyet halindeydi. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 8042'ydi. Bütün Fransız Katolik misyon okullarının kapandığı Nisan 1924 öncesine ait verilere göre, 1923-1924 ders yılında öğrenci sayısı % 11 düzeyinde azalarak 7129'a düşmüştü. Öğretmen sayılarında da 1923-1924 ders yılında bir önceki yıla göre bir miktar düşüş görülüyordu. 1922-1923 ders yılında İstanbul'daki Fransız Katolik misyon okullarında hizmet veren öğretmenlerin sayısı 499 iken, 1923-1924 ders yılında bu sayı % 11 düzeyinde bir azalmayla 444'e düşmüştü. Tablo 22'de

görülebileceği üzere bazı okulların verilerine ulaşılamamış olmasının, düşüşü biraz daha fazlaymış gibi gösterdiğini dikkate almak gerekir.

Tablo 22'den görüleceği üzere, 1922-1923 ders yılında İstanbul'daki 36 Fransız misyoner okulunda toplam 8042 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu oran 1923-1924 ders yılında özellikle gayr-i Müslim nüfusun göçü nedeniyle önemli bir düşüş göstererek 7129'a gerilemişti. Bu toplam öğrenci sayısında % 11 düzeyinde bir azalmayı ifade ediyordu. Ancak burada da birkaç okulun verilerine ulaşılamamış olması nedeniyle öğrenci sayısındaki düşüşün bir miktar daha az olabileceği tahmin edilebilir.

Tablo 22'deki verilerin gösterdiği üzere Fransız Hükümeti 1922-1923 ders yılında İstanbul'daki Fransız misyoner okullarına 367.000 frank düzeyinde bir mali yardımda bulunurken, 1923-1924 ders yılında bu oran 400.500 franga kadar yükselmişti. Bu, İstanbul'daki Fransız misyoner okullarına yapılan yardımın % 8 düzeyinde arttığını gösteriyordu.

Şuna hiç kuşku yoktur ki, Mondros Mütarekesi'ni izleyen dönemde Fransız diplomasisinin ve Fransız askeri yetkililerinin çabaları sonucunda tekrar canlandırılan okulların en etkin ve cazibe kaynağı olduğu kent İstanbul'du. Bu kentte orta ve yüksek sınıftan çok sayıda gayr-i Müslim ve Müslüman aile o sıralar dünyada halen en geçerli Batı dili olan Fransızca'yı öğrenmesi arzusuyla çocuklarını Fransız eğitim kurumlarına gönderiyorlardı.

2.2. Trakya ve Anadolu'daki Fransız Misyoner Okulları

1914 öncesinde Trakya ve Anadolu'da mevcut olan Fransız misyoner okullarının belli bir kısmı mütareke döneminde yeniden faaliyete geçtiyse de, bunlar Türk-Yunan savaşı, özellikle de Anadolu'da hüküm süren siyasi belirsizlik ve güvenlik problemleri gibi etkenler dolayısıyla eski konumlarına kavuşamamışlardı. 30 Ağustos Zaferi'ni izleyen iki yıl içinde yeni Türk Devleti'nin temelleri atılırken Fransız misyoner okullarının Trakya ve Anadolu'da var olma koşulları da büyük ölçüde zayıflayacaktı.

Tablo 23. 1922-1924 yılları arasında İstanbul'daki Fransız Katolik misyon okullarının öğrenci, öğretmen sayıları ve Fransız Hükümeti'nden aldıkları yardım miktarları¹³⁶³

OKULLAR	Yıllar	Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı		Fransız Hükümeti Yardımları (Fransız frangı)	
		1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924	1922-1923	1923-1924
Karaağaç St. Basile Koleji		87	39	7	7	15.000	15.000
Karaağaç Notre Dame Auxiliatrice Okulu		130	75	9	8	10.000	12.000
Gelibolu Sacré-Cœur Okulu		20	?	3	?	8.000	-
Gelibolu Notre Dame du Rosaire Okulu		25	?	4	?	10.000	-
İzmir St. Joseph Koleji		119	210	6	8 Frer toplam 12 öğretmen	7.000	7.000
Göztepe St. Germanicus Okulu		-	45	-		-	7.000
Karşıyaka St. Polycarpe Okulu		121	120	6		7.000	7.000
Sacré-Cœur Fransız Koleji (Lazaristler)		72	?	13	?	12.000	12.000
Fransız Hastanesi Okulu ve Atölyesi		101	?	6	?	5.000	10.000
Bornova St. Vincent Okulu		75	?	8	?	8.000	8.000
Buca Notre Dame des Anges Okulu		50	?	3	?	5.000	5.000
Kula St. Joseph Yetimhanesi		93	?	5	?	20.000	20.000
Alaybey Notre Dame du Sacré-Cœur Okulu		45	70	1	?	15.000	15.000
St. Roch Hastanesi Okulu		132	152	5	5	-	12.000
Çanakkale Fransız Okulu		41	16	6	5	10.000	10.000
İzmit Ste. Barbe Erkek Okulu		18	-	2	-	6.000	6.000
Bursa Fransız Erkek Okulu		15	17	4	4	8.000	8.000
Bursa Fransız Kız Okulu		28	15	5	4	20.000	20.000

¹³⁶³ Tablo 23, Trakya ve Anadolu'daki Fransız Katolik misyon okullarının 1922-1924 yılları arasındaki durumlarını ortaya koyan bilgi formlarında yer alan verilerden ve Fransız okulları ödenek listelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bkz. MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 359 ve Carton 360.

Eskişehir Ste Croix Fransız Erkek Okulu	-	15	-	4	12.000	?
Konya St. Paul Fransız Erkek Okulu	56	58	4	3	12.000	10.000
Konya Ste. Thècle Fransız Kız Okulu	30	30	4	4	8.000	12.000
Zonguldak Ste. Barbe Okulu	96	-	6	?	-	-

Birinci bölümde bahsettiğimiz, savaş, işgal, istikrarsızlık ve daha sonra da yeni Türk yönetiminin ülkenin iç kesimlerinde yabancı okulların varlığına sıcak bakmaması ve söz konusu kurumların yeniden açılıp güçlenmemesi için birtakım tedbirler alması sonucunda Anadolu ve Trakya'daki okullar 1922 yılından sonra eski etkinliklerini bütünüyle kaybettiler. Tablo 23'ten de görüleceği üzere, 1922-1923 ders yılında Anadolu ve Trakya'da faaliyetine devam eden Fransız misyon okullarının sayısı 23'tü. Anadolu'da Fransız eğitim varlığının en önemli merkezi İzmir'di. Eylül 1922'deki büyük İzmir yangınında aralarında Frerlerin *St. Joseph* Koleji ile *Notre Dame de Sion* Kız Enstitüsü'nün de bulunduğu bazı okullar yanmış olsa da İzmir'e 1922-1923 ders yılında eğitim faaliyetine devam eden okul sayısı dokuzdu. Anadolu'da diğer kentlerdeki Fransız misyoner okulları ise oldukça zayıf bir etkinlik gösteriyordu. Trakya'daki okulların durumu da Anadolu'dakilerden çok farklı değildi. Her şeye rağmen 1922-1923 ders yılında Anadolu ve Trakya'daki 23 Fransız misyoner okulunda toplam 1354 öğrenci eğitim görmekteydi. Jessé-Curély'nin 8 Nisan 1924 tarihli mektubundaki verilere göre İzmir'deki okullar kapatılmadan önce bu kurumlarda 830 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu veriden ve Tablo 23'te yer alan bilgilerden yola çıkarak 1923-1924 ders yılında Anadolu ve Trakya'daki Fransız Katolik misyon okullarında öğrenim görmekte olan öğrenci sayısının 1000-1200 arasında olacağı tahmin edilebilir.

Tablo 23'teki verilere göre Fransız Hükümeti 1922-1923 ders yılında Anadolu ve Trakya'daki Fransız misyoner eğitim kurumlarına toplam 205.000 frank tutarında bir mali destek verdi. 1923-1924 ders yılında ise bu yardım tutarı 196.000 frank düzeyindeydi.

1923 yılından sonra kozmopolit özelliğini kısmen koruyan İzmir dışında, Anadolu ve Trakya'daki Fransız misyoner okulları etkinliklerini büyük ölçüde kaybettiler. Bunda Fransız misyoner okullarının öğrenci kitesini oluşturan gayr-i

Müslim nüfusun mübadele veya başka etkenlere bağı olarak Türkiye'den göç etmesi de önemli bir rol oynadı.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında kızışan uluslararası rekabet eğitim sahasında da yansımaları bulmuştur. Fransa, Osmanlı coğrafyasında sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel hegemonya oluşturmaya çalışan Batılı devletlerin başında gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecine girdiği XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren uluslararası rekabet ortamının iyice kızışmasıyla beraber Fransa öteden beri mali yardımlarda bulunduğu ve himaye ettiği Katolik misyon okullarına çok daha güçlü bir destek vermeye başlamıştır. Öyle ki, Fransa'da cumhuriyetçi, laik politikaların benimsendiği ve yurt içinde Katolik eğitim kurumlarının kapatılıp, din adamlarının ülke dışına çıkarıldığı dönemde bile Fransız Devleti yurt dışındaki Katolik misyon okullarına desteğini sürdürmüştür. Ulusal çıkarlarından dolayı meşrulaştırılan bu politika, en veciz ifadesini XIX. yüzyılın ünlü Fransız başbakanlarından Léon Gambetta'nın "laiklik bir ihraç ürünü değildir" sözlerinde bulur. Fransa, izlediği bu politikayla 1914 öncesinde Katolik misyonlar kanalıyla Osmanlı coğrafyasında geniş bir okul ağı oluşturmuştur. Ancak Katolik misyon okulları Fransız dili ve kültürünün yayıldığı tek kanal değildir. Merkezi Paris'te bulunan *Alliance Israélite Universelle* örgütünün XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı coğrafyasında açtığı yüzlerce okul da Fransızcanın Yahudiler arasında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. 1902'de kurulan ve Cumhuriyet Fransası'nı temsil eden *Mission laïque française* örgütünün açtığı laik okullar da, Fransız dili ve kültürünün yayılmasına katkıda bulunmuştur. 1914 öncesinde Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Fransız okullarının sayısı 500'ün üzerindedir. Bu kurumlarda eğitim gören öğrenci sayısı ise 100.000'e yaklaşmaktadır. Bu eğitim kurumları vasıtasıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında İtalyancayı tahtından indiren Fransızca, çok dilli Osmanlı coğrafyasının ortak konuşma dili haline gelmiştir. Fransız politikacılar, Fransız dili ve kültürünü yayan, Fransızca konuşan ve Fransa'ya gönülden bağlı nesiller yetiştiren bu okulları Osmanlı Devleti'nde sahip oldukları maddi gücü tamamlayıcı nitelikte manevi bir güç kaynağı olarak görmüşlerdir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile Fransa'nın karşıt bloklarda yer alması nedeniyle Fransız okulları savaş başında Osmanlı makamlarınca kapatılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından, Fransız okullarının bir an önce 1914 yılındaki konumunu kazanması Fransız diplomasisinin en çok önem verdiği konulardan biri

olmuştur. Mütarekeden sonra Fransız Hükümeti'nin ve Türkiye'deki Fransız Yüksek Komiserliği'nin desteği ve Katolik Fransız misyonerlerin çabaları ile İstanbul, İzmir gibi şehirler başta olmak üzere Trakya ve Anadolu'da Fransız okullarının belli bir kısmı tekrar faaliyete geçmişlerdir. Okullar, İstanbul Hükümeti'nin egemenliği altındaki topraklar ile işgal bölgelerinde hızlı bir gelişim gösterirken, Ankara Hükümeti'nin egemenlik alanında bulunan yörelerde aynı etkinliği gösterememişlerdir. Şöyle ki, Anadolu'da Ankara Hükümeti'nin egemenliği altındaki bölgelerde bulunan Fransız okullarının önemli bir bölümü 1914'ten sonra tekrar faaliyete geçme imkânı bulamamışlardır. Bu durum hem savaş koşullarından hem de Ankara Hükümeti'nin Fransız okullarına karşı izlediği politik tutumdan kaynaklanmıştır. Ankara Hükümeti, Aralık 1920'de Anadolu'da kendi egemenliği altında bulunan bölgede yer alan Fransız okullarını kapatmıştır. Fransız ya da Türk arşivlerinde bu okulların kapatılmasının nedeni hakkında net bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bu kapatma kararının temel nedeninin güney cephesinde Fransa ve Kuva-yı Milliye birlikleri arasında sürmekte olan sıcak savaş olduğu söylenebilir. Diğer yandan Fransız okulları kapatılırken Anadolu'daki Amerikan okullarının büyük bir bölümünün faaliyetine devam etmesi de bu görüşü desteklemektedir.

1914 yılından itibaren Fransız okullarının kapatılması Fransa tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1919-1922 yılları arasında Türkiye'de görev yapan Fransız Yüksek Komiserleri'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlar, Fransa'nın okullarının açılmasını istemelerinin iki ana hedefi olduğunu göstermektedir. Birincisi, Fransa'nın 1914'te sahip olduğu tüm eğitim kurumlarını yeniden canlandırmak ve hatta bu konumunu daha da güçlendirmektir. İkincisi ise Türkiye'de sürmekte olan kültür emperyalizmi yarışında ABD, İngiltere, İtalya ve Yunanistan'ın rekabetine yenik düşmemektir. Mesleki eğitime ağırlık veren ve bu bakımdan bir cazibe kaynağı olan Amerikan okullarına karşı Fransız Yüksek Komiserlerinden Defrance'ın benzeri nitelikte Fransız kurumları oluşturulmasını önermesi, Fransa'nın bu rekabete cevap verme ihtiyacını yansıtmaktadır. Şurası açıktır ki, eğitim sadece eğitim için değildir; Batılı devletlerin nüfuz yarışının önemli bir unsurudur. Fransa, Türkiye'deki okul varlığı nedeniyle kendini en önde gördüğü eğitim yarışında, sahip olduğu üstün konumu hiçbir şekilde rakiplerine kaptırmak istememektedir. Fransız Yüksek Komiseri Defrance'ın, Fransız Dışişleri Bakanlığı

Quai d'Orsay'e gönderdiği 30 Nisan 1920 tarihli bir mektupta, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasında Osmanlı nazırlıklarının Müttefik devletler arasında paylaşılması ve denetlenmesi durumunda Maarif Nazırı'na yardımcı olarak bir Fransız memurunun atanmasını önermesi, Fransa'nın Osmanlı eğitim sistemi üzerinde belirleyici olma arzusunun ne denli güçlü olduğunun da bir göstergesidir.

Fransa ile Ankara Hükümeti arasında Fransız okullarının ele alındığı ilk hukuki düzenleme 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması (Ankara Anlaşması)'dır. Fransız öğretim kurumlarının Türkiye'deki varlıklarını sürdürmelerini Türkiye'nin çıkarlarına ve Türk yasalarına aykırı propaganda ve harekette bulunmama koşuluna bağlayan bu düzenleme, Yusuf Kemal Bey'in Franklin-Bouillon'a hitaben yazdığı anlaşmanın gizli ek mektubunda yer almıştır. Ankara Hükümeti'nin yabancı okulları denetim altında tutma anlayışını yansıtan bu düzenlemenin Türkiye'deki Fransız okulları için sağlam bir güvence oluşturmayacağı çok geçmeden anlaşılmıştır. Bunun en açık göstergesi, Ankara Hükümeti'nin 1915'te İttihatçıların çıkarmış olduğu ve yabancı okullara ciddi kısıtlamalar getiren Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'ni uygulamaya koymasındadır. Talimatname hükümlerinin kısıtlayıcı koşullarından rahatsızlık duyan Fransız misyonerler, 1922 şubatından itibaren okullarının güvence altında yaşayabilmeleri için kapitülasyon rejiminin aynen korunması gerektiği yönündeki düşüncelerini Fransız Yüksek Komiserliği ile paylaşmışlardır. Bu tarihten itibaren Fransız diplomasininin Türkiye'deki Fransız okulları için izleyeceği temel politika statükonun korunması ya da başka bir deyişle kapitülasyon rejiminin kısmen de olsa sürdürülmesi olmuştur.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin yabancı okullara gönderilen genelgeler yoluyla etkin bir şekilde uygulamaya koyulmak istenmesi, 1922-1923 ders yılı başından itibaren Fransız okul idareleri ile Türk Hükümeti arasında bir çatışma doğmasına neden olmuştur. Fransız okul idareleri eskiden olduğu gibi Türk Hükümeti ile yaşanan sorunları Fransız diplomasisini devreye sokarak aşmaya çalışmıştır. Kasım 1922'den itibaren Fransız Hükümeti'nin okullar konusunda yaşanan sorunları müzakere masasına taşıma çabası, Türk Hükümeti tarafından devletin içişlerine karışma ve egemenlik haklarına bir saldırı olarak algılanmış ve bu yöndeki girişimler her defasında kesin bir tavırla reddedilmiştir.

Yeni Türk Devleti'nin egemenliğini tüm ülke üzerinde kurduğu 1922 kasımından itibaren yabancı okullar konusunda izlediği politika onun genel eğitim politikasının bir yansımasıdır. Bu politikanın arkasında ise geniş bir tarihsel arka plan bulunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, yabancı okullar XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin eğitim üzerinde oluşturmak istediği tekele ve eğitim birliği arayışlarına bir engel olarak görülmüş ve özellikle II. Abdülhamit döneminden itibaren de İmparatorluğun siyasal bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. İmparatorluk yönetimi, bu tehdite karşı verdiği siyasi ve hukuki mücadelede başarılı olamamış ve XX. yüzyıl başlarında o zamana dek ruhsatsız çalışan pek çok yabancı okulun varlığını yapılan ikili anlaşmalarla kabul etmek zorunda kalmıştır. Yabancı okulların bağlı buldukları devletlerin diplomatik müdahaleleri sayesinde adeta “devlet içinde devlet” gibi faaliyet göstermeleri, bu kurumlara yönelik tehdit algısının gerek Millî Mücadele döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilanından sonra devam etmesine yol açmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet yönetiminin önceliği, Osmanlı yöneticilerinin başaramadığını başararak bu kurumları mutlak denetim altına almak ve etkinliklerini sınırlandırmak olmuştur.

1922-1923 ders yılından itibaren Türk Hükümeti ile Fransa arasında Türkiye'deki Fransız okullarına ilişkin yaşanan uzlaşmazlık özünde hukuki bir sorundur. Tarafların üzerinde uzlaşmadığı hukuki belge Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'dir. Türk Hükümeti bu talimatnamenin en ufak bir ödün verilmeden uygulanmasını, Fransız Hükümeti ise yeniden gözden geçirilerek esnetilmesini istemektedir. Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin devam ettiği 1922-1923 ders yılı bu mücadele içinde geçmiştir.

Bu arada 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın, Türkiye'deki yabancı eğitim kurumlarının varlığı açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu vurgulamak gerekir. Türk heyeti, müttefiklerin ısrarlı çabalarına rağmen Lozan'da Türkiye'deki yabancı eğitim, sağlık din ve hayır kurumlarına özerk bir konum kazandıracak bir düzenlemenin altına imza atmamış ve söz konusu kurumlara ilişkin düzenlemenin antlaşmanın ana metni içinde yer almasına izin vermemiştir. Türk Hükümeti, Lozan'da İsmet Paşa'nın İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine verdiği ortak içeriğe sahip bir mektupla bu devletlerin Türkiye'de 30 Ekim 1914 öncesinde açılmış olan eğitim, sağlık, din ve hayır kurumlarının varlığını tanımıştır. Bu

mektupta, Türkiye'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan eğitim, sağlık, din ve hayır kurumlarının Türk kamu düzeni hükümleri ile yasa ve yönetmeliklerine bağlı olacakları teyit edilmiştir. Bu, 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi'nin uygulanmaya konması ve yabancı okullar üzerinde mutlak bir Türk denetiminin kurulması açısından önemli bir başarıdır. Öte yandan aynı mektupta, Türk Hükümeti bu kurumların işleyiş şartlarını ve okullar bakımından da bunların öğretimlerinin uygulama açısından örgütlenmesini dikkate alacağı taahhütünde bulunmuştur. Fransa, Lozan sonrasında Türk Hükümeti ile yaşanan anlaşmazlıklarda Türkiye'deki okullarını savunmak için İsmet Paşa'nın mektubundaki bu ifadeleri öne çıkarmıştır. Ancak ne 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ne de Lozan Barış Antlaşması'nda İsmet Paşa'nın mektubuyla Türk Hükümeti'nin yabancı okullara ilişkin verdiği güvenceler Fransız diplomasisi tarafından yeterli bulunmuştur. Bu nedenle Fransa, Lozan'dan sonra okullarına kalıcı bir statü elde etmek için Türk makamları nezdindeki girişimlerine devam etmiştir.

1923-1924 ders yılı başında Fransız diplomasisinin Türk makamlarıyla okullar sorununu Ankara'da görüşmek için gösterdiği çabalar sonuç vermemiştir. Bunun üzerine 1923 yılı sonunda İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği yetkilileri, Fransız okullarının statüsünün de dahil olduğu Lozan'da çözüme bağlanmamış sorunları Fransa lehine çözmek için yeni bir strateji geliştirmiş ve bu stratejinin yaşama geçirilmesi için Poincaré Hükümeti'ni ikna etmiştir. Bu strateji, Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'nın bir an önce yürürlüğe girmesine ve Batılı devletlerle normal ilişkilerin kurulmasına büyük önem verdiği varsayımına dayandırılmıştır. Antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya'dan en az üçünün onayı gerektiğinden bu devletlerden en azından birinin desteğini alarak antlaşmanın onaylanmasının geciktirilmesinin Türk Hükümeti üzerinde bir baskı oluşturacağı ve bu yolla Fransa'nın bazı politik hedeflerini gerçekleştirebileceği düşünülmüştür. Benimsenen bu strateji, 1924 yılı ocak ayı sonunda Fransız Hükümeti'nin Türk Hükümeti'ne ilettiği bir notayla uygulamaya konmuştur. Notada Fransız Hükümeti'nin Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanması sürecini hızlandırması için Türk Hükümeti'nin Fransız okullarına ilişkin altı maddelik bir düzenlemeyi kabul etmesi istenmiştir. Fransız diplomasisinin okullar sorununu kendi lehine çözmek için Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını pazarlık konusu etmesi hem Türk siyasi çevrelerinde hem de Türk basınında büyük bir tepki

uyandırmıştır. Türk Hükümeti, konunun Lozan'da kapandığı ve tüm yabancı okulların istisnasız olarak Türk yasa ve yönetmeliklerine uymak zorunda olduğu görüşünü korumuş ve Fransız notasına bir yanıt vermemiştir. Türk basını ise bu notayla Fransa'nın Türkiye'deki okulları için imtiyaz talebinde bulunduğunu ve Osmanlı dönemindeki kapitülasyon zihniyetini yeniden canlandırmaya çalıştığını vurgulayarak ortak tepkisini benzer ifadelerle ortaya koymuştur. Öte yandan Fransa'nın okullar konusunu müzakere etmek konusunda ısrarcılığını sürdürmesi halinde, bu tutumun Fransız çıkarları aleyhine siyasi sonuçlar doğuracağı da Türk basını üzerinden Fransız Hükümeti'ne duyurulmuştur.

Fransız notasının Türk kamuoyu üzerindeki etkileri henüz sıcaklığını yitirmemişken 1924 şubatında okullar sorunu bu kez dinî alana taşınmıştır. Maarif Vekâleti, 7 Şubat 1924'te sınıf ve okul içi mekânlardan dinî sembollerin kaldırılmasını yasaklayan bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgenin Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmasını Fransız okulları statüsünün Türk makamlarınca kabul edilmesi koşuluna bağlayan 29 Ocak 1924 tarihli Fransız notasından hemen sonra çıkarılması, ilk bakışta Türk Hükümeti'nin Fransa'nın uzlaşmaz tutumunu cezalandırdığı izlenimine yol açmaktadır. Ancak böyle bir iddiada bulunmak güçtür. Zira genelge, Maarif Vekâleti'nin Türkiye'de eğitimi laikleştirmeye yönelik Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu çıkarmasından çok kısa bir süre öncesinde yayımlanmıştır ve sadece Fransız okullarına değil tüm yabancı okullara gönderilmiştir. Öte yandan Maarif Vekâleti'nin Ekim 1923'te dinî sembollere ilişkin tepkileri ölçmek için İzmir'de bir ön zemin çalışması yaptığı söylenebilir. Gerçekten de, 1923 ekiminde İzmir'deki Fransız okullarını teftiş eden iki müfettiş, dinî sembollerin kaldırılması yönünde Ankara'dan geldiğini söyledikleri bir emri okul yönetimlerine bildirmişlerdir. İzmir'deki Fransız Katolik misyon okullarının bu emre gösterdikleri direnişin diğer kentlerdeki Fransız okullarınca da tekrarlanacağı varsayımının Tevhid-i Tedrisat Kanunu öncesinde yayımlanan 7 Şubat 1924 tarihli genelgeye ilham vermiş olduğu düşünülebilir. Sonuçta, okul idarelerinin 7 Şubat tarihli genelge hükümlerine uymaması, Türkiye'deki tüm Fransız Katolik misyon okullarının kapatılmasıyla sonuçlanan bir kriz doğurmuştur. Krizin arkasında Türkiye'deki tüm Katolik okullarının dinî otorite olarak bağlı oldukları Vatikan vardır. Okullar, Vatikan'ın haçların sınıflardan kaldırılmasının dinden çıkmakla eş değer görüleceğini bildiren emrine uyararak haçlar konusunda direniş göstermişler ve bunun sonucunda Türk

makamları tarafından kapatılmışlardır. Mecliste 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ile hemen hemen eşzamanlı olarak patlak veren bu kriz, medreseleri Türk eğitim sisteminden kaldırmaya hazırlanan Maarif Vekâleti'nin elini kamuoyunda doğabilecek olası tepkilere karşı da güçlendirmiştir. 7 Şubat 1924 tarihli genelgeyle laik eğitimin gereklerinin sadece medreselere değil, Hıristiyan okullarına karşı da uygulanacağı gösterilmiştir. Esasında medreselerle birlikte Fransız okullarındaki dinî sembollerin kaldırılmasının istenmesi Türk Hükümeti'nin laik eğitim politikasının ne denli tutarlı olduğunun bir göstergesidir. Okulları kapatılan Fransa, İtalya ve Vatikan'ın diplomatik girişimleri Türk Hükümeti tarafından her defasında geri çevrilmiş, konunun okul idareleri ile Maarif Vekâleti arasında çözülmesi gereken bir iç sorun olarak görüldüğü sürekli olarak vurgulanmıştır.

7 Şubat 1924 tarihli genelge, yaklaşık iki yıldır süren Fransız okulları sorununu bir krize dönüştürmüştür. Fransız kamuoyu dinî semboller nedeniyle çıkan krizde ikiye bölünmüştür. Aslında bu bölünme yeni değildir. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Fransız toplumu laiklik taraftarı Cumhuriyetçiler ve Kilise taraftarı Katolikler olarak iki kutba ayrılmıştır. XX. yüzyıl başında Fransa'da iktidarda olan sol hükümetlerin çıkardığı laik yasaların Katolik tarikat ve topluluklara eğitim faaliyetini yasaklaması bu kutuplaşmayı iyice tırmandırmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında bu kutuplaşma yumuşamış ve 1919'da iktidara gelen Ulusal Blok (Bloc National) hükümetlerinin din politikası da bu yumuşamaya katkıda bulunmuştur. Poincaré'nin Ulusal Blok Hükümeti'nin iktidarda bulunduğu 1924 martında Türkiye'de laik eğitim düzenine geçiş ve bunun Katolik okullar üzerindeki etkisi Fransa'da derin bir ideolojik ayrışmayı yeniden alevlendirmiştir. Örneğin Katolik muhafazakâr basını temsil eden "La Croix" gazetesi, okullar sorununa ilişkin olarak Türk laikliği ile Fransız laikliğinin Doğu'da Hıristiyan Fransa'nın yok edilmesi için bir ittifak oluşturduğundan bahsederken, Cumhuriyetçi ve laik değerlere bağlı "Le Temps" gazetesi sorunun Türk Hükümeti'nin egemenlik hakları ve iç işleri ile ilgili olduğunu dile getirmiştir.

Fransız kamuoyunda Türkiye'ye karşı izlenecek dış politika konusunda da keskin bir ayrışma söz konusudur. Fransız Meclisi'nde önemli bir çoğunluğa sahip olan Katolik muhafazakâr çevreler Lozan Barış Antlaşması'nın onaylanmaması yönünde bir tavır almışlardır. "La Croix", "L'Action Française" gibi muhafazakâr,

aşırı sağ gazeteler antlaşmanın onaylanmaması yönünde bir kampanya yürütmüşlerdir. Cumhuriyetçi ve laik değerler etrafında birleşen “Le Temps” ve “L’Ère Nouvelle” gibi gazeteler ise antlaşmanın bir an önce onaylanarak Türk Hükümeti’yle ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Neticede yaklaşan meclis seçimleri öncesinde bölünmüş Fransız kamuoyunun baskısı altında kalan Poincaré Hükümeti, seçim sonuçlarını etkileyebileceği kaygısıyla Lozan Barış Antlaşması’nın onaylanmasını yeni oluşacak meclisin kararına bırakmıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan Türkiye’deki Fransız okulları sorununda iki belirleyici unsur olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bunlardan birincisi, İstanbul’daki Fransız Yüksek Komiserliği yetkililerinin (Yüksek Komiser General Pellé [1921-1923] ve Yüksek Komiser Veklili Jessé-Curély [1923-1924]) Türkiye’ye karşı Poincaré Hükümeti’ni sürekli uzlaşmazlık politikası izlemeye yönelten tutumlarıdır. İkincisi ise, iç politik ortamın Poincaré Hükümeti üzerinde yarattığı baskıdır. Bunda o dönemki Fransız Meclisi’nde “Ulusal Blok” içinde yer alan Katolik muhafazakâr milletvekillerinin önemli bir ağırlığa sahip olması da rol oynamıştır.

1924 mayısından itibaren Fransa’daki siyasi gelişmeler sonucunda Türk-Fransız ilişkileri normalleşme yoluna girmiş ve Fransız okullarının yeniden açılmasının önündeki engeller ortadan kalkmaya başlamıştır. 11 Mayıs 1924’teki Fransız seçimlerini başını Edouard Herriot’nun çektiği sol partiler koalisyonunun kazanması, Herriot’nun Mustafa Kemal Türkiye’sinin cumhuriyetçi ve laik politikalarına sempatiyle yaklaşması ilişkilerin yavaş yavaş düzelmesine yol açmıştır. En önemli gelişme Lozan Barış Antlaşması’nın geç de olsa 26-27 Ağustos 1924’te Fransız Meclisi ve Senatosu tarafından onaylanması olmuştur. Herriot’nun, antlaşmanın onaylanmasından hemen sonra Türk siyasi çevrelerince sevilen ve itibar edilen Mougín’i Ankara’ya göndermesi okullar sorununun çözümünü hızlandırmıştır. Fransız okulları ancak Ekim-Kasım 1924’te, Türk tezinin kabul edilmesinden sonra tekrar açılabilmiştir. Fransa, Katolik okulların yeniden açılması sürecinde Türkiye ile Vatikan arasında bir arabulucu pozisyonuna bürünmüş ve böylelikle sorunun kaynağının kendisi olmadığına dair incelikli bir diplomasi yürütmüştür. Fransa’da yeni Türk Devleti’nin düşünsel temellerini anlayan ve buna uygun bir politika

geliştiren Herriot Hükümeti'nin iktidara gelmesi Fransız okulları sorununun çözümünde önemli rol oynamıştır.

Her ne kadar Türk basınında çok fazla üzerinde durulmasa da, sorunun çözümünde Türkiye'de artan eğitim talebini karşılamakta zorlanan Maarif Vekâleti'nin yaşadığı okul sıkıntısı da önemli rol oynamış görünmektedir. Türk basınında Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi ve Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık gibi bazı kalemler Türk okullarının nicelik ve nitelik bakımından yetersizliğine değinmişlerdir. Özellikle Necmettin Sadık, Fransız okullarının henüz açılmadığı Ağustos 1924 tarihli bir yazısında Maarif teşkilatının yetersizliğine ve mevcut koşullarda Türkiye'nin yabancı okulların vereceği eğitime ihtiyaç duyduğunu açık bir şekilde vurgulamıştır.

Dinî semboller krizine yol açan 7 Şubat 1924 tarihli genelgenin yabancı okulları daimi olarak kapatmak amacını gütmeye başladığı açıktır. Bu kriz ve Türk Hükümeti'nin kararlı tutumu sonucunda yabancı okullar sorunu büyük ölçüde bertaraf edilmiş, Maarif Vekâleti 1924 yılı sonlarından itibaren bu konuda en çok sorun oluşturan Fransız Katolik misyon okulları da dahil olmak üzere tüm yabancı eğitim kurumlarını mutlak denetimi altına almıştır.

Fransız okullarının tekrar faaliyete geçmesi, okulları Türk-Fransız ilişkilerinin sorunlu alanlarından biri olmaktan bütünüyle çıkarmamıştır. 1924-1925 ders yılında Maarif Vekâleti'nin yoğun teftişleri, okullara göndermeye devam ettiği genelgeler ile özellikle dinî alana ilişkin yeni kısıtlamalar getirmesi ve Fransız okul idarelerinin kurumlarının kapatılacağına dair hissettikleri korku, karşılıklı güvensizliğin ortadan kalkmadığını göstermiştir. Fransa, Ankara'daki özel temsilcisi Mougine aracılığıyla 1924-1925 ders yılı boyunca Fransız okulları için kalıcı bir statü elde etme arayışını sürdürmüştür. Başbakan ve Dışişleri Bakanı Herriot'nun direktifleri doğrultusunda Mougine tarafından "Türkiye ile Fransa arasında Düşünce, Edebiyat, Bilim ve Eğitim İlişkileri Anlaşması" adı altında bir anlaşma tasarısı hazırlanmış ve bu tasarı Maarif Vekili'nin incelemesine dahi sunulmuştur. Ancak Türk makamlarının yabancı okullara özerk bir alan sağlayacak bir metni imzalamaya sıcak bakmaması nedeniyle bu girişimler sonuç getirmemiştir.

Fransız okulları 1924-1925 ders yılında yeniden faaliyete geçmekle beraber Türk Hükümeti'nin politik tutumu nedeniyle İstanbul ve İzmir dışındaki kentlerde

1914 öncesinde sahip olduğu etkinliğini büyük ölçüde kaybedecektir. Bu iki kentteki Fransız okulları, nitelikli eğitim kurumlarının sayıca çok az olduğu Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında iyi düzeyde Fransızca öğreten kurumlar olmaları bakımından orta ve üst gelir grubundan ailelerin çocuklarını gönderdikleri itibarlı okullar olarak varlıklarını sürdürecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

A. Fransız Arşivleri

1. Archives du Ministère des Affaires Etrangères (MAEN) -Nantes-
(Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri-Nantes)

a. Fonds Ankara, Ambassade

Carton 15

Carton 45

Carton 348

Carton 353

Carton 358

Carton 359

Carton 360

Carton 361

Carton 371

Carton 372

Carton 373

Carton 374

Carton 381

Carton 505

Carton 506

Carton 508

b. Fonds İstanbul, Consulat Général

Série B, Carton 27

Série B, Carton 31

Série B, Carton 282

Série B, Carton 303

c. Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978)

Carton 73

Carton 76

Carton 78

ç. Fonds Edirne, Consulat

Carton 5

d. Fonds Zonguldak, Consulat

Carton 1

2. Archives du Ministère des Affaires Etrangères (MAEP) -La Courneuve-
(Fransız Dışışleri Bakanlığı Arşivleri –Paris La Courneuve)

a. Série E Levant, 1918-1929, Turquie

Vol. 116

Vol. 122

Vol. 123

Vol. 124

Vol. 125

Vol. 177

Vol. 179

Vol. 182

Vol. 183

Vol. 185

Vol. 310

Vol. 312

Vol. 521

Vol. 522

b. Série E Levant, 1918-1940, Turquie

Vol. 603

c. Service des Œuvres Françaises à l'Étranger (SOFE)

Carton 37

Carton 169

Carton 197

3. Centre des archives d'outre-mer (CAOM) -Aix-en-Provence- (Denizaşırı
Arşivler Merkezi -Aix-en-Provence)

11 APOM, Carton 38

11 APOM, Carton 39

B. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 180.09/24.130

BCA, 180.09/26.140.1.

BCA, 180.09/27.141.1.
BCA, 180.09/27.143
BCA, 180.09/28.149
BCA, 180.09/61.304.1.
BCA, 030.10/143.21.3.
BCA, 30.10/3.14.17

C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 20/106
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 21/95
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 22/136
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 48/124
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 48/186
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 74/31
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 80/51
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 102/48
BOA, Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı, 240/73

RESMÎ YAYINLAR

Bulletin périodique de la presse turque, (France, Ministère des Affaires Etrangères, Paris), no.36, 19 Juin-24 Septembre 1924.

Resmî Ceride, Sene 2, No.63, 6 Mart 1340.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 25, İçtima Senesi III, İçtima 106, 23.5.1926.

_____, Devre III, Cilt 26, İçtima 4, İnikad 38, 23.3.1931.

T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi, Cilt 3, Sayı 132, 11 Ağustos 1941

_____, Cilt 3, Sayı 133, 18 Ağustos 1941.

KİTAPLAR

ADIVAR, Halide Edib, **Mor Salkımlı Ev**, yeniden düzenlemiş 6.B., Özgür Yay., İstanbul, 2004.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, 2.B., TTK, Ankara, 1988.

_____, **Türk Eğitim Tarihi**, 11.B., Pegem A Yay., Ankara, 2007.

ALKAN, Mehmet Ö., **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**, Tarih İstatistikleri Dizisi C.6, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, 2000.

BABOT, Christiane, **La mission des Augustins de l'Assomption à Eski-Chéhir 1891-1924**, Les Éditions Isis, İstanbul-Strasbourg, 1996.

BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis ve diğerleri, **Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)**, Éditions Isis Yay., İstanbul-Paris, 1991.

BARRÈS, Maurice, **Faut-il autoriser les Congrégations? Les Frères des Ecoles Chrétiennes**, Plon-Nourrit, Paris, 1923.

BELİN, François Alphonse, **Histoire de la Latinité de Constantinople**, 2. B., Alphonse Picard et fils, Paris, 1894.

BERKES, Niyazi, **The Development of Secularism in Turkey**, tıpkıbasım, Hurst & Company, London, 1998.

BERSTEIN, Serge ve MILZA, Pierre, **Histoire de la France au XXe siècle, Tome I: 1900-1930**, Éditions Perrin, 2009.

BEYRU, Rauf, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yay., İstanbul, 2011.

CUINET, Vital, **La Turquie d'Asie**, C.3, E. Leroux, Paris, 1894.

DAVISON, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876**, çev. Osman Akinhay, 2.B., Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

DE CONTENSON, Ludovic, **Chrétiens et Musulmans**, Librairie Plon, Paris, 1904.

DERİNGİL, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, 2.B., Çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002.

_____, **Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yay., İstanbul, 2007.

DU RAUSAS, G. Péliissié, **Le régime des Capitulations dans l'Empire Ottoman**, C.2, 2.B., Arthur Rousseau, Paris, 1911.

DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, 5.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007.

ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

ENGİN, Vahdettin, **1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani**, Galatasaraylılar Derneği Yay., İstanbul, 2003.

ERGİN, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.1-2, Eser Kültür Yay., İstanbul, 1977.

ERGÜN, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1982.

_____, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yay., Ankara, 1996.

ERZBERGER, Matthias, **Souvenirs de guerre de M. Erzberger**, (Reprints from the collection of the University of Michigan Library), Payot & Cie, Paris, 1921.

FESCH, Paul, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. yay., İstanbul, 1999.

FORTNA, Benjamin J., **Mekteb-i Hümayûn Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim**, çev. Pelin Sıral, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

FRAZEE, Charles A., **Katolikler ve Sultanlar Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923**, çev. Cemile Erdek, Küre Yay., İstanbul, 2009.

GENCER, Mustafa, **Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu**, İletişim Yay., İstanbul, 2003.

GRANGE, Daniel J., **L'Italie et la Méditerranée (1896-1911): Les fondements d'une politique étrangère**, C.1, École Française de Rome, Rome, 1994.

GROC, G., ve ÇAĞLAR, İ., **La presse française de Turquie de 1795 à nos jours: Histoire et catalogue**, Les Éditions Isis, İstanbul, 1985.

HAJJAR, Joseph, **Le Vatican-La France et le Catholicisme Oriental (1878-1914)**, Editions Beauchesne, Paris, 1979.

HASQUENOPH, Sophie, **Histoire des ordres et congrégations religieuses en France du Moyen Âge à nos jours**, Champ Vallon, Lonrai (Orne), 2009.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ocak Yay., Ankara, 1993.

HILAIRE DE BARENTON, P., **La France Catholique en Orient**, Librairie Charles Poussielgue, Paris, 1902.

Hükümetler ve Programları 1920-1960, haz. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, C.1, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988.

Indicateur des professions commerciales et industrielles de Smyrne, de l'Anatolie etc., Imprimerie Commerciale Timoni, Smyrne, 1895.

JACOB, Xavier, **Hıristiyan Terimler Sözlüğü: Bir deneme (Essai d'un lexique chrétien en langue turque)**, Orhan Matbaacılık, İstanbul, [2004].

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, çev. Cemal Köprülü, 2. B., TTK, Ankara, 1986.

KARACA, Ali, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)**, Eren Yay., İstanbul, 1993.

KHOURY, Gérard D., **Une tutelle coloniale: Le mandat français en Syrie et au Liban; Ecris politiques de Robert de Caix**, Éditions Belin, Paris, 2006.

KIESER, Hans-Lukas, **Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, çev. Atilla Dirim, 2. B., İletişim Yay., İstanbul, 2005.

KILIÇ, Sezen, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e kadar)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, 3. B., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2000.

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, 2. B., TTK, Ankara, 1991.

Les Affaires Etrangères et Le Corps Diplomatique Français 1870-1980, C.2, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1984.

LEVİ, Avner, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları**, 3.B., İletişim Yay., İstanbul, 2010.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I. Takım, C.1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1970.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, I. Takım, C.4, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1972.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, II. Takım, C.1, Kitap 2, çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1973.

Mahmud Cevad İbn'üş Şeyh Nâfi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001.

Maria: études sur la Sainte Vierge, Tome III, sous la direction d'Hubert du Manoir, S. J., Beauchesne et ses fils, Paris, 1954.

MARMARA, Rinaldo, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi**, çev. Saadet Özen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

_____, **Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru**, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012.

MARTINI, Louis François, **Le crépuscule des Levantins de Smyrne: étude historique d'une communauté**, Harmattan, Paris, 2013.

MEARS, Eliot Grinnell, **Modern Turkey: A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923 Inclusive, With Selected Chapters by Representative Authorities**, The Macmillan Company, New York, 1924.

MICHEL, Ange, **Saint-Joseph'in Öyküsü – 1 (1870-1923)**, çev. Demir Alp Serezli, Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, İstanbul, 2002.

MICHEL, Frère Ange ve SEREZLİ, Demir Alp, **Saint-Joseph'in Öyküsü-2 (1923-1968)**, Saint-Joseph Lisesi Eğitim Vakfı, İstanbul, 2006.

MICHEL, Ange, **Les Frères des Écoles Chrétiennes en Turquie (1841-2003)**, Les Éditions Isis, İstanbul, 2004.

MUTLU, Şamil, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, 2. B., Gökkuşbu, İstanbul, 2005.

NARTER, Fikret, **Mes années à Saint-Joseph 1923-1931**, Özel Saint-Joseph Fransız Lisesi, İstanbul, 2000.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3. B., Hil Yay., İstanbul, 1995.

_____, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İletişim Yay., İstanbul, 1998.

Özel Okullar Mevzuatı, İstanbul, 1954.

ÖZEN, Saadet, **Yüz Elli Yılın Tanığı Notre Dame de Sion**, 2. B., YKY, İstanbul, 2006.

PALMER, Alan, **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2002.

PERNOT, Maurice, **Rapport sur un voyage d'étude à Constantinople, en Egypte et en Turquie d'Asie (Janvier-Août 1912)**, Paris, [t.y.].

_____, **La Question Turque**, Bernard Grasset, Paris, 1923.

PIOLET, Jean-Baptiste (ed.), **La France au dehors: Les missions catholiques françaises au XIXe siècle**, C.1: Missions d'Orient, A. Colin, Paris, [1900].

POLVAN, Nurettin, **Türkiye'de Yabancı Öğretim**, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952.

PRUDHOMME, Claude, **Missions chrétiennes et colonisation XVIe- XXe siècle**, Les Éditions du Cerf, Paris, 2004.

RIFFIER, Jean, **Les œuvres françaises en Syrie (1860-1923)**, L'Harmattan, Paris, 2000.

ROCHE, Max, **Education, assistance et culture françaises dans l'Empire ottoman (1784-1868)**, Les Éditions Isis, İstanbul, 1989.

RODRIGUE, Aron, **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: "Alliance" Okulları 1860-1925**, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

ROGAN, Eugene L., **Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921**, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2003.

SALON, Albert, **L'Action culturelle de la France dans le monde**, Fernand Nathan, Paris, 1983.

SCHMITT, Oliver Jens, **Les Levantins: cadres de vie et identités d'un groupe ethno-confessionnel de l'empire ottoman au long 19e siècle**, Les Éditions Isis, İstanbul, 2007.

SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, TTK, Ankara, 1999.

SHAW, Stanford J., **From empire to republic: the Turkish War of National Liberation, 1918-1923 a documentary study**, Vol. 2, TTK, Ankara, 2000.

SOMEL, Selçuk Akşin, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, çev. Osman Yener, İletişim Yay., İstanbul, 2010.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. 1, 3. B., TTK, Ankara, 2000.

STAVROU, Theofanis, **Russian Interests in Palestine 1882-1914: A Study of Religious and Educational Enterprise**, Institute For Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, çev. Cüneyt Akalın, Bilgi Yay., Ankara, 1999.

TACHJIAN, Vahé, **La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie: Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933)**, Éditions Karthala, Paris, 2004.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 3. B., YKY, İstanbul, 1999.

_____, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, 2.B., YKY, İstanbul, 2002.

TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, 2. B., TTK, Ankara, 1999.

THOBIE, Jacques, **Intérêts et impérialisme français dans l'empire ottoman (1895-1914)**, Publications de la Sorbonne, Paris, 1977.

_____, **Les intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant: L'enseignement laïque et en partenariat**, Peeters, Paris-Louvain-Dudley, 2008.

TIBAWI, A. L., **American Interests in Syria 1800-1901: A Study of Educational Literary and Religious Work**, Clarendon Press, Oxford, 1966.

TURAN, Kemal, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi I: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yay., Ankara, 1991.

_____, **Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. B., Bilgi Yay., Ankara, 1998.

TUTSAK, Sadiye, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar: 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları, haz. Reşat Genç, 2. B., AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

UBICINI, M. A., **Letters on Turkey**, Part II, çev. Lady Easthope, London, John Murray, 1856.

ÜSTEL, Füsün, **"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaş Eğitimi**, İletişim Yay., İstanbul, 2004.

VAHAPOĞLU, M. Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1990.

YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994.

YERASİMOS, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar**, çev. Şirin Tekeli, 2. B., İletişim Yay., İstanbul, 1995.

_____, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C. 3, Belge Yay., İstanbul, 2005.

ZELDIN, Theodore, **France 1848-1945: Intellect, taste and anxiety**, C. 2, Oxford University Press, Oxford, 1977.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 2. B., İletişim Yay., İstanbul, 1996.

MAKALELER

Ahmet Cevdet, "Papaz Mektepleri", **İkdam**, 9 Nisan 1924.

Ahmet Emin, "Fransa ile Dostluk", **Vatan**, 18 Haziran 1924.

_____, "Papaz Mektepleri ve Fransa", **Vatan**, 9 Nisan 1924.

Ahmet Şükrü, "Hâlâ Eski Zihniyet", **Vatan**, 6 Şubat 1924.

_____, "Kuponlar Davası", **Vatan**, 11 Kanun-ı Sani 1924.

_____, "Maarif Siyasetimizin Hedefleri ve Vazifeleri", **Vatan**, 5 Nisan 1924.

AKYÜZ, Yahya, "Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları İle İlgili Orijinal İki Belge", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, 1970.

_____, "Türk Eğitim Tarihi Açısından Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat) Yasasının Önemi", **78. Yılında Öğretim Birliği ve Yurt Dışında Eğitim Gören Türk Öğrenciler**, yay. haz. Ayşe Çakır İlhan, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara, 2002.

ANTEL, Sadrettin Celal, "Tanzimat Maarifi", **Tanzimat I** içinde, MEB Yay., İstanbul, 1999.

"Assumptionist Fathers", **Encyclopædia Britannica**, Vol.2, Encyclopædia Britannica Inc., William Benton, Chicago, 1969.

ATICI, Elif ve ERER, Sezer, “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi’nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, **Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**, C. 35, Sayı 2, 2009.

BARDE, Henry, “Il faut sauver nos écoles en Turquie”, **L’Homme Libre**, 20 Mars 1924.

_____, “Toutes les écoles françaises ont été fermées en Turquie”, **L’Homme Libre**, 9 Avril 1924.

BAŞARAN, Betül, “American schools and the development of Ottoman educational policies during the Hamidian period: A Reinterpretation”, **International Congress on Learning and Education in the Ottoman World** (1999: İstanbul), IRCICA, İstanbul, 2001, ss.185-205.

Benizade Hamdi, “Papaz Mektepleri, **Anadolu’da Yenigün**, 18 Nisan 1924.

BURROWS, Mathew, “ ‘Mission Civilisatrice’: French Cultural Policy in the Middle East, 1860-1914”, **The Historical Journal**, Vol. 29, No. 1, (March 1986), s.109-135.

BUZPINAR, Ş. Tufan, “Suriye ve Filistin’de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Usur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl)”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 10, 2003, s.107-120.

CHAUMEIX, André, “La Conférence de Lausanne”, **Revue de Paris**, année 29, Vol. 6, Novembre-Décembre 1922, s.664-672.

ÇAPA, Mesut, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İkinci Meşrutiyet Öncesi Amerikan Okulları”, **Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan**, ed. Cemil Öztürk-İlhami Fındıkçı, Pegem Akademi, Ankara, 2011, s.567-587.

ÇETİN, Atillâ, “Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 10-11, 1983.

_____, “II. Abdülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dâir Bir Rapor”, **Türk Kültürü**, C. 22, Sayı 253, 1984.

DAVISON, Roderic H., “Osmanlı Türkiyesi’nde Batılı Eğitim”, çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Bellekten**, Cilt 51, Sayı 200, Ağustos 1987, ss.1031-1044.

DEGUILHEM-SCHOEM, Randi, “Idées françaises et enseignement ottoman. L’école secondaire Maktab’Anbar à Damas”, **Revue du monde musulman et de la Méditerranée**, No. 52-53, 1989.

DE SALVE, “L’enseignement en Turquie: le lycée impérial de Galata-Seraï”, **Revue des deux mondes**, 3ème période, Vol. 5, (15 Octobre 1874), s.836-853.

DUBOIS, Louis, “Le mot du cardinal”, **La Croix**, 14 Mars 1924.

DUCRUET, Jean, “Congrégations religieuses et gouvernements français anticléricaux partenaires en Orient (1880-1910)”, **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006.

DUMONT, Paul, “A l’aube du rapprochement franco-turc: le colonel Mougin, premier représentant de la France auprès du gouvernement d’Ankara (1922-1925)”, **La Turquie et la France à l’époque d’Atatürk**, Association pour le développement des études turques, 1991, Paris, s.75-108.

DUTTON, Samuel T., “Education in the Turkish Empire”, **Reconstruction in Turkey. A Series of Reports Compiled for the American Committee of Armenian and Syrian Relief**, der. William H. Hall, y.y., New York, 1918.

DUVAL, (Général), “Le Traité de Lausanne”, **Le Figaro**, 11 Avril 1924.

“Ecnebi Mekteplerini Müdafaa Eden Türk Gazetesi”, **Sebilürreşad**, Cilt 24, Sayı 613, 21 Ağustos 1924.

ERHAN, Çağrı, “Ottoman Official Attitudes Towards American Missionaries”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, 30, 2000, s.191-212.

ETKER, Şeref, “Dr. Aimé Mouchet ve Tıbbiye’de Fransız Kültürel Egemenliği’nin Sonu”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 6, S. 2, 2005, s.35-70.

FELTON, L. Bruce, “Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler** içinde, ed. Marian Kent, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

FRÉVILLE, Ernest, “Une Pointe en Macédoine”, **La Nouvelle revue**, Année 28, Tome 45, Mart-Nisan 1907.

G. D., “La ratification du traité de Lausanne”, **L’Action française**, 13 Avril 1924.

GAUVIN, Auguste, “La Capitulation de la Turquie”, **Le Journal des débats**, 2 Novembre 1918.

_____, “Le Nationalisme turc”, **Le Journal des débats**, 7 Novembre 1922.

GENTIZON, Paul, “La réouverture des écoles françaises en Turquie”, **Le Temps**, 22 Octobre 1924.

GUIRAUD, Jean, “L’intolérance turque”, **La Croix**, 4 Mars 1924.

_____, “L’intolérance turque”, **La Croix**, 7 Mars 1924.

_____, “L’intolérance turque et le gouvernement français”, **La Croix**, 11 Mars 1924.

_____, “La ratification du traité de Lausanne”, **La Croix**, 21 Mars 1924.

HALEVA, Beki, “Les écoles de l’Alliance israélite universelle comme élément de propagation de la francophonie en Turquie”, **Francophonie en Turquie, dans les pays Balkaniques et de l’Europe Orientale** içinde, Actes du colloque international pluridisciplinaire, Université Hacettepe, mai 2004, Les Éditions Isis, Ankara, 2005.

“Informations Diverses – Turquie d’Asie”, **Les Missions Catholiques**, Tome 55, No. 2795, Janvier-Décembre 1923.

“Informations Diverses”, **Les Missions Catholiques**, Tome 55, No. 2803, Janvier-Décembre 1923.

İbrahim Memduh, “Lise ve Orta Mekteplerde Fransızca Tedrisatı”, **Muallimler Mecmuası**, Cilt 3, Sayı 26, Kanun-ı Evvel 1924, s.1058-1061.

İsmail Müştak, “Lozan Muahedesi ve Fransa”, **Tanin**, 7 Şubat 1924.

JACOB, Xavier, “L’Assomption en Turquie”, **L’Aventure missionnaire assomptionniste**, ed. Bernard Holzer (Collection “Recherches Assomption” no. 1), Actes du Colloque d’histoire du 150ème anniversaire de la congrégation des Augustins de l’Assomption, Lyon-Valpré, 22-26 novembre 2000.

JALABERT, Louis, “De la fermeture à la réouverture des écoles françaises de Turquie”, **Études**, 61e année, Tome 181, No. 23, 5 Décembre 1924, s.581-597.

JANIN, Raymond, “Les catholiques de rite byzantin”, **Échos d’Orient**, Vol. 17, No. 109, 1915, ss.497-526.

KOÇAK, Cemil, “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 2, İletişim Yay., İstanbul, 1985, ss.485-494.

KODAMAN, Bayram, “La présence culturelle et religieuse de la France en Anatolie Orientale de 1878 à 1914”, **L’Empire Ottoman, la République de Turquie et la France**, der. Hâmit Batu ve Jean-Louis Bacqué-Grammont, Les Éditions Isis, İstanbul, 1986.

LACOSTE, E., “Une page glorieuse”, **La Croix**, 17 Avril 1924.

LAGIER, Charles, “La Turquie et les traités”, **Œuvre des Écoles d’Orient**, No. 357, Février 1924, s.11-17.

LAMOUR, Philippe, “L’influence française en Turquie et les Frères des écoles chrétiennes”, **Revue politique et parlementaire**, Tome 117, 10 novembre 1923, s.216-233.

LANGLOIS, Claude, “L’offre scolaire des congrégations féminines françaises dans le bassin méditerranéen oriental (XIXe siècle-début XXe siècle)”, **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006, ss.207-224.

“Les écoles françaises d’Orient sont en péril”, **L’Europe nouvelle**, Année 7, No. 311, 2 Février 1924, ss.137-139.

LOBRY, F.-X., “M. Lobry, visiteur de la province, écrit de Constantinople, le 3 décembre 1918, à M. Verdier, Vicaire général”, **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol. 84, No. 1, 1919, ss.172-179.

LUISIER, Philippe, “Présence des Jésuites en Turquie au XIXe et au XXe siècle”, **Mélanges de l’Ecole française de Rome. Moyen-Age**, C. 110, No. 2, 1998.

MARTIN, Paul-Gabriel, “Le sort des écoles françaises en Turquie”, **Le Radical**, 13 Avril 1924.

Mehmed Asım, “Fransa ile Sulhumuz”, **Vakit**, 24 Kanun-ı Evvel 1923.

_____, “Lozan Muahedesi ve Fransa”, **Vakit**, 11 Kanun-ı Sani 1924.

_____, “Papaz Mekteplerinin Seddi”, **Vakit**, 9 Nisan 1924.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, No. 3, 1993.

MESTRE, Achille, “L’Étranger en Turquie d’après le Traité de Lausanne”, **Revue politique et parlementaire**, Tome 116, 10 août 1923, ss.179-206.

MILET, Paul, “Nos écoles d’Orient victimes des lois laïques”, **La Croix**, 25 Avril 1924.

MYLÈS, Henri, “Une visite au Lycée Impérial de Galata-Seraï”, **Revue des sciences politiques**, Année 36, Tome 44, 1921, ss.126-130.

Necmeddin Sadık, “Fransa ve Biz”, **Akşam**, 25 Kanun-ı Evvel 1923.

_____, “Papaz Mektepleri”, **Akşam**, 9 Nisan 1924.

_____, “Vur Abalıya!..”, **Akşam**, 18 Nisan 1924.

OLIVIER, Frédérique, “ “L’Écho de Paris” et les étrangers (1921-1931), un quotidien conservateur face au développement de l’immigration”, **Revue Européenne des Migrations Internationales**, Vol. 10, No. 2, 1994, ss.187-200.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları”, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, 2.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, ss.61-69.

ÖKÇÜN, Gündüz, “Yabancıların Türkiye’de Okutma Hürriyeti”, **AÜSBF Dergisi**, C. XIV, No. 2-3, Temmuz 1959, ss.140-166.

PAGÈS, L. A., “La France en péril chez les nouveaux ‘Jeunes Turcs’”, **L’Ouest-Éclair**, 5 Mars 1924.

PÉRIER-MUZET, Jean-Paul, “Un historique de la mission d’Orient”, **La Mission d’Orient de l’Assomption**, yay. haz. André Brombart, Collection “Cahiers du Bicentenaire d’Alzon 2010” no. 6, 2008.

PERNOT, Maurice, “Nos écoles en Turquie”, **Journal des débats**, 16 Avril 1924.

PERTINAX, “Devons-nous ratifier le Traité de Lausanne?”, **L’Écho de Paris**, 4 Janvier 1924.

POLAT, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **Bellekten**, C. LII, S.203, Ağustos 1988, ss.627-652.

PRUDHOMME, Claude, “Missions catholiques et rivalités culturelles en Méditerranée orientale (1870-1914)”, **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006 ss.33-54.

RIONDEL, Henri, “La guerre et le catholicisme en Turquie”, **Études**, 56 année, Tome 161, 20 Octobre 1919, s.172-190.

SAUERWEIN, Jules, “La Conférence de Lausanne est ajournée au 20 novembre”, **Le Matin**, 13 Novembre 1922.

SHORROCK, William I., “The French Presence in Syria and Lebanon before the First World War, 1900-1914”, **Historian**, Vol. 34, Issue 2, (Féb.1972), s.293-303.

SYLVÈRE, Paul, “Les écoles françaises en Turquie”, **Le Correspondant**, 97ème année, No. 1517, 10 Décembre 1925, ss.641-655.

ŞANLI, Cemal, “Türkiye’de Yabancı Dinî, İlmî, Hayrî Kurumların Hukukî Durumu ve Gayrimenkul İktisapları”, **Prof. Dr. Hıfzı Timur’un Anısına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul, 1979, ss.839-877.

“Ulusal Blok”, **AnaBritannica**, C.21, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1990.

ÜNDER, Hasan, “Birinci Heyeti İlmîye’de Tevhid-i Tedrisat Tartışması”, **Tarih ve Toplum**, Cilt 31, Sayı 186, Haziran 1999, s.349-354.

VALENTI, Catherine, “Vitrines scientifiques et vecteurs culturels: écoles et instituts français en Méditerranée (XIXe-XXe siècles)”, **Une France en Méditerranée: Ecoles, langue et culture françaises, XIXe-XXe siècles**, ed. Patrick Cabanel, Créaphis, Paris, 2006, ss.391-404.

VAUCHER, Robert, “Les Français d’Anatolie sont l’objet de vexations de la part des extrémistes turcs”, **Le Petit Parisien**, 9 Novembre 1922.

YAVUZ, Bige, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, C. VIII, Sayı 23, (Mart 1992), ss.273-307.

YAVUZ, Bige, “Fransız Arşiv Belgelerine Göre Mudanya Konferansı'nın Toplanmasında Fransa'nın Katkısı”, **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Bursa, 1993, s.111-126.

_____, “Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C. 8, Sayı 15, Mayıs 1995, ss.305-342.

_____, “Fransız Gözüyle Atatürk Devrimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, **Bellekten**, C. LX, Sayı 228, Ağustos 1996, ss.443-464.

YORULMAZ, Şerife, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ruhsatsız Okullaşma: 19. Yüzyılda Açılan Gayrimüslim ve Yabancı Okullar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu Batı**, C. 13, No. 54, (Ağustos, Eylül, Ekim 2010).

Yunus Nadi, “Fransa ve Muahede”, **Anadolu'da Yenigün**, 5 Şubat 1924.

_____, “Mektep Derdi”, **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1924.

ZEIDU, Bernadetta, “Les Oblates de l'Assomption en Orient”, **La Mission d'Orient de l'Assomption**, yay. haz. André Brombart, (Collection “Cahiers du Bicentenaire d'Alzon 2010” no.6), 2008.

ZÜRCHER, Erik Jan, “Osmanlı İmparatorluğu ve Mondros Mütarekesi”, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, çev. Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005.

TEZLER

BISKUPSKI, Ludwig, **L'Expansion et la propagation de la culture et de l'influence françaises en Turquie par les établissements scolaires français dans ce pays depuis la prise d'Istanbul jusqu'à nos jours**, yayımlanmamış doktora tezi, Université de Paris, Paris, 1953.

SÜRELİ YAYINLAR

A. Gazeteler

1. Türkçe gazeteler

Akşam

Anadolu'da Yenigün

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Milliyet

Müstakil

Tanin

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Vatan

2. Fransızca gazeteler

L'Action française

L'Écho de Paris

L'Homme Libre

L'Intransigeant

L'Ouest-Éclair

La Croix

La Lanterne

La Presse

Le Figaro

Le Gaulois

Le Journal des débats

Le Matin

Le Petit Journal

Le Petit Parisien

Le Radical

Le Temps

B. Dergiler

1. Türkçe dergiler

Muallimler Mecmuası

Sebilürreşad

2. Fransızca dergiler

Annales de la Congrégation de la Mission

Études

L'Europe Nouvelle

Le Correspondant

Les Missions Catholiques

Œuvre des Écoles d'Orient

Revue des deux mondes

Revue politique et parlementaire

INTERNET KAYNAKLARI

BOCQUET, Jérôme, “Comment rester musulman dans un établissement étranger?”, **Cahiers de la Méditerranée** [çevrimiçi], 75, 2007, eklenme tarihi 21 Temmuz 2008, URL : <http://cdlm.revues.org/index3553.html> adresinden 12.5.2012 tarihinde edinilmiştir.

DUMONT, Paul, “La présence culturelle française dans l'Empire ottoman à l'âge de la compétition coloniale en Europe (1870-1914)”, **Frankofon Türk Şairlere Saygı**

Kolokyumu Hacettepe Üniversitesi, (Ankara, 12-13 Ekim 2006), s.11.
http://turcologie.u-strasbg.fr/dets/images/travaux/présence_culturelle_française.pdf
adresinden 12.5.2012 tarihinde edinilmiştir.

GEORGELIN, Hervé, **La fin du Smyrne: Du cosmopolitisme aux nationalismes**.
New edition [çevrimiçi]. Paris: CNRS Éditions, 2005 (generated 15 July 2014).
Available on the Internet: <<http://books.openedition.org/editions-cnrs/2498>>.

“Journal de guerre. –Providence de Smyrne”, **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol.84, 1919. <http://via.library.depaul.edu/Annales/84>.

“Les artisans de l’unité - Franciscaines missionnaires de Notre Dame”, 26 Nisan 2014 tarihinde <http://www.fmnd-international.org/rubriques/haut/qui-sommes-nous/les-artisans-de-lunite> adresinden erişildi.

LOBRY, F.-X., “Province de Constantinople- Mission de S. Ém. Le Cardinal Dubois en Orient Journal de M. Lobry”, **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol. 86, (1921), s.661. <http://via.library.depaul.edu/Annales/86>.

MICHEL, Frère Ange, “Presentation du Secteur de Turquie”, 29 Temmuz 2014 tarihinde <www.lasalle-po.org> adresinden erişildi.

POUSSOU, Antoine, “Lettre de M. Poussou, supérieur de la mission des Lazaristes, à M. Etienne, procureur général de la congrégation des Lazaristes”, **Annales de la Congrégation de la Mission**, Vol. 1, 1834, s.92.
<http://via.library.depaul.edu/Annales/1>.

“Souvenirs”, 25 Ağustos 2014 tarihinde http://www.leonardmelki.org/web/?page_id=201 adresinden erişildi.

THOBIE, Jacques, “L’importance des écoles dans la diffusion du français dans l’Empire ottoman au début du XXe siècle”, **Documents pour l’histoire du français langue étrangère ou seconde** [çevrimiçi], 38/39 (2007), mis en ligne le 16 décembre 2010. URL : <http://dhfiles.revues.org/140>.

VERDEIL, Chantal, “Travailler à la renaissance de l’Orient chrétien. Les missions latines en Syrie (1830-1945)”, **Proche-Orient Chrétien**, 51 (3-4), 2001, ss.267-316, 15 Nisan 2010 tarihinde <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00311418/en/> adresinden erişilmiştir.

_____, “Un établissement catholique dans la société pluriconfessionnelle de la fin de l’Empire ottoman”, **Cahiers de la Méditerranée**, vol. 75, 2007, [çevrimiçi], eklenme tarihi 21 Temmuz 2008, URL : <http://cdlm.revues.org/document3373.html>. adresinden 24 Ağustos 2008 tarihinde erişilmiştir.

EKLER

- I a-b-c-d-e-f 18 Aralık 1913 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması (**MAEN**, Fonds İstanbul, Série B, Carton 303)
- II a-b-c-d-e-f-
g-h-j-k-l-m-n-
ö-p-r-s-t 18 Aralık 1913 tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşması'na ekli listede yer alan Fransız din, öğretim sağlık ve hayır kurumları (Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye sınırları içinde kalan kurumların listesi konmuştur) (**MAEN**, Fonds İstanbul, Série B, Carton 303)
- III a-b-c İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'nin Başbakan ve Dışişleri Bakanı Poincaré'ye gönderdiği Türkiye'deki Fransız eğitim kurumlarına uygulanacak hukuki rejim hakkında 9 Kasım 1922 tarihli mektup (**MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361)
- IV a-b-c-d-e Türkiye'deki Lazariste misyonları başrahibi Lobry'nin Türkiye'deki tüm Fransız dinî toplulukları adına kaleme aldığı ve Ankara Hükümeti'nin çıkardığı kararnamelerin uygulamaya konması durumunda tüm Fransız misyonları başrahiplerinin Türkiye'yi terketmeye kararlı olduklarını bildiren 19 Kasım 1922 tarihli notu (**MAEP**, Série E Levant, 1918-1929, Turquie, Vol. 123)
- V “Mülkümüzdeki Ecnebi Mektepler” başlığını taşıyan makale (**Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i Sani 1922)
- VI a-b Saint Benoît Koleji Müdürü Jean Levecque'in kolejde verilen Türkçe dersler hakkında İstanbul Maarif Müdürü'ne yazdığı 25 Nisan 1923 tarihli mektup (**BCA**, 180.09/28.149)
- VII Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı'na gönderdiği 8978/19766 sayılı 27 Eylül 1923 tarihli yazısı. (**BOA**, HR. İM., 48/124)
- VIII a-b-c “Lozan Antlaşması'nı Onaylayınız!” başlığıyla Le Temps gazetesinde yayımlanan başmakale (“Ratifiez le traité de Lausanne!”, **Le Temps**, 5 Ocak 1924)

- IX Maarif Vekâleti'nin 3370/758 sayılı ve 7 Şubat 1924 tarihli genelgesi
(**BCA**, 180.09/24.130)
- X Mehmed Asım'ın, "Papaz Mekteplerinin Seddi" başlıklı makalesi
Vakit, 9 Nisan 1924.
- XI 12 Nisan 1924 tarihli Karagöz gazetesi (**MAEN**, Fonds İzmir,
Consulat Général (1922-1978), Carton 76)
- XII Fransız okullarının kapatılması üzerine İstanbul'daki Fransız
Hükümeti Temsilcisi Jessé-Curély'nin Hariciye Vekâleti Temsilcisi
Adnan Bey'e gönderdiği 13 Nisan 1924 tarihli protesto notası
(**BOA**, HR. İM., 102/48)
- XIII a-b-c Maurice Pernot'nun Le Journal des débats gazetesinde yayımlanan
"Türkiye'deki Okullarımız" başlıklı makalesi (Maurice Pernot,
"Nos écoles en Turquie", **Le Journal des débats**, 16 Nisan 1924)
- XIV a-b-c "İki Zihniyet", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Nisan 1924
- XV a-b-c-d .. Paul Milet'nin La Croix gazetesinde yayımlanan "Doğu'daki
Okullarımız Laik Yasaların Kurbanı" başlıklı makalesi (Paul Milet,
"Nos écoles d'Orient victimes des lois laïques", **La Croix**, 25 Nisan
1924)
- XVI a-b Fransa'nın Vatikan Büyükelçisi Doulcet'nin Fransız Adalet Bakanı
René Renoult'ya gönderdiği, Bükreş'teki Papalık Büyükelçisi Mgr.
Dolci'nin İstanbul'da okullar sorununu çözme misyonuyla
görevlendirilmesi hakkında 14 Ağustos 1924 tarihli mektup
(**MAEN**, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361)
- XVII a-b-c-d Lozan Barış Antlaşması'nın Fransız Parlamentosu tarafından
onaylanması sonrasında Miralay Mouglin'in Fransa Dışişleri Bakanı
tarafından Ankara'da yarı resmî ve kısa süreli özel bir misyonla
görevlendirilmesine dair 30 Ağustos 1924 tarihli mektup. (**CAOM**,
11 APOM, Carton 38)

- XVIII Ankara'ya gelen Katolik okulları heyetinin haçların kaldırılmasına riayet edeceklerine dair Maarif Vekili Vasıf Bey'e sundukları yazılı taahhütname. (CAOM, 11 APOM, Carton 39)
- XIX a-b St. Benoît Koleji Müdürü Jean Levecque'in Fransız din adamlarının Türk makamlarının tutumundan dolayı okullarının geleceği hakkında duydukları kaygıları General Mougin'le paylaştığı 3 Mart 1925 tarihli mektubu (CAOM, 11 APOM, Cote 39)

SON EXCELLENCE MONSIEUR MAURICE BOMPARD,
Ambassadeur de la République française et SON ALTESSE le
PRINCE SAID HALIM PACHA, Grand Vizir et Ministre des Affaires
Etrangères de l'Empire Ottoman, agissant au nom de leurs
Gouvernements respectifs, sont convenus de ce qui suit :

ARTICLE I.

Les Firmans réglementaires seront délivrés d'office
et sans frais aux Etablissements sous Protectorat français,
tant scolaires qu'hospitaliers, de Bienfaisance ou de Culte,
portés sur la liste ci-jointe.

En vue de cette opération, l'Ambassade communiquera
au Gouvernement impérial les plans, titres de propriété et
données d'usage, relatifs à ces Etablissements.

Pour ceux d'entre eux qui ne seraient pas en mesure
de produire présentement ces documents, soit parce qu'ils ne
les détiennent pas, soit parce qu'ils sont encore en location,
l'Ambassade se réserve de demander les Firmans en question,
au fur et à mesure que ces Etablissements auront régularisé
leur situation.

A partir de la date de la remise du Firman à l'Am-
bassade, les institutions devront, dans un délai de 6 mois,
faire les démarches nécessaires auprès des Autorités locales
compétentes, en vue de la rectification d'office et sans frais
de leurs titres de propriété au nom de leurs Etablissements.

.../...

Elles jouiront, sans attendre l'accomplissement de ces formalités, des privilèges fiscaux, douaniers et municipaux qui dérivent du fait de leur reconnaissance, étant bien entendu que les immeubles en location restent assujettis aux impôts tant qu'ils ne sont pas devenus la propriété de ces institutions.

Pour ce qui est de l'exemption de l'impôt foncier, elle s'appliquera non seulement à la bâtisse principale mais aussi aux attenances et dépendances nécessaires à leur fonctionnement, telles que communs, cours jardins et enclos contigus, à l'exclusion de toutes propriétés de rapport bâties et non bâties, lesquelles devront être cependant inscrites au nom des Etablissements dont elles dépendent. Ces institutions ne seront donc tenues de payer, en fait de taxes, que le moukataa ou idjaré-i-Zémin, qui ne commencera à courir que de la date de la rectification des titres et cela sans rappel d'arriérés d'impôts d'aucune sorte, sous la réserve faite au paragraphe précédent en ce qui concerne les immeubles en location et les propriétés de rapport mentionnés ci-dessus.

En principe, et conformément à tous les précédents établis, la redevance annuelle fixe en question ne pouvant être imposée que sur un terrain sur lequel on a bâti ou on projette de bâtir, ne saurait être basée, comme d'ailleurs l'indique le sens propre de cette expression, que sur la valeur du sol, la construction restant serf mulk.

Il va sans dire que les propriétés serf
mulk seront dispensées de toute redevance analogue.

Le Gouvernement impérial répondra dans un
délai maximum de 6 mois aux demandes d'autorisation pré-
sentées par l'Ambassade en vue de réparer, de modifier
ou d'agrandir les constructions des Etablissements placés
sous protectorat français, en vue de les étendre ou de
transférer leur siège avec ou sans extension, ou encore
en vue d'édifier de nouvelles constructions ou d'ouvrir
de nouveaux Etablissements, lesquels ne pourront être créés
dans les quartiers habités exclusivement par des musulmans.
Passé ce délai, l'autorisation avec les immunités, privi-
lèges et franchises qu'elle comporte, sera considérée
comme acquise. En cas d'opposition motivée, formulée par
écrit dans le délai ci-dessus par la Sublime Porte, le
Ministère impérial des Affaires Etrangères et l'Ambassade
de la République examineront de concert les objections
faites, à l'effet d'y remédier. L'autorisation ne pourra
par conséquent être subordonnée à la renonciation à quel-
qu'un des privilèges, immunités ou franchises ci-dessus
mentionnés; toutefois en ce qui concerne les Ecoles et
Hôpitaux ne figurant pas sur la liste ci-jointe et dont la
création sera demandée après la conclusion du présent ac-
cord, ils ne seront appelés à bénéficier des privilèges
fiscaux qu'à condition de fournir une proportion de 25 %
au moins d'hospitalisés et d'élèves admis gratuitement.

.../...

De même le Gouvernement impérial ne pourra opposer l'engagement qui aura été pris au moment de l'achat du terrain ou de l'immeuble de ne pas les affecter au culte, à l'instruction ou à la bienfaisance et un pareil engagement ne sera, en aucun cas, exigé à l'avenir des Français qui se rendront acquéreurs de terrains ou d'immeubles, étant bien entendu d'ailleurs que des Etablissements Français du genre de ceux visés ne pourront être ouverts sans autorisation à peine de fermeture.

Les institutions scolaires françaises existantes ou à créer seront assimilées aux Ecoles de l'Etat en ce qui concerne les dispositions relatives au service militaire des professeurs et des élèves. Elles le seront également si elles en font la demande en ce qui concerne la valeur des diplômes en tant que donnant accès aux diverses écoles impériales de tous les degrés mais alors le Gouvernement ottoman pourra exercer, avec l'assistance consulaire, un contrôle qui se limitera aux programmes et aux examens, sur celles de ces écoles qui réclameront cette dernière assimilation.

ARTICLE II

Jusqu'à ce qu'un nouvel accord intervienne à ce sujet entre les Gouvernements ottoman et français, les autorités consulaires françaises pourront seules exécuter à l'égard des ressortissants français des mandats de justice régulièrement décernés contre eux par l'Autorité ottomane

.../...

- 5 -

compétente. Toutefois, les Autorités ottomanes auront la faculté de procéder elles-mêmes à l'arrestation d'un ressortissant français dans le cas de flagrant délit et dans ceux prévus au Protocole annexé à la loi du 7 sepher 1284, aux dispositions duquel il n'est en rien dérogé par les présentes, mais à la charge de le remettre à l'autorité consulaire la plus proche dans un aussi bref délai que possible et au plus tard dans les vingt quatre heures alors qu'il aurait à être déféré ensuite à une juridiction ottomane, fût-elle d'exception. Dans le cas où l'arrestation aurait été effectuée dans une localité dépourvue de poste consulaire, ce délai sera augmenté du temps matériellement nécessaire au transport du ressortissant français arrêté jusqu'au poste consulaire le plus proche.

Les ressortissants français prévenus ou inculpés et incarcérés dans les prisons consulaires, seront tenus à la disposition des juges et tribunaux ottomans compétents devant lesquels ils comparaitront avec l'assistance consulaire chaque fois que le consul en aura été par eux requis.

Lorsqu'à la suite d'une instruction et d'un jugement rendu dans les formes légales, un ressortissant français aura été condamné à l'emprisonnement par un tribunal ottoman et que cette condamnation aura acquis force de chose jugée, il sera transféré, par les soins de l'autorité consulaire, dans la prison ottomane du lieu pour y subir sa peine, à condition, toutefois, aussi longtemps

que les Etablissements pénitenciers de l'Empire n'aurent pas été transformés suivant les exigences modernes, que cette prison ait été préalablement agréée à cet effet par le Consul de France de la circonscription ou, à défaut de prison agréée, dans un local distinct aménagé pour son emprisonnement et spécialement agréé pour cet objet par le Consul de France de la circonscription, étant entendu que dans les deux cas ledit consul ou son délégué aura faculté de le visiter et de s'entretenir avec lui sans témoin, chaque fois qu'il le jugera bon, S'il n'y a pas dans le lieu où la condamnation a été prononcée de prison ottomane agréée et s'il ne peut y être aménagé de local distinct, le ressortissant français condamné sera conduit, à la requête de l'Autorité ottomane, au siège du poste consulaire de la circonscription pour y être transféré dans la prison ottomane, agréée ou emprisonné dans un local distinct comme il est dit plus haut où il subira sa peine dans les conditions prévues ci-dessus.

ARTICLE III.-

Les Tunisiens et les Marocains bénéficieront en Turquie en tant que protégés Français, des mêmes privilèges et immunités que les Algériens, et les règles suivies en toutes matières à l'égard de ces derniers, en accord avec l'Ambassade de France, leur seront également applicables.

ARTICLE IV.-

Le présent agrément produira ses effets après avoir obtenu la sanction impériale./.

Fait en double à Constantinople, le dix huit décembre mil neuf cent treize.

S.
Saïd Halim.

S.
M. Bompard.

VILAYET d'A D A N A	

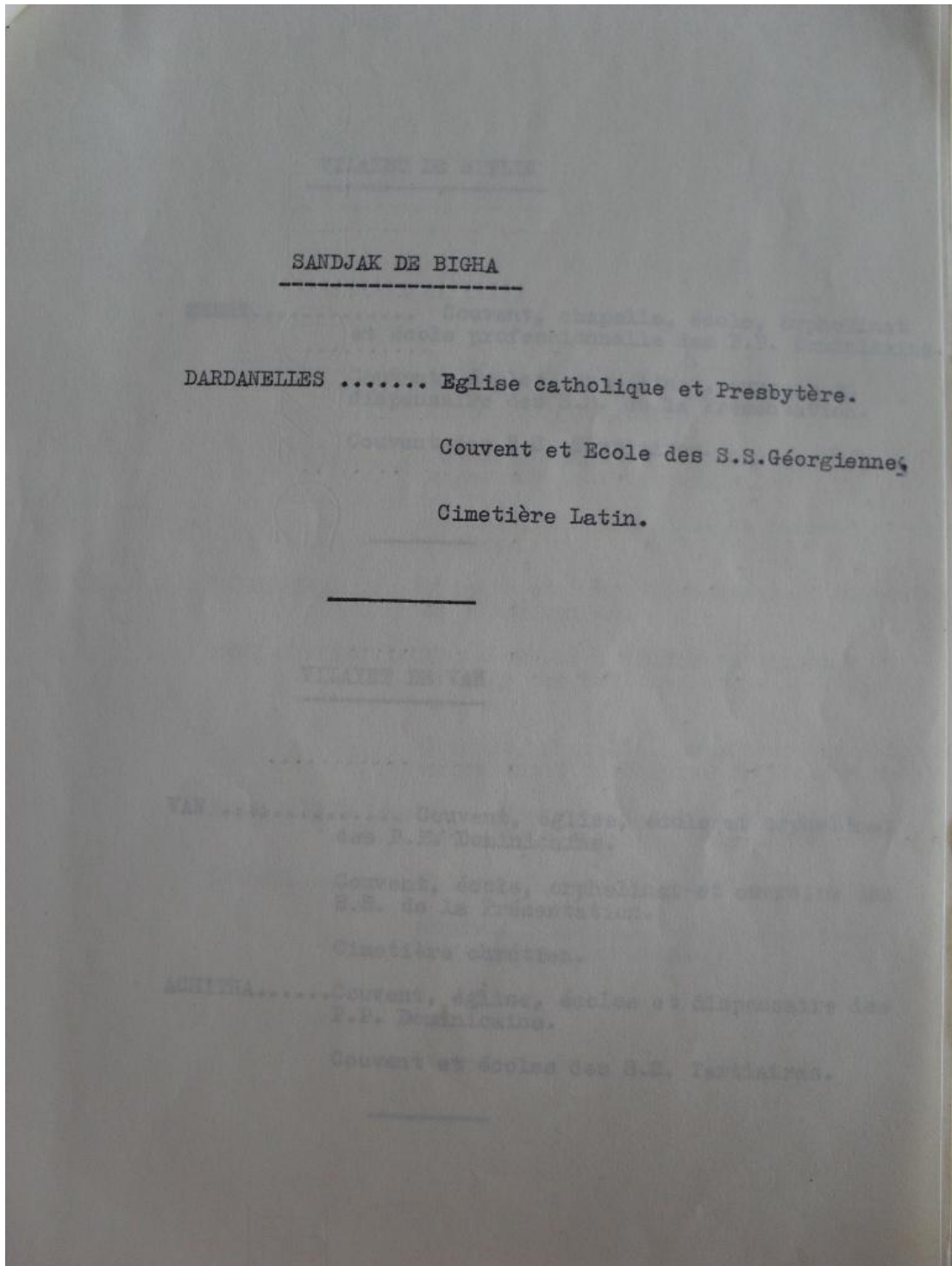
ADANA	Couvent, église, collège et école gratuite des P.P. Jésuites. Couvent, chapelle, pensionnat, école, dispensaire et Hôpital des S.S. de St Joseph de Lyon. Cimetière catholique.
AKBES	Couvent, église, écoles de garçons et de filles Dispensaire des Lazaristes.
BANIA	Couvent, écoles de garçons et de filles des Lazaristes.
TAYAC	Couvent, chapelle et écoles de garçons et de filles des Lazaristes.
DEURT-YOL.....	Couvent, chapelle et écoles de garçons et de filles des Lazaristes.
CHEIKHLE.....	Couvent, chapelle, dispensaire, Etablissement et Ecole agricoles, écoles de garçons et de filles des P.P. Trappistes.
MERSINE	Couvent, église et école des P.P. Capucins. Cimetière catholique. Couvent, chapelle, école et dispensaire des S.S. de St Joseph de l'Apparition.
KARS BAZAR.....	Couvent, église, hospice et écoles de garçons et de filles des P.P. Franciscaïns.
TARSOUS	Couvent , église et école des P.P. Capucins. Couvent, chapelle, école et dispensaire des S.S. de la Sainte Famille.
HASSAN BEYLI....	Couvent, chapelle, hospice et écoles de garçons et de filles des P.P. Franciscaïns .

VILAYET d'ANDRINOPIE

- ANDRINOPIE
et c
KARAGATH Eglise, couvent, chapelle et collèges des
Résurrectionnistes.
- Hôpital, couvents, chapelles, dispensaires, pensionnat et écoles des S.S. Oblates de l'Assomption.
- Eglise, couvent, chapelle, séminaire et collège des P.P. Augustins de l'Assomption.
- GALLIPOLI Eglise, couvent, chapelle et collège
des P.P. Augustins de l'Assomption.
- Couvent, chapelle, pensionnat et Dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.
- Cimetière français.
- MOSTRATLI Couvent, église, école gratuite et dépendances des P.P. Augustins de l'Assomption.
- Couvent, chapelle, école gratuite et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.

VILAYET d' A N G O R A

- ANGORA Couvent, chapelle, collège et école gratuite des F.F. des Ecoles Chrétiennes. Ecole Française Laïque des Filles
- CESAREE.....Couvent, église, collège, école normale et école gratuite des P.P.Jésuites.
Couvent, chapelle, pensionnat, école normale, école gratuite, ouvroir, asile et dispensaire des S.S. de St Joseph de Lyon.
- MONDJOUGOUN.....Couvent, église, école de garçons et de filles des P.P. Jésuites.
Cimetière catholique.
- TOHAT.....Couvent, église, écoles de garçons et de filles des P.P. Jésuites.
- SEGHER-OUYOUJGHOU... Couvent, chapelle et école des P.P. Jésuites.

VILAYET DE BITLIS

SEERT..... Couvent, chapelle, école, orphelinat
et école professionnelle des P.P. Dominicains.

Couvent, écoles, orphelinat, ouvroir et
dispensaire des S.S. de la Présentation.

Couvent des S.S. Tertiaires.

VILAYET DE VAN

VAN .;+;..... Couvent, église, école et orphelinat
des P.P. Dominicains.

Couvent, école, orphelinat et ouvroirs des
S.S. de la Présentation.

Cimetière chrétien.

ACHITHA..... Couvent, église, écoles et dispensaire des
P.P. Dominicains.

Couvent et écoles des S.S. Tertiaires.

VILAYET DE BROUSSE

- BROUSSE Couvent, chapelle, dispensaire, ouvroir, Pensionnat, orphelinat et hôpital des Filles de la Charité.
- Couvent, chapelle et collège des P.P. Augustins de l'Assomption.
- Ecoles Laïques Françaises de garçons et de filles.
- BILEDJIK..... Chapelle et Presbytère des P.P. Augustins de l'Assomption.
- ESKI-CHEHIR(VILLE)... Couvent , église paroissiale et collège des P.P. Augustins de l'Assomption.
- Couvent, chapelle, pensionnat et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.
- ESKI CHEHIR (gare)... Couvent, chapelle et écoles des S.S. Oblates de l'Assomption.
- OUCHAK..... Eglise et Mission catholique.
- Couvent , chapelle et école des F.F. des Ecoles chrétiennes.
-

VILAYET DE CASTAMOUNI

- ZONGOULDAK Couvent et église des P.P. Augustins de l'Assomption .
Cimetière catholique .
Couvent et école des F.F. des Ecoles Chrétiennes.
Couvent et école des S.S. de St Joseph de Lyon.
Chapelle latine de Guelik.
- SINOPE..... Couvent et église des P.P. Capucins .
Cimetière français.
- INEBOLIChapelle et Résidence des P.P. Capucins .

CONSTANTINOPLÉ

- PANCALDI..... Archevêché, presbytère et cathédrale du St-Esprit.
 Couvent, chapelle, pensionnat ,orphelinat et
 Ouvroir des Dames de Sion.
 Couvent et école gratuite des F.F. des Ecoles
 Chrétiennes.
 Hospice, couvent, chapelle, asile et dispensaire
 de la Société Artisans (Protection alternative
 des six puissances catholiques).
- CHICHLI.....Hôpital de la Paix, couvent, école gratuite pro-
 fessionnelle de garçons, crèche, orphelinat,
 école de filles, ouvroir et dispensaire des Fil-
 les de la Charité.
 Ecole Laïque Française de jeunes filles .
- FERIKEUY.....Couvent, chapelle, noviciat et école de l'Immacu-
 lée Conception des P.P. Géorgiennes .
 Couvent, église paroissiale, séminaire , impri-
 merie et école des P.P. Géorgiens.
 Couvent, chapelle et hospice des Petites Soeurs
 des Pauvres.
 Couvent et collège St Jean Chrysostome des F.F.
 des Ecoles Chrétiennes .
 Chapelle et Couvent des Carmélites.
 Cimetière Latin et Chapelle .
 Sanatorium , chapelle et dépendances des Dames de
 Sion.
- PERAHôpital français du Taxim , couvent et chapelle
 des filles de la Charité .
 Couvent, école , ouvroir et Bonne Garde des
 Filles de la Charité (rue de Brousse).
 Couvent, chapelle et collège St Pulchérie des
 Lazaristes.

PERA.....	Lycée Français de Garçons . Lycée Français de Jeunes Filles .
.....	Couvent et Ecole St Jean Baptiste des P.P. des Ecoles Chrétiennes (Taxim).
.....	Couvent et Collège St Michel des P.P. des Ecoles Chrétiennes .
.....	Couvent, chapelle, collège et Séminaire de St Louis des P.P. Capucins .
.....	Couvent et Chapelle de Terre Sainte des P.P. Francis- cains .
.....	Couvent, noviciat, pensionnat et école Sainte Elisa- beth des S.S. Franciscaines missionnaires du Sacré- Coeur .
.....	Couvent, chapelle, hospice et orphelinat des S.S. Franciscaines (garde-malades).
.....	Couvent St Joseph , pensionnat, orphelinat, école gratuite, ouvroir, bonne-garde des Filles de la Charité à Tchokour-Bostan .
.....	Couvent , chapelle et école St Joseph des P.P. Géorgiens à Papas-Keupru.
.....	Couvent et chapelle des P.P. Jésuites rue Agha Hamam.
.....	Union Française rue Cabristan .
.....	Société Française de Bienfaisance.
.....	Ecole Laïque Française de jeunes filles rue Hamal Bachi.
AINALY- TCHECHME..	Hôpital Gérémia, couvent, école et dispensaire des Lazaristes .
.....	Couvent et école des S.S. Franciscaines missionnaires du Sacré-Coeur.
GALATA.....	Couvent, procure, école primaire, école de commerce et d'industrie des F.P. des écoles chrétiennes.
.....	Couvent, église et collège St Benoit des Lazaristes.
.....	ECole Technique d'Ingénieurs.

GALATA.....	Couvent de la Providence, Chapelle, Ecole gratuite, Orphelinat, ouvroir, Bonne-Garde et Dispensaire des Filles de la Charité .
SIRKEDJI.....	Chapelle et Presbytère des P.P. Augustins de l'Assomption.
KOUM KAPOU.....	Couvent, église, séminaire et collège des P.P. Augustins de l'Assomption. Couvent, pensionnat, école et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.
MAKRI KEUY.....	Couvent, chapelle et école des F.F. Maristes .
SAN STEFANO.....	Couvent, église, collège et école des P.P. Capucins. Cimetière latin. Couvent, chapelle et école des F.F. Maristes . Couvent, pensionnat et école des S.S. Franciscaines Missionnaires du Sacré-Coeur.
GALATARIA	Chapelle des P.P. Capucins .
BEBEK.....	Couvent , église et école des Lazaristes . Couvent, Pensionnat, école et dispensaire des Filles de la Charité . Couvent, chapelle, orphelinat, crèche et ouvroir des Filles de la Charité .
ORTAKEUY	Ecole Française Laïque de Jeunes Filles .
SCUTARI	Couvent, chapelle et école de l'Immaculée Conception. Couvent, chapelle, pensionnat des F.F. Maristes, école, ouvroir et dispensaire des Filles de la Charité Eglise et presbytère latins . Cimetière latin.
KUTCHUK TCHAMLIDJA...	Couvent et école d'agriculture des F.F. des Ecoles Chrétiennes .
Haidar Pacha.....	Couvent des P.P. Augustins de l'Assomption. Couvent, chapelle, pensionnat, école et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption. Couvent et collège des F.F. des écoles chrétiennes.

- KADIKBUY Eglise de Chalcedoine, couvent, séminaire, Institut des hautes études orientales et école gratuite des P.P. Augustins de l'Assomption.
 Couvent , chapelle, pensionnat, école et orphelinat des Dames de Sion.
 Couvent des P.P. capucins .
 Couvent, chapelle et école de l'Immaculée Conception de Lourdes, Soeurs Françaises.
 Lycée Français de Garçons .
 Cimetière latin .
 Couvent, chapelle, collège St Joseph , Ecole Supérieure du Commerce et d'Industrie et Ecole gratuite des F.F. des Ecoles Chrétiennes .
- FENER BAGTCHE.... Couvent, église et séminaire des P.P. Augustins de l'Assomption.
 Couvent, chapelle , école et Dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.
- PRINKIPO..... Couvent, église et école des P.P. Franciscains .
 Couvent, pensionnat et école St Antoine des S.S. Franciscaines Missionnaires du Sacré-Coeur .
 Cimetière latin.
- PENDIK Chapelle et presbytère des P.P. Augustins de l'Assomption .
- ISMIDT Couvent, église et collège des P.P. Augustins de l'Assomption.
 Couvent, pensionnat et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.
- ADA BAZAR..... Ecole de l'Alliance Française .

VILAYET DE DIARBÉKIR

DIARBÉKIR Couvent, église et école des P.P. Capucins
Couvent et écoles des S.S. Franciscaines

✕ MARDIN Couvent, églises et école des P.P.
Capucins .
Couvent, chapelle, école et asile des S.S.
Franciscaines.

DJEZIREH.....Couvent, chapelle et école des P.P. Domi-
nicains; couvent et école des S.S. de la
Présentation.

VILAYET DE ANA

VILAYET d'ERZEROUM

ERZEROUM Couvent, église et Ecole des P.P.
Capucins .

Couvent et Ecole des S.S. de l'Immaculée
Conception.

VILAYET DE KONIA

KONIA..... Couvent, église et collège des P.P. Augustins de l'Assomption.

KALATIA..... Couvent, pensionnat et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.

NEW CHEIR Couvent, chapelle et collège des P.P. Augustins de l'Assomption.

NEZEL..... Collège et orphelinat des

Couvent, école et orphelinat des S.S. Francis-
caines.

SINITCHAS..... Couvent, chapelle et école des P.P. Capucins

YILMAZ Couvent, chapelle et école des P.P. Capucins

YUNUSKALE Couvent, chapelle et école des P.P. Capucins

VILAYET DE MAMOURET-UL-AZIZ

- KHARPOUT Couvent, église et écoles des P .P.Capucins .
 Couvent et école des S.S. Franciscaines .
- MALATIA..... Couvent, chapelle, école et orphelinat des P.P.
 Capucins .
 Couvent, école et orphelinat des S.S. Francis-
 caines .
- MERZEH.....Couvent, église, collège et orphelinat des
 P.P. Capucins .
 Couvent, école et orphelinat des S.S. Francis-
 caines .
- BISMITCHAN.....Couvent, chapelle et école des P.P. Capucins .
- KOILOUCouvent, chapelle et école des P.P. Capucins .
- HUSSEINLIKCouvent, chapelle et école des P.P. Capucins /

VILAYET DE SIWAS

- SIWAS..... Couvent, église, collège, école gratuite et dispensaire des P.P. Jésuites .
Couvent, pensionnat, école gratuite et dispensaire des S.S. de S.S. Joseph de Lyon.
Cimetière latin.
- TCHEPNI..... Couvent, église, écoles de garçons et de filles des P.P. Jésuites .
Cimetière catholique .
- DENDIL Couvent, église, écoles de garçons et de filles des P.P. Jésuites .
- BOURHAN Couvent, église, écoles de garçons et de filles des P.P. Jésuites .
- TOKAT Couvent, ~~église~~, collège, école gratuite et dispensaire des P.P. Jésuites .
Couvent, pensionnat, école gratuite et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.
- AMASSIA Couvent, église, collège, école gratuite et dispensaire des P.P. Jésuites .
Couvent, pensionnat, école gratuite et dispensaire des S.S. de St Joseph de Lyon.
Cimetière catholique .
- MERZIFON Couvent, église, collège, école gratuite et dispensaire des P.P. Jésuites .
Couvent, pensionnat, école gratuite et dispensaire des S.S. Oblates de l'Assomption.
-

VILAYET DE SMYRNE

- SMYRNE Archevêché de Smyrne .
 Presbytère et cathédrale St Jean .
 Couvent, Mission, Eglise, et Ecole Paroissiale de St. Polycarpe .
 Couvent, église et collège du Sacré Coeur des Lazaristes .
 Couvent, chapelle et collège des Dames de Sion .
 Couvent, chapelle et Institut des Prêtres de Sion .
 Couvent et collège des F.F. des écoles chrétiennes (rue des Roses).
 Couvent, chapelle, collège et écoles chrétiennes (à la Pointe) .
 Hôpital français, couvent, chapelle, école, ouvroir, Bonne-Garde et dispensaire des Filles de la Charité .
 Lazaret de St Roch (mortakia) , couvent, école et dispensaire des Filles de la Charité
 Couvent, chapelle, ouvroir, dispensaire, pensionnat, école et orphelinat de la Providence des Filles de la Charité .
 Couvent, chapelle, orphelinat, dispensaire et école gratuite professionnelle de garçons de Koula Filles de la Charité .
 Asile des vieillards, couvent, chapelle et dépendances, Petites Soeurs des Pauvres .
 Couvent et chapelle des Carmélites .
 Collège Laïque Français .
 Couvent et chapelle des Capucins du Mont Pagus .
 GUEUZ TEPE..... Eglise, paroissiale, presbytère et école .
 Couvent, dispensaire et école des filles de la Charité. Couvent, chapelle et école des FF des écoles chrétiennes.

- CORDELIO Eglise et presbytère .
 Couvent, chapelle, pensionnat et école des Dames de Sion .
 Couvent, chapelle et école des F.F. des Ecoles Chrétiennes .
 Couvent, chapelle et école des S.S. de St Joseph de l'Apparition .
 Résidence des Lazaristes.
- BAIRAKLIEglise et couvent des P.P. Capucins .
- BOURNABATCouvent, chapelle , dispensaire, orphelinat et école des Filles de la Charité .
 Couvent, chapelle et école des F.F. des écoles chrétiennes .
- BOUDJAEglise et presbytère.
 Couvent, Scholasticat et chapelle des P.P. Capucins .
 Couvent, chapelle, dispensaire et Ecole des Filles de la Charité .
- EPHESE SCALANOVA....Sanatorium, Couvent, église et orphelinat de Panaghya Capouli.
- AIDINCouvent, chapelle, pensionnat, école et dispensaire des Filles de la Charité .
- MAGNESIECouvent, chapelle , école et dispensaire des S.S. Franciscaïnes Missionnaires de Marie .
-

VILAYET DE TREBIZONDE

- TREBIZONDE Couvent et église des P.P. Capucins.
Cimetière latin .
Couvent, chapelle et collège des F.F. des
Ecoles Chrétiennes .
Couvent, chapelle, Ecole et Dispensaire
des S.S. de St Joseph de l'Apparition .
- KERASSONDE..... Couvent et église des P.P. Capucins .
Cimetière latin.
Couvent , chapelle, école et dispensaire
des S.S. de St.Joseph de l'Apparition .
- SAMSOUN Couvent et église des P.P. Capucins .
Cimetière latin .
Couvent, chapelle et collège des F.F. Maris
tes de Lyon.
Couvent, chapelle, école et dispensaire
des S.S. de St Joseph de l'Apparition.
-

III a

9 NOVEMBRE 1922

59-2

ASIE-OCEANIE

331

SERVICE DES OEUVRES
FRANCAISE À L'ETRANGER

N° 60

LE HAUT COMMISSAIRE
DE LA REPUBLIQUE FRANCAISE EN ORIENT
A SON EXCELLENCE MONSIEUR POINCARE
PRESIDENT DU CONSEIL
MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES
P A R I S

Régime des établisse-
ments scolaires français
en Turquie.-

J'ai l'honneur d'adresser à Votre Excellence
copie d'un rapport sur l'importante question de nos
Oeuvres scolaires en Turquie, rédigé par M. GAROBY, Sous-
Directeur au Lycée de Galata-Sérai, et faisant fonctions
d'Attaché intellectuel à ce Haut-Commissariat. A ce
_____4.p.j._____ rapport est joint un projet de convention.

J'estime en effet que si les circonstances nous
le permettent, nous avons tout intérêt à traiter la ques-
tion de nos Ecoles, directement avec les Turcs, en dehors
de la Conférence de la Paix.

Nos titres juridiques ne sont pas les mêmes que
ceux de nos Alliés. Ils ont été définis dans nos accords
de 1901 et 1914. Il est vrai que les Nationalistes turcs

Kaynak: MAEN, Fonds Ankara, Ambassade, Carton 361

III b

ne veulent plus reconnaître la légitimité des accords antérieurs à la guerre. Mais une des lettres " Secrètes " annexées à l'accord d'Angora, nous permet d'invoquer un titre récent et irréfutable pour défendre tout au moins l'existence de nos Ecoles, quoique sa rédaction laisse place à de dangereuses interprétations.) Nous sommes donc juridiquement mieux placés qu'aucun de nos Alliés pour défendre nos oeuvres scolaires.

L'importance de celles-ci est d'autre part de beaucoup supérieure à celles des Ecoles italiennes et à forte raison des établissements anglais ou américains qui jusqu'aujourd'hui ont pris peu de développement. Nos Alliés n'ont donc pas le même intérêt que nous à défendre à la Conférence le régime des Ecoles étrangères; ils pourraient être amenés à consentir aux Turcs des concessions qui atteindraient gravement l'un de nos plus puissants moyens d'influence.

Enfin nous pouvons peut-être espérer que le Gouvernement d'Angora auquel nous avons rendu tant de services et qui a montré lui-même l'importance qu'il attache à l'enseignement du français, sera disposé à compléter et à préciser avec nous l'arrangement de principe qu'il a consenti en 1921.

Le projet de convention a été soumis aux Chefs des missions religieuses et aux principaux Directeurs d'établissements laïques de Constantinople qui l'ont

III c

tous approuvé.

J'avais songé à demander à votre Excellence l'autorisation de faire négocier directement ce projet d'accord à Angora; la situation tendue actuelle ne permet pas d'envisager cette solution.

J'ai donc l'honneur d'adresser au Département le dossier préparé, en vue des négociations qui vont être engagées à Lausanne. Le Père LOBRY, visiteur des Lazaristes, qui vient de partir pour Paris, ou mieux ~~encore~~ encore Mr. GAROBY seraient en mesure de fournir à nos Délégués tous les renseignements désirables et de les seconder comme Conseillers techniques./.

Note

C'est au nom de toutes les Colonisations Françaises de Turquie, et aussi avec l'assentiment du Général Dille' que je suis venu pour exprimer la reconnaissance que nous réservons les Nationalités Turcs.

Si les droits de l'Assemblée d'Angara nous sont appliqués, tous les Turcs sont résolus à quitter la Turquie, car les droits mettront les Etablissements Français hors d'état de fonctionner et de subsister.

D'après les Nationalités d'Angara :

1- l'intervention de l'ambassade de France n'est plus admise pour nous assurer une protection qui sera plus nécessaire encore dans l'avenir qu'elle ne l'a été dans le passé. Nous serions livrés à l'arbitraire des Turcs.

2- Le Ministre de l'F. O. Turc a la faculté de repousser toute demande, sans autre explication; et rejeter toute

requête sans que l'un ou l'autre de ces motifs
la rejette.

3- on veut imposer un contrôle qui
n'est pas admissible : contrôle des maîtres,
de leur nationalité, de leurs diplômes;
contrôle de tout le personnel de l'établi-
ssement; contrôle des livres, de l'ensei-
gnement religieux, de l'histoire etc.

4- tout, sans en dire, dénote de la
diffiance et de l'hostilité à l'égard de
nos écoles et de nos œuvres hospi-
talières; on y constate la volonté d'en
garder le moins possible, la volonté
aussi d'empêcher la création de tout
nouvel établissement scolaire ou hos-
pitalier.

Djà, les mesures sont appliquées en
Anatolie, en Arménie-Mineure, en Cilicie.
C'est environ 120 écoles avec plus
de 20.000 élèves qui ont été réunies
à cause de la guerre; or, là où l'on

a voulu rouvrir les classes, on s'est heurté
au mauvais vouloir des Turcs.

Depuis 37 ans que j'ai dirigé les œuvres
des Lazaristes et des Filles de la charité
en Turquie, voici ce que l'expérience
a pu m'apprendre. Le bon vieux Turc
a mes sympathies; le jeune Turc me m'a
inspiré peu de la défiance; sans le Turc
d'Angora, je n'ai aucune confiance.

Les hommes d'Etat Turcs, envisageant
sagement les choses, sont mis de côté par
les Nationalistes.

à Angora, c'est le Turc qui fait une
politique intérieure à base d'utopies.
Il ne veut plus de chrétiens chez lui;
il veut se débarrasser de tout ce qui est
grec-hellène ou grec-ottoman; il ne
tolérera l'étranger que dans la mesure
où il ne pourra faire autrement.
Sans l'apparence de nationalisme,
c'est le traître qui se dresse avec
un esprit indigénat, brutalement

autocratique, tout à fait xénophobe; il regrette les ménagements dont jadis Mahomet II a usé à l'égard des chrétiens.

Comme politicien intérieur, tout l'intrigue, le Turc d'Angora se montrera défiant, obstiné, oublieux de sa défaite sans la grande guerre, persuadé que les alliés devraient s'incliner devant sa force militaire. Surtout, les nouveaux Turcs, ne point mépriser trop de surprises et de déceptions!

Le régime d'Angora ne durera pas. Déjà il y a la division au sein de l'Assemblée nationale, la junte pour sa composition et ses fonctionnements est et demeurera une "boîte à surprises". De plus, il y a la gent des marquis qui n'a pas dit son dernier mot au sujet du Sultan-Kalife. En Turquie on va à l'anarchie.

Le peu non redoublons, ce sont

P. 317-1-

3
 les ruines que font les Nationalistes, si
 on ne leur impose un frein.

C'est indigne qu'il faut à tout prix
 un "modus vivendi" qui nous donne des
 garanties d'existence et de fonctionnement.
 Ces garanties nous sont nécessaires
 ainsi qu'aux Français faisant des
 affaires en Turquie.

Pour le "modus vivendi" deux choses
 me paraissent nécessaires : l'obtenir
 du Turc bien qu'il mal qu'il ; en établir
 bien clairement les clauses.

Les Turcs, puisqu'ils disent des capi-
 tulations, le feront sous la pression des
 alliés, pourvu que cette pression soit
 faite en temps voulu.

Le mieux serait de maintenir toutes
 les clauses des capitulations qui sont
 essentielles pour la vitalité et le
 fonctionnement des affaires françaises etc.

Se défier des Turcs dans la rédaction

des articles, car ils éludent faiblement la
 sens d'un texte en l'interprétant selon
 leur sens. Dans l'accord d'Angora,
 il y a par suite, de ces expressions qui
 détruisent toute la portée d'un avan-
 tage indiqué dans un alinéa.

C'est notre désir et de pouvoir
 maintenir nos œuvres en Turquie,
 et de continuer comme par le passé,
 à travailler au maintien et à l'ex-
 tension de l'influence française en
 Orient.

F. X. Lohry
 Vintimier 27/10/1907

Pour ce qui a trait aux écoles françaises
 en Orient, il serait à souhaiter que les
 traitations aient lieu séparément
 d'une part, l'Italien, et les Américains.

ملکمزده کی اجنبی مکتبیلر

معارف و کلبی صفایک، بومضهر صدوه کی فیکر لیبی قطعی و صریح بر صورتزه سوله مشهور

تکرار ابدلی امکانه در. اولنک ایچون مملکت مزده یاشامق ایسته بن هراجنبی مؤسسسی قانونلر مزه و مکتبیلر حقتده قومش اولدیغیز و قویاچمیز اساسانه حرفیاً رعایت ایده چکدر و بوساسانه رعایت ایدیلوب ایله دیکی دائمی صورتده تقییش و مراقبه اتمک اکی بوبوک حقیز و بر دقیقه اولسون کوزدن قاچیرماهیمیز بر اساسدر. بن و کانه کلدکن سوکره بعضی مملکرده اجنبی مکتبیلرینک اسکي طایندقلری بوله دوام اتمک ایسته دکلرینی، بزم مراقبه و تقییشزه عانت کوسزدکلرینی اوکرندم. جدأ چوق حیرت ایتدم. تورکیانک اوچ سنه دنبری کوله کوله قان دوکدیکی و قورنارمق ایسته دیکی حریت و استقلال دعواسنک بزه بو قدر یقین اولان مؤسسان و انسانلر طرفدن حالا آکلاشیلماش اولسی موجب حیرت و تأسفدر. طبیی بوکا تحمل ایده مزدم، اولنک ایچون در حال بر تعیم یایدم، اجنبی مکتبیلرینک قطعی صورتده قانونلر مزه و تعالیاتمه لر مزه رعایت مجبوریتده اولدقلرینی و حق مراقبه و تقییشزه اکی کوچوک برعایت کوسترلمیزه راضی اولایم. جمعری یازدم. بوندن سوکره دخی قوبدیمیز اساسله رعایت اتمه دیکی آکلاشیلان مکتبیلرک سدی امر ایتدم. مسئله بوندن عبارتدر و نظن ایدییورم که حریت و استقلال ایچینده یاشایان منلرک بوندن باشقه یایجنی برشی بو قدر.

— بواجنبی مکتبیلرین حکومتلرک ایسته دیکی شیار نه ؟
بزمملکت مزده آجیلیمش اولان اجنبی مکتبیلر نه تورکیه نیک، تورک تاریخ و جغرافیا سنک او قومی طلب ایدییوروز: بوندن دهامشروع و طبیی برشی اولاماز. ذاتاً مذکور مؤسسسه لریک ماهیت تأسس و تشکیلده بونی ضروری قیلدقه در. چونکه بورایه دوام ایدنلر تورکیالی چوجقفلر ایسه آنا وطنلرینک جغرافیائی، تاریخی و لسانی اوکر نه ملری بیوک برقصان و محرومیت اولور. بوق، اجنبی چوجقفلر دوام ایده چک ایسه ایچینده یشادقلری برطوبرافک لسان و تاریخنه شپه سز بو قدر لایقید و ییباچی قائلری، حتی کندی منفعلری ایچون دخی ضرر لیدر. آکلا یایورم. بوندن نه ایچون قاچییورلر. بزمله برابر یاشامق ایسته بن، مملکت مزده علاقه و مؤسسسه صاحی اولانلرک لسانغری، تاریخغری اوکر نکدن توحشقلری جدأ آکلاشیلمیه چنی برغریبه در. آوروپا منلری، تلافی اسز لر، تلا آنا نلر کندی طوبراقلر نه بوله برغریبه نیک دوام و تأسسنه دکل؛ حتی برکه سونلیمش اولسنه بیلمک که تحمل ایده ییلر لری ؟ شپه سز ایدیمزلر. اوله اولدینی حالده عزیز تورکیا مزده بو قدر عزیز و بو قدر منطقی ادعایلر و طلبلر ایله قارشیلاشیمش اسکي ذه نیتک هیچ دکیشمه دیکی کوسترمکده در. معمانیه آوروپا ییلر قفالرینی ایسته دکلری کی محافظه و یا تیدیلده سربسندلر. بزه کندی قفامزه، کندی ذه نیت مزه او یایان مؤسسائی یاشامقده سربسز. بونی برکه ده بونون دنیاه اعلان اتمک قائلدی اولور قناعتیم.

قارنلر من کرک تنفر افردن، کرک اجنبی مطبو. عاتک نقل ایله دیکمز نشر یانندن مملکت مزده بولنان اجنبی مکتبیلری حقتده سوک کونلر ده پک چوق کورونو و آشریری بر پروباله ایدیلدی یعنی کورییورلر. کرک فرانسز، کرک انگلیز مطبوعانده، عادتا تورکک علیبنده بر نشریات شکلی آکشددر. دون بوندن دولای معارف و کلبی صفا اکتدینک فیکرینی آکلامق ایسته دک و کندی برینه مراجعت ایله دک صفا پک افندی آوروپا غرنه لر نه صیق صیق تصادف ایله دیکمز بوسله حقتده بزه شو ایضاحانی و بردیلر:

— آوروپا مطبوعانده بوقیل نشر یاتی بنده کورییورم. بودوغریدن دوغری به صلح ماصه سی باشنده طویلانیله یی سربده تورک دولنک مستقل یاشامسی و آوروپا منلری قدر حروسنقل یاشامیه بوبوک بر عشق ایله عزم ایتدیکی بر درلو قبول ایدمه بیلرک اورته چیقاردینی بر مستهلدر. بوسیه ایله ایله دخی علیبنده خاطر و خیاله گلین مطالم ماصالری افکار عمومی به یایق و عالیدار جریانلری قوتلندیرمک ایسته بورلر. بوکا دنیانک محتاج اولدینی صلحیورلرک نامنه چوق تأسف ایدم و دنیا افکار عمومی به بوله پاکش و سقیز جریانلر قارشیبنده قالدیجه و دنیا سیاستجیلری بوله یالان اساسلر دن استفاده اتمک هوسندن واز کیمه دیکه مع التأسف حقیق صلحک اولاجننه قانع دکم. بز چوق فلاکت چکدک. بونون فلاکتلر ایچینده ارزومز و طلبلر من و دنیانک مدنی منلرین ایسته دیکمز شی چوق بییلدر: بزه حر یاشامق ایسته بورز، بزه دنیانک مدنی منلری آره سنده مساوی معامله کورمک ایسته بورز، بزه آوروپا مدنی منلرینک بر چوق اختلال و انقلاب ایله قوردقلری حکومت سیستمی اولنلر دن ده چوق اضطراب چکک صورتیه تأسس ایتمزدر. بنا علیه انقلابدن بر چوق جان بیاسنه اولر ق تأسس ایدن خلق حکومت مزده، آوروپا ییلرک، آحر قایلرک بزی مدنی ویم مدنی، یا خود هنوز بیشمه منش بروضیبنده کوره رک معامله یانلرینه قطعاً تحمل ایدمه یز. بزمملکت مزده کی اجنبی مؤسسائه قارشی ماضی قلعیا اونویتمزدر. بونون دنیاه قابل انکار دکلدر که بومؤسسان شیمدی به قد مملکت مزده مع التأسف صمیمی بر مفصله جایشامشدر. مملکتی اغلاله سوق ایدن، مختلف یرلر ده شورش و عصیان چیقاران عنصرلرک بر چوغنی بومکتبیلرک بشدردیکی انسانلر تشکیل ایتکده در و دینه ییلرک بومؤسسانک چوق بونکلر اوغراشمش و تورکیا دولتی تخریب اتمک ایچون برکون مساعیبندن کری قالمشدر.

بومؤسسانک ماضیسی بو قدر قیج اولدینی حالده بز ینه هریشی اونوغنی ایسته بورز. بوکون بزم ایسته دیکمز برشی وارد. بونون دنیاه و یانغامه بومؤسساله علاقه در اولانلر قلعی صورتله ییلریمک ایسته ورکه آرتنی اسکي او بونلرک

dirigé
PAR LES LAZARISTES
Enseignement Secondaire, Classique
et Moderne
Hautes Etudes Commerciales

Constantinople le 25 Avril 1923

A Monsieur le Directeur de l'Instruction
Publique.

M O N S I E U R,

En réponse à votre circulaire n°1091 du 20 Mars 1923,
j'ai l'honneur de vous faire savoir ce qui suit

- 1).-Avant la guerre et depuis l'armistice, la langue turque a toujours été enseignée au Collège Saint-Benoît.
- 2).-Dès le commencement de la prochaine année scolaire -1er Octobre 1923- l'enseignement de la langue turque sera donné au Collège Saint-Benoît suivant les prescriptions contenues dans le paragraphe VII du chapitre Ier des "Instructions ministérielles".
- 3).-En fait la langue turque sera enseignée tous les jours de 13,hs.30 à 15 hs.: tel est l'horaire que nous avons prévu pour l'an prochain.
- 4).-L'histoire et la géographie ottomanes seront enseignées en langue turque.
- 5).-Les professeurs turcs de notre établissements sont munis des diplômes officiels turcs; l'un d'eux est même un ancien directeur de l'Instruction publique.

14

6).-Une adaptation progressive de l'enseignement de l'Histoire et de la Géographie à la connaissance que les élèves auront de la langue turque s'impose. Cette adaptation demandera quelque temps.

7).-Avant la rentrée des classes en Octobre 1923 les quelques points encore non éclaircis ou précisés auront eu le temps de l'être.

Veillez agréer, Monsieur le Directeur, l'assurance de haute considération.

Directeur du Collège Saint-Benoît.

Handwritten notes in Arabic script, including the number 129.

Handwritten signature or initials.

زیر

۱۹۲۳ تا ۱۹۲۴

- ۱- ...
- ۲- ...
- ۳- ...
- ۴- ...
- ۵- ...
- ۶- ...
- ۷- ...

180	09	۹۹۹۸	۱۴۹
-----	----	------	-----

هـ

قرضنامه
 قرضنامه شماره ۱۹۷۶
 تاریخ ۱۹۷۶
 ۸۹۷۸
 ۱۹۷۶

۶ ایلک ۱۳۲۸ تاریخ ۶۶۶۶ توردی تفریضانه کالیبری جواسید
 معارف وکالت جیلده سید قاسم بیگ اوزره آنقره به جهک ایستیه فرانسه
 مکانی مکتبیک سیا صندن بر فائده تجلیه حاصل اولدی بجه قضاقتده می
 کنیدی دیرینه جهک جواسید بلاقیدو شرط بالجه فرانسه ونقه سائره کایت
 وصد تقضیه و مراقبه تری قبل ایله می لازم کله جکندن عبارت اولدجه
 مدافیه سائر ایجاب مصالح کی اجنبی مکتبیری مدیرلرینک معارف دکاشنه
 مراضعه مکتبی اولدیفندن کله جهک مکتبلاک آره لرنده قدیریک ما مدیری
 کی صفت ریجیه بی صائر زوانه دیا غلظه ساری لیبی سی مدیرتانیسی مسیری
 خاروی کی تدرک مأموری بقی مدیرلرینک وکالت متالیها جه قبول واستماع
 اولدی طبیعتی سارن برلرینک بکیت برلرینه صر ساند ایتمکله حجتنا اسناد حقیقتیه طیارانه تکراره
 بیایدیه کی تبلیغاتک لانه دولتری و قدیریک واسطه سینه یا لیبی طوغزی
 اولدی حقیقتیه ضمیمه اتفه ۶ مذکور مکانیه مدیرلرینه دیک مناسب بر صدرتله
 تلقین مرصود اضمم
 ۷ ایلک ۱۳۲۸
 خالصه وکالت
 عاتیه
 حقیقتیه
 معارف وکالت جیلده سینه یا لیبی
 حیدر دینو
 مدیری

Paris, 4 janvier

BULLETIN DU JOUR**RATIFIEZ LE TRAITÉ DE LAUSANNE !**

Tout Français qui réfléchit doit comprendre, à demi-mot, que l'Europe entre dans une phase où beaucoup de changements sont possibles et que la France n'a pas le droit de manquer une occasion ni de sacrifier un atout. C'est avec cette préoccupation qu'on voudra bien juger nos remarques d'aujourd'hui.

Nous avons essayé de montrer brièvement, avant-hier, pourquoi la France aurait intérêt à ratifier au plus tôt le traité de Lausanne. Il paraît que tout le monde ne partage pas cet avis. On annonce même que le gouvernement français, avant de s'adresser au Parlement, est décidé à obtenir certaines satisfactions de la Turquie. Ces satisfactions seraient relatives, notamment, à la dette, aux écoles et à la frontière turco-syrienne.

A vrai dire, ces informations ne concordent pas avec l'attitude publiquement adoptée par le gouvernement français. Le gouvernement s'est déjà adressé au Parlement. Il a demandé à la Chambre de l'autoriser à ratifier le traité de Lausanne. Il manifeste le désir que la commission des affaires extérieures ne tarde pas à désigner un rapporteur. Cette désignation pourrait avoir lieu, sauf erreur, la semaine prochaine. Mais enfin, puisque des protestations s'élèvent, il faut examiner les choses de près.

Les questions qui demeurent en suspens entre la France et la Turquie ont été maintes fois signalées ici même. Pendant la conférence de Lausanne, nous demandions qu'on tâchât de les régler, ou tout au moins de les acheminer vers une solution, avant de signer le traité de paix. La frontière turco-syrienne est définie par l'accord d'Angora du 20 octobre 1921 : nous avons toujours recommandé d'appliquer cet accord, qui avait donné aux Français une si grande avance en Orient et qui, près d'un an avant la bataille décisive, les avait mis du côté de la victoire. La question des écoles aurait pu être arrangée sans peine, bien avant la signature du traité : nous le répitions alors et nous l'expliquerons dans un instant. Quant à l'importante question de la Dette, on sait ce qu'il en est advenu. Avant la signature du traité, alors que la délégation turque de Lausanne était encore en pleine mêlée, un représentant de la Turquie est venu à Paris pour négocier avec les porteurs français : on a refusé de causer avec lui.

Le traité de Lausanne a été signé le 24 juillet. Après comme avant cette date, le gouvernement français et le gouvernement turc avaient intérêt, l'un et l'autre, à régler ou du moins à simplifier les questions pendantes. Le gouvernement français y aurait trouvé son avantage, car l'exemple de la Russie prouve qu'on ne gagne rien à retarder indéfiniment les transactions nécessaires. Le gouvernement turc y aurait trouvé son avantage aussi : le traité de Lausanne serait accepté plus volontiers par les Chambres françaises, et l'exemple que la France donnerait, en reprenant des relations actives avec la Turquie, stimulerait les autres puissances européennes. Mais, pour obtenir des résultats, que faut-il ? Il faut, avant tout, ne pas perdre de temps et ne pas réclamer l'impossible. Il faut de la diligence et de la modération.

La frontière turco-syrienne n'est plus con-

La frontière turco-syrienne n'est plus contestée, croyons-nous, que sur une partie du segment Noussébine-Djéziret. Depuis plusieurs mois, il est question de nommer une commission mixte, qui résoudrait ce dernier différend. Nous ne voulons pas insister aujourd'hui sur les divers incidents auxquels on a permis de retarder la marche de l'affaire : combat de Béhendour, difficultés relatives au régime de la région d'Alexandrette, etc. Résumons seulement notre impression, qui est celle d'un simple spectateur : les obstacles qu'il s'agissait de surmonter n'étaient pas plus redoutables, tant s'en faut, que ceux dont la diplomatie triomphe couramment, entre nations européennes. Si l'on s'était mis cordialement à l'ouvrage, en traitant avec la Turquie comme on traite avec les autres Etats, on serait sorti d'embarras assez vite. Aujourd'hui encore, il nous semble qu'on en sortirait facilement, à la condition de se placer sur le terrain voulu.

En ce qui concerne les écoles, le gouvernement turc a posé un principe auquel il tient essentiellement : il veut que toute école, fût-elle dirigée par des étrangers, enseigne convenablement la langue turque ainsi que l'histoire et la géographie de la Turquie. Pour éviter les subterfuges, il se réserve de contrôler le choix des maîtres qui donneront ces leçons, et il entend que leur traitement soit égal — ce n'est pas beaucoup dire — à celui des maîtres qui donnent un enseignement équivalent dans les écoles de l'Etat. Comme tous les principes, celui-là pourrait être appliqué d'une manière abusive, si son application était abandonnée à des fantaisies individuelles. C'est pourquoi il est bon que les réclamations soient écoutées — le ministre turc de l'instruction publique vient de signer une circulaire qui recommande aux fonctionnaires de faciliter toutes les démarches des directeurs d'écoles étrangères, pourvu que ceux-ci observent les lois — et il est évident que les représentants des puissances étrangères ne peuvent pas se désintéresser du sort qui est fait à leurs ressortissants. Mais pourquoi prétendrait-on que le principe posé par le gouvernement turc est incompatible avec l'existence des écoles françaises? Même organisées par des congréganistes catholiques, les écoles françaises n'ont jamais fait de propagande contre la religion musulmane. Pourquoi ne toléreraient-elles pas le patriotisme turc?

Reste la question de la Dette. On dit que le gouvernement français exige, avant de ratifier le traité de Lausanne, l'ouverture de pourparlers entre la Turquie et les porteurs, ainsi que la restitution des gages revendiqués par le conseil de la Dette. En ce qui concerne les pourparlers, nous venons de rappeler ce qui les a

empêchés de s'ouvrir précédemment : c'est le refus de Paris. Quant aux gages, aucune stipulation du traité ne prescrit leur restitution. Dans le projet de traité que les délégations alliées remirent à la délégation turque, au début de février 1923, il y avait un article 54 qui s'occupait « des revenus affectés jusqu'à présent au service de la Dette », et un article 56 qui confirmait « le décret de Mouharrem et les décrets annexés ». Mais ces deux textes ont disparu dans le traité définitif, et leur disparition fournit un argument aux Turcs. Les Turcs soutiennent aussi que le montant même de leur dette ne peut pas être fixé avant la mise en vigueur du traité, car c'est seulement à partir de cette date qu'on pourra répartir l'ancienne Dette ottomane entre les Etats successeurs de l'ancien empire ottoman. Si l'on se lance aujourd'hui dans une discussion préliminaire sur la Dette, il est donc à craindre qu'on ne se perde dans des arguties juridiques : et les arguties ne tiennent pas lieu de coupons.

Mais quittons les détails et regardons l'ensemble. Si les questions dont on parle maintenant sont pressantes et doivent être tranchées avant la ratification du traité, pourquoi ne les a-t-on pas réglées depuis le 24 juillet, jour où le traité fut signé à Lausanne? Si l'on a jugé plus opportun de ne pas les soulever depuis lors et de ne pas en faire les conditions préalables de la ratification, pourquoi les met-on en avant à l'heure actuelle, — c'est-à-dire au moment où elles ne peuvent guère plus que retarder le débat parlementaire?

Sauvegarder les droits de la France en Orient? Certes, c'est une tâche urgente, et nous avons montré bien souvent qu'on manquait l'occasion de la remplir. Mais il faut comprendre la mentalité nouvelle de l'Orient et y adapter l'action de la France. Il est facile de proclamer, sur le papier, qu'on ne transigera jamais sur les droits de la France. Il est facile de critiquer successivement tous les projets d'arrangement, sous le prétexte qu'ils ne donnent pas une satisfaction intégrale à notre pays. Mais où va-t-on ainsi? Si le gouvernement français ne pressait pas le Parlement de voter le traité de Lausanne, si ce traité restait lettre morte, si des intérêts allemands, anglais ou autres en profitaient pour évincer de l'Orient les intérêts français, qui n'ont pas les mêmes moyens de défense et qui souffriraient singulièrement de ne pouvoir invoquer aucun traité, quelle consolation auraient les Français? Ils auraient la maigre consolation de penser que leurs droits, devenus pratiquement illusoires, sont restés théoriquement intacts. Si quelqu'un veut recommander cette politique au gouvernement et au Parlement français, qu'on en mesure bien les conséquences. Le problème des réparations, dans sa phase actuelle, ne plaît pas trop à l'opinion publique. Il ne faudrait pas que le problème turc prit un mauvais chemin.

فوزية محمد يونس

معارف وكالتى

ملك تدریسات مدیریت عمومی سی
عمومی ۳۳۷
خصوصی ۷۵۸

اورادہ دگر بروت صبر لادن
ولایت

مکات اجنبیہ دن بعض رینک عادت و آیین دینارہ تدریسات دن فصلہ زمان حصر و تخصیص
ایدنک بلاخریق بوتون طلبی عادات و آیین دینارہ اشتراک ایندردگری و درسخانہ ، سالون
و باغچہ لره دنی صور لر تعلق ایندگری استخار قلمشدر . مکتب اللہ کلسامہیت اعتبار لره بریدن
تماماً آری نیارد در ؛ بوکی مکتبک موجودیت و عالی ، الحق تمیم معارف مقصد بینه صادق
قاللر لره مقیدر . مؤسسات مذکور دن تشریح غایبہ معطوف اولان بو طرز حرکت لره نظر
لاقید و مسامحه اللہ باقیہ مار . عرفان مؤسسہ نامی آتندہ دبی غایبہ تعقیب ایند و بوتون
مساعیر لری اهدفہ توجہ ایندی اکلانشان مکتب در حال سدا بدلیر . سہ علیہ مواد آتہ
احکامہ رعایت اجملری لزومک مکتب اداره لره صورت قطعہ سلیتی لازمدر .

۱ - اجنبی مکتب ، دبی تدریساتہ بولوبہ سہ جگری کی مکتب درہ معنی رحلی معدا محاذ
ایدنک اورادہ دبی اینلرد بولوبہ بیلر لر . لکن بعد خارجہ آیین دبی اجراسی و درسخانہ ،
سالون ، باغچہ و کتابخانہ لره عنایت ذیہہ متعلق حکار لره صور لر رک رک و تعلیقہ هیچ
بر صور تہ مساعدہ ایدلہ بچکدر .

۲ - اجنبی مکتب لره مداوم بولونان مسلم جو جق لره مکالی تالیس ایدنلرک سالک اولد قری
مذہب لره منسوب اولیان غیر مسلم اطفالک دبی تدریسات و اینلرہ بچرا و نده بالاختیار
اشتراک ایندیر لری صورت قطعہہ ممنوعدر . خصوصات اخلاک تمامی تطبیقی تأمین
ضمتندہ مکاتک سبق صیق و اعتنا اللہ تئینی اہمیتہ مقصددر . و خصوصہ مسامحہ کار
داورانان ویا لاقید قالد قری ثابت اولان ماہورین معارفک شدلہ تجربہ لری مقرردر .
علاقہ دارانہ تیلی و اشو تعلیمک وصولی تاریخک اشعار ی متناذر اقدم .

ملك تدریسات مدیر عمومی سی

معارف و کلتی

180	00	130	1
-----	----	-----	---

پایاس مکتبیریک سدی

حکومتجه ویرین بر قرار ایله بیس فرانسه
پایاس مکتبیریک سدی ایدیشدر . پایاس مکتبیریک
بوسورله سد ایدیلیمی مکتب اداری طرفدن
تورکیه جمهوریتک تعقیب ایشدیکی تریه عمومی
ومعارف سیاسته معارف حرکت اولوتاسندن نشئت
ایئتشدور . معارف ادارسی طرفدن موضوع بحث
مکتبیره سدییه قدر مکتروا نیایاناجر ایدیش
ایدی . مکتب درسناه لنده اعزه وسولریک قالدیر
پایاسی زوی بیلدیریش ایدی . پایاس مکتبیریک
معارف ادارهستک بوتنیایان رعایت ایدمک برده
مذکور رسمیری و بولری قالدیرماقده اسرار
اینگده ایدی . بوضیعت قالدیریسیده حکومت
ایچون مکتبیریک سدییه قرار ویرمکدن بایسته
برچاره قالدیردی . اولتایچون نهایت بوضیری
تدبیر ایلیق ایدیشدر . درسناه لرون اعزه
ضاراکت رسمیری ایله جایز قالدیرماقده
اسرار ایدن مکتبیریک سدی اولوتاشدر .

پایاس مکتبیریک اداره ایدن فرانسه
حکومتجه وقوع بولان نیایان مکررجه رعایت
ایتمه لندمک اسباب آلامق مشکله . چونکه
فرانسه تک هیچ بر طرفده ، هیچ بر فرانسه
مکتبیره درسناه لرون اعزه ضاراکت رسمیری
حاج وسایزه کی بولری آصفه مساعد ایدیش
ایکن تورکیه جمهوریتی داخلنده اجنبی مکتبیریک
بو طرفده مساعدات ویریلیمی الیه قایل دکدر .
احتمالک قالدیران مکتبیریک حکومتجه اتخاذ
ایدیش اولان تدبیری سریق و جدانه سریق
ادیان مخالف حرکت کی کوسریمک ایسته یه مکتور .
بلکده وساطت سیاسییه مراجعت ایدمک اتخاذ
ایدیان قراری کالمن عدایتیریمک چاره لری
تحریری ایدمکتور . فقط شوهرتی تادین ایدمک
شاید بولنده تینتیل وقوع بولجق اولورسه هیچ
برفاشه ویرمه یسکدر . حکومت قراری تعلیم
هرهانی بر طرفدن ، هرهانی بر شکله پایله جق
توسط ایله آیلان آدی لری کری آلدیریمق
تکن دکدر .

اساساً حکومتجه پایاس مکتبیریک ایسته نیان
شی سریق و جدان اساسی اخلاک ایلک دکل
بالکس پایاس ایله ایلر . برترت پایاس
اولان برده ایدمک مکتبیریک معنی دیک دکدر .
کلیسا ، معین برون و مذهبه ساک اولان برترت
انبارک عیله تکلی و تکدر . بونک ایچون هر
عیادتکده اوزده آیین وایلیری اجر ایدمک
انبارک منسوب اولدق قری ادیان و مذاهبه متعلق
اشکال و معلومک بولونما یلیدیر . مکتبیریک
ایسته مختلف ادیان و مذاهبه ساک اولان چوچوقرک
حریت و جدانیه لری تماس ایتمک بونک تحصیل
ویریلیمی اشکال ایدمکتور برون . بنا علیه
مکتبیریکه تصاور دینیه تک بولونما ایله حریت
و جدانیه برلینیک هیچ بر مناسب بولدر .

تورکیه جمهوریتی حدود ادارسی داخلنده
موجود اجنبی مکتبیریک ، بو مکتبیریک منسوب
اولدق قری مکتبیریک اولدق بونک زیاده مساعدات
وامتیازات بخش ایدمک . اجنبی مکتبیریک
تورکیه ده تدبیراتده بولونما یلیسی ، بر طرف ایله
مقدور . بونک تحصیل و تریه مؤسسه لری اولقندن
ایلری یه کجه یسیدر . اگر اجنبی مکتبیریک
بوسورده ی کجه خرسنانق بولوناندا مرکز لری
خانه اقلاب ایدرسه بونک قطعاً مساعده ایدیلیم .
اگر سد ایدیان مکتبیریک فرانسه عاقل
اولان سدی علاقه دار طرفدن بوسورلریک
معنایی آلامقده بلک متکلات کچیلدی .
حال بونک موضوع بحث اولان مکتبیریک فرانسه
عالمور . فرانسه ایسه مکتبیریک کایسالی
بک چوق زمان اول برتدن تقریق ایش برعات
اولدق قری ایچون تورک حکومتک خطر حرکتی
پایاسک آلامق مشکل اولسه یله فرانسه
حکومتی بومشکلات کجه یسیدر . اولتایچون
پایاس مکتبیریک سدی ایدیلیمی حاد مستندن
غیر مساعد برتیه سیاسی حیتمایی مختل دکدر .
ونه بونک ایچون پایاس مکتبیریک نهایت الامر
حکومتجه اتخاذ اولان خطر حرکته تویق حرکت
ایدمکتور شیه سوز .

معنایی حکومت ایله پایاس مکتبیریک آراسنده
محدت ایدر بو وضعت برعکس ایبات ایدیلورکه
تورکیه ده بولونان اجنبیلر تورکیه جمهوریتی ادارسی
ایجابانته تماماً آلیضایی ایچون اجه زمان کچیلک
بلکده مشکل تحریر کچیلیمکدر . فقط بو
اشکال بزی نومید ایتمیلیدر . چونکه ملی
تورکیه تک عقل و منطقه مستند اولان سیاسی
دایما کندی حقی تصدیق ایتمه یسکدر .

محمد عاصم

باسم محمدی : برهانه جاهل
 اورامه طارین :
 باب عالی جادوستده دائره مخدومه
 نظراف آدرسی : استانبول - قره کوز
 تلفون : استانبول ۱۳۸
 غزته سرك یازی و رسالریك حقوق
 ه حق تألیف ه موجبیبه محفوظدر
 درج اوتمانان اوراق اعاده ایلمز
 هر برده نسخی ۰۰۰ ۱۰۰ یارهدر
 ۸ رمضان ۱۳۴۲

قره کوز

میر اوره : محمود صادقه
 هر قوج اوراق و آقونه بلاق (اداره مدبری)
 لکته کوتلر قیدر و آدرس اوتومانان اولاق در
 آیمه شرانی
 سنه ۱۰۰۰ ، آتی آتی ۰۲ سنهدر
 سنلکی استانبول و ولایته پوسته اجرتیه
 (۲۰۰) آتی آتی (۱۳۰) غروشدر
 ماله اجیبه ایچون سنلکی (۰۰) (۰۰)
 آتی آتی (۲۰۰) غروشدر
 جمعه ابرتسی : ۱۲ نیسان ۱۳۵۰

* مؤسسو علی فراد باش مرموم *

۱۷ سنه

جمعه ابرتسی و جمعه ابرتسی کوندری نشر اولنور سیاسی مزایمی ملو غزتمیر

درد : ۱۳۷۷

قره کوز — چاره یوق بایس اقدیلر ، بوراسی یا کلباسدر یا مکتبدر . مکتبسه بوخاج نه ، کلبسا ایسه آرقه کزده کی چوقوقلر نه اولور! نافیه بکلمه بیک
 ناخی ایندیرمه دکدن سوکره سزه برسطر درس اوقوندورمام والسلام !

۱ —
 آله تسبیح اوقوبه راق ، نوفه بک کزده لر ،
 هر طرفده روحانیت ، منوبت سزه لر ،
 سحور ایچون تا کیجه دن صوفوق شریف نه زده لر ،
 صوفولرک دعاسی بز بکلر ز بوره کدن ،
 فضله آکرام ایچلی بز بقوادن ، بوره کدن !

۲ —
 دیندار اولان بوره کنده کین وحسد طوطاماز ،
 سنتمه ، مسلکنه حیه ، خدعه قاناماز ،
 بونک ایچون حیتمده حرام لوقه پوطاماز ،
 چونکه اون وجدانی در ایمانی در پاشانان ،
 بودناده فلاح بولماز دیندار لره طمش آتان !

رمضانجیلره !
 (قره کوز) ک آغز هدیه سی

۳ —
 بعضی قبا صوفولر وار باشقلرینه چانارلر ،
 دین و دنیا ایشلرندن هب مارطاول آتار ،
 جاهلارک ایمانه غر و عوض قانارلر ،
 بویه لرک یالانچقدن قنواسنه باقلماز ،
 دیندار اولان یالانچیک آرقه سنه طاقلماز !

۴ —
 حقیقی دین ، اصل ایمان بوره کزده دورمالی ،
 وجدانی قلب ایمانی قلب ساعت کی وورمالی ،
 وجدانلری اعتقادک صفوتیه قورمالی ،
 باشقلسنک ایمانی بزدن اصلا صومازلر ،
 فلان آدام دینسزده هیچ نوسته بورمازلر !

۵ —
 دیندار ایسه ک عبادتک نوابیه پاشارسک ،
 باشقلسنه قارینیرسک آرقق حدی آشارسک ،
 بر شی داهای سوبلر ایسه ام اوکا دشق شاشارسک ،
 ای فنا قویون کندی باجلمقدن آساییر ،
 بولاقه علم الله امضا ، مهر باصاییر !

Karagöz – Çare yok papaz efendiler, burası ya kilisedir ya mekteptir. Mektepse bu haç ne, kilise ise arkanızdaki çocuklar ne oluyor! Nafile beklemeyin haçı indirmedikten sonra size bir satır ders okutturmam vesselam!

Kaynak: MAEN, Fonds İzmir, Consulat Général (1922-1978), Carton 76

LE REPRESENTANT
DU GOUVERNEMENT
DE LA REPUBLIQUE FRANCAISE.

Constantinople, le 13 Avril 1924

Excellence,

Le 7 et le 8 Avril trente-six écoles
françaises, comptant douze mille neuf cents élèves,
ont été fermées à CONSTANTINOPLE par les Autorités
Turques.

J'ai l'ordre de mon Gouvernement de
protester contre cette mesure de la façon la plus
solennelle. Je suis chargé en outre de prier Votre
Excellence d'attirer la plus sérieuse attention
du Gouvernement Turc sur les graves conséquences
que peut avoir pour la Turquie un acte qui constitue
une violation de l'accord d'Angora et du Traité de
Lausanne.

Mon Gouvernement estime que l'initiative
des Autorités Turques est d'autant moins tolérable
qu'elle s'est produite au moment même où avaient
lieu entre les deux Gouvernements des conversations
relatives au futur statut des écoles françaises./.

Veuillez agréer, Excellence, les
assurances de ma très haute considération.

SON EXCELLENCE
A D N A N B E Y
DELEGUE DU GOUVERNEMENT
DE LA REPUBLIQUE TURQUE
CONSTANTINOPLE

T. Bey

AUGUSTE GAUVAIN.

NOS ÉCOLES EN TURQUIE

Rome, le 11 avril.

Les autorités turques viennent de fermer, à Constantinople, une trentaine d'écoles françaises, dont les directeurs ont refusé d'admettre la dernière prétention du gouvernement d'Angora. Celui-ci, comme on le sait, tout en tolérant la présence des emblèmes religieux dans les chapelles ou dans les enceintes réservées aux exercices du culte, exigeait qu'ils fussent enlevés des salles de classe, où ils pouvaient blesser la conscience des enfants musulmans. Un délai très court fut laissé aux directeurs pour se conformer à cette ordonnance : le délai expiré, les Turcs, sans autre forme, ont fermé nos établissements et jeté à la rue 14.000 enfants de toutes nationalités et de toutes religions, dans une ville où les écoles de l'Etat peuvent, à grand'peine, abriter un huitième de la population scolaire officiellement dénombrée.

La situation créée par cette mesure violente préoccupe très vivement la secrétairerie d'Etat du Saint-Siège. Les sentiments qu'on y éprouve n'ont été exprimés, il y a peu de jours, par la voix la plus autorisée : « Que les Turcs interdisent aux familles musulmanes d'envoyer leurs enfants dans les écoles chrétiennes, c'est leur droit. Mais c'est le nôtre d'exposer dans les locaux qui nous appartiennent, et qui sont des établissements privés, les emblèmes de notre foi. Retirer les crucifix de nos salles d'école équivaudrait à une apostasie. »

Les motifs d'inquiétude ne seront, sans doute, pas moindres à Paris qu'à Rome, bien qu'inspirés par des considérations différentes. Les écoles françaises sont à peu près les seules écoles catholiques qui existent actuellement en Turquie. Leur disparition pourrait être fatale au progrès, ou même au maintien du catholicisme, dans un pays où les missions protestantes des Américains gagnent du terrain chaque jour. Or, les écoles américaines se sont soumises au règlement concernant les emblèmes religieux, tandis que les écoles ca-

blèmes religieux, tandis que les écoles catholiques sont dans l'impossibilité de l'accepter. Voilà, si je ne me trompe, le point de vue du Saint-Siège.

Celui de la France est un peu différent. Si nos écoles étaient interdites aux non-chrétiens, si elles n'offraient pas, demain comme hier, les avantages de l'instruction et de l'éducation, indistinctement, aux enfants de toute race et de toute confession, elles n'atteindraient plus le but que nous leur avons assigné. En Turquie, comme partout ailleurs dans le monde, nos écoles constituent un merveilleux instrument de pénétration et d'influence, pénétration pacifique, influence bienfaisante et désintéressée : plusieurs siècles en rendent témoignage. La fermeture définitive de nos écoles en Turquie constituerait une atteinte très grave, peut-être irrémédiable, à notre prestige et à notre influence dans ce pays. Nous devons donc faire l'impossible pour éviter cette catastrophe, sans compromettre, bien entendu, ni la dignité de notre pays, ni ses intérêts.

Mais la plupart des écoles françaises en Turquie sont des établissements catholiques, dirigés par des religieux. Sans diminuer l'importance des services que la mission laïque a rendus à la France en Orient, on peut bien reconnaître que ni ses ressources, ni son personnel ne lui permettent d'occuper la place que laisseraient vacante les missions des congréganistes. Entre les deux, nous n'avons pas le choix. La situation que les religieux français ont acquise à la France dans les pays du Levant ne peut lui être conservée que par eux. Le dévouement de ces religieux, leur patriotisme sont admirables : quelles que fussent les circonstances, leur volonté de servir en même temps la cause de l'Eglise et celle de la France ne s'est jamais démentie. Ce qu'ils attendent aujourd'hui du gouvernement français, c'est qu'il leur assure le moyen de continuer à servir ces deux causes, sans trahir ni l'une ni l'autre.

En d'autres occasions, j'ai déjà marqué ici l'inconvénient qui résulte pour nous de l'absence d'une représentation autorisée et active, soit à Constantinople, soit à Angora. L'affaire des écoles le fait malheureusement ressortir une fois de plus.

Ignorer le gouvernement turc n'est pas une politique : il faut l'éclairer et discuter avec lui. Jusqu'à ces derniers jours, on semblait persuadé, à Angora, que les règlements français ne toléraient aucun emblème religieux dans les locaux scolaires des établissements libres ; en conséquence, on s'étonnait que nous blâmions chez les autres une mesure que nous avions prise chez nous. D'autre part, le gouvernement turc ne saurait-il comprendre, si on le lui expliquait, que les changements qu'il prétend introduire à l'intérieur de nos écoles ne peuvent être effectués sans dommage du jour au lendemain, au cours d'une année scolaire ? La liberté de conscience, au nom de laquelle on prétend agir, interdit de blesser, chez les autres, des sentiments religieux tout aussi respectables que ceux qu'on veut ménager chez soi. En face de la croyance d'un certain nombre d'élèves, il y a la croyance des maîtres, à laquelle il ne doit pas être fait injure. Si le changement demandé doit être effectué dans les salles de classe, que ce soit pendant les vacances, et de telle manière que toute manifestation choquante puisse être évitée. Les premières personnes à consulter en cette matière, ce sont les supérieurs et les visiteurs de nos missions religieuses : plusieurs d'entre eux, si je suis bien informé, envisagent la possibilité d'un compromis, grâce auquel ils pourraient continuer leur œuvre, si précieuse aux intérêts français, sans contrevenir aux règles de leur ordre et aux obligations que l'Eglise leur impose.

De tout cela, il faut causer à Angora et causer à Rome. Pour obtenir ce qu'on veut, il faut d'abord ne pas vouloir l'impossible. Ce serait, d'autre part, une grande faute, que de mettre nos missionnaires dans la nécessité de choisir entre deux devoirs qu'ils n'ont jamais séparés : le devoir patriotique et le devoir religieux. Et ce n'en serait pas une moindre que de se résigner au fait accompli, quand une intervention prudente et énergique, exercée où il faut, peut encore sauver nos intérêts ou, tout au moins, réserver l'avenir.

MAURICE PERNOT.

ایکی ذہنیت

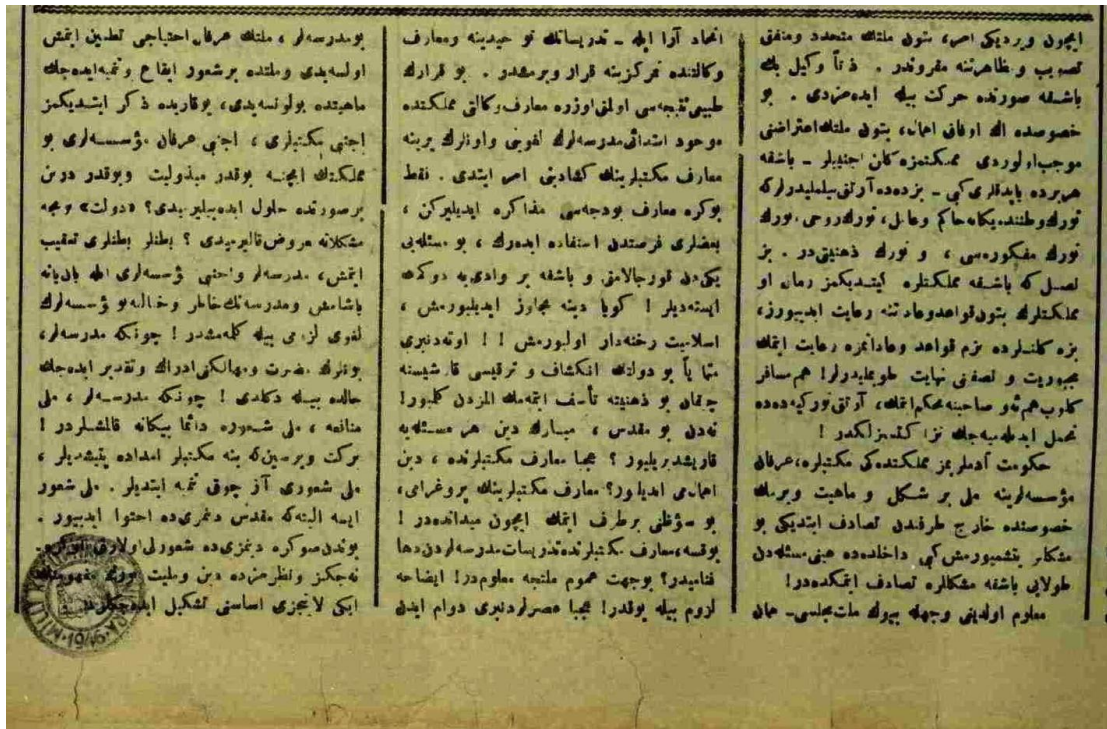
دولتی ادارہ اچانک ہوکنی صدر نظریہ آفاق
اشخاص بڑھنے قدر مشکل و حتی فیج ذہن جگہ
قدر غریب پر وضیمندہ بولون نظریہ مثال ایتر
سکیز ، جان منی زمانہ محدث ابدن ایک
و غنی یان پانہ کنتریکز .

بو و قدر لردن برسی ، حکومتک اجنبی
مکملری ناپائندہ عبور اولسی دور . دیگریدہ
پکن کون سارف و کائن بودجہ سی مناسبتی الہ
بیوگ مات جلمندہ جریان ابدن مذاکره لردن .
دولت آدمیری ، بو ملت و عدلکت ایچون
مماصر لکندن ، پنی زمان و محیطه برابر ، هم
آهنگ اولارق بوزومکدن باشقہ حلاص چاره سی
اولدینتہ نہایت قناعت ایتھلردن . دولت آدمیر
بزرگ بو قناعتی خارج و داخل ظاهراً تصویب
و تأییدہ متحد و متفقد لردن .

آوردیا نری دائما زمان و محیطدن اوڑاق
و کیری قائلہ انام ادوب طور سیوردی ، ماصر
بردولت ما کینسی قورامدینیزی دائما بوزیمزہ
چاربارق نری ذم و تقبیح ادیبوردی . فقط
ایتنہ نام بولہ بر ما کینسی ترتیب و تنظیم ایتکہ
قورولدینیز و شود ماصر دولترک قبول و تقبیح
ایتدکاری سلوکی لزوم ایتدیکیز زمان ، پنه
قارشیمزہ عینی آوردیا چچیبور ، بیکه درلو
انکلاز احداث ایتکہ باشلابور .

ذیادہ هانکی ماصر ملندرک اجنبیله ،
سی داخلندہ قونترولینز معارف و وسعہ لری
تأمینسی صلاحیتن بخش ایتدین ؟ و یا خود
مشک کنجکزه دولتک تقیب ایتدیک ایاصلره
و منکوره لره مخالف تلقیناندہ بولہ حتی اداره لردن
تأمینسی حقی و بر سین اکندن بیان و شعور لردن
هیچ بر ملت بوکا طبیعتی الہ رانی اولاماز
و حقیقتندہ ماصر و مدنی ملترک هیچ
برینندہ ، حتی بزدن بک ضعیف اولانلر دہیلہ ،
کی شیلره برتک دلققہ تحمل اولنہ حتی و حتی
بوزومکدن سیوردی بولون بولون بولون بولون
آوردیا خارچندہ ونم و حشی اقوام ایچندہ تطبیق
ایدلر . بو محیطلر ذاتاً کنندی وارلار نندن بیکه
بی غیر اولدیلر نندن ، پایلان حملہ تک کنہ و مابینتی
بیکه تقدیر ایدر نزل و هر شیتہ تحمل ایدلر .

بزده ده ، مبالغه ، یعنی رنگیزک
 و رنگیزک ذهنی حاکم اینک ، محط اجنبی
 بوکی تدبیرینه فارسی لایق فالایردی . فقط
 طبیعت حسی طبعی و ملی شود تکون ابتدایی
 کونین اعتباراً ، بوکا فارسی تورک . نور صنفی
 داتا پروتستانتدور . اجنبی مکتبینه ، اجنبی
 عرفان و پروفاظنا ، مؤسسه لرینکه دولت فونتری
 آلتند بولونه سن و تورک . فکوره سنه تورک ،
 تورک حساباً ، رعایت اولومنی طلب ایشدر .
 ملی جاهلکه طرفوروش اوله بی نام مناسی ایل
 ملی تورک حکومتی ، طبیعتی ایل بو حق و طبیعتی
 طلب و ادعای بیستیکه و اونی تطبیق ایل
 و طبعی ایل مکتدی . ذاتاً لوزان فونترالنده
 اوزون و مشکل مجادله می موجب اولان بوجت ،
 حل ایلدن و ایلکه کره استقلال نامیزی طاموش
 اولان آوردا ، استقلاله تضمن ابتدایی
 مفهوم لرده بریننده مستهل برینکه کندی
 داخلنده عرفان . مؤسسه لرینکه کانه سنه بلاصت
 حاکم اولسندن عبارت اوله بی بزم حفزده ده
 تصدیق ایشدر !
 او حاکمه ، اجنبی مکتبینه و عرفان مؤسسه .
 لرینکه تورک ولی طرفدن اتخاذ و وضع اوله بی
 اساسله و قاعده لر رعایت ایلکه مجبورینده
 بولونه لری قدر طبیعتی برشی اوله ماز .
 فقط حقیقته نکور بیوروز ؟
 اجنبی بزم طلب ابتدیکز قایت متواضع
 و معتدل بالریه رعایت ایلکه ایسته بیورلر . بولر
 اوطاقی ایلکی لسان ایل او مکتبینه فارسی ،
 جغرافیائی مملکت لسانده تدیس ایلکه ده
 امتیاز ایشورلر ا بولرک ماشیده اوله بی کی
 بوکرده ، جلب ابتدایی بیکلجه وطن
 اولدینه تورکیه ای اوکرینکه ، ملی تاریخچه ، ملی
 جغرافیائی تحریف و تزئین او فرانسویزین
 تدیس ایلکه کی ایلکه ابتدایی بر حقدن محروم
 ایلکه ایسته بولر ادها مهم اولان ، بولر ، دین
 و مذهب پر بافانداستی ایلکه ، مملکتین ایچنده
 دولته تعقیب و التزام ابتدایی بر مسلکاً تماماً
 مخالف و ضدی تلقین ایلکه آرزوستنده دیرلر !
 طبیعتی ایلکه ، ملی نانی طاشیای و وظیفه
 مسئولیتی مدرک اولان هیچ بر حکومت بوکا
 ملی ایدنه ! معارف و کیلی و اصف بکله بوکی
 فن و معیاریکار اجنبی مکتبینه سده

Nos écoles d'Orient

victimes des lois laïques

Si depuis deux ans le prestige de la France s'est relevé sur le Rhin, il n'en est pas de même sur le Bosphore où, par notre faute, il a sombré lamentablement. Le Bloc des gauches reproche aimablement à M. Poincaré sa « politique de magnificence » ; il a tort ; tout n'est pas splendeur et gloire. La politique intérieure a menacé l'action extérieure dans la Ruhr, elle l'a perdue en Turquie. De toute notre puissance en ce pays, lorsque se calmera la tempête, surnagera-t-il une épave ?

Il serait vain de reprendre à ses débuts la série de concessions suivies en guise de remerciement de nouvelles et après exigences. D'abord à la remorque de la politique gréco-anglaise qui exacerba le nationalisme turc, la France essaya de briser cette emprise ; elle multiplia les bons offices envers la Turquie, sans s'être assuré, dans un pays où tout est objet de marchandage, les garanties indispensables de son influence et la sauvegarde de ses intérêts ; les Orientaux en profitèrent et dans leur dédain nous appliquent le terme offensant de « dindons ».

A Lausanne, notre diplomatie donna un spectacle d'impuissance que l'un des délégués très haut placé et déjà mort qualifiait d'écœurant. Avait-elle reçu l'ordre de ne soulever aucune question épineuse, de se taire sur nos intérêts et de n'opposer aucune revendication à l'arrogance tenace d'Ismet pacha ? Ce fut l'effacement. Comme la Cilicie avait été abandonnée, nos délégués ne disposaient d'aucun gage, d'aucun moyen de pression ; cette infériorité, jointe à l'attitude indécise du gouvernement, nous valut la triste paix de Lausanne. Cependant, saisi d'un enthousiasme inexplicable, le *Temps* écrivait : « La conférence des quatre saisons a le mérite de se terminer dans la saison des fruits. »

Les fruits étaient mûrs, mais amers. Comme en une nuit du 4 août, tous les privilèges avaient été sacrifiés ; les dénis de justice ne tardèrent pas. La France comptait 100 000 élèves dans l'ancienne Turquie ; maintenant, les dernières écoles viennent de fermer leurs portes et il faut lire dans les journaux le mépris et l'arrogance des kemalistes à l'égard de la France dont ils disent avoir secoué le joug. Si le représentant français intervient à ce propos, le *Tevhid-i-Efkiar* traite son geste de plaisanterie et l'estime si anodin qu'il en fait une « velléité de protestation ».

Que répondre à ces nationalistes ? Leur parler justice, science, reconnaissance ? Exiger la liberté ? Prendre en main les traités et invoquer les textes qui protègent les minorités religieuses et les écoles ouvertes pour elles ? Les laïciseurs turcs n'ignorent pas l'histoire française de ces trente dernières années. A Lausanne, Ismet citait avec Voltaire, Lavoisier et Seignobos, qui rendent justice à la mansuétude des Turcs ; après leurs mesures persécutrices, ils ouvrent le Code français et citent Aulard et Ferdinand Buisson. Ils nous rappellent notre propre exemple. Le délégué de M. Poincaré réclame-t-il pour les religieux français la liberté d'enseigner en Turquie ? Kemal pacha ou l'un de ses subordonnés le renvoie dédaigneusement à Jules Ferry, à Waldeck-Rousseau, à Combes et au partisan passionné des lois laïques et intangibles que déclare être le président du Conseil lui-même.

L'argument est facile, il est décisif. Les nationalistes s'en servent et lourdement. Le *Tevhid-i-Efkiar*, déjà cité, trouve étrange que le gouvernement français ait écrasé les religieux dans leur pays vers 1905 et que ce même gouvernement protège à l'étranger ces mêmes citoyens. Il y a sans doute l'hypocrite formule que l'anticléricalisme n'est pas un article d'exportation ; mais Kemal pacha répondra que le cléricalisme n'est pas un article d'importation et les journaux n'ont garde d'omettre la réplique.

isme n'est pas un article d'imposition et les journaux n'ont garde d'omettre la réplique.

On admire, certes, « les sacrifices et les privations auxquelles se résignent » nos missionnaires, mais on estime comme une hypocrisie l'attitude du gouvernement à leur égard : celui-ci les considère en effet « comme autant de créatures indésirables à l'intérieur du pays », et il en fait « à l'étranger autant de héros et de volontaires de la mort ». Cette liberté qu'elle n'accorde pas à ses citoyens catholiques, la France est mal placée pour l'exiger de peuples musulmans. C'est au nom du laïcisme, appris en notre pays — comme le notait avec satisfaction le *Temps*, — que les kemalistes ordonnèrent aux missionnaires de retirer les emblèmes religieux de leurs salles de classe. En raison des mêmes lois qui les avaient expulsés de leur pays, les religieux voyaient, vingt ans après, se fermer les écoles où ils enseignaient, avec l'amour de Dieu, l'attachement à leur patrie lointaine et injuste. Et les Turcs font sonner bien haut la bienveillance extrême qu'ils témoignent envers ces étrangers « vivant depuis des années dans leur pays sans être ennuyés ».

Les lois laïques exécutent donc sans arrêt leur œuvre de mort. Il faut avoir parcouru les pays étrangers pour savoir quelles profondes aversions elles nous créent dans les âmes droites ; que d'ennemis elles ont dressés contre nous durant la guerre et à quelles diatribes injustes elles prêtèrent un thème facile ! Chaque fois que nos gouvernants montent à la tribune du Parlement pour affirmer leur indéfectible attachement

aux lois laïques, le malaise s'aggrave à l'étranger et nos ennemis l'exploitent habilement pour éloigner de nous de précieuses amitiés. Le pays aspire vers la liberté religieuse que ces mesures de guerre rendent impossible, car la consécration de l'écrasement complet ne saurait être la paix. A l'extérieur, ces lois nous diminuent, aliènent les esprits droits ou deviennent une arme contre notre influence. Dans des pays qui sont du reste loin de valoir moralement mieux que nous.

C'est pour nous un devoir de dire et de redire cette vérité. La conclusion qui s'en dégage devrait être l'abrogation des lois néfastes dont les écoles françaises viennent d'être là-bas les nouvelles victimes.

Cette conclusion n'est pas mise ici en relation directe avec la lutte électorale. Malgré cette grave faute, dont M. Poincaré porte sa part comme tous ceux qui l'ont précédé au gouvernement, les listes de nos amis, quelles que soient leurs nuances, appuient l'ensemble de sa politique extérieure.

Mais il est au plus haut point désirable que les catholiques contribuent à envoyer au Parlement des représentants capables de comprendre l'erreur commise et de faire prévaloir, lors des discussions relatives au traité de Lausanne, les exigences de l'honneur français et les droits des catholiques qui, une fois de plus, se trouvent intimement unis.

PAUL MILET.

XVI a

ROME, le 14 Août 1924

M. DOULCET, Ambassadeur de la République
Française près le Saint-Siège
A S.E. M. René RENOULT, Garde des Sceaux,
Président du Conseil, Ministre des
Affaires Etrangères P.F.

N° 94.

Ainsi que j'en ai rendu compte par ma dépêche N° 89 du 25 juillet, les instances faites à Rome par le Père LOBRY au nom de nos établissements religieux scolaires en Turquie, en vue de leur venir en aide et de leur faciliter la rentrée scolaire dans certaines conditions, ont impressionné le Vatican et l'ont déterminé à approuver les suggestions de notre compatriote. Et selon le projet dont je vous avais fait part dès le 19 juillet, sous le N° 84 il envoie en mission provisoire à Constantinople, Mgr. Dolci (Nonce à Bucares mais actuellement en congé en Italie) avec instruction de prendre pour base le projet du Père Lobry, ainsi que le Cardinal Secrétaire d'Etat me l'annonce lui-même par la lettre ci-joint en copie.

Mgr. Dolci, durant son premier séjour à Constantinople pendant et après la guerre, avait entretenu de très bons rapports avec les Turcs et était fort apprécié par les Français; il témoignait notamment une grande confiance au Père Lobry qu'il a revu le mois dernier à Rome. Il est envoyé cette fois-ci, m'a-t-on dit au Vatican, spécialement pour assurer sur place l'observation par toutes les maisons religieuses d'une ligne de conduite uniforme. Il sera muni de lettres l'accréditant auprès du Gouvernement turc, sans quoi il serait impuissant vis à vis des Turcs : ceci est conforme à l'idée

du Père Lobry, comme l'a expliqué ma lettre précitée N° 89, et c'est une conséquence inévitable de l'action concordante envisagée par notre compatriote. Le choix de Mgr. Dolci et l'approbation des propositions du Père Lobry témoignent évidemment de la pensée de favoriser une collaboration avec notre Ambassade et les religieux français.

Le fait que le Traité de Lausanne n'a pas encore été ratifié par la France risquant de nous placer dans une situation d'infériorité vis à vis des Turcs, le Vatican suppose que, comme les journaux l'ont annoncé, le Parlement français pourra la voter avant la fin du mois, et il ne pressera pas d'une façon immédiate le départ de Mgr. Dolci. Mais le Cardinal Gasparri a dit formellement que ce prélat ne doit pas arriver à Constantinople plus tard que les premiers jours de Septembre, dernière limite pour pouvoir obtenir en temps utile la rentrée scolaire dans les nombreux établissements intéressés./.

Ministère
des
Affaires étrangères

REPUBLIQUE FRANCAISE

Direction
des
Affaires politiques
et commerciales

Paris le 30 Août 1924

ASIE

Monsieur le Colonel,

La ratification par le Gouvernement Français du Traité de Lausanne va permettre d'entretenir prochainement le Gouvernement Turc d'un certain nombre de questions, dont la solution importe grandement aux intérêts moraux et matériels de la France en Orient. Pour aborder dans de bonnes conditions des négociations diplomatiques à ce sujet, il me paraît nécessaire d'être très exactement renseigné sur les dispositions dans lesquelles se trouvent actuellement, à l'égard de la France, les dirigeants d'Angora, sur la répercussion qu'ont pu avoir dans les milieux turcs la mise en vigueur et la ratification par la France des actes de Lausanne, enfin sur l'esprit dans lequel ont été accueillies les déclarations que j'ai été amené à faire à la Chambre des Députés et au Sénat au cours des discussions sur le Traité.

J'ai pensé, pour me documenter sur ces différents points, à faire appel à l'expérience de la Turquie que vous avez acquise au cours de vos précédents séjours dans ce pays et aux bons rapports que vous n'avez cessé d'entretenir avec les dirigeants actuels de la République Turque, en vous chargeant d'une mission officieuse de courte durée à Angora.

.....

Kaynak: CAOM, 11 APOM, Carton 38

Je vous serais donc obligé d'aller reprendre le contact avec les milieux turcs que vous avez déjà été appelé à fréquenter et de me tenir au courant, en même temps que le Haut-Commissaire de la République à Constantinople, des informations et des impressions que vous pourrez recueillir.

Vous saurez vous inspirer de mes déclarations officielles pour convaincre vos interlocuteurs de l'esprit dans lequel j'envisage la reprise d'une collaboration loyale entre la France et la Turquie, basée sur l'application intégrale du Traité de Lausanne et sur la conclusion d'arrangements équitables sur les points laissés en suspens par le Traité.

Le Gouvernement Turc ayant refusé de poursuivre les pourparlers officiels engagés avec lui au sujet de nos établissements hospitaliers et scolaires et faisant preuve de la plus grande susceptibilité pour tout ce qui lui paraît être une immixtion des Gouvernements étrangers dans les règlements intérieurs de la Turquie, vous profiterez de votre séjour à Angora pour aborder prudemment dans vos conversations la question des Ecoles dont la solution prochaine m'importe au plus haut degré.

Vous n'ignorez pas dans quelles conditions les Ecoles Françaises ont été fermées par le Gouvernement Turc. Il se peut qu'à la suite de la mission d'ordre purement catholique, confiée par le Saint-Siège à Mgr. Dolci, qui se trouve actuellement en Turquie, le litige concernant les emblèmes religieux soit aplani et que les écoles soient même admises à rouvrir. Cette réouverture n'en sera pas moins précaire tant que nos établissements n'aient pas reçu un statut définitif qui les mette à l'abri de vexations nouvelles de la part des Autorités Turques. Il ne faudrait pas que, sous prétexte d'être les maîtres chez eux, ce qui est leur droit, les Turcs veuillent imposer aux Ecoles l'application de règlements pratiquement inacceptables et d'exigences qui ne seraient pas légitimes. Il faut, pour nos écoles, qu'elles soient laïques ou religieuses, un statut

fondé sur l'équité et la bonne foi ~~mutuelle~~ leur permettant de continuer à répandre la pensée et la science françaises, vis-à-vis desquelles la Turquie nouvelle n'a pas le droit de se montrer ingrate. C'est à l'élaboration de ce statut que je vous demanderais de travailler plus particulièrement pendant votre séjour à Angora.

Nos établissements sont prêts à accepter l'inspection turque de l'enseignement; ils acceptent d'enseigner la langue, ^{française} l'histoire et la géographie ^{de la Turquie ou turques} turques; ils acceptent que cet enseignement soit donné par des professeurs nommés par le Gouvernement Turc et payés par eux, ils demandent seulement que le Gouvernement les consulte sur le choix de ces professeurs et que l'inspection ne soit pas un prétexte pour empêcher le fonctionnement de l'école. Les établissements français de Turquie acceptent, sans réserve, d'y fonctionner dans les mêmes conditions que dans tout autre pays étranger (Japon, Roumanie, Grèce, Bulgarie, Amérique, etc...), en reconnaissant toutes les prérogatives du Gouvernement et en respectant pleinement, comme le Gouvernement français lui-même, le sentiment national turc. Ils désirent seulement que le régime sous lequel ils auront à vivre soit fondé sur le respect de la propriété privée, de la liberté individuelle; de la liberté de conscience et ne soit pas modifié à tout moment par l'arbitraire du Gouvernement ou de ses fonctionnaires. Le Gouvernement Français a, par le Traité de paix, établi ses relations avec la ^{Tur} Turquie sur les principes communs à tous les pays modernes et libéraux. Il est en droit de demander à la Turquie, dont la souveraineté n'est pas contestée, de s'inspirer à ~~la~~ l'égard de nos établissements de ces mêmes principes qui, dans les autres pays, sont pleinement respectés. La Turquie le doit, d'autant plus que, par sa signature, à Angora comme à Lausanne, elle s'y est engagée.

Il y aura lieu, pour la poursuite de ces conversations, dont vous me tiendrez minutieusement au courant, de vous inspirer des indications qui pourront vous être fournies tant par notre Haut-Commissariat, avec lequel je vous demande d'entretenir des rapports étroits, que ^{par} nos professeurs, dont l'un des plus qualifiés pour vous documenter est le Père Lobry, visiteur des Lazaristes, et l'un des doyens de notre corps enseignant de Constantinople.

Vous serez aidé dans votre tâche par le fait que, d'après les renseignements qui m'ont été communiqués, le Gouvernement turc serait disposé à faciliter la réouverture de nos écoles qui lui est demandée par de nombreux chefs de famille et notamment par des fonctionnaires dont les enfants recevraient, dans les établissements français, une instruction presque gratuite.

Je vous indique pour votre information que je ne serai pas opposé à la conclusion éventuelle dans l'avenir d'une convention universitaire entre la France et la Turquie, établie sur le type de celles qui ont déjà été conclues entre la France et différents pays d'Europe. Une semblable convention me paraîtrait, en effet, de nature à développer la collaboration intellectuelle entre les deux pays.

Le caractère urgent de votre mission ne vous échappera pas; aussi n'ai-je pas besoin de vous demander de prendre, sans délai, les dispositions nécessaires pour vous rendre en Turquie.

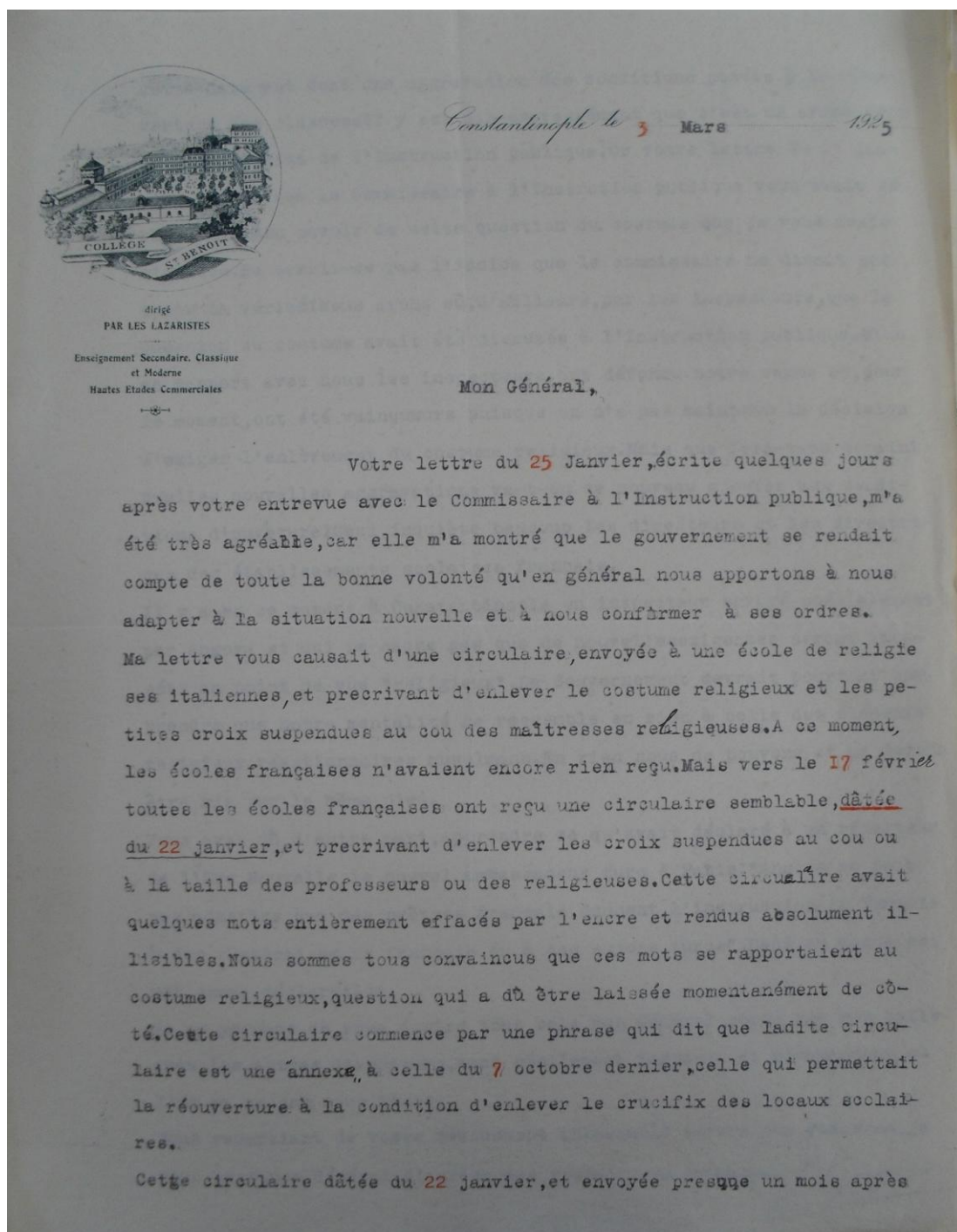
Agréer, Monsieur le Colonel, les assurances de ma considération la plus distinguée.

معرف وکالت مجید وکیل قومی و وصف بک اقصیٰ حضرت

اقدم حضرت
 بذر نیرم و اضواءضا
 اچو سدایید بالعمم اورتودوقم مقبره مدبره مرتبه اولدره ، خدیو نعضایه بک اعظم
 علمیه تمام عیات ایله جلیتم وهدو تبیه الیبرک موسسات دینه ونبایه بک تدارک تابه
 ماعده جبهه لریم ادهام ایله ویا لاله دیکتوریوت مقصود اوله لرده خواجه قاسم لطف
 ماعده جبهه لرده دولیم زمانه عالیانه دریا نشور بک عرصه وبلایه عاصرت ایله اولم .

۴
 دره ایرو
 قهقره لری عیدت قهقره
 لایقها
 دیکتور ایالکا مقبره
 لوده فی تریک
 سه به نونا اوللا دیکتور
 مونسو روحمی کیم
 مونسو سزالتو

Kaynak: CAOM, 11 APOM, Carton 39

Kaynak: CAOM, 11 APOM, Cote 39

XIX b

cette date est donc une aggravation des conditions posées à la réouverture des classes. Il y est dit expressément que c'est un ordre venu du Commissariat de l'Instruction publique. Or votre lettre du 25 janvier disait que le commissaire à l'Instruction publique vous avait déclaré ne rien savoir de cette question du costume que je vous avais signalée. Ne serait-ce pas l'indice que le commissaire ne disait pas toute la vérité? Nous avons su, d'ailleurs, par les inspecteurs, que la question du costume avait été discutée à l'Instruction publique. Plus en rapport avec nous les inspecteurs ont défendu notre cause et, pour le moment, ont été vainqueurs puisque on n'a pas maintenu la décision d'exiger l'enlèvement du costume religieux. Mais que fera-t-on demain? Quelles nouvelles aggravations va-t-on de nouveau ajouter aux conditions d'ouverture? Ceci inquiète beaucoup les directeurs et les directrices des établissements scolaires français.

Il y a en ce moment à Constantinople un inspecteur envoyé spécialement par Angora et qui ne cache pas que de nouvelles exigences seront imposées au point de vue "religieux". Le Gouvernement devrait pourtant comprendre que notre mentalité ne ressemble en rien à celle des éléments religieux réactionnaires musulmans. En rien nous ne pouvons et ne devons être mis sur le même pied.

Vous avez dû, d'autre part, apprendre ce qu'avait déclaré à un rédacteur de l'Ére Nouvelle, le nouvel ambassadeur turc à Paris: "Angora ne peut pas admettre que des prêtres français donnent l'instruction en Turquie à des ressortissants français ou à des sujets turcs". Ceci au moins est net comme déclaration.

Je me permets de vous écrire tout cela, mon Général, parce que mes collègues, les autres directeurs, sont réellement inquiets et se demandent où l'on va encore nous mener.

Vous remerciant de votre dévouement inlassable envers nos œuvres, je vous prie, mon Général, d'agréer mes respectueux hommages.

J. Levaque